

65-4

2

M. Rudzite

LATVIEŠU
DIALEKTOLOĢIJA

LATVIĒSU DIALEKTOĻĪJA

LATVIĒSU
DIALEKTOĻĪJA

212818

L

65-4

2

L

Marta Rudzīte

LATVIEŠU DIALEKTOLOĢIJA

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA

Rīgā 1964

М. Рудзите

ЛАТЫШСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Латвийское государственное издательство

На латышском языке

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0302008151

Redaktors J. Kušķis. Māksl. redaktore
N. Sakirjanova. Tehn. redaktors V. Silinš.
Korektore A. Leduskalna.

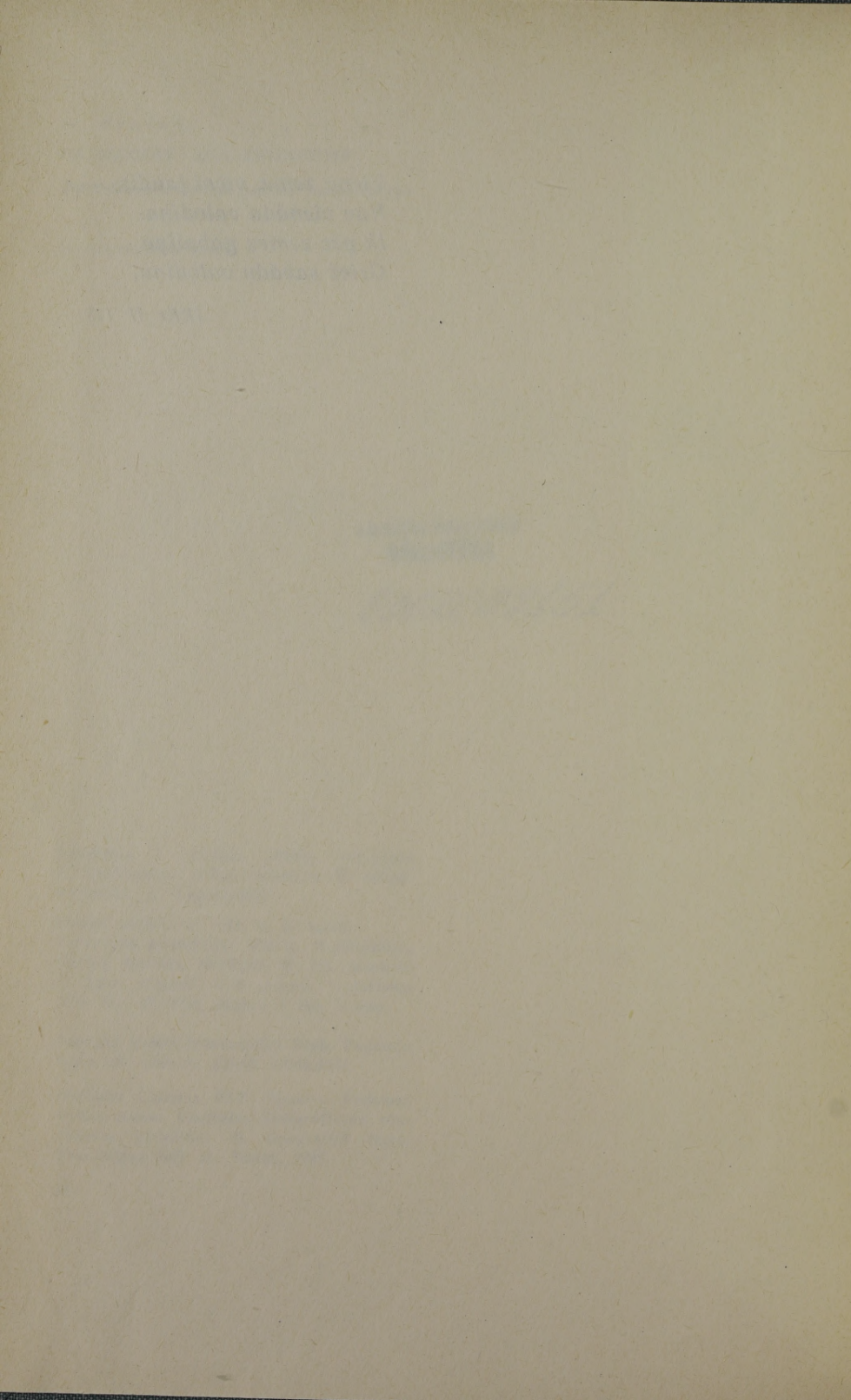
Nodota salikšanai 1964. g. 8. aprīlī.
Parakstīta iespiešanai 1964. g. 10. novembrī.
Papīra formāts 60×90/16. 27 iiz. iespiedl.
27 uzsk. iespiedl. 21,6 izdevn. l. Metiens
2000 eks. JT 17406. Maksā 1 rbl. 1 kap.

Latvijas Valsts izdevniecība Rīgā, Padomju
bulv. 24. Izdevn. pasūt. 17348-A131.

Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes
Valsts preses komitejas Poligrafiskās rūp-
niecības pārvaldes 35. tipografijā Ogrē,
Revolūcijas ielā 31. Pasūt. 2033.

*Viena zeme, vieni ļaudis, —
Nav vienāda valodiņa.
Ik pēc zemes gabaliņa
Griež savādu valodiņu.*

JRKr II 118

PRIEKŠVĀRDI

Šā darba pamatā ir autore Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātē lasītās lekcijas par latviešu dialektoloģiju filoloģijas studentiem. Tas rakstīts saskaņā ar latviešu dialektoloģijas universitātes kursa programmu un atbilst tās ievada un visu triju dialektu fonētikas un morfoloģijas nodaļām. Teorētiskajos atzinumos darbs balstās uz J. ENDZELINA «Latviešu valodas gramatiku». Tikai atsevišķām parādībām dots cits interpretējums.

Bez autore pašas vākumiem darbā izmantoti līdzšinējie pētījumi latviešu dialektoloģijā, kas publicēti dažādos izdevumos, īpaši Filologu biedrības Rakstos, universitātes studentu kursa un diplomdarbi par dialektoloģijas jautājumiem un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Dialektoloģijas un valodas vēstures sektora npublicētie materiāli. Diemžēl ziņu daudzums, kas iegūts par atsevišķiem dialektiem, ir stipri neviendabīgs. Par augšzemnieku un lībiskajām izloksnēm autore rīcībā ir bijis samērā bagāts materiāls; daudz mazāk tāda ir par vidus dialektu, it īpaši par Vidzemes izloksnēm.

Dažādu lingvistisku un etnisku problēmu atrisināšanai ir ļoti svarīgi iegūt vispusīgas ziņas par visām latviešu valodas izloksnēm, un autore priecātos, ja šis darbs sekmētu latviešu izloksņu materiālu vākšanu.

Autore pateicas filologiem, kas sekmējuši šā darba sagatavošanu, īpaši Valodas un literatūras institūta vecākajai zinātniskajai līdzstrādniecei Rasmai GRISLEI, kas iepazīsies ar darba manuskriptu un palīdzējusi to pilnveidot. Ar pateicību te lai ir pieminēti arī visi ziņu devēji dažādos Latvijas novados.

Rīgā 1963. gada vasarā.

M. RUDZITE

SAĪSINĀJUMI

- a(k). — akuzatīvs
augšz. — augšzemnieku
c — ciems
d(at). — datīvs
dsk. — daudzskaitlis
FBR — Filologu biedrības Raksti.
I—XX. R. 1921—1940
ģ(en). — ģenitīvs
ide. — indoeiropiešu
ig. — igauņu
i(nstr). — instrumentālis
JRKr — Jelgavas Latviešu biedrības
Rakstniecības nodaļas Rakstu
krājums
la(tv). — latviešu
lat. — latīņu
lei. — leišu
Lgr — J. Endzelīns. Latviešu valo-
das gramatika. R. 1951
lib. — libiešu
l(ok). — lokatīvs
Lskf — J. Endzelīns. Latviešu va-
lodas skaņas un formas.
R. 1938
lv. — leļsvācu
ME — K. Milenbahs. Latviešu va-
lodas vādnīca. Rediģējis, pa-
pildinājis un turpinājis J. En-
dzēlīns. I—IV. R. 1923—1932
Mllgr — Mūsdienu latviešu literārās
valodas gramatika. I—II. R.
1959—1962
nāk. — nākotne
n(om). — nominatīvs
pag. — pagātne
pers. — persona
pr. — senprūšu
RKr — Rīgas Latviešu biedrības
Zinātņu komitejas Rakstu
krājums
RKRē — Rakstu krājums. Veltījums
akadēmiķim profesoram Dr.
Jānim Endzelīnam viņa 85 dzī-
ves un 65 darba gadu atce-
rei. R. 1959
RR — K. Būga. Rinktiniai raštai.
I—III. Vilnius 1958—1962
s. — somu
siev. dz(imte) — sieviešu dzimte
sk. — sekojošs

skk. — sekojoši

skr. — sanskrita

tag. — tagadne

v. — vācu

vīr. dz(imte) — vīriešu dzimte

ВЯ — Вопросы языкознания. М.
1952 skk.

VLIR — Latvijas PSR Zinātņu
akadēmijas Valodas un lite-
ratūras institūta Raksti. R.
1952 skk.

vlv. — viduslejsvācu

v(ok). — vokatīvs

vsk. — vienskaitlis

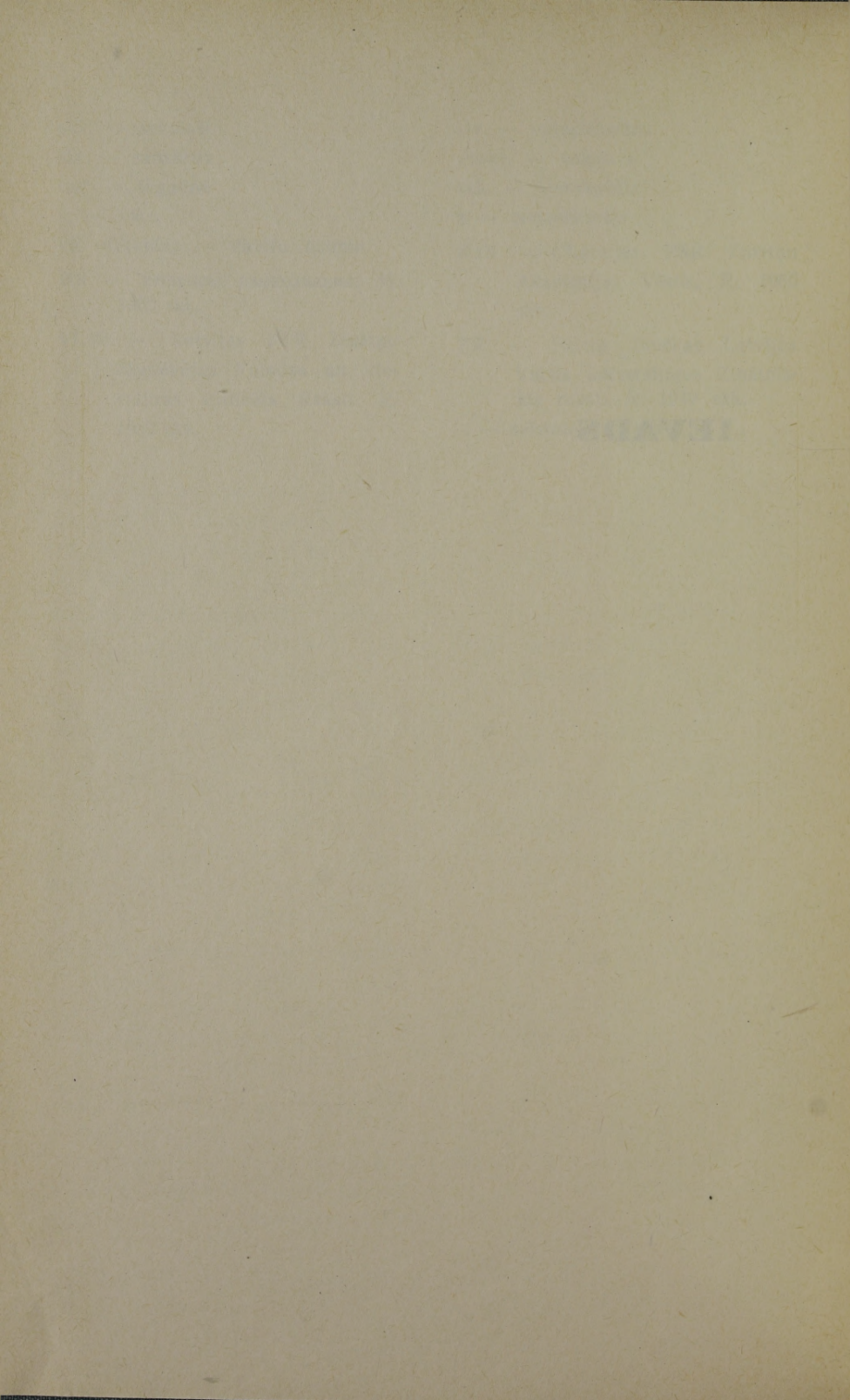
z — zemniekmāja

ZAV — Latvijas PSR Zinātņu
Akadēmijas Vēstis. R. 1950
skk.

ZR — Pētera Stučkas Latvijas
Valsts universitātes Zinātnis-
kie raksti. R. 1949 skk.

.. — saīsinājums citātā

IEVADS

DIALEKTOLOĢIJAS PRIEKŠMETS, PAMATJĒDZIENI UN NOZĪME

Savu dzimto valodu kādas tautas locekļi ne visi runā vienādi. Gan atsevišķu sociālo grupu, bet it īpaši dažādu novadu iedzīvotāju valodā ir nomanāmas savas īpatnības.

Kāda noteikta novada iedzīvotāju valodā īpatnības ir vērojamas gan leksikā un frazeoloģijā, gan arī fonētikā, morfoloģijā un sintaksē.

Pašu sīkāko kāda novada valodas paveidu sauc par izloksni. Izloksne ir vēsturiski izveidojusies valodas vienība, kam ir savas leksiskas, frazeoloģiskas, fonētiskas, morfoloģiskas un sintaktiskas īpatnības salīdzinājumā gan ar literāro valodu, gan ar citām izloksnēm.

Radniecīgu izlokšņu kopa ir dialekts. Tāpat kā izloksnes arī dialekti ir vēsturiski izveidojušās valodas vienības.

Dialektus, ko runā noteiktā teritorijā, lingvistiskajā literatūrā sauc arī par vietējiem jeb teritoriāliem dialektiem.

Valodu, kas ar dažām īpatnībām, galvenokārt leksikā un frazeoloģijā, ir raksturīga kādai sociālai ļaužu grupai, mēdz saukt par sociālo jeb šķiru dialektu.

Šķiru dialektiem valodas attīstībā nav būtiskas nozīmes un to lietošanas sfēra ir ļoti šaura. Vietējiem dialektiem valodas attīstības procesā ir liela nozīme. Tāpēc valodas īpatnības dažādos novados resp. vietējās izloksnes tiek rūpīgi pētītas. Izloksnes un dialektus pētī īpaša valodniecības nozare — dialektoloģija.

Nosaukums *dialektoloģija* ir radies no grieķu vārdiem

diālektos 'izloksne' un *logos* 'vārds; zinātne'. Tātad dialektoloģija ir zinātne par kādas valodas izloksnēm un dialektiem, par to pazīmēm un izveidošanos. Latviešu dialektoloģija pēti latviešu valodas izloksnes un dialektus. Dialektoloģija ir nepieciešama ikvienas valodas vispusīgā pētišanā.

Vietējo izlokšņu un dialektu izpēte dod ļoti svarīgu materiālu vairākām zinātnes nozarēm, it īpaši citām valodniecības nozarēm.

Sakarā ar valodas parādību nevienmērīgo attīstību izloksnēs resp. dialektos ir sastopamas iezīmes, kas nav vērojamas literārajā valodā vai citās izloksnēs resp. dialektos. Izlokšņu salīdzināšana savā starpā un arī ar radu valodu dotumiem ļauj noskaidrot, kādas iezīmes attiecīgajā valodā ir senas, kādas radušās vēlākos laikos, t. i., ļauj noskaidrot attiecīgās valodas vēsturi. Tā mūsdienu latviešu literārajā valodā un izlokšņu lielā daļā I konjugācijas verbiem pagātnes formas ir darinātas ar piedēkli *-ā-* (kas, vārda morfoloģiskajam sastāvam pārdaloties, tagad ietilpst galotnē), piem., *bēgām*, *braucām*. Turpretī Kurzemes dienvidrietumu stūrī, Zemgales un Vidzemes austrumu daļā un Latgalē runātajās izloksnēs vienai daļai I konjugācijas verbu pagātnē tāpat ir veidota ar piedēkli *-ā-*, bet otrai ar *-ē-* (kas var būt arī fonētiski pārveidojušies), piem., *deģām*,¹ *bēgām*², bet *vedēm* 'vedām', *beizēm*² 'beidzām' Rucavā, *krytoam* (< *kritām*), bet *ēdēm* 'ēdām' Susējā, *sotām* (< *salām*), bet *lidēm* 'lidām' Lazdonā, *vēitom*² (< *vitām*), bet *ņešēm* (< *nesēm*) 'nesām' Pildā.²

¹ Intonāciju un citus apzīmējumus skat. 47.—58. lpp.

² Dialektoloģijā un vēsturiskajā gramatikā parasti runā par pagātnes *ā-* un *ē-*celmiem. Kādreizējais piedēkļa (tātad pie celma piederīgais!) patskanis *ā* resp. *ē* tagad ietilpst galotnē. Tādā kārtā tagadnes un pagātnes celms mūsu dienās vienmēr beidzas ar līdzskani. Lai spriestu par dažādām parādībām, kas vērojamas pagātnes un laiku formās vispār, ir svarīgi zināt, ar kādu piedēkli attiecīgā forma tikusi darināta savā laikā resp. ir svarīgi noteikt verba senāko celmu.

Lai noteiktu kāda verba tagadnes vai pagātnes celmu, rikojas šādi. Uzraksta infinitīva formu un attiecīgā laika dsk. I. pers. formu, kur senais piedēklis vēl teorētiski nošķirams no galotnes, jo nav ar to saplūdis vienā skaņā. Uzrakstītajās formās nodala saknes morifēmu un formas vēsturisko

Ar piedēkli *-ā-* un *-ē-* darinātas pagātnes formas resp. pagātnes *ā-* un *ē-* celmi šiem verbiem ir arī mūsu tuvākajās radu valodās (kur arī notikuši daži fonētiski pārveidojumi), piem., pr. *provela* 'nodeva' blakus *weddē-din* 'nesa viņu'; lei. *jūtome* (kur *o = ō < ā*) 'jutām' blakus *nēšēme* (kur *é = ē*) 'nesām'.

Pagātnes *ā-* un *ē-* celmi ir sastopami arī mūsu XVI un XVII gadsimta pirmās puses vidus izlokšņu tekstos. Tas viss kopā ar citiem valodas faktiem rāda, ka divējādi darinātas pagātnes formas I konjugācijas verbiem kādreiz ir bijušas visā latviešu valodā. Ar laiku vienā izlokšņu daļā (arī tanīs, uz kuru pamata radusies latviešu nacionālā literārā valoda) pagātnes formu darināšana I konjugācijas verbiem tikusi jaunināta, aizstājot *ē-* celmus ar *ā-* celmiem: *nesēm* aizstāts ar *nesām*, *braucēm* ar *braucām* u. tml., bet otrā izlokšņu daļā saglabājusies senākā starpība: *bēgām*, bet *vedēm*.

Reizē ar to kļūst arī saprotams, kāpēc literārajā valodā un izloksnēs, kur tagad nelieto pagātnes *ē-* celmus, daļai vienzilbes (neskaitot piedēkli!) infinitīva verbu ar *-kt*, *-gt* pagātnes formās ir *c*, *z*, bet daļai *k*, *g* ir palicis, piem., *saucām*, *lūdzām* blakus *rakām*, *augām*. Laikā, kad līdzskaņu mija bija dzīva parādība, *-ēm³* priekšā *k* resp. *ķ* ticis pārvērsts par *c*,

galotni — infinitīvā *-t* resp. *-ties*, dsk. 1. personā *-m* resp. *-mies* (dsk. 1. pers. galotne, kā rāda radu valodas, kādreiz sākusies tikai ar *m*).

Piemērs: *aug-t*, *aug-a-m*, *aug-ā-m*.

Tādā kārtā vārds tiek sadalīts pēc kādreizējā morfoloģiskā sastāva. Vārda daļu bez galotnes saucam par vārda celmu. Verba *augt* nenoteiksmes celms ir *aug-*, tagadnes celms tāpat senāk ir bijis *auga-*, bet pagātnes celms — *augā-*. Celmu nosauc pēc piedēkļa, ar ko attiecīgā forma tikusi veidota. Tātad verbs *augt* tagadnē ir *a-* celms, pagātnē *ā-* celms.

Ievērojot to, ka verbu piedēkļa īsais *a* latviešu valodā atbilst dažu citu ide. valodu īsajam *o* (kas atbilst arī ide. *o*), lingvistiskajā literatūrā parasti runā par tagadnes *o-* celmu, ne *a-* celmu; turpretī *ā* un *ē* ir senas mantotas skaņas, tāpēc arī šo celmu nosaukumos nekādu atšķirību nav.

Nosakot tagadnes celmu, jāievēro arī latviešu valodai raksturīgās pat-skaņu un līdzskaņu mijas.

³ Aiz *m* tolaik sekojis vēl kāds patskanis.

g resp. *g* par *ɟ*, bet *-ām* priekšā *k*, *g* palikuši nepārveidoti. Kad vēlāk *ē*-celmu vietā stājās *ā*-celmi, saknes beigu līdzskaņi *c*, *ɟ* tika saglabāti.

Ar pagātnes *ē*-celmu ietekmi daļēji ir skaidrojama arī šaurās *e* resp. *ē*-skaņas lietošana I konjugācijas verbu pagātnes formās mūsdienu latviešu literārajā valodā.

Ka senāk arī latviešu valodā otras personas pronomenam *vsk.* datīvā ir bijusi leišu formai *tāu* atbilstoša forma, rāda viena mūsu izlokšņu daļa, kur vēl tagad lieto *tau* resp. *tu* (<*tau*). Tāpat seno dsk. datīva galotni *-ms* rāda vēl daļa Kurzemes izlokšņu, piem., *cāļiems*, *māsams* (<*māsāms*) Rucavā, *tiems*, *vīrēms* (<*vīriems*), *māļēms* 'māļēm' Dundagā un citur. (Sal. lei. dsk. datīva formas *liems* 'tiem', *vūgrams* 'vīriem', *žēmēms* 'zemēm').

Dialektoloģijas dotumi valodas vēstures noskaidrošanai ir sevišķi svarīgi tām tautām, kam trūkst senu rakstu pieminekļu, tātad arī latviešiem, kam pirmās grāmatas ir tikai no XVI gadsimta. Bez tam mūsu pirmo tekstu autori, nebūdami latvieši, ir nepilnīgi apzīmējuši latviešu valodas skaņas un ir kļūdušies latviešu vārdu uzrakstīšanā. Izlokšņu formas daudzos gadījumos palīdz noskaidrot, kā izlasāmi šie nepilnīgie un kļūdainie latviešu vārdu rakstījumi.

Jau šie nedaudzie piemēri rāda, cik izcila nozīme dialektoloģijai ir valodas vēstures pētīšanā.

Dialektu dotumi sniedz arī materiālu plašāku valodas teorētisko un praktisko jautājumu risināšanai. Tā latviešu valodā patlaban ir vērojami divi procesi. Viens no tiem ir valodas unifikācijas process. Literārās valodas un izlokšņu savstarpējā ietekmē latviešu valoda unificējas, izlokšnes tuvojas literārajai valodai. No otras puses vērojama nepakļaušanās literārās valodas normu ietekmei. Atsevišķas parādības izlokšņēs attīstās tādu valodas attīstības likumu darbošanās rezultātā, kas nesaskan ar literārās valodas normu. Tā refleksīvajās formās tagadnē 3. personā ir vērojama tendence ieviest *ā*-celmu galotni arī *o*-celmu formās, piem., *mētās* blakus *skatās*, kaut arī literārā norma prasa lietot atšķirīgas formas: *mētas* un *skatās*. Plaši sastopamas ir novirzes no literārās normas verbu

cerēt, derēt, drebēt, peldēt, stenēt, vēlēt tagadnes formu izrunā: ar šauru *e* resp. *ē* saknē u. c. Dažkārt šādos gadījumos literārā norma var būt pat revidējama.

Liela nozīme dialektu faktu zināšanai ir arī literāro darbu radīšanā un skaidrošanā. Rakstnieki diezgan bieži savos darbos lieto dialektismus, t. i., valodas elementus, kas ņemti no izlokšnēm. Dialektismi visbiežāk tiek lietoti personāža valodā, bet dažkārt autors tos lieto arī savā stāstījumā, lai radītu vides kolorītu vai arī lai bagātinātu daiļdarba valodu, jo izlokšnēs nereti ir apzīmējumi parādībām, kam literārajā valodā trūkst laba apzīmējuma, vai arī tiek lietots viens nosaukums vairākām parādībām. Tā vienā Vidzemes izlokšņu daļā šķir dziļas vietas upēs, ezeros no akačiem purvos. Purvu akačus tur sauc par *dzelvēm*.

Parasti ir leksiski dialektismi jeb apvidvārdi. Tā R. BLAUMAŅA darbos atrodam apvidvārdu *karcenēt* 'ķepuroties, spārdīties' (*Mopsis, kuru Kārklīņš arvien vēl turēja padusē, sāka karcenēt, vīrs to nolaida zemē un paklanījās mēmi.*); *pedēt* 'pielikt' («Nu, nu,» māte sacīja, bet sargājās šiem vārdiem vēl ko *pedēt* klāt.) u. c.

V. LĀCA darbos sastopams, piemēram, apvidvārds *vendzele* 'laivu osta' (*Banderu Edgars ar lielajām kārbām nonāca Rīgā un vendzelē, pie pilsētas tvaikonīšu piestātnes. sāka tirgoties.*).

Daudz apvidu vārdu sastopam A. UPIŠA, DOKU Ata, J. JAUNSUDRABIŅA, J. JANSEVSKA, H. GALIŅA un citu darbos.

Dialektismi var būt arī fonētiski. Tad tie parasti atrodami personāža valodā. Tā A. AUSTRIŅA stāstā «Vecais latgalis» diezgan garš dialogs dots augšzemnieku dialektā un arī paša autora runā lietots daudz apvidvārdu. («*Vasals, sābril!*» Rudzons uzbildina pretinācēju, kurš it kā satrūkstas un apstājas. Vidēja auguma, pelēkā sveitā (svārkos), kaļovās (garos zābakos), kreklis aizpogāts uz krūtīm ar paštaisītu diega pogu, nonēsāta brilite (platmale) sedz garus, baltus matus; tipiski noskūts latgaliešu vaigs. «Nu, kur ta nu tai?» «Nu kozom. Akmeņriuču Rožuļa izgoja pi veira. Aizpreceja uz Bēržim bogots saimiņiks. Divpadsmit guvu, treis

zirgi, treisdesmit vušku un sivanu, sivanu... bez skaišņa. Nu ta beja ar kozas tak kozas!»)

Retāk rakstnieku darbos tiek lietoti gramatiskie dialektismi.

Tagadnes *jo*-celmu vietā nereti sastopami tagadnes *no*-celmi R. B. AUMAŅA darbos tiem I konjugācijas vārdiem, kam saknē ir *-au-*. (*Ir jau tiesa, bet kur naudu lai raunu? Ješkas māte visu dienu uzcītīgi bija strādājusi, un, ar darbiem kaunoties, viņai vīrs ar dēlu pavisam bij izgājuši iz prāta.*)

A. UPISA darbos var sastapt akuzatīvu blakus debitīvam gaidāmā nominatīva vietā. (*Soli viņa nevar droši paspert uz priekšu — jāapstājas, jāmeklē atbalstu, jāskatās sāņus un atpakaļ.*)

R. BLAUMAŅA darbos dažiem vārdiem nereti ir cits pārvaldījums, nekā parasts literārajā valodā. (*No mūsu Ješkas neviens nekāda ļauna nevar teikt. Nenāku uz tevi tikai tukšu vārdu pārmišanas dēļ vien.*)

Dialektu faktu zināšanai rakstnieka darbā ir liela nozīme. Lietojot fonētiskos dialektismus, autors nedrīkst atļauties lietot nepareizas dialekta formas, bet, darbu izdodot, šai ziņā lietas kursā jābūt arī redaktoram un korektoram. Nepārzinot dialekta īpatnības, var tikt nodrukātas formas, kas pretendē būt par dialektismiem, bet patiesībā nav ne literāras, ne īsti dialektālas. Tā iepriekš minētajā A. AUSTRĪŅA stāstā *guvu* rakstīts *gūvu* vietā, jo *uo* augšzemniekiem ir pārvērts par *ū*, ne *u*.

Vēl jo lielāka nozīme dialektu faktu zināšanai ir latviešu valodas un literatūras skolotāja darbā. Skolotājam jāpaskaidro saviem skolēniem tie vārdi, kas attiecīgajā novadā ir sveši, bet literāros darbos tiek lietoti. Jāpaskaidro arī fonētiskie un gramatiskie dialektismi, ko sastop daiļdarbos. Bez tam ļoti parastas ir novirzes no literārās valodas normām izlokšnes ietekmē pašu skolēnu valodā. Plaši izplatīts ir garo patskaņu īsinājums *j* priekšā: *runaju* (<*runāju*), *mekleju* (<*meklēju*), *dabuju* (<*dabāju*), *tiriju* (<*tirāju*), īsinājumi tautosillabiska *n* un *m* priekšā: *pruojam* (<*pruojām*), *garam* (<*garām*), divskaņu un garo patskaņu īsinājumi neuzsvērtā pozīcijā: *nenoteikts* (<*nenuoteikts*), *nepevilcīgs* (<*nepievilcīgs*). Augšzem-

nieku novados dialekta ietekmē sastopama līdzskaņu palatalizācija palatālo patskaņu priekšā: *likt'*, literārās valodas normām neatbilstoša šaurās un platās *e-* resp. *ē-*skaņas lietošana un citas parādības. Lībiskā dialekta novados plaši sastopams galazilbju īso patskaņu zudums: *mut* (< *mute*), piedekļu garumu saīsinājums *laimiks* (< *laimigs*), *kalejs* (< *kalējs*), *labib* (< *labiba*) u. tml.

Bez fonētiskajām īpatnībām resp. kļūdām skolēnu valodā jāstopas arī ar citu leksiku, piem., *dzīga* 'dzīve', *dzīve* 'dzija', atšķirīgām gramatiskām formām, piem., *skatamies* gaidāmā *skatāmies* vietā, *viņameš* < *viņamējs* 'viņa (piederības vietniekvārds)' u. tml. Lai iemācītu skolēniem pareizi runāt un rakstīt, skolotājam jāzina, uz kāda pamata viena vai otra kļūda skolēnu valodā radusies, lai varētu izveidot speciālus metodiskos paņēmienus kļūdu novēršanai.

Tādā kārtā dialektoloģijai ir liela praktiska nozīme valodas un literatūras skolotāja darbā.

Vietējo izlokšņu un dialektu dotumi ir svarīgi arī vēsturniekiem, etnografiem un arheologiem etnoģenēzes jautājumu risināšanā. Materiālā kultūra mainās ātrāk par valodu. Valodā ilgi glabājas liecības par kāda novada senatni. Valodas īpatnības rāda, kā iedzīvotāji grupējušies senatnē, kādu kaimiņu tautu ietekmei bijuši pakļauti kādi novadi. Tā, spriežot pēc valodas īpatnībām, konstatēts zemgaļu ieceļojums Dienvidkurzemē un Vidzemē, sēļu ieceļojums Austrumvidzemē u. c.

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTU CILME UN ATTĪSTĪBA

Dažas ziņas par latviešu valodas attīstību no aizvēstures līdz feodālisma laikmetam

Valoda rodas un attīstās kopā ar sabiedrību, kas to runā. Arī latviešu valoda par tādu, kādu mēs runājam mūsu dienās, ir kļuvusi gadu tūkstošiem ilgā laika gaitā, notiekot dažādiem procesiem tās runātāju etniskajā sastāvā, ekonomiskajā un sabiedriskajā dzīvē. Mainīdamās samērā lēni un nevienmērīgi, latviešu valoda savā pašreizējā — nacionālās valodas — attīstības posmā ir saglabājusi vēl daudz kā tāda, kam sākumi meklējami tālā pagātnē. Viens no tādiem senatnes atspulgiem mūsdienu valodā ir arī izloksnes un dialekti. Lai labāk saprastu izlokšņu un dialektu vietu nacionālās valodas sistēmā, ir jārūnā par to vēsturisko izveidi sakarā ar latviešu tautas un valodas vēsturi.

Kopā ar leišu, izmirušo senprūšu un kuršu valodu latviešu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes baltu grupas. Baltu valodām vistuvākās ir slavu valodas. Daudz kopīga baltu valodām ir arī ar ģermāņu valodām.

Arheoloģijas materiāli ļauj domāt, ka baltu senči savā tagadējā dzīves vietā — Austrumbaltijā — ieradušies no Vislas un Oderas baseina apmēram 2000 gadu priekš mūsu ēras.⁴

⁴ Latvijas PSR vēsture, I, R. 1953, 15. lpp. Par to arī Ф. П. Филин, Образование языка восточных славян. М.—Л. 1962; В. Н. Топоров, О. Н. Трубачев, Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья. М. 1962.

Pēc 1500. gada pr. m. ē. balti savu pašreizējo dzīves vietu vairs nav atstājuši, un kopš šā laika tiem apmēram līdz 800. gadam mūsu ērā nav ciešu sakaru ar slaviem.⁵

Ir atzīts, ka trešajā gadu tūkstoī priekš mūsu ēras Austrumeiropas mežu joslu apdzīvojuši somugru priekšteči.⁶ Jau kopš baltu ierašanās viņu tagadējā dzīves vietā somugru priekšteči ir bijuši viņu kaimiņi. Par to liecina aizguvumi no baltu valodām somugru valodās un otrādi, līdzība frazeoloģijā un semantikā.⁷ Etniskās saplūšanas un tai pašā laikā noteiktas etniskas robežas izveidošanās process Baltijā ildzis laikam veselu gadu tūkstoī.⁸ Līdzīgs process notika arī baltu senču apdzīvotajos austrumu un dienvidu rajonos, kur notika saplūšana resp. norobežošanās no somugriem un slaviem. Šo novadu baltu cilšu piederīgie ar laiku ir asimilējušies slaviem. Liekas, ka neliela baltu saliņa slavu vidū ir vēsturnieku minētie galindi (kr. *голядь*).⁹ Varbūt arī vēl XX gadsimta sākumā Pliskavas guberņā sastopamie latvieši ir dzīvojuši tur no seniem laikiem.¹⁰ Tas palīdz izskaidrot faktu, ka vēsturiskajiem baltiem līdz 800. gadam mūsu ērā nav bijis ciešu sakaru ar slaviem.

Bronzas un agrā dzelzs laikmeta arheoloģiskie pieminekļi rāda, ka apmēram 500 gadu priekš mūsu ēras jau ir šķirami rietumbalti (senprūšu ciltis) no austrumbaltiem (senleišu un senlatviešu ciltīm). Ap mūsu ēras sākumu īstā baltu zeme

⁵ J. Endzelīns, Ievads baltu filoloģijā, R. 1945, 36. lpp.

⁶ Turpat.

⁷ P. Ariste, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. — Eesti rahva etnilisest ajaloo. Artiklite kogumik. Toimetanud H. Moora. Tallinn 1956, 11.—13. lpp.; И. М. Эндзелин, О латышско-финских языковых связях. — Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Л. 1951, 299.—304. lpp. Vilh. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litausk-lettiske) Sprog. København 1890.

⁸ Latvijas PSR vēsture, I, 16. lpp.

⁹ X. A. Моора, О древней территории расселения балтийских племен. — «Советская археология» 1952, 2. nr., 9.—33. lpp.

¹⁰ J. Endzelīns, Latvieši un latgalieši. — «Dzimtenes Vēstnesis» 1913, 21. dec., 295. nr.

sniedzas no Pasarges (kas ietek Prūšu jomā) drusku pāri Daugavai un no Baltijās jūras līdz Rokitno purviem (ap Pripeti).¹¹ Materiālās kultūras atšķirības ir saskatāmas Latvijas teritorijas rietumu piekrastes joslā, ko apdzīvojuši vēlāko kuršu priekšteči, un Lielupes un Daugavas baseinā, kas piederējis zemgaļu, sēļu un latgaļu priekštečiem.¹²

Tas ir pirmatnējās kopienas periods, kad pastāv t. s. ģints iekārta. Zināms skaits ģinšu, kas dzīvoja vienas nedalītas teritorijas robežās, savukārt izveidoja cilti.¹³

No valodas-viedokļa mūsu ēras pirmajos gadsimtos vēl nevaram runāt par latviešu valodu. Valoda, ko runāja dažādo ģinšu resp. kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu cilšu piederīgie, bija savā starpā ļoti tuvi austrumbaltu dialekti, kas bija radušies no savā laikā pastāvējušās baltu pirmvalodas.

Ģints iekārta Latvijas teritorijā sairusi mūsu ēras pirmajos četros gadsimtos.¹⁴

Mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša otrā pusē šķiru sabiedrības iedīgli vērojami arī Latvijā. Laikā no X līdz XII gadsimtam te sāk veidoties zemju nocietinātie centri, pie kā izauga pirmās pilsētas, piem., Jersika, pieauga sakari ar citām zemēm, vismaz daļa senlatviešu iepazīnās ar kristīgo ticību no saviem austrumu kaimiņiem. Kaimiņu tautu ekspansija, ilgākas vai īsākas okupācijas periodi neļāva nostiprināties sakariem starp atsevišķām senlatviešu ciltīm, kavēja vienotas senlatviešu tautības izveidošanos.¹⁵ Taču nepieciešamība cīnīties pret iebrucējiem veicināja cilts teritorijas konsolidēšanos.¹⁶ Periodā pirms Latvijas teritorijas pakļaušanas vācu varai pastāvēja primitīvi valsts veidojumi, bet neviens no tiem neaptvēra ne visu veidojošās latviešu tautības teritoriju, ne arī sēļu, kuršu un zemgaļu apdzīvotos novadus, kur tāpat radās uz topošās

¹¹ J. E n d z e l ī n s, Ievads baltu filoloģijā, 35. lpp.

¹² Latvijas PSR vēsture, I, 21. lpp.

¹³ Turpat, 20. lpp.

¹⁴ Turpat, 25. lpp.

¹⁵ Turpat, 57. lpp.

¹⁶ Turpat, 56. lpp.

tautības bāzes dibināti politiski veidojumi,¹⁷ kam Kursā bija militāras demokrātijas raksturs, bet Austrumlatvijā topošas feodālas valsts pazīmes.

Valoda, ko līdz XII gadsimtam runāja atsevišķos senlatviešu novados, savos pamatos bija kopīga. Mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša otrā pusē notika tie fonētiskie un citi pārveidojumi, kas atšķīra senlatviešu cilšu valodas no senleišu cilšu valodām,^{17a} piem., *e* resp. *ē* pārskalošana (lei. *mēsti*, la. *mest*, lei. *tēvas*, la. *tēvs*), akcenta vismaz daļēja nostiprināšanās uz pirmās zilbes un līdz ar to saistītie galazilbju vokālisma pārveidojumi — divskaņu pārveidojumi par patskaņiem, garo patskaņu saīsinājumi un īso *a*, *e* zudums (lei. *sakaũ*, la. *saku*, lei. *žēmés*, la. *zemes*, lei. *tēve*, la. *tēv!*) u. c.

Blakus kopīgajiem jauninājumiem, kas aptver visas senlatviešu cilšu valodas un atšķir tās no senleišu cilšu valodām, atsevišķo cilšu novados daļa valodas parādību attīstījušās nevienādi. Tā senlatviešu cilšu valodās nebija vienveidības intonāciju sistēmā, nebija vienādas attieksmes arī pret diftongiskajiem savienojumiem *an*, *en*, *in*, *un*. Vietu vārdi un atsevišķi priekšmetu nosaukumi rāda, ka kuršu valodā šie savienojumi tikuši saglabāti, bet latvieši tos pārveidojuši par *uo*, *ie*, *ī*, *ū*. Tā Kurzemes vietvārdos *Zante*, *Zentene*, *Rinda*, *Skrunda* u. c. šie savienojumi patvērušies līdz mūsu dienām. Par kursismiem tiek uzlūkoti nosaukumi *duncis*, *menca* un citi. Vietvārdus ar tautosillabisku *n* no zemgaļu novadiem min V. DAMBE.¹⁸

Sena tautosillabiska *r* priekšā zemgaļi nepagarināja patskaņus, bet aiz *r* iesprauda pārīsu patskani: *var^ana* (=vārna), *dar^azi* (=dārzi), *ber^et* (=bērt), kamēr citu senlatviešu cilšu valodās tika pagarināts īss *a* un *e*, ja savienojumam bija stiepta vai krītoša intonācija, kuršiem arī tad, ja laužta. Tendence pagarināt senos īsos patskaņus tautosillabiska *r* (un arī

¹⁷ Latvijas PSR vēsture, I, 56. un 68. lpp.

^{17a} Uzskata, ka latviešu un leišu valodas nošķiršanās notikusi mūsu ēras VII gadsimtā. Par to V. Urbutis, *Kaip senos lietuvīņus ir latviņus kalbos.* — *Kalbotyra*, IV, Vilnius 1962, 381.—386. lpp.

¹⁸ V. D a m b e, *Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki.* — *RKrE*, 433.—439. lpp.

citu sonantu) priekšā dažos novados attīstījās tālāk. Sakarā ar to Kurzemes un Austrumlatvijas izloksnēs sastopamies arī ar patskaņu *i* un *u* pagarinājumiem šai pašā pozīcijā (*irbe*, *kūrpe* vai *ierbe*, *kuorpe*), kā arī ar pagarinājumiem jauna tautosillabiska *r* priekšā (*zārs*, *cērs*).¹⁹

Atšķirības senlatviešu cilšu valodās bija arī *k* < *k* un *g* < *g* pārveidojumā palatālo patskaņu priekšā. Kamēr citi saglabāja šo *k*, *g* tikai aiz iepriekšēja svelpēņa resp. šņāceņa (*šķirt*, *režģis*), zemgaļi to saglabāja arī citās pozīcijās, kā rāda Zemgales vietvārds *Raģene* u. c.²⁰

Savas atšķirības bija arī senlatviešu cilšu leksikā. Vēl tagad Vidzemē ir sveši vārdi *dzēsis* '(melns) stārķis', *dziņa* 'mežs', *sēbs* 'vēls', u. c., kas var būt veci kuršu vārdi. Tāpat Latvijas austrumu daļā ir lietojami rietumu rajonos nepazīstami vārdi, piem., *būds* 'vaigs', *vuška* 'aita', *kaidis* 'kāds' u. c.

Dažu fonētisko un morfoloģisko īpatnību ziņā saskan Kurzemes un Latvijas austrumu izloksnes. (Sal. *i* un *u* tautosillabiska *r* priekšā, ar priedēkļiem atvasināto verbu refleksivformas, nākotnes formas I konjugācijas vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, pagātnes formas blakus tagadnes *ōio*-celmiem u. c.). Var būt, ka senlatviešu cilšu ģeografiskais izvietojums senāk ir bijis citāds, nekā to redzam XIII gadsimtā.²¹

Baltu zemju un valodu tālāko dabiskās attīstības gaitu pārtrauca XIII gadsimtā vācu iebrukums. Tā kā Latvijas teritorijā nebija izveidojušās vienotas, spēcīgas valstis, tad vācu agresijai nevarēja dot vajadzīgo pretsparu, un pamazām Latvijas teritorijā dzīvojošās ciltis tika pakļautas vācu varai. Cīņu gaitā iedzīvotāju sastāvā notika lielas pārmaiņas. Vēstures avoti liecina, ka iebrucēji iznīcinājuši daudz vietējo iedzīvotāju, gūstekņus pārvietojuši no vienas vietas uz citu, tā sekmējot

¹⁹ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, R. 1951 (turpmāk saīsināti: Lgr), 147.—151. lpp.

²⁰ P. Šmits, Par zemgaļiešu un sēļu tautību. — FBR I (1927), 48. lpp.

²¹ Sal. karti par baltu ciltīm VI gadsimtā — K. Būga, Aisīņu praeiņas vietu vārdu šviesoje. — Rinktiniai raštai (turpmāk saīsināti: RR), III, Vilnius 1961, 732. lpp.

iedzīvotāju sajaukšanos. Daļa senlatviešu cilšu piederīgo devās projām no savas dzimtenes.²²

Kaut arī kopējās cīņas pret iebrucējiem veicināja senlatviešu cilšu saliedēšanos, feodālā sadrumstalotība, kas sekoja pēc cilšu teritoriju iekarošanas, nesekmēja ekonomisko un kultūras sakaru attīstību, vienotu ekonomisko un kultūras centru izveidi, un latviešu tautības izveidošanās ieilga. Kad pēc Livonijas sadalīšanas 1629. gadā senlatviešu cilšu teritorijas nokļuva dažādu valstu sastāvā, vienotas tautības izveidošanās bija vēl vairāk apgrūtināta.

Un tomēr latviešu tautības konsolidācijas process, kas bija aizsācies jau pirms vācu iebrukuma, turpinājās. Kā sevišķi nozīmīgs process feodālisma laikmetā jāmin kuršu, zemgaļu, sēļu un pat somugrisko lībiešu pārlatināšanās. Šis process bija ilgs un sarežģīts, un līdz mūsu dienām nav pilnīgi noskaidrots. Saprotams, ka kuršu, zemgaļu, sēļu un lībiešu pārlatināšanās nenotika uzreiz. Necīgās vēstures liecības, kas mums saglabājušas kādas ziņas par šo jautājumu, liek domāt, ka XV un XVI gadsimtā kurši valodas ziņā vēl šķirti no zemgaļiem un latviešiem. Interesantas šai ziņā ir franču ceļotāja Žilbēra de LANUĀ (Gillebert de Lannoy) piezīmes no 1413. gada. Ceļodams no Liepājas uz Rīgu caur Grobiņu, Kuldīgu un Kandavu, viņš esot braucis caur zemgaļu, kuršu un lībiešu ciemiem, un katrai šai tautai esot sava valoda.²³ Ceļojot no Rīgas uz Lielnovgorodu caur Siguldu, Cēsīm, Valmieru, Paidi un Narvu, de LANUĀ sakās sastapis četrējādu valodu runātājus: lībiešus, zemgaļus, latviešus un igauņus.²⁴

Žilbēra de LANUĀ piezīmes interesantas tai ziņā, ka viņš min zemgaļus Vidzemē. Vai viņi tur dzīvojuši jau pirms XIII gadsimta vai nokļuvuši tur tikai pēc vācu okupācijas, nav zināms.

²² Latvijas PSR vēsture, I, 87. lpp.

²³ Gilbert von Lannoy's Reise durch Livland in dem Herbst und Winter 1413 auf 1414. — Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands.. Herausgegeben von Dr. F. G. v. Bunge, V/I, Dorpat 1847, 169. lpp.

²⁴ Turpat, 171. lpp.

Kuršu valoda no latviešu valodas bijusi šķirama vēl XVI gadsimtā. A. KRANCS (Krantz) apgalvo, ka lībiešiem, igauņiem, latviešiem un kuršiem valoda neesot kopīga.²⁵ Par kuršu valodas atšķirību no latviešu valodas ir ziņas arī no XVI gadsimta otras puses.²⁶ Par kuršu valodu pretstatā lībiešu valodai stāsta RUSOVA kronika (no 1577. gada),²⁷ bet no tur teiktā nav saprotams, vai kuršu valoda šķirama arī no latviešu valodas. Tāpat nekādas noteiktas liecības par valodu nesniedz M. BRANDISA kronika «Livländische Geschichte» (no 1600. gada), kaut arī der ievērot viņa norādījumu, ka Kurzemes hercogiste aptverot arī zemgaļus. Šās hercogistes zemniekiem esot īpaša valoda, kas tomēr esot līdzīga latviešu valodai.²⁸

P. EINHORNS savā «Historia Lettica» (no 1649. gada), rakstot par latviešu valodu, norāda jau uz dialektālām atšķirībām tani. Einhornš aizrāda, ka daugavpīliešu un sēlpīliešu valodā esot daudz vārdu, ko nelietojot citi latvieši, un arī izrunājot viņi to pašu valodu daudz savādāk nekā pārējie. Paši viņi saucoties par rēdiem jeb rēdiņiem, un rēdiņu apdzīvotais apgabals stiepjoties no krievu robežām līdz pat Vallei, un Daugavas labajā krastā tiekot tāpat runāts Rēzeknes, Ludzas un Viļakas apgabalā. Zemgaļi dzīvojot no Valles līdz Saldum, bet no Saldus līdz prūšu robežai dzīvojot kurši, ko zemgalieši un daugavpīlieši saucot par tāmieni. EINHORNS uzsver, ka latviešu un kuršu valoda esot viena valoda.²⁹ Tātad XVII gadsimtā vairs nerunā par atsevišķu kuršu valodu.

²⁵ Par to K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 167. lpp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Balthasar Russow, Chronica der Prouintz Lyfflandt, Riga 1857, 9. lpp.

²⁸ Moritz Brandis, Chronik, oder älteste Livländische Geschichte. — Monumenta Livoniae antiquae, III, Riga und Leipzig 1842, 14. lpp.

²⁹ Paulus Einhorn, Historia Lettica. — Scriptores rerum Livonicarum, II/2, Riga und Leipzig 1848, 577.—578. lpp. Sikāk par to J. Endzeļiņš, Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu. — «Druva» 1912, 5. nr., 623.—633. lpp.

Vēsturnieki šo laika posmu raksturo šādi:

«Latviešu tautība galīgi izveidojās tikai tad, kad visa Latvijas teritorija apvienojās Krievijas sastāvā.

Garajos un grūtajos vācu feodāļu kundzības un feodālās sadrumstalotības gadsimtos latviešu etniskajā sastāvā notika ievērojamas izmaiņas. Līdzās latviešu cilšu saplūšanas procesam bija vērojama arī citu cilšu un tautību grupu iekļaušanās latviešu tautībā. Tā ar latviešiem saplūda ugru-somu cilts libieši, kas apdzīvoja Kurzemes ziemeļdaļu un Vidzemes vakarjosu. Latviešu tautībā ieplūda arī krievu, lietuviešu, igauņu, vācu un citu tautību un cilšu elementi, kas kopā ar bijušām latviešu ciltīm izveidoja vienotu latviešu tautību ar kopēju teritoriju un valodu.»³⁰

Tā feodālisma laikmetā izveidojās latviešu valoda. Nedrīkstam aizmirst, ka šā laikmeta valoda ir iepriekšējā laikmeta valodas turpinājums, tālāka attīstības pakāpe jaunos sociālos un politiskos apstākļos, kas atstāj savu ietekmi uz valodu. Sakarā ar valodas lēno un arī nevienmērīgo attīstību neapšaubāmi liela daļa seno lokālo īpatnību, kas bija atsevišķo cilšu valodām, turpināja pastāvēt un attīstīties. Tādas cilšu valodu iezīmes atsevišķos gadījumos ir saglabājušās līdz pat mūsu dienām. Tāda, piem., ir anaptikse zemgaliskajās izloksnēs (*var^ati* 'vārti'), kāpjošā intonācija sēliskajās izloksnēs (*naūda*) u. c.

Tieši ar laikmeta sociāli politiskajiem apstākļiem, proti, ar feodālo sadrumstalotību saistās vietējo izlokšņu un dialektu veidošanās. Izlokšņu rašanās pamats ir sakaru trūkums starp vienas kļaušu muižas piederīgiem un citu novadu pārstāvjiem. Kā zināms, feodālisma laikā zemnieki pamazām zaudēja zemi un tiesības pāriet no viena dzimtkunga pie cita. Sakarā ar to iedzīvotāju pamatsastāvs muižām pakļautajos pagastos visumā palika viens un tas pats. Tā ar laiku izveidojās vienāda valoda visiem kādas muižas novada iedzīvotājiem, radās izloksne, kas ar kādām īpatnībām atšķīrās no valodas resp. izloksnēm citos novados. Atkarā no savstarpējo sakaru ciešuma, no senā valo-

³⁰ K. Strazdiņš, Latviešu sociālistiskā nācija, R., 1961, 16. lpp.

das pamata novadā, no iedzīvotāju sastāva maiņas un citiem apstākļiem izlokšņu līdzība savā starpā ir lielāka vai mazāka. Sakarā ar iepriekš minētajiem apstākļiem ir izskaidrojams arī tas, ka dažkārt vienam muižniekam piederošā novadā ap tā sauktajām lopu muižām un pusmuižām ir izveidojušās savas izloksnes. Dažkārt valodas ziņā var būt īpata pat kāda sādža resp. ciems. Savu ietekmi uz izloksnes izveidi ir atstājusi arī reliģiskā piederība pie vienas vai otras draudzes u. c.

Izloksnes un dialekti var savā starpā atšķirties dažādā mērā. Viena dialekta izloksnes latviešu valodā ir stipri tuvas, bet atšķirība ir jau lielāka starp lejzemnieku un augšzemnieku izloksnēm. Vecās paaudzes pārstāvji no dziļajām nesēliskajām augšzemnieku un dziļajām tāmnieku izloksnēm saprotas jau ar grūtībām, jo atšķirības starp šīm izlokšņu grupām ir gan fonētiskā, gan gramatikā, gan leksikā. Kaimiņu izloksnes palaikam atšķiras tikai ar vienu otru iezīmi. Tāpēc arī pāreja no viena dialekta uz otru palaikam nav krasa, bet gandrīz nemanāma.

Tātad ekonomiskās un politiskās sadrumstalotības un nošķirtības rezultātā feodālisma laikmetā ir radušās mūsdienu izloksnes un dialekti. Izlokšņu izveides process bijis gadsimtiem ilgs, un tanī liela loma ir bijusi dažādiem faktoriem. Tautības valoda faktiski eksistē vietējo izlokšņu resp. dialektu formā.

Latvijas teritorijā sastopamās izlokšņu grupas un to izveidošanās problēmas

Iepazīstoties ar valodu, ko runā dažādos Latvijas novados, ir konstatējamas trīs lielas izlokšņu joslas. Vienu tādu joslu veido izloksnes, ko runā Rīgas jūras līča piekrastē, sākot no Sakas, Dundagas un beidzot ar Ainažiem. Uz austrumiem un dienvidiem no šīs joslas ir cita, kas ir vistuvākā latviešu literārajai valodai, bet aiz tās — Zemgales un Vidzemes austrumu

daļā un visā Latgalē vērojamā trešā. Latviešu lingvistiskajā literatūrā arī runā par trim dialektiem: lībisko (tāmnieku),³¹ vidus un augšzemnieku. Bet nedrīkstam aizmirst — «kāda apgabala izlokšņu īpatnībām nav visām vienādas robežas, .. var gan nospraust robežas vienai kādai dialekta īpatnībai, bet ne dialektam.»³² Starp dialektiem paliek zināma josla, kas veido pāreju no viena dialekta uz otru. Šai joslā sastopamas gan viena, gan otra dialekta iezīmes, no kurām vienas mēdz būt pārsvarā. Tādas pārejas izlokšnes ir, piem., Drustu izlokšne (kurā vērojamas gan vidus dialektam raksturīgās 3 intonācijas — stieptā, lauztā un krītošā, gan augšzemnieku izlokšnēm raksturīgais *ō* senākā *ā* vietā, piem., *Kōrļa siēva gōse ar ūotru meitu vakarā uz muīžu.*), Dauguļu izlokšne (kurā vērojams lībiskajam dialektam raksturīgais galazilbes īso patskaņu zudums, bet garie patskaņi šai pozīcijā ir palai- kam saglabājušies nesaīsināti kā vidus izlokšnēs, piem., *es sak uz brāl. es zin viš, kuō² jūs runā². es jau citām reizēm neiēm^{u2}.*) u. c.

Visumā katru dialektu raksturo savas spilgtas iezīmes, kas nav vērojamas citos dialektos. Ja salīdzinām latviešu valodas dialektus savā starpā, tad vērojams, ka tuvāki ir vidus un lībiskais dialekts, kas atšķiras it īpaši ar piedēkļu un galazilbju vokālismu — lībiskajās izlokšnēs tikuši saīsināti pie- dēkļu un galazilbju garie patskaņi, divskaņi *ie* un *uo* pār- vērsti par patskaņiem, un galazilbju īsie patskaņi ir zuduši. Augšzemnieku dialektam ir sava īpata fonētiskā sistēma un daudz kā savdabīga gramatikā un leksikā. Sakarā ar to mēdz nostatīt preti *a u g š z e m n i e k u* izlokšnes un *l e j z e m n i e k u*, ar pēdējām domājot vidus un lībiskās izlokšnes. Salīdzināju- mam aplūkosim dažas formas resp. vārdus visos trīs dialektos.

³¹ Sākumā par tāmnieku izlokšnēm sauca visas Kurzemes izlokšnes; pēc tam tiklab Kurzemē, kā arī Vidzemē runājamās lībiskās izlokšnes. Tagad par tāmnieku izlokšnēm parasti sauc tikai Kurzemes lībiskās izlokšnes.

³² J. Endzelīns, Latviešu valodas skaņas un formas, R. 1938 (turp- māc saīsināti: Lskf), 4. lpp.

Vidus dialektā	Lībiskajā dialektā	Augšzemnieku dialektā
<i>māte</i>	<i>māt</i>	<i>môte² // mùot'ē² // m^oāte²</i>
<i>lūpa</i>	<i>lūp</i>	<i>lōupa² // lēupa² // lỳupa²</i>
<i>labība</i>	<i>labib // labeb</i>	<i>labiba // labeiba</i>
<i>kaķis</i>	<i>kaķs</i>	<i>kaķis // kačs</i>
<i>bēg</i>	<i>bēg²</i>	<i>bâk</i>
<i>situ</i> (tagadne)	<i>sit</i>	<i>sytu // sydļu // šižņu</i>
<i>kalpuôtu</i> (kondic.)	<i>kalpat // kalpot</i>	<i>kòlpûtub²</i> (vsk. 1. pers.)
<i>viņš // viņč</i>	<i>viņč // viš</i>	<i>jis // viņč</i>
<i>smelt</i>	<i>smēlt²</i>	<i>šiml'</i>

Augšzemnieku dialektu runā Zemgales austrumu daļā (sākot no Kurmenes, Bārbeles, Taurkalnes, Birzgales), Vidzemes austrumu daļā (sākot no Rembates, Laubēres virzienā uz Jaunpiebalgu, Palsmani un Zvārtavu) un visā Latgalē. Tā ir teritorija, ko pēc XIII gadsimta kroniku datiem ir apdzīvojuši sēļi un latgaļi resp. latvieši. Pēc XIII gadsimta ziņām *Letitia*, t. i., latgaļu apdzīvotā teritorija aptvērusi arī visu tagadējās Vidzemes centru. Diemžēl, par valodas īpatnībām no šā laika mums nav gandrīz nekādu ziņu, izņemot dažus vietvārdu un personvārdu uzrakstījumus, kas ļauj spriest par atsevišķām īpatnībām. Tā var redzēt, ka seno diftongisko savienojumu *an, en, in, un* vietā jau ir bijuši divskaņi resp. garie patskaņi, *ķ, ģ < k, g* vietā jau bijušas afrikātas *c, ʒ* u. c. Šā laika rakstījumi ļauj domāt, ka ap 1200. gadu latviešu valoda fonētiskā ziņā gandrīz nav atšķīrusies no mūsdienu latviešu literārās valodas,³³ kas veidojusies uz vidus dialekta bāzes. Tagadējās augšzemnieku izloksnes daudzējādā ziņā, it īpaši ar savu fonētisko sistēmu, atšķiras no mūsdienu Vidzemes vidienes vidus izloksnēm. Ir diezgan grūti iedomāties, kā notikusi fonētiskās sistēmas maiņa, kas vērojama mūsdienu augšzemnieku dialektā. Rodas jautājums, vai senajās kronikās minētie latgaļi jeb latvieši ir bijuši valodas ziņā monolīta cilts, vai latvieši nav šķirami no latgaļiem, kā domājis K. BOGA. Pagaidām jautājums par augšzemnieku dialekta cilmi un

³³ K. Būga, Kalba ir senovē. — RR II, 18. lpp.

vecumu nav atrisināts, kaut arī atsevišķi vietvārdu un citi rakstījumi liek domāt, ka lielās pārmaiņas fonētiskajā sistēmā nav sevišķi senas, piem., *ū* diftongizācija, *uo* monoftongizācija u. c. Pēc J. ENDZELINA domām šīs pārmaiņas notikušas laikā starp XV gadsimta beigām un XVII gadsimta sākumu.³⁴

Seno sēļu valodas īpatnības ir maz atšifrētas, liekas, ka tās ir bijušas atšķirības, kas daļēji saglabājušās mūsdienu sēļiskajās izloksnēs, piem., kāpjošā intonācija u. c.³⁵

Augšzemnieku dialektu runā arī daļa pārlatvinājušos leišu,³⁶ baltkrievu, krievu, poļu, igauņu. Bez šaubām tas ir atstājis savu ietekmi arī uz valodu. Tā slavu valodu ietekmē augšzemnieki balsīgu līdzskaņu vietā runā nebalsīgus līdzskaņus vārda beigās, ieguvuši krītoši monoftongisko zilbes tipu³⁷ u. c.

Vidus dialektu runā Vidzemes vidienē, sākot no Mazsalacas virzienā uz Siguldu un Rīgu un līdz Cirgaļiem austrumos. Vidus dialektu runā arī Zemgalē līdz Vecumniekiem un Skaistkalnei. Bez tam pašreiz ļoti līdzīgas Zemgales un Vidzemes vidienes izloksnēm ir izloksnes, ko runā Kurzemes dienviddaļā. Kurzemes dienviddaļā runājamās izloksnēs varam saskatīt divas lielākas grupas. Daļa izlokšņu ļoti mazā mērā atšķiras no Zemgales vidienes izloksnēm. Tās ir t. s. Kurzemes zemgaliskās izloksnes, ko runā Nīcā, Bārtā un citur. Turpretī otrai izlokšņu grupai ir vairākas pazīmes, kas atšķir tās no Zemgales un Vidzemes vidienes izloksnēm, bet apvieno ar Kurzemes ziemeļu daļā runājamām tāmnieku izloksnēm. Vēsturiski šī izlokšņu daļa ir radusies uz senās kuršu valodas bāzes, tāpat kā Kurzemes tāmnieku izloksnes, kas radušās uz kuršu un lībiešu valodas bāzes. Ar laiku novads pārlatvinājies. Kuršu valoda sākotnēji bijusi diezgan atšķirīga no citām Senlatvijas cilšu valodām, jo bijusi it kā pārejas valoda, kam bijušas gan

³⁴ J. Endzelīns, Sikumi, I. — FBR VII (1927), 5. lpp.

³⁵ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 267.—282. lpp.

³⁶ Turpat, 202. lpp.

³⁷ A. Ābele, Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. — FBR III (1927), 41.—44. lpp.

ar leišu, gan ar senprūšu valodu kopīgas īpatnības, kā rāda viduslaiku personu un vietvārdu uzrakstījumi.³⁸ Tādas vecas kuršu valodas pazīmes ir *-ar-* pārveidojums par *-ār-*, *-er-* pārveidojums par *-ēr-*, *-ir-* pārveidojums par *-īr-* vai *-ier-*, *-ur-* pārveidojums par *-ūr-* vai *-uor-* neatkarīgi no šo savienojumu intonācijas. Līdzskaņu savienojumi *-tj-*, *-dj-* kuršu valodā laikam nav bijuši pārvērsti par *š*, *ž* kā latviešu valodā, bet gan par *t'*, *d'*. Seno *k*, *g* resp. *ķ*, *ģ* vietā latviešiem radušies *c*, *z*, bet kuršiem vismaz daļēji te bijuši *s*, *z*. Kuršu valodā bijuši arī daži īpati priedēkļi, piem., *sen-*, un arī leksiskas īpatnības. Kuršu valoda tikusi runāta vēl līdz XVI gadsimtam, bet jādomā, ka jau stipri latviskota resp. zemgalizēta. Ir izteiktas domas, ka kuršu valodas pārlatvināšanās process būtu aizsācies jau pirms vācu iebrukuma XIII gadsimtā, bet ne agrāk par XI gadsimtu.³⁹

Dažas senās kuršu valodas iezīmes ir dzīvas mūsdienu Kurzemes izloksnēs, ko valodnieciskajā literatūrā mēdz saukt par kursiskajām izloksnēm. Kursiskās izloksnes, ko runā Kurzemes ziemeļu daļā, ietilpst lībiskajā dialektā. Kurzemes dienvidu daļā runājamās kursiskās izloksnes varētu kopā ar Kurzemes ziemeļu daļas izloksnēm uzskatīt par īpašu — kursisko dialektu. Taču tāmnieku izloksnes, kas radušās uz kuršu un lībiešu valodas bāzes, tiek pieskaitītas pie lībiskā dialekta. Par īpašu dialektu netiek uzlūkotas sēliskās izloksnes, kam arī ir diezgan daudz īpatnību salīdzinājumā ar nesēliskajām augšzemnieku izloksnēm. Tāpēc netāmnieku kursiskās izloksnes nosacīti ir pieskaitītas pie vidus dialekta.

Kā latviešu nacionālās valodas pamatam vidus dialektam ir izcila nozīme latviešu valodas vēsturē. Diemžēl arī šā dialekta izveidošanās latviešu lingvistiskajā literatūrā līdz šim nav

³⁸ E. Blesse, Seno kuršu etniskā piederība. — «Senatne un Māksla» 1937, II, 65.—78. lpp.

³⁹ J. Endzelīns, Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 174. un 230. lpp. E. Blesse, Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volksstämme. — Congressus secundus archaeologorum balticorum., R. 1931, 293.—312. lpp.

pienācīgi apgaismota un izpētīta. J. ENDZELĪNS par šā dialekta cilmi raksta: «Ārpus Kursas runājamās vidus izlokšnes ir radušās no zemgaļu dialekta, kam piejaukušies latviešu un varbūt sēļu elementi, un no senās Vidzemes vidienes izlokšnēm.»⁴⁰ Te nepieciešami daži paskaidrojumi.

Kā redzams, par vidus dialekta pamatu J. ENDZELĪNS uzskata zemgaļu valodu resp. dialektu. Zemgaļu galvenā dzīves vieta bija Zemgales līdzenums ap Jelgavu, Dobeli, Bausku (Latvijas teritorijā). Taču ļoti līdzīga Zemgales izlokšņu grupai ir arī Vidzemes vidienes izlokšņu grupa, kas atšķiras tikai ar dažām būtiskākām iezīmēm. Tāpēc rakstā par latviešu valodu Vidzemē J. ENDZELĪNS raksta:

«Atšķirību nav daudz, un var iedomāties laiku, kad tās vēl nav eksistējušas . .

Liekas tāpat, ka senāk Vidzemes vidienē ir dzīvojusi tā pati cilts, kas bija Lielupes baseinā. Bruņinieks de Lanuā (de Lannoy) savā ceļojuma aprakstā 1413. gadā tiešām sakās sastapis zemgaļus arī Vidzemē; par tiem nu gan var rasties domas, ka to senčus ir varbūt vācieši pēc Zemgales iekarojuma pārcēlušī uz Vidzemi . .»⁴¹

Par daudz senāku zemgaļu apmešanos Daugavas labā krasta apgabalos ir izteiktas domas arheologu rakstos. Arheologs F. BALODIS domā, ka Vidzemes rietumu daļā ieceļojusi latgalizēta zemgaļu daļa jau agrā dzelzs laikmetā. Starp šiem Vidzemes zemgaļiem un Lielupes baseina zemgaļiem iestiepušies lībiešu apdzīvotie apgabali, tāpēc sakaru trūkuma dēļ starp abiem grupējumiem Vidzemes zemgaļi saplūduši ar latgaļiem.⁴²

Līdzīgas domas izsaka igauņu arheologs H. MORA (Moorā).

⁴⁰ J. Endzelīns, Lskf, 6. lpp.

⁴¹ J. Endzelīns, Latviešu valoda Vidzemē. — VLIR III (1954), 126.—127. lpp.

⁴² Fr. Balodis, 9.—12. gadsimteņu Latvija. — «Senatne un Māksla» 1936, II, 8. lpp. F. Balodis, Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland, R. 1935, 18.—19. lpp. А. Я. Стубавс, Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики, М. 1959, 209.—213. lpp.

Pēc viņa uzskatiem zemgaļu senči jau bronzas laikmetā aizņēmuši dažus Daugavas lejteces labā krasta rajonus un, jādomā, arī vēlāk turpinājuši virzīties uz ziemeļiem.⁴³

Tātad Vidzemes vidienes izloksnes būtu radušās uz latgaļu un latgalizētu zemgaļu valodas pamata, piejaucoties arī sēļu elementiem, kad sēļi bija pārcēlušies Daugavas labajā krastā un aizņēmuši apgabalu līdz Ērgļiem un Cesvainei. Atsevišķas iezīmes ir radušās arī kuršu,⁴⁴ lībiešu un igauņu valodas ietekmē.

Zemgalisko izlokšņu pamatā ir Lielupes baseina zemgaļu valoda resp. dialekts, kas tāpat bija sajaucies ar latgaļu, sēļu, kā arī kuršu valodas elementiem. Tā kā Lielupes baseina zemgaļiem ilgāku laiku bija saskare ar žemaišiem, tad šai izlokšņu grupā sastopamas dažas iezīmes, kas tuvina tās leišu valodai.⁴⁵ Sava ietekme uz šā novada valodu bijusi arī lībiešu valodai.

Trešo latviešu valodas dialektu — lībisko dialektu runā Rīgas jūras līča piekrastē. Šis dialekts ir radies Vidzemē, krustojoties Vidzemes vidienes izloksnēm ar lībiešu valodu, bet Kurzemē — kuršu valodai resp. kursiskajām izloksnēm krustojoties ar lībiešu valodu. Sakarā ar to lībiskā dialekta izloksnēs ir daudz kā kopīga ar vidus dialekta izloksnēm Vidzemē un kursiskajām izloksnēm Kurzemē. Vidzemes lībiskās izloksnes no Kurzemes lībiskajām izloksnēm atšķiras galvenokārt ar tām pašām iezīmēm, kas atšķir nelībiskās kursiskās izloksnes no Vidzemes vidus izloksnēm. Kuršu valodas ietekme Vidzemes lībiskajās izloksnēs vēl nav pilnīgi noskaidrota. Arī latviešu valodas lībiskā dialekta cilme un dažādo valodas parādību vecums ir vēl pētījami.

⁴³ X. A. Моора, О древней территории расселения балтийских племен, 30.—32. lpp.

⁴⁴ J. Endzelīns, Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. — FBR III (1927), 5.—7. lpp. Par to arī Ē. Hauzenberga-Šturma, Il problema dei Curoni in Livonia. — «Studi Baltici» 1952, 9, 44.—64. lpp.

⁴⁵ V. D a m b e, Blīdienes vietvārdi..., 449. lpp.

Dialektu liktenis nacionālās valodas attīstības apstākļos

Feodālisma laikmetā vietējās izloksnes veidojās iepriekš aplūkoto faktoru ietekmē. Kapitālisma laikmetā, rodoties jaunām ekonomiskām attiecībām starp novadiem, mainās arī izloksnes. Notiekot aizvien tālākai ekonomiskai un politiskai koncentrācijai, latviešu tautība pārauga latviešu nācijā.

Latviešu nācijas izveidei aizsākumi tika likti XVIII gadsimtā, kad visa latviešu apdzīvotā teritorija tika iekļauta vienas valsts — Krievijas sastāvā. Sākās feodāli dzimtbūtnieciskās saimniecības sairums. Vēl vairāk tas padziļinājās XIX gadsimta sākumā sakarā ar kapitālisma attīstību Latvijā.

«Latviešu tautībai 19. gs. sākumā vēl nebija savas nacionālās inteligences, nebija savu skolu un citu kultūras iestāžu, nebija arī savas nacionālās literārās valodas, daiļliteratūras un zinātniskās literatūras latviešu valodā. Latviešu tautības valoda bija vāji attīstīta, runāja vietējos dialektos, lasīt rakstīt pratēju latviešu vidū bija maz. Baznīcas («garīgās») un arī dažas citas grāmatas, ko sarakstīja vācu mācītāji (un to «dienderi»), iznāca vācu valodā vai arī ļoti sakropļotā latviešu valodā.»⁴⁶

Tomēr jau šinī laikā ir vērojami priekšnoteikumi izlokšņu n i v e l ē š a n ā s procesam. Sakarā ar dažādu feodālo ierobežojumu likvidāciju jau XIX gadsimta sākumā sakari starp atsevišķiem novadiem Vidzemē un Kurzemē kļūst ciešāki. Sākas iedzīvotāju pāriešana no vienas vietas uz citu, par ko spilgtu liecību sniedz muižu revīziju saraksti, kuros atzīmēti ienācēji un aizgājēji, norādot arī ienākšanas resp. aiziešanas vietu. Iedzīvotāju pamatsastāvs novados tomēr paliek agrākais.

Kapitālisma attīstība radīja lielas pārmaiņas. Visa vairumtirdzniecība koncentrējās Rīgā.⁴⁷ Vidzeme, Zemgale, Kurzeme un Latgale ekonomiski tiecās uz Rīgu, kas bija kļuvusi par visas latviešu tautas apdzīvotās teritorijas ekonomisko centru.⁴⁸

«Liela lūzuma periods kapitālisma attīstībā bija 60. un

⁴⁶ K. S t r a z d i ņ š, Latviešu sociālistiskā nācija, 18. lpp.

⁴⁷ Latvijas PSR vēsture, I, 448. lpp.

⁴⁸ Turpat, 452.—453. lpp.

70. gadi. Šais pāra desmit gados izauga liels skaits rūpniecības uzņēmumu, notika rūpnieciskais apvērsums, izvērsās plaša dzelzceļu būvēšana, norisinājās straujš kāpinājums arī lauksaimniecības attīstībā.. 60.—70. gadi bija arī tas periods, kad formējās kapitālistiskās (buržuāziskās) sabiedrības šķiras Latvijā: auga pilsētu un lauku buržuāzija, padziļinājās zemnieku diferenciācija, auga pilsētu un lauku proletariāts. Turīgākie lauku saimnieki un pilsētu uzņēmēji sūtīja savus dēlus augstskolās, radās arī latviešu buržuāziskā intelligēnce.. Augošo latviešu buržuāziju, protams, nevarēja apmierināt toreizējais stāvoklis.. Tāpēc arī 50. gadu beigās un it īpaši 60.—70. gados izvērsās samērā plaša latviešu buržuāzijas cīņa par tiesībām, tirgiem, savu uzņēmumu paplašināšanu un nostiprināšanu, cīņa pret vācu baronu un citu uzņēmēju privilēģijām utt. Par šīs buržuāziskās kustības ideologiem izvirzījās toreiz izglītību ieguvušie turīgo saimnieku un citu uzņēmēju dēli, tā sauktie «jaunlatvieši», ar Kr. Valdemāru, J. Alunānu, B. Dīriķi u. c. priekšgalā.. Jaunlatviešu kustības ideologi sāka izdot savus preses orgānus («Pēterburgas Avīzes», «Baltijas Vēstnesis» u. c.), organizēt biedrības («Rīgas latviešu biedrība», dažādas lauksaimnieku biedrības u. c.), izdot literatūru latviešu valodā, rūpēties par skolu un citu kultūras un izglītības iestāžu dibināšanu, piegriežot lielu vērību latviešu valodas popularizēšanai un izkopšanai.»⁴⁹

Izveidojoties latviešu nācijai, latviešu tautības valoda attīstījās par nacionālo valodu. Par nacionālās valodas pamatu kļuva ekonomiski spēcīgākā novada dialekts — vidus dialekts, kura teritorijā bija galvenie ekonomikas un kultūras centri — Rīga, Jelgava u. c. Izveidojās arī literārā valoda — nacionālās valodas literāri apstrādātā forma, kas kļuva par galveno un vispārīgo latviešu nācijas sazināšanās līdzekli, kuram blakus izlokšnes palika tikai par vietēju sazināšanās līdzekli. Sākot ar šo laiku, izlokšnes pakļaujas otram ļoti spēcīgam nivelējošam faktoram — literārajai valodai (blakus izlokšņu savstarpējai ietekmei sakarā ar iedzīvotāju kustību). Izlokšņu resp. dialektu īpatnības ar nacionālās valodas periodu sāk nivelēties un zust.

⁴⁹ K. Strazdiņš, Latviešu sociālistiskā nācija, 19.—21. lpp.

A. BILENSTEINA, A. BECENBERGERA, K. MILENBAHA un J. ENDZELINA izlokšņu pierakstos no pagājušā gadsimta un šā gadsimta sākuma ir daudz tādu īpatnību, ko mūsu dienās attiecīgajās izloksnēs vairs nevar sastapt, piem., *zōle* 'zāle', *tōdi* 'tādi' Līvberzē, *kurils* 'kurls' Gramzdā u. c.⁵⁰

Valodas parādību lēnās attīstības dēļ vietējo izlokšņu nivelēšanās resp. zušanas process ir samērā lēns. Izlokšņu īpatnības zūd pakāpeniski. Straujāk nekā kapitālisma apstākļos XIX gs. otrā pusē un XX gadsimta sākumā izlokšņu nivelēšanās notiek Padomju Latvijā sociālisma apstākļos, kad saskare ar literāro valodu un citu novadu pārstāvjiem ir ikvienam izloksnes runātājam.

Izlokšņu īpatnību zušanas process vienādā mērā neaptver visus runātājus. Visvairāk izlokšņu īpatnības zūd to ļaužu valodā, kam ir vairāk darīšanas ar citu novadu un literārās valodas runātājiem. Palaikam tie ir vairāk izglītotie un sabiedriski aktīvākie cilvēki. Ar šo ļaužu starpniecību pārmainās arī citu izloksnes pārstāvju runa. Mūsu dienās pat no visvecākiem kādas izloksnes pārstāvjiem varam iegūt tikai aptuvenu priekšstatu par šās izloksnes kādreizējām īpatnībām. Latviešu izlokšņu pētīšanas darbam vajadzēja būt aizsāktam vismaz XIX gadsimta sākumā. Mūsdienu latviešu valodas izloksnes gan labi rāda to, kas no senajām izlokšņu īpatnībām ir bijis visnoturīgākais, kas nav pakļāvies citu izlokšņu un literārās valodas ietekmei.

Mūsdienu izloksnēs ir vērojamas latviešu valodas attīstības pašreizējās tendences. Tādēļ izlokšņu pētīšanas aktualitāte nav zudusi arī mūsu dienās.

Kaut arī nacionālās valodas posmā dialekti nivelējas un zūd, tiem ir sava ietekme uz literāro valodu. Gan literārās valodas izveides procesā, gan arī vēlāk ar rakstnieku un citu kultūras darbinieku starpniecību literārajā valodā tiek ieviesta daļa apvidvārdu. Apvidvārdi tādā kārtā bagātina literāro valodu.

⁵⁰ K. Mīlenbahs, Ceļojums pa Kurzemi. No Jelgavas līdz Džūkstei. — «Baltijas Vēstnesis» 1901, 234. nr.; K. Mīlenbahs, Kurzemes vidējā izloksne. No Vībiņiem līdz Krūtei. — «Baltijas Vēstnesis» 1902, 184. nr.

IZLOKŠŅU MATERIĀLU VĀKŠANAS UN PĒTĪŠANAS METODES

Kaut arī izlokšņu runas novērošanas metodiku ietekmē dažādi faktori, tomēr var runāt par kopīgiem principiem izlokšņu materiālu vākšanā.

Izlokšņu materiālu vākšanai tiek lietotas divas galvenās metodes: 1) anketu metode un 2) valodnieku tiešo novērojumu metode.

Anketu metodes būtība ir tā, ka speciālistu sagatavotas aptaujas tiek nosūtītas personām, kas dzīvo attiecīgajā novadā, lai tās tad uzrakstītu atbildes uz aptaujā izvirzītajiem jautājumiem.

Anketu metodes realizācija var būt dažāda. Anketas var tikt nosūtītas nespēcīalistiem — cilvēkiem, kam par šo darbu ir interese un kas vēlas piedalīties attiecīgās valodas pētīšanā, bet kam nav lingvistiska sagatavojuma. Bet anketas var tikt nosūtītas arī dzimtās valodas skolotājiem, neklātienes filoloģijas studentiem, kas ir noklausījušies vismaz dialektoloģijas kursu universitātē vai pedagoģiskajos institūtos.

No nespēcīalistiem savāktās atbildes ir palaikam apšaubāmas, ja šie ļaudis nav tikuši iepriekš apmācīti. Un arī iepriekšējas instruktāžas gadījumos ir iespējami dažādi pārpratumi. Šāda veida materiāla vākšana toties stipri sekmē izlokšņu materiālu ieguvī.

Pie mums pārāk maz tiek izmantoti latviešu valodas skolotāji resp. filoloģijas studenti izlokšņu materiālu vākšanas darbā. Viņu darbība šai virzienā gan būtu aktivizējama.

Valodnieku tiešo novērojumu metode mums pašreiz ir galvenā izlokšņu materiālu vākšanas metode. Tās būtība ir tā, ka uz pētījamo novadu izbrauc grupā vai atsevišķi īpaši apmācīti dialektologi, kas uz vietas vāc izlokšņu materiālus, iztaujājot izlokšnes runātājus. Pašreiz galvenais veids izlokšņu materiālu vākšanā ir dialektoloģijas ekspedīcijas.

Izlokšņu materiālus vāc arī atsevišķi filoloģijas studenti, lektori un citi darbinieki, palaikam savā dzimtajā novadā, rakstot par dzimto izlokšni kursa un diplomdarbus, kandidāta vai doktora disertācijas.

Labā izlokšņu materiāla ieguvei ir nepieciešams ievērot vairākus noteikumus.

Ļoti svarīgi ir atrast labu teicēju resp. ziņu devēju. Ziņas par izlokšni ir vācamas tikai no personām, kas attiecīgajā novadā ir dzimušas, augušas un kuru vecāki un vecvecāki (un vēlams arī vīrs resp. sieva) ir dzimti turienieši, nevis ienācēji (kaut arī no kaimiņu novadiem). Ziņas vācamas no dažāda vecuma — vispirms no vecākās paaudzes — un sociālo grupu pārstāvjiem, lai varētu noskaidrot izlokšnes tradicionālo, arhaisko pamatu un dināmiku mūsu dienās, lai varētu konstatēt izlokšnes attīstības tendences. Vienā izlokšnē iztaujājamas vismaz 6 personas, ja materiāli tiek vākti dialektoloģijas atlanta vajadzībām. Izlokšnes monografiskam aprakstam iztaujājamo personu skaitam jābūt lielākam.

Kladēs vai burtnīcās jāieraksta ziņas par teicējiem — vārds, uzvārds, dzimšanas gads un vieta, nodarbošanās, izglītība un pašreizējā dzīves vieta. Der minēt arī to, vai teicējs ir liels lasītājs, vai klausās radio, skatās televīzijas pārraides, piedalās vai piedalījies pašdarbības kolektīvos utt., lai redzētu saskari ar literāro valodu. Katram materiālu pierakstam kladē dodams arī uzrakstīšanas datums. Katru reizi piezīmējams arī tas, no kura teicēja viens vai otrs materiāls iegūts.

Izlokšņu īpatnību noskaidrošanai tiek pierakstīti īsāki vai garāki sakarīgi teksti. Visnoderīgākie ir stāstījumi, kas saistīti ar teicēju dzīvi un darbu. Pie tam jāvāc ne tikai stāstījumi par mūsdienu kolhoza resp. sovhoza dzīvi, bet arī par dzīvi, darbu un paražām vecos laikos. Noder arī vēstītājās folkloras

pieraksti. Tautasdziesmu pieraksti ne vienmēr ir droši liecinieki par kādas izlokšnes tipiskajām īpatnībām.

Visi izlokšņu materiāli pierakstāmi fonētiskajā transkripcijā, pie tam tieši tā, kā ziņu devējs teicis, neko nepārstāstot, nedz literarizējot. Nepieļaujama ir izlokšņu materiālu ortografiska vai pusortografiska pierakstīšana, ja grib pētīt fonētiku vai morfoloģiju. Izņēmuma kārtā dažreiz sintakses materiālus varētu pierakstīt ortografiski, bet tad šos pierakstus citu valodas parādību pētīšanai izmantot nedrīkst.

Vislabāk tekstu pierakstīt tad, ja materiālu vācējs ir it kā neitrāls novērotājs. Tas ne vienmēr ir iespējams. Tāpēc materiālu vācēji ievada sarunas par noteiktu tematu un fiksē vajadzīgo. Iztaujājot nedrīkst uzdot tiešus jautājumus, ietverot jautājumā arī noskaidrojamo parādību (piem., *vai ābeli te sauc par ābeli vai kā citādi?*). Sevišķi rūpīgi un uzmanīgi jāvāc atbildes par fonētikas jautājumiem, jo izlokšņu runātāji cenšas pielīdzināties literārās valodas runātājiem, ja mana, ka viņu runai tiek pievērsta uzmanība. Uzmanīgi jāpētī tie gadījumi, kur ir varianti.

Sintakses pētīšanu apgrūtina tekstu pierakstīšana. Sintakses pētīšanai nepieciešamos tekstus var iegūt, vai nu kolektīvi pierakstot tekstu, vai ierakstot teikto magnetofona lentēs. Sintakses pētīšanai drīkst izmantot tikai pasīvi iegūtus materiālus, iztaujāt par sintaktiskām konstrukcijām nedrīkst.

Savāktais materiāls uz vietas pārbaudāms un analizējams, lai nepaliktu neatrisināti jautājumi materiālu trūkuma dēļ. Nekādā ziņā nedrīkst rakstīt pēc atmiņas. Tāpat nedrīkst pēc citu piemēru parauga veidot «savus» piemērus. Izlokšņu aprakstos drīkst ietilpt tikai materiāli, kas pierakstīti ekspedīcijas laikā.

Lai vēlāk nerastos nekādi pārpratumi, pierakstītajiem vārdiem dodams gramatiskais raksturojums, vēl atrodoties izlokšnes runātāju vidū.

Pirms kādas izlokšnes pētīšanas teorētiski ir jāiepazīstas ar šo izlokšni (ja par to ir jau kādi materiāli), tāpat arī ar kaimiņu izlokšnēm un vispār ar dialekta tipiskajām iezīmēm.

Izloksnes īpatnību noskaidrošanai daudz palīdz iepazīšanās ar novada vēsturi un etnografiju. Tāpēc izlokšņu materiālu vācējiem, sevišķi — vācot leksikas materiālus, ir jāiepazīstas ar pašiem priekšmetiem. Labi ir materiāliem pievienot priekšmetu un to daļu shematiskus zīmējumus vai fotografijas, dot paskaidrojumus par tiem.

Atrodoties pētījamā novadā, ir savācamas arī ziņas par pašu pētījamo novadu: vietas pašreizējais oficiālais nosaukums, agrākie nosaukumi, administratīvā piederība, dodamas arī ziņas par novada kultūras dzīvi, iedzīvotāju nacionālo sastāvu.

Izlokšņu materiālu vācējiem nepieciešams arī atcerēties, ka ikviena no pētījamām izloksnēm mūsu dienās ir sarežģīts valodisks veselums, kurā uz vecās, tradicionālās izloksnes sistēmas fona ir radušies klāt jauni elementi gan izloksnes pašas attīstības rezultātā, gan literārās valodas ietekmes rezultātā. Izlokšņu struktūras neviendabīgumu rada arī izlokšņu savstarpējā ietekme, divu valodu lietošana. Nedrīkst aizmirst, ka izloksnes neviendabība ne vienmēr atbilst runātāju vecumam un kultūras līmenim. Izlokšņu runātāju sabiedriskā apziņa un aktivitāte attīstās straujāk, nekā viņu runā mainās izloksnes iezīmes. Tāpēc izloksnes pētītājam vienotajā izloksnē jāprot atšķirt tās dažādie slāņi pēc tīri lingvistiskiem dotumiem, novērtējot neviendabīgos valodas elementus resp. variantus, kas tādā vai citādā mērā ir sastopami katrā izloksnes pārstāvja valodā. Problēmas izšķiršanai pierakstāms bagāts materiāls, kurā redzams, kura vecuma un sociālā grupa vienu vai otru formu lieto.

Katru parādību izloksnēs nedrīkst uzskatīt par arhaismu. Kaut arī izloksnēs ir saglabājies daudz arhaiska, tur ir arī jauninājumi, kas attiecināmi uz dažādiem laikiem. Pat mūsu dienās izloksnēs var rasties jaunas īpatnības literārās valodas ietekmē.

Ļoti svarīga vieta izlokšņu materiālu vākšanā ir dažādiem svārstību gadījumiem. Te jācenšas noteikt, kas izloksnē ir vēl dzīvs, kas ne.

Mūsdienu zinātnes attīstības posmā dialektologam tiek izvirzīta prasība pētīt izloksni kā vienotu veselumu, kā noteiktu

valodisku sistēmu. (Dialekts savā struktūrā tāds veselums nav.) Tāpēc katra izloksnes parādība ir pētījama sakarā ar citām parādībām, kas ar to saistās.

Vienāda uzmanība pievēršama parādībām, kas izloksnei ir īpatas, kā arī tām, kas saskan ar atbilstošām parādībām literārajā valodā. Tāpēc, vācot izloksnes materiālus, nedrīkst reģistrēt tikai gadījumus, kur vērojama atšķirība no literārās valodas. Par mērauklu nedrīkst ņemt arī savu runu un fiksēt tikai to, kas atšķiras no tās.

Savāktie izlokšņu materiāli var tikt izlietoti vai nu izloksnes monografijai, vai arī dialektu atlanta resp. dažādu izlokšņu attieksmju noskaidrošanai. Izlokšņu monografijas ir sīki izlokšņu apraksti. Pētījama ir izloksnes fonētika, gramatika, leksika un frazeoloģija. Rakstot izlokšņu monografijas, nereti atklājas fakti, kas par šo izloksni, izlokšņu grupu resp. valodu agrāk nav bijuši zināmi. Izlokšņu monografijas ir ļoti vērtīgas izlokšņu parādību atspoguļotājas.

Lai noskaidrotu izlokšņu savstarpējās attieksmes, kādas valodas parādības teritoriālo izplatījumu u. tml., tiek izmantota lingvistiskā ģeografija. Kartēs, kur ir iezīmētas izlokšņu robežas, tiek iezīmētas līnijas vai īpašas izraudzītas zīmes, kas norāda uz kādas parādības teritoriālo izplatījumu. Līnijas, kas kartē savieno galējos punktus ar vienādām valodas īpatnībām, sauc par izoglosām. Ar izoglosām var vienā kartē fiksēt vairākas parādības, bet ar izoglosām ir grūti atspoguļot formu dažādību, variantus. Valodas parādības kartēs var atspoguļot arī ar plankumu un zīmju sistēmu. Arī plankumu sistēma nav izdevīga formu variantu atspoguļošanai. Ja jāatspoguļo dažādi varianti, jāizmanto dažādu zīmju sistēma, ko var apvienot ar dažādu krāsu izmantošanu.

Lingvistiskā ģeografija visvairāk tiek izmantota dialektu atlantu izveidei. Dialektu atlanti dod sintētisku pārskatu par tādām valodas parādībām, kas diferencējas pa izloksnēm un dialektiem. Dialektu atlantos vienāda uzmanība pievēršama visām valodniecības nozarēm — fonētikai, morfoloģijai, sintaksei un leksikai. Dialektu atlantos ir lingvistiskās kartes un

paskaidrojumi par tām. Valodas faktu variācijas un izplatījums sniedz daudz nozīmīga materiala ne tikai valodas vēsturei, bet arī tautas vēsturei un etnografijai. Tāpēc dialektu atlantu izveidei mūsu zemē tiek pievērsta pašreiz izcila vērība.⁵¹

⁵¹ Sīkāk par lingvistisko ģeografiju skat. PSRS ZA korespondētājlocekļa R. Avanesova rediģētajā grāmatā Вопросы теории лингвистической географии, М. 1962.

LATVIEŠU IZLOKŠŅU PĒTĪŠANAS VĒSTURES ISS APSKATS

Latviešu izlokšņu pētīšana īsti sākās tikai pagājušā gadsimtā. Pirms tam ir gan sastopamas piezīmes par vienu vai otru dialektu iezīmi MANCEĻA, EINHORNA u. c. darbos. Sistemātiski un zinātniski latviešu izlokšnes ir sācis pētīt Augusts BILENSTEINS (Bielenstein), kas izlokšņu faktus ir izlietojis etnisku jautājumu izšķiršanai. Viņš arī ir pirmais, kas izmantojis latviešu izlokšņu materiālu lingvistisko karšu veidošanai. Savu lingvistisko karšu zīmēšanā A. BILENSTEINS ir izmantojis izoglosu paņēmieni.⁵²

Latviešu izlokšņu pētīšanā pagājušajā gadsimtā nozīmīgs ir arī Adalberta BECENBERGERA (Bezenberger) darbs. Viņš īpaši apceļoja Latviju, lai pētītu latviešu izlokšnes. Sava pētījuma rezultātus un izlokšņu paraugus viņš publicēja 1885. gadā ar nosaukumu «Lettische Dialekt-Studien». Te fiksētas senas izlokšņu īpatnības, no kurām daudzas mūsu dienās pazudušas vai sastopamas mazākā apgabalā nekā agrāk. Šim darbam ir liela nozīme vēsturiskās dialektoloģijas izveidē un etnoģenēzes jautājumu risināšanā.

Savas dzimtās valodas izlokšņu materiālu vākšanas darbam latvieši pievērsās tikai XIX gadsimta beidzamajos gadu desmitos. Viens no pirmajiem valodniekiem, kas aprakstījis savas dzimtās izlokšnes parādības, ir Jānis KAULIŅS. Viņš aprakstījis Sausnējas un Vietalvas izlokšni. 1893. gadā Jelgavas

⁵² A. Bielenstein, Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes, St. Petersburg 1892.

Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas II Rakstu krājumā publicēti 33 izlokšņu paraugi ortografiskā vai pusortografiskā pierakstījumā. Savas dzimtās puses izlokšņu paraugus te devuši J. RAINIS, J. KAULIŅŠ, J. PLAĶIS u. c.

Dialektu materiālu vākšanas un pētīšanas darba izcilākie pārstāvji XX gadsimta sākumā ir Kārlis MILENBAHS un Jānis ENDZELINS. Šie valodnieki apbraukājuši dažādus Latvijas novadus un savākuši vispusīgus valodas materiālus, kas vēlāk izmantoti monumentālajos darbos «Lettische Grammatik» (1922), «Latviešu valodas vārdnīca» (1923—1932) un citur. J. ENDZELINS uz izlokšņu materiālu bāzes nodarbojies arī ar dažādu etnisku problēmu izšķiršanu, piem., pierādījis kuršu piederību pie baltiem u. c. J. ENDZELINS ir izstrādājis arī pirmo programmu latviešu izlokšņu materiālu vākšanai un izlokšņu aprakstīšanai. Tā publicēta žurnālā «Druva» no 1912. līdz 1913. gadam.

Buržuāziskās Latvijas laikā izlokšņu materiālu vākšanas un pētīšanas darbs turpinājās. Šā laika pētījumi publicēti vairākos izdevumos: «Filologu biedrības Rakstos» (1.—20.), rakstu krājumā «Ceļi» (1.—9.), izdevumā «Filoloģijas materiāli» (1933) un citur. Šai laikā izlokšņu fonētisko īpatnību izskaidrošanā daudz ir darījusi Anna ĀBELE. Dažādu valodas faktu skaidrojumus ārpus jau minētajiem izdevumiem ir devis arī J. ENDZELINS. Par dažādām latviešu izlokšņu parādībām ir rakstījuši Pēteris ŠMITS, Juris PLAĶIS, Edīte HAUZENBERGASTURMA, izcilais leišu valodnieks Kazimirs BUGA un citi.

Plašāku programmu izlokšņu aprakstiem 1940. gadā ir sastādījusi Velta ROKE-DRAVIŅA, kas joprojām ražīgi strādā latviešu dialektoloģijā.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā izlokšņu pētīšanas un materiālu vākšanas darbs tiek koncentrēts jaundibinātajā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā, Dialektoloģijas un valodas vēsturēs sektorā. Par galveno uzdevumu kļūst latviešu valodas dialektu atlanta, apvidvārdu vārdnīcu un vietvārdu vārdnīcu izdošana. Šim nolūkam, sākot ar 1949. gadu, sistemātiski tiek rīkotas ekspedīcijas izlokšņu materiālu un vietvārdu vākšanai. Izlokšņu

materiālu vākšanā piedalās arī universitātes un pedagoģisko institūtu latviešu valodas un literatūras nodaļas studenti un lektori.

Lai šo darbu varētu veikt, Dialektoloģijas sektorā ir izstrādāta programma materiālu vākšanai latviešu valodas dialektu atlantam (1954).

Padomju laikā uzrakstītas vairākas izlokšņu monografijas — kandidāta disertācijas. Bez J. Endzelīna ar latviešu dialektoloģijas jautājumiem ir darbojušies Elfrīda ŠMITE, Vallija DAMBE, Daina ZEMZARE, Rasma GRISLE, Milda GRAUDIŅA, Silvija RAGE, Antoņina REĶENA, Jānis KUSĶIS u. c.

Daudz izlokšņu materiālu, sevišķi par augšzemnieku izlokšņiem, ir savākuši filoloģijas studenti, izstrādājot savus kursa un diplomdarbus.

Valodas un literatūras institūtā iekārtots fonētikas kabinets, kur tiek pētīta arī latviešu izlokšņu fonētika, izmantojot jaunāko tehniku. Oscillogrammu metodi izlokšņu fonētikas pētīšanā izmanto LVU studenti un lektori. Izlokšņu materiālu vākšanas darbā tiek izmantoti magnetofoni, kas dod iespēju pētīt arī izlokšņu sintakses parādības. Universitātē un Valodas un literatūras institūtā ir izveidota diezgan bagāta latviešu izlokšņu fonotēka.

Publicējumi par latviešu dialektoloģijas jautājumiem ir atrodamī izdevumos «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», «Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Raksti», «Rakstu krājums, veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei», augstskolu rakstu krājumos un citur.

FONĒTISKĀ TRANSKRIPCĪJA

Lai pilnīgāk atspoguļotu dažādos novados sastopamās skaņas, izlokšņu materiālu pierakstīšanai tiek lietota nevis parastā ortografija, bet fonētiskā transkripcija. Latviešu dialektoloģiskajos rakstos tiek lietota Valodas un literatūras institūta Dialektoloģijas sektora ieteiktā transkripcija⁵³, kas izveidota uz agrāk lietotās transkripcijas bāzes, šo to koriģējot.

Galvenais princips fonētiskajā transkripcijā ir tas, ka raksta tā, kā dzird. Tas nozīmē, ka netiek ievērots ne etimoloģiskais, ne vēsturiskais princips. Parastās rakstu zīmes ir papildinātas gan ar īpašām diakritiskajām zīmēm, gan ar īpašiem burtiem. Transkripcijā lieto tikai mazos burtus. Vienīgi īpašvārdi rakstāmi ar lielo sākuma burtu.

Izlokšņu materiāla pierakstos lietojama parastā interpunkcija. Bez tam lieto vēl šādas zīmes: > — pārvērties vai pārvēršas par; < — cēlies vai ceļas no; // vai : — paralēlforma.

Iespieddarbos (arī kursa un diplomdarbos) izlokšņu piemēri un teksti dodami kursīvā resp. pasvītrojami ar viļņotu līniju.

Dažādi paskaidrojumi un teksta papildinājumi rakstāmi apaļajās iekavās; ja tie ir literārajā valodā, tad parastajiem burtiem (ne kursīvā).

a) Ja fonētisko rakstījumu var pārprast, iekavās tiek dots etimoloģiskais rakstījums, piem., *rac* (-ts), *rac* (-ds). Dažkārt tādos gadījumos dod arī gramatiskas norādes, piem., *rac* (ģen. *rada*).

⁵³ Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma, R. 1954, 10.—28. lpp.

b) Formas paskaidrojums saskaņojams skaitlī un locījumā resp. personā ar paskaidrojamo vārdu un dodams iekavās aiz vienlīdzības zīmes, piem., *egil* (=egli) Nabē u. tml.

c) Vajadzības gadījumā dod arī norādes par to, no kādas senākas formas cēlusies attiecīgā forma, piem., *runę* (<runāja) Dundagā u. tml.

d) Ja izrunā ir sastopama novirze no parastās normas, iekavās dodama arī normāla izruna vai rakstāmi vārdi *tāl* vai *sic!*, piem., augšzemnieku izloksnēs stieptā intonācija parastās krītošās vietā: *mōja* (-ò-) dažās Latgales izloksnēs vai *sugam* (tāl) Ķieģeļos, kur piedēkļu un galotņu garumus parasti nesaīsina. Ar to gribēts uzsvērt, ka te nav ieviesusies kļūda, bet ka rakstītājs apzinājies formas īpatumu, tās negaidīto raksturu attiecīgajā novadā vai valodas sistēmā.

e) Apaļās iekavās rakstāmi arī teksta papildinājumi, lai attiecīgā fraze būtu labāk saprotama, piem., *mikstu* (maizi) *es negribu*.

Vārda nozīme dodama apostrofos, piem., *svapstene* 'lapsene' Kurzemē, *vuška* 'aita' Latgalē u. tml.⁵⁴

Zilbes robeža apzīmējama ar defisi (-) tur, kur par to var rasties kādas šaubas, piem., *le-ina* 'lejiņa' Valmierā.

Lai uzsvērtu, ka patskaņi kontrahēti un runājami nevis divās zilbēs, bet gan kā divskanis, var lietot lociņu (◌◌), piem., *nāizorī*² 'neizart' Alūksnē.

Uzsvara apzīmējumi

Vārda uzsvaru, ja tas nav pirmajā zilbē, apzīmē ar punktu uzsvērtās zilbes priekšā īsā burta augstumā (·), piem., *tūrpat*, *izmeties* u. tml.

Pirmās zilbes uzsvaru apzīmē tad, ja tas kādā vārdā nav parasts, piem., *pāldies*, *labdien* u. tml.

Ja vārdā vienādi stipri ir uzsvērtas vairākas zilbes, tad

⁵⁴ Akadēmijas instrukcija arī šai gadījumā ieteic lietot rakstu valodas sinonīma ierakstu apaļajās iekavās aiz vienlīdzības zīmes.

katras zilbes priekšā ir rakstāms punkts, piem., *na'nàc²!* (<*nəṇāc*) Mārcienā.

Stiprs palīgakcents vārdā apzīmējams ar punktu pie īso burtu apakšējās līnijas (.) uzsvērtās zilbes priekšā, piem., *mùoji.ṇa* (<*mājiṇa*) ap Alūksni.

Teikumā uzsvērtais vārds apzīmējams ar akūtu (') uzsvērtā vārda priekšā, piem., *tu 'biji?*

Intonāciju apzīmējumi

Intonācijas apzīmējamās garās zilbēs, tiklab uzsvērtās, kā neuzsvērtās. Ja pusgarš patskanis tiek runāts ar noteiktu intonāciju, tad intonācija apzīmējama arī pusgarās zilbēs.

Gara zilbe ir tad, ja tanī ir garš patskanis, divskanis vai īsa patskaņa savienojums ar sekojošu *l, l', l, m, m', n, n', ņ, r, r', ŕ, t, i.*, ja zilbē ir diftongisks savienojums.

Intonāciju apzīmēšanai lietojamas īpašas zīmes.

1. Cirkumflekss (~) lietojams stieptas izrunas apzīmēšanai. Cirkumfleksu raksta virs garā patskaņa burta bez garumzīmes, piem., *māte, kārc* (-ts), *sēne, pērle, lūpa, mūrnieks, vīle, zilnieks*. Ja cirkumflekss rakstāms virs *i*, punkts nav liekams.

Divskaņos un diftongiskajos savienojumos cirkumflekss rakstāms virs otra komponenta, piem., *laime, teika, laūks. saļms, mañta, biřt, trañdīt* u. tml.

Cirkumflekss rakstāms uz *r* resp. *l* burta arī tad, ja aiz tā seko pārišs anaptikses patskanis resp. tad, ja minētais plūdenis vai nāsenis nekļūst heterosillabisks, piem., *sir^ami* 'sirmī' Priekulē, *vař^ana* 'vārna' Gramzdā.

Ja divskaņa otra daļa tiek vāji izrunāta, tad stieptās intonācijas zīme rakstāma virs pirmā komponenta, piem., *sō^alit* (<*saulīte*).

Ja aiz divskaņa seko vāji izrunāts epentezes patskanis, cirkumflekss rakstāms uz divskaņa otra komponenta, piem., *uō^elina* 'oliņa' Vecpiebalgā.

2. Krītošas izrunas apzīmēšanai lieto gravi (˘). Gravis

rakstāms virs garā patskaņa burta bez garumzīmes, piem., *mèle*. Divskaņos un diftongiskos savienojumos gravis rakstāms virs pirmā komponenta, piem., *màize, mlezis, m̀an, brālim*. Ja aiz gara krītoši intonēta patskaņa seko tautosillabisks plūdenis vai nāsenis, tad virs patskaņa burta rakstāma ne tikai krītošās intonācijas zīme, bet arī garumzīme, piem., *bē̄rns, v̄arti, lē̄ns* (jo citādi diftongiskajā savienojumā būtu lasāms īss patskanis).

Ar gravi tiek apzīmēts arī krītošās intonācijas modificējums nebalsīgu līdzskaņu priekšā sēliskajās izloksnēs, ko sauc par grūsto intonāciju, piem., *kùoks² Praulienā, s̀ata² (< sē̄ta) Mārcienā*.

Augšzemnieku izloksnēs, kur stieptā intonācija sakritusi ar krītošo, aiz vārdiem ar krītošo intonāciju pie īsā burta augšējās līnijas raksta divnieku (²). Tas rāda, ka šai novadā nešķir stiepto un krītošo intonāciju.

3. Jumtiņu (^) lieto lauztas izrunas apzīmēšanai. Jumtiņš rakstāms virs garā patskaņa burta bez garumzīmes, piem., *ē̄du, k̄āda, t̄it, l̄ūza*.

Divskaņos un diftongiskajos savienojumos jumtiņš rakstāms virs otra komponenta, piem., *laū̄zu, zir̄gi, kal̄ni*.

Jumtiņš rakstāms uz *r* resp. *l* burta arī tad, ja aiz tā seko pāris anaptikses patskanis resp. tad, ja minētais plūdenis nekļūst heterosillabisks, piem., *zir̄^agī² 'zirgi' Priekulē*.

Ja divskaņa otra daļa tiek vāji izrunāta, tad jumtiņš rakstāms virs pirmā komponenta, piem., *t̄o^at² (< tauta) Kurzemes lībiskajās izloksnēs*.

Lejzemnieku izlokšņu lielā daļā ir tikai divu pamatintonāciju sistēma — tiek izšķirta stieptā un «nestieptā» intonācija, kas ir radusies, krītošai intonācijai saplūstot ar lauzto. Vidzemē šī intonācija ir tuvāka krītošajai intonācijai, bet Kurzēmē un Zemgalē — lauztajai. Arī šo intonāciju akadēmijas instrukcija ieteic apzīmēt ar jumtiņu. Lai parādītu, ka novadā ir sakritušas intonācijas, tad aiz attiecīgā vārda resp. formas pie īsā burta augšējās līnijas raksta divnieku, piem., *kuôks², kal̄ns² k̄āzas²*.

Izlokšņu tekstos un aprakstos divnieks ērtības labad nav

rakstāms aiz katra vārda, kurā ir šāds intonāciju sakritums, bet izlokšnes teksta priekšā liekams jumtiņš ar divnieku ([^]2). Ja atsevišķas formas tiek minētas ārpus izlokšnes apraksta vai teksta, tad intonācijas sakritums jāapzīmē, liekot aiz formas divnieku.

4. Kāpjošas izrunas apzīmēšanai lieto akūtu ('). Akūts rakstāms virs garā patskaņa burtā, piem., *áda*. Divskaņos un diftongiskos savienojumos akūts rakstāms virs otra komponenta, piem., *raúks* (-g-), *kalns*. Ja patskanis tautosillabiska soņanta priekšā ir garš, tad akūts rakstāms, protams, uz patskaņa, piem., *órt* 'art' Praulienā.

Ja pusgarš patskanis runājams ar kāpjošu intonāciju, tad akūts (pēc akadēmijas instrukcijas) rakstāms uz pusgarā patskaņa, piem., *ri:tênc*² 'ritenis' Mārcienā. (Skat. arī 53. lpp.!)

Kāpjošā intonācija ir sastopama sēliskajās izloksnēs.

5. Kāpjošī krītošas izrunas apzīmēšanai lieto puslociņu (˘). Puslociņu raksta virs garā patskaņa burtā, bet divskaņos un diftongiskos savienojumos uz otra komponenta.

a) Puslociņš lietojams sēlisko izlokšņu krītošās intonācijas modificējuma apzīmēšanai balsīgu līdzskaņu priekšā, piem., *piênc* (<piens), *mêņēš* (<mēness), *pînc* (<pilns) Praulienā. Kur šo intonācijas tipu grūti nošķirt no grūstās intonācijas, abos gadījumos lietojams gravis.

b) Puslociņš lietojams arī sekundāri pagarināto patskaņu kāpjoši krītošās izrunas apzīmēšanai lībiskajās izloksnēs, piem., *dâb* (<daba). Šādi sekundāri pagarinājumi lībiskajās izloksnēs ir sastopami balsīgu līdzskaņu priekšā, ja aiz tiem zudis kāds patskanis vai divskanis.

Ja sekundāri pagarināto patskani runā ar kādu citu intonāciju, rakstāms atbilstošās intonācijas apzīmējums: *kàz* (<kaza), *dàb* (<daba).

6. Stiepti krītošas izrunas apzīmēšanai lieto cirkumfleksu ar kolu, piem., *soū:l* (<saule) *Stendē*, *sō:l* (<saule) ap Ventspili, *mēl*: *Stendē*.

7. Lauzti krītošas izrunas apzīmēšanai lieto jumtiņu ar kolu, piem., *kâ:d*² (<kādi), *raû:g*² (<raugu) ap Talsiem.

8. Latviešu izloksnēs var būt sastopami vēl citi intonāciju

modificējumi, kuru apzīmēšanai ieteiktās zīmes min A. ĀBELE.⁵⁵ Vajadzības gadījumā šos apzīmējumus varētu izmantot izlokšņu monografijās.

Kvantitātes apzīmējumi

Skaņas latviešu izloksnēs var būt pārisas (t. i., īsākas par parastajām īsajām skaņām), īsas, pusgaras (t. i., garākas par īso skaņu, bet ne garas), garas un pārgaras (t. i., garākas par garo skaņu).

Pārīss patskanis apzīmējams ar mazu attiecīga patskaņa burtu, kas rakstāms pie īso burtu augšējās līnijas. Tādi pārīsi patskaņi var būt vidus izloksnēs aiz nebalsīgiem līdzskaņiem, piem., *mās^a*; pārīsi mēdz būt arī anaptikses un epentezes patskaņi, piem., *var^ana*, *a^bbi*.

Pārīsi var būt arī divskaņu elementi, piem., *vⁱenc* (< *viens*) Daugulis, *m^oāte²* (< *māte*) Sinolē, *lēⁱš* (< *leiši*), *lō^uks* (< *loūks* < *laūks*), *tō^ut²* (< *touta* < *tauta*) Kurzemes lībiskajās izloksnēs.

Kad pārīsā patskaņa kvalitāte nav nosakāma, tad tā vietā rakstāms apostrofs, piem., *eg^l* (=egle) Vainižos.

Pārīsi var būt arī līdzskaņi, ko dzird dažu līdzskaņu sākumā, kā arī *v*-skaņa aiz divskaņa, piem., *gai^t* (< *gaidit*) Popē, *kroū^v* 'krauj' Limbažos.

Patskaņa vai līdzskaņa parasta, normāla īsuma apzīmēšanai nav īpašu zīmju, piem., *labi*.

Patskaņa vai līdzskaņa pusgarums apzīmējams ar kolu (:), ko raksta aiz attiecīgā burtā, piem., *so:ka* (< *saka*) augšzemnieku izloksnēs, *sveš:* 'sveš'.

Ja pusgarais patskanis tiek runāts ar noteiktu intonāciju, tad rakstāma arī intonācijas zīme. Akadēmijas instrukcija ieteic intonācijas zīmi rakstīt virs patskaņa burtā, piem., *ri:tēnc²* (< *ritenis*) Mārcienā. Taču šāds rakstījums neērts tai

⁵⁵ A. Ābele, Dažas piezīmes par mūsu dialektoloģiskajos rakstos lietājamo fōnētisko transkripciju. — FBR XV (1935), 82.—83. lpp.

ziņā, ka līdzinās pārgaruma apzīmējumiem. (Par to skat. turpmāk!) Ir praktizēts arī intonācijas zīmi rakstīt uz kola.⁵⁶

Ja patskanis pagarināts jau līdz parastam garumam, tad kols vairs nav rakstāms; rakstāma tikai atbilstošā intonācijas zīme, piem., *tópa* (< *tapa*) Praulienā, *dāb* (< *daba*) lībiskajās izloksnēs.

Patskaņa vai līdzskaņa parasto garumu apzīmē ar svītru virs burta, piem., *nāk*, *uḗ* (< *upe*) Limbažos. Palaikam gan patskaņu garumu, kā arī zilbes intonējumu rāda intonācijas zīme, piem., *nākt*, *sákt*, *màkt*. (Svītru virs patskaņa varētu rakstīt izņēmuma kārtā tais neuzsvērtajās zilbēs, kur intonācija nav zināma vai nav nosakāma, piem., *mājā*.)

Gari līdzskaņi rakstāmi ar divkāršu burtu tais gadījumos, kur zilbes robeža ir līdzskanī (un nākamās zilbes patskani neizrunā pārīsi), piem., *veššu* 'vedīšu', *vešsi* 'vedīsi', bet *veš* 'vedīs' augšzemnieku izloksnēs. Līdzīgi rakstāmi arī garie sonanti, piem., *mēls*, bet *mēlla*.

Lejzemnieku izloksnēs, kur otras zilbes patskanis ir vājināts, pagarinātais vai garais līdzskanis rakstāms ar vienu burtu, piem., *up:*^e vai *uḗ*^e, *mēl*^a, ja zilbes robeža līdzskanī nav jūtama.

Pārgaru patskani apzīmē ar intonācijas zīmi virs tā un kolu aiz tā, piem., *rā:d* (< *rāda*), *kâ:d²* (< *kādi*) Kurzemes lībiskajās izloksnēs.

Pārgaru līdzskani apzīmē ar garumzīmi (resp. intonācijas zīmi — sonantiem) virs līdzskaņa burta un kolu aiz tā, piem., *sīl:* (< *sita*), *Añ:* (< *Anna*) Stendē.

Vokālisma apzīmējumi

Latviešu izloksnēs sastopami dažādi patskaņi un divskaņi, kādu nav literārajā valodā. Tāpēc bez parastajiem patskaņu un divskaņu apzīmējumiem izlokšņu tekstos lietojamas īpašas diakrītiskas zīmes parasto burtu papildināšanai, kā arī atsevišķi īpati burti, kas parastajā alfabētā neietilpst.

⁵⁶ J. Kušķis, Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē. — ZR XXX/4A, 69.—82. lpp.

Patskaņus var izrunāt šaurāk vai platāk par literārajā valodā parasto šauro izrunu. Patskaņu šaurāku izrunu apzīmē ar punktu zem attiecīgā patskaņa burta, platāku izrunu — ar horizontālu svītru zem attiecīgā patskaņa burta. Horizontālā svītra neērta tai ziņā, ka rokrakstā var rasties grūtības ar pasvītrojumu. Varbūt derētu izraudzīties te citu apzīmējumu, piem., pusplatu *e* apzīmēt ar *ē*, ne *e*.^{56a}

Velāros patskaņus var izrunāt arī seklāk, nekā parasts literārajā valodā. Patskaņu seklāku (uz priekšu izvīrztu) izrunu rāda ar punktu virs attiecīgā patskaņa burta.

Patskaņa nezilbisku izrunu apzīmē ar puslociņu (*˘*) zem burta.

Patskaņu apzīmējumi

- a, ā* — parastā *a* resp. *ā*-skaņa, kādu lieto literārajā valodā vārdā *lapa, lāpa, lasīt, lāpīt*.
- á, ā́* — vairāk priekšējs *a* resp. *ā*, kādu dzird vidus izloksnēs un literārajā valodā aiz mīkstiem līdzskaņiem, piem., vārdos *šlákatas, šlākt*. Augšzemnieku izloksnēs to runā arī *ē* vietā, kā arī divskanī *au*. Akadēmijas instrukcija «gaišākā» *a* apzīmēšanai ieteic grieķu *α* — *lauži* 'laudis', *nau* 'nav' Secē, *as* 'es' Viškos.
- ã, ắ* — vēl vairāk priekšēja *a* resp. *ā*-skaņa, kas tuvojas jau platai *ē* resp. *ḗ*-skaņai, piem., vārdā *dălit* (< *dalit*), *măte* (< *māte*) Piebalgā.
- a^e, ā^e* resp.
- ã^e, ă^e* — noteiktā pozīcijā pārskanota *a* resp. *ā*-skaņa ar *e* epentezi, piem., *a^ebi* resp. *ã^ebi, grã^ebeklis* resp. *grã^ebeklis* sēliskajās izloksnēs.
- aⁱ, āⁱ* — noteiktā pozīcijā pārskanots *a* resp. *ā* ar *i* epentezi, piem., *maⁱliņe* 'maliņā', *kãⁱtt'em* 'kārtim' Puzē.

^{56a} Tā jau darīts ZR XXX/4A (1959), 69. skk.

- ā, ā̄* — vairāk vai mazāk labializēts *a* resp. *ā*, piem., *kā̄ja*² (< *kāja*) Kaldabruņā. Tādu *ā* dzird arī divskanī *au* vienā izlokšņu daļā, piem., *jā̄uns*² Mazstraupē.
- a* — nezilbisks *a*, piem., *mā̄asa*² (< *māsa*), kādu dzird sēliskajās izloksnēs.
- e, ē* — lietojams parastā šaurā *e* resp. *ē* apzīmēšanai, piem., *mēle*.
- e, ē̄* — par parasto šauro *e* resp. *ē̄* šaurāka skaņa, kādu, piem., lieto daļā izlokšņu divskanī *ei*, piem., *zē̄ile*² (< *zīle*) Sunākstē.
- e, ē̄* — parasta platuma platā *e* resp. *ē̄*-skaņa, kādu lieto literārajā valodā, piem., vārdā *pēlēks*.
- e, ē̄* — pusplata *e* resp. *ē̄*-skaņa, šaurāka par plato, platāka par šauro skaņu, piem., *zemē* Vestienā.
- e* — nezilbisks *e*, kādu dzird daļā sēlisko izlokšņu, piem., *vē̄ētil*² (< *vētīt*) Praulienā.
- i, ī* — parastā *i* resp. *ī*-skaņa, kādu lieto literārajā valodā vārdos *likt, lit*.
- y, ū* — krievu *ы*-skaņai līdzīgs patskanis augšzemnieku (it īpaši Latgales) izloksnēs, piem., *myza* Ciblā.
- y, ū̄* — starp *y* un *i* vidēja skaņa, piem., *mŷza* Praulienā.
- i* — nezilbisks *i*, piem., vārdā *sē̄i* 'sēj', kā arī sēliskajās izloksnēs, piem., *ū̄lanc* (< *ilēns*), *tī̄klis*² (< *tikls*) Lazdonā.
- o, ō* — skaņas, kādas dzird literārajā valodā internacionālos vārdos vai jaunākos aizguvumos, piem., *kolē̄ģis, kvō̄rums*. Izloksnēs šīs skaņas ir arī mantotos vārdos, piem., *vokō̄rs*² (< *vakars*) Varakļānos, *mō̄sa*² (< *māsa*) Līvānos.
- o, ō̄* — vairāk priekšējs *o* resp. *ō̄*, kādu dzird izloksnēs aiz mīkstiēm līdzskaņiem, piem.,

*pļokāt*² 'snigt lielām, slapjām pārslām'
Braslavā.

ö, õ — vēl vairāk priekšēja *o* resp. *õ*-skaņa, piem.,
mözi 'mazi' Lazdonā.

o^o, õ^o resp.

õ^e, õ^e — noteiktā pozīcijā pārskanota *o* resp. *õ*-skaņa
ar *e* epentezi, piem., *mo^eziņč* (< *maziņš*)
Secē, *mõ^eziņč* Lazdonā.

u, ū — lietojams parastā *u* resp. *ū* apzīmēšanai,
kādu dzird, piem., vārdos *put*, *pūt*.

ü, ű — vairāk priekšējs *u* resp. *ū*, kādu dzird vidus
izloksnēs un literārajā valodā aiz mīkstiem
lidzskanīem, piem., *ņūrkstēt*, *šķūtis*.

ü, ű — vēl vairāk priekšēja *u* resp. *ū*-skaņa, piem.,
pū:se 'puse' Lazdonā.

uⁱ, ūⁱ resp.

üⁱ, űⁱ — noteiktā pozīcijā pārskanota *u* resp. *ū*-skaņa
ar *i* epentezi, piem., *u:ⁱpe* 'upe', *zuⁱuš* 'zivs'
resp. *ü:ⁱpe*, *züⁱuš* Lazdonā.

u — nezilbisks *u*, piem., vārdā *stāu* 'stāv', kā arī,
piem., *ūūdēnc*² 'ūdens' dažās sēliskajās iz-
loksnēs.

ə — ar mēles vidu artikulējams vidēja augstuma
nesaspriegts patskanis, kādu dzird augš-
zemnieku izloksnēs, piem., vārdā *təts* 'liels'
Aknīstē, *raikšt'e* (< *rikste*) Dagdā.

Divskaņu apzīmējumi

Bez parastajiem divskaņu apzīmējumiem fonētiskajā tran-
skripcijā lietojami vēl šādi apzīmējumi.

uo — parastās ortografijas *o* vietā, piem., *uōla*,
uōga.

ue resp. *uę* — noteiktā pozīcijā pārskanota *uo* vietā, piem.,
uęliņ (< *uoliņa*) Popē.

uo^e — noteiktā pozīcijā pārskanots *uo* ar *e* epen-tezi, piem., *ruō^ez* (< *ruoze*) Lādē.

ua — noteiktā pozīcijā pārskanots *uo*, piem., *uāl* (< *uola*) Zūrās.

ię resp. *ia* — noteiktā pozīcijā pārskanots *ie*, piem., *prięks²* Ugālē, *liāl* (< *liela*) Zūrās.

āu resp. *ou* — ar vairāk vai mazāk labiālu pirmo kompo-nentu runājams divskanis, piem., *jāūns²* Mazstraupē *loūks* (< *lauks*) Mazsalacā.

ouⁱ — noteiktā pozīcijā pārskanots *ou* ar *i* epen-tezi, piem., *koūⁱl'* (< *kauli*) Nabē.

Bez tam latviešu izloksnēs sastopami vēl citi divskaņi, kas nav pazīstami literārajā valodā, piem., *ęu*, *ęi*, *ai*, *oa*, *ao*, *yu*, *gy* u. c. Aprakstot izloksnes, uzmanīgi jāieklausās skaņu iz-runā, lai pēc iespējas precīzi varētu transkribēt izloksnes pa-raugus. Šeit nav minēti visi iespējamie patskaņi un divskaņi, jo ne visu izlokšņu fonētika mums ir pietiekami zināma.

Konsonantisma apzīmējumi

Izlokšņu formu un tekstu rakstīšanai tiek izmantoti visi parastajā ortografijā lietotie burti, izņemot burtu savienojumus *dz*, *dž*. To vietā fonētiskajā transkripcijā lieto *ʒ* (=dz) un *ǰ* (=dž). Parastajā ortografijā netiek lietots arī *x*, ar ko ap-zīmē velāro spirantu, kas dzirdams augšzemnieku izlokšņu vienā daļā aiz krītoša gara patskaņa vai divskaņa nebalsīgu līdzskaņu priekšā, piem., *māxsa²* (< *māsa*) Praulienā. Tāpat fonētiskajā transkripcijā lietojams *ɾ*; *ɳ* izmantojams velārā *n* apzīmēšanai *k*, *g* priekšā leņzemnieku izloksnēs un daļā augš-zemnieku izlokšņu, piem., *kuɳkstēt*, *ruɳga*.

Līdzskaņu palatalizējums apzīmējams ar akūtu (') virs īsajiem un a iz garajiem burtiem: *č*, *č'*, *š*, *š'*, *ģ*, *k*, *m*, *n*, *r*, *p*, *s*, *š*, *ú*, *ž*, *ž'*, *b'*, *d'*, *l'*, *l'*, piem., *čèirùl'š²* (< *cirulis*) Varakļānos, *koūⁱl'* (< *kauli*) Nabē.

Palatalizācijas apzīmējums virs īsajiem līdzskaņu burtiem dažā ziņā ir neērts, jo ar to pašu zīmi tiek apzīmēta kāpjoša

intonācija, kas diftongiskajos savienojumos rakstāma virs sonanta (*r, m, n*). Izloksnēs, kur sastopama gan palatalizācija, gan kāpjošā intonācija, šādi rakstījumi var būt pārprotami, piem., *kaštinč* 'slimība', *zižinč* (kāds augs) u. tml. Aknīstē. Tādās izloksnēs palatalizācijas zīme būtu liekama visos gadījumos aiz burta: *s', v', z'* u. tml.

Līdzskaņu daļēju balsīguumu apzīmē ar vertikālu svītriņu (*˘*) zem attiecīgā līdzskaņa burta, piem., *nāḡdams*, *neḡsdams*.

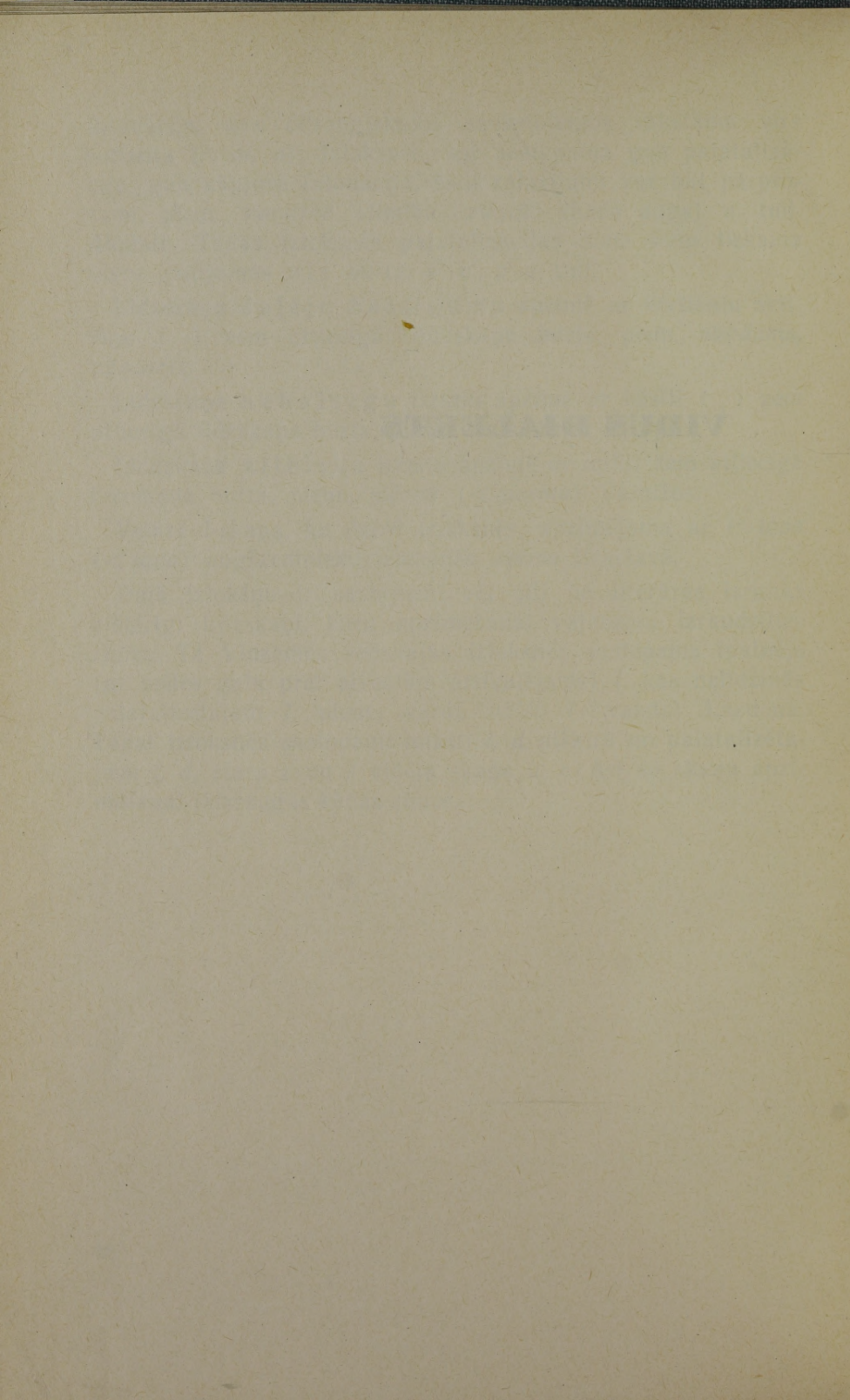
Līdzskaņa ne b a l s ī g u izrunu apzīmē ar kāsīti (*˙*) zem attiecīgā līdzskaņa burta, piem., *kaḡls*, *kaḡrs* Aizupē.

Līdzskaņa zilbisku izrunu apzīmē ar aplīti zem attiecīgā līdzskaņa burta, piem., *ziēsṃ²* (< *ziesma*) Vainižos.

Velārā *l*-skaņa, ko dzird izloksnēs, apzīmējama ar *t: topa* (< *lapa*) augšzemnieku izloksnēs, *saḡms* Braslavā.

Daļā izlokšņu ir sastopami vēl citi no literārās izrunas atšķirīgi līdzskaņi, kuru apzīmēšanai vajadzētu izraudzīties zīmes. Tā Vidzemes sēliskajās izloksnēs sastopams īpatnējs (ar mēles galu pret alveolām artikulējams) *l*, kas nelīdzinās palatalizētajam *l*, piem., vārdā *vālsč* (< valsts) Lazdonā. Tāpat izloksnēs sastopami mīksti *t, d* atšķirā no palatalizētajiem *t, d*, starp *s* un *š* vidēja skaņa u. c. Arī šo skaņu apzīmēšanai jāizraugās kādas zīmes.

VIDUS DIALEKTS

Pie vidus dialekta pieder Vidzemes vidienes, Zemgales vidienes un Kurzemes dienvidu daļas izlokšnes. (Skat. dialektu karti grāmatas beigās!) Kā ģeografiski, tā valodas ziņā šis dialekts atrodas vidū starp augšzemnieku un lībisko dialektu. No citiem latviešu valodas dialektiem vidus dialektu atšķir šādas iezīmes.

1. Vidus dialektā labāk nekā citos latviešu valodas dialektos ir saglabātas senās skaņas tiklab saknes, kā arī piedēkļu un galazilbēs. Tā vidus dialekta formai *māte* atbilst lat. *māter*, skr. *mātā*, grieķu doriešu dialekta *mātēr* ar senu mantotu *ā*, kamēr augšzemnieku dialektā *ā* vietā runā *ō*, *°ā*, *ā°*, *uo* vai vēl ko citu, piem., vsk. ģenitīvs *mōtis*² Līvānos, *mōate*² Barkavā, *mūol'ē*² Pildā. Tāpat vidus izlokšnēs sastopama senā saknes forma *sēd-* ar mantotu *ē* (sal. lat. *sēdēs* 'sēdeklis'), bet augšzemnieku izlokšnēs *ē* pārvērties par *ie* vai *ē*, piem., *šīēd'im*² 'sēžam' Skaistā. Vienā lībisko izlokšņu daļā noteiktos gadījumos *ē* vietā runā *ei*, piem., *ap'sēidas*² 'apsēžas' Popē. Vidus izlokšņu formai *brālit(i)s* ar senu garu *ā* un *i* atbilst lībisko izlokšņu *brālic* (*-ts < -tis*), dziļo augšzemnieku *brūol'eic*² // *brūol'ic*² (*< -tis*). (Sal. lei. *brolytis*, kur *o < ā* un *y = i*.) Vidus izlokšņu formai *gailis* atbilst lībisko izlokšņu forma *gails*², augšzemnieku *gail's* // *geil's*, kur zudis galazilbes īsais patkanis.

2. Vienā vidus dialekta izlokšņu daļā vēl aizvien ir sastopama stieptā, lauztā un krītošā intonācija, piem., (sīpola) *luōks*, (zirga) *lūoks* un (istabas) *luōks* (-g). Kā lībiskajam, tā augšzemnieku dialektam raksturīga tā saucamā divu intonāciju sistēma. Lībiskajās izlokšnēs zudusi nozīmes starpība starp seno krītošo un laužto intonāciju. Šo divu intonāciju vietā

dzird krītošu, lauztu, nedaudz lauztu u. tml. izrunu. Tā runā (zirga) *luōks*² un (istabas) *luōks*² (-g-), bet (sīpola) *luōks*. (Sīkāk par to skat. nodaļā par intonācijām lībiskajā dialektā!) Augšzemnieku izlokšnēs nav fonemātiskas starpības starp stiepto un krītošo intonāciju: (sīpola) *lūoks*² // *lūks*² un (zirga) *lūoks*² // *lūks*², bet (istabas) *luōks* // *lūks* (-g-).⁵⁷ Fonemātiska triju seno intonāciju starpība tāpat ir sastopama tikai vienā vidus izlokšņu daļā.

Kā jau iepriekš norādīts (skat. 31. skk. lpp.), vidus dialektā ir saskatāmas savā starpā vairāk vai mazāk līdzīgas izlokšņu grupas. Var runāt par Vidzemes, zemgaliskajām un kursiskajām vidus izlokšnēm. Savā starpā tuvākas ir Vidzemes un zemgaliskās izlokšnes. Ir valodnieki, kas uzskata, ka tikai šīs divas izlokšņu grupas būtu pieskaitāmas pie vidus dialekta, bet nelībiskās kursiskās izlokšnes uzskatāmas par pārejas izlokšnēm no vidus uz lībisko dialektu.

✓ Vidzemes un zemgalisko vidus izlokšņu kopīgās pazīmes ir šādas.

1. Tautosillabiskie savienojumi -ir- un -ur- te palikuši nepārveidoti, kamēr Kurzemes izlokšnēs un arī augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tie pārveidoti, piem., *cīrst*, *zīrks* (-g-), *biřt*. *kūrls*, *puřnc*, *kuřpe* Valmierā, bet *mīrt*, *zīrks*² (-g-), *būrt*, *ūřpt*² (-bt) Rucavā, *piērks*² (-ts), *ziērks*² (-gs), *duōřt*, *puōrs*² 'purvs' Sarkanmuižā, *piers*² 'pirksts' Mērdzinē, *cīrst*² Biržos, *sērms*² 'sirms' Preiļos, *kūorlis*² Susējā, *būrt*² Preiļos u. tml.

2. Pagātnes ē-celmi Vidzemes un zemgaliskajās izlokšnēs aizstāti ar ā-celmiem, turpretī Kurzemes (un augšzemnieku) izlokšnēs tie vismaz daļēji saglabāti, piem., *nesām*, *braucām* Valmierā, *vedām* Blīdienē, bet *nesēm*, *vedēm* Rucavā, *ņeřēm*² (< *nesēm*), *braucēm*² (< *braucēm*) Pildā un citur.

3. Pirmās konjugācijas verbiem ar *s*, *z*, *t*, *d* saknes beigās nākotnes formas darina, iespraužot *i* starp sakni un nākotnes piedēkli, piem., *nesišu*, *nesīsi*, *nesīs* utt., *lauzišu*, *lauzīsi*, *lauzīs*

⁵⁷ Daļā augšzemnieku izlokšņu ir lietojami citi vārdi šo parādību apzīmēšanai, piem., *kuopls* 'zirga loks'.

utt., *cirtišu, cirtisi, cirtis* utt., *vedišu, vedisi, vedis* utt. Daļā kursisko (un augšzemnieku) izlokšņu *ī* iesprauduma nav, piem., *ņeššu, ņešši, ņeš* utt., *laūššu, laūšši, laūš* utt., *šiššu, šišši, šiš* utt., *veššu, vešši, veš* utt., Pildā, *siz* 'sitīšu, sitīsi, sitīs' sitīsim, sitīsit' Sarkanmuižā, *rasiēs²* 'radīsies' Rucavā.

4. Refleksīvās formas Vidzemes un zemgaliskajās vidus izloksnēs tiek darinātas vienādi vārdiem ar priedēkli un vārdiem bez priedēkļa, piem., *celties : piecelties*. Kursiskajās (un augšzemnieku) izloksnēs refleksīvo elementu vārdiem ar priedēkli mēdz iespraust starp priedēkli un sakni (nereti gan pievienojot arī vārda beigās), piem., *apsījuku* 'apjukos' : *nuosabeizās* 'nobeidzas' Rucavā, *atslaidēs²* 'atļaidies' Rojā, *pazamozgūt' // pazamozgūt'is* 'pamazgāties' Nirzā. Tādā kārtā Kurzemes un augšzemnieku izloksnēs atšķiras refleksīvās formas vārdiem ar priedēkli un vārdiem bez priedēkļa. Vārdiem bez priedēkļa refleksīvais elements tur, tāpat kā latviešu literārajā valodā un Vidzemes vidus un zemgaliskajās izloksnēs, pievienots vārda beigās, piem., *steiziēs²* Rucavā, *sokās* Skaistā u. tml.

Bez šīm īpatnībām nelībiskās kursiskās izloksnes no zemgaliskajām un Vidzemes vidus izloksnēm atšķiras vēl ar citām īpatnībām, kas, tāpat kā tikko aplūkotās, ir raksturīgas visām Kurzemes izloksnēm. Augšzemnieku izloksnēm šīs īpatnības palaikam nav raksturīgas.

1. *v* un *b* priekšā paglābta *u*-skaņa, kas citās latviešu izloksnēs aizstāta ar *i*-skaņu, piem., *zuve* 'zivs', *dubēnc* 'dibens', *suvēnc²* 'sivēns' Rucavā, Aizvīķos, *zuve, suvēns², dubēns²* Embūtē un citur.

2. Diftongiskie savienojumi *-ar-* un *-er-* pārvērsti par *-ār-* un *-ēr-* arī tad, ja savienojumam bijusi sena laužta intonācija, piem., *dārps²* (-b-), *zērt²* u. tml.

3. Aiz *l* zudis *v*, piem., *cilēks* 'cilvēks', *pagālis* 'pagalvis' Alsungā, *balgālis²* 'baltgalvis' Kuldīgā u. tml.

4. Kurzemes izloksnēs sastopami vārdi ar senu tautosillabisku *n*, piem., *sklaņda* 'kārts', *bezdelinga* 'bezdelīga', *dēnkts* 'stalts, lepns' u. c.

5. Prepozīcijas *aiz* vietā lieto *az* resp. *āz*, piem., *tas trešais*⁵⁸ *stūris*² *az nama duru* Rucavā.⁵⁸

Blakus visām iepriekš minētajām īpatnībām, kas atšķir ne-lībiskās kursiskās izloksnes no Vidzemes vidus un zemgaliskajām izloksnēm, Dienvidkurzemes izloksnēs ir sastopamas vēl citas fonētiskas, morfoloģiskas un leksiskas īpatnības. Daļa no tām var būt atliekas no kuršu valodas un sastopamas arī Kurzemes lībiskajās izloksnēs (piem., *aķāt*² < *atjāt*). Daļu īpatnību var skaidrot ar valodas parādību nevienmērīgo attīstību dažādos novados, un tāpēc ne vienmēr tās ir raksturīgas tikai šai izlokšņu grupai. Pie tādām īpatnībām jāpieskaita *r* paglābums, piem., *veņu*, *stūra*², *čepuru* u. tml., nominālo *i*-celmu pārveidojums par *ē*-celmiem, piem., *klēte*, atšķirīgas locījumu galotnes, piem., vsk. lokatīvi ar *-ai*, *-ei*, *-ui*, dsk. datīvi ar *-iems*, *-āms*, *-ēms*, dsk. instrumentāļi ar *-is* resp. *-āmis*, *-ēmis*, pagātnes *avā*-celmu paglābums, piem., *mēlavām* 'melojām', īpatu divdabju formu paglābums, piem., *ēsu* 'esot' u. c. Kā redzams, ir diezgan daudz tādu īpatnību, kas nelībiskās kursiskās izloksnes šķir no zemgaliskajām un Vidzemes vidus izloksnēm. Taču ar visu to šī izlokšņu grupa pašlaik vairāk līdzinās vidus nekā lībiskajām izloksnēm un tāpēc ietilpināta vidus dialektā.⁵⁹

Vidus dialekta izloksnēs ir sastopamas arī īpatnības, kas ne vienmēr raksturīgas visām šā dialekta resp. izlokšņu grupu izloksnēm. Tā vienā vidus izlokšņu daļā sastopams *j* zudums aiz *p*, *b*, *v*, *m* tiklab verbu, kā arī substantīvu un adjektīvu formās, piem., *kāpam*² 'kāpjam', *skapa* 'skapja', *slapa* 'slapja' Braslavā. Citur *j* šai pozīcijā pilnīgi vai daļēji saglabāts, piem., *glābjams*², *skapjuōs*², *rupja* Ciecērē, Bunkā, *kāpam*, *skapa*, *rupja* Raunā u. tml. Līdzīgi ir arī ar citām parādībām. Tāpēc

⁵⁸ Par kuršiem un viņu valodu skat. J. Endzelīns, Lgr, 11.—12. lpp.; J. Endzelīns, Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu; J. Endzelīns, Par Rietumkurzemes izloksnēm, I. — FBR V (1925), 5.—7. lpp.; K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 116.—251. lpp. un E. Blesse, Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volksstämme.

⁵⁹ Sal. J. Endzelīns, Lgr, 12. lpp.

nav jāiedomājas, ka visām parādībām kādā dialektā ir vienāds izplatījums.

Dažkārt viena vai otra valodas parādība plašāk pazīstama kādā izlokšņu grupā. Tā tikai Vidzemes izloksnēs pazīstams *i* iespraudums starp sakni un nākotnes piedēkli arī tiem I konjugācijas vārdiem, kam saknes beigās nav *s*, *z*, *t*, *d*, piem., *nācišu*, *nācisi*, *nācis* utt., *bērišu*, *bērisi*, *bēris* utt., *lējišu*, *lējisi*, *lējis* utt. Iss *a* un *e* tautosillabiska *r* priekšā un palaikam pārīsa patskaņa iespraudums aiz šā *r*, ja zilbei bijusi stiepta vai krītoša intonācija, sastopams zemgaliskajās izloksnēs, piem., *var^ana* 'vārna', *ber^ezi* 'bērzi' u. tml.

Bez tam ir īpatnības, kas nav raksturīgas tikai vidus izloksnēm vien, bet var būt sastopamas arī lībiskajās un augšzemnieku izloksnēs. Viena no tādām īpatnībām ir *t* iespraudums skaņu kopā *-ns*, *-ņš*, kas tādā kārtā pārvēršas par *-nc*, *-ņč*. Tāda tipa formas kā *sunc* un *viņč* lieto arī vienā lībisko un augšzemnieku izlokšņu daļā. (Augšzemnieku izloksnēs *viņč* vietā biežāk lieto *jis*.)

FONĒTIKA

Zilbe

Zilbes tips vidus izloksnēs palaikam saskan ar zilbes tipu latviešu literārajā valodā. Zilbes centrā ir patskaņi vai divskaņi. No gadījumiem, kur zilbes centru veidotu plūdenis vai nāsenis, vairās, iespraužot patskaņi aiz tā, piem., *kaklis, putnis, krēslis, kurlis* u. tml. Zilbes robeža ir palaikam tāda pati kā literārajā valodā.⁶⁰

Uzsvars

Vārda akcents jeb uzsvars vidus izloksnēs parasti ir uz pirmās zilbes. Pirmās zilbes uzsvēršanas likumam nepakļaujas tie paši gadījumi, kas literārajā valodā.⁶¹ Bet liekas, ka plašāk nekā literārajā valodā kādu citu (ne pirmo) zilbi uzsver afektētas vai emfatiskas runas gadījumos. Tā ļoti parasta ir saknes zilbes uzsvēršana ar priedēkļiem atvasinātu verbu divdabju formās: *aiziēt pa'smiēdamiēs* Raunā; *vēlk², uz dēgunu pa'krizdams²* Braslavā; *tā jaū² nenuō'liēzama² patiēsiba²* Džūkstē; *strādā² nuō'svidis²* Bukaišos; *zābaki kā uz'liēti* Raunā; *pļāū, krēklā iz'metiēs²* Vilzēnos u. c. Emfatiskā runā mēdz uzsvērt kādu citu, ne pirmo zilbi arī formām bez priedēkļa, piem.,

⁶⁰ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, R. 1959 (turpmāk saīsināti: Mllgr I), 66. lpp.

⁶¹ Turpat, 70.—71. lpp.

jāi² guôridamiēs²; vārnas žīvā² pa dubiņām blaūdamas²; gāīdi, ka viņš teu duōs²! Džūkstē.

Par atsevišķām vidus dialekta izloksnēm ir ziņas, ka tur šāda uzsvara pārnese nav, piem., Bēnē: *sēž², krūtis² izgāzis²; strādā² nuōsvīdis².*

Pētījot vidus izloksnes, uzsvara vietai vārdā tādēļ jāpievērš īpaša vērība.

Intonācijas

Vidus izlokšņu vienā daļā, piem., Burtniekos, Ēvelē, Valkā, Ērgemē, Rubenē, Cēsīs, Raunā, Smiltēnē un citur Vidzemes vidienē, kā arī Blīdienē, Jaunpīlī un citur Zemgalē šķir trīs intonācijas: *stiepto, laužto un krītošo*, piem., *saūle, raūt, aut*. Rietumvidzemes, Kursas un Zemgales izlokšņu lielākajā daļā ir zudusi starpība starp krītošo un laužto intonāciju.

Nestieptā zilbe var tikt runāta vairāk laužti vai krītoši. Tā vienskaitļa nominatīvā tikai konteksts šķir tādus vārdus kā *luōks* un *luōks* (-g-). Turpretī vārdam ar stiepto intonāciju ir skaidra nozīme — *luōks*. Vidzemes izloksnēs šo sakritušo intonāciju runā vairāk vai mazāk krītoši, bet Zemgalē un Kurzemē laužti.

Par to, ka novados, kur pašlaik nešķir krītošo intonāciju no laužtās, kādreiz tāpat ir runātas trīs intonācijas, liecina *a* un *e* kvantitāte sena tautosillabiska *r* priekšā: vārdos ar senu laužtu intonāciju *a* resp. *e* ir īss, piem., *darbi², art², zet², tveft²*, bet vārdos ar senu krītošu intonāciju — garš, piem., *dārzi², mērkt²*. Izņēmums šai ziņā ir kursiskās (skat. 63. lpp.) un zemgaliskās izloksnes. Zemgaliskajās izloksnēs tautosillabiska *r* priekšā palaikam sastopams īss patskanis, bet aiz *r* iesprausts pārīss patskanis, piem., *dar^azi, pēr^ek*.

Bez krītošās un laužtās intonācijas sakrituma daļā izlokšņu — parasti pārejas joslā no viena dialekta uz otru vai

robežapgabalos — ir novērojami vēl citādi intonāciju pārveidojumi.

«Rūjienā lautzā un krītošās intonācijas vietā balsīgu līdzskaņu priekšā dzirdama lautzā intonācija, nebalsīgu līdzskaņu priekšā — krītošā intonācija.., piem., *lūoks* < *luōgs*, dat. *luōgam*; *drūks* < *draūgs*, dat. *draūgam* < *drūgam*; *āukt* < *āūgt*, *āūg*.

Mazgramzdā no stieptās intonācijas radusies īpata, kā liekas, krītoši-kāpjosa intonācija.

Lejzemnieku apgabala dienvidaustrumu daļā, kas saiet kopā ar augšzemnieku apgabalu, piem., Ķeipenē, Suntažos, Lielvārdē, Rembatē, Ikšķilē, Baldonē, Bauskā u. c. stieptās intonācijas vietā runā krītošo intonāciju, kas katrā ziņā izskaidrojams ar augšzemnieku ietekmi. Bauskā (pie Lietuvas robežas) varētu būt bijusi arī leišu valodas ietekme, kas redzama jau Nīcā, kur tāpat novērota tikko minētā parādība.»⁶²

Neuzsvērtajās zilbēs aiz uzsvara dažās izloksnēs triju intonāciju apgabalā vērojama tendence krītošajai intonācijai sakrist ar stiepto. Tā Kauguros šķir *sēju* (no *sēt*) no *sēju* (no *siet*), bet *apsēju* (no *apsēt* un *apsiet*).⁶³

Līdzīgi novērojumi ir par dažām izloksnēm no apgabala, kur lautzā intonācija ir sakritusi ar krītošo. Tā par Džūkstes izloksnes neuzsvērto zilbju intonācijām ir teikts: «Arī piedēkļu un gala zilbēs nav ne tipiskas lautzā, nedz īstas stieptās intonācijas, bet tām ir krītošs raksturs.. Bieži piedēkļos un galotnēs intonāciju ziņā pat viena un tā paša teicēja izrunā dzirdama nenoteiktība: vienreiz viņa izruna tuvojas lautzajam tipam, citreiz — stieptajam.»⁶⁴ Līdzīgi novērojumi ir arī par citām vidus izloksnēm, piem., *uōdā*² : *raūgā*² Braslavā, *saīmniēks*² // *saīmniēks*² Sīpelē un citur.

Daļā izlokšņu zilbēs aiz uzsvara stieptā intonācija savu raksturu nemaina, bet krītošā intonācija sveras uz stieptās

⁶² J. Endzelīns, Lgr, 40.—41. lpp.

⁶³ Turpat, 35. lpp. un Mirdza Plūme, Raunas izloksne. — VLIR III (1954), 138.—140. lpp.

⁶⁴ Z. Birzniece, Džūkstes un dažu apkārtējo izlokšņu fonētika. — RKRē, 310. lpp.

pusi u. tml.⁶⁵ Tāpēc, aprakstot vidus izlokšnes, jāpievērš uzmanība arī neuzsvērto zilbju intonācijām.

Savelkot divu zilbju vokāļus vienā zilbē, rodas garš patskanis. Šais kontrahētajos garumos vidus izlokšnēs intonējuma ziņā nav vienveidības. J. Endzelīna «Latviešu valodas gramatikā» ir teikts: «Latviešu valodai raksturīga ir šāda rēgula: ja uzsvērts īss patskanis nākamās zilbes zuduma dēļ (vai kontrahēts ar nākamo īsumu) kļūst garš vai izbeidzas diftongiskā savienojumā, tad šis gaņums vai diftongiskais savienojums dabū krītošo intonāciju . . , piem., *nēsi* no *neesī*, *bīš* no *bijis*, *pāusaris* . . no *pavasaris* . .

Izlokšnēs, sevišķi kursiskajās, kur \sim ir aizstāts ar \wedge , šās krītošās intonācijas vietā tomēr dzirdama arī stieptā intonācija, piem., *bīš* Mazsalacā . . *nēsmu*, *vaīga*, *suņpuņnis*, *diūdesmit* Kabilē . . »⁶⁶

Dažkārt vienā un tai pašā izlokšnē šādos gadījumos lieto gan vienu, gan otru intonāciju, piem., *bīš* : *paūsaris*² Braslavā, *bīš*² : *paūsaris* Ezerē, *nēsu*² : *neīmu* Džūkstē, *nēsmu* : *nēsiet* Līvberzē.

Piedēkļu un gala zilbju intonācijas vidus izlokšnēs ne vienmēr ir vienādas. Tā, piemēram, vsk. lokatīvā daļā izlokšņu sastopama stieptā intonācija, citur laūztā resp. nestieptā, piem., *vagā*, *vagā* resp. *vagā*². Tas pats sakāms arī par piedēkļu zilbju intonācijām, piem., *sivēnc* Burtniekos, bet *suvēns*² Skrundā u. tml. Par šo jautājumu skat. arī 68. lpp.

Metatonija ir intonācijas maiņa vienas saknes vārdos (vienas izlokšnes resp. dialekta robežās). No vidus dialekta izlokšnēm raksturīgiem metatonijas gadījumiem jāmin šādi.

1. Zemgales un Kurzemes izlokšņu vienā daļā deminutīvos ar -elis, -ele saknes zilbē ir stieptā intonācija, ja pamatvārdā ir nestieptā intonācija, piem., *maīs*², bet *maīselis* Mežotnē, Codē, *ruōka*², bet *ruōķele*, *kaūze*², bet *kaūģele*, *aūns*², bet *aūnelis* Džūkstē, *draūks*² (-gs), bet *draūģelis* Aizputē u. tml.

⁶⁵ Par šo jautājumu skat. A. Ābele, Par neuzsvērtu zilbju intonācijām. — FBR XII (1932), 149.—163. lpp.

⁶⁶ J. Endzelīns, Lgr, 36.—37. lpp.

2. Krītošās (resp. \wedge^2) intonācijas maiņa ar stiepto ir vērojama nominālajos atvasinājumos ar *priekš-, ie-, nuo-, pie-*, salīdzinot ar atbilstošo prepozīciju un verbālpriedēkli, piem., *pie* resp. *piē²*: *pielikt* resp. *piēlikt²*, bet *viēdarps* (-bs), *nūo* resp. *nuō²*: *nūomest* resp. *nuōmest²*, bet *nuōmale* u. tml. Atsevišķās Kuras un Zemgales izloksnēs intonācijas maiņa sastopama arī verbālajā priedēklī, piem., vienskaitļa akuzatīvs *nuōsūnājšu²* Ciecērē, *nuōbraūkt²* Ezerē, *nuōravē²*, *iēkritis* Nicā.

3. Stieptās intonācijas vietā krītošo (resp. nestiepto — \wedge^2) var sastapt arī vokatīvā un imperatīvā, piem., *Pēter!* Valkā, Smiltēnē, Brenguļos, *māt!* *tēv!* *Jānīt!* *Emmīt!* Raunā, *māt²!* Elejā, *mās²!* *brāl²!* *tēv²!* Ezerē, *nāc²!* || *nac!* Braslavā u. tml. Taču diezgan daudzās vidus dialekta izloksnēs šī intonāciju maiņa nav novērojama, piem., *nāc!* Raunā.

4. «Intonāciju maiņa var būt radusies arī ar disimilāciju. Tā ap Valmieru u. c. dažos piedēkļos lauztā intonācija aiz lauztas saknes zilbes aizstāta ar stiepto: *cēliēns*, *dzēriēns* u. c. : *metiēns*, *kūliēns*, *bēlziēns* u. c.; *aūguōns* u. c. : *džēluōns* u. c.»⁶⁷

5. Daļā izlokšņu stieptā intonācija krītošās (resp. \wedge^2) vietā sastopama tagadnes *sto*-celmos, salīdzinot ar infinitīvu, piem., *zìmt*, bet *ziņst* Raunā un citur.

6. Daļā izlokšņu metatonija sastopama arī iteratīvajos verbos ar *-īt*, piem., *plēst* : *plātīt* ap Valmieru.⁶⁸

Vokālisms

Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju

Vidus dialekta izloksnēs ir sastopamas tās pašas patskaņu un divskaņu fonēmas, kas literārajā valodā, jo latviešu literārā valoda ir radusies uz šā dialekta (zemgalisko izlokšņu)

⁶⁷ J. Endzelīns, Lgr, 45. lpp.

⁶⁸ Par šiem un citiem metatonijas gadījumiem skat. J. Endzelīns, Lgr, 44.—48. lpp.

pamata. Patskaņu un divskaņu artikulācija vidus dialekta izloksnēs nav eksperimentāli pētīta, bet, spriežot pēc dzirdes, velārie patskaņi un divskaņi, kuru pirmais komponents ir kāds velārs patskanis, aiz vidējiem mēleņiem tiek izrunāti tādējādi, ka mēles pakaļējā daļa paceļas pret aukslējām ne gluži tai vietā, kur runājot šos patskaņus aiz cietiem līdzskaņiem, bet mazliet vairāk uz cieto aukslēju pusi un ar it kā augstāku mēles pacēlumu, piem., *lakac* (-ts), bet *šlākatas*, *lākturis*, bet *šlākt*², *lokas* 'cirtas', bet *plōkāt*² 'snigt lielām, slapjām pārslām', *plukt*, bet *šlukt*, *laūks*, bet *ļaūt* u. tml. Braslavā. Liekas, ka tāpat šīs skaņas minētajā pozīcijā artikulē arī literārajā valodā un citos latviešu valodas dialektos.

Bez skaņām, kas runājamas literārajā valodā, vidus izloksnēs, sevišķi pārejas izloksnēs, ir sastopamas arī literārajai valodai svešas skaņas, piem., par parasto šauro *e* šaurāka skaņa, palatālo patskaņu ietekmē pārskanota *a*-skaņa, labializēta *a*-skaņa u. c. Vidus dialekta izloksnēs var būt šādi patskaņi un divskaņi: *a*, *ā*, *ā*, *ā*, *ā*, *ā*, *ā*, *ā*, *e*, *ē*, *ē*, *ē*, *ē*, *ē*, *ē*, *i*, *ī*, *o*, *ō*, *o*, *u*, *ū*, *ū*, *ū*; *ai*, *āi*, *āi*, *ei*, *ēi*, *oi*, *ui*, *au*, *āu*, *āu*, *eu*, *iu*, *ou*, *ie*, *uo*.

Kaut arī latviešu literārā valoda ir radusies uz vidus dialekta pamata, vienas vai otras fonēmas lietošana izloksnēs ne vienmēr saskan ar literāro normu. Atšķirības izlokšņu vokālismā var būt gan kvantitatīvas, gan kvalitatīvas un palākam nav vērojamas visās šā dialekta izloksnēs. Atšķirības sastopamas nereti tikai atsevišķos vārdos, bet ne visur, kur vērojama attiecīgā fonētiskā pozīcija.

Par kvantitatīvajām pārmaiņām te sauksim tās, kur īsumu (t. i., īsu patskaņi) aizstāj garums (t. i., garš patskanis vai divskanis) un otrādi. Par kvalitatīvajām sauksim tās atšķirības, kur kāda īsa patskaņa, gara patskaņa vai divskaņa vietā ierodas kāds cits īss patskanis, garš patskanis vai divskanis. Piemēram, *a* maiņa ar *ē* vārdā *lazda* // *lēzda*, *e* maiņa ar *ē* vārdos *dezināt* // *dēzināt* u. tml. uzlūkojama par kvalitatīvu pārmaiņu, turpretī *i* mija ar *ī* *j* priekšā un *u* mija ar *ū* *v* priekšā, kas sastopama vienā Zemgales izlokšņu daļā, uzlūkojama par kvantitatīvu pārmaiņu.

Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskaņa un epenteze

1. Vienā izlokšņu daļā ir a vietā e resp. ē blakus *r*, dažkārt arī blakus *l*, *m*, *n*; retāk kādiem citiem līdzskaņiem, piem., *reģavas* Braslavā, Priekuļos, Raunā, *seřma* Raunā, *seři* Smiltenē, Raunā, Līvos, Naudītē, *breņdiņc*² (< *brandvīns*) Braslavā, *breņdavīc* (< *brandavīns*) Raunā, *breņks* (-gs) Ērgemē, Lugažos, Valkā, Braslavā, Vilzēnos, Bauņos, Smiltenē, Raunā, Naudītē, *mēřga*² Braslavā, Vecatē, *deřmais*² (< *darāmais*) 'adiklis', *paper^ede* (< *paparde*), *seř^ema* (< *sarma*), *seř^eks* (< *sargs*) Līvberzē, *veļganc* (< *valgans*) Raunā, *deņcuôt* Smiltenē, Raunā, *steļgas*, *steņžinas* Braslavā, Vilzēnos, Naudītē, *žegas* Braslavā, *tebēka* 'tabaka' Smiltenē.

Kā redzams, *e* resp. *ē* sastopams *a* vietā gan vecos latviešu vārdos, gan aizguvumos. Tas rāda, ka tas nav mantotās patskaņu mijas rezultāts (kā vārdos *nest* : *nasta*, *mest* : *pamats* u. tml.), bet vēlāks pārveidojums. Šis pārveidojums raksturīgāks Vidzemes izloksnēm, kamēr Zemgales un kursiskajās izloksnēs to sastop tikai nedaudz izloksnēs un tikai dažos vārdos. Bēnē, Bukaišos, Glūdā, Ilē, Jaunaucē, Lestenē, Lielaucē, Ciecērē un citur tamlīdzīga pārveidojuma nav.

2. Arī ā līdzīgā pozīcijā pārvērsts par ē resp. ē, piem., *pēřsla* Vecatē, *brēga* Raunā, Lugažos, Valkā, *paspēřnes* 'paspāřnes' Raunā, *ēmurs* Braslavā, Raunā, Lugažos, Glūdā, Naudītē, *ēmars* Bukaišos.

Arī šai gadījumā pārveidojums vairāk sastopams Vidzemes izloksnēs.

3. Šaurā e resp. ē vietā noteiktos gadījumos vienā izlokšņu daļā runā ē resp. ē.

a) Platā skaņa sastopama to vārdu saknē, kas veidoti ar piedēkli *-inā-*, piem., *dežināt*², *ēdināt*² Braslavā, Mazsalacā, Sipelē, Līvberzē, Naudītē, Penkulē, Aizvīķos, Bunkā un citur. Plata skaņa arī tādos vārdos kā *dežināšana*², *ēdināšana*², *dežinātāš*² 'dedzinātājs', *ēdinātāš*² 'ēdinātājs' Braslavā un citur.

b) *ę* tiek runāts arī kārtas skaitlenī *dešmitais* Valkā, Lugažos, Braslavā, Vecatē, Mazsalacā un citur.

Platā skaņa atvasinājumos ar *-inā-* un skaitlenī *desmitais* tiek lietota laikam sakarā ar to, ka kādreiz *i*-skaņas izruna lielākā izlokšņu apgabalā nekā pašreiz bijusi atkarīga no sekojošo skaņu kvalitātes. Sal. augšzemnieku *likl'* (< *likti*) un *myza* (< *miza*). Tais pašos gadījumos, kur literārā norma prasa lietot pozicionāli nosacītu *ę* resp. *ę̄*, senāk varbūt lietots kāds *i*-skaņas pozicionāls variants, kura priekšā runāts *ę* resp. *ę̄*. Ar laiku šī *i* pārskanošana zudusi, bet tā priekšā radies *ę* resp. *ę̄* izloksnēs patvēries līdz mūsu dienām.

Tā kā blakus formām ar *-inā-* latviešu valodā ir arī formas ar *-enā-*, tad plato skaņu šais atvasinājumos var skaidrot arī kā kontaminācijas rezultātu. Proti, blakus varēja eksistēt forma *dezināt* un *dežženāt* bez nozīmes starpības. Ar laiku varēja tikt vispārināta viena vai otra forma. Platā skaņa, kas bija raksturīga atvasinājumos ar *-ęnā-*, varēja ieviesties arī atvasinājumos ar *-inā-*.

c) Plato skaņu runā arī pagātnes aktīvā divdabja formās *-ju-* priekšā, piem., *lējuši*², *skrējuši*² Braslavā, Vecatē, Vilzēnos, Valkā, Naudītē, Aizviķos un citur, *lējūse*², *skrējūši*² Džūkstē un citur. Šķiet, ka plašāk šī parādība sastopama Vidzemes nekā zemgaliskajās un kursiskajās izloksnēs.

d) Plato skaņu runā dažkārt arī atvasinājumos ar *-ums j* priekšā, piem., *sējūms* Lugažos, Valkā, *lējumš*² Braslavā, Vilzēnos, Mazsalacā, *sējumš*² Džūkstē, Bērsmuižā, Līvberzē un citur.

e) Plato skaņu daļā izlokšņu lieto arī darītālvārdu ar *-āj-* saknes zilbē *j*-skaņas priekšā, piem., *skrējāš*² < *skrējājs*, *smējāš*² < *smējājs* Braslavā, Vecatē, Vilzēnos, *lējāš* < *lējājs* Valkā, Lugažos un citur.

Pagātnes aktīvajos divdabjos skaņu kopas *-ju-* priekšā, deverbālajos substantīvos ar *-ums* un *-ājs*, *-āja j* priekšā runājamais *ę* resp. *ę̄* tiek lietots pēc analogijas ar tādiem vārdiem, kur *ę* resp. *ę̄* šais formās ir regulārs. Tā pēc formas *mętuši*, *plęsuši* arī *lējuši*; *lējāji* tāpat kā *plęsāji* un *lējums* tāpat kā *plęsums*.

Visos šais gadījumos neregulārais *ę* resp. *ĕ* varēja ieviesties tikai pēc tam, kad *e* resp. *ē* pārskaušana vairs nebija dzīva parādība.

f) Zemgaliskajās izloksnēs *e* un *ē* vietā tautosillabiska *r* priekšā tiek runāts *ę* resp. *ĕ*, piem., *vę^resis* 'vērsis' Jaunpilī, *žę^rt*, *ķę^rt* (blakus *nest!*) Ezerē, *vę^rpt* (blakus *ést!*) Blīdienē.

Platās skaņas pamatojums šai pozīcijā nav īsti skaidrs.⁶⁹

g) Platu skaņu lieto arī dažos salikteņos, kur literārajā valodā lietojama šaurā skaņa, piem., *seždiena*, *svętdiena* Blīdienē, *seždiēna²*, *svędiēna²* Lestenē, Bunkā, Aizviķos, Embūtē, Skrundā, *žęlsceļš²* (= dzēlzuceļš) Skrundā un citur.

Šāda *e* resp. *ē*-skaņas kvalitāte te radusies pamatvārda ietekmē. Šie salikteņi ir izveidojušies uz senāku vārdkopu pamata. Tā *seždiena* radusies no vārdkopas *seštā diena*, *žęlsceļš* no *žęlzu ceļš* utt. Kad no vārdkopas ar laiku radās saliktenis, salikteņa pirmās daļas *e* resp. *ē* netika pakļauts pārskaušanai, bet paturēja savu agrāko kvalitāti.

h) *ę* un *ĕ* sastop arī verbu *degt* un *bęgt* pagātnes formās dažās zemgaliskajās un kursiskajās izloksnēs, piem., *dęga*, *bęga²* Mežotnē.

Platā skaņa te ir īsti likumīga skaņa. Šie verbi ir seni pagātnes *ā*-celmi, un tajos pēc rēģulas bija runājams plats *e* resp. *ē*. Literārajā valodā un izlokšņu vairumā ir izdarīts jauninājums: ieviests šaurs *e*, *ē* pēc seno pagātnes *ē*-celmu parauga. Ar laiku šaurā skaņa pagātnes formās ieguvusi morfoloģisku nozīmi — nereti tā palīdz šķirt pagātnes formas no tagadnes formām, piem., tag. *bęgu*, *dęgu*, pag. *bęgu*, *degu*.

i) Negācijā *ne*-platu skaņu vidus izlokšņu vienā daļā dzird tad, ja nākošajā zīlē arī seko *ę* resp. *ĕ*, piem., *nęřęzu*, *nęņęsu* Raunā, *nęvęd* Lestenē, Braslavā, Vilzēnos, Mazsalacā un citur. Citādi negācijā runājams šaurais *e*, piem., *nezinu*, *nelasu* u. tml.

Platā skaņa negācijā ir radusies uz regresīvās asimilācijas pamata, kā rāda tās formas, kur nākošajā zīlē neseko *ę*, *ĕ*.

⁶⁹ *e* resp. *ē*-skaņas lietojuma skaidrojumu skat. sīkāk J. Endzelīns, Lgr, 98.—108. lpp.

4. Platā *e* resp. *ē* vietā noteiktos gadījumos vienā izlokšņu daļā savukārt runā šauro *e* resp. *ē*.

a) Ar šauru *e* resp. *ē* vienā izlokšņu daļā tiek runātas verbu *cerēt*, *derēt*, *drebēt*, *peldēt*, *perēt*, *stenēt* un *vēlēt* tagadnes formas, piem., *cer*, *der*, *dreb*, *peld*, *per*, *sten*, *vēl* Naudītē, Ilē, Glūdā, Jaunaucē, Lestenē, Penkulē, Bēnē, Lugažos, Valkā, Braslavā, Raunā un citur. Ir arī izloksnes, kur blakus dzird tādās formas kā *der*, *peld*, bet *drēb* (Lielaucē). Parasti gan visiem šiem vārdiem ir vispārināts viens konjugācijas tips.

Šaurā skaņa šo verbu tagadnes formās radusies sakarā ar to, ka šie vārdi izloksnēs tikuši locīti pēc *i*-celmu parauga, kaut arī sākotnēji tie vismaz daļēji ir bijuši *o*-celmi. Šādai celmu maiņai par pamatu bijušas nenoteiksmes formas ar *-ēt*. (Nenoteiksme ar *-ēt* bija tiklab *i*-celmiem, kā *o*-celmiem). Tā Smiltēnē reģistrēta *i*-celma forma *cerim*, Jaunpilī *perim*, Remtē *vēlim*. Kad *i*-celmi zuda un to vietā stājās *o*-celmi (resp. *io*-celmi), šauro skaņu saknē saglabāja. Tā senākā *cerim* vietā radās *ceram*, *vēlim* vietā *vēlam* utt.

Daļu šo verbu izloksnēs loka arī kā *ēio*-celmus, jo arī to nenoteiksme beidzas ar *-ēt*, piem., *perē* Braslavā.

Ar *io*-celmu starpniecību radušās tādās tagadnes formas kā *pelnu*² Mazsalacā, Braslavā un citur gaidāmās formas *pelnu* vietā. Ar *-īt* beidzas infinitīvā tiklab *ā*-celmi, kā *io*-celmi. Acīm redzot, *pelnīt* locīts kā *io*-celms: *es pelņiju*, *tu pelnī*, *viņš pelnī* utt. Kad *io*-celma vietā sākts lietot *ā*-celms, šaurā skaņa verba saknē aiz tradīcijas paturēta.

b) Ar šauru *e* resp. *ē* saknes zilbē runā atvasinājumus ar *-ēn-*, piem., *telēns*, *dēlēns*, *veprēns* Džūkstē, *pelēnc*, *telēnc* Braslavā, Vilzēnos un citur.

c) Šauru *e* izlokšņu lielā daļā lieto arī piedēklī *-en-* izskaņas *-ājs*, *-āji* priekšā ogulāju nosaukumos, piem., *brūklenāji*² Braslavā, Bauņos un citur.

Gaidāmo plato skaņu sastop daļā zemgalisko izlokšņu: *brūklenāji*² Lielaucē, Jaunaucē, Ilē, Glūdā un citur.

Šaurā skaņa šais atvasinājumos skaidrojama ar pamatvārda ietekmi, kur šaurais *e* resp. *ē* ir fonētiski nosacīts: *pele*, *dēlis*,

brūklene. Pamatvārdā esošā *e* resp. *ē*-skaņas kvalitāte paturēta arī atvasinājumos.

d) Pārejas izlokšnēs uz augšzemnieku dialektu — Vecpiebalgā, Dzērbenē, Taurupē, Zaubē *o*-celmu daudzskaitļa nominatīvā, datīvā un instrumentālī lieto šauro *e* resp. *ē* saknes zilbē, piem., *zemi celmi, zemiem celmiem*.

Saurā skaņa te lietota atbilstoši pozīcijai. Taču vidus izlokšņu vairumā (un arī literārajā valodā) šais locījumos ieviests *ę* resp. *ĕ* saknes zilbē, lai visā locījumu sistēmā būtu vienāda saknes forma. Morfoloģiskas funkcijas *e* resp. *ē*-skaņas kvalitātei šais formās laikam vairs nav.

5. Daļā vidus izlokšņu tiek lietota *o*-skaņa, kur citās izlokšnēs tais pašos vārdos atbilst *u* vai *a*-skaņa, piem., *rokšēt*² Vilzēnos, *rokšēt*² // *rukšēt*², *kořkšēt*² // *kuřkšēt*², *žorđas* 'sīki zari, žagari' Braslavā, bet *žurđi* Vecatē.

Iespējams, ka vārdi ar *o* sena *u* vietā ir kursismi.⁷⁰ Izlokšņu aprakstos šim jautājumam veltījama īpaša vērība, jo šis parādības palaikam vērojamas retāk lietojamās vārdos.

6. Savukārt aizguvumos un svešvārdos izlokšnēs var novērot *o* aizstāšanu ar *a* vai *u*, piem., *kārķis*, 'korķis', *šaseja* // *šasija* 'šoseja', *uņkulis* (v. Onkel) 'krusttēvs', *kuņpete* 'konfekte', *kumisija* 'komisija', *uktūberis* 'oktobris' Raunā, *koņpete* // *kuņpete* Vilzēnos.

Vēlākā laikā ienākušos svešvārdos arī vidus izlokšnēs parasti tiek lietots *ō*, piem., *kolkōs* (-zs) 'kolhozs', *neņvōs* (-zs), *teritōrija* Braslavā, Vilzēnos un citur. Taču vērojams, ka daļā izlokšņu šo *ō* aizstāj *uo* vai *ū*, piem., *aūtū* 'auto', *matuōris* // *mutuōris* 'motors' Raunā.

7. Atsevišķi patskaņu *i* un *u* kvalitātes maiņas gadījumi vērojami *v* un *b*-skaņas priekšā. Vidzemes un zemgaliskajās izlokšnēs (tāpat kā literārajā valodā) *v* un *b* priekšā uz regresīvās asimilācijas pamata ir ieradies *i*, piem., *divi*, *zivi*, *dibins* // *dibęns* utt. Kursiskajās izlokšnēs te palaikam sastopams vecais *u*: *duj* 'divi', *zuve* 'zivs', *dubęns* 'dibens' u. tml.

⁷⁰ J. Endzelīns, Latviešu vārdi ar īsu patskani *o* no *u*. — FBR IV (1924), 5.—6. lpp.

8. Pārejas izlokšnēs uz augšzemnieku dialektu a vietā sastop ā un ā vietā ā, piem., rāgi, māls.

Divskaņu kvalitāte vidus izlokšnēs palaikam nemainās, izņemot atsevišķus gadījumus.

1. Izlokšnēs, kas robežojas ar libisko dialektu un izlokšnēs gar Igaunijas PSR robežu divskaņu au vietā dzird āu vai ou, piem., soūle Mazsalacā, sāūle Lugažos, Valkā, Braslavā un citur.

2. Divskaņa ai vietā runā oi, āi pārejas izlokšnēs uz augšzemnieku dialektu, piem., lāiks Vecpiebalgā.

3. Izlokšnēs, kas robežojas ar libisko dialektu, un izlokšnēs gar Igaunijas PSR robežu divskani oi sastop svešvārdos un arī aizguvumos, kur literārajā valodā vai nu cits vokālisms, vai arī vārds nav pazīstams, piem., poisis² 'paliels puika' Braslavā, Vecatē, pōika 'puika' Valkā, Lugažos, roīda 'gruži, atkritumi' Braslavā, Valkā un citur.

4. Divskani ui vidus izlokšnēs sastop tais pašos vārdos, kur literārajā valodā, piem., smuīdris, muīta, puīka u. c. Bez tam izlokšnēs ir lietojami arī literārajai valodai sveši vai maz pazīstami vārdi ar ui, piem., guipt² (-bt) (tag. sto-celms) 'krist, neizturēt': — gāida tik, ka kâc (-ds) guībīs² Braslavā.

Kursiskajās izlokšnēs var būt sastopams ui resp. uⁱ, kas radies uz epentezes pamata, piem., gruⁱži 'gruži' Priekulē, suⁱkēns 'sukēns' Vērgalē.⁷¹

Neuzsvērtā zilbē divskanis uo vienā vidus izlokšņu daļā var stāties arī -va- un au vietā, piem., añtuōrs² 'atvars', apuōši² 'apauši', pakuōsis² 'pakausis', galduōc² 'galdauts' Braslavā.

⁷¹ Par epentezi sauc patskaņa iespraudumu aiz patskaņa. Šāds patskaņa iespraudums kursiskajās izlokšnēs radies uz palatālās pārskaņas pamata. Tas nozīmē, ka nākošās zilbes palatālo patskaņu ietekmē iepriekšējās zilbes patskaņi a, ā, u, ū, (o) un divskanis uo tiek papildināti ar pārisa palatāla patskaņa iespraudumu aiz tiem. Uz epentezes pamata laikam radies arī divskanis ai vārdā pairt², ko lieto kursiskajās izlokšnēs. Par epentezi kursiskajās izlokšnēs skat. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 225.—228. lpp.

Monoftongi no diftongiem. Izloksnēs gar Lietuvas robežu vērojams ei pārveidojums par ē, piem., *tékt*² (< *teikt*), *bézu*² (< *beidzu*), *mêta*² (< *meita*), *vêklis* (< *veikls*) Mežmuižā.

Piedēkļu resp. neuzsvērtu zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi

1. Vienā izlokšņu daļā ę pārvērties par a izskaņā *-ęrs*, *-ęls*, piem., *vędats*², *ęzats*², *vęsalc*² Braslavā, Vilzēnos, Bauņos un citur.

2. ę vietā runā a arī -kl- priekšā *o-* un *ā-* celma substantīvos, piem., *vędakla* Braslavā, Valmierā, *pinaklis* Vilzēnos, Bauņos, *aúdaklis*² Vecatē, Vilzēnos un citur.

3. Neuzsvērts patskanis, palaikam neproduktīvās izskaņās un aizgūtos vārdos, mainījis savu kvalitāti, asimilējoties iepriekšējās zilbes patskanim, piem., *puđule*, 'pudele' Smiltēnē, *krustubas* 'kristības' Vilzēnos, Braslavā, *klambars* (v. Klammer) 'skava, knaģis' Džūkstē, *zupurs* 'superfosfāts', *komōnc* 'komunisms' Braslavā, Vilzēnos u. tml.

Vokālisma kvantitātes maiņas

Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs

Uzsvērtās zilbēs vecu garumu saīsinājumi vidus izloknēs ir sastopami samērā reti. Raksturīgākie saīsinājumu gadījumi ir šādi.

1. Vienā vidus izlokšņu daļā pagātnes aktīvā divdabja formās, izmetot *i* resp. *u* aiz *j*, pārgaruma novēršanai saīsina saknes zilbes garo patskani tautosillabiskā *j* priekšā, kas vokalizējas un tā rada divskaņus, piem., *gais* (< *gājis*), *skreits*² (< *skrējis*²) Džūkstē, *gaiši* (< *gājuši*) Mazsalacā un citur.

Fonētiski līdzīgs pārveidojums ir arī vārdā *kaigalis* (< *kājgalis*).

2. Tautosillabiska l priekšā dzird saīsinātu patskani vārdā *vel* (< *vēl*).

Mazsalacā divskaņa *ie* vietā runā *e* vārdā *liels*, piem., *Lelais Uõre*, z *Mazsalacā*.

3. Atsevišķos gadījumos sastopami garumu saīsinājumi arī tautosillabiska *n* priekšā, piem., *bruñce* 'brūna govš' Džūkstē.

4. Garie patskaņi un divskaņi tiek saīsināti proklizē, piem., *ka'péc* Valmierā, *ku* (< *kuo*) Vilzēnos; Braslavā: *nau neká²* *ku êst²*.

Piedēkļu garumu saīsināšana

1. Piedēkļos garumus saīsina *j* priekšā, piem., *mediju*, *mekleju*, *runaju* Mežmuižā, *sacijs*, *sunijs*, *meklejām* Lugažos, Valkā, Ērgemē, *dabujs* Sīpelē, *nuókasija²* Slampē, *mácítaji²* Džūkstē, *pelnijs*, *mekleju* Elejā, *vētiju*, *pelnijs* Bēnē.

Visparastākais ir *i* saīsinājums *j* priekšā, retāk jau saīsina *ē*, bet visretāk saīsina *ā* piem., Bēnē: *pelnijs*, *mekleju*, bet *runāju²*; Elejā: *pelnijs*, *mekleju*, *runāju²*.

2. Vidzemes vidus izloksnēs, kur deminutīvus darina ar piedēkli *-in-*, vienā izlokšņu daļā vērojams garā patskaņa saīsinājums vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva formās, piem., *celiñc²*, bet ģen. *celina* Braslavā, Vilzēnos un citur.

Patskanis saīsināts tautosillabiska *n* priekšā pārgaruma novēršanai. Citās izloksnēs tā paša iemesla dēļ izmet tautosillabisko *n*.

3. Atsevišķi piedēkļu garumu saīsinājumi vērojami arī citos gadījumos. Tā, piemēram, Ādažos garumi tiek saīsināti vaļējās zilbēs, bet slēgtajās saglabājas, piem., *labaki*, bet *labâks²*.

Īsumu pagarinājumi

Uzsvērtās resp. saknes zilbēs vidus izloksnēs sastopami arī daži senu Īsumu pagarinājumi.

1. Visās vidus dialekta izloksnēs, izņemot zemgaliskās izloksnes, ir ticis pagarināts sens Īss *a* un *e* tautosillabiska *r*

priekšā, ja savienojumam bijusi stiepta vai krītoša intonācija, piem., *vērt*, *pērt*, *bārt*, *sārc* (-ts) u. tml. Zemgaliskajās izloksnēs *a* un *e* ir palicis īss, bet aiz *r* iesprausts pārīss patskaņš: *ver^at*, *bar^at* u. tml. (Par to skat. arī 81. lpp.)

Kursiskajās izloksnēs tautosillabiska *r* priekšā tikuši pagarināti (resp. diftongizēti) visi patskaņi neatkarīgi no intonācijas, piem., *dārbi²*, *dārzi²*, *vārna*, *zērt²*, *pērt²*, *vērt*, *cirst²* jeb *ciērst²*, *zīrks²* (-gs) jeb *ziērks²*, *mūrt* jeb *miērt*, *pūrns²* jeb *puōrns²*, *pūrs²* jeb *puōrs²* 'purvs', *kūrpe* jeb *kuōrpe*. Patskaņi paliek īsi tad, ja sekojošais *r* ir vārda beigās, piem., *ar*, *par*.⁷² Rucavā uzsvērtā pozīcijā lietojamas formas *kūr²*, *tūr²*, piem., *kur 'i?* bet *ei 'tūr²*!

2. Blīdienes izloksnē uzsvērtā *-ij-* vietā runā *-ij-* un uzsvērtā *-uv-* vietā *-ūv-*, piem., *rīja*, *rījis*, *drūva*, *pūvis* u. tml.

Līdzīga parādība zināma no veclatviešu rakstiem un augšzemnieku izloksnēm.

3. Spontāna īsa patskaņa pagarināšana novērojama, runājot ar izjūtu, piem., *tik ma:z!* *vē:ci cilvķēki!* Braslavā, *tra:ki te tās piēnenes* Valkā, Lugažos.

Neuzsvērtās zilbēs vecu īsumu pagarinājumi radušies sakarā ar palīgakcentu. Tā, piemēram, Džūkstē, Tervetē un citur Zemgalē runā *vakār*; *citūr²*, *visūr²* saka Bēnē, Zaļeniekos. Arī Braslavā saka *puļvērs pulvera* vietā.

Daļā Zemgales izloksņu garu *u* runā pagātnes aktīvā divdabja izskaņā, piem., *nākūse* Bēnē, *bijūse* Ilē, *braūkūse²* Lielaucē un citur.

Patskaņu iespraudumi

Anaptikse

Par anaptiksi sauc īsa patskaņa iespraudumu aiz līdzskaņa. Vidus izloksnēs anaptikse sastopama zemgaliskajās izloksnēs aiz sena tautosillabiska *r*, retāk aiz sena tautosillabiska *l*, piem., *dar^azi*, *star^aks*, *bir^aze*, *kur^ape*, *zir^adu*, *ber^azi*, *ber^ans*.

⁷² J. Endzelīns, Lgr, 148. lpp.

svēl^ame, *šķel^amis*, *mal^aka*, *vil^akt*, *svil^apt* u. tml. Platonē, Zaļeniekos, Glūdā, Bukaišos, Mežmuižā un citur.

Bez *a* anaptikses patskanis var būt arī *e* resp. *e*, *i*, piem., *varina* 'vārna', *berizs* 'bērzs' Gramzdā,⁷³ *zir^eks* // *zir^sks* // *zir^aks* (-gs), *sper^et* Līvberzē. Dažkārt patskanis ir tik īss, ka patskaņa kvalitāte nav nosakāma: *dar'zi*, un arī sastop gadījumus, kad patskanis nav pārīss, bet normāla garuma.

Anaptikse mūsu dienās izzūd. Palaikam paliek gan īss patskanis tautosillabiskā *r* resp. *l* priekšā.

Iespējams, ka anaptikse bijusi arī daļā Vidzemes izlokšņu. Tā Mazsalacas izloksnē blakus tādiem vārdiem kā *Kārlis*, *vārna*, *bērs²* (< *bērns*) tiek runāts *beřc* 'bērts', *kuōvarņi²* 'kovārņi', *uskařt* 'uzkārt', *šķeřbakuōs²* *saskaldic²* 'skalos saskaldīts', *ceřmu²* 'cērmju'.

Tas apstiprinātu hipotezi par Vidzemes vidienes izlokšņu izveidi (skat. 24.—25. lpp.).

Epenteze

Par epentezi sauc patskaņu iespraudumu aiz patskaņiem resp. divskaņiem.

Ar epentezi sastopamies atsevišķos gadījumos kursiskajās izloksnēs. (Skat. 77. lpp.).

Patskaņu zudums

Neuzsvērtu patskaņu zudums vidus izloksnēs sastopams samērā reti.

Piedēkļu zilbēs īso patskaņu zudums visbiežāk novērojams aiz *j*-skaņas.

⁷³ K. Milēnbahs, Kurzemes vidējā izloksne. No Vibiņiem līdz Krūtei. — «Baltijas Vēstnesis» 1902, 188. nr.

Daudzās izloksnēs zūd patskanis *i* resp. *u* aiz *j* pagātnes aktīvā divdabja formās, piem., *gaīs* (< *gājis*), *gaiši* (< *gājuši*), *mekleise*² (< *meklējuse*) Džūkstē, *nuôgaiši*² (< *nuogājuši*) Skrundā, *gāš* (< *gājis*), *gāša* (< *gājuša*), *gāsi* (< *gājusi*) Braslavā, *nūozāudēš(i)* (< *nuozaudējuši*) Valkā, Lugažos un citur.

Atsevišķos vārdos piedēkļu zilbju patskaņi zuduši arī blakus *l*, *m*, *n*, *r*, piem., *kārša* (< *karaša*), *kublīc* (< *kubulīns*) Valkā, Lugažos, Ērgemē un citur.

Salikteņos un atvasinājumos ar priedēkļiem var zust arī neuzsvērti saknes patskaņi, piem., *paūsaris*² (< *pavasaris*), *paūkare*² (< *pavakare*) Gramzdā, *pascīt*² (< *pasacīt*), *pastītiēs*² (< *paskatīties*) Braslavā un citur.

Kontrakcija

Par kontrakciju sauc divu zilbju vokālisma savilkumu vienā zilbē. Kontrakcija ir iespējama, ja starp abu zilbju vokāļiem nav līdzskaņu, t. i., tā sauktajos hiāta gadījumos. Kontrakcija vidus izloksnēs nav plaši sastopama. Uz kontrakcijas pamata radušās formas *paīglis*² 'paeglis' Braslavā, Vilzēnos un citur, *neīta* (< *neeita*) 'neejiet!' Bauņos, *nēsuōt* (< *neesuot*) Raunā un citur.

Gala zilbju vokālisms

1. Gala zilbēs vidus izloksnēs vērojams īsā patskaņa *z* u *d* u *s* vismaz trīs zilbju (*i*)*io*-celmos vienskaitļa nominatīva galotnes -s priekšā, it īpaši atvasinājumos ar -*itis* un -*ietis*, dažkārt arī vārdos ar -*ris*, -*lis*, piem., *brālic* (< *brālitis*), *latviēc*² (< *latvietis*), *brigadiērs* (< *brigadieris*) Braslavā, *pavasar's*, *skruōdels*² Glūdā. Palaikam blakus formām *brālic*, *latviēc* tomēr runā *pavasaris* resp. *pausaris*, *skruodelis*, piem., Lielaucē, Bukaišos, Lestenē un citur.

Saglabātu *i* arī izskaņā *-itis* un *-ietis* dzird daudzās Zemgales un Kurzemes izloksnēs, piem., Penkulē, Ezerē, Aizviķos, Embūtē, Skrundā un citur.

Gala zilbju īso patskaņu zudumu vēl citos gadījumos var novērot pārejas izloksnēs uz lībisko dialektu, kā arī pārejas izloksnēs uz augšzemnieku dialektu.

2. *o*-celmu vienskaitļa nominatīvā vidus izlokšņu vairumā runā galotnes priekšā īsu patskani, palaikam *i*, tais gadījumos, ja *-s* priekšā atrodas *-rl-* vai kāda troksneņa savienojums ar *r, l, n, m, k, g*, piem., *kaklis, gudris, putnis, krēslis, kurlis, rešnis, tuklis, stingris, vēzmis* u. c. Braslavā, Mazsalacā, Bēnē, Bukaišos, Lielaucē un citur.

Dažās kursiskajās izloksnēs šādos gadījumos runā *a* vai *u*, piem., *rešnas, stipras, gudras* Gramzdā, *Ķalētos, stiprus, kaklus* Dunalkā, *Padurē, Apriķos, Sakā*.

Īsais *a* daļā vārdu te varētu būt mantots patskanis (sal. lei. *kāklas*), kas saglabāts, lai nerastos grūti izrunājama līdzskaņu kopa. Sava loma te varētu būt bijusi arī leišu valodas ietekmei.

Īsais *u* vismaz daļā vārdu arī var būt līdzīgi skaidrojams. (Sal. lei. *gudrūs, stiprūs*). Taču ar laiku tiklab *a*, kā arī *u* ir kļuvuši par patskaņiem, ko iestarpina aprakstītajās līdzskaņu grupās bez sakara ar vārda senāko celma formu, kā rāda *kaklus* Dunalkā un *stipras, gudras* Ķalētos.

Latviešu izlokšņu vairumā jebkura sena patskaņa vietā tiek lietots *i*. Arī vienā prūšu izlokšņu daļā, piem., *dumis* 'dūms', *wilkis* 'vilks' u. c., *-as* > *-is*. Mums par paraugu te varējušas būt arī nominatīva formas ar *-is*. (Sal. arī augšzemnieku nominatīva formas *gaišs* blakus *el'ekšnīšs* 'alksnis' Nirzā, kur *i* nav zudis grūti runājamā līdzskaņu kopā.)

Tālākajā deklinācijā galazilbes patskanim palaikam nav nekādas nozīmes. (Veci *o*-celma vārdi *bebrs, biedrs* u. c. vienā izlokšņu daļā ir pārgājuši (*i*)*io*-celmos sakarā ar *i* iespraudumu vsk. nominatīvā.)

Daļā izlokšņu patskanis galazilbē ir vēl citos gadījumos.⁷⁴

⁷⁴ J. Endzelīns, Lgr, 80. lpp.

Konsonantisms

Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju

Vidus dialekta izlokšnēs ir sastopami tie paši līdzskaņi, kas latviešu literārajā valodā. To artikulācija nav īpaši pētīta, bet liekas, ka tā saskan ar atbilstošo līdzskaņu artikulāciju literārajā valodā un visās izlokšņu grupās pamatos ir vienāda. Dažas atšķirības izlokšnēs ir sastopamas *l*-skaņas artikulācijā. Tautosillabisks *l* laikam gan visā latviešu valodā ir mazliet velārāks nekā citās pozīcijās. Vidus izlokšnēs velarizācijas pakāpe nav vienāda. Vidzemes vidus izlokšnēs nav vairs lietojama *r*-skaņa, ko runā vēl kursiskajās izlokšnēs un daļā zemgalisko izlokšņu.

Vecās paaudzes runā nav vēl pilnīgi nostiprinājušies līdzskaņi *f* un *x*. Palaikam tos aizstāj ar artikulācijas ziņā tuvām skaņām — *p* un *k*. Tā palaikam *fabrikas* vietā saka *pabrika*, *kolzoza* vietā *koļkōs* (-*zs*), *koļkūzis* u. tml. Nereti šo aizstājumu dzird arī jaunu ļaužu runā.

Vārda sākumā aizguvumos nereti tiek atmests *h*, piem., *ektārs* (< *hektārs*), *Aņburga* (< *Hamburga*) u. c.

Līdzskaņu kvantitāte vidus izlokšnēs pamatos saskan ar literāro valodu. Gluži kā visnotaļ latviešu valodā tā ir atkarīga no pozīcijas.

Nebalsīgie troksneņi ir gari vai pusgari, ja tie atrodas divzilbju vārdos starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani un ja otrai zilbei nav palīgakcenta, piem., *mutte* vai *mut*:^{e.75}

Morfēmu sadūrā, kad blakus nonāk divi vienādi troksneņi vai arī tādi, kas asimilējoties kļuvuši vienādi, vidus izlokšnēs palaikam nav dubultojuma. Tā *aduôt*² ir gan infinitīvs *atdot*, gan arī divdabis no verba *adīt* Braslavā un citur. Gari resp.

⁷⁵ Sal. A. L a u a, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi, R. 1961, 62. lpp. un E. L i e p a, Nebalsīgo troksneņu kvantitāte atkarā no pozīcijas mūsdienu latviešu literārajā izrunā. — ZR XXXV/5A, 9.—25. lpp.

dubultoti, liekas, vienmēr ir nebalsīgie *s* un *š* aiz īsa patskaņa, piem., *ussist* (< *uzsist*), *uššaūt* (< *uzšaut*).

Pārmaiņas konsonantismā

Līdzskaņu pārmaiņām vidus dialektā nav vienāds vecums un raksturs. Skaņu artikulācijas pārmaiņas blakus esošu vai tālāk stāvošu skaņu ietekmē rodas runas plūsmā, bet ar laiku var arī morfoloģizēties resp. leksikalizēties. Tāpēc blakus parādībām, kas rodas runas plūsmā, ir arī tādi līdzskaņu pārveidojumi, kam vairāk vai mazāk morfoloģiska resp. leksiska nekā fonētiska nozīme.

Asimilācija

Regresīva daļēja asimilācija kontaktā

1. Asimilācija balsīguma ziņā vidus izloksnēs ir gluži tāda pati kā latviešu literārajā valodā, proti: nebalsīgie troksneņi balsīgu troksneņu priekšā kļūst balsīgi, un otrādi, piem., *abgāst* (< *apgāzt*), *isstēktiēs* (< *izsteigties*) u. tml. Izņēmums no šā likuma ir jaunāki salikteņi, kur pirmās daļas beigu troksnenis retāk pilnīgi pielāgojas sekojošam troksnenim balsīguma ziņā. Šai ziņā latviešu izloksnes nav arī pietiekami novērotas.

2. Daļā vidus izlokšņu *t* resp. *d* tiek saliedēts ar sekojošu *s* resp. *š* arī tad, ja starp skaņām ir morfoloģiska robeža, piem., *aclēga* (< *atslēga*), *actāt* (< *atstāt*), *duōču* (< *duod šu* < *duod šurp*) u. tml.

3. Vidus izloksnēs asimilējas līdzskaņi *s*, *z* vārda vai teikuma sakarā sekojošiem *č*, *š*, *j*, *ļ*, *ņ*, *ķ*, *ģ*, *š*, *ž*. Asimilācijas rezultātā *s* pārvēršas par *š*, *z* par *ž*, piem., *uščubināt* (< *uzčubināt*), *iščākstēt* (< *izčākstēt*). *s*, *z* asimilācija sekojošam *č*, *š*, *ž* priedēkļos ir sastopama visās vidus izloksnēs, kā arī literārajā valodā. Turpretī šo skaņu asimilācija līdzskaņiem *j*, *ļ*, *ņ*, *ķ*, *ģ* ir vērojama tikai vienā izlokšņu daļā, piem., *eš jau* (bet

es gan) Smiltēnē, *mēš jau* Kauguros, *už jumta* Raunā, *išjemt* (< *isjemt*) Dunalkā, *eš jums* Jaunpilī, *išķerc* (< *izķerts*) Baldonē, *išņemu* (< *išņemu*) Vecaucē. *mēš ļaūsim* Remtē, *būš² jemt* (< *būs jemt*), *tautaš jāja* (< *tautas jāja*), *pac (-ts) es jūzu²*, *pac (-ts) es braucu* Priekulē, *eš juo jauna* (< *es juo jauna*) Bārtā, *išķēru* (< *izķēru*), *neušķēra* (< *neuzķēra*) Raunā u. tml.

Dažās izloksnēs rodas svelpeņa saplūdums ar sekojošo *j* vienā skaņā. Par to 92. lpp.

4. Līdzskaņi *l, n, r* sekojošu *č, ž, j, ļ, ņ, ķ, ģ, š, ž* priekšā pārvēršas par *ļ, ņ, r, l* un *n* pārveidojums par *l* un *ņ* sekojošu *ņ, ķ, ģ* ietekmē ir pazīstams visās vidus izloksnēs, piem., *sliņķis, reņģe, viļņa, siļķe, lļģuciems* u. tml. Pārējie pārveidojumi sastopami tikai vienā vidus izlokšņu daļā, piem., *daņči* Ezerē, Lielaucē, *ruņči* Penkulē, Mazsalacā, *bruņči* Vecatē, Glūdā, Bukaišos, *ceļšu², ceļšana²* Bunkā, *Juŗģiem* Skrundā, *zeļža* Lutriņos, *maļču* 'malšu' Priekulē, *vaŗžu* Kurzemes izloksnēs, *maņ jau* (< *man jau*) Blīdienē u. tml.

5. Samērā reti un tikai atsevišķos vārdos vidus izloksnēs vērojama *n* pārvēršanās par *m* sekojoša *p, b* priekšā un *m* pārvēršanās par *n* sekojoša *t, d* priekšā, piem., *vienpacmit* (< *vienpadsmit*), *saņc* (< *samts*), ģen. *saņta* u. c.

6. Visās vidus izloksnēs tāpat kā latviešu literārajā valodā ir notikusi *n* pārvēršanās par *ņ* sekojoša *k, g* priekšā, piem., *puņkti, ruņga* u. tml.

Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā

Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā vidus izloksnēs ir vērojama gadījumos, kad šņāceņu priekšā atrodas svelpeņi. Asimilācijas rezultātā svelpenis pārvēršas par šņāceni, piem., *užžaūt* (< *uzžaut*), *uššaūt* (< *uzšaut*), *kaš šalc* (< *kas šalc*) u. tml.

Regresīva pilnīga asimilācija rodas dažos gadījumos arī sakarā ar asimilāciju balsīguma ziņā, piem., *adduôt* (< *atduot*), *ussist* (< *uzsist*) u. tml.

1. «Aiz *j, r, l, ņ, ģ, ķ* svelpenis *s* pārvēršas par *š*... , bet ne visur aiz visām tām skaņām.»⁷⁶

a) Savienojumi *-ķs, -ģs* vidus izloksnēs tikpat kā nav sastopami. Dažās Kurzemes izloksnēs no *maģs* 'mazs' radies *maģš > maķš > mač*.

b) Aiz *ņ* *s* visnotaļ pārvērties par *š*, piem., *viņš, kalniņš* u. tml.

c) Aiz *ļ* ir *s* pārvērties par *š*, piem., *ceļš*, no kam izloksnēs vēlāk var būt radies *ceļč* (ar *t* iespraudumu) vai *celš* (ar mikstinājuma zudumu). Dažās izloksnēs *š* aiz *ļ* radies arī tad, ja šie līdzskaņi nokļuvuši blakus, zūdot starp tiem patskanim, piem., *pakaļškājas* (< *pakaļaskājas*) Mežotnē.

d) Aiz *r*, kas var būt pārvērties par *r*, *s* palaikam ir pārvērties par *š*, piem., *garš* (< *gaŗš* < **garš*). Daļā vidus izlokšņu, kas robežojas ar augšzemnieku dialektu, *-ŗs > rs*, piem., *vārs* 'varš' Jaunpiebalgā, *kurs* 'kurš', *kars* 'karš', *gars* 'garš' Stelpē, Skaistkalnē un citur.

e) «Ļoti komplicēts ir *-js* liktenis. Tur ir jāizšķir vairākas formu kategorijas.»⁷⁷

a) Aiz lūpeņu savienojuma ar *j*, kas vēlāk var būt zudis, vidus izloksnēs sastop *s* pārveidojumu par *š*, ja starp *j* un svelpeni nav iesprausts kāds patskanis, piem., *slapš* (< *slapjš* < **slapjs*), *slapjš, dumš* vai *dumjš*, bet *slapjis, dumjis* Skaistkalnē, Bārbelē.

β) «Prīmāriem nōmeniem ir gandrīz visās ležzemnieku izloksnēs, ciktāl tās šai ziņā autoram pazīstamas... -š no -s aiz *j*, kas izrunā aiz diftongiem un gaŗiem patskaņiem pati lielāko tiesu ir zudusi; piem., *vējš* (= lei. *vējas*), *vājš*..., *vēš, vāš, strauš*... Lielvārdes, Birzgales, Skaistkalnes u. c. vidus izloksnēs tādā pozīcijā nav radies nekāds -š; piem., *vējs* Vecpiebalgā... *vējis*² Vecumniekos...»⁷⁸

⁷⁶ J. Endzelīns, Lgr, 195. lpp.

⁷⁷ Turpat, 196. lpp.

⁷⁸ Turpat, 197. lpp.

γ) Atvasinājumos ar *-(t)ājs, -ējs* vidus izlokšņu vienā daļā *-s* nav pārvērties par *-š*, piem., *arājs, kalējs* Dobelē un citur vai *arais* Vānē, Blīdienē un citur. Otrā izlokšņu daļā vīr. dzimtes vsk. nominatīva formā šādos vārdos ir notikusi asimilācija, piem., *skuōluotāš* (< *skuoluotājš* < *skuoluotājs*), *arāš* (< *arājš* < *arājs*), *kalēš* (< *kalējš* < *kalējs*). Tā runā Burtniekos, Bauņos, Raunā, Cēsīs, Braslavā, Zaļeniekos un citur. Ir arī izlokšnes, kur runā *araiš² // areiš², skuōluōtaiš², vedeiš²*, piem., Ezerē. Šais gadījumos *j* priekšā garais patskanis saīsināts un pats *j* vokalizējies: *arājs* > *arājš* > *araiš* u. tml., kamēr pirmajā gadījumā zudis tautosillabiskais *j* aiz gara patskaņa. Starppakāpe starp šīm formām ir Aizvīķos un Embūtē runājamās formas *arāiš², sējēiš²*, ja tikai *j*, kas pārvērties par *ī* aiz gara patskaņa, nav ieviests no jauna literārās valodas ietekmē.

δ) Vienā izlokšņu daļā līdzīga asimilācija ir vērojama pag. aktīvā divdabja vīr. dzimtes vsk. nominatīva formā, piem., *gāš* (< *gājš* < *gājs* < *gājis*), *gribēš* (< *gribējš* < *gribējs* < *gribējis*) Braslavā, *skrēš* (< *skrējis*), *zināš* (< *zinājis*) Raunā, *aizgāš* (< *aizgājis*), *padariš* (< *padarījis*) Zaļeniekos un citur, *gāš, tureiš* (< *turejš* < *turējš* < *turējs* < *turējis*), *runaiš* (< *runajš* < *runājš* < *runājis*) Mazsalacā un citur.

ε) Vienā izlokšņu daļā šāda pati asimilācija ir vērojama noteiktajos adjektīvos un kārtas numerāļos vīriešu dzimtes vsk. nominatīva formās, piem., *liēlaiš²* Jaunaucē, *safkanaiš²* Aizvīķos, *gudraiš² // gudrais* Braslavā, Vilzēnos un citur. Divskanis *-ai-* gala zilbē ir radies *j* vokalizācijas rezultātā.⁷⁹ Tātad *gudraiš* < *gudrājš* < *gudrājs*.

2. Atsevišķās izloksnēs skaņu kopa *št-* pārvērtusies par *šk-*, piem., *škâc* (< *štâds*), 'šâds', *škâda* (< *štâda*) 'šâda' Raunā, *škâ²* (< *štâ* < *šitâ*) Bauņos.

Te laikam vispirms aiz *š t* pārveidots par *t'*, bet tas savukārt par *ķ*.⁸⁰

3. Dažās izloksnēs *-šn-* pārvērties par *-šņ-* un *-žn-* par *-žņ-*, piem., *pušņiēki², muižņiēki²* Džūkstē.

⁷⁹ J. Endzelīns, Lgr, 201. lpp.

⁸⁰ A. Ābele, Slavismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. — FBR XX (1940), 215. lpp.

1. Ļoti plaši vidus izloksnēs ir sastopama asimilācija skaņu kopā *-ln-* palaikam vārdos, kur zilbe *n* priekšā ir stiepta, piem., *pīls, pīlla, mēls, mēlla, vēls, ģen. vēlla, villa* u. c., bet *dēlna*. «Varbūt ir jādomā, ka leļzemnieku izloksnēs *ln* vispirms pārvērtās par *ll* tieši kāda līdzskaņa priekšā (piem., viensk. nōm. *mēll[n]s* un tādos salikteņos kā *mēll[n]svārcis* u. c.) un laikam arī vārdos, kur arī sekojošai zilbei bija *n*-skaņa, piem., *mēll[n]ene*. No viensk. nōminātīva *mēls* varēja tad *ln* vietā ieviesties *ll* arī pārējos locījumos. . . Vārdu *vīlna, dēlna* un *vīlnis* paradeigmā nav neviena locījuma, kur aiz *ln* tieši sekotu kāds līdzskanis, un tāpēc leļzemnieku izloksnēs ir sastopami *dēlna* un *vīlnis* blakus *pīlls, vēlls* u. c.; bet *vīlla* varēja (*vīlna* vietā) rasties formu *vīllaine, vīllāne, vīllene, vīllāns, vīllains* itekmē. . .»⁸¹

Vārdos, kur zilbe *n* priekšā ir krītoši vai laužti intonēta, vidus izloksnēs minētās asimilācijas palaikam nav, jo te zilbju robeža starp *l* un *n* uztverama skaidrāk.⁸²

2. Vidus izloksnēs tiek asimilēts *s* vārda beigās iepriekšējai afrikātai *c, č* un *š, ž*, piem., *vēc* (< *vęcs*), *Marč* (< *Marčs*), *sveš* resp. *sveš:* (< *svešs*) un *meš* resp. *meš:* (< *mežs*).

Regresīva asimilācija atstatumā

Daļējā un pilnīgā regresīvā asimilācija vidus izloksnēs sastopama reti, piem., *čęcumī* (< *šęcumī*) 'sekumi' Brenguļos, Braslavā un citur, *Ģurģis* (< *Jurģis*) Raunā un citur, *čači* (< *cači*) (vsk. nom. *cacis*) Džūkstē u. tml.

Progresīva asimilācija atstatumā

Daļēja un pilnīga progresīva asimilācija vidus izloksnēs nav konstatēta.

⁸¹ J. E n d z e l i n s, Lgr, 207.—208. lpp.

⁸² Turpat, 208. lpp.

Vokalizācija

Līdzskaņu artikulācija var mainīties arī blakus esošu patskaņu ietekmē. Mūsdienu valodā ir vērojama progresīvā asimilācija, turpretī kādreiz bijusi pazīstama arī regresīvā asimilācija.

Patskaņu ietekmē radusies līdzskaņu asimilācija ir *j* un *v* vokalizēšanās tautosillabiskā pozīcijā aiz īsa patskaņa un daļēja vokalizēšanās aiz gara patskaņa vai divskaņa, piem., *rèi* (<*rej*), *smèi* (<*smej*), *tējnica*, *nàu* (<*nav*), *sàus* (<*savs*), *stāu* (<*stāv*) u. tml., kas vidus izloksnēs saskan ar literāro valodu.

Palatalizācija un velarizācija

Līdzskaņu palatalizācija un velarizācija ir līdzskaņu artikulācijas pārveidojumi uz asimilācijas pamata gan patskaņu, gan līdzskaņu ietekmē.

Palatalizācija palatālu patskaņu priekšā vidus izloksnēs ir bez būtiskas nozīmes. Kādreiz spēcīgāka palatalizācija laikam bijusi raksturīga kuršu valodai, taču mūsdienu Dienvidkurzemes izloksnēs palatalizācija nav novērojama.⁸³

Velarizācija vidus izloksnēs ir novērojama *l* un *n*-skaņas artikulācijā. Par *n* skat. 86. lpp.

Vidus izloksnēs tiek velarizēts tautosillabisks *l*. Ir izloksnes, kur tautosillabisko *l* velarizē tikai sekojoša *k*, *g* priekšā, piem., *vītks*, *iļgi* Valkā, Lugažos un citur. Taču ir arī tādas izloksnes, kur velarizācija nav atkarīga no sekojošā līdzskaņa kvalitātes, piem., *sāīms* Mazsalacā un citur.

Līdzskaņu pārmaiņas *j* ietekmē

Līdzskaņu pārveidojumi *j* ietekmē, kas sastopami deklinācijā un konjugācijā, ir viens no vēsturiskās asimilācijas veidiem. Mūsdienu valodā runā par līdzskaņu miju, un tai ir

⁸³ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 225. lpp.

gramatiska vai leksiska nozīme. Vidus izlokšnēs līdzskaņu pārmaiņas *j* ietekmē nav visur vienādas.

1. Lūpeņu *p, b, m* savienojums ar *j* devis divējādu refleksu. Daļā izlokšņu *j* aiz lūpeņiem saglabāts, piem., *skapja, gulbja, kurmjā, kurvja, rupja, duobja, kāpjām, glābjām, lemjam*. Otrā izlokšņu daļā *j* aiz lūpeņiem daļēji vai pilnīgi zudis. (Par to skat. 94.—95. lpp.)

2. *t, d, s, z, l, r, n, c, ʒ* savienojums ar *j*:

a) Līdzskaņi *t* un *d* savienojumā ar *j* vidus izlokšņu vairumā ir devuši *š* resp. *ž*, piem., vsk. ģen. *zuša, brieža*. Atsevišķos vārdos tomēr gaidāmā *š* vietā var sastapt *ķ* (resp. *ž* vietā *ģ*). Tā, piemēram, Braslavā un citur lietojamais vārds *katene* 'kaķene' rāda, ka vārda *kaķis* sakne ir bijusi *kat-*. Vsk. ģenitīvam vajadzētu būt **kaša*, dsk. locījumos tāpat gaidītu *š* galotnes priekšā. *ķ*, ko lietojam šai vārdā, aizstāj senāku *t*, kas radies no *tj* kuršu valodā. (Kursisms *kaķis* aizstājis gaidāmo formu **katis*). Kursā sastopami arī vietvārdi ar *ķ* gaidāmā *š* < *tj* vietā.⁸⁴

Daļā zemgalisko izlokšņu senā *tj* resp. *dj* vietā reģistrēts *č* resp. *ž*, piem., dsk. ģen. *biču* 'bišu', *siržu* resp. *siržu* 'siržu'.

Vienāda refleksa vidus izlokšnēs nav arī *st* savienojumam ar *j* (*rikšu, rikšķu, rikšču*) un *zd* savienojumam ar *j*.

Daļai *ē*-celma vārdu nav *t* resp. *d* mijas ar *tj* resp. *dj* refleksu daudzskaitļa ģenitīvā, piem., *mutu* (no *mute*), *astu* (no *aste*) u. c. Parasti tas ir tais gadījumos, ja rodas divu dažādu vārdu dsk. ģenitīva formu sakritums (*mušu* no *muša* un *mute*, *ašķu* no *ašķis* un *aste*). Arī daļai divzīlību (*i*)*io*-celma personvārdu ar *-tis* resp. *-dis* vienskaitļa nominatīvā trūkst līdzskaņu mijas vsk. ģenitīvā un citos locījumos, kur tā būtu gaidāma, piem., *Atis*, ģen. *Ata*, *Vāldis*, ģen. *Vālda* u. tml.

Ja teikumā vai atvasinājumos ar priedēkļiem *t* nokļūst *j* priekšā, tad vienā izlokšņu daļā (palaikam Kurzemē) šāds *tj* pārvērties par *ķ*, piem., *aķūkt*² (< *atjūgt*) Kabilē, *aķēmt* (< *atjēmt*) Nicā, Rucavā, *aķēma* (< *atjēma*) Skaistkalnē, *tepaķ-ēme* (< *tepat jēme*) Griezē u. tml.⁸⁵

⁸⁴ J. Endzelīns, Lgr, 177. lpp.

⁸⁶ Turpat, 179. lpp.

b) No *r* savienojuma ar *j* ir radies *r*, kas kādreiz bijis visās izlokšnēs, kā rāda šaurā *e* resp. *ē*-skaņa tāda *r* priekšā, kas aizstāj *r*, piem., *veràm* (< *veram*), *bedru* (< *bedru*). *r* vēl tagad lieto Kurzemē un daļā zemgalisko izlokšņu.

c) Līdzskaņu *s*, *z*, *l*, *n*, *c* un *ʒ* savienojumi ar *j* deklinācijā un konjugācijā visās vidus izlokšnēs ir devuši tos pašus refleksus, kas sastopami arī literārajā valodā, piem., vsk. ģen. *laša* (blakus nom. *lasis*), *gruža* (nom. *gruzis*), *brāļa* (nom. *brālis*), *zirņa* (nom. *zirnīs*), *lāča* (nom. *lācis*), *daža* (nom. *dažis*) u. tml.

Atsevišķos gadījumos arī teikuma sakarā vai atvasinājumos ar priedēkļiem radies līdzskaņu savienojums *-sj-*, *-zj-* ir pārvērties par *š* resp. *ž*, piem., *išēmt* (< *izjēmt*) Kuldīgā, *ūžemt* (< *uzjēmt*) Lutriņos, *āžāt*⁸⁶ (< *āzjāt*) Kabilē u. c.⁸⁶

Arī savienojums *cj* dažās izlokšnēs atsevišķos vārdos teikuma sakarā ir pārvērties par *č*, piem., *pēčāņiem*² (< *pēc Jāņiem*) Saldū.

3. *c*, *ʒ* < *kj*, *gj* sastop atsevišķos gadījumos arī galotņu priekšā vecās paaudzes runā vienā otrā vidus izlokšnē, piem., vsk. ģen. *lāca*, dsk. ģen. *lācu*, ak. *lācus*, lok. *lācuōs* Blīdienē. Citādi «. fōnētiskie viensk. ģenitīvi *lāca*, *drudza* (nōm. *lācis*, *drudzis*) = lei. *lōkio*, *drūgio* ir izlokšņu vairumā un rakstu valodā pārveidoti par *lāča*, *drudža* pēc tādu formu parauga kā viensk. ģen. *kuřmja*, *gaiļa* u. c. blakus nōminātīvam *kuřmis*, *gailis*.»⁸⁷

Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē

Palatālo patskaņu noteiktā *k*, *g* mija ar *ķ*, *ģ* resp. *c*, *ʒ* ir vēsturiska regresīva daļēja asimilācija kontaktā. Šī mija vidus izlokšnēs pamatos saskan ar literāro valodu. Daļā izlokšņu ir tomēr sastopamas dažas atšķirības.

⁸⁶ J. E n d z e l ī n s, Lgr, 179.—180. lpp.

⁸⁷ Turpat, 182. lpp.

Ir izloksnes, kur dažos vārdos gaidāmā *c*, *z* vietā lieto *k*, *g*, piem., *naģe* 'varde' Ciecerē, *ķiēkuŗzis*² 'ciekurs' Aizvīķos, *suķis* 'puscūcis' Skrundā, Braslavā un citur.

Tiek atzīts, ka *k*, *g* palatālo patskaņu priekšā arī tais gadījumos, ja tie neseko aiz *š* resp. *ž* vecos baltu vārdos, ir sena zemgaļu valodas īpatnība.⁸⁸

Aprakstot vidus izloksnes, šo gadījumu noskaidrošanai veltījama īpaša vērība.

Disimilācija

Disimilācija ir pretēja parādība asimilācijai. Tā ir cenšanās novērst vienā vārdā resp. vārdu savienojumā divas artikulācijas ziņā vienādas vai tuvas skaņas. Disimilējot viena līdzskaņa artikulācija var tikt daļēji mainīta, līdzskani var aizstāt ar citu līdzskani, vai arī līdzīgais resp. vienādais līdzskanis tiek pavisam izmests. (Par disimilatoriskiem līdzskaņa zuduma gadījumiem skat. 96.—97. lpp.)

Latviešu valodā vienā vārdā palaiķam necieš divus *r*. Arī vidus izloksnes visplašāk ir sastopama *r* disimilācija, piem., *skruōdelis* (< *skruoderis*) Embūtē, Aizvīķos, Ezerē, Džūkstē, Braslavā un citur, *rakalis* (< *rakaris*), *rikulis*² (< *rijkuris*) Džūkstē, *likadrēbe* (< *rikadrēbe*) 'trauku lupata' Vecpiebalgā u. tml.

Retāk disimilē citas vienādas skaņas, piem., *meļkunis*² (< *meļkulis*) 'melis' Braslavā, *skanģals* (< *skalgals*) Raunā un citur.

Līdzskaņu zudums

Daļu līdzskaņu zuduma gadījumu runas plūsmā sastop arī literārajā valodā, piem., *t* zudumu *t*, *d* priekšā, *k* zudumu *g* priekšā, *p* zudumu *b* priekšā u. tml., t. i., morfēmu sadūrā garu

⁸⁸ P. Šmits, Par zemgaliešu un seļu tautību. V. Dambē, Bliedienes vietvārdi..., 449. lpp.

troksneņu vietā runā īsu troksneni. Izloksnēs šī parādība ir plaši pazīstama, piem., *cūgañc*² (< *cūkgans*) z Bauņos, *kruzdēls* (< *krustdēls*) Valkā, Lugažos, *laprāt*² (< *labprāt*) Braslavā u. tml. Bet vidus izloksnēs sastopami arī tādi līdzskaņu zuduma gadījumi, kas literārajā valodā nav pieļaujami. Līdzskaņu zudumi vērojami gan vārda sākumā, gan vidū un beigās. Visbiežāk līdzskaņi zūd vārda vidū.

Vārda vidū līdzskaņi vidus izloksnē visbiežāk zūd šādos gadījumos.

1. Viens no samērā bieži zūdošiem līdzskaņiem ir *j*.

a) Diezgan plaši ir sastopams tautosillabiskā *j* zudums aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, ja iepriekšējais garums netiek saīsināts un ja sistēmas spajds nekavē *j* zušanu, piem., *vēš* (< *vējš*), *vāš*² (< *vājš*) 'slims', *straūš*² (< *straujš*) Braslavā, Vilzēnos un citur, *arāš* (< *arājs*), *kalēš* (< *kalējs*) Burtniekos, Cēsīs, Zaļeniekos un citur, *gāš* (< *gājis*) Zaļeniekos, Braslavā un citur.

Tautosillabiskā *j* zuduma iemesli var būt meklējami gan *j*-skaņas samērā vājā artikulācijā šai pozīcijā, gan arī baltu valodu tendencē novērst pārgaras zilbes.⁸⁹

b) Samērā plaši vidus izloksnēs sastopams *j* zudums aiz lūpeņiem (*p, b, v, m*). Šai ziņā izloksnes neturas kopā. Ir izloksnes, kur *j* šai pozīcijā zūd neatkarīgi no vārdšķirām, piem., *skapa* (< *skapja*), *rupa* (< *rupja*), *kāpu* (< *kāpju*) Raunā. Līdzīgi arī Braslavā, Vilzēnos, Naudītē un citur. Ir arī tādas izloksnes, kur *j* zudis substantīvu un verbu formās, piem., *skapuos*, *kāpam*, bet paglābts adjektīvos, piem., *rupja*. Dāļā izlokšņu *j* zudis tikai palatāla patskaņa priekšā, bet citās pozīcijās saglabāts, piem., *skapi*, bet *skapjuos*. Tāpēc, novērojot šo parādību izloksnēs, jāpievērš uzmanība visiem gadījumiem, kur *j* var atrasties aiz lūpeņiem.

j zudums aiz lūpeņiem palatālo patskaņu priekšā var būt visnenākais (un saistāms ar *j* zudumu starp līdzskani un palatālu patskani). Vecs var būt arī *j* zudums aiz lūpeņiem vārda beigās sakarā ar *j* vājināto artikulāciju šai pozīcijā: *kāp*

⁸⁹ A. Ābele, Slavismi (?) ... 207.—212. lpp.

(< *kāpj*), *glāb* (< *glābj*), *stum* (< *stumj*). No šādām formām *j* zudums aiz lūpeņiem uz analogijas pamata izplatījies tālāk.⁹⁰

2. Aiz divskaņiem un gariem patskaņiem bieži lietojamās vārdos zūd arī tautosillabisks *v*, ja iepriekšējais garums netiek saīsināts un ja to netraucē sistēmas spaidis, piem., *tēs* (< *tēvs*), *guos* (< *guovs*) Braslavā, Vilzēnos, Raunā, Džūkstē, Skrundā un citur.

Diezgan plaši ir sastopams *v* zudums starp līdzskani un sekojošu *j* vai vispār starp līdzskaņiem. Ir vairāki vārdi, kuros *v* sākotnēji zudis starp *r* un *j*, piem., *ciris*, *buris*. Kurzemes izloksnēs *v* zudums vērojams skaņu kopās *-rv-*, *-lv-* arī patskaņu priekšā, piem., *puōrs*² (< *purvs*), *cilēks*² (< *ciložēks*), *gāla*² (< *galva*), *zēre* (< *dzērve*) Skrundā.

No visām vidus dialekta izlokšņu grupām *v* zudums šai pozīcijā visvairāk sastopams kursiskajās izloksnēs.

Ir arī izloksnes, kur *v* zudis *u* priekšā vai vispār starp patskaņiem, piem., *ka-u* (< *kavu*) 'kauju' Valmierā, *bļa-u* // *bļauu* 'bļauju', bet *bļavam* 'bļaujam', *bļavat* 'bļaujat' Braslavā, *zu-u* (< *zuvu*) Nicā, *pagu-usi* (< *paguvusi*) Rucavā, *guō-īm*² (< *guovim*) Smārdē, *šu-a* (< *šuva*) Valtaiķos u. tml.

v-skaņas zudumu aiz sonantiem *r*, *l* un starp patskaņiem var skaidrot ar *v* vājinātu izrunu, kā rezultātā tas laikam vairāk līdzinājies *u*. Šāda *v* artikulācija un sakarā ar to arī zudums minētajās pozīcijās varētu būt kuršu valodas īpatnība.⁹¹ Izlokšņu aprakstos šim jautājumam veltījama uzmanība.

3. Izloksnēs atsevišķos gadījumos skaņu kopās *-mn-* un *-nm-* ir vērojams *n* zudums, piem., *saīmiēks*² (< *saimnieks*) Braslavā, Sesavā, *siēmālis*² (< *sienmālis*) Vilzēnos, Braslavā un citur, *ciemāte* (< *ciemnāte*) Jaunpilī un citur.

Dažās Zemgales un Kurzemes izloksnēs ir zudis tautosillabiskais *n* izskaņā *-ēns*, piem., *cālēs* (< *cālēns*), *pilēs* (< *pilēns*) Jaunpilī, Remtē un citur. Heterosillabisks *n* tiek saglabāts: ģen. *cālēna* utt.

⁹⁰ J. Endzelīns, Lgr, 174.—177. lpp.

⁹¹ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 222.—225. lpp. un J. Endzelīns, Ko mums māca Latvijas vietu vārdi par *v* izrunu? — FBR II (1928), 7.—8. lpp.

Tautosillabisks *n* zudis arī daļā Vidzemes izlokšņu izskaņā *-ins*, ja iepriekšējais garums netiek saīsināts, piem., *kūocic* (< *kuocins*), *dēlic* (< *dēlins*), vok. *dēli* (< *dēlin*), bet ģen. *kūocīna*, *dēlina* utt. Burtniekos, Valmierā, Raunā, Smiltēnē, Ēvelē un citur.

Tādas pat vokatīva formas dzirdamas arī tais izloksnēs, kur vsk. nominatīvā tautosillabiskā *n* priekšā saīsināts garais *i* (*kuōciānc*² Braslavā un citur): *meiti*² (< *meitin*), *Elzi* (< *Elzīn*) u. tml. Tā kā *n* zūd tikai tautosillabiskā pozīcijā, tad liekas, ka tas noticis pārgaruma novēršanai.

Atsevišķos gadījumos *n* zudums vērojams arī citos gadījumos, piem., *bērs*² (< *bērns*) Skrundā un citur, *viēreiz* (< *vienreiz*) Jaunpilī.

4. Kurzemes izloksnēs ir zudis *ŋ* sekojoša *š* priekšā, piem., *viš* (< *viņš*) Saldū, Skrundā un citur, *maziš*² (< *maziņš*), *vīriš*² (< *vīriņš*) Skrundā un citur.

5. Daļā izlokšņu ir zudis tautosillabisks *r* aiz divskaņa un gara patskaņa, piem., *pēle* (< *pērle*) Kabilē, *bēns* (< *bērns*) Saldū, *bēs* (< *bērzs*), *Kālis* (< *Kārlis*), *svāki* (< *svārki*) Smiltēnē, *vēpt*² (< *vērpt*), *kākli*² (< *kārkli*), *dās*² (< *dārzs*) Bērsmuižā un citur.

Priedēkļa *pār-* vietā runā *pā-* Bēnē, Skrundā un citur.

Ja citādi tautosillabiskais *r* zudis pārgaruma novēršanai, tad *r* zudums priedēkli *pār-* var būt daļēji disimilatorisks (ja atvasinājumā ar šo priedēkli bija vēl kāds *r*). Tautosillabisks *r* aiz divskaņa un gara patskaņa tiek arī samērā vāji artikulēts. Tas viss sekmējis šās skaņas zudumu aprakstītajā pozīcijā.

Ir arī gadījumi, kur *r* zudis vairāku līdzskaņu savienojumā, lai tiktu atvieglota vārda izruna, piem., *uōc* (< *uoīrs*), bet *uōtra* Braslavā, *bēnc*² (< *bērns*) Vilzēnos u. tml.

r var zust arī uz disimilācijas pamata, piem., *patofks*² (< *partorgs*) Braslavā, Skrundā.

6. Kurzemes vidienes izloksnēs zudis *z* sekojoša *l*, *r*, *n* priekšā, piem., *ālikt* (< *āzlikt*) 'aizlikt', *ūlikt* (< *ūzlikt*) 'uzlikt', *ūnest* (< *ūznest*), *ūrakt* (< *ūzrakt*) Lutriņos un citur.

Daļā izlokšņu zudis *s* resp. *z* sekojoša *c* resp. *z* priekšā, piem., *kruc* (< *krusts*), *icelt*² (< *izcelt*), *uzīt* (< *uzdzīt*) Bras-

lavā, *úcelt*² (< *ūzcelt*), *icept* (< *izcept*), *izer^et* (< *izdzert*) Lestēnē.

s resp. z zudums te laikam disimilātorisks (c resp. ʒ rodas, saplūstot t un s resp. d un z).⁹²

7. Disimilācijas dēļ radies arī k zudums atsevišķos vārdos, piem., *apakle* (< *apkakle*) Braslavā, Saldū, *liēšķere* (< *liekšķere*) Braslavā u. tml.

8. t zūd vienā izlokšņu daļā k, p, retāk arī g priekšā, palai kam biežāk lietojamās vārdos, piem., *akal*² (< *atkal*) Braslavā, Vilzēnos un citur, *kaū² kas* (< *kaut kas*) Skrundā, *rukī* (< *rutki*) Braslavā, Valmierā, Raunā, *svēki* (< *svētki*) Raunā un citur, *atpakaļ* (< *atpakaļ*) Braslavā, Raunā, Nicā, *balgālis*² (< *baltgalvis*) Kuldīgā.

Kādā izloksnē, kur t zūd minētajā pozīcijā, zudums nav vērojams visos vārdos, kuros sastopams šo skaņu savienojums. Tā Skrundā runā gan *akal*, bet *rutki*, *svētki*².

Parasti t zuduma nav morfēmu sadūrā, piem., *atpirkt*² Braslavā un citur.

9. Vienā vidus izlokšņu daļā ʒ vietā, kas radies no *ǵ* < *g* palatālu patskaņu priekšā un arī ʒ vietā dzird runājam z resp. ž. Tā kā ʒ un ž ir it kā saliktas skaņas (*d + z*, *d + ž*), tad liekas, ka z resp. ž priekšā būtu zudis *d*. Tā saka *zītars* 'dzintars' Braslavā (tikai salīdzinājumā *tīrs kâ² zītars*; citādi saka *žīntars*), *zelt* 'dzelt' Aizputē, *sāžus* 'sādža' Džūkstē u. tml.

Sastop arī pretējo parādību, proti, ka z, ž vietā lieto ʒ resp. ž, piem., *žēgus* 'žagas' Saldū, Lestēnē, Džūkstē, *žīrnāklis* 'zirneklis' Briņķos, *vīžēt* 'vizēt' Sasmakā, *pažīkstēt*² 'pazīt' Braslavā, Mazsalacā, *žuōstina*² 'zostiņa' Mazsalacā u. tml.

Liekas, ka vecākā parādība ir ʒ aizstāšana ar z, un tā bijusi raksturīga kuršu valodas izloksnēm.⁹³ Kad pārlatvinātie kurši sākuši runāt latviski, viņi sākuši lietot ʒ resp. ž ne tikai tur, kur tie bijuši latviešu valodā, bet vēl dažos citos vārdos. Tādā

⁹² J. Endzelīns, Lgr, 230. lpp.

⁹³ Turpat, 185. lpp.

kārtā vārdi ar it kā *z*, *ž* priekšā piespraustu *d* ir kursiski hiper-normālismi.⁹⁴

Vārda vidū vidus izlokšnēs var būt sastopams arī vēl citu skaņu zudums atsevišķos vārdos.⁹⁵

Vārda beigās vidus izlokšnēs līdzskaņi parasti mēdz zust vienzilbes vārdos, ja līdzskaņa zudums nerada divu formu resp. vārdu sakritumu.

1. Aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, kā arī aiz lūpeņiem vārda beigās bieži zūd tautosillabisks *j*, piem., *pļau* (< *pļauj*), *já*² (< *jāj*), *gléb*² (< *glēbj*) 'glābj' Braslavā un citur.

2. Diezgan bieži ir sastopams *r* zudums vienzilbes vārdu beigās, piem., *ku* (< *kur*), *i* (< *ir*), *pa* (< *par*). Dažkārt var vērot, ka *r* netiek atmests, ja nākošais vārds sākas ar patskani.

3. Zūd arī *d*, piem., *ka* (< *kad*), *ta* (< *tad*), *duó*² (< *duod*) Braslavā, Skrundā un citur. Dažkārt *d* zudis arī garākās formās, piem., *taga* (< *tagad*) Gramzdā, Skrundā un citur.

4. Vārda beigās zūd arī *t*, piem., *cié*² (< *ciet*), *klá*² (< *klāt*) Braslavā, Vecatē, Vilzēnos un citur.

5. Dažos vārdos zudis arī *z*, piem., *daū* (< *daudz*) Raunā, Evelē, *li* (< *lidz*) Cīravā.

6. *n* zudis vārdos *pēr* (< *pērn*) Braslavā, Džūkstē, *vié*² (< *vien*) Džūkstē, Braslavā un citur.

7. Dažkārt vārda beigās ir zudusi vesela līdzskaņu kopa, piem., *nuó*² (< *nuost*) Braslavā un citur, *vaī* (< *vairs*) Vilzēnos u. tml.

Vārda sākumā līdzskaņu zudums vidus izlokšnēs ir vismazāk sastopams.

1. Svešvārdos un svešos īpašvārdos zūd *h*, piem., *ektārs* (< *hektārs*), *orteņzija*² (< *hortenzija*) Braslavā, Vilzēnos, *uļigānc* (< *huligāns*), *Amburga* (< *Hamburga*) Braslavā.

2. Atsevišķās izlokšnēs reģistrēts *s* zudums nebalsīga troksneņa priekšā dažos aizgūtos vārdos, piem., *trīdus* (< *strīdus*), *trīdētiés*² (< *strīdēties*) Skrundā, *tārks* (< *stārks*) Bērsmuižā.

⁹⁴ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 228. un skk. lpp.

⁹⁵ J. Endzelīns, Lgr, 215., 221., 227. un 228. lpp.

Svelpeņu resp. šņāceņu zudums nebalsīgu troksneņu priekšā vidus izloksnēm nav raksturīgs.

Līdzskaņu pielikums un iespraudums

Līdzskaņu pielikums vārda sākumā vidus izloksnēs sastopams reti. Atsevišķās izloksnēs nebalsīgo troksneņu *t*, *p*, *k*, *ķ* priekšā dažos vārdos tiek pielikts *s* resp. *š*, piem., *stuōveris* (< *tuoveris*) Kabilē, *strepes* (< *trepes*) Braslavā, *skaste* (< *kaste*), *skrasc* (< *krasts*), *skruķis* (< *kruķis*) Raunā, Ciecerē, *stiēģelis* (< *tieģelis*) 'ķieģelis' Lestenē, Džūkstē, *skripata* (< *kripata*) Džūkstē, *šķesteris* (< *ķesteris*) Valkā un citur.

Šāds līdzskaņa pielikums biežāk sastopams lībiskajās nekā vidus izloksnēs un saistāms laikam ar *s* resp. *š* (un citu līdzskaņu) zudumu vārda sākumā, ja aiz šiem līdzskaņiem sekojis vēl kāds līdzskanis. Tāda valodas īpatnība varēja būt pārlatvinātiem lībiešiem, jo somugru valodās pa vecam vārda sākumā nav varējis būt vairāk par vienu līdzskani. (Sal. ig. *raamat*, latv. *grāmata* no senkr. *gramota*, ig. *peegel*, latv. izlokšņu *spieģelis* no vlv. *spiegel* u. tml.) Tā daļā vārdu varēja ieviesties un nostiprināties resp. leksikalizēties līdzskaņa zudums vārda sākumā. Ar laiku, iemācoties labāk latviešu valodu, šie pārlatvinātie lībieši varēja pamanīt savu izrunas kļūdu, bet skaidri neapzināties, kuros vārdos vārda sākumā ir divi, kuros viens līdzskanis. Sakarā ar to varēja rasties tā sauktie hipernormālismi, kur vārda sākumā ticis pielikts lieks, tur nekad nebijis *s* resp. *š*. Šāds līdzskaņa piespraudums visbiežāk ir nelatviskas cilmes vārdos.⁹⁶

Par *d* resp. *t* piespraudumu skat. 97. lpp.

Vārda vidū līdzskaņu iespraudums vidus izloksnēs vērojams šādos gadījumos.

1. *s*, *z* resp. *š*, *ž* priekšā vienā vidus izlokšņu daļā tiek iesprausts *k* resp. *g*, piem., *ecēkšas*² 'ecēšas' Braslavā un citur, *pieksta* 'piesta' Smiltēnē, *īks*² 'īss' Braslavā, Vilzēnos, *īks*

⁹⁶ J. Endzelīns, Lgr, 238.—239. lpp.

Lugažos, Valkā, Smiltēnē, *sviēk(s)c²* 'sviests' Braslavā, Vilzēnos, Džūkstē, *maīks²* 'maiss' Braslavā, Vilzēnos, *maīksit²* 'maīsīt' Braslavā, *zīksla* 'dzīsla' Raunā, *apaúkši² // apuóši²* 'apauši' Braslavā, *plaukšas* 'plaušas' Valkā, Lugažos, *plaúkšņas²* Džūkstē, *ķirkši* 'ķirši' Ērgemē, *taīksnis²* 'taīsnis' Lestenē, Džūkstē, *īksti* 'īsti' Lestenē, *pazīkstēt²* 'pazīt' Braslavā, Mazsalacā, *lēgzda* 'lazda', *plēgzna* 'plezna', *tulgzna²* 'tulzna' Džūkstē, *ligzda* Skrundā.

Līdzskaņu *k* resp. *g* iespraudumam dažādos vārdos nav ne vienāds vecums, ne cilme. Daļai vārdu ar etimoloģiski lieku *k* resp. *g* par paraugu noderējuši vārdi, kuriem bijis vecs *k*, *g*, daži vārdi ar lieku *k*, *g* radušies uz kontaminācijas pamata, vēl citos vārdos *k*, *g* varēja ierasties metatezes rezultātā. Un beidzot runātāji nav vairs skaidri apzinājušies, vai kādā vārdā *k* resp. *g* ir runājams vai ne. Tā radušās mūsu izloksnēs lietotajās formas ar etimoloģiski lieku *k*, *g* *s*, *z*, *š* un *ž* priekšā.⁹⁷

2. Vidus izloksnēs plaši pazīstams *t* iespraudums skaņu kopā *-ns*, *-ņš*, retāk skaņu kopā *-ls*, *-ļš*. Sakarā ar to *s* resp. *š* vietā runā *c* resp. *č*, piem., *gānc*, *viņč* Valkā, Valmierā, Raunā, Smiltēnē un citur, *gañc²* Braslavā, Aizvīķos un citur, *viñč²* Mazsalacā, Braslavā un citur; *vęsalc* Valkā, Mazsalacā un citur, *mīļč* Vilzēnos un citur. Palaikam *t* iesprauduma šais skaņu kopās nav zemgaliskajās izloksnēs, piem., *gañs²*, *viñš²*, *gaļs²*, *mīļš* Glūdā un citur.

t-skaņas iespraudumam skaņu kopā *-ns*, *-ņš* ir tīri artikulārs raksturs. Pārejot no *n* resp. *ņ* artikulācijas uz *s* resp. *š* artikulāciju, gaisa strāva tiek palaista caur muti, iekams ir paspēts pārstatīt mēles galu *s*, *š* artikulācijai. Mēles galam aizkavējoties *n* pozīcijā, rodas *t*, kas saplūst ar sekojošo *s*, *š* un rada *c* resp. *č*.

3. Dažos vārdos aiz gara patskaņa vai divskaņa mēdz iespraust *r*, piem., *ķērde* 'ķēde' Braslavā, Raunā, *kārsis²* 'kāsis', *kārc²* 'kāts' Sīpelē, Bērsmuižā, Līvberzē, *ērde²* 'ēde' Braslavā, Vilzēnos, *vērtīklis²* 'vētīklis' Braslavā, *buņgārđiņa* 'bungādiņa' Saldū u. tml.

⁹⁷ J. Endzelīns, Lgr, 239.—240. lpp.

Skīet, ka etimoloģiski liekais *r* šais gadījumos skaidrojams ar tautosillabiskā *r* zudumu aiz gariem patskaņiem un divskaņiem. (Par to skat. 96. lpp.) Ar laiku runātāji nav apzinājušies, kad *r* lietojams, kad ne, un tai pašā pozīcijā, kur to izmet, rodas arī lieks *r* iespraudums. Dažos vārdos ar lieku *r* varbūt ir izmantota tautas etimoloģija.⁹⁸ Viens no tādiem vārdiem varētu būt izlokšņu *vērtit vētit* vietā.

4. Par *d* piespraudumu *z, ž* priekšā skat. 97. lpp. Izlokšņu aprakstos šai parādībai pievēršama sevišķa vērība.

Atsevišķos vārdos sastopami arī vēl citi līdzskaņu iespraudumi, piem., dsk. nom. *plītnis* 'plītis' Džūkstē un citur, *plātne* // *plāte, meātne* Skrundā u. tml.

Līdzskaņu balsīgums vārda beigās

Vidus izlokšnēs līdzskaņi vārda beigās saglabā balsīgumu tāpat kā literārajā valodā.

Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultoījums

Skat. līdzskaņu kvantitāti 84.—85. lpp.

Metateze

Par metatezi sauc skaņu pārstatījumu. Pārstatīt vidus izlokšnēs var divus blakus esošus līdzskaņus, piem., *četri* 'ērti' Lugažos, Ērgemē, Valkā; pārstatīt var arī sonantu un patskāni, piem., *piēdraba* 'pie darbs' Mazsalacā. Pārstatīt var arī vārdā šķirtas skaņas, piem., *brede* 'bedre' Mazsalacā, *krastuōlis*² 'kastrolis' Braslavā, Skrundā.

Metateze atvieglina izrunu.

⁹⁸ J. Endzelīns, Lgr, 237.—238. lpp.

Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija

Tiklab saknes sākumā, saknes beigās, kā arī piedēkļos ir novērojama dažādu izlokšņu vārdos balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija, kam nav sakara ar asimilāciju. Tā vienā izlokšņu daļā tiek lietots vārds *apakša*, citur *apuža* (kur trūkst *k* iesprauduma blakus *š* resp. *ž*, un *a* blakus lūpenim aizstāts ar labiālo *u*), piem., Braslavā, Valmierā un citur, *kuņķis* 'kuņģis' Braslavā, Vilzēnos, *nesu*, bet *atnezu* Mazsalacā un citur, *zēguse* 'dzeguze' Braslavā, *kudēt*² 'kutēt' Kuldīgā, *putele* 'pudele' Grenčos u. tml.

Šai parādībai var būt bijuši dažādi cēloņi.⁹⁹

Fonētiski nemotivēti mīksti līdzskaņi

Diezgan bieži vidus izlokšnēs nākas sastapties ar fonētiski nemotivētiem mīkstiem līdzskaņiem resp. *š*, *ž*, *č*, *ž*. Visbiežāk tas vērojams deminutīvos, piem., *kušene* Bēnē, Ukros, Vecaucē, *ačele* Braslavā, *šuķelis* blakus *sūķis* 'puscūcis' Augstkalnē, *šīēvele* Saldū, *ištabelle* Ezerē, *duņčelis* Rundālē, *mučele* Aizupē u. tml.

Nemotivēti mīksti līdzskaņi ir arī vārdos ar pejoratīvu nozīmi, piem., *ļepa* 'purns' (runājot par cilvēku), *plēkātiēs*² 'bradātis uz vietas, palaikam dubļos' Braslavā u. tml. Arī šai parādībai izlokšņu aprakstos veltījama uzmanība.

⁹⁹ J. Endzelīns, Lgr, 253.—254. lpp.

MORFOLOĢIJA

Vārdu darināšana

Produktīvie vārdu darināšanas paņēmieni izloksnēs ir atvasināšana un salikteņu darināšana. Tā kā latviešu literārā valoda ir veidojusies uz vidus dialekta bāzes, tad daudzos gadījumos vārdu darināšanā izloksnēs nav atšķirību no literārās valodas. Tomēr sakarā ar to, ka literārā valoda laika gaitā ir bagātinājusies arī uz citu dialektu pamata un arī tādēļ, ka literārajā valodā nav uzņemti visi vārdu darinātāji afiksi, ko lieto vidus izloksnēs, atsevišķos gadījumos ir vērojama atšķirība no literārās valodas. Nereti vienu vai otru piedēkli attiecīga nosaukuma resp. vārda darināšanai sastop tikai kādā izlokšņu grupā, bet tas nav pazīstams visā dialektā. Lielākas atšķirības ir vērojamas nominālo celmu atvasināšanā ar piedēkļiem nekā priedēkļiem.

Te netiks aplūkoti visi vārdu darinātāji afiksi, ne arī visas to nozīmes, bet būs runa tikai par tiem gadījumiem, kur vērojamas variācijas.

Piedēkļi substantīvu darināšanai

-en-

Ar piedēkli *-en-* tiek darināti dažādu nozīmju substantīvi visā latviešu valodā. Kurzemes izloksnēs ar šo piedēkli ir sastopami no bezpriedēkļa vārdiem atvasināti apgērbā

gabalu nosaukumi, piem., *aūstene*² 'liels pašausts lakats' Kuldīgā, *šķeltene*² 'mugurpusē šķelti vīriešu svārki' Nīgrandā.

Tādi atvasinājumi nav parasti Vidzemes izloksnēm, lai gan arī tur apgērba gabalu nosaukumi ar *-ene* no substantīviem ir lietojami tāpat kā Kurzemē un Zemgalē, piem., *zīdene* 'zīda kleita', *jērene* 'aitādas cepure' Braslavā un citur.

Apgērba gabalu nosaukumus ar *-ene* Vidzemē nemēdz darināt arī no adjektīviem, taču tādi ir pazīstami Kurzemes izloksnēs, piem., *mēlene*² 'tumši zila sagša' Kuldīgā (blakus adjektīvam *mēļš* 'zils').

Tiklab Vidzemes, kā arī Zemgales un Kursas izloksnēs ar piedēkli *-en-* tiek darināti sievu nosaukumi pēc viņu vīru uzvārda vai amata, saimnieču nosaukumi pēc mājvārdiem, dažkārt sieviešu nosaukumi pēc viņu pašu amata, piem., *kalējene* 'kalēja sieva', *Līdacene* 'Līdakas sieva' Raunā, *Lācene*² 'Lāča sieva' Ezerē, Bunkā, *Berķene*² 'Berķa sieva' Aizvīķos, *Ģizene* 'Ģigu māju saimniece' Skrundā, *ārstene* 'ārste' Skrundā, Braslavā.

Literārajā valodā šādi nosaukumi tiek darināti ar izskaņu *-iene*, ko arī sastop vienā izloksņu daļā, it īpaši Zemgalē, piem., *kalējiene* Jaunpilī, *Lāciene*² Naudītē un citur.

Parasti minētie atvasinājumi ar *-en-* ir sastopami tikai tad, ja vārda darinātājā celmā nav produktīva piedēkļa ar *-n-*. Pretējā gadījumā attiecīgā nosaukuma darināšanai izmanto kādu citu piedēkli, piem., *Jeīnene*, bet *Kriēviniēte*² Braslavā, *Gābarene*, bet *Ģērmaniēte* Raunā u. tml.

Dažkārt sievu nosaukumus veido no vārda saknes, bet ne no pamatvārda celma, piem., *Ružene* blakus vīra uzvārdam *Ružic* (-ts < -tis) Braslavā un citur.¹⁰⁰

-ēn-

Vienā vidus izloksņu daļā ar piedēkli *-ēn-* tiek darināti bērnu nosaukumi pēc viņu vecāku uzvārda, nodarbošanās, tautības vai dzīves vietas, piem., *Šķepastēnc* 'Šķepasta bērns', *kalējēne*

¹⁰⁰ Skat. arī 198. lpp.

'kalēja bērns', *igaunēnc* 'igauņa bērns', *Zeibuōtēni* 'Zeibota māju bērni' u. tml.

No sieviešu personu vārdiem tiek atvasināti deminutīvi bez maiguma nokrāsas, piem., *Eņmēnc*, *Vijēnc*, *Elzēnc* Braslavā, Burtniekos un citur. (Arī tālāk tos loka kā *o*-celmus.)

Rucavā līdzīgi atvasinājumi ir sastopami no sieviešu dzimtes sugas vārdiem, bet tur tie ir *ā*-celmi, piem., *māsēna*, *meitēna*².

-in-

Dažās Kurzemes dienvidu daļas izloksnēs ir sastopami atvasinājumi ar *-inis* un *-ine* tais gadījumos, kur citādi vidus izloksnēs ir lietojami atvasinājumi ar *-enis* un *-ene*, piem., *meitine*², *leitine*, *putinis*, *ritinis* Rucavā, *brāklīne*² Gramzdā, *Ber'ķīne* Kalētos u. tml.

Piedēklis *-in-*, ko lieto šais izloksnēs, var būt vecāks par citu izlokšņu piedēkli *-en-* vismaz daļā atvasinājumu.¹⁰¹ Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs ar piedēkli *-in-* tiek darināti arī deminutīvi no *o*- un *ā*-celmiem, piem., *ganins*, *māsina* Rucavā, Bārtā, Gramzdā, Vērgalē un citur.

-in-

Lielā Vidzemes vidienes izlokšņu daļā, kā arī šur tur Kurzemes dienvidrietumu daļā deminutīvu darināšanai lieto piedēkli *-in-* (Vidzemē ar stiepto intonāciju, Kurzemes izloksnēs ar laužto), piem., *meitīna*², *kuōciņc*², ģen. *kuōcīna*² Vecatē, Braslavā, Vilzēnos, *kalnīc*, ģen. *kalnīna* Raunā, Smiltēnē, *ganīnc*², *kuōciņc*² Kalētos un citur.

-it-

Kurzemes dienvidu izloksnēs ar piedēkli *-it-* ir darināti ne tikai deminutīvi, bet arī vārdi, kas apzīmē cilmi gluži kā daļā augšzemnieku izlokšņu, piem., *ciēmīte*² 'viešņa' Skrundā. Tā pati piedēkļa nozīme ir redzama arī vietvārdā *Kursiši*.

¹⁰¹ J. Endzelīns, Lgr, 298.—300. un 312.—313. lpp.

-ien-

Vienā vidus izlokšņu daļā ar piedēkli *-ien-* ir atvasināti substantīvi no stādu vārdiem, piem., *egliēna*², *lazdiēna*² Rucavā, *egliens* Kabilē. Tie norāda vietu, kur vairumā aug tas, ko apzīmē pamatvārds. Nozīmes ziņā tiem pieslienās atvasinājumi arī no citiem substantīviem, piem., *celmiēnc*², 'kur daudz celmu' Rucavā, *mālienc* 'māla zeme' Gramzdā u. tml.

-īg-

Dažās Vidzemes izloksnēs ar šo piedēkli mēdz atvasināt sievu un saimnieču nosaukumus, piem., *Gābarīga* 'Gābara sieva', *Raūzenīga* 'Raudzeņa sieva vai Raudzenes māju saimniece' Raunā.

-nic-

Vidzemes vidienē ar šo piedēkli atvasina sieviešu nosaukumus pēc to dzīves vai dzimtās vietas, pēc sociālā stāvokļa, kā arī sievu un saimnieču nosaukumus, piem., *kurzemnīca*, *saimnīca* Smiltēnē, *Mucenīca*, *Kurzemnīca* Raunā u. tml. Līdzīgi atvasinājumi ir sastopami arī augšzemnieku izloksnēs.

-āj-

Substantīvi ar *-āj-* apzīmē vietu, kur vairumā atrodas tas, ko apzīmē vārda sakne. Vidus izloksnēs ar *-āj-* darina arī nosaukumus vietām, kur augusi vai aug kāda labība vai cita kultūra, piem., *rugāš* (< *rugājs*) 'vieta, kur auguši rudzi', *lināš*, *kartināš*² Braslavā, *rugāja*, *lināja*, *rācenāja* 'vieta, kur auguši rāceņi, t. i., kartupeļi' Rucavā. Šādā nozīmē atvasinājumus ar *-āj-* lieto vienskaitlī. Augšzemnieku izloksnēs lauku apzīmēšanai, kur augusi vai aug kāda kultūra, lieto citus atvasinājumus.

Izlokšņu aprakstos turpmāk lielāka vērība būtu veltījama substantīvu atvasināšanai.

Piedēkli adjektīvu darināšanai

-aiņ-

Blakus piedēklim *-aiņ-* daudzās vidus izloksnēs adjektīvu darināšanai lieto piedēkli *-aiņ-*, piem., *saularains* : *dublaiņš* Jaunpilī, *smilšains*² // *smiltaiņš*² Embūtē, *kasainc*² 'kašķains' : *târpaiņč*² Braslavā u. tml. Vienā izlokšņu daļā lietojams tikai viens no šiem piedēkļiem, piem., *dublains*² : *saularains*² Bunkā, *dublaiņš*² : *mālaiņš*² Saldū un citur. Nozīmes ziņā atvasinājumiem starpības nav.

-in-

Laikam tikai atsevišķās vidus izloksnēs ir sastopami no verbiem ar piedēkli *-in-* darināti adjektīvi, piem., *turini cilvēki* 'turīgi cilvēki' Valkā. Šādi atvasinājumi ir arī augšzemnieku izloksnēs.

-uoj-

Adjektīvi ar *-uoj-* ir sastopami pārejas apgabalā starp augšzemnieku un vidus dialektu, kā arī atsevišķos gadījumos kursiskajās izloksnēs.¹⁰² Citās izloksnēs šādiem atvasinājumiem nozīmes ziņā atbilst formas ar *-ain-* resp. *-aiņ-*. Tā Cīravā lieto *zemuojis* (ar *ę?*) 'zemjains' u. tml.

-uot-

Atvasinājumiem ar *-ain-* resp. *-aiņ-* dažos gadījumos vidus izloksnēs atbilst arī formas ar *-uot-*, piem., *asiņuoč*² (-ts) *pīrksc*² (-ts) Rucavā u. tml. Plašāk šie atvasinājumi sastopami augšzemnieku izloksnēs.

Priedēkli nomenu darināšanai

Nominālo priedēkļu forma un nozīme vidus izloksnēs palai kam neatšķiras. Kurzemes un arī vienā zemgalisko izlokšņu

¹⁰² J. Endzelīns, Lgr, 285. lpp.

daļā ir īpati priedēkli *āz-* un *ūz-*, kas nozīmes ziņā atbilst citu izlokšņu formām *aiz-* un *uz-*. Piemēri: *āzkrāsne* Rucavā, *āzgalda*² Skrundā, *ūzacis* Lestenē, *ūzacis* Blīdienē, *ūzpirkstenis*² Grenčos u. tml.

Priedēklis *ūz-* līdz ar prievārdu *ūz* varētu būt sens mantojums blakus *uz*, bet *āz(-)* aizstāj senāku *az(-)*, kas ir vecāks par parasto *aiz(-)*.¹⁰³

Aprakstot izlokšnes, jāaplūko arī prefiksālie nomeni.

Salikteņi

Salikteņi vidus dialekta izloksnēs saskan ar vecākajiem salikteņiem literārajā valodā gan to vārdšķiru ziņā, kas apvienotas salikteņī, gan salikteņu atsevišķo daļu formas ziņā. Atsevišķos gadījumos izloksnēs vēl ir saglabājušies arhaiskāki veidi nekā literārajā valodā. Tā atsevišķos gadījumos izloksnēs vēl ir saglabājušies salikteņi ar kādreizējo celma formu salikteņa pirmajā daļā, piem., *abrākasis* Bauņos.

Substantīvu salikteņos, ja tie nozīmes ziņā ir darītājsvārdi, otra daļa parasti beidzas ar *-is*, *-e*, bet izloksnēs tie var būt arī *ā*-celmi, piem., *garđiēna*² 'cilvēks, kas visu dara ļoti gausi', *dižēda*² 'tāds, kas daudz ēd' Kuldīgā.

Biežāk nekā literārajā valodā izloksnēs salikteņa pirmajā daļā ir sastopama nesaīsināta ģenitīva forma, piem., *mežsarkis* (*-gs*), *pūravieta*, *dienasvidus* Raunā, *sviēstamāize*² Bauņos, *tēvaraūsis* 'no rupjmaizes mīklas ar žāvētu cūkgaļu cepts pīrāgs' Skrundā. Ja salikteņa pirmajā daļā ir *ā*- vai *ē*-celma substantīvs, tad vismaz daļā izlokšņu diezgan bieži tiek lietota saīsināta vsk. ģenitīva forma, piem., *kķērnspiēns* 'paniņas', *istapsaukša*² (*-bs-*, *-gš-*) 'bēniņi', *sēcvidus* (*-ts-*) 'pagalms' Skrundā u. tml.

Salikteņos, kur pirmajā daļā ir substantīva celms, dažās izloksnēs (*i*)*io-* un *ē*-celma vārdiem trūkst gaidāmās *j* noteiktās līdzskaņu mijas celma beigās, piem., *šķūnkalc*, *driģenkalc* Kauguros, *upenuogas*² Bauņos, *varđacis*² 'varžacis' Vilzēnos.

¹⁰³ J. Endzelīns, Lgr, 635. lpp.

Substantīvu salikteņos, kur pirmajā daļā ir adjektīvs, izlok-
snēs dažkārt saglabājusies pirmajā daļā pilna locījuma forma,
piem., *baītamāize*, *liēlamāte*, *biezaputra*, *rupāmaize* Raunā,
liēlckuņks (-gs), *plānāputra*², *aūkstāgaļa* 'galerts' Braslavā,
Vilzēnos.

Nedēļas dienu nosaukumos dažās izlokšnēs pirmajā daļā
lietota kārtas skaitleņu vsk. akuzatīva forma, piem., *uōtru-*
*diena*², *trešudiena* Mazgramzdā, *uōtruōdiena* Kauguros, Raunā,
*uōtruōdiēna*² Braslavā, Vilzēnos. Te akuzatīvs ir lietots ar
laika akuzatīva nozīmi.

No rakstu valodas izlokšnēs ienāk salikteņi ar verba celma
formu pirmajā daļā (var būt arī saīsināta), piem., *plaūmašinc*²
Braslavā, *plaūmašine* Skrundā, *pīlspalva* Vecatē. (Tiek lie-
toti arī nosaukumi *zāles*² resp. *labības plāvēš* Vecatē, Braslavā
un citur.) Tāpat sāk ieviesties arī citi vispirms rakstu valodā
izveidojušies salikteņi — salikti internacionāli substantīvi,
saīsinājumu salikteņi.

Adjektīvu salikteņi ar substantīvu pirmajā daļā, kur
starp komponentiem ir salīdzinājuma attieksmes, latviešu
valodā un arī vidus izlokšnēs ir ieviesušies citu valodu ietekmē,
piem., *ķiřšbrūnc*², *sūnzaļč*², *citruōnzēltēnc*² u. tml. Braslavā,
Vilzēnos un citur.

Salikti verbi latviešu izlokšnēs nav parasti, izņemot
dažus salikumus ar adverbu pirmajā daļā (infinitīvajās formās),
piem., *šurpnākt*, *šurpnāgdams* (-kd-), un pagātnes pasīvā div-
dabja formas ar saīsinātu locījuma formu pirmajā daļā, piem.,
pašause (-ts).

Deklinācija

Substantīvi

Substantīvu deklinācijā literārajā valodā izšķir sešas dekli-
nācijas. Tā kā vienā deklinācijā dažkārt ir ietilpināti vēsturiski
dažādi izveidojušies vārdi, tad šai kursā lietvārdi tiek iedalīti
celmos. Sakarā ar senām fonētiskām pārmaiņām un arī ar
vārda morfoloģiskā sastāva pārdalīšanos, kad piedēklis (vai tā

daļa) ir uzņēmies galotnes funkcijas, latviešu valodā īsti ir tikai līdzskaņu celma vārdi, piem., *kuok/s, ceļš, brāl'is, lēd/us, ruok/a, up/e, ac/s*. Lietvārdu iedalījums *o-*, *io-* (I deklinācijas vārdi), (*i*)*io-*, *līdzskaņu* (II deklinācijas vārdi), *u-*, *iu-* (III deklinācijas vārdi), *ā-*, *iā-* (IV deklinācijas vārdi), *ē-* (V deklinācijas vārdi) un *i*-celmos (VI deklinācijas vārdi) ir vēsturiski nosacīts.

Dzimtēs vidus izloksnēs mēdz būt atšķirības sakarā ar to, ka viens vai otrs vārds ir atvasināts ar citu piedēkli. Tā, piemēram, vienā izlokšņu daļā *lazda* ir sieviešu dzimtes vārds, turpretī otrā izlokšņu daļā tas ir vīriešu dzimtes vārds: *lēsc* (-*zds*). Arī vārdi *uguns* un *sāls* vienā vidus izlokšņu daļā mēdz būt vīriešu dzimtes, piem., *sarkaņc² uguņc²* Braslavā. Sieviešu vārdi ar *-ēns*, piem., *Elzēns*, un *-is*, piem., *Añnis*, arī ir vīriešu dzimtes vārdi.

Blakus vienskaitlim un daudzskaitlim izloksnēs atsevišķos gadījumos ir vēl lietojams senais divskaitlis. Sastingušo divskaitļa nominatīva un akuzatīva formu lieto aiz skaitleņiem *abi*, *abas* un *divi*, *divas* līdz *deviņi*, *deviņas*, it īpaši, ja skaitleņi seko aiz prepozīcijām. Piemēri: *dakšas bi kuōka² dakšas ar trīs² zari; trīs² diēni² tiē svēki² bi; uz diu daļi* Bauņos u. tml.

Locījumu galotnes mēdz būt atšķirīgas kursiskajās izloksnēs. *o-*, *io-* un (*i*)*ā*-celmu vsk. lokatīvs tur mēdza beigties ar *-ai*, bet *ē*-celmu vsk. lokatīvs ar *-ei*, dsk. datīvs *o-*, *io-* un (*i*)*io*-celmiem ar *-iems*, dsk. instrumentālis ar *-is*, *ā-*, *ē*-(*i*)-celmu vsk. datīvs ar *-i*, dsk. datīvs ar *-āms* resp. *-ēms*, dsk. instrumentālis ar *-āmis* resp. *-ēmis*. Visas šīs galotnes, izņemot vsk. lokatīva galotni, ir arhaiskākas par citu izlokšņu un literārās valodas atbilstošo locījumu galotnēm.

Dažu celmu vārdiem vidus dialekta vienā daļā ir tendence pāriet citā celmā. Tas sakāms par *i*- un *u*-celma vārdiem.

(*i*)*o*-celmi

(*i*)*o*-celmu deklinācijā īpatas formas redzamas tikai dažos locījumos vienā otrā izlokšņu grupā. Tā Vidzemes izloksnēs, kā arī dažās Kurzemes izloksnēs, piem., Dunalkā, Cīravā,

Vērgalē, Padurē, Apriķos, Sakā un citur, dsk. datīva resp. instrumentāļa galotne pa vecam ir *-im*, piem., *tēvim*, *ceļim*. Šī galotne laikam ir pārņemta no *i*-celmu atbilstošajām formām. Jādomā, ka šī galotne vispirms no *i*-celmiem ieviesās (*i*)*jo*-celmos, kuros ir ieplūdusi daļa vecu vīr. dzimtes *i*-celmu, piem., *uosis* (sal. lei. *uošis*, ģen. *uošies*), bet pēc tam pārnesta arī uz līdzīgi lokāmajiem *jo*- un *o*-celmiem. Mūsdienu izloksnēs blakus šai seniskākajai galotnei lieto literārās valodas ietekmē arī galotni *-iem*, piem., *tēviem*, *ceļiem*.

Zemgales izloksnēs šai locījumā ir galotne *-iem*.

Visseniskākās locījumu formas, par ko bija runa jau iepriekš, reģistrētas Rucavas izloksnē, piem., dsk. datīvs *zīrgiems²*, *vūiems*, dsk. instrumentālis *ar ratis*, *nuosvīdušis²* *kumelinis*. (Sal. lei. dsk. datīvu *tēvams*, dsk. instrumentāli *tēvais!*)

Deklinācijas paraugs.

Vienskaitlis

	Raunā	Bēnē	Apriķos	Rucavā
n.	<i>tēs</i>	<i>kuôks²</i>	<i>kalns²</i>	* <i>zīrks²</i>
ģ.	<i>tēva</i>	<i>kuôka²</i>	<i>kalna²</i>	* <i>zīrga²</i>
d.	<i>tēvām</i>	<i>kuôkam²</i>	<i>kalnam²</i>	* <i>zīrgam²</i>
a.	<i>tēvu</i>	<i>kuôku²</i>	<i>kalnu²</i>	* <i>zīrgu²</i>
i.	<i>tēvu</i>	<i>kuôku²</i>	<i>kalnu²</i>	* <i>zīrgu²</i>
l.	<i>tēvā</i>	<i>kuôkā²</i>	<i>kalne²</i>	* <i>zīrgā²</i>
v.	<i>tēv!</i>	—	—	—

Daudzskaitlis

n.	<i>tēvi</i>	<i>kuôki²</i>	<i>kalni²</i>	* <i>zīrgi²</i>
ģ.	<i>tēvu</i>	<i>kuôku²</i>	<i>kalnu²</i>	* <i>zīrgu²</i>
d.	<i>tēvīm // -iem</i>	<i>kuôkiēm²</i>	<i>kalniēm² // kalniīm²</i>	* <i>zīrgiems²</i>
a.	<i>tēvus</i>	<i>kuôkus²</i>	<i>kalnus²</i>	* <i>zīrgus²</i>
i.	<i>tēvīm // -iem</i>	<i>kuôkiēm²</i>	<i>kalniēm² // kalniīm²</i>	* <i>zīrgis²</i>
l.	<i>tēvuôs</i>	<i>kuôkuôs²</i>	<i>kalnuôs²</i>	* <i>zīrguôs²</i>
v.	<i>tēvi!</i>	—	—	—

Vienskaitļa lokatīva galotne *-e* Apriķos un citur, kā arī *-ē* resp. *-ei* laikam ir radusies no *-ai*.¹⁰⁴ Neuzsvērta resp. galotnes *a* pārveidošana par *e* tiek uzskatīta par vienu no senās kuršu valodas īpatnībām.¹⁰⁵

(i) *io-celmi*

(i) *io*-celmu deklinācija vidus izlokšnēs atšķiras dažos locījumos.

Divējādas galotnes tiek lietotas vsk. datīvā: *-im* un *-,am*, piem., *brālim* vai *brālam*. Galotni *-im*, kas nostiprinājusies arī literārajā valodā, parasti lieto zemgaliskajās un kursiskajās izlokšnēs, piem., Bunkā, Aizvīķos, Embūtē, Ciecērē, Elejā un citur. Galotni *-'am* lieto palaikam Vidzemes izlokšnēs, bet tā ir sastopama arī Dunalkā, Vērgalē, Apriķos, Cīravā.

Vsk. lokatīvā vidus izlokšņu vairumā lieto galotni *-ī*, bet daļā izlokšņu tai vietā ir galotne *-ē*, piem., *brālē*² Skrundā, Embūtē, *skapē*², *grāpē*² 'katlā' Aizvīķos un citur. Par šo galotni nevar droši pateikt, vai tā ir kādreizējā *i*-celmu vsk. lokatīva galotne, vai arī tā ir no *i*-celmu lokatīva pārņemtā tur ieviesusies *ē*-celmu galotne.

Dsk. datīvā un instrumentālī Vidzemes izlokšnēs sastopama galotne *-im*, piem., *lāčim* Raunā un citur. Literārās valodas ietekmē sāk ieviesties arī galotne *-iem*. Galotne *-im* dsk. datīvā un instrumentālī sastopama arī tais kursiskajās izlokšnēs, kur vsk. datīvā lieto galotni *-'am*. Jāievēro, ka šais kursiskajās izlokšnēs *ā*- un *ē*-celma dsk. datīva un instrumentāļa formā *-m* priekšā runā īsus patskaņus, piem., *sudmalam*, *pilem*.

Deklinācijas paraugs.

Vienskaitlis

n.	<i>brālis</i> Raunā	<i>brālis</i> Embūtē
ģ.	<i>brāļa</i>	<i>brāļa</i>

¹⁰⁴ J. Endzelīns, Lgr, 90. lpp.

¹⁰⁵ K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas. — RR III, 218.—220. lpp.

d.	<i>brālam</i>	<i>brālim</i>
a.	<i>brāli</i>	<i>brāli</i>
i.	<i>brāli</i>	<i>brāli</i>
l.	<i>brāli</i>	<i>brālē²</i>
v.	<i>brāl! brāli!</i>	

Daudzskaitlis

n.	<i>brāļi</i>	<i>brāļi</i>
ģ.	<i>brāļu</i>	<i>brāļu</i>
d.	<i>brāļim // -iēm</i>	<i>brāļiēm²</i>
a.	<i>brāļus</i>	<i>brāļus</i>
i.	<i>brāļim // -iēm</i>	<i>brāļiēm²</i>
l.	<i>brāļuôs</i>	<i>brāļuôs²</i>
v.	<i>brāļi!</i>	

Līdzskaņu celmi

No senās līdzskaņu celmu grupas latviešu valodā saglabājusies tikai neliela daļa *men-*, *en-* un *es-* celmu, piem., *akmens*, *ūdens*, *mēness*. Ļoti daudzās izloksnēs šos vecos līdzskaņu celma vārdus vai nu viscaur, vai locījumu lielākajā daļā loka kā (*i*)*jo-* vai *o-* celmus.

Daļā vidus izlokšņu piedēklī *n* priekšā ir *i*, piem., *akmīnc*, *desmīnc* 'tesmens', *zibīnc* Braslavā, Vilzēnos, *desmīns* Lestēnē.

Nedaudzo līdzskaņu celmu vārdu deklinācijā vidus izloksnēs ir redzams liels raibums, par ko īstu pārskatu varēs sniegt tikai latviešu dialektu atlants. Šeit aplūkosim tikai raksturīgākās parādības.

Vislabāk no kādreizējās deklinācijas ir saglabājusies vsk. nominatīva un ģenitīva forma. Taču izlokšņu lielā daļā vsk. ģenitīva vecā forma paglabāta tikai tad, ja tā tuvāk apzīmē kādu citu lietvārdu, kā arī salikteņu pirmajā daļā. Vidzemes izloksnēs, liekas, vārdi *rudens* resp. *rudenc* un *ūdens* resp. *ūdenc*

visvairāk paglābuši seno deklināciju. To deklinācija vienskaitlī Braslavā ir šāda:

n.	<i>rudenc</i>	<i>ūdenc</i>
ģ.	<i>rudenc // -eņa</i>	<i>ūdenc // -eņa</i>
d.	<i>rudeņam</i>	<i>ūdeņam</i>
a.	<i>rudeni</i>	<i>ūdeni</i>
i.	<i>rudeni</i>	<i>ūdeni</i>
l.	<i>rudeni</i>	<i>ūdeni</i>

Daudzskaitlī tos viscaur loka kā (*i*)*io*-celmus.

Vienskaitļa ģen. formu *akminc* resp. *akmenc* lieto blakus formai *akmina* resp. *akmeņa*, ko tālāk loka kā *o*-celmu. Arī *dibinc*, *zibinc* resp. *dibenc*, *zibenc* tiek locīti kā *o*-celmi.

Vienā Zemgales izlokšņu daļā kā *o*-celmu loka vārdu *ūdēns*, piem., Glūdā, Lestenē, Džūkstē. Tātad vsk. ģen. *ūdēna*², dat. *ūdēnam*², ak. *ūdēnu*², lok. *ūdēnā*². Turpretī *rudens* Glūdā tālākajos locījumos sakrīt ar (*i*)*io*-celmu formām: vsk. ģen. *rudeņa*, dat. *rudeni*, ak. *rudeni*, lok. *rudeni*². Pēc (*i*)*io*-celmu deklinācijas, sākot ar vsk. ģenitīvu, tiek locīti vārdi *akmens*, *rudens*, *ūdens*² Lielaucē, Ilē. Kā literārajā valodā vārdu *rudens* loka Lestenē.

Palaikam pēc (*i*)*io*-celmu parauga tālākajos locījumos vārdi *rudens*, *ūdens* un *akmens* resp. *rudenc*, *ūdenc* un *akmenc* tiek locīti kursiskajās izlokšnēs, piem., Aizviķos, Embūtē un citur.

Tā Embūtē vārdu *akmens* vienskaitlī loka šādi:

n.	<i>akmens</i>
ģ.	<i>akmeņa</i>
d.	<i>akmeni</i>
a.	<i>akmeni</i>
i.	<i>akmeni</i>
l.	<i>akmenē</i> ² .

Skrundā pilnīgi (*i*)*io*-celmos pārgājuši līdzskaņu celma vārdi *rudenis*, *ūdenis*², *akmenis*.

Arī *u*-celmi pieder pie tiem celmiem, kam latviešu valodā ir tendence pāriet citos celmos, proti, vīriešu dzimtes vārdi tiecas pāriet *o*-celmos, bet sieviešu dzimtes vārdi — *ā*-celmos. No visām vidus dialekta izloksnēm *u*-celmi vislabāk šķiet saglabāti Zemgales izloksnēs. Tā Bēnē, Penkulē, Naudītē, Lielaucē, Lestenē un citur saglabājušies ne tikai vīr. dzimtes *u*-celmi *lēdus*, *mēdus*, *liētus*², *tirgus* resp. *tir^egus*, *alus*, bet arī sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki *ragus*, *pēlus*, *ziņnus*.

Arī vienā Vidzemes vidienes izloksņu daļā *u*-celmi saglabāti, piem., Raunā kā *u*-celmus loka vārdus *tirgus*, *alus*, *kāsus*, *kļēpus*, *lēdus*, *lietus*, *mēdus*, *vidus*, bet blakus lieto formas *pēlavas*, *reģavas*, *ziņnavas*. Sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki nav saglabāti arī Valkā, Lugažos. Tur arī vīriešu dzimtes *u*-celma formām *lietus* un *kruōgus* paralēli lieto *o*-celmu formas.

Blakus formām *reģus* // *ragus*, *pēlus*, *ziņnus* lieto arī formas *reģavas* // *ragavas*, *pēlavas*, *ziņnavas* arī Braslavā, Vilzēnos, Bauņos un citur. Atsevišķos gadījumos tur arī vīr. dzimtes *u*-celmu locījumos (visbiežāk datīvā) tiek lietotas blakus *u*-celmu formām *o*-celmu formas, piem., *kruogam*, *lēdam*.

Labi *u*-celmi saglabājušies arī kursiskajās izloksnēs, piem., *alus*, *kāsus*, *kruōgus* // *kruōgs*, *lēdus*, *mēdus*, *vidus*, *viltus*², *viēsus*², *pēlus*, *ragus* Skrundā, arī Embūtē, Aizvīķos un citur. Taču arī tur jau blakus sāk parādīties jauninājumi, piem., *ziņnavas* Aizvīķos, Bunkā.

Deklinācijas paraugs.

Vsk.

n.	<i>alus</i>	Kauguros
ģ.	<i>alus</i>	
d.	<i>alum</i>	
a.	<i>alu</i>	
i.	<i>alu</i>	
l.	<i>alū</i>	

(i)ā-celmi

(i)ā-celmu deklinācija vidus izloksnēs savdabīga ir vienīgi kursiskajās izloksnēs. Zemgales un Vidzemes izloksnēs (i)ā-celmu deklinācija parasti neatšķiras. No literārās valodas te atšķiras retumis vsk. datīva forma, kur saglabājusies vecākā galotne *-i*, piem., *līz puzdieni* Valkā, *Lugažos*, *līz miŗšani*, *līz Rīgi* Bauņos. Kā redzams, seno datīvu sastop aiz prepozīcijām, kamēr citādi lieto galotni *-ai*.

Kursiskajās izloksnēs vsk. datīvā var atrast dažādas galotnes. Blakus citās vidus izloksnēs lietojamai galotnei *-ai*: *sievai*² Embūtē, *Aizviķos* un citur sastop arī galotni *-ā*, piem., *Skrundā*, *-i*, piem., *Nīcā*, *Krūtē*, *Kalētos* un citur, *-i* *Rucavā*.

Seniskākā no šīm galotnēm ir *-i*. Galotne *-ā* ir jauninājums, kas radies blakus vsk. lokatīva galotnei. Kurzemes izloksnēs, kā minēts iepriekš, vsk. lokatīvā sastopama galotne *-ai*, kam blakus ieviesies arī *-ā*. Pēc tā paša parauga vsk. datīva formu ar *-ai* sāka aizstāt forma ar *-ā*. Tādējādi *Skrundā* pilnīgi sakrīt vsk. datīva un lokatīva forma. Tā vārdu *sieva* tur vienskaitlī loka šādi:

- n. *siēva*
- ģ. *siēvas*
- d. *siēvā*²
- a. *siēvu*
- i. *ar siēvu*
- l. *siēvā*².

Rucavas izloksnē lietojamā vsk. lokatīva galotne *-i*² laikam radusies uz analogijas pamata. *i*-celmu vsk. datīvā no *-ij* izrunā radās *-ī*, kas pastāvēja blakus galotnei *-i*. Pēc šī parauga *-ī* ieviesās arī *-ā*- un *-ē*-celmu datīvā senās galotnes *-i* vietā.

Arī vsk. lokatīvā kursiskajās izloksnēs blakus parasti lietojamai galotnei *-ā* (*siēvā*² *Bunkā*, *Skrundā*, *liēpā*² *Aizviķos*) lieto *-ai* *Zemītē*, *Dunalkā*, *Kazdangā* un citur. Daļā izlokšņu *-ai* pārveidots par *-ei*. Sakarā ar to šis locījums beidzas ar *-ei* *Vārmē* un citur. Ir arī izloksnes, kur tas pārveidots par *-ē*, un

izloksnēs, kas robežojas ar lībisko dialektu, *-ē* saīsināts. Tā Kabilē runā ar *-ē*, bet Kuldīgā ar *-e*.

Neviena no šīm galotnēm nav seniskāka par parasto *-ā*. Galotne *-ai* radusies no tādas pašas vecākās formas: *-āi*. Pārgaruma novēršanai vienā izlokšņu daļā atmests nezilbiskais *i* aiz garā patskaņa, citur saīsināts garais patskanis tā priekšā, un rezultātā radušās galotnes *-ā*, *-ai*. *-ai* pārveidojums par *-ei* ir fonētisks, bet no tā sayukārt izveidojies *-ē* resp. *-e*.

Daudzskaitļa datīvā un instrumentālī vecāka galotne par parasto *-ām* reģistrēta Rucavā: dat. *māsams*, instr. *vārpina-mis* : *rindams*. Patskanim senās galotnes *-ms* resp. *-mis* priekšā vajadzētu būt garam. J. ENDZELINS šo īsumu skaidro ar *o*-celmu dsk. dat. senās izskaņas *-ams* ietekmi:¹⁰⁶ *tēvams*, ko vēlāk aizstāja jaunināta forma *tēviems*; bet to savukārt aizstāja *tēviem* — sens divskaitļa datīvs un instrumentālis. Formas ar *-ams* ir vecie dsk. datīvi, bet formas ar *-amis* — instrumentāļi. Tāpat kā citās izloksnēs arī te redzama tendence šos divus locījumus galotnes ziņā vienādot.

Vīriešu dzimtes *ā*-celmiem vsk. datīvā vidus izloksnēs ir galotne *-am*: *puikam*.

Refleksīvie substantīvi ar *-šanās* vidus izlokšņu vairumā lietojami tikai nominatīvā, ģenitīvā, akuzatīvā un instrumentālī vienskaitlī, piem., *viņam viēnādi tā bāršanās*; *nevarē bez skāišanās sagērbtiēs*; *nenāču uz ciemuōšanuōs*; *ar bāršanuōs viē nelizēs* Raunā.

ē-celmi

ē-celmu deklinācija vidus izloksnēs visumā ir vienāda un atbilst literārās valodas formām. Tais pašās izloksnēs, kur dažas īpatas galotnes ir *ā*-celmiem, tādas ir arī *ē*-celmiem. Arī *ē*-celmu vsk. datīvā lieto galotni *-i*, piem., *māti* Raunā, *pādīti* (bet *zuvī²*) Rucavā, vai *-ē*, piem., *māte²* Skrundā; retumis vsk. lokatīvā lieto galotni *-ei*, piem., *māte²* Dunalkā. Šīs galot-

¹⁰⁶ J. Endzelins, Lgr, 418. lpp.

nes ir skaidrojamas līdzīgi *ā*-celmu atbilstošajām galotnēm.¹⁰⁷ *-i* ir vecā vsk. datīva galotne, *-i²* ir jaunināta galotne, kas radās vispirms *i*-celmos blakus galotnei *-i*, bet pēc tam ieviesās arī *ā*- un *ē*-celmos, bet galotne *-é²* datīvā radusies pēc vsk. lokatīva parauga.

Vsk. lokatīva galotne *-ei* nav seniskāka par citu izlokšņu galotni *-ē*. Abas šīs galotnes izveidojušās no senākas galotnes *-ēi*, tikai pārgarums ticis novērsts šai zilbē divējādi: vienā izlokšņu daļā atmests *-i*, otrā saīsināts garais patskanis *i* priekšā, un radies divskanis.

Dažās Kurzemes izlokšnēs reģistrēta dsk. datīva galotne *-ems*, piem., Rucavā *guovems* blakus dsk. instrumentālim *sprāzītemis* : *lāsitemis*.¹⁰⁸ Galotne *-ems* aizstāj veco dsk. datīva galotni *-ēms*, bet *-emis* galotni *-ēmis*. Īsais patskanis arī te, liekas, ir ieviests uz analogijas pamata ar *o*-celmiem, kam kādreiz *-ms* priekšā bija īss patskanis.

Zemgales un Vidzemes izlokšnēs *ē*-celmu deklinācijā īpatu galotņu nav. Daļā izlokšņu dsk. ģenitīvā joprojām notiek līdzskaņu mija *j* ietekmē, ja galotnes priekšā atrodas līdzskaņu kopa *-st-*, piem., *kašķu*, *ašķu* u. tml. Taču nav svešas arī formas, kur līdzskaņu mijas nav, piem., *astu* Gramzdā. Vērojama ir tendence izvairīties no līdzskaņa mijas vecos vārdos tais gadījumos, ja rodas homonīmas formas.

Vīriešu dzimtes *ē*-celmiem vsk. datīvā ir galotne *-em*, piem., uzvārdi *Priedem*, *Eglem*.

i-celmi

Vienā vidus izlokšņu daļā *i*-celmi labi saglabājušies. To varam sacīt par lielāko daļu Zemgales izlokšņu, kā arī par vienu Vidzemes izlokšņu daļu. Tā Raunā kā *i*-celmus loka vārdus *acs*, *àuss*, *bàlss*, *bàrkstis*, *birzs*, *bruōkastis*, *debess*, *drāts*,

¹⁰⁷ J. E n d z e l ī n s, Lgr, 421. lpp.

¹⁰⁸ Piedēkļu garums pierakstā nav atzīmēts.

dūkstis, duris, zelts, īkss, iskaps, kārts, klēts un citus.¹⁰⁹ Līdzīgi saglabāti *i*-celmi Elejā, Jaunpilī, Lielaucē un citur. Tur *i*-celmu deklinācija pilnīgi atbilst šo vārdu deklinācijai literārajā valodā, piem., Bēnē vārdu *nakts* loka šādi.

	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
n.	<i>nakc</i>	<i>naktis</i>
ģ.	<i>nakc</i>	<i>nakšu</i>
d.	<i>naktiī</i>	<i>naktīm²</i>
a.	<i>nakti</i>	<i>naktis</i>
i.	<i>nakti</i>	<i>naktīm²</i>
l.	<i>nakti²</i>	<i>naktīs²</i>

Raunā no šā deklinācijas parauga atšķiras tikai dsk. datīva un instrumentāla forma, ko tur lieto ar senu īsu *i* galotnē: *klētīm, àusim*.

Liekas, ka senāka galotne par pašreiz lietojamo vsk. ģenitīvā ir saglabājusies Ezerē, kur blakus formai *sirc²* lieto arī formu *sir^adis*, kas atbilst leišu valodā sastopamajai formai *širdiēs*.

Taču arī vienā Zemgales un Vidzemes izlokšņu daļā ir vērojama tendence blakus *i*-celmu formām lietot vismaz dažos locījumos atbilstošās *ē*-celmu formas. Tā, piemēram, Ezerē pazīstams arī vsk. nominatīvs *sir^ade, nakte*, vsk. dat. ir tikai *sir^adei², naktei²*; arī Ciecērē blakus nominatīviem *ac(s), aūs²* ir *klēte, nāse, guove², datīvs klētei²*. *i*-celmu formas aizstāj daļēji ar *ē*-celmu formām Valkā, Lugažos, Ērgemē, Braslavā, Vecatē, Bauņos un citās Vidzemes izloksnēs, piem., *krūtei², kūtei²* Vilzēnos, *zivei²* Braslavā u. tml.

Vismazāk *i*-celmi paglābti Kurzemes izloksnēs. Daļā izlokšņu atsevišķos locījumos paralēli *ē*-celmu formām sastop *i*-celmu formas, piem., Embūtē *nakte // nakc*, vsk. ģen. *nakc : sirdes²*, vsk. dat. *sirdēi² // sirdij²*, dsk. nom. *sirdes² // sirdis²* utt. Taču

¹⁰⁹ M. Plūmē, Raunas izloksne, 149. lpp.

daudzās Kurzemes izloksnēs *i*-celmi pilnīgi pārgājuši *ē*-celmos, piem., Skrundā: *siērde*², *nakte*, *piērtē*², *klēte*, *ugune*.

i-celmu dsk. ģenitīvā vienai daļai vārdu trūkst parastās līdzskaņu mijas saknes beigās, piem., *ausu*, *balsu* Raunā, Braslavā un citur. Dažos gadījumos vienam un tam pašam vārdam daļā izlokšņu līdzskaņu mija ir, citur nav, piem., *zūosu* Raunā, bet *zuōšu*² Braslavā.

Dalu vārdu, kam dsk. ģenitīvā trūkst līdzskaņu mijas *j* ietekmē, var uzskatīt par seniem līdzskaņu celmiem.¹¹⁰ Bet daļa šādu ģenitīvu ir jauninājumi pēc to parauga.

Adjektīvi

Adjektīvus ar nenoteiktajām galotnēm loka kā atbilstošo celmu substantīvus. Vīriešu dzimtes adjektīvi vidus izloksnēs ir *o*- vai *io*-celmi, sieviešu dzimtes adjektīvi *ā*- vai *iā*-celmi, piem., *balts*, *zaļš*, *balta*, *zaļa*.

Dažas īpatnības ir adjektīviem ar noteiktajām galotnēm. Vistuvāk literārajai valodai ir to deklinācija Zemgales izloksnēs. Tā Glūdā, Bēnē, Bukaišos, Jaunaucē un citur nav nekādu atšķirību no šo adjektīvu deklinācijas literārajā valodā. Taču daļā Zemgales izlokšņu vsk. datīvā, lokatīvā, dsk. datīvā, instrumentālī un lokatīvā blakus ar *-aj-* paplašinātajām formām sastop dažkārt arī nepaplašinātas formas, piem., *labajam* // *labam*², *labajām*² // *labām*² Ilē, *labā*² // *labajā*², *labajiem*² // *labiem*² Ezerē, *baltuōs*² // *baltajuōs*² Elejā un citur. Kurzemes izloksnēs pa lielākajai daļai tiek lietotas paplašinātās formas tais pašos locījumos, kur literārajā valodā. Bet vienā izlokšņu daļā paplašinātās formas veido ar *-āj-*, piem., vsk. dat. *mazājam*², vsk. lok. *mazājā*², dsk. dat. *mazajiem*², dsk. instr. *a mazajiem*², dsk. lok. *mazajuōs*² Skrundā, Embūtē, Aizvīķos un citur. Par šā *-ā-* cilmi *j* priekšā J. ENDZELINS izteicis domas, ka tas varētu

¹¹⁰ J. Endzelīns, Lgr, 433. lpp.

būt radies senu sieviešu dzimtes vsk. nominatīva formu ietekmē (**mazāji*, lei. *mažóji*).¹¹¹ Šādas formas ir arī dažās Vidzemes izlokšnēs, piem., Valkā, Lugažos.

Vienā Kurzemes dienvidu izlokšņu daļā un arī šur tur Vidzemes izlokšnēs, kur *o*- un *ā*-celmu lokatīvi beidzas ar *-ā*, noņemto adjektīvu vsk. lokatīvi beidzas ar *-ai*, piem., *plānai*², *smalkai*² Rucavā (citas locījumu formas te ar *-āj-*), *mazai* Smiltēnē. Šādi lokatīvi laikam ir darināti blakus norādāmā pronomēna lokatīvam *tai*, *šai*.

Daļā Vidzemes izlokšņu vsk. datīvā, lokatīvā, dsk. datīvā, instrumentālī un lokatīvā trūkst ar *-aj-* paplašināto formu. Tai vietā lieto atbilstošās formas ar nepaplašinātajām galotnēm, piem., vsk. dat. *mazam*, *mazai*; vsk. lok. *mazā*; dsk. dat. *maziem*, *mazām*; dsk. lok. *mazuos*, *mazās*. Tā runā Braslavā, Vilzēnos un citur.

Salīdzināmās pakāpes vidus izlokšnēs palaikam ir veidotas vienādi un saskan ar literārās valodas formām.

Kurzemes izlokšnēs sastop arī komparatīvu, ko veido, saliekot *juo* ar pamata pakāpi, piem., *juo mas* (-*zs*) 'mazāks', *juo bagāc* (-*ts*) 'bagātāks' Rucavā un citur.

Superlatīvu dažkārt veido, savienojot *visu* ar pamata pakāpi, piem., *visu mīļa* 'vismīļākā' Rucavā, vai arī savienojot *pats* ar pamata pakāpi, piem., *pac* (-*ts*) *labais* 'vislabākais' Raunā.

Numerāļi

Pamata numerāļu jeb skaitleņu formas vidus izlokšnēs visvairāk atšķiras fonētiski, piem., *viēnc*² Braslavā, Vilzēnos un citur, *viēnc* Aizvīķos, *viēns*//*viēns*² Bēnē; blakus parastajai formai *divi*, *divas* vienā Zemgales izlokšņu daļā tālākos locījumos, Bēnē un Glūdā arī nominatīvā aiz *v* lieto *j*: *divji*,

¹¹¹ J. Endzelīns, Lgr, 470.—471. lpp.

divjas, divju utt. Arī *abi, abas* vietā Bēnē ir *abji, abjas*. Kurzemes izlokšnēs parasta ir forma *duj*, piem., Aizvīķos un citur. Skaitlenis *trīs* daudzās Vidzemes izlokšnēs pārveidots par divzīlību formu *trīsi, trīsas*, lai zīlību skaita ziņā tas neatšķirtos no blakus esošiem skaitļiem *divi* un *četri*. Tādā gadījumā to arī loka kā *četri*: ģen. *trīsu*, dat. *trīsiem, trīsām* utt.

Zemgales un Kurzemes izlokšnēs skaitlenis *trīs* palaikam lokāms kā literārajā valodā. Kā adjektīvu, it īpaši aiz prepozīcijām, šo skaitļeni lieto arī nelocītu.¹¹² Ciecērē visos locījumos tiek lietota forma *trīs*². Skrundā ir sastopamas paralēlas formas: nom. *trīs*², ģen. *triju // trīsu*², dat. *trijiēm² // trīsiēm²*, ak. *trijus // trīsus*² utt.

Skaitļiem *septiņi, deviņi* vienā izlokšņu daļā ir garš *-i*: *septiņi², deviņi²* Skrundā, Nīcā un citur.

astuoni vietā runā *astuņi* Valmierā, Cēsīs, Braslavā un citur. Tāda izruna laikam radusies skaitļēņu *astuņpacmit* un *astuņdesmit* ietekmē, kur divskanis *uo* ticis saīsināts tautosillabiska *n* priekšā pārgaruma novēršanai.

Ar garu *i* runā *desmit* un ar *desmit* veidotos skaitļēņus Bēnē un citur Zemgalē: *desmit, trīsdesmit*². Lieto arī formu *desmic* (-ts) kā *o*-celmu Bēnē, *desmic* (-ts) Braslavā un citur. Kurzemes izlokšnēs *divpadsmit* vietā palaikam ir *dipacmit*. Tais izlokšnēs, kur ir *septiņi, deviņi*, ir arī *septiņpacmit* (-ds-), *deviņpacmi* (-ds-). Dobelē, Bērsmuižā un citur reģistrētas formas *viendesmit viens* 'vienpadsmit' *viendesmit divi* 'divpadsmit' utt., kas veidotas pēc *divdesmit viens, divdesmit divi* utt. parauga.

Vienā izlokšņu daļā numerāli *tūkstotis* loka kā *o*-celmu: vsk. nom. *tūkstuoc* (-ts), vsk. ģen. *tūkstuota* utt. Tādas formas sastop Skrundā, Braslavā, Vilzēnos un citur.

Kārtas numerāļu formās vidus izlokšnēs arī ir savas atšķirības.

Visumā var teikt, ka tās īpatnības, kas ir vērojamas pamatnumerāļos, vismaz daļēji ir arī kārtas numerāļos. Tā tais

¹¹² J. Endzelīns, Lgr, 488. lpp.

izloksnēs, kur saka *septiņpacmit²*, *deviņpacmit²* ir kārtas skaitlenis *septiņpacmitais²*, *deviņpacmitais²*, piem., Skrundā.

Kārtas numerāļiem ir arī citas fonētiskas īpatnības. Kur-siskajās izloksnēs ir pārveidotas skaņu kopas *-ir-* un *-ur-*, piem., *pirmais* // *piermais*, *četrtais* // *četuortais*, bet *pir^amais* zemgaliskajās izloksnēs u. tml.

Izloksnēs, kur adjektīvi ar noteiktajām galotnēm vīr. dzimtes vsk. nominatīvā beidzas ar *-aiš*, tādas pat formas mēdz būt arī kārtas numerāļiem, piem., *seštaiš²*, *septitaiš²* Ezerē, *astuôtaiš²* Aizvīķos.

Numerālis *uotrs* resp. *uotris* tiek lietots ar nenoteikto un noteikto galotni. Ar nenoteikto galotni dažkārt tiek lietoti arī citi kārtas numerāļi.¹¹³

Pronomeni

Personu pronomeni un refleksīvais pronomens

Personu pronomenu jeb vietniekvārdu deklinācija vidus izloksnēs visumā ir vienāda un saskan ar literārās valodas atbilstošajām formām. Atsevišķos locījumos vienā izlokšņu daļā ir sastopamas seniskākas formas nekā pārējās izloksnēs vai literārajā valodā, daļā izlokšņu radušies arī jauninājumi.

Viens no locījumiem, kur visās izloksnēs nav vienādas formas, ir vsk. datīvs otras personas vietniekvārdam un refleksīvajam vietniekvārdam. Izlokšņu vairumā ir pazīstama tā pati forma, kas lietojama arī literārajā valodā: *teu*, *seu*. Bet vienā izlokšņu daļā tiek lietota forma *tau*, *sau*, kas ir saglabājusī seniskāku vokāli *-a-* (gluži kā leišu valodā: *táu*, *sáu*). Šādi datīvi lietojami Skrundā un citur.

Turpretī otrā izlokšņu daļā šai locījumā ir sastopama jaunināta forma. Tā Braslavā, Vilzēnos un citās izloksnēs retumis

¹¹³ J. Endzelīns, Lgr, 501. lpp.

lieto arī formu *manīm, tevīm, sevīm*, kas ir vsk. instrumentāļa forma.

Vsk. instrumentālī izlokšņu lielā daļā tiek lietotas formas: *ar mani, ar tevi, ar sevi*. Pēc būtības šeit aiz prepozīcijas ir lietots vecais vsk. akuzatīvs. Seniskākas instrumentāļa formas vēl dzird izlokšnēs, kur saka: *ar manīm, ar tevīm, ar sevīm*, piem., Valkā, Lugažos un citur. Bet arī tur šīs formas nav vairs vienīgās. Bieži šais formās ir garš *i* priekš *m*: *a manīm², a tevīm², a sevīm²* Skrundā, *a(r) manīm, ar tevīm, ar sevīm* Braslavā, Vilzēnos, *manīm* Valkā. Garais patskanis te laikam ieviests sakarā ar to, ka arī *i*-celmu dsk. datīvā un instrumentālī, kur bija līdzīga galotne, tika ieviesta jaunināta forma ar garu patskani pēc *ā*- un *ē*-celmu dsk. datīva resp. instrumentāļa galotnes parauga: *acīm : rokām : eglēm*.¹¹⁴

Dsk. ģenitīvā Gramzdā, Blīdienē un citur lietojama forma *mūs, jūs* līdzīgi kā daļā augšzemnieku izlokšņu. Šās formas ir vai nu pašu sākotnējo dsk. ģenitīvu refleksi, vai arī ar ģenitīva nozīmi lietoti akuzatīvi.¹¹⁵

Dsk. datīvā Valkā, Lugažos, Ērgemē blakus parasti lietojamai formai *mums, jums* ir arī forma *mūsim*, kas veidota pēc nominālo *o*-celmu parauga: ģen. *mūsu*, dat. *mūsim* tāpat kā ģen. *kūoku*, dat. *kūokim*.

Vienā kursisko izlokšņu daļā reģistrēta dsk. datīvā senā instrumentāļa forma *mumis, jumis* (sal. lei. dsk. instr. *mumis, jumis*), piem., Rucavā.

Dsk. akuzatīvā vienā izlokšņu daļā lieto *mūsu, jūsu*, piem., Vilzēnos, Valkā, Lugažos, Raunā un citur. Šāda akuzatīva forma, kas ir vienāda ar ģenitīvu, liek domāt, ka kādreiz laikam dsk. ģenitīvā ir bijušas blakus formas *mūs // mūsu, jūs // jūsu*, no kam tālāk blakus formas arī akuzatīvā, kur pa vecam bija forma *mūs, jūs*.

Ir arī izlokšnes, kur šai locījumā ir tāda pati galotne kā nominālajos *o*-celmos: *mūsus, jūsus*.

¹¹⁴ J. Endzelīns, Lgr. 510.—511. lpp.

¹¹⁵ Turpat, 513. lpp.

Trešās personas pronomenus *viņš // viņč // viņš² // viņ* vīr. dzimtē un *viņa* siev. dzimtē loka kā *īo-* resp. *īā-*celmu adjektīvus un substantīvus.¹¹⁶

Piederības pronomeni

Piederības pronomenus *mans // manc, mana, tavs, tava, saus, sava* loka kā *o-*celmu adjektīvus un substantīvus, izņemot dažas Kurzemes dienviddaļas izloksnes, kur lieto nelokāmas (vīr. dzimtes vsk. ģenitīva) formas: *mana, tava, sava*, piem., *dusin* ('atpūtina') *sava kumelinu, dusin sava kājas, ruokas, sava sliņķu aūgumīnu*² Rucavā.

Formas *mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņa, viņu* viscaur vidus izloksnēs ir nelokāmas piederības pronomenu formas.

Norādāmie pronomeni

Dažos locījumos formu ziņā ļoti daudzveidīgi ir norādāmie pronomeni *tas, tā, šis šī*, turpretī pronomeni *tāds, tāda, šāds, šāda, šitāds, šitāda, štāds, štāda, šķāds, šķāda, viņš, viņa* viscaur ir lokāmi kā *(i)o-* resp. *(i)ā-*celmu adjektīvi un substantīvi.

Pronomena *tas, tā* formas izloksnēs atšķiras visvairāk ar intonāciju, piem., vsk. ģen. *tā, tās* Kauguros, *tā, tās* Bēnē un citur. Daļā izlokšņu paralēli lieto formu ar vienu un otru intonāciju, piem., vsk. ģen. *tās // tās²* Braslavā.

Dažādas blakus formas šim pronomenam ir sastopamas vsk. lokatīvā. Tā Raunā ar abu dzimšu nozīmi lieto formas *tamī // taim // tajā // tanī // tamā*. Arī Braslavā un Vilzēnos lieto ar abu dzimšu nozīmi formas *tamī // tamā*, retāk *tajā // tai²*. Jaunpilī ir blakus *tai // tajā*. Mazāk pazīstamas formas reģistrētas Bēnē: *tanā*, Blīdienē: *tānā*, Sesavā, Lestēnē: *tainī*.

¹¹⁶ Personu pronomenu formas un to skaidrojums sīkāk skat. J. Endzelīns, Lgr, 504.—520. lpp.

Vienā vidus izlokšņu daļā vsk. lokatīvā šķir vīr. dzimtes formas no siev. dzimtes formām. Tā Ezerē saka *tajā²*, *galdā²*, bet *tanī²* *grāmatā²*. Taču tās nav šo dzimšu sākotnējās formas.

Parastās dsk. datīva formas *tiem*, *tām* vietā dažās Dienvidkurzemes izloksnēs, piem., Bārtā lieto arī dsk. instr. formu *tiemis*, *tāmis* ar datīva un instrumentāļa nozīmi. Siev. dzimtes forma *tāmis* ir arhaiska forma, bet *tiemis* ir jauninājums, kas laikam radies siev. dzimtes formas ietekmē. Veco vīr. dzimtes dsk. instr. formu sastop turpat Bārtā, Rucavā un citur: *ties*. (Sal. lei. dsk. dat. *tiems*, *tóms*, dsk. instr. *tais*, *tomis*.)

Dsk. lokatīvā arī daudz dažādu paralēlformu. Vīr. dzimtē lieto formu *tuôs* // *tanuôs* Blīdienē un citur, *tajuôs²* // *tanis²* Mežmuižā un citur, *tamīs²* // *tamuôs²* Braslavā, Vilzēnos un citur, *tamuôs* // *tajuôs* // *tāis* Raunā utt.

Sieviešu dzimtē tāpat palaikam nelieto tikai vienu kādu formu, piem., *tamīs* // *tamās* // *tajās* // *tāis* Raunā, *tamās²* // *tamīs²* Braslavā, *tanās* Blīdienē, *tainās* Lestenē.

Pronomenam *šis*, *ši* vsk. ģenitīvā lieto gan formas *šā*, *šās* Raunā un citur, gan arī *ši*, *šis* Bunkā, Embūtē, Skrundā un citur. Vsk. datīvā vīr. dzimtē vairāk lietota ir forma *šim*, bet vienā izlokšņu daļā lieto arī *šam*, piem., Vecatē, Bauņos (paralēli *šim*).

Siev. dzimtes vsk. datīvā lieto dažādas formas. Liekas, ka visparastākā ir forma *šai* Vidzemes un vienā Zemgales izlokšņu daļā, piem., Braslavā, Raunā, Elejā, Ezerē un citur. Bet Kurzemes izlokšņu lielā daļā, kā arī vienā Zemgales izlokšņu daļā parasti lieto formu *šij*, piem., Skrundā, Aizviķos, Embūtē, Ciecērē un citur.

Vsk. lokatīvā vienā izlokšņu daļā lieto vienādas formas vīriešu un sieviešu dzimtē, piem., *šajā* // *šai* Raunā, *šimī* Braslavā, *šijā²* Skrundā un citur. Bet ir arī izloksnes, kur vīr. dzimtes formas šķiras no sieviešu dzimtes formām, piem., *šini²* vīr. dzimtē, *šijā²* siev. dzimtē, *šini*, *šajā²* Elejā, *šai galdā²*, bet *šajā²* // *šijā²* // *šimī²* // *šini²* *atvilknē²* Ezerē.

Sieviešu dzimtes dsk. nominatīvā plašāk laikam ir pazīstama jauninātā forma *šis*, bet Mazsalacā, Raunā, Braslavā un

citās Vidzemes, kā arī daļā Zemgales izlokšņu ir lietojama vecākā forma *šās*. Paralēlas formas *šim* un *šām* ir arī dsk. datīvā, *šis* un *šās* akuzatīvā. Dsk. lokatīvs formu ziņā vēl bagātāks. Vīr. dzimtē lieto formu *šajuōs* Raunā, *šajuōs*² Embūtē, *šajuōs*² // *šinīs*² Ezerē, *šuōs*² // *šanuōs* Blīdienē, *šais* Dobelē, *šimīs*² Braslavā, Vilzēnos, *šimīs*² // *šinīs* // *šamuōs*² Bauņos, Vecatē, *šijuōs*² Bunkā, Aizviķos.

Sieviešu dzimtē sastop formu *šajās* Raunā, Elejā, *šimīs*² Braslavā, *šijās*² Ciecērē, Skrundā, Aizviķos un citur, *šiīs* Pērkonē.

Daļā izlokšņu arī *šim* pronomenam ir vienādas lokatīva formas abās dzimtēs, piem., *tanīs*, *šinīs* Mežamuižā, *tamīs* Raunā u. tml.

Pronomena *šis* vietā diezgan bieži sastop pronomenu *šitas*, *šitais* (veidots pēc noteikto adjektīvu parauga), *štas* resp. *šķas* un *ši* vietā *šitā*, *štā*, *šķā*.

Raunā pronomenu *šitais* vienskaitlī loka šādi:

nom.	<i>šitais</i> // <i>šitas</i>
ģen.	<i>šitā</i> // <i>šitā</i>
dat.	<i>šitam</i>
ak.	<i>šituō</i> // <i>šitūo</i>
lok.	<i>šitamī</i> // <i>šimī</i> // <i>šitai</i> // <i>šitamā</i> ¹¹⁷

Jautājamie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni

Ar trejādu nozīmi tiek lietoti pronomeni *kas*, *kurš*, *kuŗš*, *kura*, *kuŗa*, *kāds*, *kāda*. Tikai nenoteiktā pronomena nozīme ir formām *cits*, *cita*, *daŗs*, *daŗa*. Pronomenus *kurš*, *kura*, *kāds*, *kāda*, *cits*, *cita*, *daŗs*, *daŗa* loka kā *o-*, *io-* resp. *ā-*, *iā-* celma adjektīvus un substantīvus. Pronomena *kas* locīšana visvairāk līdzinās norādāmā pronomena *tas* locīšanai, tikai lielā izlokšņu daļā *šim* pronomenam lokatīvā lieto adverba formu *kur* tāpat

¹¹⁷ Sīkāk par norādāmajiem pronomeniem un to formu skaidrojums skat. J. Endzelīns, Lgr, 522.—528. lpp.

kā literārajā valodā. Taču vienā vidus izlokšņu daļā šim pronomenam sastop īpašu sieviešu dzimtes formu datīvā: *kai* (Smiltenē) un netrūkst arī lokatīva: *kamī* Raunā, Smiltenē un citur, *kani*² Naudītē, Jaunaucē un citur.

Ar nenoteiktā pronomena nozīmi ir lietojams arī pronomens *katrs*, piem., *kuô*² *katris nesaka teu vīrsū*² Braslavā, *kūo katrs nerunā!* Kauguros u. tml.¹¹⁸

Vispārināmie pronomeni

Vispārināmie pronomeni *viss, visa, katrs, katra, ikviens, ikviena* deklinējami kā *o-* resp. *ā-*celma adjektīvi un substantīvi.

Pronomens *katrs* resp. *nekatrs* izlokšnēs retumis sastopams ar nozīmi 'ikviens no abiem' resp. 'neviens no abiem', taču visnotaļ pazīstama nozīme 'ikviens no daudziem' resp. 'neviens no daudziem'.

Plaši pazīstamas arī formas *ik'katrs, ik'katra* un *kurš katrs, kura katra*, piem., *kuš*² *katris tuō vis nevar*² *turēt*² Braslavā u. tml. arī citur.

Noteiktais pronomens

Noteiktā pronomena *pats, pati* deklinācija vidus izlokšnēs palaikam ir vienāda ar literāro valodu, tikai siev. dzimtes vsk. nominatīvā daudzās izlokšnēs lieto formu *pate*. Dažās izlokšnēs, piem., Skaistkalnē, ir *ē-*celma formas *pates* 'pašas', *patei* 'pašai'.

Pronomena *pats, pati* resp. *pate* nozīmes vidus izlokšnēs ir tādas pašas kā literārajā valodā un citos dialektos.¹¹⁹

¹¹⁸ J. Endzelīns, Lgr, 541.—550. lpp.

¹¹⁹ Turpat, 538.—541. lpp.

Konjugācija

Konjugācijā vidus izloksnēs ir samērā maz atšķirību no literārās valodas un savā starpā. Visvairāk īpatu formu ir kursiskajās izloksnēs. Taču arī citās izlokšņu grupās vienā otrā gadījumā saglabāties kas arhaisks, vai arī radušies jauninājumi.

Verbu finītās formas

Aktīvs

Indikatīvs

Tagadne

Atematisko verbu tagadnes formas

Atematisko verbu tagadnē, no vienas puses, ir paglābtas seniskas formas, bet no otras — radīti dažādi jauninājumi.

Verbam *būt* vienā izlokšņu daļā vsk. 1. personā tiek lietota tikai forma *ēsmu*, piem., Ilē, Embūtē un citur, bet ļoti daudzās vidus izloksnēs blakus šai formai lieto pēc *o*-celmu parauga veidotu formu — *ēsu*. Tā blakus lieto *ēsmu* un *ēsu* Lestēnē, Glūdā, Braslavā, Vilzēnos, Bauņos un citur. Ir arī tādas izloksnes, kur 1. personas forma ir jauninājums pēc *i*-celmu parauga, piem., *ešu* Smiltenē un citur (*i*-celmiem vsk. 1. personā raksturīga ir līdzskaņu mija *j*. ietekmē celma beigās); tiek lietota tikai *o*-celmu forma: *ēsu* Naudītē, Bunkā un citur.

Daļā izlokšņu 3. personā saglabāta fonētiski seniskāka forma, kas vēl nav zaudējusi *-a*: *ira* Lestēnē, Jaunpilī un citur. (Sal. lei. *yrà*.) «Pēc *nevaïd* resp. *navaid* parauga *ir(a)* vietā ir jauninājums *iraid* Vaiņodē, Vārmā u. c. un pēc refleksīvās (sinonimās) blaku formas *nevaïdās* Tadaïķos u. c. resp. *navaidās* Virbos u. c. — arī *iraidās*.. Vānē u. c., un otrādi — pēc *ira* parauga arī *neva* Sīpelē u. c. *irād* Nicā, Bārtā, Kalētos u. c. ir laikam jauninājums pēc *nevaïd* parauga vēl no tā laika, kad *-ā* formā **irā* vēl nebija saīsinājies.. Blakus *irād*

tad arī *nevād* Nīcā u. c. . *nevād* vietā un blakus *nevād* ir *nevā* Gramzdā un Rucavā un *irād* vietā *irā*.. Rucavā. *iraid* un *navaid* vietā Sesavā runā *irain* un *navain* (varbūt svārstīšanās dēļ starp *duod* un *duon*..)»¹²⁰

Visplašāk pazīstama ir noliegtā forma *nav*.

Dsk. 1. personā vienā izlokšņu daļā atrodama forma, kas nav visveidota pēc *o*-celmju parauga kā *šsam*, bet pēc *i*-celmju parauga: *esim*. Dažkārt paralēli lieto abus veidojumus, piem., *esim* // *šsam* Raunā, Jaunaucē, Pērkonē un citur.

Arī dsk. 2. personā vienā izlokšņu daļā ir *i*-celmju forma, kam blakus var lietot arī citādas formas, piem., *esit* // *šsat* // *šsait* Raunā.

šsait Raunā, *esiet* Glūdā un citur ir ienākuši no imperatīva dsk. 2. personas.

Verbam *iet* vsk. 1. personā arī pazīstamas dažādas formas. Blakus visbiežāk lietotajai (*o*-celmju ietekmē veidotajai) formai *eju* ir pazīstamas vecās atematiskās formas *iemu* un *eimu*. Tā Jaunaucē lieto *eimu* // *eju*, Lestenē *eju* // *iēmu*² // *eimu*, Raunā *iēmu* // *eju*, Braslavā *eimu* // *iēmu*² // *iētu*² // *eju*.

Forma *ietu* veidota blakus 3. personas formai *iet* pēc *o*-celmju parauga (*sit* // *situ*, *iet* // *ietu*).

Paralēlas formas sastopamas arī dsk. 1. personā: tā Braslavā lieto *ejam* // *iētam*² (// *eima*), Raunā *ejam* (// *iēmam* // *iētam*), Lestenē *ejam* // *iēmam* // *eīmam*, Aizvīķos *ejam* // *eīmam*, Ilē *eītam* utt. Visarhaiskākā ir forma *eima*, gan fonētiski, gan morfoloģiski. Forma *ejam* veidota pēc *o*-celmju parauga (*smej*, *smejam* // *ej*, *ejam*) tāpat kā forma *ietam* (*sit*, *sitam* // *iet*, *ietam*) un *eitam*. Formas *iemam* un *eīmam* ir veidotas ar dubultu galotni: *-ma-m*.

Dažādas paralēlformas ir arī dsk. 2. personā. Tā Raunā ir *ejait* // *ejat* // *eita*, Lestenē *ejat* // *eita* // *eitait*² // *eitat* u. tml. No šīm formām visarhaiskākā ir *eita*. Citas visas ir jauninātas.

Verba *duot* tagadnes formas ir mazāk variablas. Vsk. 1. personā blakus sastop *duōdu* // *duōmu* Raunā, Lestenē un citur.

¹²⁰ J. Endzelīns, Lgr, 719. lpp. Turpat skat. arī par citām izlokšņu formām.

Arī dsk. 1. personā lieto *duōdam* // *duōmam* Raunā un citur. Pārējo personu formas morfoloģiski palaikam ir vienādas. Dažās izloksnēs verbs *duot* tagadnē lokāms kā *no*-celms: *duōnu²*, *duōni²*, *duōn²* utt. Jaunaucē.

Ļoti maz ko no atematiskā konjugācijas paglābis verbs *ēst*. Izlokšņu vairumā lietojamas formas, kas sastopamas arī literārajā valodā, bet šur tur vsk. 1. personā lieto arī vēl atematisko formu *ēmu²*, piem., Lestenē, Braslavā un citur.

Tematisko verbu tagadnes formas

Pie tematiskajiem vārdiem pieder kārtnie vārdi, ko skolu gramatikās iedala konjugācijās. I konjugācija aptver *o*-celmus (bez piedēkļa infinitīvā), *o*-celmus ar iespraustu *n*, *no*-celmus, *īo*-celmus un *sto*-celmus. II konjugācija aptver *āīo*-celmus, *ōīo*-celmus, *īīo*- un *ēīo*-celmus. III konjugācija aptver *ā*-celmus, *inā*- resp. *enā*-celmus, *o*-celmus (ar piedēkli infinitīvā) un *i*-celmus.

Kā redzams, vienā grupā dažkārt tiek ietilpināti vēsturiski dažādi izveidojušies vārdi, kuru šķiršanai literārajā valodā nav pamata celmu sakrituma dēļ. Bet izloksnēs nereti vecā starpība tagadnes formu darināšanā ir saglabāta vai arī notikusi tādu celmu sakrišana, kas nav vērojama literārajā valodā, tāpēc šai kursā lietderīgi ir izmantot vārdu grupējumu pēc vēsturiskajiem celmiem. Te vēl jāpiezīmē, ka izloksnēs ir jāsastopas ar vārdiem, kas sava atvasinājuma ziņā neieklaujas nevienā triju konjugāciju grupā, piem., *viērt²*, *vērdū²*, *viru* Skrundā, kas ir vecais tagadnes *do*-celms.

Arī tematisko vārdu konjugācija visās vidus dialekta izloksnēs nav vienāda. Nerefleksīvajās formās galotņu ziņā atšķirība ir vērojama tagadnes vsk. 2., dsk. 1. un 2. personā.

Vsk. 2. personā vienā vidus izlokšņu daļā īso *-i* saglabā arī tais gadījumos, kur citās izloksnēs un literārajā valodā tas ir atmests, piem., *apšmauc^{t2}*, *veic^{t2}* Vilzēnos, *siti*, *brauci* Braslavā, *celi* Bauņos un citur.

Dsk. 1. un 2. personā netiek šķirti lielā izlokšņu daļā *ā*- un *o*-celmi. *o*-celmu galotne *-am* un *-at* ir ieviesta arī *ā*-celmos,

piem., *liēkam² : lasam², liēkat² : lasat* Skrundā, *sitam² : lasam²* Embūtē, *vēdam²* (inf. *vest*) : *vadam²* (inf. *vadit*), *vēdat* : *vadat* Braslavā un citur.

Dsk. 2. personā vienā vidus izlokšņu daļā senais indikatīvs ir aizstāts ar imperatīvu vai tiek lietots paralēli ar indikatīvu, piem., *nākait // nākat, sakait // sakat* Raunā, *lasat // lasiēt²* Elejā, *sēžat² // sēžiēt² // sēžait² // sēdat²* Lestenē, *guliēt², pērciēt²* Glūdā un citur.

Senā starpība dsk. 1. un 2. personā saglabājusies vēl vienā Kurzemes, Zemgales un Vidzemes izlokšņu daļā, piem., *ņesam : sakām, ñesat : sakāt // sakait* Smiltenē, *sitam : taisām²* Aizvīķos, *sitam² : lasām², sitat : lasāt²* Ezerē un citur.

Bez tam ir vēl izloksnes, kur vismaz daļēji ir saglabājušies vecie *i*-celmi. Tie dsk. 1. un 2. personā beidzas ar *-im, -it*, piem., *sēdim², sēdit²* Ciecērē, *gulim // guļam, gultit // gulat // guļat* Ezerē un citur.

Salīdzinot mūsdienu izlokšņu dotumus ar K. MILENBAHA un J. ENDZELINA Kurzemē un Zemgalē savāktajiem izlokšņu materiāliem, redzams, ka izloksnēs, kur pirms 60 gadiem stingri tika šķirti *o-*, *ā-* un *i*-celmi, mūsu dienās jau vērojama paralēlfomu pastāvēšana, kas novedis pie tā paša celmu sakrituma, kas noticis citās latviešu izloksnēs.

Tādas pašas paralēles ir vērojamas arī refleksīvo formu dsk. 1. un 2. personā, piem., *ceļamiēs² : skatamiēs², ceļatiēs² : skatatiēs²* Braslavā, *ceļamiēs² : klausamiēs², ceļatiēs² : klausatiēs²* Ilē, Lielaucē un citur, bet *ceļamies : skatāmies* Smiltenē un citur.

Refleksīvo formu tag. 3. persona *o-* un *ā-*celmiem tiek šķirta vēl vienā izlokšņu daļā, piem., *ceļas : klausās²* Ciecērē. Bet izlokšņu vairumā šai personā *o-* un *ā-*celmu galotne netiek šķirta. Parasti *ā-*celmu galotne izspiež *o-*celmu veco galotni un tā blakus *klausās²* saka arī *ceļās²* Braslavā, Vilzēnos, Mazsalacā, Naudītē, Bēnē, Glūdā, Bunkā un citur.

Retumis *o-*celmu galotne ir izspiedusi *ā-*celmu galotni, piem., *vēlkas² : lasas* Skrundā.

Ir arī tādas izloksnes, kur paralēli tiek lietota *o-* un *ā-*celmu galotne vienam un tam pašam verbam, piem., *laižas // laižās*

Raunā, *klausās*² // *klausas*, *ceļās*² // *ceļas* Lestēnē, *ceļas* (// *ceļās*²) Bunkā, Aizviķos.

Daļā to izlokšņu, kur dsk. 1. un 2. personā šķir *o*-celmus no *ā*-celmiem, 3. personā tos nešķir, piem., (*viņš*) *klausās*, *ceļās*, bet (*mēs*) *ceļamies*, *klausāmies*, (*jūs*) *ceļaties*, *klausāties* Jaunpilī.

Izloksnēs, kur paglābti senie *i*-celmi, 3. personā sastop galotni *-is*, piem., *gribis*, *peldis* Blīdienē un citur. Taču arī te jau var runāt tikai par dažām senāko formu atliekām, jo parasti blakus tiek lietota *o*-celmu resp. *ā*-celmu galotne, piem., *gribis* // *gribās* // *gribas* Raunā. Daļai seno *i*-celmu jau tiek lietota tikai *o*- resp. *ā*-celmu galotne, piem., *turas* // *turās* Raunā.

Tātad var teikt, ka vidus izlokšņu vienā daļā ir parasta šāda *o*- un *ā*-celmu refleksīvā konjugācija.

Vsk.	1.	<i>ceļuos</i>	<i>mācuos</i>
	2.	<i>celies</i>	<i>mācies</i>
Vsk., dsk.	3.	<i>ceļās</i>	<i>mācās</i>
Dsk.	1.	<i>ceļamies</i>	<i>mācamies</i>
	2.	<i>ceļaties</i>	<i>mācaties</i>

Sakarā ar personu galotņu apskatu redzējām, ka daļa III konjugācijas verbu vienā vidus izlokšņu daļā vismaz atsevišķās personās tiek veidoti citādi nekā izlokšņu vairumā un literārajā valodā — tiem ir saglabātas *i*-celmu formas.

i-celmiem raksturīgs ar piedēkli *-ē-* atvasināts infinitīvs, piem., *ticēt*, *milēt*, *gulēt*, *sēdēt*, *gribēt* un citi. Tagadnes vsk. 1. personā celma beigās tiem notiek līdzskaņu mija *j* ietekmē, piem., *guļu*, *sēžu*. Vsk. 2. personā galotne *-i* tiem saglabājas: *guli*, *sēdi*. Dsk. 1. personā tiem ir galotne *-im*, 2. personā — *-it*: *gulim*, *gulit*. Tātad šādu verbu konjugācija tagadnē būtu:

<i>guļu</i>	<i>gulim</i>	<i>sēžu</i>	<i>sēdim</i>	<i>ticu</i>	<i>ticim</i>
<i>guli</i>	<i>gulit</i>	<i>sēdi</i>	<i>sēdit</i>	<i>tici</i>	<i>ticit</i>
<i>gul</i>	<i>gul</i>	<i>sēd</i>	<i>sēd</i>	<i>tic</i>	<i>tic</i>

(Trešās personas forma abos skaitļos latviešu valodā ir vienāda. Atšķirīgi ir personu pronomeni, kas rāda, ar kura skaitļa formu ir darīšana.)

Izlokšņu vairumā *i*-celmi pārveidoti pēc vsk. 1. vai 3. personas formas. Pēc 1. personas formas, piem., *guļu*, radusies paradigma: *guļu*, *guli*, *guļ*, *guļam*, *guļat*; pēc 3. personas formas radusies paradigma: *gulu*, *guli*, *gul*, *gulam*, *gulat*. Tādā kārtā tagadnes formās tie ir pielīdzināti *o*- vai *io*-celmiem.

i-celmu atsevišķas formas vai pilnīgāka senā konjugācija sastopama nelielā izlokšņu grupā Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē.

No citām konjugācijas īpatnībām jāmin parādība, ka *io*-celmi ar *-au-* saknē vienā izlokšņu daļā tiek locīti kā *no*-celmi, piem., *ļāunu*, *plāunu*, *raunu* Raunā, *kaunu*², *plāunu*, *spļāunu* Bunkā, Embūtē, *aūju*² // *aūnu*², *kaūju*² // *kaūnu*² Aizvīķos un citur.

Daudzās vidus izlokšnēs vērojama *io*-celmu pāriešana *ā*-celmos, piem., *pēlnu*², *sātu*², *tīru* : *sunīju*² Skrundā, *pēlnīju* // *pēlnu*, *tīriju* // *tīru*, *mēriju* // *mēru* Raunā un citur.

Verbus ar *-inā-* vidus izlokšnēs neloka vienādi. Vienā izlokšņu daļā tie ir lokāmi kā *ā*-celmi: *auzīnu*, *auzīni*, *auzīna*, *auzīnām* // *auzinām*, *auzīnāt* // *auzināt*. Bet ir arī tādas izlokšnes, kur tos loka kā *āio*-celmus, jo infinitīvā tiem *-t* priekšā ir *-ā-* tāpat kā *āio*-celmiem. Tur tad paradigma ir šāda: *auzināju*, *auzinā*, *auzinā*, *auzinājam*, *auzinājat*. Dažkārt var pat vērot jauktu paradigmu, kur blakus ir abu celmu formas.

Atšķirīga konjugācija vidus izlokšnēs var būt arī citiem vārdiem. Tā verbus *zimt*, *dilt* un citus vienā izlokšņu daļā loka kā *sto*-celmus — *zimstam*, *dilstam*, bet citur kā *o*-celmus — *zēmam*, *dēlam*, piem., Skrundā. Verbus *sliet*, *skriet* loka kā *no*-celmus — *slienam*, *skrienam* vai arī kā *o*-celmus — *slejam*, *skrejam*. II konjugācijā ir diezgan daudz tādu verbu, ko loka gan pēc viena, gan otra celma parauga, piem., *mizāju*, *bumbājuos*, *putāju*, *putāju*, *kārtāju*, *vagāju*, *šķavājuos*, (lietus) *mīglā* Raunā, bet *mizuoju*, *bumbuojuos*, *putuoju*, *putruoju*, *kārtuoju*², *vāguoju*², *šķēvuojuos*, (lietus) *mīgluo* Braslavā, Vilzēnos un citur; *gudrēju*, *karēju* // *karuoju* Raunā, *gudruoju*,

karuoju Braslavā, *dumpējuos*, *putenē²*, *zibenē²*, *(at)labējuōs²*
'klūstu vesels' Skrundā, *dumpuojuos*, *labuojuos* Braslavā utt.

Nākotne

Vidus izloksnēs atšķirīgas mēdz būt dsk. 1. un 2. personas formas. Blakus sākotnējai izskaņai *-sim*, *-sit* vienā izlokšņu daļā tiek lietotas vēl citas izskaņas.

Dsk. 1. personā daļā izlokšņu lieto izskaņu *-sam*, kas radusies tagadnes formu ar *-am* ietekmē, piem., *liksam*. Tā darinātu nākotnes dsk. 1. personas formu lieto Baldonē, Iecavā, Bauskā un citur.

Dsk. 2. personā vienā izlokšņu daļā lieto izskaņu *-siet*, piem., *smiēsiēt²* Elejā, *klaūsisiet* Jaunpilī un citur. Arī šī izskaņa ir radusies blakus tagadnes formām ar *-iet*.

Daļā izlokšņu ir arī sastopama izskaņa *-sat*, kas tāpat radusies tagadnes formu ietekmē, piem., *smiēsat²* Lestenē, *tapsat* Skrundā un citur.

Tagadnes formu ietekmē radušās arī formas ar *-sait*, piem., *tēksait*, *sacīsait* Raunā, *smiēsait²* Lestenē.

Nākotnes dsk. 1. un 2. personas izskaņu lietošanā ne visās izloksnēs ir saskaņa. Tā ir izloksnes, kur 1. personā ir vecā izskaņa *-sim*, bet 2. personā *-sat* // *-siet* // *-sait* // *-sit*, piem., Lestenē *smiēsat²* // *smiēsiēt²* // *smiēsait²* // *smiēsit²*, Raunā *tēksait* // *tēksat* // *tēksit*.

Izskaņa *-sis* 3. personā parastās *-sies* vietā sastopama Blīdienē, Gramzdā un citur, piem., *vilksis*. Tā īsti ir gaidāmā izskaņa šai personā.

I konjugācijas vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*, visās zemgaliskajās un Vidzemes vidus izloksnēs tiek iesprausts *-i* starp sakni un nākotnes izskaņu, piem., *nesisim*, *lauzīsim*, *siti-sim*, *grūdisim*. Līdzīgi darinātas formas tagad ir arī kursiskajās izloksnēs, piem., *vedīšu²*, *metīšu²*, *griēzišu²*, *nesīšu* Skrundā, Aizvīķos un citur. Bet Vidzemes vidus izloksnēs, piem., Mazsalacā, Vecatē, Braslavā, Cēsīs un citur sastop nākotnes formas, kas veidotas ar *-i* iespraudumu starp sakni un

nākotnes izskaņu arī tādiem I konjugācijas verbiem, kam sakne beidzas ar kādu citu līdzskani, ne *s*, *z*, *t*, *d*, pie tam nākotnes forma tādā gadījumā tiek veidota no verba pagātnes celma, ne no nenoteiksmes celma, piem., *saķērišu*² Vilzēnos, *zīnis*², *ļāvīšu*², *licis*² Bauņos, *lijis*², *atstājis*², *aris*² Vecatē, *cēlis*², *aūzīs*² Braslavā u. tml. Palaikam blakus šīm formām te lieto arī formas bez *-ī-* iesprauduma, piem., *ņems* Bauņos, *likšu* // *licišu*² Braslavā un citur.

No verba *iet*, *būt* un *duot* nākotnes formas veido kā literārajā valodā, piem., *aūzīs*² *dažic* (-ts) *platām lapām*, *tur būs*² *kreklīni*, *lakatīni* Braslavā.

Pagātne

Pagātnes formas I konjugācijas verbiem vidus izlokšņu vairumā darinātas ar piedēkli *-ā-* resp. *-jā-*, piem., *aug-ā-m*, *nes-ā-m*, *jā-jā-m*, *sē-jā-m*. Piedēklis *-ā-*, mainoties vārda morfoloģiskajam sastāvam, tagad ietilpst galotnē.

Kādreiz daļai I konjugācijas verbu pagātnes formas bijušas darinātas ar piedēkli *-ē-*. Šāda pagātnes formu darināšana patvērusies vairs šur tur Kurzemes izloksnēs, piem., *neļāve*, *iēbēre*² Bārtā un citur. Taču arī kursiskajās izloksnēs pagātnes *ē-*celmus tiecas aizstāt ar *ā-*celmiem. Tā Bārtā no verba *vest* ir šādas pagātnes formas.

Vsk.	Dsk.
1. <i>es vedu</i>	<i>mēs vedēm</i> ²
2. <i>tu vedi</i>	<i>jūs vedāt</i> ² (tā!)
3. <i>viņš vede</i>	<i>viņi vede</i>

Turpretī Skrundā, Aizvīķos, Embūtē un citur šo verbu pagātnē jau loka kā literārajā valodā.

Vsk.	Dsk.
1. <i>es vedu</i>	<i>mēs vedām</i> ²
2. <i>tu vedi</i>	<i>jūs vedāt</i> ²
3. <i>viņš veda</i>	<i>viņi veda</i>

Lokot šo verbu pēc seno ē-celmu parauga, konjugācija ir šāda, piem., Dunikā.

Vsk.	Dsk.
1. <i>es vežu</i>	<i>mēs vedēm</i>
2. <i>tu vedi</i>	<i>jūs vedēt</i>
3. <i>viņš vede</i>	<i>viņi vede</i>

Pagātnes ē-celmiem raksturīgā vsk. 1. personas forma sastopama arī šur tur Vidzemē, piem., *vežu, nešu, mešu, sviežu* Raunā, Smiltēnē un citur. Taču pārējās personās tos loka kā pagātnes ā-celmus. Ka abu celmu formas vairs netiek šķirtas, rāda tas, ka ē-celmu vsk. 1. personai tipiskā līdzskaņu mija *j* ietekmē atrodama arī dažu senu ā-celmu formās, piem., *trīņu* 'trīnu' Raunā.

No literārās valodas un citām vidus dialekta izloksnēm atšķirīgas pagātnes formas ir sastopamas daļā Kurzemes izlokšņu II konjugācijas vārdiem ar infinitīva izskaņu *-uot*. Rucavā, Nīcā, Bārtā, Gramzdā, Krūtē un Kalētos šiem vārdiem pagātnes formas veidotas ar piedēkli *-avā-*, piem., *mēlavu* 'meloju', *sapnavu* 'sapņoju' Bārtā.

Šo vārdus pagātnes formas ir šādas: *mēlavu, mēlavi, mēlava, mēlavām², mēlavât², mēlava*.

Dažās Vidzemes vidus izloksnēs sastopamas saīsinātas pagātnes formas 3. personā II un III konjugācijas vārdiem, piem., *mâcē, stâstī, gribē* Raunā.

Ļoti bieži saīsinātas (?) formas pagātnē tiek lietotas atematisksajiem vārdiem *būt* un *iēt*, piem., *bi, gā*.¹²¹

Imperatīvs

Imperatīva formas vidus izloksnēs mēdz būt atšķirīgas dsk. 2. personā.

Izlokšņu lielā daļā netiek šķirts indikatīvs un imperatīvs šai personā, t. i., pavēles izteiksmē tiek lietota tā pati forma, ko

¹²¹ J. Endzelīns, Lgr, 882. lpp.

lieto īstenības izteiksmes dsk. 2. personā, piem., *nākat! ņemat! laižat!²! sakat! lasat!* Bēnē, *nākat! sakāt!²!* Jaunaucē, *nāciēt!²! laiđiēt!²! sakiēt!²! lasiēt!²!* Glūdā.

o-celmu un *ā*-celmu formas palaikam netiek šķirtas tais pašās izlokšnēs, kur tās nešķir īstenības izteiksmē (skat. 131.—133. lpp.). Senā *ā*-celma galotne tiek lietota arī *o*-celmos, piem., *zīguojāt!²! paņēmaīt!²!* Braslavā, *nākait!* Bauņos utt., un *o*-celmu galotne ir ieviesta arī *ā*-celmos, piem., *nāciēt!²!* : *nestādiēt!²!* Braslavā.

Pārējo personu formās ir tās pašas īpatnības, kas ir atbilstošajās indikatīva formās (skat. 131.—135. lpp.).

Debitīvs

Vidus izlokšņu vairumā priedēkli *jā-* runā ar krītošo resp. nestiepto intonāciju, piem., *jācēl* Raunā, *jāceļ²* Braslavā u. tml. Taču daļā Kurzemes un zemgalisko izlokšņu priedēkli *jā-* runā ar stiepto intonāciju, piem., *jāđara* Bēnē, *jāpļau* Aizvīķos. Kursisko izlokšņu vairumā priedēklī ir īss *a*, piem., *janęs* Saldū.

Objekts blakus debitīvam vidus izlokšņu vairumā ir nominatīvā, piem., *jāpļau siēnc²* Aizvīķos; *jāieber tiē ābuōli* Raunā u. tml.

Kondicionālis

Kondicionāļa formas vidus izlokšnēs retumis atšķiras dsk. 1. un 2. personā. Blakus formām ar *-tu*, ko izlokšņu lielākajā daļā lieto abu skaitļu visās trīs personās, vienā izlokšņu daļā ir īpata dsk. 1. personas forma, kas beidzas ar *-tum*, *-tam* vai *-tūm*, piem., *ietam*, *rakstītam²*, *mēs būtam²* *đeņušī* Skrundā; *mēs la[b]prāt²* *būtam²* *gāšas* Vilzēnos; *kad tikai paši tiktum vēšļī* Braslavā; *ietūm* Rucavā, Nīcā.

Dsk. 2. personā vēl retāk nekā dsk. 1. personā sastop formas, kas beidzas ar *-tut* resp. *-tūt*, piem., *jūs zievātūt* 'jūs dzīvotu' Nīcā.

Par šādu formu izveidošanos J. ENDZELINS raksta: «Nīcā, kur tagad vienskaitlī ir lietājama izskaņa *-tu*, tai laikā, kad *-tu* vietā runāja vēl *-tū*, izejot no 3. personas ar *-tū* — pēc indikatīva celmu fleksijas parauga — ir darinātas tādas formas kā *ietūm* . . daudzsk. 1. personai (sal. lei. *keltūm* . .) un *ietūt* . . (līdzīgi lei. dial. daudzsk. 2. p. *žinotūt* . .) daudzsk. 2. personai. Tāda norise atkārtojās arī vēlāk pēc *-tū* saīsināšanas par *-tu*. Tā Adolfi gramatikā 51. lpp. blakus formām *es būtu*, *tu būtu*, *viņš* resp. *viņi būtu* sastop formas *mēs* buhtum un *jūs* buhtut (domājams ar īsu *u* priekš *-m* un *-t*); . . *-tum* daudzsk. 1. personai līdz ar *-tut* . . daudzsk. 2. personai ir Skrīveņos; sal. lei. *galētume*, *galētute* . . Ka *-tum* ir vairāk parasts, tas izskaidrojams pa daļai ar to, ka tas jau agrāk bija lietojams . ., pa daļai laikam arī ar to, ka no *-tut* vairījās divu *t* dēļ.

Citur sastop daudzsk. 1. personas jauninājumus *-tam* un daudzsk. 2. p. — ar *-tāt*, izejot no viensk. 1. personas ar *-tu* un viensk. 2. personas ar *-ti* . ., pēc indikatīva *o-* resp. *ā-*celmu fleksijas parauga . .»¹²²

Refleksīvais kondicionālis vidus izloksnēs beidzas ar *-tuos* gaidāmā *-tūs* vietā, piem., *vēlētuos*. Arī te vērojama īstenības izteiksmes tag. formu ietekme. Kā blakus *vēlku* ir refleksīvā forma *vēlkuos*, tāpat blakus *vēlētu* ir refl. forma *vēlētuos*.¹²³

Dažkārt izloksnēs kondicionāļa vietā tiek lietota indikatīva pagātnes forma, piem., *ta bi i labi* 'tad būtu labi' Valkā, Lugažos, *ka varētu² ruzus siēt², ta visi bi pa laūkiem pruôm²* Vecatē.

Relatīvs

Relatīva jeb atstāstījuma izteiksmes vienkāršo tagadni vidus izloksnēs veido tagadnes aktīvais nelokāmais divdabis ar *-uot*, *-uoties*, piem., *stāsta², ka kaimiņi pļauju ô t² siēnu²; māte saka, ka viņa nevaru ô t² gulēt²* Elejā.

¹²² J. Endzelīns, Lgr, 899.—900. lpp.

¹²³ Turpat, 909. lpp.

Vienkāršās nākotnes formas veido nākotnes aktīvais nelokāmais divdabis ar *-šuoť, -šuoťies*, piem., *tēys saka, ka viņš braukšuôť² uz pilsētu²* Ciecērē un citur. Vienā izlokšņu daļā šai gadījumā lieto arī nākotnes aktīvā divdabja *būšuoť* savienojumu ar infinitīvu, piem., *būšuoť krāsni iemūrēt* Valkā, Ērgemē; *šuôgad² būšuoť² būť² daūz riēkstu* Braslavā; *viņa būšuoť² braúkt² uz pilsētu* Bauņos un tamlīdzīgi.

Paralēli iepriekš aplūkotajām konstrukcijām tais pašās izloksnēs mēdz lietot arī indikatīva formu *būs* resp. *nebūs* savienojumu ar infinitīvu, piem., *diudesmit vienc (gads) viē būs būť* Valkā; *rit² būs² duôť²* (labību) Braslavā; *būs² rezēt², kā² būšuoť² būť²* 'redzēšot, kā būšot' Vecatē.

Atstāstot izteikumus, kas sastopami debitīvā, vidus izloksnēs var būt savas atšķirības.

Vienā izlokšņu daļā vienkāršās tagadnes formu veido, savienojot nelokāmo tagadnes aktīvo divdabi *ēsuot* ar debitīva formu, piem., *brālis saka, ka tēvam ēsuôť² jābraúc² uz pilsētu²* Bauņos. Blakus šādai izteiksmei lieto arī jauninātu izteiksmi: *šim² jāiētuôť²; tas juŃc² (-ts) akaľ² jāľāpuôť²* Vecatē; *tad ēsuôť² cilvēkaŃ² jābēguôť²* Vilzēnos; *brālis saka, ka tēvam šuođiēn² jābraúcuôť² // ēsuôť² jābraúcuot² // ēsuôť² jābraúc² uz pilsētu²* Ciecērē.

Nākotnes formas vai nu saskan ar literāro valodu, piem., *rit² būšuoť² jābraúc²* Elejā, vai arī atšķiras, piem., *būšuoť jābraúcuôť* Ērgemē; *virim tik kādu² laiciņu būšuoť² jāvęduôť²* Braslavā u. tml.

Tiek atstāstīts arī kondicionālis, piem., *búťuoť ľabāk palikusī te* Valkā; *ja nuô² rudeŃc² búťuoť² gāš, búťuoť² piľmuo² klasi caūri* Vecatē; *kumeļus viņč búťuoť² kuôpis²* Braslavā.

Atstāstot izteikumu, kas izsacīts ar pavēles izteiksmes formām, vidus izloksnēs lieto tās pašas formas, kas nostiprinājušās latviešu literārajā valodā, piem., *ľai² tu aízvęduôť² arī viņai²* Braslavā; *ľai saľguôťiēs² nuô² uzbudinājuma* Bauņos. Bet dažkārt izloksnēs patur to pašu pavēles izteiksmes formu, piem., *ja gribuôť² vęšęla tiki, ľai² nāk piē² viņas* Braslavā.

Pasīvs

Pasīva jeb ciešamās kārtas formas vidus izloksnēs palaikam veido, savienojot verba *tikt* un *tapt* personu formas ar pagātnes pasīvo divdabi, piem., *tās dakšas tika liēktas*² Vilzēnos; *grāmatā ir² teikt²* (-ts), *ka gaļu var² ēst²* Braslavā.

Refleksīvoformas

Zemgaliskajās un Vidzemes vidus izloksnēs verbu refleksīvoformas ir veidotas vienādi verbiem, kas atvasināti ar priedēkliem, kā arī verbiem, kam priedēkļa nav, piem., *celties*, *uzcelties*, kur refleksīvais elements pievienojies verbam beigās. Turpretī kursiskajās izloksnēs pa daļai vēl ir saglabājusies paraža iespraust refleksīvo elementu starp priedēkli un verba sakni, ja verbs ir atvasināts ar priedēkli, piem., *apsijuku* Rucavā. Parasti gan refleksīvais elements tagad tiek pievienots arī verba beigās, piem., *satiktiēs² // satikliēs²* Bunkā, *apsaprecējās²*, *sastiktiēs²*, *apsapirkuši* Aizvīķos u. tml.

Ka tamlīdzīgas refleksīvās formas bijušas arī Vidzemes un zemgaliskajās izloksnēs, liecina daži verbi ar *s* verba saknes priekšā, piem., *izsalkt*, *skaieties*, *sastapt*, *spūsties* resp. *atspūsties*, *atskāpt* resp. *atskāpināt*, kur šis *s* vairs nav izjūtams kā refleksīvais elements.¹²⁴

Iespraustais refleksīvais elements kursiskajās izloksnēs retumis vēl ir ar veco formu — *si*, bet biežāk tiek lietota forma *sa* vai tikai *s*.¹²⁵

Verbu infinitīvās formas

Infinitīvs

Atsevišķās izloksnēs blakus parastajām infinitīva formām ar *-t* atkarā no verba *gribēt* formām ir lietojams infinitīvs ar *-ti*, piem., *gribās² ēsti²*, *gribās² zērti²* Džūkstē un citur.

¹²⁴ J. Endzelīns, Lgr, 910. lpp.

¹²⁵ Par to sīki skat. turpat, 910.—916. lpp.

Refleksīvais infinitīvs parasti beidzas ar *-ties*, bet atsevišķās izloksnēs refleksīvie infinitīvi beidzas ar *-tis*, piem., *rātis*, *atminētis* un tamlīdzīgi Blīdienē.

Supīns

Supīns kā pilnīgi dzīva forma vēl ir sastopams Ziemeļvidzemē atkarā no vārdiem, kas izsaka virzību, piem., *nāk skatītūôs* Kauguros; *nac ģestu²* Braslavā; *es iēšu gulētu* Valkā.

Supīnu Vidzemes ziemeļrietumu izloksnēs lieto arī frazeoloģiskajās vārdkopās kopā ar verbu *iet*, piem., *es tak neiēšu² spēkulētu²* 'es taču nespekulēšu' Vecatē; *Milda jau² nu neiēs² mēluōtu²* 'Milda jau nu nemelos'; *es jau nu tev iēšu² smaidītu²* 'es jau nu smaidīšu, t. i., es nemaz netaisos smaidīt' Braslavā u. tml.

Supīnu lieto arī blakus verba *būt* formām, piem., *viņč nau bīš reģistrētu²* Bauņos; *rik, rik svieksiņc² koūžītē², rīt² būs² Mārīna mieluōtuōs²* Mazsalacā.

Tāpat supīnu sastop teikumos, kuros virzības verbs ir pavisam elidēts, piem., *gulētu² pruōm²* Braslavā; *diēnā² pruōm² us tīrumu pļautu un līnu raūtu²* Bauņos.

Particīpi

Particīpu jeb divdabju formas vidus izloksnēs visumā ir tādas pat kā literārajā valodā.

Divdabjiem, kas veidoti no verbu tagadnes celma, izloksnēs var būt palikušas tās īpatnības, kas ir sastopamas tagadnes celmā. Vienā izlokšņu daļā nav dažādu izskaņu tagadnes ciešamās kārtas lokāmajam divdabim, piem., *vēdamš², lasamš², žiēržamš²* Skrundā, *gulamš²* Embūtē un citur, bet *vēdams, zināms, gulīms* Blīdienē, *liekams, zināms², režīms* Pērkonē un citur.

Daļā izlokšņu, kur tagadnes formās nešķir *o*-celmus no *ā*-celmiem dsk. 1. un 2. personā, tagadnes pasīvajos divdabjos tomēr ir sastopamas gaidāmās izskaņas, piem., *lasāms*, blakus *lasam*, *lasat* Drabešos un Nītaurē.

Blakus tagadnes darāmās kārtas divdabim ar *-uošs*, *-uoša* izlokšnēs, kur tagadnē sastopamas *i*-celmu formas, ir arī vismaz daļēji sastopami no tām darināti divdabji, piem., vsk. dat. *gulišam*, ak. *gulišu* Blīdienē, vsk. dat. *negribišam* Raunā u. tml.

Sastopami arī tagadnes aktīvie lokāmie divdabji ar *-uots*, *-uota*, kas veidoti no nepārejošiem vārdiem, piem., *vāruóc* (-ts) Raunā, *vāruóc²* (-ts), *aūguóc²* (-ts) Braslavā, *vāruóc²* *ūdenis²* *aūguóc²* (-ts) *bērs²* Skrundā. Šie divdabji literārajā valodā plaši nav ieviesušies.

Blakus tagadnes nelokāmajam divdabim ar *-uot* izlokšnēs var sastapt arī no vecajiem *i*-celmiem veidotus divdabjus ar *-it*, piem., *zītđit²*, *režit²*, *zinīt²* Braslavā, Vīlzenos un citur.

Ne visās vidus izlokšnēs vienlīdz plaši ir lietojami nelokāmie tagadnes ciešamās kārtas divdabji ar *-am*, *-ām*, *-amies*, *-āmies*. Tā vienā Ziemeļvidzemes izlokšņu daļā palaikam to vietā lieto formas ar *-uot*, *-uoties*, piem., *zītđ²* *bēnu²* *raūdaŃ²* // *raūduōt²* Braslavā.

Pagātnes aktīvā divdabja sieviešu dzimtes vsk. nominatīva forma daudzās vidus izlokšnēs beidzas ar *-use* resp. *-ūse*, piem., *braūkuse²* Bunkā, Aizviķos, Embūtē, *ēdūse* Blīdienē un citur. Noteiktā galotne vienā izlokšņu daļā arī ir *-usē*, piem., *braūkuse²* Bunkā, *sasaluse²* Aizviķos un citur. Pārējos locījumos šis divdabis tomēr ir lokāms kā *iā*-celms.

Īpatas tagadnes un nākotnes aktīvā divdabja formas ir reģistrētas atsevišķās Kurzemes un Zemgales izlokšnēs. Tās ir formas ar *-u*, *-us*, *-šus*. Formas ar *-u*, *-us* ir tagadnes aktīvie divdabji, bet formas ar *-šus* — nākotnes aktīvie divdabji. Izlokšnēs tās lieto atstāstāmajā izteiksmē, piem., *ēsu* 'esot' Durbē, Mežamuižā, *režsus* 'redzot' Mežamuižā, *gulus* 'guļot' Pērkonē un citur, *būšsus²* 'būšot', *duōšsus²* 'došot' Nīcā, Pērkonē, *vilkšsus* 'vilkšot' Elejā, Ezerē un citur.

Kursiskajās un Kurzemes zemgaliskajās izloksnēs, kur blakus tagadnes *ōio*-celmiem ir pagātnes *avā*-celmi, pagātnes aktīvais divdabīis ir veidots no šā celma, piem., *mēlavis* 'melojis', *mēlavusi* resp. *mēlavuse* Nicā, Kalētos un citur.

Par fonētiskajiem pārveidojumiem divdabjos runāts fonētikas daļā.

Nelokāmās vārdšķiras

Prepozīcijas

Prepozīcijas vidus izlokšņu vairumā fonētiski ir vienādas un saskan arī ar atbilstošajām formām literārajā valodā. Dažas īpatas prepozīcijas ir kursiskajās izloksnēs un daļā zemgalisko izlokšņu.

Parastā *aiz* (kas radies, kontaminējot *az* un *iz*) vietā ir vēl sastopams *az* vai *áz*² vienā kursisko un zemgalisko izlokšņu daļā, piem., Priekulē, Kalētos, Gramzdā, Blīdienē un citur. Tā Blīdienē saka *áz kalna*.

Tāda pati forma ir arī priedēklim, piem., *āznest*, *āzdars* Blīdienē.

apakš vietā vienā izlokšņu daļā ir forma *apuz*, piem., *apuz tās liēpas* Braslavā, Bauņos un citur.

Prepozīciju *bez* daļā izlokšņu runā *bes*, piem., *bes ūdeni*² Ilē un citur.

Par arhaismu vidus izloksnēs kļūst prepozīcija *iz*, ko aizstāj *nuo*. Atsevišķos gadījumos to vēl sastop, piem., *tas jaū² vis: paliēk² vēclaiciskis un iziēt² iz prāta²* Vilzēnos.

Blakus prepozīcijai *uz* Kurzemē un arī daļā zemgalisko izlokšņu ir priedēklis *ūz*, piem., *uz viēna² cēlma² : ūsticējās²* Bēnē. *uz* resp. *ūz* laikam ir vecas blakus formas.¹²⁶

¹²⁶ J. Endzelīns, Lgr, 688.—689. lpp.

Adverbi

Adverbu formas vidus izloksnēs visumā ir līdzīgi veidotas, bet atsevišķu adverbu forma var arī nebūt vienāda visās izloksnēs, jo var būt izmantota cita locījuma forma, var būt notikuši formas pārveidojumi citu adverbu ietekmē un tamlīdzīgi. Tā parastās formas *blakus* vietā Skrundā lieto formu *blakū*²; *lāgiem* Braslavā, bet *lāguōs* Valkā. Dažreiz izloksnēs var sastapt adverbā nozīmē lietotas vārdkopas vai prepozīciju savienojumus ar locījumiem, kur citās izloksnēs to pašu izsaka citādi, piem., *pīrmāi galā* 'sākumā' Raunā, *viēnā mērā* 'vienmēr', *uōtrām kar^atām* Blīdienē, *nūo pīr^amiēnes* 'sākumā' Blīdienē *pa ritīgam* 'krietni', *nūo ritīm* 'ritos', *uz riņķa* 'apkārt' Raunā, *nuō² pakaļas* 'pakaļ', *uz zemi* 'lejum, zemē', *uz mata* 'gluži', *uz galvuōšanu*² 'katrā ziņā' Braslavā un tamlīdzīgi.

Diezgan plaši izloksnēs ir lietojamas adverbu formas ar *-ās*, piem., *tūlītās*², *tagdītās*² Skrundā, *tēitanās*, *šeitanās* Blīdienē un citur.

Sastopami arī adverbi ar *-īk*, piem., *pīrmīk* Raunā, *tūlik* 'tūlīt', *tadīk* 'tagad', *pīrmīk*² 'Vecatē un ar *-ād*, piem., *piērmād*² 'nesen' Skrundā.

Adverbos, kas veidoti no adjektīviem ar *-i*, vidus izloksnēs palaikam *-i* priekšā nav vērojama līdzskaņu mija *j* ietekmē, piem., *taisni*, *reṭi*, *glīti* u. tml. Taču atsevišķās formās šāda mija ir, piem., *vēļi*² Vilzēnos, *glīži*² Bauņos, *tāišņi*, *viēnāži*, *abējāži* Raunā un citur.

Daži apstākļa vārdu tipi nav vienlīdz izplatīti visās izloksnēs. Tā ne visur pazīst atvasinājumus no skaitļiem — *divatā*, *trijatā* utt. Tai vietā izsakās kā citādi, piem., *pa diviem* // *pa divim* Braslavā, Vilzēnos.

Konjunkcijas, partikulas, interjekcijas

Arī šo vārdšķiru formas nav viscaur vienādas. Sakarā ar to, ka izloksņu sintakse līdz šim maz pētīta, trūkst ziņu arī par šo vārdšķiru formām. Daudzos izloksņu aprakstos tās nav pat minētas.

Diezgan bieži par nosacījuma saikli izmanto *kad*, nevis *ja*, piem., Braslavā. Saikli *ka* daudzās izloksnēs aizstāj *kad*, piem., *teica, kad gribuot ēst* un tamlīdzīgi.

Pamatojuma saikli *jo* vienā izlokšņu daļā nelieto. Tai vietā sastop *tapēc ka*, piem., Braslavā, Vilzēnos.

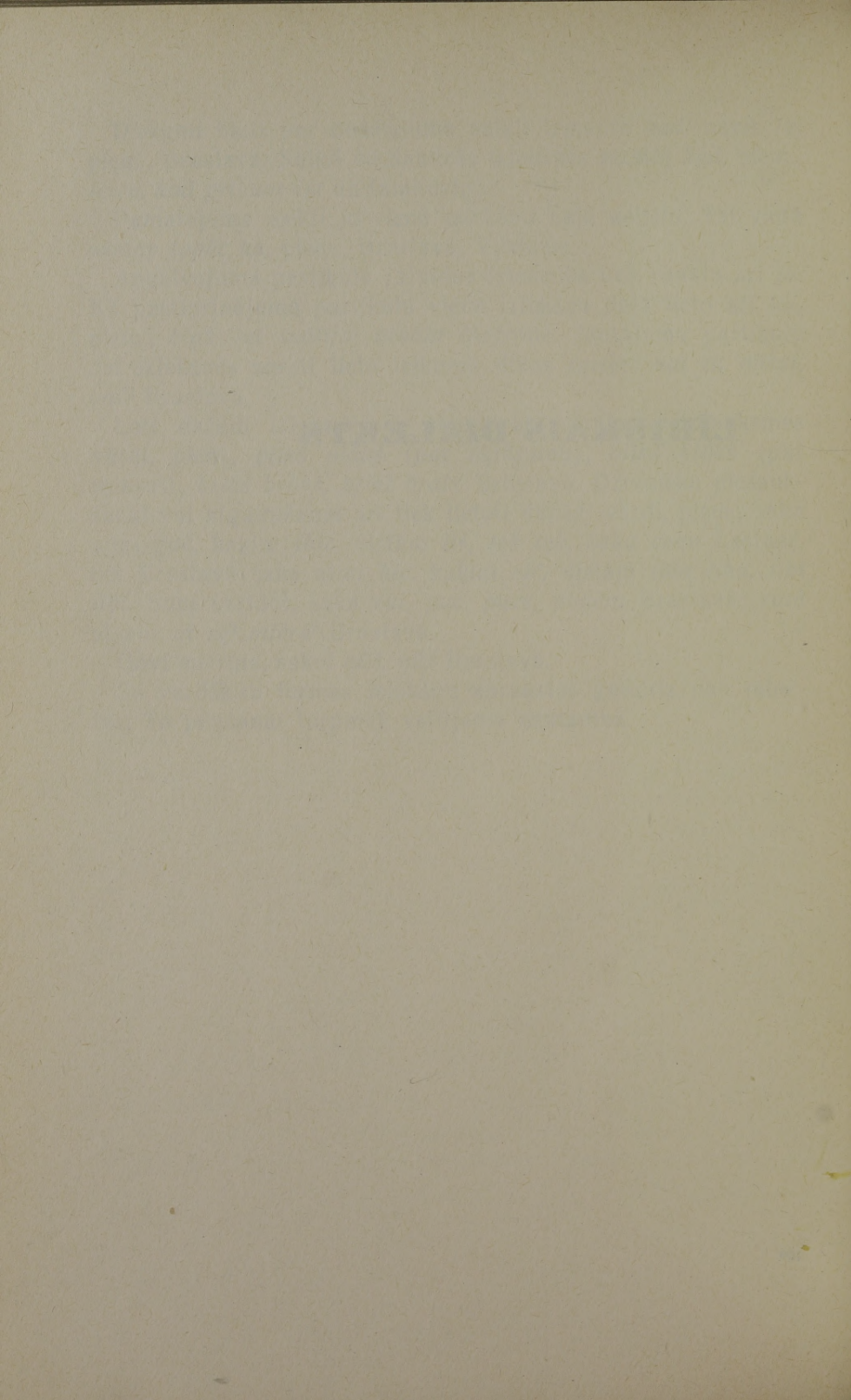
Apgalvojuma partikula *jā* vidus izloksnēs tiek runāta arī *jō*. Kā pastiprinājuma partikulu vienā izlokšņu daļā lieto arī *lai*, piem., *viņš 'lai suōlīja² atnākt* Mežotnē. Jautājuma partikulu *vai* izloksnēs nereti lieto teikumā divas reizes: *vai tu nāksi, vai?* Braslavā.

Ļoti dažādi izloksnēs ir skaņu atdarinājuma izsaukmes vārdi, piem., *plikš plākš* (par šķidrumu), *blīkš blākš* (par troksni), *briks brākš, brikt brakt* Braslavā. Dzīvnieku piesaukšanai vai atgainīšanai arī tiek lietoti dažādi vārdi, piem., saka aitai *gač*, kaķim *škic*, vistām *tiš, tēk tēk, cabu cabu* Lestenē, bet Braslavā saka aitai *kic*, kaķim *kić*, vistām *tiba tiba, tibī tibī*. Suni uzrīdot, saka *cui, puc, pucs, paņem* Braslavā; suni atsauc ar *sē², miērā²* Braslavā.

Govi mierina, sakot *nūž, nūž* Braslavā.

Šo vārdšķiru formas izlokšņu aprakstos gandrīz nav minētas. To pētīšanai turpmāk veltījama uzmanība.

LĪBISKAIS DIALEKTS

Pie lībiskā dialekta pieder Kurzemes ziemeļu daļā un Vidzemes ziemeļrietumu daļā runātās izloksnes. Ļoti tuvas šām izloksnēm ir arī izloksnes, ko runā Rūjienas apkaimē. (Skat. latviešu dialektu karti grāmatas beigās.)

Šai dialektā vairāk nekā citos latviešu valodas dialektos ir manāma somugru valodu ietekme, jo šajos novados blakus latviešiem resp. kuršiem daudzus gadsimtus ir dzīvojuši lībieši. Ancē un Dundagā vēl tagad daļa iedzīvotāju ir lībieši, kas runā savu valodu.

Jau laikā, kad visā pašreizējā lībiskā dialekta teritorijā daļa iedzīvotāju runāja divas valodas — latviešu (resp. kuršu) un lībiešu, kā arī vēlāk, latviešu valodai izspiežot lībiešu valodu, atsevišķas lībiešu valodas iezīmes ir tikušas pārnestas uz latviešu valodu. Tāpat lībiešu valodas ietekmē viens otrs pašā latviešu valodā aizsācies process ir ieguvis spilgtāku raksturu nekā citur. Tāpēc arī lingvistiskajā literatūrā šo dialektu sauc par lībisko dialektu.

Vidzemes ziemeļrietumu daļā runātās izloksnes nav gluži līdzīgas Kurzemes ziemeļu izloksnēm. Tas izskaidrojams ar faktu, ka katrai izlokšņu grupai pamatā ir bijušas citādas latviešu izlokšņu grupas, kas krustojušās ar lībiešu valodu, kura tāpat bijusi ar savām īpatnībām Vidzemē un Kurzemē. Kurzemes lībiskās izloksnes ir radušās, krustojoties vēlāk pārlatvīnāto kuršu valodai ar Kurzemes lībiešu valodu, bet Vidzemē ar Vidzemes lībiešu valodu krustojās zemgaliski latviskās Vidzemes vidienes izloksnes.¹²⁷ Tāpēc blakus kopīgām iezīmēm

¹²⁷ Uz zināmu kursisku substrātu Rietumvidzemē norāda J. Endzelīns, Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. — FBR III (1927), 5.—7. lpp. Par šo jautājumu arī Ē. Hauzenberga-Sturma, Il problema dei Curoni in Livonia.

katrai izlokšņu grupai ir arī savas atšķirīgas īpatnības, kas tās tuvina citām Kurzemes resp. Vidzemes izloksnēm.

Abām lībisko izlokšņu grupām ir raksturīgas vairākas īpatnības.

1. Kā Vidzemes, tā Kurzemes lībiskajās izloksnēs ir zudusi starpība starp krītošo un laužto intonāciju, piem., *kuòks*², *luòks*², (triju intonāciju apgabalā *kùòks*, *lùòks*), *roùt*², *ric*² (triju intonāciju apgabalā *raùt*, *riùs*) u. tml. (Sīkāk par intonācijām skat. 156.—159. lpp.)

2. *au* resp. *au* ir pārvērties par *âu* vai *ou*, piem., *sâùkt*² Stendē, *kâùns*² Vandzenē, *soùkt*² Duntē u. tml.

3. *ê*² palaikam troksneņu priekšā ir pārvērties par *êi*², piem., *eišan*² (< *ēšana*) Popē, *pleisiks*² (< *plēsigs*), *papeiž*² (< *papēži*), *peic*² (< *pēc*), *breiks*² (< *brēks*) Vandzenē, *seid*² (< *sēd*) Limbažos un citur.

4. Divskaņus *ie* un *uo*, tāpat arī garos patskaņus mēdz pārvērst par īsiem patskaņiem piedēkļu un gala zilbēs, piem., *runat*, *žâvet*², *mâcit*², *dabut*, *sēpot* Alojā; *bêktas*² (-g-) // *skriêtes*² Limbažos; vsk. lok. *kaļna*², *egle*, dsk. dat. *ragum*; *staigal*, *gudrat*, *meklēt*, *dabut* Stendē; *runēt*, *lasidams*, *teļēns* Vandzenē u. tml.

5. Gala zilbju īsie patskaņi parasti ir zuduši. Ja patskanis ir zudis aiz nebalsīga līdzskaņa, tad šo nebalsīgo līdzskani mēdz pagarināt, piem., *uḗ*, *laḗ*, *raī* u. tml. Ja patskanis ir zudis aiz balsīga līdzskaņa, tad pagarināts tiek iepriekšējās zilbes patskanis, piem., *râd-s* (< *radus*) Stendē, *âb* (< *abi*), *dâb* (< *daba*) Vandzenē, Limbažos un citur.

6. Daļā lībisko izlokšņu tiklab Vidzemē, kā arī Kurzemē palatālo patskaņu priekšā, kas paši parasti ir zuduši, tiek palatalizēti līdzskaņi, piem., *atnâcs* (< *atnâcis*), *sâ^ecs*² (< *sâcis*) Nabē, *sâçt* (< *sacit*) Zūrās u. tml.

7. Lielākā vai mazākā mērā visās lībiskajās izloksnēs vērojama sieviešu dzimtes aizstāšana ar vīriešu dzimti, piem., *tiē liēlei pļâvs* (< *tie lielaji pļavas*) 'tās lielās pļavas' Lādē; *cūkim* 'cūkām', *mātam* 'mātei' Limbažos, *mas* (-zs) *siēviš* (< *sieviņš*) 'maza sieviņa' Piltēnē u. tml.

8. Konjugācijā parasti 3. personas forma aizstāj 1. un 2. personas formu abos skaitļos, piem., *es, tu, viņš // viņš, mēs // mēs, jūs, viņš ēd², sit, las* u. tml.

9. Aiz ģenitīva prepozīcijām vienskaitlī tiek lietota akuzatīva forma, piem., *piē² brāl* (< *brāli*), *nuō² ruōk²* (< *ruoku*), *bez noūd²* (< *naudu*) u. tml.

Šīm dažādajām lībisko izlokšņu kopīgajām pazīmēm nav ne vienāda cilme, ne izplatība. Daļu no tām var uzlūkot par tādām, kas radušās lībiešu valodas ietekmē, piem., *au* pārveidojums par *ou* (sal. līb. *loulō* 'dziedāt', ig. *laulda*, s. *laulaa*). Tāpat lībiešu valodas ietekmē laikam būs radušies garo patskaņu un divskaņu *ie* un *uo* pārveidojumi piedēkļu un gala zilbēs, jo, kā aizrāda J. ENDZELINS, «. . rietumsomu («ostseefinische») valodās seni gaŗumi rodami tikai saknes zilbēs; Kursas lībiešu izloksnēs piedēkļu gaŗumi ir jauni. .»¹²⁸ Kāds sakars liekas būt arī galazilbju īso patskaņu zudumam ar lībiešu valodā sastopamo apokopi, kaut arī patskaņu zudums gala zilbēs sastopams arī citos latviešu valodas dialektos. Spilgta lībiska iezīme ir sieviešu dzimtes sarukums, jo somugru valodās netiek šķirtas gramatiskās dzimtes. Pārējās īpatnības — intonāciju sakritums, 3. personas vispārinājums konjugācijā, akuzatīva lietošana aiz ģenitīva prepozīcijām radušās laikam bez tiešas lībiešu valodas ietekmes. Problematisks ir jautājums par zobeņu palatalizāciju celma beigās un *ē²* pārveidojumu.

Tāmnieku jeb Kurzemes lībiskās izloksnes atšķiras no Vidzemes lībiskajām izloksnēm ar šādām īpatnībām.

1. Bez palīgakcenta runātie patskaņi un pat divskaņi tāmnieku izloksnēs piedēkļu zilbēs var zust, piem., *sacīt* (< *sacit*) Zūrās un citās dziļo tāmnieku izloksnēs, bet *sacit* Vidzemes lībiskajās izloksnēs, *kūmliš* (< *kumeliņš*) Popē, bet *kumeliņč // kumelinc* Vidzemes lībiskajās izloksnēs, *dañctēs* (< *dancuotājs*) Popē, *dañcataš // dañcotaš* Vidzemes lībiskajās izloksnēs.

¹²⁸ J. Endzelīns, Lgr, 66. lpp.

2. Kurzemes lībiskās izloksnes no Vidzemes lībiskajām izloksnēm atšķiras arī ar visām Kurzemes izloksnēm kopīgajām īpatnībām.

a) Plašākos apmēros nekā citās latviešu izloksnēs ir paglābts *u* līdzskaņu *v*, *b* priekšā. Tā Sarkanmuižā lieto vārdus *dubans*, *bez dubans*, *suvans*, *zūu* (< *zuve*), *dui* (< *duji*) līdzīgi kā citās Kurzemes izloksnēs.

b) Sena tautosillabiska *r* priekšā visās tāmnieku izloksnēs *a* un *e* ar jebkuru intonāciju ir gari, piem., *dārs²* (-zs), *vārn*, *dārs²* (-bs), *bērs²* (< *bērn*s), *pērl*, *ķērt²* Vandzenē un citur.

Ja *r* kļuvis tautosillabisks, zūdot aiz tā kādam patskanim, *a* un *e* palaikam palikuši īsi, piem., *zārs²*, *cefs²* Vandzenē un citur. Taču ir arī tādas tāmnieku izloksnes, kur arī šādos gadījumos *a* un *e* ir garš, piem., *zārs²* Ancē, Lībagos, Nogalē un citur.

i un *u* sena tautosillabiska *r* priekšā tāmnieku izloksnēs tāpat kā nelībiskajās kursiskajās izloksnēs arī pārveidoti. *-ir-* vietā runā *-ir-* vai *-ier-*, *-ur-* vietā *-ūr-* vai *-uor-*. Daļā izlokšņu *i* un *u* šai pozīcijā tikuši pagarināti neatkarīgi no intonācijas, piem., *stīrn*, *zīrks²*, *pīrkl²*, *dūrt*, *pūrns²*.¹²⁹ Ir arī izloksnes, kur pagarina tikai stiepti intonētus savienojumus: *mūrt*, *dūrt*, bet *zīrks* (-gs), *puŕns²*.

Diezgan liela ir to izlokšņu grupa, kur *-ir-* un *-ur-* pārveidoti par *-ier-* un *-uor-* neatkarīgi no intonācijas, bet Dundagā par *-ier-* un *-uor-* pārveidoti tikai stiepti intonēti *-ir-*, *-ur-*.¹³⁰

Tāmnieku izloksnēs pagarināts arī *o* tautosillabiska *r* priekšā, piem., *čôrkstēt²* 'čurkstēt' Stendē, *pôrg²* 'zems, resns cilvēks' Vandzenē u. c.

Vidzemes lībiskajās izloksnēs savienojumos ar senu tautosillabisku *r*, ja savienojumam bijusi laužta intonācija, *a* un *e* palikuši īsi, piem., *daŕps²* (-bs), *zeŕt²*. Savienojumi *-ir-*, *-ur-* visnotaļ palikuši nepārveidoti.

¹²⁹ J. Endzelīns, Lgr, 149. lpp.

¹³⁰ Turpat, 150. lpp.

c) Kurzemes libiskajās izloksnēs, tāpat kā citās Kurzemes izloksnēs, ir sastopami vārdi ar senu tautosillabisku *n*, piem., *bleņst*, *duņcs*, *ļuņkans*, *pleņsties* 'plesties' Stendē, *danzs* 'riteņa loks' Laidzē u. tml. Taču arī Vidzemes libiskajās izloksnēs ir sastopami vārdi ar tautosillabisku *n*. Izlokšņu aprakstos tādēļ šai parādībai veltījama uzmanība.

d) Labāk nekā citās latviešu izlokšņu grupās Kurzemes, tai skaitā arī tāmnieku izloksnēs, ir paglābts mīkstinātais *r*, piem., *garš* Popē, *jūr* Užavā, *kārš*² Stendē u. tml.

Vidzemes libiskajās izloksnēs *r* gan laikam nav patvēries.

e) Ja vārda vai teikuma sakarā *t* nokļuvis *j* priekšā, tad tāmnieku izloksnēs var rasties *k*, piem., *aķāt*² (< *atjāt*) Zlēkās. Vidzemes libiskajās izloksnēs šī parādība sveša.

f) *i*-celmu substantīvi tāmnieku izloksnēs pārveidoti par *ē*-celmiem, piem., *iskapt*, *pākst*² Stendē. Vidzemē tie vēl nav pilnīgi pārgājuši *ē*-celmos.

g) Tāmnieku izlokšņu vienā daļā sastopamas vecas locījumu galotnes, kas ārpus Kurzemes vairs nav pazīstamas. Tā dsk. datīvs *o-*, *io-* un (*i*)*io*-celma substantīviem var beigties ar *-ēms* (< *-iems*), piem., *ritēms*² Dundagā. *ā*-celmu dsk. datīva vecā forma beidzas ar *-ams* (< *-āms*), piem., *siēvams* 'sievām', *ē*-celmu — ar *-ēms*, piem., *mātešms* Dundagā.

h) Nākotnes formas I konjugācijas vārdiem ar *s*, *z*, *t*, *d* saknes beigās vienā tāmnieku izlokšņu daļā tiek darinātas bez *ī* iesprauduma starp sakni un nākotnes piedēkli, piem., *siz* 'sitīšu, sitīsi utt.', *svīs*² 'svīdišu utt.' Sarkanmuižā. Vidzemes libiskās izloksnes šai ziņā saskan ar Vidzemes vidienes izloksnēm.

i) Ar priedēkļiem atvasinātiem vārdiem refleksīvās formas veidotas, iespraužot refleksīvo elementu starp priedēkli un verba sakni un pievienojot arī verba beigās, piem., *jazduōdēs*² 'jādodas' Dundagā, *sazrūntēs* 'sarunāties', *apsģērbtēs*² 'apgērbties', *pasklōstēs* 'paklausīties' Sarkanmuižā u. tml.

Vidzemes izloksnēs sastopamas atsevišķas sastingušas šā tipa formu atliekas, piem., *atspūstes*² 'atpūsties', (zīrgam saka)

atskâp! 'atkāpies' Alojā. Citādi refleksīvās formas morfoloģiski tur saskan ar literāro valodu, piem., *parunates*.

Tāmnieku izlokšnes savukārt iedala dziļajās (Dundagas un Ventspils apkaimē) un nedziļajās izlokšnēs. Vidzemes lībiskās izlokšnes sīkāk neklasificē, kaut arī šeit izlokšnēs ap Dunti ir diezgan daudz atšķirīgu iezīmju.

Bez tikko aplūkotajām īpatnībām lībiskajās izlokšnēs ir vēl daudz citu īpatnību.

FONĒTIKA

Zilbe

Lībiskajās izloksnēs zilbes centrā var būt ne tikai patskaņi vai divskaņi, bet arī sonanti, piem., *stiprs, iēsms*² Svētcimā, *saln*² Vandzenē u. tml. No gadījumiem, kur zilbes centru veidotu plūdenis vai nāsenis, vienā lībisko izlokšņu daļā tiklab Vidzemē, kā arī Kurzemē tomēr vairās, iespraužot sonanta priekšā kādu īsu patskani, piem., *egil* (< *egļ* < *egle*), *gudirs* (< *gudrs*) Lādē, *dubļ* (< *dubļ* < *dubļi*) Dundagā u. tml.

Zilbes tips, kāds sastopams tāmnieku izloksnēs uzsvērtās zilbēs, tiek saukts par kāpjoši diftongisku.¹³¹

Uzsvars

Vārda uzsvars arī lībiskajās izloksnēs palaikam ir pirmajā zilbē. Pirmās zilbes uzsvēršanas likumam nepakļaujas tie paši gadījumi, kas literārajā valodā.¹³² Bet gluži kā vidus izloksnēs kādu citu zilbi (ne pirmo) var uzsvērt afektētas vai emfatiskas runas gadījumos. Ļoti parasta ir saknes zilbes uzsvēršana ar piedēkļiem atvasinātu verbu formās, sevišķi divdabjos, piem., *ziēd*², *acs aiz'likuš*² Ainažos; *iēt*, *gaļv*² *pa'cēls*² Rozēnos; *pa'lēgdams*², *kūkum*² *uz'mets* Alojā; *ēd*² *ne'gribe'dams*; *kāļ pe'sizdams*; *ak tu, no'sitams tāt* (-ds)! *galig no'sāls*; *ka*

¹³¹ Skat. A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku. — FBR VI (1926), 22.—30. lpp. un tur minēto literatūru.

¹³² Mllgr I, 70.—71. lpp.

is:spļāūc (-ts) Vandzenē un citur. Bez divdabjiem kādu citu zilbi emfatiskā runā mēdz uzsvērt arī citās verbu, adverbu, numerāļu formās, piem., *zītks²* (-gs) *ne:kust*; *briēs sig sāk² oūkt²* Alojā; *tur nu bi nenoēstiēs²*; *ka tu is:putēt!* *ab:duōmejiēs²*! Vandzenē, *sōv septiņ:desmit!* *jašņāūkajās² ne:jāūk²* u. c. Stendē.

Reģistrēti gadījumi, kur kādu citu (ne pirmo) zilbi uzsver arī ar piedēkļiem atvasinātos vārdos, piem., *so:vāc²*, *da:žā:d²* (< *dažādi*) *ga:luētēn²* (< *galuotne*) Popē, *žēļ jo zā:ls² vī:sā:ds²* Stendē.

Kādu citu zilbi uzsver arī aizgūtos vārdos, svešvārdos un personu vārdos, piem., *ba:ruāns²*, *ma:ši:n*, *Lo:vī:z²* (< *Lovīza* ?) Popē, *Mas:tērukš* (< *Maztēruksis*) Stendē, *viš i kuda gabale* Vandzenē.

Kādu citu (ne pirmo) zilbi uzsver arī salikteņos un nominālos atvasinājumos, piem., *abar:kaš* (< *abrkasis*), *pa:gult²* Popē, *p'e zuprāceņim*, *ķimēn:sā:ls* Stendē.

Bez te minētajiem lībiskajās izloksnēs ir vēl citi gadījumi, kur vārda uzsvars nav pirmajā zilbē. Izlokšņu aprakstos tie visi reģistrējami.

Salikteņos un atvasinājumos ar piedēkļiem varbūt ir paglābta senāka uzsvara vieta, jo pēc J. ENDZELINA domām kuršu valodā brīvais vārda uzsvars varējis būt paglābts ilgāk nekā latviešu valodā.¹³³ Aizguvumos laikam paturēta citu valodu uzsvara vieta.

Intonācijas

Lībiskajām izloksnēm ir raksturīga divu pamatintonāciju sistēma.

Palaikam bez pārmaiņām saglabāta stieptā intonācija, piem., *nākt*, *gūt*, *mēs* // *mēs* u. tml.

Krītošajai intonācijai saplūstot ar laužto, ir radusies intonācija, ko visā lībisko izlokšņu apgabalā nerunā vienādi. Kurzemes izloksnēs, sevišķi Dundagas apkaimē, to runā laužti,

¹³³ J. Endzelīns, Lgr, 32. lpp.

bet Vidzemes izloksnēs tā ir tuvāka krītošajai intonācijai.¹³⁴ Vienā izlokšņu daļā šī intonācija vēl modificējas. Balsīgu līdzskaņu priekšā runā vairāk lauztu intonāciju, bet ne-balsīgu līdzskaņu priekšā — krītošu, piem., *dròuks* (-gs), ģen. *droúg* (< *drauga*) Rūjienā.¹³⁵

Bez tam libiskajās izloksnēs ir izveidojušās arī sekundāras intonācijas: krītoša, kāpjoši krītoša, lauzti krītoša un stiepti krītoša.

Kurzemes izlokšņu vienā daļā īsa patskaņa savienojumos ar tautosillabisku *l, ḷ, m, n, ņ, r, ṛ* vienzilbes formās, izskaņās un galotnēs, ja nav noticis libiskajām izloksnēm raksturīgais galazilbes īsā patskaņa zudums, tiek runāta (sekundāri radusies?) krītoša intonācija, piem., *gùl, cèļ, stùm, stabàm, māsàm* (< *māsām*), *màn, meitiņ²! kùr, zèŗ* Stendē, *màn ùn sunim* Kandavā u. tml.

Dažkārt šais izloksnēs krītošā intonācija sastopama arī saliktoņos un atvasinājumos, piem., *cèļma:l, misiņkaleis²* Stendē.

Ar kāpjoši krītošu vai krītošu intonāciju libiskajās izloksnēs runā tos garumus, kas radušies balsīgu līdzskaņu priekšā, aiz tiem zūdot kādam patskanim resp. divskanī, piem., *lāb* (< *labi, laba* vai *labu*) Stendē, *lāgzd, dābt* (< *da-būt*) Popē, *dāb* Ainažos, Rozēnos un citur, *gād* (< *gadu*) Lādē, *vèd* (< *veda*) Nabē, *zùv* (< *zuve*) Ancē, *māzgtēs* (< *mazgāties*) Zūrās u. tml.

Dažās izloksnēs ar šo intonāciju tiek runātas arī tādu o-celma nometņu saknes zilbes, kur citās latviešu izloksnēs, lai novērstu grūti izrunājamu līdzskaņu kopu, galazilbē ir *i* resp. *y, a, u*, piem., *māzgs* (vidus izl. *mēzglis*), *gūdrs* (*gudris* resp. *gudrys, gudras, gudrus*) Stendē un citur.

¹³⁴ A. Ābele, Piezīmes par Vidzemes libisko izlokšņu intonācijām. — FBR XII (1932), 94.—99. lpp. A. Ābele, Dundagas izloksnes intonācijas. — FBR IX (1929), 168.—198. lpp. — A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku.

¹³⁵ A. Ābele, Rūjienas izloksnes sekundārās intonācijas. — FBR XI (1929), 84.—99. lpp.

Stiepti krītošā intonācija rodas vienā tāmnieku izlokšņu daļā stiepti intonētās zilbēs balsīga līdzskaņa priekšā, aiz kura zudis kāds patskanis resp. divskanis, piem., vsk. nom. *bāls*, bet dsk. ak. *bā:ls* (< *bālus*), vsk. nom. *pūrs*, bet dsk. ak. *pū:rs* u. tml. Stendē un citur. Vidzemes izloksnēs stiepti krītošās intonācijas nav.

Lauzti krītošā intonācija vienā tāmnieku izlokšņu daļā rodas lauzti intonētās zilbēs balsīga līdzskaņa priekšā, aiz kura zudis kāds patskanis resp. divskanis, piem., 3. pers. *sniēg²*, bet vsk. ak. *sniē:g²* (< *sniegu*) Stendē, vsk. nom. *galc²* (-ds), bet ģen. *gal:d²* Vandzenē u. tml.

Atsevišķās izloksnēs atrodami vēl citādi intonāciju pārveidojumi, kas izlokšņu aprakstos uzrādāmi.

Neuzsvērtās zilbēs libiskajās izloksnēs garumi ir iespējami salikteņos, atvasinājumos ar piedēkļiem, dažos piedēkļos, un tie var arī rasties sakarā ar patskaņa zudumu aiz balsīga līdzskaņa. Neuzsvērtajās saknes zilbēs libiskajās izloksnēs palaikam patur starpību starp stiepto un nestiepto ([^]) intonāciju, piem., *apsēi* (no *apsēt*) un *apsēi²* (no *apsiēt²*) Alojā, *apsē:i* blakus *apsē:i²* Stendē un citur. Piedēkļu un gala zilbēs Vidzemes libiskajās dažās robežizloksnēs dažkārt grūti nošķirt stiepto intonāciju no nestieptās. Sakarā ar to viena un tā paša cilvēka runā vienā un tai pašā formā dzirdama intonācija, ko var uztvert par stiepto un nestiepto, piem., *zērāš²* // *zērāš²*, *kalēš* // *kalēš²* Daugulos, *kuôkâ²* // *kuôkâ²*, *ruôkâ²* // *ruôkâ²* Augstrozē, *klēti²* // *klēti* // *klēti* Lēdurgā un citur.

Neuzsvērtu zilbju intonācijām izlokšņu aprakstos veltījama pienācīgā uzmanība, aprakstot arī dažādos intonāciju modifīcējumus.

Kontrahētos garumus libiskajās izloksnēs nerunā ar vienu un to pašu intonāciju. Tā Laidzē un Kandavā blakus tiek lietotas formas *jaūzmeṭ* (< *ja-uzmeṭ*) un *jātnāk* (< *ja-atnāk*), Stendē *pāūkārs²* (< *pavakars*), *pāūsārs²*, bet *vaižiks²* (-gs) u. tml.

Metatonija. Lībiskajās izloksnēs ir noteikti gadījumi, kur kāda sakne nepatur savu intonāciju visos gadījumos nemainītu.

1. Vienā tāmnieku izlokšņu daļā sastop metatoniju deminutīvos ar *-elis*, *-ele*. Ja pamatvārda saknē ir lauztā resp. lauzti krītošā intonācija, tad atvasinājuma saknē — stieptā intonācija, piem., *āūns*², bet *āūnels*², *guó:v*², bet *guōče:l*, *vērs:*², bet *vēršels*², *zírks*² (-gs), bet *zírģels* u. tml. Stendē, *maīs*², bet *maišēls*, *oūns*², bet *oūņēls* Vandzenē un citur.

2. Dažās tāmnieku izloksnēs tāda paša tipa metatonija ir arī atvasinājumos ar *-ene*, *-ēns*, piem., *kuóks*², bet *kuōce:n* 'liels koka trauks', *kniēpt*² (-bt), bet *kniēbe:n* 'kāda lielo skudru pasuga' Stendē, *guóu*², bet *guōtēns*² Vandzenē u. tml.

3. Nominālajos atvasinājumos ar *ie-*, *nuo-*, *pie-* dažkārt priedēklī ir stieptā intonācija, kamēr verbālajā priedēklī un prepozīcijā (ja nav saīsinājuma) — nestieptā ([^]), piem., *iēnāši*, *nuōmal*, *piēdraps* (-bs), bet *iēkuŗt*², *nuōrakt*², *piēlikt*², *piē*², *nuó*² Svētcieņā un citur.

4. Vienā lībisko izlokšņu daļā metatonija ir sastopama arī vokatīvā un imperatīvā. Ja vārdam ir saknē stieptā intonācija, tad vokatīvā resp. imperatīvā ir krītoša resp. nestiepta ([^]), piem., *tēs!* *māt!* *nāč!* Stendē, *māt!* 'māt', *sia:v!* Popē, *māto māt!* Svētcieņā un citur.

5. Intonāciju maiņu lībiskajās izloksnēs sastop arī emfatiskā runā, piem., *kūr*, bet *kūr ta spēš!*; *diēniņ*², bet *vāi 'diē:niņ!* Stendē; *lai*², bet *lai tig stāst!*; *gān*, bet *tas nu gaņ i lāb!* Vandzenē.

6. Krītošās resp. nestieptās intonācijas vietā stieptā intonācija sastopama daļā tāmnieku izlokšņu salikteņu pirmajā daļā īsa patskaņa tautosillabiskos savienojumos ar *l*, *ļ*, *m*, *n*, *ņ*, piem., *Silpļāvs*, *gaļsgabals*² (// *gāļsgabals*²), *naņdu:rs*, *gaņdiē:n*², *suņbū:d* (// *sūņbū:d*) Stendē, *veņš*², bet *veņpacmit* Vandzenē u. tml.

Kas līdzīgs vērojams arī dažos atvasinājumos, piem., *vaļniēks*² Stendē.

Izloksnēs bez te minētajiem metatonijas gadījumiem var būt vēl citi, kas noteikti minami izlokšņu aprakstos.

Vokālisms

Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju

Lībiskajās izloksnēs 1) ir sastopamas tās pašas patskaņu un divskaņu fonēmas, kas literārajā valodā un vidus izloksnēs, un 2) te ir arī savi īpatni fonēmu varianti. Patskaņu un divskaņu artikulācija lībiskajās izloksnēs eksperimentāli nav pētīta.¹³⁶ Lībiskā dialekta izloksnēs var būt sastopami šādi patskaņi un divskaņi: *a, ā, á, ā, ǎ, ǎ, a^t, a^e, ā^t, ā^e, e, ē, ę, ē, ę, ē, ę, i, ī, o, ō, ó, ǒ, u, ū, u^t, u^e, ū^t, ū^e, ú, ũ; ai, ái, ei, ęi, oi, ui, au, ǎu, ǎu, eu, iu, ou, ou^t, ou^e, ie, ie, ia, ¹e, uo, ua, uo^t, uo^e, uę, uo.*

Patskaņu un divskaņu lietošana lībiskajās izloksnēs ne vienmēr saskan ar literāro valodu. Tas it īpaši sakāms par piedēkļu un gala zilbēm. Bet arī saknes zilbēs vokālisma atšķirības var būt diezgan lielas. Lībiskajās izloksnēs diezgan bieži lieto kādu citu skaņu nekā parasts literārajā valodā, piem., *sovâdig²* 'savâdi' Stendē un citur. Dažām skaņām ir tādi pozicionālie varianti, kādu literārajā valodā nav, piem., *uęliņ* (< *uoliņa*) Popē un tml.

Saknes un piedēkļu zilbju vokālisms

Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskana un epenteze

1. Lībisko izlokšņu lielā daļā tautosillabiska *v* priekšā (resp. fakultatīvajā divskanī *au*) *a* ir pārvērties par *ǎ* resp. *o* pronomenu formās *tavs, savs*, kā arī vsk. dat. formās *tau* 'tev', *sau* 'sev', piem., *tǎus // toǎs* Laidzē, Kandavā, *toǎs, soǎs* Stendē, Svētcimā, *toǎ, soǎ* Svētcimā, Duntē, Tūjā un citur. Ir izloksnes, kur arī neuzsvērtā zilbē vērojama tā pati parādība, piem., *Abǎu // Aboǎ* Pastendē, *Doǎgoǎ²* (< *Daugava*), *bi¹koǎ* (< *birkavi*) Tūjā.

Locījumos un atvasinājumos no šādām formām *o* rodams arī heterosillabiska *v* priekšā, piem., *sovâdaks²* Svētcimā, lok. *sova*

¹³⁶ Par dažu skaņu artikulāciju A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku.

*mūža*² Duntē, *sovādi*², *sovādak*² Tūjā, *toveis*² (< *tavējs*), *soveis*² (< *savējs*), *sovāc*² (-ds) Stendē, *gatous* (< *gatavs*), *gatoveles* (< *gatavēties*), *vērstoju*², vsk. dat. *vērstovam*², *noju* (< *nav*), *novat* (< *navuot*) 'neesot' Vainižos u. tml.

Vārdos, kur *o* ir vienmēr heterosillabisks, šāda pārveidojuma laikam nav, piem., *kavet*, *slavet* Svētcimā.

2. Lībiskajās izloksnēs dažkārt tiek lietots *o* tādos gadījumos, kur citās izloksnēs lieto *u*-skaņu, piem., *borinat* 'neskaidri, ātri runāt' Stendē, *burināt* ME I 353; *grobalaīns*² 'nelīdzens' Stendē, *groblaīns*² 'nelīdzens' Vandzenē, bet *grubulains* // *grubuļains* ME I 664; *čokrēt* Laidzē, *čokarēt* // *čakarēt* Stendē, bet *čukurēt* ME I 419; *kloūburs* Svētcimā, bet *klumbur(i)s* ME II 234; *ploņčates* Svētcimā, bet *plunčāties* ME III 357.¹³⁷

3. Ļoti bieži *o* ir aizgūtos vārdos, piem., *boūb* 'bumba' Svētcimā, *stōrķs*² (ar *o* pagarinājumu tautosillabiska *r* priekšā) Vandzenē, Stendē, *ōrg* (< *orga*) 'bedre uz ceļa' (no līb. *ūrga*) Stendē u. c.

Tāmnieku izlokšņu daļā *ō* ir sastopams arī *au* vietā.

4. Šaurā *e* resp. *ē* vietā noteiktos gadījumos vienā izlokšņu daļā runā *ē* resp. *ē̄*.

a) Plato *ē* resp. *ē̄* šaurās skaņas vietā lieto vienzilbes un vairākzilbju infinitīvos, piem., *mēst*, *ēst*² : *sācet*² 'sākt', *salet* 'salt' Svētcimā, *ēst*², *čēltēs*² 'celties' : *tecet*, *spēleties* Lādē, Pālē un citās Vidzemes lībiskajās izloksnēs; *vēlt*² : *mēklēt*, *rēzēt* Engurē, *mēst*, *plēst*², *plēstiēs*² : *drebēt*, *precēt* Stendē un citur Kursas lībiskajās izloksnēs.

Kā redzams no piemēriem, lībiskajās izloksnēs *ē* resp. *ē̄*-skaņas lietošanā saskatāmas divas galvenās izlokšņu grupas. Pirmajā no tām plato skaņu sastop I konjugācijas verbu infinitīvos — *čēlt*², *čēltēs*² // *čēltes*² // *čēltas*². Otru grupu veido izloksnes, kur arī II un III konjugācijas verbu infinitīvos lieto plato skaņu; *mēst* : *mēklēt*, *rēzēt*.¹³⁸

¹³⁷ J. Endzelīns, Latviešu vārdi ar īsu patskani *o* no *u*.

¹³⁸ Par šaurās resp. platās skaņas lietošanu infinitīvos Kurzemes lībiskajās izloksnēs R. L a s m a n e, *e*, *ē* resp. *ē*, *ē̄* lietošana Kurzemes lībiskajās izloksnēs, R. 1963 (diplomdarbs LVU Latviešu valodas katedrā).

Platās skaņas lietošana infinitīvos laikam ir skaidrojama «. . ar tā *ę* resp. *ē* vispārinājumu, kas bija fōnētiski radies no infinitīva celma atvasinātajās formās — supīnā, kondicionālī, tag. divdabī ar *-dams*, pag. pasīvajā divdabī un darītāju vārdos ar *-tājs*: *kā*, piem., *turētu*, *turēdams*, *turēts*, *turētājs* ar *ē*, tā arī *turēt* . . Ka dažās lībiskajās izloksnēs — *kā* jau minēts — *ę* resp. *ē* runā tikai vienzilbes infinitīvos, ir skaidrojams ar to, ka formās *kā redzēt* šauro *e* resp. *ē* atbalsta arī atbilstošais pagātnes celms *redzējā-*, kamēr vienzilbes infinitīviem saknes zilbe no piederīgajiem pagātnes celmiem palaikam šķiras, sal. piem., *mes-t* : *metē-*, *cel-t* : *cēlē-*, *brēk-t* : *brēcē-*, *strēb-t* (izrunā: *strēp-t*) : *strēbē-*»¹³⁹

b) *ę* resp. *ē* lieto arī pagātnes aktīvajos divdabjos *-ju* priekšā, piem., *skrējuš²*, *smējuš²* Viļķenē, Pālē, *sējuš²*, *rējuš²* Svētcimā, *sējuš²*, *lējuš²* Stendē, *skrējuš²* Laidzē, Kandavā un citur. (Paskaidrojumu par platās skaņas lietošanu skat. 73. lpp.)

c) Platu *ę* resp. *ē* lībiskajās izloksnēs var sastapt arī atvasinājumos ar *-ums j* priekšā, piem., *sėjums* Stendē, Laidzē, Kandavā, Svētcimā, Alojā un citur. (Paskaidrojumu skat. 73. lpp.)

d) Deminutīvos ar *-iņ-* un citos atvasinājumos gaidāmā *e* resp. *ē* vietā pamatvārda ietekmē vienā izlokšņu daļā lieto *ę* resp. *ē*, piem., *dēliš²* 'dēliņš' blakus *dēls²*, *sētiņ* 'sētiņa' blakus *sēt* (< *sēta*) Ugālē, *pēkiņč* 'peciņa' Limbažos, *pēdiņč²* 'pēdiņa' Svētcimā, *tēviņč* Vainižos *dēliš²*, *vēdēriš²*, *lēniš²* Stendē, *bēzsiš*, *mēdiš* 'medutiņš' Usmā un citur.

Retāk sastopama platās skaņas lietošana pamatvārda ietekmē citos atvasinājumos, piem., *ęžereis²*, *mēllic* (< *melnitis*) 'melns zirgs', *reņd²niék²* 'Rendas iedzīvotāji', *Sęske:n* 'Seska sieva', *lēni:b²* (< *lēniba*) Stendē.

e) Vidzemes lībisko izlokšņu vienā daļā ar platu skaņu runā arī skaitleni *desmitais*, piem., *dęsmiņš* Puikulē, Alojā.

f) Platu *ę* resp. *ē* lieto arī to vārdu saknē, kas atvasināti ar piedēkli *-inā-*, piem., *dęzinat*, *pęldinat²* Alojā, Puikulē, Svēt-

¹³⁹ J. Endzelīns, Lgr, 100. lpp.

ciemā, Pālē un citur. (Skaidrojumu platās skaņas lietojumam skat. 73. lpp.)

g) Vienā Kurzemes libisko izlokšņu daļā platu *ę* resp. *ĕ* runā tautosillabiska *r*, *l* priekšā, piem., *zĕlm*² (< *zelme*), *ceļs*² 'ceļš' Ugālē, Ancē un citur.

Kā šāda izrunas paraža Kursas izloksnē būtu radusies, ir grūti pasakāms.¹⁴⁰

h) Kurzemes libiskajās izloksnēs lieto plato skaņu arī salikteņu pirmajā daļā, ja vārdā ārpus salikteņa ir platā skaņa saknes zilbē, piem., *svēdiēn*² 'svētdiena' Ancē, Engurē, Zlēkās, *seždiē:n*², *svēdiē:n*² Stendē.

i) Vienā Kurzemes libisko izlokšņu daļā plato skaņu lieto arī 1. personas pronomeņu nominatīva formās, negācijā un atsevišķos citos vienzilbes vārdos, piem., *mēs* : *es* (!), *ne-dārps*² (-bs), *neṭik*² Ancē, *neṅākt* Ugālē, *ęs* Dundagā, *mēs* Popē, *jeļ*² Stendē u. tml.

Platā skaņa negācijā un pirmās personas vietniekvārdos laikam radusies līdzīgi šaurajai skaņai šais pašās formās.

Kādreiz arī latviešu valodā *e* resp. *ē* lietošana nav bijusi saistīta ar pozicionāliem noteikumiem. (Tā vēl tagad ir leišu valodā.) Tad sekojis laiks, kad notikusi *e* resp. *ē* pārskanošana, kā rezultātā latviešu valodā izveidojās *e*, *ę*, *ē* un *ĕ*. Tātad varam iedomāties laiku, kad runāja *es zinu*, bet *ęs varu*, *nezinu*, bet *neṅvaru* u. tml. Ar laiku šāda *e*-skaņas lietošana izjūsta par neērtu un noticis vienas vai otras skaņas vispārinājums: vienā izlokšņu daļā sākts visnotaļ lietot šauro skaņu, otrā izlokšņu daļā plato skaņu.¹⁴¹ Grūtāk ir saprotams *ę* citās vienzilbes formās.¹⁴²

j) Platu skaņu libiskajās izloksnēs lieto arī dažās izskaņās gaidāmās šaurās skaņas vietā, piem., *vilktrīcĕkls*² (< *vilktrīceklis*) 'mežrozīte', *putĕkls* (< *putekslis*), *mazuōtĕn*² 'bērniņa' Stendē, *šunĕls*² (< *šunelis*), *Bęrgĕn*² (< *Bęrgene*) Vandzenē un citur.

¹⁴⁰ J. Endzelīns, Lgr, 101. lpp.

¹⁴¹ Turpat, 105.—106. lpp.

¹⁴² Turpat, 106.—107. lpp.

Atsevišķās izloksnēs plato skaņu gaidāmās šaurās vietā lieto vēl citos gadījumos, kas izlokšņu aprakstos noteikti minami.

5. Platā *ę* resp. *ĕ* vietā noteiktos gadījumos vienā izlokšņu daļā runā šauro *e* resp. *ē*.

a) Neregulāru šauru *e* resp. *ē* sastop atvasinājumos no II un III konjugācijas verbu infinitīviem, piem., (darītājevārdos ar izskaņu *-tājs*) *meklētais*² 'meklētājs' Stendē, *ecēts* 'ecētājs' Dundagā, *rezetaš* 'redzētājs' Liepupē, (pagātnes pasīvajā divdabī) *cērc* 'cerēts' Dundagā, *meklēc* 'meklēts' Stendē, *sadērc* 'saderēts' Ancē, *zirdec* 'dzirdēts' Viļķenē, *slavec* 'slavēts' Svētcimā, (tagadnes aktīvajā divdabī ar *-dams*, *-damies*) *airēdams*² 'airēdams', *berzedames*² 'berzēdamies' Svētcimā, *meklēdams*² 'meklēdams', *spēlēdamiēs*² 'spēlēdamies' Stendē, *cērdams* 'cerēdams' Ancē, (kondicionāli) *meklēt* 'meklētu' Stendē, *meklat* // *meklet* Limbažos.

Te «. . vispārināts infinitīva (un nākotnes) šaurais *e* resp. *ē*; tā, piem., . . *redzedams*, *redzets*, *redzetaš*, (kond.) *redzet* pēc inf. *redzet* parauga Alojā . . , Liepupē . . , Limbažos . . , Pālē . . , Vainižos . . , Svētcimā . . »¹⁴³

b) Neregulāru šauru *e* resp. *ē* pamatvārda ietekmē lieto vārda saknē arī dažos nominālos atvasinājumos, piem., *rētais*² (blakus *rēt* < *rēte*), *telēns*² (< *telēns*), *ķēvēņš*² Stendē, *peļēns*² // *peļēns*², *eglais* (< *eglājs*), *krēpains*² (blakus *krēpes*) Vandzenē un citur.

c) Ar šauru *e* resp. *ē* Vidzemes lībiskajās izloksnēs runā verbu *cerēt*, *derēt*, *drebēt*, *peldēt*, *vēlēt* tagadnes formas, piem., *dreb*, *vēl* Svētcimā un citur. (Par to skat. 75. lpp.)

Atsevišķos gadījumos var būt arī vēl citas novirzes šaurās un platās skaņas lietošanā, kas obligāti norādāmas izlokšņu aprakstos.

6. Vidzemes lībiskajās izloksnēs blakus *r*, *l*, *m* un *n* atsevišķos vārdos *a* pārvērsts par *ę* un *ā* par *ĕ*, piem., *seŕm*² (< *sarma*), *męg*² (< *marga*), *ļęgzd* (< *lagzda*), *klęžinat*

¹⁴³ J. Endzelīns, Lgr, 100. lpp.

(< *kladzināt*), *neḡl* (< *nagla*), *ḡmurs* (< *āmurs*) Svētcieņā un citur.

7. Vienā lībisko izlokšņu daļā, piem., Dundagā, Ugālē, Popē un citur Kurzemē, Lādē, Nabē un citur Vidzemē *a*, *ā*, *u*, *ū*, kā arī divskaņu *ie*, *uo* un *ou* (< *au*) izruna ir atkarīga no sekojošo skaņu kvalitātes. Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls patskanis, aiz *a*, *ā*, *u*, *ū* tiek iesprausts pāriss palatāls patskanis, piem., *sa^eci^t* (< *sacit*), *mā^ete* (< *māte*) Lādē, Nabē, *saⁱcij* (< *sacija*) Liepupē, *na^ezš* (< *nazis*), *klu^ecs* (< *klucis*), *krū^etēm²* 'krūtīm' Zirās, *krūⁱtēm²* 'krūtīm' Popē, *māⁱtⁱ* (< *māte*), *muⁱtⁱ* (< *mute*), *gaⁱniš* (< *ganiņš*) Puzē u. tml. Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis velārs patskanis, *a*, *ā*, *u*, *ū*, pārveidojumu nav.

Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis kāds palatāls patskanis, *ie* runā kā literārajā valodā vai arī *iē*, piem., *iēliņ²* (< *ielīņa*) Popē, Zūrās, bet *siē:rd²* (< *sirde*), *ziē:d²* (< *ziedi*) Dundagā un citur. Dažās Vidzemes lībiskajās izloksnēs aiz *ie* dzirdams vēl pāriss *e*, piem., *briē^esmig* (< *briesmigi*) Lādē, Nabē.

Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis kāds velārs patskanis, *ie* vietā runā *iē* vai *ia*, piem., *priēks²* Ugālē, *liāp* (< *liepa*) Sarkanmuižā, *diā:n²* (< *diena*), *ziārks²* (-gs) (< *zirgs*) Zirās, *liāls* (< *liels*), *ciāms²* (< *ciems*) Liepupē, infin. *iāt* (< *iet*), vsk. ak. *piān* (< *pienu*) Tūjā, *piālūkt²* (< *pielūgt*) Duntē u. tml.

Gluži tiem pašiem noteikumiem pakļauta *uo* izruna. Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis kāds velārs patskanis, tiek runāts *uo* vai *ua*, piem., *juōks* Ugālē, *uā:gs²* (< *uogas*), *uāl* (< *uola*), Sarkanmuižā, *pasduādas²* 'padodas' Zirās un citur. Ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis kāds palatāls patskanis, *uo* vietā runā *uē*, *uo^e*, piem., *uēliņ* (< *uoliņa*) Popē, Zūrās, *ruō^ez* (< *ruoze*) Lādē, Nabē, *zuō^eb²* (< *zuobi*), *mākuo^eņ* (< *mākuoņi*), *suō^edij²* (< *suodija*) Stienē, Duntē u. tml.

ou vietā runā *ouⁱ* vai *ou^e*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis kāds palatāls patskanis: *koūⁱlⁱ* (< *kauli*) Nabē, *soūⁱlⁱ* (< *saule*) Popē, *soū^elⁱ* (< *saule*) Užavā.

Tāmnieku izlokšņu vienā daļā divskaņos *ai*, *ei* un *ou* (< *au*), lai kāda tiem intonācija, pirmais komponents ticis pagarināts. Otrs komponents palaikam reducēts. Divskanī *ei* un *ou*, it sevišķi, ja ir stieptā intonācija, otrs komponents var pat pilnīgi zust. Tādā kārtā tāmnieku izlokšnēs *ei* vietā var būt *ēⁱ* vai *ē*, piem., *stēⁱkt²* (-gt), *tēk* (< *teika*) Ugālē, *rēz* (< *reize*), *mēt²* (< *meita*) Sarkanmuižā un citur. *ou* (< *au*) vietā var būt *ō^u* vai *ō*, piem., *lōks* (< *lauks*), *bloūt²* Sarkanmuižā, *klōstšes* (< *klausīties*), *drōuks²* (-gs) Ugālē. Divskanī *āi* resp. *āⁱ* otrs komponents nezūd, piem., *vāiks²* (-gs), *lāim* (< *laime*) Ugālē un citur.

Diftongi no gariem patskaņiem

ē² palaikam troksneņu priekšā, kas var būt arī zuduši, vienā libisko izlokšņu daļā pārvērties par *ei*. (Par to arī 150. lpp.) Atsevišķās izlokšnēs par *ei* pārvērties arī *ē*, piem., *ķeid* (< *ķēde*), *izdeidšes* (< *izdēdējis*) Dundagā, *seit* (< *sēt*), *spēit* (< *spēt*) Zirās. Reti šis pārveidojums sastopams sonantu priekšā, piem., *deļ* (< *dēļi*) Zirās, *ķeir²* (< *ķēra*), *zeīrans²* (< *dzēriens*) Zlūkās u. c.¹⁴⁴

Piedēkļu resp. neuzsvērto zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi

Tāmnieku un arī Vidzemes libiskajās izlokšnēs piedēkļu patskaņi, ja tie nav zuduši, var kvalitatīvi mainīties.

Līdzīgi vienai vidus izlokšņu daļai arī libiskajās izlokšnēs vērojama izskaņas *-šs* aizstāšana ar *-ars*, *-šls* ar *-als*, piem., *ēzars*, *vēdars²*, *vēšals* Liepupē, Vainižos un citur. Svārslības starp *e* un *ē* tāpat sastopamas atvasinājumos ar *-enāj-*, bet atvasinājumos ar *-ekl-* vērojama svārstišanās starp *ē* un *a*

¹⁴⁴ Plašāk par to J. Endzelīns, Lgr, 138.—139. lpp.

o- resp. ā-celmu formās, piem., *oūdekl's*² Alojā, *oūdakls*², *pinakls* Liepupē u. tml.

«Dažās lībiskajās izloksnēs sastop *a* resp. no tā zināmos gadījumos radušos *ę* jebkuŗa cita piedēkļu patskaŗa vietā, arī tāda, kas radies, gaŗos piedēkļu patskaŗus saĩsinot; sal. *..tupal* < *tupele*, *kleńdarat* < *kleńderēt* u. c. Limbaŗos..., *ēvat* < *ēvele*, *muōdar* < *muōdere*, *ūdanc* < *ūdens* u. c. Tūjā..., *pulkstanc* < *pulkstenis* Nabē, *ķisanc* < *ķisenis* u. c. Lādē..., *vęzams* < *vęzums*, *kucans* < *kucęns*, *rugęs* < *rugājs* u. c. Ugālē.. un Sarkanmuiŗā, Zūrās un Popē..., *cukars* < *cukurs*, *lāktęrs* < *lākturis* u. c. Zlēkās..., *ciŗvaks* < *ciŗvęks* u. c. Liepupē..., *biezams* < *biezums*, *sitans* < *sitiens* u. c. Puzē...»¹⁴⁵

Dziļajās tāmnieku izloksnēs piedēkļu resp. neuzsvērtā zilbē *u* vietā ir *a*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis velārs patskanis, piem., *cāūrams* (< *caurum(a)s*), *likams* (< *likum(a)s*), *puŗmpars* u. tml. Zlēkās un citur. *u* vietā ir *ę*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls patskanis, piem., *zviērbeļs* (< *zvirbulis*), *ciŗęls* (< *ciŗulis*) u. tml. Zlēkās un citur. Mĩksto līdzskaŗu priekšā *u* vietā ir *i* vismaz vienā izlokšņu daļā, piem., *vizdęgiņ* (< *vizdęguņi*) blakus vsk. nominatīvam *vizdęęens* (< *vizdęgunis*) Tārgalē.

Tāmnieku un arī dažās Vidzemes lībiskajās izloksnēs piedēkļu *a* (par tā izveidoŗanos skat. ŗai lappusē!) aiz mĩkstiem līdzskaŗiem (arĩ lūpeņu savienojumiem ar *j*, kas var būt zudis) un aiz palatāliem patskaŗiem ir pārvērties par *ę*, piem., *klajęms* (< *klajums*) Ķipkā, *slapęms* (< *slapjums*), *mĩldęm* (< *mĩlędami*) blakus *strāddam*² (< *strādādami*) Popē un citur.

«Neuzsvērts *ai* vairākās izloksnēs pārvērties par *ei*, piem., imperatīvs *sakeit*, daudzsk. nōm. *vęcei* < *vęcaj[i]* u. c. Lādē un Nabē...»¹⁴⁶

Piedēkļu vokālisma kvalitatīvas maiņas ir radušās arī sakarā ar garumu saĩsināŗanu (skat. 169.—173. lpp.).

¹⁴⁵ J. Endzelĩns, Lgr, 76.—77. lpp.

¹⁴⁶ Turpat, 77. lpp.

Vokālisma kvantitātes maiņas

Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs

Uzsvērtās zilbēs patskaņi un divskaņi lībiskajās izloksnēs visumā ir saglabājušies, kaut arī dažkārt mainījuši savu kvalitāti (skat. 161.—165. lpp.) Taču atsevišķos gadījumos arī uzsvērtajās resp. saknes zilbēs divskaņus pārvērš par īsienu patskaņiem, garos patskaņus saīsina, bet īsu patskaņu vietā noteiktos gadījumos var rasties garš patskaņis.

Garumu saīsināšana uzsvērtajās zilbēs vairāk raksturīga tāmnieku izloksnēm.

1. Garie patskaņi un divskaņi *ie*, *uo*, *ou* (< *au*) tautosilabisku (*i*, *u*) *r*, *l*, *n*, *m* priekšā vienā gadījumu daļā ir saīsināti, piem., *oñs*² (< *õns* < *õ^uns* < *oũns* < *auns*), *koñs*² (< *kõns* < *kõ^uns* < *koũns* < *kauns*), *veñs*² (< *v^uens* < *viens*), *dēls*² (< *dēls*) Ugālē, *jēls*² (< *jēls*), *dēls*² (< *dēls*) Ancē, Zūrās, *lēns*² (< *lēns*), *vēls*² (< *vēls*) Sarkanmuižā, *mēms*² (< *mēms*) Puzē, *ziūs*² (< *dzivs*), vsk. dat. *živam*² Ancē, Pastendē un citur.¹⁴⁷

2. Garumus saīsina salikteņu ar *šuo* pirmajā daļā, piem., *šonakt* (< *šonakt*), *šovakar* (< *šovakar*) Ugālē, *šodiēn*² (< *šodien*) Ancē un citur.¹⁴⁸

3. Garumus saīsina, it īpaši tāmnieku izloksnēs, priedēkļos *ie-*, *nuo-*, *pie-*, piem., *ēlikt* (< *ielikt*), bet *iākuāst*², *no-ē:d-s*² (< *nuoēdis*), *noduāms* (< *nuoduoms*), bet *nuôpei:r*² (< *nuopēra*), *nuādaļ* (< *nuodaļa*), *pēlik* (< *pielika*), bet *piādārps*² (-bs) Zirās, *egāj* (< *iegāja*), *pegāj* (< *piegāja*), *nogāj* (< *nuogāja*) Dundagā u. tml. arī citur. «..ka tāmnieku izloksnēs.. verbālie priedēkļi *ie-*, *pie-* un *nuo-* ir saīsināti par *e-*, *pe-* *no-* (tā Puzē) vai *nu-* (tā Zūrās..), izskaidrojams ar to, ka senāk uzsvērtā sekojošā saknes zilbe, ne priedēklis..»¹⁴⁹

¹⁴⁷ J. Endzelīns, Lgr, 141.—143. lpp.

¹⁴⁸ Turpat, 144. lpp.

¹⁴⁹ Turpat.

4. Diezgan bieži saīsina vienzilbes vārdu garos patskaņus un divskaņus, proklizē, piem., *pi siâ:n²* (< *pie 'siena*), *nu mājām li ciâ:m²* (< *nuo 'mājām līdz 'ciemu*) Zirās, *no visēms* (< *nuo 'visiems*), *pe buñbierkuâk²* (< *pie 'bumbierkuoku*) Dundagā, *luk* (< *lūk*), *nac* (< *nāc*), *liž* (< *lidz*) Lādē, Nabē u. tml.¹⁵⁰

Piedēkļu garumu saīsināšana

Ļoti raksturīga lībiskajām izlokšnēm ir piedēkļu resp. neuzvērto garumu saīsināšana, kas dažkārt saistās arī ar vokālistisma kvalitatīvām pārmaiņām.

1. Saīsināti tiek garie patskaņi.

Garie patskaņi Vidzemes lībiskajās izlokšnēs patlaban parasti tiek saīsināti par atbilstošajiem īsajiem patskaņiem: *ā > a*, *ē > e*, *ī > i*, *ū > u*, piem., *oūzaji²* (< *auzāji*), *liēlaks* (< *lielāks*), *gāješ* (< *gājēš* < *gājējs*), *svilpet* (< *svilpēt*), *tramdit* (< *tramdīt*), *taisnips²* (< *taisnibs*) 'taisnība', *dabut* (< *dabūt*) Svētcieņā, *runat* (< *runāt*), *ciļvēks²* (< *ciļvēks*), *veselib* (< *veseliba*), *dabut* (< *dabūt*) Lādē, Nabē un citur.

Dažkārt blakus *j* vai citiem mīkstiem līdzskaņiem, kā arī *š* un *ž*, vienā Vidzemes lībisko izlokšņu daļā *ā* vietā runā *e*, piem., *runej* (< *runāja*), *dariteš* (< *daritājs*), *runetej* (< *runātāji*) Lādē, Nabē, *runej* (< *runāja*) Limbažos un citur.

Dažos gadījumos *ā* vietā piedēkļos runā *e* arī tad, ja nākošajā zīlē ir sekojis palatāls patskanis, piem., *zinet* (< *zināt*) Limbažos, *salouletes* (< *salaulāties*), *parunetes* (< *parunāties*), *vāirek* (< *vairāk* < *vairāki*) Nabē, dsk. dat. *gudrekim* (< *gudrākim*) 'gudrākiem' Lādē.

Liekas, ka šeit ir darīšana ar pārskaņu.

Parasti Vidzemes lībiskajās izlokšnēs *ā* netiek saīsināts piedēklī *-ād-*, piem., *sovâc²* (< *savāds*), *viēnâ^edigas²* (< *vienādīgās*) 'vienādi' Lādē, *dažâc²* (-ds), *citâc²* (-ds) Limbažos un citur. «. laikam tāpēc ka *ā* te saīsināšanas laikā vēl bijis

¹⁵⁰ J. Endzelīns, Lgr, 143.—144. lpp.

uzsvērts...»¹⁵¹ Vienā izlokšņu daļā *ē, ē, ī* (un *ū*²) vietā sastop *a*, nevis atbilstošo īso patskani, piem., *sivanc* (< *sivēns*), *cilvaks*² (< *cilvēks*), *peļaks* (< *peļēks*), *meklat* (< *meklēt*) Lādē, *gribat* (< *gribēt*), *mekla* (< *meklē*), *meklas* (< *meklēs*), *ravas* (< *ravēs*) Limbažos, *stivat* (< *stivēt*) Svētciemā, *žāvat*² (< *žāvēt*), *gribadams* (< *gribēdams*), *stūrac*² (< *stūrītis*), *nuōsuōdac*² (< *nuosuodīts*) Tūjā, *meitanc*² (< *meitēns*), *nedaļ* (< *nedēļa*) Liepupē u. tml.

Tā var būt vecāka parādība nekā garo patskaņu saīsināšana par atbilstošo īso patskani.

Garos patskaņus vietā Kurzemes lībiskajās izlokšnēs piedēkļu zilbēs tiek runāti atbilstošie īsie patskaņi, citas kvalitātes īsie patskaņi, vai arī bez palīgakcenta runājamās zilbēs patskaņi zūd pavisam.

ā vietā piedēkļu zilbēs runā *a, ę*, vai arī saīsinātais patskanis pavisam ir zudis, piem., *staigat* (< *staigāt*), *skuōļtais*² (< *skuoluotājs*) Stendē, *ziēdtęs*² (< *ziedātājs*) Ugālē, *ziēddams*² (< *ziedādams*) Zūrās.

Parasti netiek saīsināts *ā* piedēklī *-ād-*, kā arī *-āk-*, piem., *citāc*² (-ds), *labāks*², *klusāks*² Ugālē, Stendē, bet *labaks* Popē, *vislabāks* Ancē un citur.

ē resp. *ē* vietā piedēkļu zilbēs Kurzemes lībiskajās izlokšnēs runā *ę* resp. *e, a*, vai arī patskanis pavisam zudis, piem., *suvęns* (< *suvēns*), *kaķęns* (< *kaķēns*) Snēpelē, *mekļēt* (< *meklēt*), *mekļētais* (< *meklētājs*) Stendē, *pīlans* (< *pīlēns*), *puisans* (< *puisēns*), *cilaks* (< *cilvēks*) Popē, Zūrās, *tečt* (< *tecēt*), *prečt* (< *precēt*), *sūžtęs* (< *sūdzēties*) Popē, *rēžt* (< *redzēt*) Zūrās, *pīlans* (< *pīlēns*), bet vsk. dat. *pīlnam* (< *pīlēnam*), *kucans* (< *kucēns*), bet vsk. dat. *kučnam* Dundagā u. tml.

ī vietā piedēkļos runā *i, ę*, vai arī patskanis ir zudis, piem., *upit* (< *upīte*), *labib* (< *labība*) Ancē, *mīliks* (< *milīgs*), *sōlit* (< *saulīte*), *gudręb* (< *gudrība*), *mīlstęb* (< *milestība*) Ugālē, *bāgtęb* (< *bagātība*) Dundagā, *eglit* (< *eglīte*), *labi:b* (< *labība*) Stendē, *brālic* (< *brālītis*), *labęb* (< *la-*

¹⁵¹ J. Endzelīns, Lgr, 67. lpp.

bība) Sarkanmuižā, *mīlēb* (< *mīliba*), *gruēžt* (< *gruozīt*), *gruāzdams* (< *gruozīdams*), *dēvītes* (< *devītais*) Zūrās un citur.

Ar *ū* piedēkļu zilbēs trūkst drošu piemēru. Vārda *dabūt* (kur *ū* gan nav piedēklī, bet atrodas neuzsvērtā pozīcijā) formās *ū* saīsina vai izmet, piem., *dabut* Stendē, *dābt* Sarkanmuižā, Popē un citur.

Atšķirīgs no Vidzemes lībiskajām izloksnēm tātad ir piedēkļu garo patskaņu zudums bez palīgakcenta runātās zilbēs. Biežāk ir sastopama arī piedēkļu patskaņu kvalitātes maiņa.

2. Piedēkļu zilbēs lībiskajās izloksnēs tiek pārveidoti arī *ie*, *uo*, retāk *ai* un citi divskaņi.

Vidzemes lībiskajās izloksnēs *ie* vietā piedēkļos parasti runā *e* vai *a*, piem., *lādec* (< *lādietis*), *eidenc*² (< *ēdiens*), *saimneks*² (< *saimnieks*) Lādē, *metanc* (< *metiens*), *latvaš* (< *latvieši*) Limbažos, *saīmak*² (< *saimnieki*) Tūjā, *latvec* (< *latvietis*) Vainižos, Liepupē u. tml. Izloksnēs, kas robežojas ar vidus dialektu, *ie* var būt saglabāts, vai arī ieviesies no jauna, piem., *saīmiēks*² Lēdurgā, *latviēc*² (-tis) Bīriņos, *lāūcin'eks* Augstrozē un citur.

uo vietā parasti runā *a*, retāk *o*, vai arī šo divskani saglabā, piem., *grēmat* (< *grēmuot*) : *barot* (< *baruot*) Svētcimā, *bizot* (< *bizuot*) : *uōzuōls*² Alojā, *miranc* (< *miruonis*), *karatiņ* (< *karuotiņa*) 'karotīte', *sīpals* (< *sīpuols*), *oūganc*² (< *auguon(i)s*) : *balsot*² (< *balsuot*) Lādē, *pažīvoties*² (< *padzīvuoties*) Nabē, *kažaciņč* (< *kažuociņš*) Limbažos, *uōzals*² Vainižos.

Atsevišķos gadījumos Vidzemes lībiskajās izloksnēs piedēkļu zilbēs *uo* vietā runā arī *ē*. Tas parasti ir tad, ja *uo* atradies blakus mīkstiem līdzskaņiem un *š*, *ž*, tāpat arī laikam palātālo patskaņu priekšā. Šai ziņā tomēr konsekvences nav, piem., *barekiļ* (< *baruokļi*) Nabē, *karetiņ* (< *karuotiņa*), *kalpej* (< *kalpuoja*) Lādē.¹⁵²

uo vietā dažos vārdos lieto arī *u*, piem., *astuņ* (< *astuoņi*) Lādē, Nabē, *astuņ*, *astutaš* (< *astuotais*) Liepupē, *astutaīs*² // *astuōtais*² Augstrozē un citur.

¹⁵² J. Endzelīns, Lgr, 66.—67. lpp.

Divskani *ai* piedēkļu zilbēs adjektīviem ar *-ain-* daudzos gadījumos aizstāj *a*, piem., *dulķanc* (< *dulķains*), *smiltanc*² (< *smiltains*) Svētcimā, *miglanc* (< *miglains*) Lādē, *liētanc*² (< *lietains*) Liepupē u. c. Retāk *ai* vietā dzirdams *ē*, piem., *dublēnc* // *dubļainc*, *soūlēnc* // *soūlainc* Alojā, *stripēns* (< *stri-pains*), *kalņēnāks*² (< *kalnaināks*) : *smiltains*² Augstrozē, *miltēnc* : *smiltanc*² Vainižos. Varbūt šie adjektīvi bijuši atvasināti ar citu piedēkli.¹⁵³

Kurzemes lībiskajās izloksnēs *ie* vietā piedēkļos runā *ē*, *a*, bet atsevišķos gadījumos *ie* var būt arī zudis vai literārās valodas un citu izlokšņu ietekmē ieviests par jaunu. Tā runā *šāvans* (< *šāviens*), *pērans*² (< *pēriens*) Sarkanmuižā. Līdzīgi pārvietojumi sastopami Popē, Zūrās un citur. Ancē *ie* vietā runā *e* vai *'e*, piem., *latvec* // *latv'ec* (< *latvietis*), *viētneks*² // *viētn'eks*², *turen* (< *turiene* (?)), *kliēzens*² (< *kliedziens*), *sāmeç* (< *sāmietis*), dat. *sāmšam* (< *sāmiešam*) Dundagā, *šāvans* (< *šāviens*), *bet šāveņ* (< *šāvieni*) Ugālē, *peirans*² (< *pēriens*) Zlēkās, *kūrpniēks*², *latviēc*² (-tis) Stendē, *reņdniēks*² Laidzē, Kandavā u. tml.

Vārdi *dārbniks*² 'darbinieks' Dundagā, Sarkanmuižā, *vācic* (-tis) 'vācietis', *sainic*² 'saimniece' Sarkanmuižā, *saimiks*² 'saimnieks', *latviš* 'latvieši' Zlēkās u. tml. var būt darināti ar citiem piedēkļiem nekā latviešu literārajā valodā, proti, ar *-nik-* resp. *-nic-*, *-it-*.

Divskaņa *uo* saīsinājums tāmnieku izlokšņu lielā daļā ir saistīts ar sekojošo skaņu kvalitāti. *uo* vietā palaikam ir *a*, ja nākamajā zilbē ir vai kādreiz bijis velārs patskanis, piem., *zēlans* (< *dzēluon(a)s*) Popē un citur. *uo* vietā ir *ē*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls patskanis, piem., *zēlēn* (< *dzēluoni*), bet, ja *uo* atrodas mikstināta līdzskaņa priekšā, tad tā vietā runā *i*, piem., *mākiņ* (< *mākuoni*) blakus vsk. nominatīvam *māķens* (< *mākuonis*) u. tml. Bez palīgakcenta runājams *uo* resp. no tā radies patskanis var arī zust, piem., vsk. ak. *ābliņ*² (< *ābuliņu*) Zlēkās,¹⁵⁴ *isskāl't* (< *izskaluot*), bet *skalot* Zūrās, *māķens*², bet *māķnam*² Sarkanmuižā.

¹⁵³ J. Endzelīns, Lgr. 67. lpp.

¹⁵⁴ Turpat, 68. lpp.

Vismaz dažās izloksnēs *uo* pārveidošana ir atkarīga no iepriekšējās zilbes kvantitātes. Tā Ancē piedēkļa *uo* savu kvalitāti nemaina, ja saknes zilbe ir īsa, piem., *varuōns* (< *varuonis*), *zēluōns*, *varuōņ* (< *varuōņi*); bet aiz garas saknes zilbes piedēkļa *uo* ir ļoti īss un bez skaidri sadzirdamas intonācijas, piem., *māk^uons²*, *oūg^uons²*, *vīt^uol²*.

Tāmnieku izlokšņu vairumā tiek saglabāts divskanis *ai* piedēkli *-ain-*, bet citos piedēkļos *ai* (< *āj*) ticis laikam pārveidots par *ei* un pēc tam par *ē*, piem., *spruōgains²* Ugālē, *priēdains²* Zlēkās u. c., bet *māc^ēs²* (< *mācitājs*), *šūpt^ē* (< *šūpuotāja*) Zlēkās, *ziēdt^ē* (< *dziedātāja*) Zūrās, *māc^ēs²* (< *mācītājs*) Sarkanmuižā un citur.

Arī *ei* (< *ēj*) tāmnieku izloksnēs devis *ē*, piem., *kal^ēs* (< *kalējs*) Zlēkās u. c.

Īsumu pagarinājumi

Senu īsu patskaņu vietā lībiskajās izloksnēs rodas noteiktos gadījumos arī gari patskaņi vai divskaņi.

1. Lībiskajās izloksnēs tiek pagarināts īss patskanis balsīgu līdzskaņu priekšā, ja aiz tiem zudis kāds patskanis vai divskanis, piem., *āb* (< *abi*) Limbažos, *atnēz-s* (< *atnezis*) 'atnesis' Vainižos, *gād* (< *gadu*) Lādē, *vēd* (< *veda*) Nabē, *vīņ* (< *viņi*) Kandavā, *zūv* (< *zuve*) Ancē, *māzgt^ēs* (< *mazgāties*) Zūrās, *rūž* (< *rudzi*) Popē u. tml. Šā jaunā garuma intonācija palaikam kāpjoši krītoša vai krītoša. Visai latviešu valodai kopīgais galazilbes īsā patskaņa zudums pagarinājumu nav radījis, piem., *vēd* (< **vēda*) u. tml.

2. Tāmnieku izloksnēs tautosillabiska *r* priekšā tikuši pagarināti patskaņi *a*, *e*, *i*, *u* neatkarīgi no intonācijas, pie kam *-ar-* > *-ār-*, *-er-* > *-ēr-*, *-ir-* > *-īr-* vai *-ier-*, *-ur-* > *-ūr-* vai *-uor-*. (Skat. 152. lpp.)

3. Senu īsu patskaņu pagarinājums sastopams emfatiskā runā, piem., *'kūr ta spēš!* Stendē, *ne'māz!* Lādē un tamlīdzīgi arī citur.

Patskaņu iespraudumi

Anaptikse

Anaptikse lībiskajām izloksnēm nav raksturīga. Taču atsevišķās Vidzemes lībiskajās izloksnēs konstatēts pārisa patskaņa iespraudums aiz sena tautosillabiska *r* resp. *l* līdzskaņu priekšā, piem., *mār^aš'* (< *mārša*), *piemir^as* (< *piemirsa*), *aizmir^ast'* (< *aizmirsti*), *il^agi* (< *ilgi*) Svētcimā, *per^eš^as* (< *peršas* (?)) Pālē.¹⁵⁵ Šai sakarā skat. arī 33.—34. lpp. Aprakstot ziemeļrietumu Vidzemes izloksnes, īpaši jāveltī uzmanība patskaņu savienojumiem ar tautosillabisku *r* resp. *l* līdzskaņu priekšā.

Epenteze

Epenteze lībiskajās izloksnēs rodas sakarā ar velāro patskaņu *a*, *ā*, *u*, *ū* un divskaņu *uo*, *ou* (< *au*) pārskaņu nākamās zilbes palatālā patskaņa ietekmē. (Skat. 165. lpp.)

Patskaņu iespraudumi zilbisku plūdeņu un nāseņu novēršanai

Sakarā ar gala zilbes īsā patskaņa zudumu aiz kāda līdzskaņa savienojuma ar sekojošu plūdeni vai nāseni lībiskajās izloksnēs var veidoties zilbiski plūdeņi resp. nāseņi, piem., *egls* (< *egles*) Liepupē un citur. Vienā izlokšņu daļā šo zilbisko *r*, *l*, *n*, *m* vietā rodas patskaņa savienojums ar *r*, *l*, *n*, *m*, piem., *putar* (< *putr* < *putra*), *uôgēl²* (< *uôgl²* < *uogle*) Dundagā, *ziēsēm²* (< *ziesm* < *ziesma*), *puter* (< *putr* < *putra*) Īvandē, *egil* (< *egl* < *egle*) Lādē u. tml.

¹⁵⁵ J. Endzelīns un K. Milēnbahs, Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti. — RKr XIII, 81. lpp.

Uz analogijas pamata dažās izloksnēs patskanis ierodas arī starp slēdzeniem, piem., *svētik*² (< *svētki*), *rutaks* (< *rutks*) Dundagā, *dikēt* (< *dikti*) Popē u. tml.¹⁵⁶

Patskaņu zudums

Neuzsvērti patskaņi Vidzemes lībiskajās izloksnēs visbiežāk zūd aiz *j* pagātnes aktīvā divdabja formās, piem., *mācišes*² (< *mācījušies*), *skatišes* (< *skatījušies*) Pālē, Lādē, Viļķenē un citur blakus tādām formām kā *brēķuš*² (< *brēķuši*), *cēluš*² (< *cēluši*).

Kurzemes lībiskajās izloksnēs neuzsvērtu zilbju patskaņi resp. divskaņi zuduši ne tikai blakus *j*, bet arī citiem līdzskaņiem, ja zilbei nav bijis palīgakcenta. Piemēri: *runeiš*² (< *runājuši*) blakus *cēluš*² (< *cēluši*) Vāndzenē, *jēmš* (< *jēmuši*), *dārgjam*² (< *dārgajam*) Popē, *beizmē*² (< *beidzamā*), *kābtē* (< *kabatai*) 'kabatā' Ugālē, *sprigļim* (< *spriguļim* vai *spriguļiem*), *pālgim* (< *palagim* vai *palagiem*), *pāgstē* (< *pagastei* < *pagastai*) 'pagastā' Zlūkās, *rūntēs* (< *runāties*) Dundagā, *māķnam*² (< *mākuoņam*), *kūmļam* (< *kumeļam*), *joūņjam*² (< *jaunajam*), *māzgc* (< *mazgāts*) Sarkanmuižā u. tml. (Par to arī šā darba 151. lpp.)

Patskanim resp. divskanī zūdot, noteiktos gadījumos rodas iepriekšējās zilbes pagarinājums resp. zilbiski plūdeņi un nāseņi. Par to skat. 173. un 174. lpp.

Salikteņos un atvasinājumos ar piedēkļiem var zust arī neuzsvērti saknes patskaņi, piem., *poūsars*² (< *pavasaris*) Dundagā un *šondeļ* (< *šonedēļ*) Ugālē u. tml.

Kontrakcija

Divu blakus zilbju vokāļu kontrakcija lībiskajās izloksnēs ir vērojama reti. Kontrahē negācijas patskanis ar saknes sākuma patskāni atsevišķos vārdos, piem., *nē:ī! // nēi!* (< *ne-ēj*) Stendē.

¹⁵⁶ J. Endzelīns, Lgr, 86.—87. lpp.

Retumis sastopama blakus zilbju vokāļu kontrakcija pēc *j* vai *v* zuduma starp patskaņiem, piem., *suōns* 'sivēns' Sārnatē, *suōns*² Zlākās un citur no *su-ans* < *suvans* < *suvēns*.

Gala zilbju vokālisms

Gala zilbēs libiskajās izloksnēs mēdz zust visi no pirmatnējiem garumiem radušies īsie patskaņi, izņemot dažas izloksnes Salacgrīvas tuvumā, kur tiek paglabāts *-i*. *-i* saglabā Svētcimā, Ainažos, Pālē, (Liel)Salacā. Sakarā ar galazilbes patskaņa zudumu daļā izlokšņu rodas dažādas pārmaiņas vārdā.

1. Ja īsais patskanis ir zudis aiz balsīga līdzskaņa, tiek pagarināts iepriekšējās zilbes patskanis vai divskanis, piem., *kāl* (< *kala*) Svētcimā, *dāļ* (< *daļa*) Pālē, *stīb* (< *stiba*), *pū:rs* (< *pūrus*), *gal:d²* (< *galdi*) Laidzē, *luḡ:g²* (< *luogi*) Popē u. tml. Par to arī 150. lpp.

2. Ja īsais patskanis ir zudis aiz nebalsīga līdzskaņa, tiek pagarināts iepriekšējais nebalsīgais līdzskanis, piem., *aķ* (< *aka*) Laidzē un citur. Par to arī 150. un 179. lpp.

3. Ja galazilbes patskanis ir zudis aiz kāda līdzskaņa savienojuma ar plūdeni vai nāseni, tad šis plūdenis vai nāsenis kļūst zilbisks, piem., *pērsļ* (< *pārsla*) Katvaros, *piedruōkņ²* (< *piedruokne*) Laidzē un citur. Par to arī 174. un 178. lpp.

Izloksnēs, kas robežojas ar vidus izloksnēm, patskaņa zudums gala zilbē nav konsekvents. Palaikam vērojams, ka patskaņi zūd, lietojot vārdus teikumā, bet, nosaucot atsevišķi kādu vārdu, gala zilbes patskanis var tikt arī saglabāts. Tā Bīriņos, Lēdurgā, Augstrozē un citur blakus pastāv forma *saln^{a2}* un *salņ²* resp. *saln²* u. tml.

Šai sakarā J. ENDZELINS un K. MILENBAHS raksta: «No dienvīdiem uz ziemeļiem ejot, sastopam, piem., pēc kārtas šādas formas: meita — meit^a — meit' — meit.. Pie tam ir dzirdamas dažkārt vienas personas un jo vairāk vesela pagasta izrunā vairāk pakāpes (meita — meit^a jeb meit — meit' jeb

meit^a — meit').»¹⁵⁷ (Sal. Augstrozē: *tās i skaist's un lab's sēn's; piēsprāūž² tuō² kuōdaļ^{u2} piē² vaķit²; Lēdurgā: katr^u bruōkastⁱ vaizej² skāb's² kāpuōst's² vārit².)*

Garie patskaņi gala zilbēs lībiskajās izloksnēs palaikam tikuši saīsināti vai nu par atbilstošajiem īsajiem patskaņiem, vai arī reizē ar īsinājumu novērojama arī patskaņa kvalitātes maiņa. Arī divskaņus gala zilbēs mēdz pārvērst par īsajiem patskaņiem. Tā vsk. lokatīvā Vidzemes lībiskajās izloksnēs (*i*)o- un (*i*)ā-celmu lietvārdi palaikam beidzas ar -a, ē-celmi ar -e, u-celmi ar -u, i-celmi, kur tie ir patvērušies, ar -i, piem., *kalna², ruōka², priēde, lēdu, nakti* Alojā, Bīriņos, Lēdurgā; dsk. datīvā (*i*)o-celmi beidzas ar -im, -iem, retumis -em, -am, piem., *kuōkiem² // kuōkim²* Augstrozē, *pa miētam²* (< *par mietiem*) : *tēvim* Limbažos, *kalnim²* Pālē, Viļķenē, *kuōkim²* Liepupē un citur. Galotne -im te laikam tāpat kā Vidzemes un daļā kursisko izloksņu ir senā i-celmu dsk. datīva resp. instrumentāļa galotne, un tādā gadījumā te nekāda saīsinājuma nav. Fonētiski garuma saīsinājumi laikam ir dsk. datīva galotnes -em, -am.

Dsk. lokatīvā (*i*)o-celmiem ir galotnes -os, -as, -uos, piem., *kuōkas²* Liepupē, Pālē, Lādē un citur, *kuōkos²* Alojā, *kuōkuōs²* Augstrozē, Lēdurgā.

Adjektīviem ar noteiktajām galotnēm vīriešu dzimtes vsk. nominatīva formā ir gan galotne -aiš, -ais, gan arī -aš, -eš, kur arī noticis īsinājums.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs tāpat kā citās Kurzemes izloksnēs galotnes -ai var pārvērsties par *ei*, no kam tad tālāk par *e* vai *ē*. Tā (*i*)o- un (*i*)ā-celmu vsk. lokatīva, kā arī (*i*)ā-celmu vsk. datīva galotne tāmnieku izloksnēs palaikam ir -e vai -ē, piem., *māse* (< *māsai*) Īvandē, *mēte²* (< *meitai*) Sarkanmuižā u. tml. Pārveidota arī noteikto adjektīvu vīr. dzimtes vsk. nominatīva galotne -ais, piem., *gudreis* Sabilē, *gudreš* Ugālē un citur.

¹⁵⁷ J. Endzelīns un K. Mīlenbahs, Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti, 77. lpp.

Konsonantisms

Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju

Lībiskā dialekta izloksnēs ir sastopami tie paši līdzskaņi, kas latviešu literārajā valodā: *b, c, č, 3, ž, d, f, g, ģ, x, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, Ņ, p, r, ʀ, s, š, t, v, z, ž*. Bez tam lībisko izlokšņu vienā daļā tiek lietoti palatalizēti līdzskaņi: *č, ž, d', l', n', r', s', t'*. Līdzskaņa cietums resp. mīkstinājums šķir nozīmi tādās formās kā *rit'²* (< *riti*) un *rit²* (< *rita*) Dundagā un citur. Par palatalizācijas noteikumiem skat. 186. lpp. Izlokšņu vairumā palatalizēto skaņu lietošana nav vairs obligāta. Eksperimentāli pētīti palatalizētie līdzskaņi nav, taču šķiet, ka tie ir līdzīgi atbilstošajām lībiešu valodas skaņām.

Lībiskajās izloksnēs diezgan bieži ir sastopams arī fonēmas *l* variants *t*, ja *l*-skaņa ir tautosillabiska, piem., *dēts²* (< *dēls*), *iīg* (< *ilgi*) Rojā, *mīziks²* (< *milzigs*) Tūjā un citur.

Patskanim resp. divskanī zūdot aiz kāda līdzskaņa savienojuma ar plūdeni vai nāseni, šis plūdenis vai nāsenis lībiskajās izloksnēs ir kļuvis zilbisks. Tādā kārtā var rasties līdzskaņi *l, ʎ, ʀ, ʀ, Ņ, Ņ, ņ*. Par to arī 174. un 176. lpp.

Skaņas *f, x* arī šai dialektā nav vēl pilnīgi nostiprinājušās. *f* nereti tiek aizstāts ar *p*, piem., *Pričs* (< *Fricis*) Stendē. Vārda sākumā *h* var tikt atmests, bet vārda vidū *x* var tikt aizstāts ar *k*, piem., *ūt* (< *hūte*) 'platmale', *sakarīš²* (< *saxarīš*) 'saharīns' Stendē un citur.

Lībiskajās izloksnēs ir pazīstami arī pusbalsīgi līdzskaņi, kas radušies laikam lībiešu valodas ietekmē, piem., *siš* 'sitīs' Dundagā. Arī šo skaņu artikulācija un lietošana vēl pētījama.

Līdzskaņu kvantitāte lībiskajās izloksnēs gluži kā visnotaļ latviešu valodā ir atkarīga no pozīcijas. Bet pozicionālie noteikumi vismaz daļēji šais izloksnēs ir citādi nekā literārajā valodā.

1. Nebalsīgie troksneņi ir gari, ja tie atrodas divzilbju vārdos starp uzsvērtu un neuzsvērtu īsu patskani un ja otrai zilbei

nav palīgakcenta:¹⁵⁸ vsk. lok. *riṗa* (< *ripā*), *maṭam*, bet *pa-maṭam*, *nepamatac* (< *nepamatuots*) Stendē un citur.

2. Nebalsīgi troksneņi lībisko izlokšņu vairumā ir gari vai pat pārgari, ja aiz tiem ir zudis kāds patskanis vai divskanis un iepriekšējā zilbē nav gara patskaņa, divskaņa vai diftongiska savienojuma, piem., *siṭ* (< *sita*), bet *ait²* (< *aita*), *sait* (< *saite*).

Div- un vairākzilbju vārdos līdzskaņa kvantitāte atbilstošā pozīcijā ir mazāka: *laṣ* (< *lasa*), bet *nesalas*: (< *nesalasa*) Stendē.

3. Morfoloģiskos robežgadījumos jeb sadurās lībiskajās izlokšnēs sastop garus nebalsīgos svelpēņus un šņāceņus, taču ne vienmēr, piem., *issāūkt²* (< *izsaukt*) Bīriņos, Lēdurgā, *is'sviā:d²* (< *izsvieda*) Popē, bet *islāstiš²* (< *izstāstījis*) Svētciemā, *istaigaties* (< *izstaigāties*) Stendē. Citi gari troksneņi šādās sadurās laikam nerodas, piem., *cūkūc* (< *cūkkūts*) Svētciemā, *aduôd²* (< *atduod*) Stendē un citur.

Līdzskaņu kvantitāte šai pozīcijā vēl pētījama.

4. Gari un pārgari sonanti ir sastopami dažos aizguvumos, kā arī senos latviešu vārdos, kur tie radušies uz asimilācijas pamata vai tikuši pagarināti, zūdot aiz sonanta kādam patskanim resp. divskanī, piem., *stel^(e)s*, *stal^(l)s* Bīriņos, Lēdurgā, *vēḷs* (< *vēḷns*), *mēḷs* (< *mēḷns*), *villanc* (< *vilnāns* vai *vilnains*) Liepupē un citur, *zil:n²* (< *dzilna*) Stendē.

Līdzskaņu dažādajam garumam vismaz vienā lībisko izlokšņu daļā ir fonematiska nozīme, piem., *vis* (partikula), bet *viš*: (< *visas*, *visus*) Stendē un citur.

Pārmaiņas konsonantismā

Konsonantisma pārmaiņas lībiskajās izlokšnēs pa daļai pilnīgi saskan ar latviešu literārajā valodā sastopamajām pārmaiņām, pa daļai atšķiras no tām.

¹⁵⁸ A. Laua, Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi, 62. lpp.

Asimilācija

Regresīva daļēja asimilācija kontaktā

1. Asimilācija balsīguma ziņā lībiskajās izloksnēs pamatos ir tāda pati kā latviešu literārajā valodā, piem., *abgāst*² (< *ap-gāzt*) u. tml.

Palaikam asimilācijas nav tais gadījumos, ja balsīgs līdzskanis nokļuvis nebalsīga priekšā, zūdot kādam patskanim resp. divskanī starp tiem, piem., *bleid-s*² (< *blēdis*), *gulbs*² (< *gulbis*) Svētcimā, *lābs* (< *labus*) (bet vsk. nom. *laps*!), *drāū:gs*² (< *draugus*) (vsk. nom. *drāūks*²) Stendē un citur.

2. Asimilācija, kas saistīta ar *t*, *d* saliedējumu ar sekojošu *s*, lībiskajās izloksnēs vispirms līdzinās atbilstošajai parādībai literārajā valodā, piem., *rac* (< *rats*), *gac* (< *gads*) u. tml.

Taču lībiskajās izloksnēs pozicionāla afrikāta var rasties arī tad, ja starp fonēmām *t* un *s* ir neapzināta morfoloģiska robeža, piem., *acleks* (< *atslēgs*) 'atslēga', *actāš*² (< *aistājis*) Svētcimā un citur.

Atsevišķās izloksnēs vērojama pozicionāla afrikātas rašanās arī tādos gadījumos, kur starp *t* un *s* resp. *d* un *s* ir zudis patskanis *i*, piem., *mežbaluô:ž*² (< *mežbalodis*), *zuc* (< *zutis*), *zalkc*² (< *zalktis*) Stendē. Liekas, ka visnotaļ tas notiek izskaņās *-ic* (< *-itis*) un *-iec* (< *-ietis*), piem., *brālic* (< *brālitis*), *latviêc*² (< *latvietis*) Stendē un citur.

Ja starp *t* un *s* resp. *d* un *s* zudis *u*, asimilācijas palaikam nav, piem., *cił-s* (< *citus*), *guô:ds*² (< *guodus*) Stendē un citur.

3. Tāpat kā vidus izloksnēs arī vienā lībisko izlokšņu daļā *s*, *z*, *c*, *ž* vārda vai teikuma sakarā sekojoša *č*, *ž*, *j*, *ļ*, *ņ*, *ķ*, *ģ*, *š*, *ž* priekšā pārvēršas par *š*, *ž*, *č*, *ž*, piem., *užjēmt* (< *uzjēmt*), *eš ļā* 'es ļāvu' Sarkanmuižā, *už jumt* (< *uz jumtu*) Zūrās, *užjēmt*, *eš juims*² Užavā, *eš ļouj* 'es ļauju' Popē, *už jūr* (< *uz jūru*) Kaltenē, *pēč Jāņ* (< *pēc Jāņu*) Rojā, *več ļou:đ's*² (< *veči ļaudis*) Popē, *iščūkst* (< *izčūkst*) Stendē u. tml. *s*, *z*

asimilācija sekojošam č, š, ž vārda sakarā ir kopīga visai latviešu valodai.

4. Līdzskaņi *l, n, r* sekojošu *č, š, ž, l, ņ, k, ģ, š, ž* priekšā vienā libisko izlokšņu daļā pārvēršas par *l, ņ, r*, piem., *čakā:rn²* (< *čakārni*) 'sakārņi', *muļķs²* (< *murķis*) 'naudas maks', *ruņč* (< *runči*); *bruņšķ* (< *brunšķi*) 'sieviešu svārki', *žiņ:ž* (< *žinža*) 'slikts dzēriens' Stendē, *ruņč* Dundagā, *duņčim* 'dunčiem' Svēciemā, *išķerc²* (< *izķerts*) Zlēkās, *maļšēn* 'malšana' Ivandē, *Aņž* (< *Anža*) Limbažos u. tml.

l un *n* pārveidojums par *l* un *ņ* sekojoša *ņ, k, ģ* ietekmē libiskajās izloksnēs saskan ar literāro valodu, piem., *viļņ²* (< *viļņi*), *kuņģēls²* (< *kunģelis*), *sīļķ* (< *siļķe*), *slīņķs* (< *slīņķis*) Vānzenē un citur.

5. Visumā reti un tikai atsevišķos vārdos sastopama *n* asimilēšanās sekojošam *p, b* un *m* asimilēšanās sekojošam *t, d*, piem., *koņpet* (< *konfekte*) Puikulē, *am̄bī:ls* (< *ambilis*) 'mazs cirvītis' (no lv. *hantbīl*) Stendē, *mambrāls* (< *man brāls*) 'mans brālis' Vainižos, *saņc* (< *samts*) Alojā u. tml.

6. Visās libiskajās izloksnēs ir sastopama *n* pārvēršanās par *ņ* sekojoša *k, g* priekšā, piem., *puņkc* (-ts), *ruņg* Alojā un citur.

Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā

Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā libiskajās izloksnēs rodas, ja šņāceņu priekšā atrodas svelpeņi, piem., *užžoūt²* vai *užoūt²* (< *uzžaut*), *ižžūt²* vai *ižūt²* (< *izžūt*), *iššoūt* vai *išoūt* (< *izšaut*) u. tml.

Regresīva pilnīga asimilācija var rasties sakarā ar pielīdzināšanos balsīguma ziņā, piem., *issist* (< *izsist*), *ussākt²* (< *uzsākt*) u. tml.

Progresīva daļēja asimilācija kontaktā

1. Īpatnēja ir dažās Kursas libiskajās izloksnēs sastopamā progresīvā asimilācija balsīguma ziņā. Šāda asimilācija ir sa-

stopama gadījumos, kad starp balsīgu un nebalsīgu līdzskani ir zudis kāds patskanis vārda vidū. Tā I konjugācijas verbu tagadnes aktīvā divdabja ar *-dam-* formās Dundagā un citur ir vērojama regresīvā asimilācija balsīguma ziņā, piem., *nāgdams* (< *nākdams*). Turpretī II un III konjugācijas verbos, kur *-dam-* priekšā zudis neuzsvērts patskanis resp. divskanis, vērojama progresīvā asimilācija, piem., *praštēms* (< *prasīdams*), *kaptēms* (< *kapādams*), *traktēms* (< *trakuodams*) Dundagā un citur, *pātķe²* (< *pātagai*), *iš(t)pe* (< *istabai*) Dundagā, Rojā un citur.

Šās parādības rašanos fonētiķi skaidro ar īpato uzsvērtās zilbes tipu lībiskajās izloksnēs. «Tipiskās tāmnieku izloksnēs (pēc Dundagas izloksnes spriežot) īsu patskani saturošas zilbes uzsvēršana atspoguļojas galvenā kārtā patskanim sekojošā līdzskani: pastiprināts gaisa spiediens gāmurā un ar to savienotais pastiprinātais muskuļu sasprīgums, kas rodas zilbi uzsvērot, neatslābst šē patskaņa robežās, bet turpinās arī sekojošo līdzskani izrunājot, tādā kārtā to pastiprinādams un pagarinādams un tā pārvērsdams viņu par zilbisku skaņu (diftonģiskais zilbes tips). Tādus zilbiskus troksneņus (berzeņus un slēdzeņus) es dzirdu Dundagas izloksnē uzsvērtās zilbēs.. ne tikai tos gadījumos, kur īsam patskanim seko nebalsīgs līdzskanis, piem. *puļer* (< *-ra*), *kupiņ* (< *-eņi*), *kaš* (< *-sa*), *ak* (< *aka*) u. c., bet arī tur, kur tagad īsam patskanim seko balsīgs līdzskanis, piem., *beder* (< *-re*).., t. i. visos tos gadījumos, kur patskanis balsīga līdzskaņa priekšā nav ticis pagarināts.»¹⁶⁰

Tātd līdzskanis uzsvērtās zilbes beigās ir gara zilbiska skaņa, kas tiek spēcīgi artikulēta.

«Dundagas izloksnei piemītošā tiekšanās diftonģizēt zilbes centru uzsvērtās zilbēs novedusi, jādūmā, arī pie dažiem, citās latviešu izloksnēs neparastiem, progresīvās asimilācijas gadījumiem. Tā.. divdabju formās ar piedēkli *-dama-* citas latviešu izloksnes pazīst tikai regresīvo asimilāciju, piem. *nezdams*, *mezdams*, *nāgdams*, *kābdams* u. c. .. Citādi tas ir, turpretī,

¹⁶⁰ A. Ā b e l e, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonetiku, 24.—25. lpp.

Dundagas izloksnē tais divdabju formās, kur *d* priekšā izkritis patskanis; šie atrodam progresīvo asimilāciju, piem. *kaštēms, praštēms, kaптēms*, .. Šie līdzskanis pirmās (uzsvērtās) zilbes beigās ir gaŗa zilbiska skaņa .. un kā tāda spēcīgi artikul ta. P loties izrunāt nākošo *d* skaņu kā balsīgu skaņu, run tajam nāktos pēkšņi pavājināt zilbisk  troksneŗa izrunai vajadzīgo stipro muskuļu darbību, kas nebūtu ērti izdarāms. Se tad spēcīgāki artikul tais zilbiskais troksnenis ir asimil jis sev nākošās zilbes nezilbisko troksneni.»¹⁶¹

2. Arī lībiskajās izloksnēs aiz *k, g, ņ, l, r, j* svelpenis p rv r s par *ŗ*, taču ne visur aiz visām šīm skaņām.

Sakarā ar gala zilbes i s  patskaņa zudumu blakus visai latvieŗu valodai kādreiz kopīgajiem skaņu savienojumiem *-ks, -gs, -ŗs, -ls, -rs, -js* lībiskajās izloksnēs šādi savienojumi raduŗies otrreiz.

a) Sakarā ar gala zilbes i s  patskaņa zudumu radies skaņu savienojums *-ks, -gs* lībiskajās izloksnēs palaikam saglabāts, piem., *kaķs* (< *kaķis*), *muļks*² (< *muļķis*), *z gs* Vandzenē, Alojā un citur.

b) Koplatvisk  *-ŗs* vietā lībiskajās izloksnēs arī ir radies *-ŗŗ*, pie kam tāmnieku izloksnēs *ŗ* var būt zudis, piem., *viŗŗ* (< *viŗŗ*) Vidzemē, *viŗ* (< *viŗŗ*) Kurzemē. Arī no jauna radies savienojums *-ŗs* vienā izlokŗņu daļā pārveidots par *-ŗŗ*, piem., dsk. ak. *aŗriŗŗ* (< *asariŗas*) Zl k s.

c) Koplatvisk  *-ls* vietā lībiskajās izloksnēs palaikam radies *-lŗ*, piem., *teŗŗ*², *ziŗŗ*², *zaŗŗ*² Anc , *diŗceŗŗ*² 'lielceŗŗ' Dundagā u. tml. Daļā tāmnieku izlokŗņu š s asimilācijas tomēr nav, piem., *ceŗs*, *ziŗs* Piltenē, Puz , Sarkanmuiŗ  un citur.

Skaņu kop , kas radusies, zūdot gala zilbes i sajam patskanim, izlokŗņu vairumā asimilācijas nav, piem., dsk. ak. *kumeŗs* (< *kumeŗus*) Dundagā. Atseviŗk s izloksnēs sastopama asimilācija arī šādos gadījumos, piem., *mīŗŗ* (< *mīŗus*), *spriguŗŗ* (< *spriguŗus*) u. tml. Zl k s.

¹⁶¹ A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonetiku, 28. lpp.

d) Aiz *r* libiskajās izloksnēs palaikam *s* pārvērsts par *š* un paglābts arī Vidzemes izloksnēs, kur *r* mīkstinājums vēlāk zudis, piem., *kurš*, *karš* Alojā, Puikulē, Rozēnos un citur, *kaŗš*, *gaŗš* Popē un citur.

Ja *-ŗs* radies, zūdot kādam patskanim starp tiem, asimilācijas palaikam nav.

e) Dažādi libiskajās izloksnēs ir pārvērties *-js*.

α) Aiz lūpeņiem koplātviskā *-js* vietā libiskajās izloksnēs ir *-š*. *j* palaikam ir zudis, piem., *slapš*.

β) Arī primāros nomenos *s* aiz *j* pārvērties par *š*, piem., *vāš*² (< *vājš*), *vēš* (< *vējš*) u. tml.

γ) Atvasinājumos ar *-tājs*, *-ājs*, *-ējs* vsk. nominatīvā tāmnieku izloksnēs svelpēja asimilācijas palaikam nav, piem., *darētais*² 'darītājs', *zēreis*² 'dzērējs', *rugais*² 'rugājs' Stendē, *dārteŗš*, *arēŗš* (< *arājs*) Dundagā un citur. Turpretī lielā Vidzemes libisko izlokŗņu daļā *s* aiz *j*, kas pats pēc tam var būt zudis, ir pārvērties par *š*, piem., *mācītais*² (< *mācītājs*), *arāŗš* (< *arājs*), *kaleŗš* (< *kalējs*) Alojā, *skuōlateŗš* (< *skuoluotājs*), *areŗš* (< *arājs*), *kaleŗš* (< *kalējs*) Vainiŗos, *areŗš* Liepupē u. tml.

δ) Tāda pati asimilācija vienā izlokŗņu daļā ir sastopama pag. akt. divdabja vīr. dzimtes vsk. nominatīva formā, piem., *gāŗš* (< *gājis*) Alojā, *skrēŗš*² (< *skrējis*) Vainiŗos, *gribeŗš* (< *gribējis*) Liepupē, bet *bīŗš*² (< *bijis*), *mazgāŗš*² (< *mazgājis*) u. tml. Stendē un citur.

ε) Arī libiskajās izloksnēs ir sastopami noteikto adjektīvu vīr. dzimtes vsk. nominatīvi ar *š*, kas tur radies, asimilējoties *s* iepriekŗšējam *j*, piem., *gudraŗš* (< *gudrajs* vai *gudrājs*) 'gudrais' Alojā, Liepupē un citur, bet *gudraŗš*² Stendē, *labēŗš* 'labais' Dundagā un citur.

3. Vienā libisko izlokŗņu daļā ir sastopama *s* asimilācija iepriekŗšējam *ŗ*, *č*, *ŗ*, ja starp ŗņāceni resp. afrikātu un svelpeni ir zudis kāds patskanis, piem., *lāŗŗš*² (< *lāŗus*), *ece:ŗŗš* (< *eceŗas*) Stendē, *mieŗŗš* (< *mieŗus*) Piltenē.

Aiz *ŗ* rodas pilnīga asimilācija, piem., *zuŗ* (< *zuŗus*) Stendē.

4. Izlokšņu aprakstos pievēršama uzmanība skaņu kopām *šn-* resp. *šņ-*, *šl-* resp. *šļ-*, *žn-* resp. *žņ-* vārda sākumā, kur vērojama svārstīšanās izrunā, piem., *šņabs* (< *šņabis*) (v. *Schnaps*) Alojā, *šņuōr* (< *šņuore*) (v. *Schnur*) Puikulē, *šnuōrs*, *šņep* (< *šņepe*) (v. *Schnepfe*) Stendē u. tml. Dažkārt svārstības sastopamas pat mantotos vārdos, piem., *šņākti*² // *šnākti*² Vandzenē un citur.

Progresīva pilnīga asimilācija kontaktā

1. Lielākajā lībisko izlokšņu daļā ir sastopama asimilācija skaņu kopā *-ln-* palaikam vārdos, kur zilbe *n* priekšā ir stiepta, piem., *pīls* (< *pilns*), *vil* resp. *vil:* (< *vilna*) u. tml. Ja zilbei ar *l* ir nestiepta intonācija, tad asimilācijas palaikam nav, piem., *saln*² (< *salna*) Zūrās, *ziln*² (< *zilna*) Popē un citur. (Par to skat. arī 89. lpp.)

2. Lībiskajās izlokšnēs tiek asimilēts *s* vārda beigās iepriekšējam *c*, *č*, *š*, *ž*, piem., *vęc* (< *vęcs*), *sveš:* (< *svešs*), *meš:* (< *mežs*); dažkārt tas pats vērojams arī tad, ja starp *š* un *s* zudis kāds patskanis, piem., *zuš* (< *zušus*) Stendē.

3. Atsevišķās lībiskajās izlokšnēs sastopama dažos vārdos asimilācija skaņu kopā *-nd* > *-nn-*, piem., *steñniék*² 'stendinieki', *reñniék*² 'rendinieki' Stendē.

Arī *-nt-* > *-nn-*, piem., *gruñbaļķs* (< *gruntbaļķis*) Stendē, *-mb-* > *-mm-*, piem., *Limmaži* 'Limbaži' Svētcimā, *rum* 'rumba' Lādē, Tūjā, *Lemmuži* (< *Lembuži*), z Liepupē u. tml.

Regresīva asimilācija atstatumā

Tiklab daļējā, kā pilnīgā asimilācija atstatumā lībiskajās izlokšnēs ir reti sastopama, piem., *niñdruōks*² // *liñdruōks*² 'sieviešu svārki', *ģēģērs*² (v. *Jäger*) 'mednieks' Stendē un citur, *ķopķēzs*² 'galerts' Vandzenē u. c.

Šis asimilācijas veids sastopams reti, piem., *čupcūks* < *čupcūkas* 'kāda kāršu spēle' Vandzenē, Stendē un citur, *šiš* (< *šis*) Tūjā.

Vokalizācija

Arī lībiskajās izloksnēs vērojama *j* vokalizēšanās tautosillabiskā pozīcijā aiz īsa patskaņa un daļēja vokalizēšanās aiz gara patskaņa resp. divskaņa, piem., *rei*² (< *rej*), *tējnic* 'tējnīca' u. tml. Dažos aprakstos norādīta daļēja vokalizēšanās arī aiz īsa patskaņa, piem., *arajs* (< *arājs*) Augstrozē.

v vokalizējas tautosillabiskā pozīcijā aiz īsa patskaņa un daļēji vokalizējas aiz gara patskaņa resp. divskaņa, piem., *soūs*² (< *savs*), *stāu* (< *stāv*) u. tml.

Palatalizācija

i, *e* priekšā, kas paši var būt zuduši, Dundagā, Rojā, Popē, Puzē, Zlūkās, Zirās, Užavā, Sarkanmuiža, Ancē un citur Kursā, Liepupē, Stienē, Lādē, Nabē un citur Vidzemē celma beigās var palatalizēt līdzskaņus *t*, *d*, *s*, *z*, *c*, *ʒ*, *n*, *l*, *r*, piem., *sāct* (< *sacit*) Zūrās, *tiēt* (< *ticēt*) Sarkanmuižā, *koū'l'* (< *kauli*) Nabē, *mań* (< *mani*), *ka'ńiņč* (< *kalniņš*) Liepupē u. tml.

Lūpeņu un aukslējeņu palatalizācija lībiskajās izloksnēs palaikam nav pazīstama. Taču *b*, *p*, *v*, *m*, *k*, *g* izruna dažās izloksnēs ir atšķirīga palatālu un velāru patskaņu priekšā. Tas pats vērojams *č* un *š* izrunā.¹⁶²

Palaikam līdzskaņu palatalizācija lībiskajās izloksnēs saistās ar *i* resp. *e* epentezi aiz iepriekšējā patskaņa resp. divskaņa. Pašreizējā attīstības posmā Vidzemes lībiskajās izloksnēs līdzskaņu palatalizācija zūd vai ir jau zudusi, piem., *runat a(r)*

¹⁶² Fr. Adamovičs, Dundagas izloksne. — FBR III (1927), 102.—103. lpp.

māt (1957. gadā), bet *māt'smā't* (< *mātesmāte*) (1928. gadā) Liepupē.

Līdzskaņu palatalizācija nav sastopama vārda sākumā.

Velarizācija

Lībiskajās izloksnēs tiek velarizēti līdzskaņi *l* un *n*. Tiek velarizēts tautosillabisks *l*, piem., *dēts*² (< *dēls*), *iīg* (< *ilgi*), *guīt*² (< *gulta*) Rojā, *sīpat* (< *sīpuolu*) Tūjā, *tupet* (< *tupeli*) Liepupē un citur.

n tiek velarizēts līdzskaņu *k*, *g* priekšā gluži kā literārajā valodā, piem., *ruṅg*, *kaṅkars*.

Līdzskaņu pārmaiņas *j* ietekmē

1. *p, b, m*, savienojums ar *j*.

Lūpeņu savienojums ar *j* lībiskajās izloksnēs devis divējādus refleksus: vienā izlokšņu daļā *j* aiz lūpeņiem paglābts, otrā zudis pilnīgi vai daļēji, piem., *rupj*^(a), *glābjams*² Lēdurgā, *kāpjam*², *slapjam*, bet *skapam* Stendē un citur. Par *j* zudumu šai pozīcijā skat. 94.—95. lpp.

2. *t, d, s, z, l, r, n, c, ʒ* savienojums ar *j*.

a) Sens līdzskaņu *t* un *d* savienojums ar *j* lībiskajās izloksnēs ir palaikam devis to pašu refleksu, ko literārajā valodā, piem., *zuš* (< *zuša*), *briež* (< *brieža*).

Stendē *dj* vietā atrodams nevis *ž*, bet *ʒ* divu verbu tagadnes formās: *pleñst* 'paplašināt, attaisīt', tag. *pleñž*, pag. *pleñ:d*; *veñstiēs*² 'ar grūtībām līst', tag. *veñžās*², pag. *veñdās*².

Ja vārda vai teikuma sakarā radies jaunāks *t* savienojums ar *j*, lībisko izlokšņu vairumā abi līdzskaņi palikuši bez pārmaiņām. Taču vienā Kursas lībisko izlokšņu daļā šādos gadījumos radies *ķ*, piem., *aķât*² (< *atjât*) Zlūkās, *aķēmt* (< *atjēmt*), *aķukc* (< *atjukts*) 'atrasts', *klāķēmc*² (< *klāt jēmts*) Stendē un citur. Te parādās sena kuršu valodas iezīme — *tj*

pārveidojums par *t'*, kas ar laiku uztverts par *k*. Skat. arī 32., 90.—92. lpp.

b) No *r* savienojuma ar *j* radies *r* tiek lietots vēl Kursas libiskajās izloksnēs, piem., *stū:r²* (< *stūra*), *kārš²* (< *kaŗš*), *būr* 'buŗ', *jū:r* (< *jūra*) u. tml. Stendē un citur.

Taču vienā tāmnieku izlokšņu daļā *r* > *r*, piem., Vandzenē un citur. Vidzemes libiskajās izloksnēs *r* nav vairs paglābts.

c) Ja vārda vai teikuma sakarā radies jaunāks *s* resp. *z* savienojums ar *j*, tad Kursas izlokšņu vienā daļā rodas *š* resp. *ž*, piem., *ižēmt* (< *izjemt*) Stendē, *užūr* (< *uz jūru*), *užēmt* (< *uzjēmt*) Rojā, *ižūz²* (< *izjūz*) Rudē.

d) Līdzskaņu *l*, *n*, *c*, *z* savienojums ar *j* devis to pašu refluksu, ko literārajā valodā. Atsevišķos gadījumos (*i*)*io*-celmu deklinācijā trūkst gaidāmās līdzskaņu mijas *j* ietekmē, piem., dat. *gai²lam²* // *gai²lam²* Svētcimā un citur.

Ja teikuma vai vārda sakarā šīs skaņas nokļuvušas *j* priekšā, tad izlokšņu vairumā nekādu pārmaiņu nav. Taču atsevišķās izloksnēs no *c* un *j* dažkārt ir radies *č*, bet no *z* un *j* — *ž*, piem., *apprečas* (< *apprecējas*) Zlēkās.

Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē

1. Atšķirā no literārās valodas libiskajās izloksnēs ne vienmēr ir vērojama gaidāmā līdzskaņu *k*, *g* mija ar *c*, *z* palatālu patskaņu priekšā vecos baltu vārdos, kā arī aizguvumos, piem., *aki:ŋ* 'aciņa', *vagi:ŋ* 'vadziņa', *jaki:ŋ* 'jaciņa', *rutkīš²* (< *rutkiņš*) Stendē, *jakiņ*, *akiņ*, *burkiņ*, 'burciņa', *staŋgiņš* 'standziņas' Lādē, *krāgiņš* 'krādziņas' Nabē, *smilgiņ²* 'smildziņa' Ķirbižos, *cūkiņam* 'cūciņai' Liepupē, *bēkiņč* 'beciņa', *pakiņč* 'paciņa' Limbažos un citur. Atšķirība no literārajā valodā sastopamās likumības ir vērojama nominālajos atvasinājumos ar *-iņ-*, kur ļoti bieži pamatvārda celma beigu līdzskanis tiek paturēts arī atvasinājumā.

2. Ar literāro normu nesaskan *j* ietekmē radušos līdzskaņu lietošana palatālu patskaņu priekšā dažās formās, piem., *mīlīš²* (< *mīliņš*) blakus *mīlš*, *tu veļiēs²*, *piņiēs²*, *kaŗiēs²* Stendē.

3. Daļēji ar literāro valodu saskan, daļēji no tās atšķiras līdzskaņu mija atvasinājumos ar *-el-*, *-en-*, *-in-* Kurasas lībiskajās izloksnēs, piem., *duņčels* (< *dunčelis*), *meiče:l* (< *meičele*), *muče:l* (< *mučele*), *zīrgels* (< *zirgelis*), *apše:l* (< *apšele*), *ači:ŋ* (< *ačiņa*) 'actiņa', *kučiš²* (< *kučiņš*) 'kucentiņš', *maižiš²* (< *maižiņš*) 'maizīte', *Jaņčēns²* Stendē.

Disimilācija

Lībiskajās izloksnēs disimilē palaikam divus *r* vienā vārdā. Visbiežāk vienu no *r*-skaņām aizstāj ar *l*, retāk *r* vietā tiek lietots kāds cits līdzskanis; *r* var tikt arī pavisam izmests no vārda. Piemēri: *febrā:ls²* (< *februāris*), *brūvels²* (< *brūveris*), *rīkuls²* (< *rijkuris*), *skrivels²* (< *skriveris*) Stendē, *skruōdels²* (< *skruoderis*) Liepupē, Duntē, Stienē un citur.

Retāk disimilē divas *l*-skaņas, piem., *skalgaņš²* vai arī *skan-gals²* (< *skalgals*). Vēl retāka ir citu divu vienādu skaņu disimilācija, piem., *muņš²* // *mums* Stendē un citur Kurzemē.

Arī lībiskajās izloksnēs ir sastopama skaņu kopas *-tn-* un *-dl-* disimilātoriska pārveidošana par *-kn-* resp. *-gl-*, piem., *atzvelkn²* // *atzveltne²* (< *atzveltne*), *sęgl* // *sędl* (< *sędli*) Stendē, *atraīkn* (< *atraitne*) Kaltenē un citur.

Līdzskaņu zudums

Līdzskaņu zudums lībiskajās izloksnēs daļēji saskan ar vidus dialektā novērojamiem zuduma gadījumiem.

Vārda vidū mēdz zust *j*, *v*, *n*, *ŋ*, *r* un *l*.

1. Vārda vidū viens no visbiežāk zūdošiem līdzskaņiem ir *j*.

a) Lībiskajās izloksnēs zūd tautosillabisks *j* aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, ja iepriekšējais garums netiek saīsināts un ja sistēmas spaidis nekavē *j* zušanu, piem., *vēš* (< *vējš*) Alojā, Rozēnos, Puikulē, Stendē un citur, *strāūš²* (< *straujš*) Stendē, *stroūš²* (< *straujš*) Svētcimā, *lēši²* (< *lējši* < *lējuši*), *gāš* (< *gājš* < *gājs* < *gājis*) Alojā un citur, *vędaš* (< *vę-*

dājš (< *vēdājs*) Liepupē un citur. Taču ir arī tādas izlokšnes, kur *j* šai pozīcijā nav zudis, bet kļuvis par nezilbisku *i*, piem., *arais* (< *arājs*), *gāiš* (< *gājis*) Augstrozē, *vēiš*, *vāiš*², *gāiš* Popē.

b) Samērā plaši libiskajās izlokšnēs ir sastopams *j* zudums aiz lūpeņiem (*p*, *b*, *v*, *m*), piem., *rup*:^a (< *rupja*), *slapums* (< *slapjums*), *glābams*² (< *glābjams*) Augstrozē, *rup*:(*a*), *glēbams*² (< *glēbjams*) 'glābjams' Alojā, *slapš* (< *slapjš*), *duę:b'* (< *duobji*), *buęrn* (< *buomji*), *glābęms*² (< *glābjams*) Popē un citur. Arī šai gadījumā ir daļa izlokšņu, kur *j* vismaz daļēji ir saglabājies, piem., *rupj*(^a), *glābjams*² : *skapuōs*² Lēdurgā, *kāpjam*² Stendē un citur.¹⁶³

Vismaz daļā izlokšņu *j* zudums nav laikam tīri fonētisks, ja dažādu vārdšķiru robežās šai ziņā ir vērojama atšķirība. (Sal., piem., *skapam* (< *skapjam*), *slapjam*, *stiēpjams*² Stendē.) Liekas, ka *j* vispirms ir zudis palatālu patskaņu priekšā un absolūtās vārda beigās, kā rāda vārda *slapš* deklinācija Stendes izlokšnē:

vsk.	nom.	<i>slapš</i>	dsk.	nom.	<i>slap̄ // slapj</i>
	ģen.	<i>slap̄ // slapj</i>		ģen.	<i>slap̄</i>
	dat.	<i>slapjam</i>		dat.	} <i>slapim</i>
	ak.	} <i>slap̄ // slapj</i>		instr.	
	instr.			ak.	<i>slapjs</i>
	lok.	<i>slapja</i>		lok.	<i>slapjuōs</i> ²

c) Samērā rets ir *j* zudums intervokālā pozīcijā, piem., *mā-i:ņ* (< *mājiņa*), *le-i:ņ* (< *lejiņa*) u. tml. Stendē.

2. Lībiskajās izlokšnēs zūd arī *v*.

a) Mēdz zust bieži lietojamos vārdos tautosillabisks *v* aiz gariem patskaņiem vai divskaņiem, ja iepriekšējais garums netiek saīsināts un ja to netraucē sistēmas spāids, piem., *tēs* (< *tēvs*), bet *tē:v* (< *tēva*) : *tiēus*², *kriēus*² Stendē, *tēs*, bet *stiūs*, *ziūs*², *brīūs* Popē; daļā izlokšņu *v* zudums sastopams šādā pozīcijā plašākos apmēros, piem., *zīs*² (< *zivs*), *sīs* (< *sīvs*) Ugālē, Sarkanmuižā, Piltenē un citur, *tiēs*² (< *tievs*) Dundagā, *grās* (< *grāvis*), *iā* (< *ieva*) Ugālē, *ļā* (< *ļāva*)

¹⁶³ J. Endzelīns, Lgr, 173.—177. lpp.

Zūrās, *nā* (< *nāve*) Kaltenē u. tml., kur zudis tautosillabisks *v* arī retāk lietojamās vārdos, kā arī tāds tautosillabisks *v* resp. *u*, kas radies, zūdot kādam gala zilbes patskanim.

b) Izlokšņu vairumā *v* ir zudis skaņu kopā *-rv-*, un tāmnieku izloksnēs diezgan bieži arī skaņu kopā *-lv-*, piem., *purs* (< *purvs*), *cirs* (< *cirvis*), *burs* (< *burvis*) Svētcimā, Alojā un citur Vidzemes izloksnēs, *cifs* (< *cirvis*), *būfš* (< *burvis*), *zēreņ* (< *dzērvēne*), *gā:l²* (< *galva*), *spāls* (< *spalvas*), *cilaks* (< *cilvēks*) Popē, *cirs* (< *cirvis*), *būrs* (< *burvis*), *pūrs²* (< *purvs*), *gā:l²* (< *galva*), *cilēks* (< *cilvēks*) Stendē u. tml.

Jāpiezīmē, ka *v* zudums šai pozīcijā kādā izloksnē neattiecas uz visiem vārdiem, piem., *dā:rv²* (< *darva*), *zē:rv* (< *dzērvē*), *spāl:v* (< *spālva*) Stendē blakus *cirs* u. c. Tāpat *v* zudums šai pozīcijā mēdz atšķirties dažādās izloksnēs, sal., piem., *zēr* Popē, bet *zē:rv* Stendē u. tml. Tāpēc, aprakstot šo parādību izloksnēs, jānoskaidro attiecīgo vārdu izruna.

c) Samērā rets ir *v* zudums intervokālā pozīcijā, piem., *tāu-a* (< *tauva*) Stendē, *guō-im²* (< *guovim*) Svētcimā.

d) Daļā izlokšņu sastopams *v* zudums skaņu kopā *-pv-*, piem., *apainat* (< *apvaināt*), *apilkt²* (< *apvilkt*) Stendē blakus *apvīt²* (kas citādi saskanētu ar *appīt!*).

e) Daļā tāmnieku izlokšņu ir zudis *v* skaņu kopā *-vj-* un pēc tam arī citos locījumos *v* vietā ieviests *j*, piem., *zūj* 'zivs', *guā:j²* 'govs', *āj* 'aita' Dundagā. Sākumā laikam tikai dsk. ģen. forma bijusi *zūj* < *zuvju*. Vēlāk vienā izlokšņu daļā viscaur aiz *u* ieviests *j* senāka *v* vietā, piem., *tujniks* 'tuvinieks', *tujš* 'tuvs', *pūj* 'puva' Dundagā, *tuis²* 'tuvs', *tujums* 'tuvums', *zāv* // *zūj* 'zivs', *kļūj* 'kļuva', *sapūjs* 'sapuvis', bet *puveš*: (< *puveši*), *suveņš* 'sivēns' Stendē.

3. Vienā izlokšņu daļā aiz iepriekšēja garuma zūd *n* skaņu kopā *-mn-*, *-nm-*, piem., *saimeks²* (< *saimnieks*), *siēmals²* (< *sienmalis*) Svētcimā, *saimiēks²* // *saimniēks²* Lēdurgā un citur.

n var zust arī vairāku līdzskaņu grupā, piem., *bērs²* (< *bērnš*), *krās²* (< *krāsns* vai *krāsne*) Svētcimā, Alojā, *bērs²* blakus dat. *bērnam²*, *pērziēm²* (< *pērziem*) blakus *pērmais* Stendē u. tml.

4. Tāmnieku izloksnēm raksturīgs *ŋ* zudums š priekšā formās ar *-iņš*, piem., *viš* // *viš*² (< *viņš*), *vilciš*² (< *vilciņš*) Stendē, *kūmliš* (< *kumeliņš*), *māsiš* (< *māsiņš*) 'māsiņa' Popē un citur.

5. Daļā izlokšņu zudis tautosillabisks *r* aiz divskaņa vai sena gara patskaņa, piem., *Mēsraks* (< *Mēsrags*), *pētiķš* (< *pētiķis*), *vais* (< *vairs*), *pābrāuki*² (< *pārbraukti*) Stendē, *Kārtis* (< *Kārlis*) Popē.

r var arī zust vairāku līdzskaņu grupās atsevišķos vārdos, piem., *uōtrpus* (< *uōtrpus*), *četrpacmit* (< *četrpadsmīt*) Stendē un citur.

6. Daļā izlokšņu sastopams *t* zudums *k*, *p*, *t*, *d*, *g* priekšā atsevišķos vārdos, piem., *akal* (< *atkal*), *brūganc* (< *brūt-gāns*), *seždiān*² (< *seštdiena*) Sarkanmuižā, *četurdiān* (< *četurtdiena*) Popē, *akal* (< *atkal*), *apukaļ* (< *atpakaļ*), *aduot* (< *atduot*) Zūrās, *kruzdēls*² (< *krustdēls*), *ridiēn*² (< *ritdien*), *aka* (< *atkal*) Stendē, *akal* Svētcimā un citur. *t*-skaņas zudums šai pozīcijā novērojams biežāk lietojamajos vārdos un gadījumos, kad uz asimilācijas pamata vajadzētu veidoties garam troksnenim.

Vārda vidū lībiskajās izloksnēs atsevišķos gadījumos var būt zuduši arī citi līdzskaņi.

Vārda beigās lībiskajās izloksnēs līdzskaņi mēdz zust vienzilbes formās. Dažos gadījumos līdzskaņa zuduma nosacījumi pilnīgi sakrīt ar līdzskaņa zuduma nosacījumiem vārda vidū. Tā arī vārda beigās *j* mēdz zust aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, kā arī aiz lūpeņiem, piem., *pļoū* (< *pļauj*) Svētcimā, Alojā, *glēb*² (< *glēbj*) 'glābj' Alojā, *sō* (< *sauja*), *šō* (< *šauj*), *grāb*² (< *grābj*) Popē u. tml.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs sastop *j* zudumu arī aiz īsa patskaņa, kur palaikam ir vērojama *j* vokalizēšanās, piem., *re* (< *rej*), *šu* (< *šuj*), *e!* (< *ej!*) Sarkanmuižā, Popē, Zūrās un citur.

Vienzilbes vārdu beigās zūd *r*, *d*, *n*, *z*, piem., *ku* (< *kur*) Sarkanmuižā, Stendē, Alojā un citur, *a* (< *ar*), *i* (< *ir*), *pa* (< *par*) Alojā, Sarkanmuižā un citur, *li* (< *lidz*) Sarkanmuižā, *duō*² (< *duod*) Svētcimā, Alojā, Sarkanmuižā un citur, *pērn* (< *pērn*) Stendē un citur.

Atsevišķos vārdos var būt zuduši arī vēl citi līdzskaņi.

Vārda sākumā līdzskaņu zudums libiskajās izloksnēs sastopams reti. Atsevišķos vārdos dažās izloksnēs tāds tomēr reģistrēts. Tā Stendē reģistrēts *treīpulisk* (< *streipuliski*), *trīdēties* (< *strīdēties*). Nebalsīgu troksneņu priekšā var zūt *s* vai *š*.

Šāds līdzskaņa zudums laikam ir radies lībiešu valodas ietekmē, kur sākotnēji vārda sākumā nav bijis vairāk par vienu līdzskani.¹⁶⁴

Arī libiskajās izloksnēs sastopams *h* zudums vārda sākumā, piem., *ektārs*² (< *hektārs*) Alojā un citur.

Līdzskaņu pielikums un iespraudums

Vārda sākumā līdzskaņu pielikums libiskajās izloksnēs parasti ir sastopams nebalsīgu troksneņu priekšā, kur mēdz piespraust tos pašus līdzskaņus, kas šai pozīcijā zūd, proti, *s* resp. *š*, piem., *skabūzs* (< *kabūzis*), *spīks* (< *pīķis*) Laidzē, *stīrinātiēs*² (< *tīrināties*), *stuōvērs*² (< *tuoveris*) Stendē, *stīpi* (< *tīpi*) 'trepes' Svēciemā u. tml.

Līdzskaņu piespraudums skaidrojams tāpat kā atbilstošais piespraudums vidus izloksnēs. (Skat. 99. lpp.)

Retumis sastop *v* un *j* piespraudumu vārda sākumā, piem., *vā:rd* (< *ārdi*), *virps*² // *īrps*² (< *irbs*) 'adāmadata' Stendē, *viērps*² (< *irbs*) Sarkanmuižā, *jeduō*² (< *ieduod*) Vandzenē. Visumā šie līdzskaņu piespraudumi libiskajām izloksnēm maz raksturīgi.

Vārda vidū libiskajās izloksnēs sastopami dažādi līdzskaņu iespraudumi.

1. *s*, *z* resp. *š*, *ž* priekšā vienā libisko izlokšņu daļā atsevišķos vārdos ir sastopams *k*, *g* iespraudums, piem., *žīksl*² (< *dzīsla*), *skaīksc*² (< *skaists*) Sarkanmuižā, Popē, *vikstēt*² 'vīstīt' Stendē, *pluāksc*² (< *pluosts*) Popē, *īks*² (< *iss*), *maīks*² (< *maiss*), *sviēksc*² (< *sviests*) Svēciemā, *īks*² Nabē, *sviēksten*² (< *sviestene*) Lādē, *lēgzd* (< *lēzda*) Lādē, Nabē u. tml.

¹⁶⁴ J. Endzelīns, Lgr, 224. lpp.

2. Vidzemes lībiskajās izloksnēs sastopams *t* iespraudums skaņu kopā *-ns, -ņš*, samērā reti arī skaņu kopā *-ls, -ļš*. Sakarā ar to rodas afrikāta aiz *n, ņ, l, ļ*, piem., *sivenc* (< *sivēns*), *viņč* (< *viņš*) Svētcimā un citur, *eīdenc*² (< *ēdiens*) Lādē, *ganc* (< *gans*) Limbažos un citur; *liēlc* (< *liels*), *ceļč* (< *ceļš*) Alojā.

Daļā izlokšņu *t* iespraudums sastopams arī tais gadījumos, kad starp *n* un *s* ir zudis kāds patskanis, piem., *cīfcenc*² (< *circenis*), *mākonc* (< *mākuonis*) Svētcimā, bet *strans* (< *trans*) blakus *ganc* (< *gans*) Vainižos. (Skat. šā darba 100. lpp. par afrikātas rašanās iemesliem.)

3. *r* iespraudums aiz gara patskaņa vai divskaņa pazīstams arī lībisko izlokšņu vienā daļā atsevišķos vārdos, piem., *advokārc* (< *advokāts*), *dārtums* (< *dātums*) 'datums', *mūrlāps* (< *mūlāps*), *spīrzinat* (< *spīdzināt*) u. c. Stendē, *ķērd* (< *ķēde*) Alojā, Vainižos, *vērtit* (< *vētīt*) Vainižos, *kārst* (< *kāst*), *vērtit* (< *vētīt*), *kārc*² (< *kāts*) Svētcimā u. tml.

r iespraudums ir sastopams tai pašā pozīcijā, kur *r* mēdz zust un laikam ir skaidrojams kā hipernormālisms.

4. Vienā izlokšņu daļā sastopams *d* piespraudums *z* resp. *ž* priekšā. Sakarā ar to rodas līdzskaņa *z* vai *ž* mija ar *z* resp. *ž*. piem., *zuōs*² (< *zuoss*), *zīrneklis* (< *zīrneklis*), *doūzītes* (< *dauzītes*) Svētcimā, *zuōs*², *doūzīt* Lādē, Nabē.

d iespraudums starp *r* un *Ņ* vai *ļ* novērots Popē, piem., *spārdņs*² (< *spārns*), *ziārdņs* (< *dzirnas*), *kuārdļs* (< *kurlis*); aizstājot zilbisko sonantu ar skaņu kopu, runā arī *spārdans*², *ziārdans* utt.

Citu līdzskaņu iespraudumi tāmnieku izloksnēs var gadīties, bet nav raksturīgi. Tā hiāta novēršanai dažās izloksnēs atsevišķos vārdos tiek iesprausts *j*, piem., *jajīēt* // *ja-iēt* Stendē, *nejiēt*, *pajiēt* Vandzenē.

Līdzskaņu balsīgums vārda beigās

Kurzemes lībiskajās izloksnēs ir sastopama citiem latviešu dialektiem sveša parādība — nebalsīgu līdzskaņu pārvēršanās par balsīgiem vārda resp. priedēkļa beigās, piem., tag. *iēd* 'iet',

nāg 'nāk', *toūb* 'taupa', *vę3* 'vecs', *lę3* 'lec', *mež* 'mežs', *amaz* 'amats', *labag* 'labāku', *abārt*² 'apart', *abēnt* 'apēnot', *predistab* 'pretistaba' Dundagā, *siz* (< *sīs*) 'sitīs' Sarkanmuižā u. tml.

Arī šās parādības cēloņi laikam meklējami libiskajām izloksnēm īpatnējā kāpjoši diftongiskajā zilbes tipā un ar to saistītajā paražā vājināt neuzsvērtu zilbju izrunu, kā arī paradumā pagarināt nebalsīgo līdzskani, ja aiz tā zudis patskanis resp. divskanis. Šai sakarā fonētiķe A. ĀBELE raksta: «Tā kā līdzskaņa gaņums viegli uztverams tikai starp patskaņiem, bet citos gadījumos, sevišķi vārda beigās tas mazāk noteikts, svārstīgs un ātrā runā pat viegli izzūd, tad runātājs ir atradis citu līdzekli, kā uzturēt dzīvu minēto starpību. Visur tur, kur nākošā (pēc uzsvērtās) zilbe nav zudusi, tā tad nebalsīgais troksnenis uzsvērtās zilbes beigās nav pagarināts, šāds troksnenis laikam izrunāts vājāki kā parasts un ar laiku kļuvis gandrīz līdzīgs balsīgam troksnenim. . . Tādā kārtā Dundagas izloksne atšķir infinitīvu *iāt*, kur patskanis zudis pēc minētās zilbes tipa maiņas (kādēļ runātājs *t* skaņu apzinās kā pastiprinātu skaņu), un tagadnes *iēd*, kur patskanis atkritis jau priekš minētā laikmeta; tāpat atšķir tagadni *sid* < *sit* no pagātnes *sit* < *sita* . .

Neuzsvērtās zilbēs atrodam vājinātus nebalsīgus līdzskaņus arī tad, ja pēc viņiem zudis patskanis, piem., nevien nōm. *labags amads*, bet arī ģen. *labag amad*, kas pilnīgi saskan ar Dundagas izloksnes īpatnībām: pastiprināta uzsvērtās zilbes izruna novedusi pie piedēkļu zilbju vājinājuma, kas šai gadījumā parādās arī līdzskaņu izrunā.

Nebalsīgo līdzskaņu vājinātu izrunu sastopam arī priedēkļos *at-*, *ap-*, *pret-*, ja runātāja apziņā vārda sastāvs vēl skaidrs, t. i., ja runātājs sajūt priedēkli kā patstāvīgu morfoloģisku elementu, kā atsevišķu vārdu; tas pats nōminālos salikteņos, ja abas sastāvdaļas skaidri izjūtamās, piem., *ad-iet*, *ab-ārt*, *ab-cirkēns*, *ab-kārt*, *plig-aus's*, *strub-ast* u. c. »¹⁶⁵

Balsīgie troksneņi libiskajās izloksnēs gluži kā visnotaļ latviešu valodā palaikam patur savu balsīgumu, atskaitot pozi-

¹⁶⁵ A. Ābele, Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku, 30. lpp.

ciju nebalsīgu slēdzeņu priekšā nākamā vārda sākumā.¹⁶⁶ Taču dažās tāmnieku izloksnēs balsīgie troksneņi savu balsīgumu vairākzilbju vārda beigās zaudē vai vismaz kļūst pa pusei nebalsīgi, piem., *pederik* (< *piederīgie*), *pa'sōlik* (< *pasaulīgi*) Puzē.

Šai parādībai lībiskajās izloksnēs būtu veltījama īpaša fonētiķu uzmanība un noskaidrojami tās cēloņi.

Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultoņums

Skat. līdzskaņu kvantitāti 178.—179. lpp.

Metateze

Metateze jeb līdzskaņu pārstatījums lībiskajās izloksnēs maz pazīstama. Tā reģistrēta atsevišķos vārdos dažās izloksnēs, piem., *pie draps* (< *pie darbs*) Stienē, Liepupē, Duntē, *gazar* (< *garuoza*) Popē, Ģipkā un citur, *skabrs* (< *skarbs*), *uōrtnik* (< *uotrnieku*) Puzē, *kriēviks*² (< *krieviski*) Sarkanmuižā.

Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija

Balsīgu un nebalsīgu troksneņu maiņa dažos vārdos ir vērojama arī lībiskajās izloksnēs, piem., *atnēz* 'atnesa', *peķ* // *beķ* Lādē, *knibluōks* 'ķiploks' Zūrās u. c.

Puzē reģistrēta balsīgā troksneņa mija ar nebalsīgo, vārdu teikumā īpaši uzsverot, piem., *noskliēcas*² 'nokiedzas'. Aprakstot tāmnieku izloksnes, arī šai parādībai veltījama uzmanība.

Fonētiski nemotivēti miksti līdzskaņi

Skat. līdzskaņu miju palatālo patskaņu ietekmē 188.—189. lpp. Bez tam tāmnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopami negaidīti līdzskaņu palatalizējumi tagadnes 3. pers. formās daļai I konjugācijas verbu, piem., *veļk*², *liēk*², *zuēg*², *tuēp*², *ruēk*² blakus *oūg*² Popē. Varbūt šām formām ir meklējams morfoloģisks skaidrojums.

¹⁶⁶ J. Endzelīns, Lgr, 170. lpp.

MORFOLOGIJA

Vārdu darināšana

Produktīvi vārdu darināšanas paņēmieni libiskajās izloksnēs ir atvasināšana un salikteņu veidošana. Tē netiks aplūkoti visi libiskajās izloksnēs sastopamie vārdu darinātāji afiksi, ne arī visas kāda afiksa nozīmes, bet būs runa galvenokārt par gadījumiem, kur libiskajās izloksnēs ir kādas īpatnības salīdzinājumā ar literāro valodu vai citiem latviešu valodas dialektiem. Tiks minēti arī atvasinājumi, kas latviešu izloksnēs atšķiras izmantotā afiksa ziņā.

Piedēkļi substantīvu darināšanai

-en-

Sievu nosaukumi pēc viņu vīra amata vai uzvārda, saimnieču nosaukumi pēc mājvārdiem, sieviešu nosaukumi pēc viņu pašu amata vai nacionalitātes ir darināti ar piedēkli *-en-* lielā libisko izlokšņu daļā, piem., *Lāūksārze:n²* (< *Lauksardzene*) 'Lauksarga sieva vai Lauksargu māju saimniece', *mešsārze:n²* (< *mežsardzene*) 'mežsarga sieva', *leīte:n* (< *leitene*) 'lietuviete' u. tml. Stendē, *Priēdēn* (< *Priedene*) 'Priedes sieva', *latvieten* (< *latvietene*) Laidzē, *Lācen²* (< *Lācene*), *skruōdelen* (< *skruodelene*) Alojā, Lēdurgā un citur. No deminutīviem atvasinājumus ar *-en-* var veidot no vārda saknes, piem., *Vilce:n²* blakus *Vilcīš²* Stendē.

-ēn-

Lībiskajās izloksnēs ir sastopami ar piedēkli -ēn- atvasināti bērnu nosaukumi pēc viņu vecāku uzvārda, dzīves vietas, nodarbošanās, tautības, piem., *Vēzēns*² (< *Vēzēns*) 'Vēža bērns', *Medņens* (< *Medņens*) 'Medņu māju saimnieka dēls' Stendē u. tml.

-ain-

Tāmnieku izloksnēs tāpat kā vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir sastopami substantīvi ar -ain-, piem., *spitvains*² (< *spilvainis*) 'spilvens' *Zlākās, skarains* (< *skarainis*) 'skrandainis' *Zūrās, galains*² (< *galainis*) 'galotne' *Zirās*. Šīs un tamlīdzīgas formas ir adjektīvu ar -ain- substantīvējumi.¹⁶⁷

-iņ-

Ar piedēkli -iņ- lībisko izlokšņu vairumā tiek darināti deminutīvi no visiem celmu substantīviem, piem., *brāliņč, akmeniņč* *Viļķenē, ziviņ* 'zivtiņa' *Pālē, lēdiņč* 'ledutiņš', *mēdiņč* 'medutiņš' *Ķirbižos, šūniņč* 'šūniņa', *ziviņč* 'zivtiņa', *mēdiņč* 'medutiņš' *Svētciemā, deģniš* 'deguniņš', *brāliš* 'brālītis', *suniš* 'sunitis', *liētiš*² 'lietutiņš' *Dundagā, ališ*² // *alutiš*² 'alutiņš', *brāliš*² 'brālītis', *siļķiš*² 'siļķīte' Stendē un citur. (Par ņ zudumu š priekšā skat. 192. lpp.)

-um-

Dažās Kurzemes lībiskajās izloksnēs ar piedēkli -um- ir veidoti substantīvi no pagātnes pasīvā divdabja formām, piem., *apsētums* 'apsēta vieta, sējums', *n^ooplāūtums* 'nopļauta vieta' Stendē.

Substantīvos ar -ums, kas darināti no verbjiem, dažās tāmnieku izloksnēs gluži kā daļā augšzemnieku izlokšņu saknē ir

¹⁶⁷ J. Endzelīns, Lgr, 327. lpp.

nevis latviešu valodai parastais pagātnes, bet gan tagadnes celms, piem., *adums* 'adijums' Ventspilī.

Glūži kā vienā augšzemnieku izlokšņu daļā tāmnieku izlokšnēs *-ums* vietā sastop arī *-ams* tagadnes pasīvā divdabja ar *-ams* ietekmē, piem., *oužams*² 'audums' Sarkanmuižā, *ploujams* 'plāvums' Ancē u. tml.¹⁶⁸

-ik-

Ar piedēkli *-ik-*, kas palaikam noder pejoratīvas nozīmes vārdu atvasināšanai (sal. *klibiķ:s* Stendē, *skuobiķs*² 'skopulis' Dundagā), vienā Kurzemes lībisko izlokšņu daļā ir veidotas deminutīvformas, piem., *puisiķs* 'puisītis', *mētiķs*² 'meitiņa', *siēviķs* 'sieviņa' Sarkanmuižā, *vīriķs* 'vīriņš' Popē, *auniķs* 'auniņš' Zūrās u. tml.

Iespējams, ka šais izlokšnēs *-ik-* ieguvis deminutīvnozīmi, kāda ir piedēkļiem *-in-* un *-it-*, lībiešu valodas ietekmē, ja *ķ* te būtu *k* vietā palatāla patskaņa priekšā. Var arī būt, ka *ķ* te aizstāj senāku *t'* parastajā deminutīvsufiksā *-it-*, kur tas radies vispirms atkarīgajos locījumos, bet pēc tam ticis vispārināts.¹⁶⁹

-nik-

Daudzās tāmnieku izlokšnēs sastopami atvasinājumi ar piedēkli *-nik-*, piem., *sainiķs*² 'saimnieks' Popē, *greīcniķs*² 'grēcnieks' Dundagā un citur. Atbilstošās siev. dzimtes formas tiek darinātas ar *-nic-*. Liekas, ka šo tāmnieku atvasinājumu pamatā ir sens piedēklis *-nik-*, nevis *-niek-*, kas pazīstams latviešu izlokšņu vairumā.

*

Citi lībiskajās izlokšnēs sastopamie piedēkļi substantīvu veidošanai atšķiras no piedēkļiem vidus izlokšnēs un literārajā valodā galvenokārt ar dažādiem fonētiskiem pārveidojumiem.

¹⁶⁸ J. Endzelīns, Lgr, 334.—335. lpp.

¹⁶⁹ Turpat, 359. lpp.

Sakarā ar šiem pārveidojumiem viena vai otra izskaņa, it īpaši tāmnieku izloksnēs, var būt stipri atšķirīga no attiecīgās izskaņas vidus izloksnēs, piem., *eīdēs*² 'ēdājs', *iēšēn* 'iešana', *laššēn* 'lasīšana', *zemiņ* (< *zemiņi*) 'zemenes', *riņēns* (< *ritenis*), bet *ritiņ* 'riteņi', *pīlans* 'pīlēns', *pīlans* 'piliens', *kukēns* 'kukainis', *kukiņ* 'kukaiņi', *pērkans*² 'pērkuonis', *mirēns* 'miruonis', *miriņam* 'miruonim', *līdams*² 'līdums', *ceper* 'cepure', *šūpeļ's* 'šūpulis', *zēgēs* 'dzeguze', *latveç* 'latvietis', *akac* 'akuots', *valad* 'valuoda', *vešlēb* 'veselība' Dundagā.

Piedēkļi adjektīvu darināšanai

-ēn-

Adjektīvu ar -ain- resp. -aiņ- vietā dažās libiskajās izloksnēs ir sastopami adjektīvi ar -ēn-, -ēn- resp. -an-, piem., *dūmēns* 'dūmais' Dundagā, *kalņenc* (< *kalņēns* ?) Turaidā, *kalnanc* 'kalnains' Skultē u. tml.¹⁷⁰

-ain-

Blakus adjektīviem, kas atvasināti no substantīviem, dažās tāmnieku izloksnēs ir sastopami arī atvasinājumi no adjektīviem, piem., *slapaiņš* 'slapjš' Zirās. Līdzīgi atvasinājumi sastopami arī augšzemnieku izloksnēs.¹⁷¹

*

Citādi arī adjektīvu piedēkļos libiskajās izloksnēs ir sastopami dažādi fonētiski pārveidojumi, piem., *labaks* (< *labāks*) Dundagā un citur, *speīciks*² (-gs), bet *dažāc*² (-ds) Dundagā, *zīvīks*² (< *dzīvīgs*) 'strādīgs', *veīliks* (-gs) Zirās, *vīllanc* (< *vīllāns*), *spalvainč*² // *spalvanc*, *spīēdīks*² (< *spīedīgs*) Alojā u. tml.

¹⁷⁰ J. Endzelīns, Lgr, 304. lpp.

¹⁷¹ Turpat, 326.—327. lpp.

Priedēkļi nomenu darināšanai

Nominālo priedēkļu nozīme lībiskajās izloksnēs pamatos saskan ar priedēkļu nozīmi literārajā valodā un vidus izloksnēs, bet priedēkļu forma nereti ir atšķirīga.

Ar nelībiskajām kursiskajām izloksnēm saskan priedēkļi tāmnieku izloksnēs, piem., *az-* // *âz*² (*azgalc* 'aizgalds' Sarkanmuižā, *âzkrāsne*² 'aizkrāsne' Užavā un citur), kam literārajā valodā atbilst *aiz-*. Tāmnieku izlokšņu vienā daļā ir arī priedēklis *ūz-*, piem., *ūzvârc*² (< *ūzvârds*) Zlēkās.

bez- vietā dažās izloksnēs sastopams *bes-*, piem., *besvâ: rds*² 'bezvārdis' Stendē.

Priedēkļi *ie-*, *nuo-*, *pēc-*, *pie-* un citi tāmnieku izloksnēs tiek fonētiski pārveidoti, piem., *'elâps*, *'eagrs*, *'paagrs*, *'eziļš* 'pazīļš', *peīcpuzdie: n*² Stendē, *'esīrms* // *jesīrms*, *'enaīc*² (-ds) // *jenaīc*² (-ds), *nuōmal* (< *nuomale*) : *nokaln*² // *n^uokaln*² (< *nuokalne*), *noduōms* // *n^uoduōms*, *pegařš* // *p^legařš* (< *piegarša*), *stârpsiēn*² // *stârpsiēn*² (< *stârpsiēna*) Vandzenē u. tml.

Salikteņi

Viens no ļoti produktīviem jaunu vārdu darināšanas paņēmieniem lībiskajās izloksnēs ir salikteņu veidošana. Ļoti plaša ir tieši sintaktisko salikteņu grupa, jo sakarā ar gala zilbes īso patskaņu zudumu vārdi vārdkopā saliedējas ciešāk nekā literārajā valodā. Tais izloksnēs, kur patskaņa zudums gala zilbē nav radījis iepriekšējās zilbes patskaņa pagarinājumu (un tā palaikam ir robežizloksnēs), ir grūti noteikt, vai ir darīšana ar salikteni vai vārdkopu, piem., *ruz gub*, *lin mârks*² Alojā.

Lībiskajās izloksnēs salikteņus nereti lieto arī tais gadījumos, kur literārajā valodā ir atvasinājumi ar priedēkli vai vispār neatvasināts resp. nesalikts vārds.

1. Dažādi vietas apzīmējumi, ko literārajā valodā atvasina ar priedēkli *aiz*, piem., *aizdurve*, *aizkrāsne* u. tml. lībiskajās izloksnēs tiek darināti kā salikteņi ar vārdu *pakaļa* otrā daļā,

piem., *durpakaļ* (< *durvjpakaļa*) Alojā, *krāspakaļ*² 'aizkrāsne' Lādē, Nabē, *mugurpakaļš* 'aizmugure' Svētciemā.

Līdzīgi tiek darināti arī citi tādas pašas nozīmes substantīvi, piem., *klēcpakaļ* 'vieta aiz klēts', *kūcpakaļ* 'vieta aiz kūts', *purpakaļ* 'vieta aiz purva', *mežpakaļ* 'vieta aiz meža' resp. *kūtpakaļš*, *klētpakaļš* Svētciemā.

2. Telpas resp. vietas nosaukšanai, kas atrodas zem kaut kā, lieto salikteņus ar vārdu *apakša* resp. *apuža*, resp. *apukša* otrā daļā, piem., *gulcapuž*² 'pagulte' Viļķenē, Lādē, *klēcapuž* 'paklēte' Nabē, Alojā, *vēdarapuž*² 'pavēdere', *kakļapuž* 'pakakle', *lēdapuž* 'vieta zem ledus' Svētciemā, *galdapukš*², *gultapuškš*, *tiltapukš* Stendē.

Šādi salikteņi radušies laikam lībiešu resp. somugru valodu ietekmē.

3. Vidzemes lībiskajās izloksnēs ir sastopami arī salikteņi ar *vid-* pirmajā daļā vietas un laika jēdzienu izteikšanai, piem., *vidnakt* (< *vidnakte*) 'pusnakts', *ugun nuōlik*² uz *vidistab* 'uguni nolika istabas vidū' Svētciemā, *vidiēn*² (< *viddiena*) 'pusdiena', *vidnalc* 'pusnakts', lok. *vidmeža* 'meža vidū' Nabē, *vidnalc*, *viddiēns*² Vainižos.

4. Lībiešu valodas ietekmē laikam ir radušies tie salikteņi, kam pirmajā daļā ir substantīva celma forma, piem., *mellanuōgs*² 'mellenes', *cūcensēn* 'cūcene' Tūjā u. tml.

«Lībiešu valodā tādos divu substantīvu savienojumos, kur viens no tiem tuvāk noteic jeb apzīmē otru, pirmajam — apzīmētāja substantīvam — tāpat kā latviešu valodā — ir ģenitīva forma.., pie kam vienskaitlī ģenitīvs pilnīgi līdzinās nōminatīvam Kurzemes dialektā dažos gadījumos.., bet Salacas dialektā parasti.., un daudzskaitlī abos dialektos ģenitīvs ir vienumēr identisks nōminātīvam.. Varam tad nu iedomāties, ka lībieši, jaukdami ar latviešiem un sākdami runāt viņu valodu, darināja šādus savienojumus pēc savas valodas parauga, likdami arī pirmajā vietā nōminātīvu formas.»¹⁷²

¹⁷² E. Hausenberga, Par kādu lībisko izlokšņu locījuma formu. — Ceļi III (1933), 114. lpp.

5. Lībiskajās izloksnēs ir sastopami arī salikteņi, kuru pirmās daļas beigās ir it kā neregulārs *s*, piem., *loūksdarb*² 'lauka darbi', *ęzarsmāl* 'ezermala', *vakarspus* 'vakarpuse', *eidenckrūz*² 'ēdienkrūze' Lādē, *ritskrēsl*² 'rita krēsla' Nabē, *loūksamaliņč* 'lauka āboliņš' Ķirbižos u. tml.

Pēc nozīmes salikteņa pirmo daļu var uztvert par ģenitīvu. Vienskaitļa ģenitīvi ar *-s* no *o*-celma substantīviem var tikt dažādi skaidroti. Dažos gadījumos tāda ģenitīva veidošanai par pamatu ir bijusi atbilstošā antonīma ģenitīva forma, piem., *loūks—mājs* (< *mājas*), *ęzars—jūrs* (< *jūras*), *vakars—diens* (< *dienas*), *rits*²—*diens* (< *dienas*) u. tml. (Sal. *nuō*² *ritas*² Braslavā, Vilzēnos un citur!) Šāda *ā*-celmu ietekme lībiskajās izloksnēs ir saprotama, jo te nereti ir zudusi starpība starp dzimtēm un sakarā ar to *ā*- un *ē*-celmiem var būt *o*-celmu galotnes, bet savukārt *o*-celmi dažos locījumos varēja tikt veidoti pēc *ā*- resp. *ē*-celma parauga. (Sal. *jāsiēn*² *katram kuōpiņam riņķi* 'jāsien katrai kopiņai resp. kūlītim apkārt'; *ka bi sabęrt tuōs kuōzit-s*² *gataus*.. 'kad bija sabērtas tās kaudzītes gatavas' Limbažos.)

Sava ietekme te varēja būt bijusi arī *u*-celmu pārejai *o*-celmos. (*u*-celmu vsk. ģen. beidzas ar *-s*!)

Kāda ietekme var būt bijusi arī līdzskaņu celmu vsk. ģenitīva formai ar *-s*, jo daļa veco līdzskaņu celmu var tikt locīti arī kā *o*-celmi. Tā *eidenckrūz*² Lādē var būt veidota pēc *ūdenckrūz*² parauga.¹⁷³

6. Lībiskajām izloksnēm īpati ir salikteņi ar pronomenu datīva formu pirmajā daļā, piem., *mantęs* 'mans tēvs', *tuūmāt* 'tavu māti', *tamklęc* 'tā, viņa klēts' Vainižos un citur.

*

No leksiskā viedokļa raksturīgi ir tas, ka šais izloksnēs salikteņi bieži vien ir lietojami tādos gadījumos, kur citās latviešu izloksnēs un literārajā valodā tiek lietots nesalikts vārds,

¹⁷³ J. Endzelīns, Lgr, 261. un 457. lpp.

piem., *upsmut* 'grīva', *uguncel* 'petroleja' Tūjā, *mellanuogs²* 'mellenes' Liepupē, *kļaukuóks²* Tūjā, *zērveņuóks²* 'dzērvenes', *skuólsbērs²* 'skolēns', *viēnruókiskapc²* 'vienroce' Lēdurgā, *plāvēpuiš* 'plāvēji', *ābeļkuóks²* 'ābele', *liēpkuóks²* 'liepa', *ķiřškuóks²* 'ķirsis', *alkškuóks²* 'alksnis', *riēkstkuóks²* 'lazda' u. tml. Dundagā un citur. Arī te meklējama lībiešu valodas ietekme, sal. līb. *ķiřspū* 'ķirsis', *plūmpū* 'plūme', *pēgapū* 'lazda' u. tml.

Salikteņu formas lībiskajās izloksnēs būtu īpaši pētījamas.

Deklinācija

Substantīvi

Par vienu no raksturīgākajām lībisko izlokšņu iezīmēm var uzskatīt sieviešu dzimtes sarukumu. Visbiežāk vīriešu dzimtes formas sieviešu dzimtes formu vietā ir sastopamas trešās personas un norādāmo pronomenu formās, piem., *viņš* resp. *viņč* resp. *viš* tiek lietots, arī runājot par sievieti, piem., *viņam i laps* (-bs) *vīrs* 'viņai ir labs vīrs' Alojā un citur. Tāpat norādāmos pronomenus lieto vīriešu dzimtē, attiecinot tos arī uz siev. dzimtes substantīviem, piem., *veļ² tiē zemeņs² nau gatav* 'vēl tās zemenes nav gatavas' Dundagā; *tas pirma māj* 'tā pirmā māja' Lādē.

Retāk ir sastopama izteicēja nominālās daļas lietošana vīriešu dzimtē blakus sieviešu dzimtes teikuma priekšmetam, piem., *tā meit² nau nācs* 'tā meita nav nākusi' Alojā; *jūr i glumš ka glāz un spídiks²* (-gs) *ka spiēģels* 'jūra ir gluda kā stikls un spoža kā spogulis' Svētciamā.

«Daudz retāks jau ir vīr. dzimtes adjektīvs kā atribūts siev. dzimtes substantīvam, piem., *ar gatavim uogam* Liepupē.»¹⁷⁴

«Visvēlākā — vismazāk izplatītā — attīstības pakāpē arī vecajiem siev. dzimtes substantīviem pašiem ir vīr. dzimtes galotnes (visretāk viensk. nōminatīvā), piem., *ndaļš, vists*

¹⁷⁴ J. Endzelīns, Lgr, 462. lpp.

(blakus *māt* u. c.) Svētcie­mā, *sienc* «siena» (blakus *dien* u. c.) Stienē, *sēts* (blakus *meit* u. c.) Skultē, *mugurs* (blakus *saim, leit* u. c.) Viļķenē. »¹⁷⁵

Sieviešu dzimtes zuduma resp. sarukuma iemesls ir stiprā lībiešu valodas ietekme šais izloksnēs. Lībiskās izloksnes runā novados, kur kādreiz iedzīvotāji bija divu valodu runātāji — latviešu un lībiešu. Lībiešu valodā, tāpat kā citās somugru valodās, nav gramatiskās dzimšu starpības, un šo lībiešu valodai raksturīgo iezīmi lībieši, sākdami runāt latviski, ir pārnesuši arī latviešu valodā, lietojami tikai vienu gramatisko dzimti resp. nejudzami sieviešu un vīriešu dzimtes pretstatījumu.

Divskaitļa atliekas sastopamas arī lībiskajās izloksnēs tais pašos gadījumos, kad vidus izloksnēs (skat. 110. lpp.).

Locījumu galotnes lībiskajās izloksnēs

1. Mainījušās fonētiski (skat. 176.—177. lpp.).

2. Tās mainījušās sakarā ar sieviešu dzimtes sarukumu (*i*ā-, ē- un *i*-celmu vārdiem. Šo celmu substantīviem var tikt lietotas *o*-celmu galotnes, piem., *taisnīps* 'taisnība', vsk. dat. *mātam* 'mātei' Svētcie­mā, *mugurs* 'mugura' Viļķenē, *puķi* 'puķes', *nakti* 'naktis' Svētcie­mā, *ruōkim*² 'ruokām', *upim* 'upēm' Svētcie­mā, Duntē, Skultē, Lādē un citur.

3. Kurzemes lībisko izlokšņu vienā daļā retumis sastopamas vēl arhaiskas galotnes dsk. datīvā -*ęms* < -*iems*, -*ams* < -*āms*, -*ems* < -*ēms*, piem., *kuņģęms* (< *kungiems*), *brāļęms* (< *brāļiems*), *siēvams* (< *sievāms*), *māțęms* (< *mā­tiems* (?)) Dundagā.

4. No Vidzemes izloksnēm atšķiras Kurzemes lībisko izlokšņu vsk. un dsk. lokatīva formas galotne. Vsk. lokatīva galotne Kurzemes lībisko izlokšņu vairumā ir -*ę* < -*ei* < -*ai* (*o*-, *io*-, *ā*-celmiem), -*ę* < -*ei* (*ē*-, (*i*)*io*-celmiem). Dsk. lokatīvā parastā galotne ir -*ęs*, kur *ę* svelpeņa priekšā laikam nav

¹⁷⁵ J. Endzelīns, Lgr, 463. lpp.

radies fonētiski, bet pārņemts no vsk. lokatīva. Piemēram, Dundagā:

vsk. lok.	dsk. lok.
<i>dārbe</i> ² 'darbā'	<i>dārbe</i> ² 'darbos'
<i>kūmļe</i> 'kumeļā'	<i>kūmļe</i> 'kumeļos'
<i>briēže</i> ² 'briedī'	<i>briēže</i> ² 'briežos'
<i>malē</i> 'malā'	<i>malē</i> 'malās'
<i>māte</i> 'mātē'	<i>māte</i> 'mātēs'
<i>klēte</i> 'klētī'	<i>klēte</i> 'klētīs'
<i>rūdne</i> 'rudenī'	<i>rūdne</i> 'rudeņos'
<i>akmiņe</i> 'akmenī'	<i>akmiņe</i> 'akmeņos'
<i>tirge</i> 'tīrgū'	<i>tirge</i> 'tīrgos'

Vidzemes lībiskajās izloksnēs vsk. lokatīvā palaikam ir attiecīgā garā patskaņa vietā atbilstošais īsais patskanis, piem., *darba*², *kumeļa*, *briēdi*², *mala*, *māte*, *kūti*, *leđu* Alojā. Arī dsk. lokatīvā ir garā patskaņa vai divskaņa saīsinājums. Atsevišķu locījumu galotņu īpatnības aplūkotas tālāk attiecīgo celmu deklinācijas apskatā.

5. Lībisko izlokšņu vienā daļā *o-*, *io-* un *(i)io-* celmu dsk. datīvā un instrumentālī ir sastopama senā *i-* celmu dsk. datīva resp. instrumentāļa galotne *-im*, piem., *kuōkim*², *ceļim*, *brāļim* Alojā, Svētcimē un citur. No šiem celmiem galotne *-im* ieviesusies dažkārt arī *ā-* un *ē-* celmu dsk. datīvā, piem., *mātim* // *mātem*, *liēpim* // *liēpam* Limbažos un citur.

6. Mazāk nekā citur latviešu valodā lībiskajās izloksnēs tiek lietota ģenitīva forma sakarā ar to, ka piederības nozīme šais izloksnēs ir arī datīvam.

Substantīvu celmu skaits daļā lībisko izlokšņu ir samazinājies sakarā ar to, ka *i-* celmi pārgājuši *ē-* celmos un *u-* celmi *o-* celmos. Visā dialektā šo celmu pilnīgs zudums tomēr nav vērojams.

Arī līdzskaņu celmi nereti pāriet *o-*, *io-* vai *(i)io-* celmos.

(i)o-celmi

o- un iο-celmu deklinācijā Vidzemes lībiskajās izloksnēs, atskaitot dsk. datīva un instrumentāļa formu, ir tikai fonētiskas atšķirības no vidus izlokšņu un literārās valodas formām. Tipiskā šā celma lietvārdu deklinācija ir šāda.

	Vsk.		Dsk.	
n.	<i>laīks</i>	<i>ceļš</i>	<i>laīk</i>	<i>cēļ</i>
ģ.	* <i>laīk</i>	* <i>cēļ</i>	* <i>laīk</i>	* <i>cēļ</i>
d.	<i>laīkam</i>	<i>ceļam</i>	<i>laīkīm</i>	<i>ceļim</i>
a.	<i>laīk</i>	<i>cēļ</i>	<i>laīks</i>	<i>cēļs</i>
i.	<i>laīk</i>	<i>cēļ</i>	<i>laīkīm</i>	<i>ceļim</i>
l.	<i>laīka</i>	<i>ceļa</i>	<i>laīkas</i> (// <i>laikos</i>)	<i>ceļas</i> (// <i>ceļos</i>)

Atsevišķās izloksnēs vienā vai otrā locījumā gadās vēl savas īpatnības.

Tā vsk. ģenitīvā dažās izloksnēs ir reģistrēta forma ar -s pa laikam gadījumos, kur šis ģenitīvs tuvāk apzīmē kādu lietvārdu, piem., *ceļm's² galiņa* 'celma galiņā' Liepupē, *loūk's putn'* Umurgā, *līz gāls durim* 'līdz gala durīm' Vainīzos u. tml.

Vsk. lokatīvā vienā izlokšņu daļā reģistrētas formas ar -i, piem., *guōvs² stāv piēdrabi* 'govis stāv piedarbā'; *viņč atzgāj² diēnesti* 'viņš aizgāja dienestā'; *piēkta², sēsta stāvi²* 'piektajā, sestajā stāvā' Vainīzos, *kakti* 'kaktā', *dibeni* 'dibenā' Svētciemā. Vidzemes izloksnēs -i gala zilbē var būt radies no -i. Tādēļ jādomā, ka te ir ienākusi (i)io-celmiem raksturīgā vsk. lokatīva galotne.

Vsk. vokatīvs daudzās izloksnēs tiek veidots ar -o vai -ō, ja sauc personas, kas atrodas tālu, piem., *tēvo* vai *tēvō* (arī *tē-u*) Svētciemā, Alojā. Daļā izlokšņu tais pašos gadījumos vokatīvs beidzas ar -a, -ā, piem., *tēva!* Lādē, Nabē, *tēvā!* *tēva tēv²!* Vainīzos.

«Šais gadījumos mums laika ir darīšana ar vokātīviem, kas, lēnām saucot tālumā, paplašināti ar kādu lieku skaņu...»¹⁷⁶

Daudzskaitļa nominatīvā dažās izloksnēs ir sastopamas formas ar -s, piem., *krij jumts bij nuo egil* 'kriju jumti bija no egles', *tiēi lats* 'tie lati' Lādē, *tiēi kāznieks*² 'tie kāznieki' Nabē, *tiēi puōds*² 'tie podi' Tūjā u. tml.

Šādām dsk. nominatīva formām «...vienkārt, par iemeslu varēja būt svārstišanās starp formām *rag's, peļ's...*, *vārt's...*, *griēst's*² (Dundagā) u. c., un *rag(i), peļ(i)...*, *vārt(i), griest(i)* u. c. (tā kā dzimšu atšķirība bija zudusi, tad varēja -s uzlūkot arī par daudzskaitļa galotni vien); otrkārt, o- un ā-celmu daudzsk. ģen., ak. un lok. Rindā un Vidzemes libiskajās izloksnēs galotnēs bija jau sakrituši, kādēļ arī galotni -(a)s no ā-celmu daudzsk. nōminatīva dažkārt varēja pārnest uz o-celmu formām.»¹⁷⁷

Lībiskajās izloksnēs sastopamas arī īpatas dsk. ģenitīva formas ar -s. «Latviešu valodas gramatikā» 456. lpp. izteiktas domas, ka -s varētu būt radies no -us un uzlūkojams pār pirmatnējo divskaitļa ģenitīva formu.

Dsk. datīvā un instrumentālī Vidzemes lībiskajās izloksnēs citu izlokšņu un literārās valodas ietekmē ieviesta arī galotne -iem, piem., *saimiēkiēm*², *putniņiēm*² Bīriņos, Lēdurgā un citur.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs tipiskā o- un iō-celmu deklinācija ir šāda.

Dziļajās tāmnieku izloksnēs

Vienskaitlis

n.	<i>vakars</i>	<i>ceļš</i>	Zlēkās	<i>ziēc</i> ² ,	<i>putniš</i>	Dundagā
ģ.	<i>vakar</i>	<i>cēļ</i>		<i>ziâ:d</i> ²	<i>putniņ</i>	
d.	<i>vakram</i>	<i>ceļam</i>		<i>ziēdam</i> ²	<i>putniņam</i>	
a.	<i>vakar</i>	<i>cēļ</i>		<i>ziâ:d</i> ²	<i>putniņ</i>	
i.	<i>vakar</i>	<i>cēļ</i>		<i>ziâ:d</i> ²	<i>putniņ</i>	
l.	<i>vakre</i>	<i>ceļē</i>		<i>ziēde</i> ²	<i>putniņē</i>	
v.	—	—		—	<i>putniņ!</i>	

¹⁷⁶ J. Endzelīns, Lgr, 400. lpp.

¹⁷⁷ Turpat, 459. lpp.

Daudzskaitlis

n.	<i>vakar</i>	<i>cēļ</i>	<i>ziē:d²</i>	<i>putniņ</i>
ģ.	<i>vakar</i>	<i>cēļ</i>	<i>ziâ:d²</i>	<i>putniņ</i>
d.	<i>vakrim</i>	<i>ceļim</i>	<i>ziêd'ēm²</i>	<i>putniņem (// -ems)</i>
a.	<i>vakars</i>	<i>cēļs</i>	<i>ziâ:d-s²</i>	<i>putniņs</i>
i.	<i>vakrim</i>	<i>ceļim</i>	<i>ziêd'ēm²</i>	<i>putniņem</i>
l.	<i>vakras</i>	<i>ceļas</i>	<i>ziêdēs²</i>	<i>putniņēs</i>
v.	—	—	—	<i>putniņ!</i>

Nedziļajās tāmnieku izloksnēs

Vienskaitlis

n.	<i>raks</i>	<i>kaīmīš²</i>	Stendē	<i>gac</i>	Snēpelē
ģ.	<i>rāg</i>	<i>kaīmīņ</i>		<i>gād^a</i>	
d.	<i>ragām</i>	<i>kaīmīņām</i>		<i>gadam</i>	
a.	<i>rāg</i>	<i>kaīmīņ</i>		<i>gād^u</i>	
i.	<i>rāg</i>	<i>kaīmīņ</i>		<i>gād^u</i>	
l.	<i>raga</i>	<i>(kaimiņa)</i>		<i>gade</i>	
v.	<i>(raks!)</i>	<i>kaīmīņ!</i>		—	

Daudzskaitlis

n.	<i>rāg</i>	<i>kaīmīņ</i>	<i>gādⁱ</i>
ģ.	<i>rāg</i>	<i>kaīmīņ</i>	<i>gād^u</i>
d.	<i>ragīm</i>	<i>kaīmīņīm</i>	<i>gadiēm²</i>
a.	<i>rāgs</i>	<i>kaīmi:ņs</i>	<i>gād^us</i>
i.	<i>ragīm</i>	<i>kaīmīņim</i>	<i>gadiēm²</i>
l.	<i>raguôš²</i>	<i>kaīmīņuôš²</i>	<i>gaduôš²</i>

(i)io-celmi

Vidzemes lībiskajās izloksnēs šā celma vārdu tipiskā deklinācija ir šāda.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis		
	Vainižos	Svētciemā	Vainižos	Svētciemā
n.	<i>krups</i>	<i>gaiļs</i> ²	<i>krup</i>	<i>gaiļi</i> ²
ģ.	* <i>krup</i>	* <i>gaiļ</i> ²	* <i>krup</i>	* <i>gaiļ</i> ²
d.	<i>krupam</i>	<i>gaiļam</i> ² // <i>gaiļam</i> ²	<i>krupim</i>	<i>gaiļim</i> ²
a.	<i>krup</i>	<i>gaiļ</i> ²	<i>krups</i>	<i>gaiļs</i> ²
i.	<i>krup</i>	<i>gaiļ</i> ²	<i>krupim</i>	<i>gaiļim</i> ²
l.	<i>krupi</i>	<i>gaiļi</i> ²	<i>krupas</i>	<i>gaiļas</i> ²

Atsevišķās izloksnēs ir sastopamas vēl dažas īpatnības vienā otrā locījumā.

Vsk. datīvā galotne *-im* ir Lēdurgā, Bīriņos un citās Vidzemes lībiskajās izloksnēs, piem., *brālim*.

Vairākās izloksnēs datīva galotnes *-am* priekšā trūkst gaidāmās līdzskaņu mijas *j* ietekmē: *brālam*, *gaiļam*², *brālitam* Svētciemā, *šķūnitam* Lādē, *grāpitam* Nabē u. tml. Tā kā nevienā izlokšņu aprakstā nav dota pilnīga šādu vārdu deklinācija, tad grūti ko drošu teikt par šādu datīvu vēsturi.

Vecāku ļaužu runā galotne *-em* vai *-em* paralēli *-am* un *-am* (i)io-celmu vsk. datīvā konstatēta Lādē, Nabē, piem., *kaṁburem*, 'kambarim' Nabē, *kaṁbarem* Lādē, *skapem* 'skapim' Nabē, *grāvem* 'grāvim' Lādē. Arī šo formu cilme nav skaidra.

Svētciemā, Pālē un citās izloksnēs vsk. akuzatīvā (un instrumentālī?) lietojama arī forma ar *-u*, piem., *nāž* (< **nažu*) 'nazi', *puiš* (< **puišu*) 'puisi', *brāļ* (< **brāļu*) 'brāli' u. tml. Šīs formas atbilst leišu vsk. instrumentāļa formām, piem., *bróliu* 'ar brāli'. Var būt, ka šais izloksnēs vecā instrumentāļa forma tikusi saglabāta labāk nekā pārējās latviešu izloksnēs, bet nav neiespējams, ka tas būtu analogisks veidojums i)io-celmu vsk. akuzatīva un instrumentāļa formai ar *-u* (*cēļ*).

Vsk. lokatīvā Vidzemes lībisko izlokšņu vienā daļā lieto arī galotni *-e* vai *-a*, piem., *skapite* 'skapīti', *diķita* 'diķīti' Svētcimā, *šūpulite* 'šūpulīti' Nabē.

Galotne *-e* var būt caur *i*-celmiem pārņemta no *ē*-celmu vsk. lokatīva, bet tā var būt arī sena *i*-celmu vsk. lokatīva galotne. Galotne *-a* liek domāt, ka lībiskajās izlokšnēs šais celmos ir notikusi *o*-celmu ietekme, ja vien *-a* nav radies tīri fonētiski (skat. 177. lpp.).

Vsk. vokatīvā dzirdamas dažādas formas nereti pat vienā un tai pašā izlokšnē, piem., *brāl!* *brāl²!* *brāli!* *brālī!* *brāli brāl²!* *brāli brāl²!* Vainižos, *brālō!* *brāl!* *brālītō!* *brālīt!* Svētcimā, *Jāna!* Ķirbižos. (Par formām ar *-ō* un *-a* skat. 207. lpp.)

Gaidāmās līdzskaņu mijas trūkst dažās izlokšnēs dsk. nominatīvā celma beigās, piem., *stiēni* 'stieņi', *pūslī²* 'pūšļi', *zelksni* 'dzelkšņi' Svētcimā.

Izlokšņu aprakstos nepieciešams dot šādiem vārdiem pilnu paradigmu.

Dsk. datīva galotne saskan ar *o*- un *io*-celmu galotni attiecīgajās izlokšnēs.

Dsk. lokatīvā gaidāmās galotnes *-as* un *-os* vietā retumis lieto arī *-es*, piem., *kurves* Lādē, Nabē, kas no atbilstošās vsk. formas atšķiras tikai ar *s*.

Ķurzemēs lībiskajās izlokšnēs šā celma vārdu tipiskā deklinācija ir šāda.

Dziļajās tāmnieku izlokšnēs

Vienskaitlis

	Sarkanmuižā	Dundagā	Zlūkās
n.	<i>brāls</i>	<i>briē:d's²</i>	<i>gails²</i>
ģ.	<i>brāļ</i>	<i>briâ:ž²</i>	<i>gai:l²</i>
d.	<i>brāļam</i>	<i>briēžam²</i>	<i>gaiļam²</i>
a.	<i>brāl'</i>	<i>briâ:ž²</i>	<i>gai:l²</i>
i.	<i>brāl'</i>	<i>briâ:ž²</i>	<i>gai:l²</i>
l.	<i>brāļē</i>	<i>briēžē²</i>	<i>gaiļē²</i>
v.	<i>brālō!</i>		

Daudzskaitlis

n.	brāļ	briē:ž ²	gāt:ļ ²
ģ.	brāļ	briā:ž ²	gāt:ļ ²
d.	brāļem	briēžem ²	gāļim ²
a.	brāļs	briā:š ²	gāt:ļs ²
i.	brāļem	briēžem ²	gāļim ²
l.	brāļes	briēžes ²	gāļas ²

Nedziļajās tāmnieku izloksnēs

	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
		Stendē
n.	sisēns ²	sisēņ
ģ.	sisēņ	sisēņ
d.	sisēnam	sisēņim
a.	sisēn	sisē:ņs
i.	sisēn	sisēņim
l.	sisene	sisēņuos ²
v.	sisēn!	sisēņ!

Arī Kurzemes izloksnēs vsk. akuzatīvā (un instrumentāli ?) vietumis lieto senāko vsk. instrumentāļa formu ar *-u*, piem., *sasit tuō s ū ņ* 'sasit tuo suni'; *a n ā ž viē² istaišē* 'ar nazi vien iztaisīja' Dundagā.

Vsk. lokatīva galotne *-ę* laikam ir radusies no *-ei* un var būt sena *i*-celmu vsk. lokatīva galotne, vai arī tā ir caur *i*-celmiem pārņemta *ē*-celmu vsk. lokatīva galotne.

Dsk. datīva, instrumentāļa un lokatīva galotnes skaidrojamas kā *o*-celmos (skat. 205.—206. lpp.).

Līdzskaņu celmi

Lībisko izlokšņu lielā daļā maz kas saglabājies no seno līdzskaņu celmu deklinācijas. Parastos līdzskaņu celma vārdus

ūdens, rudens, akmens V i d z e m e s lībisko izlokšņu vienā daļā loka šādi.

Vienskaitlis

	Liepupē		Vainižos
n.	<i>akmenc // akminc</i>	<i>akmenc</i>	<i>ūden^{c2}</i>
ģ.	<i>akmenc // akminc</i>	<i>akmen (gabals)</i>	<i>ūden² (spains)</i>
d.	<i>akmenam</i>	<i>akmenam</i>	<i>ūdenam²</i>
a.	<i>akmen</i>	<i>akmen</i>	<i>ūden²</i>
i.	<i>akmen</i>	<i>akmen</i>	<i>ūden²</i>
l.	<i>akmeni</i>	<i>akmeni</i>	<i>ūdeni²</i>

Alojā vārdu *akminc* loka tālāk kā *o*-celmu, bet vārdus *ūden^{c2}* un *rudenc*, sākot ar vsk. datīvu, — kā (*i*)*io*-celmus. Citās izlokšnēs par līdzskaņu celmiem atrodamas arī ziņas, ka tie neatšķiras no (*i*)*io*-celmiem, piem., Svētciemā. Daudzskaitlī, izņemot tos vārdus, ko loka kā *o*-celmus, līdzskaņu celmi pilnīgi saskan ar (*i*)*io*-celmiem.

Kur z e m e s lībiskajās izlokšnēs senie līdzskaņu celma vārdi tiek palaikam locīti kā (*i*)*io*-celmi.

Vienskaitlis

	Sarkanmuižā	Dundagā	Rojā
n.	<i>akmeņš</i>	<i>rudēns // rudiš</i>	<i>akmeņš</i>
ģ.	<i>akmeņ</i>	<i>rudiņ</i>	<i>akmeņ</i>
d.	<i>akmeņam</i>	<i>rudiņam</i>	<i>akmeņam</i>
a.	<i>akmeņ</i>	<i>rudiņ</i>	<i>akmeņ</i>
i.	<i>akmeņ</i>	<i>rudiņ</i>	<i>akmeņ</i>
l.	<i>akmeņe</i>	<i>rūdne // rudne</i>	<i>akrīne</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>akmiņ</i>	<i>rudiņ</i>	<i>akmiņ</i>
ģ.	<i>akmiņ</i>	<i>rudiņ</i>	<i>akmiņ</i>
d.	<i>akmiņem</i>	<i>rudiņem</i>	<i>akmiņem</i>
a.	<i>akmiņš</i>	<i>rudiņš</i>	<i>akmeņš</i>
i.	<i>akmiņem</i>	<i>rudiņem</i>	<i>akmiņem</i>
l.	<i>akmiņeš</i>	<i>rudiņeš</i>	<i>akmiņeš</i>

u-celmi

Tiklab Vidzemes, kā arī Kurzemes lībiskajās izloksnēs vērojama tendence vīr. dzimtes *u*-celmiem pāriet *o*-celmos, bet siev. dzimtes *u*-celmiem pāriet *ā*-celmos. Taču kā vienā, tā otrā izloksņu grupā sastopamas vēl dažas *u*-celmu atliekas.

Lai noteiktu, vai vsk. nominatīvā ir *u*- vai *o*-celma forma, jāievēro fonētikas likumi par *-ts*, *-ds* pāreju afrikātā (skat. 180. lpp.) un patskaņu pagarinājumiem sakarā ar sekojošās zilbes patskaņa zudumu (skat. 173. lpp.). Tā forma *męc* (*-ds*) Alojā liecina par *o*-celma formas ieviesumu vsk. nominatīvā, bet *męd-s*, *liēt-s*² Svētciemā, *āls* Dundagā, *Ārlavā* un citur liecina par *u*-celma paglābumu.

Visilgāk *u*-celma forma paglābta vsk. ģenitīvā, it īpaši saliktoņu pirmajā daļā, piem., *alskañ*² 'aluskanna', *mędspuķ* (< *męduspuķe*) Lādē (blakus arī *mędpuķit* < *mędpuķite*), *tirgisdenc*² (< *tirgusdiens*) 'tirgusdiena' Svētciemā, *tirgsdiē:n*² (< *tirgusdiena*), *alsmuč* (< *alusmuca*) Stendē un citur.

Sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki — *ragus*, *pęlus* un *dzir-nus* lībiskajās izloksnēs tiek pārveidoti dažādi. Var sastapt formas *ragaus*, *pęlaus*, *zirnauš* resp. *ragav(i)*, *zirnāv(i)*, *gan* arī *rāgs* (< *ragas*), *pęls* (< *pęlas*), *ziřns* (< *zirnās*). Atsevišķās izloksnēs šie vārdi joprojām ir *u*-celmi, piem., Stendē:

n. <i>rāgs</i> (< <i>ragus</i>)	<i>pęls</i> (< <i>pęlus</i>), bet <i>zi:rns</i> (< <i>dzirnas</i>)
ģ. <i>rāg</i>	<i>pęl</i>
d. <i>ragùm</i>	<i>pęlùm</i>
a. <i>rāgs</i>	<i>pęls</i>
i. <i>ragùm</i>	<i>pęlùm</i>
l. <i>ragûs</i> ²	<i>pęlûs</i> ²

(i)ā-celmi

Ļoti raksturīga īpatnība *(i)ā*-celmu deklinācijā ir *o*-celmu galotņu ieviesums atsevišķos locījumos.

Vidzemes lībiskajās izloksnēs šā celma vārdus palaikam deklinē šādi.

Vienskaitlis

	Liepupē	Svētciemā	Vainižos
n.	<i>liēp</i>	<i>māi</i>	<i>muc</i>
ģ.	<i>liēps</i>	* <i>māis</i>	<i>mucs</i>
d.	<i>liēpam</i>	<i>mājam</i>	<i>mucam</i>
a.	<i>liēp</i>	<i>māi</i>	<i>muc</i>
i.	<i>liēp</i>	<i>māi</i>	<i>muc</i>
l.	<i>liēpa</i>	<i>māja</i>	<i>muca</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>liēps</i>	<i>māji</i>	<i>mucs</i>
ģ.	<i>liēp</i>	* <i>māj</i>	* <i>muc</i>
d.	<i>liēpim // liēpam</i>	<i>mājim</i>	<i>mucim</i>
a.	<i>liēps</i>	<i>mājs</i>	<i>mucs</i>
i.	<i>liēpim // liēpam</i>	<i>mājim</i>	<i>mucim</i>
l.	<i>liēpas</i>	<i>mājas</i>	<i>mucas</i>

Atsevišķos gadījumos izloksnēs sastopama vēl viena otra īpatnība (neieskaitot iespējamo *o*-celma galotņu lietošanu vēl citos locījumos). Tā vsk. datīvā dažās izloksnēs sastopama galotne *-ei*, piem., *siēvai // siēvei // siēvam, kājam // kāei* Vainižos. Iespējams, ka tas radies no *-ai* zīlē bez uzsvara.¹⁷⁸

Vsk. lokatīva un dsk. lokatīva vietā nereti dzird lietojam prepozīcijas *iekš* savienojumu ar locījumu, piem., *saliēk² mucas // iēkš² mucam* Limbažos, Lēdurgā, Bīriņos un citur.

Vokatīvi ar *-ō* Vidzemes izloksnēs dzirdami arī *ā*-celmiem, piem., *māto māt²!* Svētciemā. Šīs formas radušās līdzīgi *o*-celmu un citu celmu vokatīviem ar *-ō*.

¹⁷⁸ J. Endzelīns, Lgr, 414.—415. un 90. lpp.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs (*i*)*ā*-celmu parastā deklinācija ir šāda.

Vienskaitlis

	Dundagā	Zlūkās	Stendē
n.	<i>adad</i>	<i>istab</i>	<i>siē:v</i>
ģ.	<i>adat-</i>	<i>istabs</i>	<i>siē:vs</i>
d.	<i>àdtę</i>	<i>istabeę</i>	<i>siēva</i>
a.	<i>adad</i>	<i>istab</i>	<i>siē:v</i>
i.	<i>adad</i>	<i>istab</i>	<i>siē:v</i>
l.	<i>àdtę</i>	<i>istabeę</i>	<i>siēva</i>
v.	—	—	<i>siē:v!</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>adats</i>	<i>istabs</i>	<i>siē:vs</i>
ģ.	<i>adad</i>	<i>istab</i>	<i>siē:v</i>
d.	<i>àdtam</i>	<i>istabam</i>	<i>siēvàm</i>
a.	<i>adats</i>	<i>istabs</i>	<i>siē:vs</i>
i.	<i>àdtam</i>	<i>istabam</i>	<i>siēvàm</i>
l.	<i>àdtęs</i>	<i>istabas</i>	<i>siēvâs²</i>
v.	—	—	<i>siē:vs!</i>

Vsk. datīvā galotne *-ę* ir cēlusies no *-ei*, kas savukārt no *-ai* (kā dažās Vidzemes izloksnēs). Līdzīgā kārtā ir radusies arī vsk. lokatīva galotne *-ę*. Uz šādu paralēļu pamata citās tāmnieku izloksnēs vsk. datīvā ir sastopama galotne *-a* < *-ā* tāpat kā vsk. lokatīvā.

Lokatīva galotne *-ai* un *-ā* ir viena vecuma, radušās, dažādi saīsinot seno lokatīva izskaņu *-āi* (= lei. *-oje*).

Arī tāmnieku izloksnēs lokatīva vietā dažkārt lieto *iekš* savienojumu ar akuzatīvu, piem., *iēkš² istab* 'istabā' Puzē.

Vsk. vokatīvā arī *ā*-celmiem var būt galotne *-ō*: *mētō²!* Sarkanmuižā.

Dsk. ģenitīvā ir galotne *-s* Sarkanmuižā, piem., *mēts²*. Tā var būt radusies līdzīgi *o*-celmu formām ar *-s* (skat. 208. lpp., kā arī Lgr, 456. lpp.).

Dsk. datīvā tāmnieku izloksnēs vēl dzird arī seno dsk. galotni *-āms* > *-ams*, piem., *mājams* Zlūkās, *mētams*² Sarkanmuižā.

Dsk. lokatīva galotne *-ēs* drīzāk ir veidota paralēli vsk. lokatīvam ar *ē*, nekā te būtu pārņemta *o*-celmu dsk. lokatīvā sastopamā galotne. Dažās izloksnēs *-ēs* radies arī fonētiski no *-as* < *-ās* (aiz mīkstiem līdzskaņiem un *j*: *mājēs*, *tāūtiņēs*² // *istabas* Zlūkās).

ē-celmi

ē-celmu lietvārdi deklinācijas ziņā palaikam atbilst *ā*-celmu deklinācijai, tas ir, atbilstošie locījumi morfoloģiski ir veidoti pēc viena tipa. Arī *ē*-celmos tikušas ieviestas *o*-celmu galotnes atsevišķos locījumos.

Parastā *ē*-celmu deklinācija ir šāda.

Vienskaitlis

	V i d z e m ē		Kurzemē	
	Liepusē	Svētciemā	Zlūkās	Stendē
n.	<i>māt</i>	<i>up</i>	<i>priēd</i>	<i>puķ</i>
ģ.	<i>māts</i>	(<i>ups</i>)	<i>priēds</i>	<i>puķs</i>
d.	<i>mātei</i> ² // <i>mātam</i> // <i>mātem</i>	<i>upam</i>	<i>priēdē</i>	<i>puķe</i>
a.	<i>māt</i>	<i>up</i>	<i>priēd</i>	<i>puķ</i>
i.	<i>māt</i>	<i>up</i>	<i>priēd</i>	<i>puķ</i>
l.	<i>māte</i>	<i>upe</i>	<i>priēdē</i>	<i>puķe</i>
v.	<i>*māt</i> // <i>*māt</i> ² !	—	—	<i>puķ!</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>māts</i>	<i>upi</i>	<i>priēds</i>	<i>puķs</i>
ģ.	?	(<i>up</i>)	<i>priēž</i>	<i>puķ</i>
d.	<i>mātem</i>	<i>upim</i>	<i>priēdēm</i>	<i>puķam</i>
a.	<i>māts</i>	<i>ups</i>	<i>priēds</i>	<i>puķs</i>
i.	<i>mātem</i> // <i>-im</i>	<i>upim</i>	<i>priēdēm</i>	<i>puķam</i>
l.	<i>mātes</i>	<i>upes</i>	<i>priēdēs</i>	<i>puķās</i> ²
v.	<i>*māts!</i>	—	—	<i>puķs!</i>

Vsk. datīva galotne *-em* dažās Vidzemes lībiskajās izloksnēs laikam ir kontaminēta no galotnes *-ei* un *-am*.

Galotne *-ę* Kurzemes lībiskajās izloksnēs radusies no *-ei*, bet *-e* no *-ē* un skaidrojama līdzīgi *ā*-celmu atbilstošajai galotnei.

Vsk. lokatīva galotne *-ę* Kurzemes izloksnēs radusies no *-ei*, *-e* no *ē*. Vidzemes lībiskajās izloksnēs šai locījumā atsevišķiem vārdiem reģistrētas arī galotnes *-a* un *-i*, piem., *tama pusi*, 'tai pusē', *Straupi* 'Straupē' Vainižos, *muti* 'mutē', *pusi* 'pusē' Lādē, *Igati* 'Igatē' Nabē, *kulīta* 'kulītē' Lādē un citur.

-a varbūt ir ienācis no *o*-celmu vsk. lokatīva, bet *-i* varētu būt *i*-celmu galotne, kas ienākusi varbūt sakarā ar to, ka *i*-celmi palaikam pārgājuši *ē*-celmos. Lokatīva vietā lībiskajās izloksnēs var dzirdēt prepozīcijas *iekš* savienojumu ar akuzatīvu, piem., *iēsīt² tā² stipr iekš² zēm* 'iesīt tā stipri zemē' Limbažos.

Vsk. vokatīva forma arī *ē*-celmiem var beigties ar *-ō*, piem., *māto māt²!* Svētcīemā. Nereti vokatīvam vairākas paralēlformas, piem., *māt! māt²! māte! mātē! māte māt²! mātē māt²!* Vainižos.

Dsk. datīvā Kurzemes izloksnēs retumis vēl ir sastopama galotne, kas beidzas ar *-ms*, piem., *upęms* Sarkanmuižā, Dundagā un citur. *-ę*- var būt saīsinājies no *ē*, bet tas var būt radies arī dsk. lokatīva ar *-ęs* ietekmē. Ir arī iespējams, ka *ę* būtu radies no *ie*. Tādā gadījumā tā būtu *o*-celmu galotne.

Vairākās tāmnieku izloksnēs un dažkārt Duntē izloksnē dsk. datīvā *-em* < *-ēm* vietā no *ā*-celmiem ir ienākusi galotne *-am*, piem., *ābelam²* 'ābelēm'. Šo *ā*-celma galotņu ieviesumu *ē*-celmos var daļēji skaidrot ar galazilbju īso patskaņu zudumu, kas stipri sekmēja starpības mazināšanos starp *ē*- un *ā*-celmiem.

Dsk. lokatīvā daļā lībisko izlokšņu sastop galotni *-as*, piem., *priēdas* Liepupē.

-as te var būt atbilstošā *ā*-celmu galotne (< *-ās*), bet tā var arī būt *o*-celmu galotne.

Lībisko izlokšņu lielā daļā *i*-celmi vai nu pilnīgi, vai daļēji ir pārgājuši *ē*-celmos. Blakus tam dažos locījumos ir ieviesušās *o*-celmu galotnes.

Vienskaitlis

Vidzemē		Kurzemē	
Vainižos	Liepupē	Rojā	Stendē
n. <i>klēt</i>	<i>sīrc²</i> (-ds)	<i>pīl</i>	<i>sī:rd²</i>
ģ. ?	<i>sīrc</i> (<i>puķit²</i>)	<i>pīls</i>	<i>sī:rds²</i>
d. <i>klētām</i>	<i>sīrdam²</i>	<i>pīļ</i>	<i>sīrde²</i>
a. <i>klēt</i>	<i>sīrd²</i>	<i>pīl</i>	<i>sī:rd²</i>
i. <i>klēt</i>	<i>sīrd²</i>	<i>pīl</i>	<i>sī:rd²</i>
l. <i>klēti</i>	<i>sīrdi²</i>	<i>pīļ</i>	<i>sīrde²</i>

Daudzskaitlis

n. <i>klēt-s</i>	<i>sīrds²</i>	<i>pīls</i>	<i>sī:rds²</i>
ģ. <i>klēt-</i>	<i>sīrd-²</i>	<i>pīļ</i>	<i>sī:rž²</i>
d. <i>klētim</i>	<i>sīrdim²</i>	<i>pīļem</i>	<i>sīrdim²</i>
a. <i>klēts</i>	<i>sīrd-s²</i>	<i>pīls</i>	<i>sī:rds²</i>
i. <i>klētim</i>	<i>sīrdim²</i>	<i>pīļem</i>	<i>sīrdim²</i>
l. <i>klētis</i>	<i>sīrdis²</i>	<i>pīļes</i>	<i>sīrdis²</i>

Iespējams, ka viena vai otra *i*-celma forma ieviesusies literārās valodas ietekmē.

Adjektīvi

Adjektīvus ar nenoteiktajām galotnēm lībiskajās izloksnēs loka tāpat kā atbilstošo celmu substantīvus. Adjektīvus ar noteiktajām galotnēm visās lībiskajās izloksnēs neloka vienādi. Bez fonētiskajām atšķirībām (garumu saīsinājumiem, neuzsvērtu vokāļu un divskaņu kvalitatīviem pārveidojumiem, inter-

vokāla *j* zuduma u. c.) izlokšņu starpā ir iespējamās morfoloģiskas atšķirības šo adjektīvu formās, tas ir, var atšķirties formas veidojums. Tā diezgan daudzās izloksnēs ar skaņu kopas *-aj-* palīdzību no attiecīgajām nenoteiktajām formām atšķiras ne tikai tie locījumi, kur *-aj-* sastopams literārajā valodā, bet vēl citi. Tā Limbažos, Liepupē un citur Vidzemē, Stendē, Popē un citur Kurzemē ar *-aj-* palīdzību veidota arī dsk. nominatīva forma, Popē arī vēl citu locījumu formas. Piem.: *vęcaj piējem*² *ezit* 'vecie pieņem ezīti' Limbažos; *dižajīē ļāu:ds*² Stendē u. tml.

Deklinācijas paraugs.

V i d z e m ē

Svētciemā

Vienskaitlis	Daudzskaitlis
n. <i>vęcaš</i> (< <i>vęcajs</i>)	<i>vęcei</i> (< <i>vęcaji</i>)
ģ. ?	?
d. <i>vęcajam</i>	<i>vęcejim</i>
a. <i>vęca</i> (< <i>vęcuo</i>)	<i>vęceis</i> (< <i>vęcajus</i>)
i. ?	?
l. <i>vęcaja</i> // <i>vęca</i>	<i>vęcajas</i> (// <i>vęcas</i>) (< <i>vęcajuos</i>)

K u r z e m ē

Popē

Vienskaitlis

Vir. dz.	Siev. dz.
n. <i>dārgas</i> ²	<i>dārgai</i> ² (< <i>dārgaja</i>)
ģ. ?	?
d. <i>dārgjam</i> ² (< <i>dārgajam</i>)	<i>dārgja</i> ² (< <i>dārgajā</i>)
a. <i>dārgai</i> ² (< <i>dārgaju</i>)	<i>dārgai</i> ² (< <i>dārgaju</i>)
i. * <i>dārgai</i> ² (?)	?
l. <i>dārgja</i> ² (< <i>dārgajā</i>)	<i>dārgja</i> ² (< <i>dārgajā</i>)

Popē

Daudzskaitlis

Vīr. dz.

Siev. dz.

n.	<i>dârgei</i> ² // -e (< <i>dârgai</i> < <i>dârgaji</i> ² // -ie (?))	<i>dârgais</i> ² // -es (< <i>dârgajas</i>)
ģ.	?	?
d.	<i>dârgjē</i> ² (< <i>dârgajiem</i>)	<i>dârgjam</i> ² (< <i>dârgajām</i>)
a.	<i>dârgais</i> ² // -es (< <i>dârgajus</i>)	<i>dârgais</i> ² // -s (< <i>dârgajus</i>)
i.	(* <i>dârgjē</i> ² // * <i>dârgjam</i> ² ?)	?
l.	<i>dârgjas</i> ² (< <i>dârgajuos</i>)	<i>dârgjas</i> ² (< <i>dârgajās</i>)

Daļā izlokšņu turpretī trūkst ar -āj- paplašināto formu vai nu pilnīgi, vai arī blakus paplašinātajām lieto atbilstošās nenoteikto adjektīvu formas vsk. datīvā, lokatīvā un dsk. datīvā, instrumentāli un lokatīvā, piem., vīr. dzimtē dat. *labam*, *baļam*, siev. dz. *labai*², *baļtai*², lok. *laba*, dsk. dat. *labim*, *baltim*, siev. dz. *labam*, *baltam* utt. Alojā. Līdzīgi arī Lēdurgā un citur. Augstrozē blakus pastāv divējādas formas: vsk. dat. *labam* // *labajam* utt.

Kurzemes lībisko izlokšņu vienā daļā grūti noteikt, kā attiecīgās formas tikušas sākotnēji veidotas — ar skaņu kopu -aj- resp. -āj- vai bez tās, piem., Rojā: dsk. dat. *liēļem* 'lielajiem', *mazēm* 'mazajām', Ancē *tiem labēm* 'tiem labajiem, tām labajām' u. tml. Turpat sastopamās citu locījumu formas it kā norāda uz šās skaņu kopas lietošanu, piem., vsk. ģen. *liēļē* (< *lielaja*), vsk. ak. *liēļē* (< *lielaju*) u. tml. Rojā.

Salīdzināmās pakāpes lībiskajās izloksnēs palaikam veidotas vienādi un morfoloģiski saskaņ ar literārās valodas atbilstošajām formām, piem., *labaks* (< *labāks*), *vislabaks* (< *vislabākais*) Ancē, *vēcāks*², *visvēcākais*² Stendē, *plataks* (< *platāks*), *visplataks* (< *visplatākais*) Lēdurgā un citur.

Ar pārākās pakāpes nozīmi Kurzemes lībiskajās izloksnēs var būt arī *juo* savienojums ar pamata pakāpi: *jo gūdrs* 'gudrāks' Stendē.

Vispārākās pakāpes nozīme ir arī *pats* resp. *pati* // -e savienojumam ar pamata vai pārāko pakāpi, piem., *pat*⁽¹⁾ *skaīstaka puļņ nuô*² *visam* Lēdurgā; *pac trakais*² 'vistrakākais', *pac* (-ts) *prātīgākais*² Stendē un citur.

Numerāļi

Pamata numerāļu formas lībisko izlokšņu starpā atšķiras visvairāk fonētiski. Tāmnieku izlokšnēs tās visumā ir tādas pašas kā Dienvidkurzemes izlokšnēs, tikai ar tāmniekiem raksturīgajiem fonētiskiem pārveidojumiem, piem., *vešs*² Stendē, Sarkanmuižā un citur, *dīv* // *dīu* Stendē, *dīv* // *dūv* Sarkanmuižā, *di* // *du* // *dui* Zlūkās, *trīs*² Stendē, Sarkanmuižā un citur, *četr* Stendē, *četr* Sarkanmuižā un citur, *piēc*², *seš* Stendē, Sarkanmuižā un citur, *septiņ*, *deviņ* Dundagā, Zlūkās un citur, *desmit* Stendē, Zlūkās un citur, *veņpacmit*² // *veņpacmit*, *dipacmit* // *dīūpacmit*, *trīspacmit*², *četrpacmit* utt. Stendē un citur.

Dažās tāmnieku izlokšnēs īpati ir veidots skaitlenis *astoņi*. Tā Dundagā, Stendē un citur pazīst formu *astiņ* resp. *astī:ņ*, kas radusies blakus esošo skaitleņu *septiņ* resp. *septi:ņ* un *deviņ* resp. *devi:ņ* ietekmē.

Arī Vidzemes lībiskajās izlokšnēs skaitleņi tikuši fonētiski pārveidoti, piem., *viēnc*² Alojā, Svēciemā un citur, *veñc*² Vainižos, *dīv* Svēciemā un citur, *četr*, *piēc*², *seš*, *septiņ*, *astuņ* // *astoņ*, *deviņ*, *desmit* utt. Alojā un citur.

Svēciemā blakus *trīs*² lieto arī formu *trīsī*², kas veidota pēc *četri* un *pieci* parauga. Arī citās izlokšnēs atrodami līdzīgi veidojumi, piem., lok. *trīsuôš*² *traūkuôš*², ak. *trīs^as² ziēm's²* Lēdurgā un citur.

Tiklab Vidzemes, kā arī Kurzemes lībiskajās izlokšnēs tiek lietota forma *pacmic* (-ts) resp. *pacmit* (< *pacmiti*), apzīmējot kādu precīzi nezināmu skaitu starp 11 un 19, piem., *kāznek*² *broūc*² a *pacmitim* Vainižos; *iēks*² *pacmitim gadim* Lādē; *tik doūž nebi ka pacmitas* Svēciemā; *tāpat*² *kâc*² (-ds) *pacmic* 'sanāk Stendē u. tml.

Kārtas numerāļu formas no literārās valodas atšķiras ne tikai fonētiski, bet arī ar tām pašām morfoloģiskajām īpatnībām, kas ir noteikto adjektīvu formām (skat. 220.—222. lpp.). Tā Lādē skaita: *pirmas², uōtrs, trešaš, četurtas², piēktas²* utt. (<-aš <-ajš <-ājs), Vainižos: *pirmes², uōtreš, trešeš, četurtes²* utt. // *treš, četurc²* (-ts), *piēkc²* (-ts) (-eš <-aš <-ajš <-ājs).

Zlūkās kārtas numerāļi ir šādi: *piērmeš², uōtērs, trešeš, četērtēš, piēktēš², seštēš, septitēš, astatēš* utt. Skaitlenī *četērtēš* otras zilbes *ē* var būt radies uz asimilācijas pamata vai arī ienācis no pamatskaitleņa *četer*.

Sarkanmuizā šie skaitleņi ir šādi: *piērmeš², uōtrēš, trešeš, četūōrtēš, piēktēš², seštēš, septitēš, asitēš, devitēš* (// *septēš, dēōtēš*). Skaitlenis *asitēš* te pēc blakus esošo skaitleņu *septitēš* un *devitēš* parauga.

Pronomeni

Personu pronomeni

Personu pronomeniem bez fonētiskajām īpatnībām ir arī vēl dažas citas atšķirības no literārās valodas. Daļēji te ir senu formu paglābumi, bet lielāko tiesu gan dažādi jauninājumi.

Pirmās un otras personas pronomenam ir dažas kopīgas iezīmes abās izlokšņu grupās.

Tiklab Kurzemes, kā arī Vidzemes lībiskajās izlokšnēs vecās paaudzes runā 2. personas pronomena vsk. dat. forma mēdz būt *tou* vai *tāu*. Šī forma fonētiski izveidojusies no formas *tau*, kas pilnīgi saskan ar atbilstošo formu leišu valodā: *tāu*. Kādreiz forma *tau* bijusi visā latviešu valodā, bet ar laiku izlokšņu vairumā no ģenitīva ieviesies *e* vecā *a* vietā. Lībiskajās izlokšnēs daudzos gadījumos tiek lietots datīvs tur, kur vidus un citās izlokšnēs lietojams ģenitīvs, piem., piederības izteikšanai: *šīēm māj* 'šo māja', *tēvam kūj* 'tēva spieķis' u. tml. Daudzos lībisko izlokšņu aprakstos teikts, ka ģenitīvs nav dzirdēts, lieto reti. Sakarā ar to šais izlokšnēs ģenitīva forma nevarēja ietekmēt datīva formu. Senais *au* tālāk pārveidojās par *āu* vai *ou*.

Aiz prepozīcijām diezgan bieži tiek lietota vecā vsk. instru-

mentāļa forma *manim, tevīm*, piem., *viš i 'ieskatījēs² iēkš² manim* 'viņš ir ieskatījies mani' Stendē; *ar manim* Alojā.

Formu *manim, tevīm* vietā Vidzemes izlokšņu vienā daļā ir arī *manīm, tevīm* Augstrozē, bet Kurzemē *maņem* (< *maniem*), *tevēm* (< *teviem*) Piltenē, Zlūkās un citur. Šīs formas radušās *i-celmu* dsk. instrumentāļa formu ietekmē.¹⁷⁹

Tagad ļoti bieži vsk. instrumentālī lieto *ar* savienojumu ar akuzatīva formu, *ar mani* > *ar man* Alojā un citur.

Limbažos, Liepupē, Lādē un citur Vidzemē, tāpat arī Dundagā dsk. akuzatīva forma ir *mums, jums*, piem., *kur ju m̄s aizved²* 'kur jūs aizveda' Vainižos; *viņč sāk² mu m̄s nejoūki² lamat* 'viņš sāk mūs nejauki lamāt' Svētciemā; *jau pa gabal rezej mu m̄s* 'jau pa gabalu redzēja mūs' Lēdurgā u. tml.

Datīva resp. instrumentāļa forma ir ieguvusi akuzatīva nozīmi jau tolaik, kad datīvs beidzies ar *-us*, bet instrumentālis ar *-is*, kas atgādina akuzatīvu.¹⁸⁰

Vsk. un dsk. lokatīva nozīmē diezgan bieži lieto prepozīcijas *iekš* savienojumu ar locījumu, piem., *iēkš² m̄n⁽¹⁾s, iēkš² mu m̄s²* Snēpelē, *iēkš² manim // mani* (< *manī*) Vainižos, *iēkš² sevīm* Stendē un citur.

Bez tam ir arī abās izlokšņu grupās atšķirīgas personu pronomenu formas.

Vidzemes izlokšnēs aiz prepozīcijām daudzskaitlī sastop formu *mu m̄sim, ju m̄sim*. Tā kā šīs formas nelieto kā datīvus, tad jādomā, ka tās ir darinātas pēc vsk. instrumentāļa formu *manim, tevīm* parauga, ko arī lieto aiz prepozīcijām.¹⁸¹

Tāmieku izlokšņu vienā daļā pirmās personas pronomena forma ir *eš* vai *mēs*, kur paturēta platā skaņa, kas kādreiz lietota šais vārdos. Formu *eš* pazīst Dundagā, Popē un citur, *mēs* — Popē, Ugālē, Zlūkās un citur.

Kurzemes lībisko izlokšņu vienā daļā 1. personas vietniekvārda dsk. dat. un instrumentāļa īormā notiek disimilācija:

¹⁷⁹ J. Endzelīns, Lgr, 510.—511. lpp.

¹⁸⁰ Turpat, 516. lpp.

¹⁸¹ Turpat, 514. lpp.

muņs² // mums Stendē, *muņs²* Ugālē, Dundagā, Puzē, Laidzē un citur.

Personas pronomenu deklinācijas paraugs.

Vidzemē		K u r z e m ē	
Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
Alojā		Stendē	
n.	<i>es mēs</i>	<i>es</i>	<i>mēs</i>
ģ.	<i>mans mūs²</i>	<i>māns</i>	<i>mūs</i>
d.	<i>man muņs</i>	<i>mān</i>	<i>muņs² // muņs²</i>
a.	<i>man mūs²</i>	<i>mān</i>	<i>mūs</i>
i.	<i>manim muņs² // muņs</i>	<i>mān</i>	<i>muņs² // muņs²</i>
l.	<i>(mani) ?</i>	<i>(iēkš² manim) ?</i>	

Svētciemā		Sarkanmuižā	
n.	<i>es mēs</i>	<i>es</i>	<i>mēs</i>
ģ.	<i>? ?</i>	<i>mān</i>	<i>mūs</i>
d.	<i>man muņs</i>	<i>man</i>	<i>muņs²</i>
a.	<i>man muņs</i>	<i>mān</i>	<i>mūs</i>
i.	<i>manim muņsim</i>	<i>mān</i>	<i>muņs²</i>
l.	<i>? ?</i>	<i>iēkš² mān</i>	<i>iēkš² muņs²</i>
		<i>(manē)</i>	

Svētciemā		Stendē	
n.	<i>tu jūs</i>	<i>tu</i>	<i>jūs</i>
ģ.	<i>? ?</i>	<i>tēvs</i>	<i>jūs</i>
d.	<i>teu // tou juņs</i>	<i>tou // tōu</i>	<i>juņs²</i>
a.	<i>tev juņs</i>	<i>tēv</i>	<i>jūs</i>
i.	<i>tevim juņsim</i>	<i>tevim</i>	<i>juņs²</i>
l.	<i>? ?</i>	<i>?</i>	<i>?</i>

Viena no šo izlokšņu tipiskajām īpatnībām — vīriešu dzimtes formas lietošana arī sieviešu dzimtes formas vietā 3. personas vietniekvārdos ir jau iepriekš pārrunāta (skat. 204. lpp.).

Trešās personas pronomenus loka kā atbilstošā celma adjektīvus resp. substantīvus. Tipiskā šo pronomenu deklinācija būtu šāda:

Vidzemē		Kurzemē	
Vsk.	Dsk.	Vsk.	Dsk.
n. <i>viņč</i>	<i>viņ // viņ</i>	<i>viš // vīš²</i>	<i>viņ</i>
ģ. <i>viņ // viņ</i>	<i>viņ // viņ</i>	<i>viņ</i>	<i>viņ</i>
d. <i>viņam</i>	<i>viņim</i>	<i>viņam</i>	<i>viņem // viņim</i> <i>// viņems</i>
a. <i>viņ // viņ</i>	<i>viņs // viņs</i>	<i>viņ</i>	<i>viņs</i>
i. <i>viņ // viņ</i>	<i>viņim</i>	<i>viņ</i>	<i>viņem // viņim</i>
l. <i>viņa</i>	<i>viņas // viņuods²</i>	<i>viņē</i> <i>(// viņa)</i>	<i>viņes (// viņuods²)</i>

Izloksnēs, kur 3. personas pronomenam ir arī sieviešu dzimtes forma, tā tiek locīta kā *iā*-celmu adjektīvi resp. substantīvi. Vsk. instrumentāli, sevišķi Vidzemes izloksnēs, lieto *ar viņs // ar viņs* (< *viņas*).

Izlokšņu aprakstos jādod personu pronomenu paradigmas.

Refleksīvais pronomens

Refleksīvā pronomena deklinācija lībiskajās izloksnēs saskan ar personu pronomenu deklināciju vienskaitlī.

Deklinācijas paraugs Stendē.

n. —	a. <i>sēv</i>
ģ. <i>sēvs</i>	i. <i>sevīm</i>
d. <i>soṽ // sòu</i>	l. —

Izlokšņu aprakstos arī šim pronomenam dodama pilna paradigma.

Piederības pronomeni

Raksturīga īpatnība dažās Vidzemes lībiskajās izloksnēs ir tā, ka piederības pronomenus aizstāj personu pronomenu datīva formas, piem., *man tēs* 'mans tēvs' Svētcimā, *tov māšai* 'tavai

māsaī', *muņs brāl* 'mūsu brāli' Alojā, *tiē jau vai te muņs vidu: nau* 'tie jau vairs te mūsu apkaimē nav' Lēdurgā un citur.

Izloksnēs, kur piederības pronomeni ir pazīstami, to formas morfoloģiski atbilst literārajā valodā lietojamām formām, ir notikuši tikai fonētiski pārveidojumi, piem., *maņs*², *mān* (< *mana*), *toūs*, *tōū* (< *tava*), *mūs* (< *mūsu*), *jūs* (< *jūsu*), *viņ* (< *viņu*) Stendē un citur.

Stendē piederības pronomeniem sastopama arī forma ar no- teikto galotni, piem., *manaīs*² 'manējais', *tovaīs*² 'tavējais', *sovaīs*² 'savējais', *mūsaīs*² 'mūsējais', *jūsaīs*² 'jūsējais'. Tā jautā: *vo šis tovaīs*²?

Vidzemes libisko izlokšņu vienā daļā ar to pašu nozīmi lieto atvasinājumus ar *-ēj-* no personu pronomenu datīva formas; *muņseš* (< *mumsējs*), *juņseš* (< *jumsējs*), *viņameš* (< *viņa- mējs*), *viņimeš* (< *viņimējs*) Svētcieņā, *muņsejs*, *juņsejs* utt. Bīriņos un citur.

Norādāmie pronomeni

Par iespēju attiecināt vīriešu dzimtes norādāmos pronome- nus uz sieviešu dzimtes substantīviem ir jau bijusi runa (skat. 204. lpp.). Bez tam vienā izlokšņu daļā norādāmo pronomenu formās sastopamas arī dažas fonētiskas īpatnības (gala zilbju vokālisma pārveidojumi, piem., lok. *taja*, *šaja* u. c.). Visumā jākonstatē, ka arī šais izloksnēs atsevišķos locījumos ļoti dažā- das formas ir pronomeniem *tas* resp. *tā*, *šis* resp. *ši*.

Vidzemē

Kurzemē

Vienskaitlis

n. <i>tas</i>	<i>šis</i> Liepupē	<i>tas</i>	<i>šis</i> Stendē
ģ. <i>tā</i> ²	<i>šā</i> ²	<i>tuō</i>	<i>šuō</i> (!)
d. <i>tam</i> ²	<i>šim</i> ²	<i>tām</i>	<i>šim</i> // <i>šām</i>
a. <i>tuō</i> ²	<i>šuō</i> ²	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
i. <i>tuō</i> ²	<i>šuō</i> ²	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
l. <i>tami</i>	<i>šimi</i>	<i>ta</i> // <i>tai</i> // <i>taī</i> // <i>taja</i>	<i>ši</i> // <i>ša</i> // <i>šaja</i>

Daudzskaitlis

n. <i>tiē</i>	<i>šiē</i>	<i>tiē</i>	<i>šiē</i>
ģ. <i>tuō</i>	<i>šuō</i>	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
d. <i>tiēm</i>	<i>šiēm</i>	<i>tiēm</i>	<i>šiēm</i>
a. <i>tuōs</i>	<i>šuōs</i>	<i>tuōs</i>	<i>šuōs</i>
i. <i>tiēm</i>	<i>šiēm</i>	<i>tiēm</i>	<i>šiēm</i>
l. <i>tamis</i>	<i>šimis</i> // <i>šais</i> ²	<i>tajuōs</i> ² // <i>tuōs</i> ²	<i>šuōs</i> ²

Vienskaitlis

n. <i>tā</i>	<i>ši</i> Liepupē	<i>tā</i>	<i>ši</i> Stendē
ģ. <i>tas</i>	<i>šās</i>	<i>tās</i>	<i>šās</i> // <i>šis</i>
d. <i>taī</i> ²	<i>šai</i> ²	<i>tai</i>	<i>ši</i> // <i>ši</i> // <i>šai</i>
a. <i>tuō</i> ²	<i>šuō</i> ²	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
i. <i>tuō</i> ²	<i>šuō</i> ²	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
l. <i>tama</i> // <i>tami</i>	<i>šini</i>	<i>ta</i> // <i>tai</i> // <i>tai</i> // <i>taja</i>	<i>ši</i> // <i>ša</i> // <i>šaja</i>

Daudzskaitlis

n. <i>tās</i>	<i>šās</i>	<i>tās</i>	<i>šās</i>
ģ. <i>tuō</i>	<i>šuō</i>	<i>tuō</i>	<i>šuō</i>
d. <i>tām</i>	<i>šām</i>	<i>tām</i>	<i>šām</i> // <i>šim</i>
a. <i>tās</i>	<i>šās</i>	<i>tās</i>	<i>šās</i> // <i>šis</i>
i. <i>tām</i>	<i>šām</i>	<i>tām</i>	<i>šām</i> // <i>šim</i>
l. <i>tamas</i>	<i>šais</i> ²	<i>tajās</i> ² // <i>tās</i> ²	<i>šis</i> ² // <i>šās</i> ²

Arī libiskajās izloksnēs locījumu formas var atšķirties intonācijas ziņā gluži kā vidus izloksnēs, piem., vsk. ģenitīvs Liepupē *šās*, bet Vainižos *šās*² u. tml.

Vidzemes libisko izlokšņu vienā daļā sastopamas arī citādi savdabīgas formas. Tā dsk. nominatīva forma Lādē ir *tiē-i*, *šiē-i* // *tiē*, *šiē*, *štiē*, *šitiē*. Dsk. lokatīvā Vainižos sastopama forma *tamas* // *tiēmas*, *šiēmas* // *iēks*² *šiēm*, *iēks*² *šām*.

tiēmas, *šiēmas* savu *ie* dabūjuši no datīviem *tiem*, *šiem* un nominatīviem *tie*, *šie*.¹⁸²

¹⁸² J. Endzelīns, Lgr, 534. lpp.

Blakus *šis, šī* arī libiskajās izloksnēs sastop *šitas, štas* vai *šitais*.

Vainižos šo pronomenu loka šādi: vsk. n. *štas*, ģ. *štā²*, d. *štam*, a. *štuō*, l. *štama* // *štami*; dsk. n. *štiē*, ģ. *štuō*, d. *štiēm*, a. *štuōs²* // *štuōs*, l. *štiēmas* // *štamās*.

Vidzemes libiskajās izloksnēs norādāmo pronomenu *tas, tā* visos locījumos var papildināt ar *te*. Ar to šis pronomens nozīmē it kā tuvojas pronomenam *šis*. Tā Alojā saka: n. *tas te*, ģ. *tā te*, d. *tam te*, a. *tuō te*, i. *a(r) tuō te*, l. *tami* // *tama te* utt.

Lai norādītu uz ko tālāku, aiz *tas* un *tā* locījumiem lieto *tur*, piem., *tas tur, tam tur, tuō tur* utt. Uzsvērts ir *te* resp. *tur*.

Atsevišķās Kurzemes libiskajās izloksnēs reģistrētas norādāmo pronomenu formas *šitais², šitā, šitēntas, šitēntā, šitēnais², šitēnā* (ar noteiktajām galotnēm kā adjektīviem), kas pēc nozīmes atbilst Vidzemes izloksnēs sastopamajiem pronomenu savienojumiem ar *te*, piem., *jēm šitēnuō!* Stendē, *ņem² tuō 'te!* Alojā un citur.

Sieviešu dzimtes vsk. datīva un lokatīva formā Kurzemes izloksnēs lieto arī formu *tē, šē* (Ugālē un citur), kas radusies laikam neuzsvērtā pozīcijā no *tai, šai*. *tē, šē* vietā var sastapt arī *tē, šē*.

Vsk. akuzatīvā īpata siev. dzimtes forma reģistrēta Īvandē un Sarkanmuižā: *ši*, kas varētu būt atbilstoša prūšu formai *schin*.¹⁸³

Lokatīva formas *ta, ša* laikam radušās neuzsvērtā pozīcijā, saīsinot senāku *tā, šā* (< *tāi, šāi*).¹⁸⁴

Dsk. datīvā Zūrās un citur retumis vēl lieto arhaiskās formas ar *-ms*, piem., *tiems, tāms, viņēms*.

Dsk. datīvā tāmnieku izlokšņu vienā daļā arī formas ar *-im* resp. *-ims*, kas radušās laikam nominālo formu ar *-im* ietekmē.

Norādot uz kvalitāti, lieto pronomenus *tāc²* (-ds), *tād²* vai *tā:d²* (< *tāda*), *šāc²* (-ds), *šād²* vai *šā:d²* (< *šāda*), *šitāc²* (-ds), *šitād²* vai *šitā:d²* (< *šitāda*), *štāc²* (-ds), *štād²* vai *štā:d²* (< *štāda*), ko loka kā atbilstošo celmu nomenus.

¹⁸³ J. Endzelīns, Lgr, 526. lpp.

¹⁸⁴ Turpat, 527. lpp.

Jautājamie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni

Pronomeni *kas, kurš, kura, kāds, kāda* arī lībiskajās izloksnēs ir ar trejādu nozīmi. Vietniekvārdu *kas* loka kā norādāmo vietniekvārdu *tas*, izņemot vsk. lokatīva formu, kur lietojama adverba forma *kur* vai arī *iekš* savienojums ar akuzatīva formu — *iekš kuo*, dažās izloksnēs īpašos izteicienos arī *iekš kam* (*iekš kam tā gudri:b istēn i?* Stendē).

Vietniekvārdi *kurš (kura), kāds (kāda)* tiek locīti kā atbilstošo celmu nomeni, ievērojot katrai izlokšņu grupai raksturīgos fonētiskos pārveidojumus (piem., Kurzemes lībiskajās izloksnēs *u* pagarinājums tautosillabiska *r* priekšā, kas pie tam mīkstināts: *kūŗš², kūŗ* Stendē un citur).

Kā nenoteiktie vietniekvārdi lietojami arī *cits (cita), dažs (daža), kaut kas, kaut kāds (kaut kāda), šāds tāds (šāda tāda)* un citi, kas tāpat tikuši fonētiski pārveidoti.

Izlokšņu aprakstos arī šiem pronomeniem veltījama pietiekama uzmanība, parādot to nozīmi un lietošanu.

Vispārināmie pronomeni

Vispārināmie pronomeni *viss, visa, katrs, katr(a), ikviens, ikviena, ikkurš, ikkura, ikkatrs, ikkatra, jebkāds, jebkāda* pārveidoti fonētiski un lokāmi kā atbilstošo celmu nomeni.

Noteiktais pronomens

Noteiktā pronomena *pats* deklinācija morfoloģiski atbilst literārās valodas formām.

Siev. dzimtes forma *paļ* nereti tiek locīta arī kā *ē*-celms, vismaz atsevišķos locījumos (nominatīva *paļ* (< *pate*) ietekmē), piem., vsk. dat. *patei²* 'pašai' Lēdurgā, nom. *paļ*, ģen. *paļs* (< *pates*) // *pašs* (< *pašas*), dat. *paša* (< *pašā*) // *pate* (< *patē*), ak. un instr. *paš* // *paļ*, lok. *paša* Stendē.

Konjugācija

Libiskajās izloksnēs, tāpat kā citur latviešu valodā, verbu konjugācijā ir vienskaitļa un daudzskaitļa formas. No pārējām latviešu izloksnēm un literārās valodas neatšķiras arī laiku, izteiksmju un kārtu skaits. Bet atšķirīgas ir personu galotnes.

Kā viena no tipiskākajām īpatnībām konjugācijā libiskajās izloksnēs ir 3. personas formas lietošana arī vsk. un dsk. 1. un 2. personas formu vietā, piem., tagadne: *es ceļ, tu ceļ, viņč // viš ceļ, mēs (// mēs) ceļ, jūs ceļ, viņ ceļ.*

«Vissīkstāk turas nākotnes viensk. 1. p. (laikam sava -š-dēļ blakus pārējo personu -s-), tā, piem., Zlēkās u. c. *es siš* (bet arī: *es sis*) blakus viensk. 2. personai *tu sis*, 3. p. *sis*, daudzsk. 1. p. *mēs sis*, daudzsk. 2. p. *jūs sis* (atbilstošā viensk. 1. p. refleksīvā forma dažās izloksnēs pieslējusies izskaņā 3. personai, piem., Jūrkalnē, Ēdolē, Kandavā u. c. *es celšies* . . formas *celšuos* vietā pēc 3. p. *celsies* parauga) . .»¹⁸⁵

Nereti indikatīva 3. personas forma izspiedusi arī vsk. 2. un dsk. 1. un 2. personas formu arī imperatīvā, piem., *nāk! 'nāciet!'* Puikulē, Alojā, Pabažos, Zūrās un citur.

Šai parādībai cēloņi var būt vairāki, bet galvenais laikam ir gala zilbju īso patskaņu zudums, kā rezultātā daļai verbu sakrita visu triju personu formas vienskaitlī, piem., *es laš* (< *lasu*), *tu laš* (< *lasī*), *viņč // viš laš* (< *lasa*). Pēc šādu vienskaitļa formu parauga varēja arī daudzskaitlī sākt lietot to pašu formu: *mēs laš* (*lasām* vietā) un *jūs laš* (*lasāt* vietā). Līdzīgi vienskaitļa formu fonētiski sakritumi bija iespējami arī pagātnes formās, piem., *es neš* (< *nesu*), *tu neš* (< *nesī*), *viņč // viš neš* (< *nesa*) u. tml. Dažās tāmnieku izloksnēs vienskaitļa personu formām, zūdot galotnes patskanim, pielīdzināties varēja arī dsk. 2. persona, piem., *jūs sīt* < *sitt* < *sitat*. Tādā kārtā fonētiska īpatnība ar laiku guvusi atspoguļojumu arī morfoloģijā.¹⁸⁶

¹⁸⁵ J. Endzelīns, Lgr, 715.—716. lpp.

¹⁸⁶ Turpat, 715.—717. lpp.

Verbu finītās formas

Aktīvs

Indikatīvs

Tagadne

Atematisko verbu tagadnes formas

Atematisko verbu tagadnes formās libiskajās izloksnēs ļoti maz kas sastopams no atematiskās konjugācijas sakarā ar 3. personas formas vispārinājumu arī 1. un 2. personas vietā abos skaitļos. Sastop arī jauninājumus tematiskās konjugācijas ietekmē gluži kā citos latviešu valodas dialektos.

Konjugācijas paraugs.

Vienskaitlis

Daudzskaitlis

Vidzemē

1. <i>es i</i> Lēdurgā	<i>mēs i</i>
2. <i>tu i</i>	<i>jūs i</i>
3. <i>viņč² i</i>	<i>viņ i</i>

Kurzemē

1. <i>es eš^u // ir // i</i> Vandzenē	<i>mēs ešam // ir // i</i>
2. <i>tu es: // ir // i</i>	<i>jūs ešat // ešiet² // ir // i</i>
3. <i>viš ir // i</i>	<i>viņ ir // i</i>
1. <i>es ir // i</i> Dundagā	<i>mēs ir // i</i>
2. <i>tu ir // i</i>	<i>jūs ir // i</i>
3. <i>viš ir // i</i>	<i>viņ ir // i</i>

Verbam *iet* 1. un 2. personā var būt lietojama 3. personas forma — *iēt*, sastop arī tematisko verbu ietekmē darinātas formas, piem., Vandzenē:

1. <i>ej^u // iēt^u // iēt</i>	<i>ejam // iētām // iēt</i>
2. <i>ei // iēt</i>	<i>ejat // ejiēt² // iētat // iētiēt² // iēt</i>

Izlokšņu aprakstos minamas visas izloksnē sastopamās formas.

Sakarā ar galazilbes īso patskaņu zudumu un 3. personas formas vispārinājumu daudzās izloksnēs nešķir *o*-celmus no *ā*-celmiem, piem., *āûg*², *rāûg* Lēdurgā un citur. Daļā izlokšņu uz veco starpību celmu ziņā norāda sekundārās intonācijas un nebalsīgo troksneņu pagarinājumi sakarā ar galazilbes patskaņa zudumu, piem., *spai:d*² (< *spaida*) Stendē.

Dažās Vidzemes un ļoti daudzās Kurzemes izloksnēs ir zudusi starpība II konjugācijas verbu tagadnes formām. Vidzemes izloksnēs, pārveidojot neuzsvērto zilbju vokālismu, tīri fonētiski var sakrist *āio*- un *ōio*-celmi, jo tiklab *ā*, kā arī *uo* piedēklī pārvērsts par *a*. Izloksnēs, kur jebkura patskaņa vai divskaņa vietā piedēkļos ir stājies *a*, tāds sakritums var rasties arī *ēio*- un *īio*-celmiem. Varbūt tā radusies Vainižos lietojamā tagadnes forma *es rava* 'ravēju', kam blakus lietojamās formas *es mēla* 'meloju', *runa* 'runāju', bet *mekle* 'meklēju', *pelni*² 'pelnīju'.

Daļā izlokšņu tiek šķirti visi celmi II konjugācijas vārdiem, piem., *runa* (< *runā*), *biržo*² (< *biržuo*) 'velk birzes', *medi* (< *medi*), *mekle* (< *meklē*) Aļoņā un citur.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs II konjugācijas vārdi var tikt locīti gluži vienādi, piem., Dundagā *duōmē* 'domā', inf. *doōmt* (< *duomāt*), *klibē*, inf. *klibt* (< *klibuot*), *sveite*² 'svētī', inf. *sveit*² (< *svētit*), *slavē* 'slavē', inf. *slāvt* (< *slavēt*).

Sakarā ar neuzsvērto patskaņu un divskaņu zudumu piedēkļos bija kļuvušas vienādas inīnīnīva formas. Tāpat vienādoja arī tagadnes *āio*- un *ēio*-celmu tagadnes formas. Liekas, ka tāmnieku izlokšņu formas ar *-ē* ir radušās no *-ei*, *-ai* un atšķiras tātad no Vidzemes izlokšņu formām 3. personā (tur tās beigušās ar garu patskani). Tiklab vienā, kā otrā izlokšņu daļā sastopamo formu pamatā ir senāka forma ar *-āj(a)* un *-ēj(a)*, tikai tās tikušas dažādi pārveidotas, lai novērstu pārgaro zilbi: Vidzemes izloksnēs atmests tautosillabiskais *j* aiz gara patskaņa (līdzīgi kā *o*-, *ā*- un *ē*-celmu vsk. lokatīvā), bet Kurzemes izloksnēs garais patskanis ticis saīsināts. Neuzsvērtais *-ai*

tālāk pārvērsts par *-ei*, kas pēc tam pārvērties par *-e* (daļā izlokšņu arī par *-e*). Tādā kārtā sakrita tagadnes forma *āi*q-un *ēi*o-celmiem.

«No *-uoj* un *-ij* tīri fōnētiski *-e* resp. *-e* diez vai ir radies; drīzāk, piem., *sālē*, *mēlē* u. c. Dundangā u. c. ir jauninājumi blakus inf. *sālt* (no *sālit*), *mēlt* (no *mēluot*), nāk. *sāls* (no *sālis*), *mēls* (no *mēluos*) pēc tādu attieksmju parauga, kādas, piem., ir tagadnes formām *staigē* (no **staigāj*), *ravē* (no **ravēj*) u. c. ar inf. *staigt* < *staigūt*, *rāvot* < *ravēt*, nāk. *staīgs* < *staīgās*, *rāvs* < *ravēs*.»¹⁸⁷

Ir arī tādas tāmnieku izlokšnes, kur sakritušas *āi*o- un *ōi*o-celmu un *ēi*o- un *i*i-o-celmu tagadnes formas, piem., Popē *svēitē*² 'svēti', *oūklē* 'auklē', bet *mēla* 'melo', *runa* 'runā'. Līdzīgi sakrīt II konjugācijas verbu celmi Stendē un citur.

Verbi ar *-ināt* libiskajās izlokšnēs arī netiek locīti viscaur vienādi. Vidzemes izlokšnēs sastopamas tāda tipa formas kā *aicin*² (< *aicina*) un *aicina*² (< *aicinā*), bet Kurzemes izlokšnēs to konjugācija var būt pielīdzināta *ā-* resp. *o-*celmu konjugācijai, vai arī lieto tāda tipa tagadnes formas kā *aican*² (< *aicin(a)* vai *aicēn(a)*) blakus infinitīvam *aicant*².

Konjugācijas paraugi.

I konjugācija

Vidzemē		Kurzemē	
Vsk.	Dsk.	* Vsk.	Dsk.
Svētciemā		Stendē	
1. <i>es kuôžž²</i>	<i>mēs kuôžž²</i>	<i>es vēlk²</i>	<i>mēs vēlk²</i>
2. <i>tu kuôžž²</i>	<i>jūs kuôžž²</i>	<i>tu vēlk²</i>	<i>jūs vēlk²</i>
3. <i>viņč kuôžž²</i>	<i>viņ kuôžž²</i>	<i>viš // višš² vēlk²</i>	<i>viņ vēlk²</i>

¹⁸⁷ J. Endzelīns, Lgr, 848. lpp.

Vidzemē

Kurzemē

Vsk. Dsk.

Vsk. Dsk.

Liepupē

Ancē

1.	<i>es</i>	<i>ṗloū</i>	<i>mēs</i>	<i>ṗloū</i>	<i>es</i>	<i>sâk²</i>	<i>mēs</i>	<i>sâk²</i>
2.	<i>tu</i>	<i>ṗloū</i>	<i>jūs</i>	<i>ṗloū</i>	<i>tu</i>	<i>sâk²</i>	<i>jūs</i>	<i>sâk²</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>ṗloū</i>	<i>viņ</i>	<i>ṗloū</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>sâk²</i>	<i>viņ</i>	<i>sâk²</i>

II konjugācija

Alojā

Stendē

1.	<i>es</i>	<i>runa</i>	<i>mēs</i>	<i>runa</i>	<i>es</i>	<i>staīga</i>	<i>mēs</i>	<i>staīga</i>
2.	<i>tu</i>	<i>runa</i>	<i>jūs</i>	<i>runa</i>	<i>tu</i>	<i>staīga</i>	<i>jūs</i>	<i>staīga</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>runa</i>	<i>viņ</i>	<i>runa</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>staīga</i>	<i>viņ</i>	<i>staīga</i>

1.	<i>es</i>	<i>mekle</i>	<i>mēs</i>	<i>mekle</i>	<i>es</i>	<i>gudra</i>	<i>mēs</i>	<i>gudra</i>
2.	<i>tu</i>	<i>mekle</i>	<i>jūs</i>	<i>mekle</i>	<i>tu</i>	<i>gudra</i>	<i>jūs</i>	<i>gudra</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>mekle</i>	<i>viņ</i>	<i>mekle</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>gudra</i>	<i>viņ</i>	<i>gudra</i>

1.	<i>es</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>mēs</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>es</i>	<i>kave</i>	<i>mēs</i>	<i>kave</i>
2.	<i>tu</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>jūs</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>tu</i>	<i>kave</i>	<i>jūs</i>	<i>kave</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>viņ</i>	<i>biŗžo²</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>kave</i>	<i>viņ</i>	<i>kave</i>

1.	<i>es</i>	<i>medi</i>	<i>mēs</i>	<i>medi</i>	<i>es</i>	<i>mede</i>	<i>mēs</i>	<i>mede</i>
2.	<i>tu</i>	<i>medi</i>	<i>jūs</i>	<i>medi</i>	<i>tu</i>	<i>mede</i>	<i>jūs</i>	<i>mede</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>medi</i>	<i>viņ</i>	<i>medi</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>mede</i>	<i>viņ</i>	<i>mede</i>

Vainižos

Dundagā

1.	<i>es</i>	<i>runa</i>	<i>mēs</i>	<i>runa</i>	<i>es</i>	<i>duōmē</i>	<i>mēs</i>	<i>duōmē</i>
2.	<i>tu</i>	<i>runa</i>	<i>jūs</i>	<i>runa</i>	<i>tu</i>	<i>duōmē</i>	<i>jūs</i>	<i>duōmē</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>runa</i>	<i>viņ</i>	<i>runa</i>	<i>viš // viš²</i>	<i>duōmē</i>	<i>viņ</i>	<i>duōmē</i>

Vidzemē

Kurzemē

Vsk. Dsk.

Vsk. Dsk.

Vainižos

Dundagā

1.	<i>es</i>	<i>mēla</i>	<i>mēs</i>	<i>mēla</i>	<i>es</i>	<i>klibe</i>	<i>mēs</i>	<i>klibe</i>
2.	<i>tu</i>	<i>mēla</i>	<i>jūs</i>	<i>mēla</i>	<i>tu</i>	<i>klibe</i>	<i>jūs</i>	<i>klibe</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>mēla</i>	<i>viņ</i>	<i>mēla</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>klibe</i>	<i>viņ</i>	<i>klibe</i>
1.	<i>es</i>	<i>mekle</i>	<i>mēs</i>	<i>mekle</i>	<i>es</i>	<i>slave</i>	<i>mēs</i>	<i>slave</i>
2.	<i>tu</i>	<i>mekle</i>	<i>jūs</i>	<i>mekle</i>	<i>tu</i>	<i>slave</i>	<i>jūs</i>	<i>slave</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>mekle</i>	<i>viņ</i>	<i>mekle</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>slave</i>	<i>viņ</i>	<i>slave</i>
1.	<i>es</i>	<i>pelni²</i>	<i>mēs</i>	<i>pelni²</i>	<i>es</i>	<i>sveitē²</i>	<i>mēs</i>	<i>sveitē²</i>
2.	<i>tu</i>	<i>pelni²</i>	<i>jūs</i>	<i>pelni²</i>	<i>tu</i>	<i>sveitē²</i>	<i>jūs</i>	<i>sveitē²</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>pelni²</i>	<i>viņ</i>	<i>pelni²</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>sveitē²</i>	<i>viņ</i>	<i>sveitē²</i>

III konjugācija

Alojā

Stendē

1.	<i>es</i>	<i>gaīd</i>	<i>mēs</i>	<i>gaīd</i>	<i>es</i>	<i>aīci:n²</i>	<i>mēs</i>	<i>aīci:n²</i>
2.	<i>tu</i>	<i>gaīd</i>	<i>jūs</i>	<i>gaīd</i>	<i>tu</i>	<i>aīci:n²</i>	<i>jūs</i>	<i>aīci:n²</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>gaīd</i>	<i>viņ</i>	<i>gaīd</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>aīci:n²</i>	<i>viņ</i>	<i>aīci:n²</i>

Ancē

1.	<i>es</i>	<i>sēž²</i>	<i>mēs</i>	<i>sēž²</i>	<i>es</i>	<i>guļ</i>	<i>mēs</i>	<i>guļ</i>
2.	<i>tu</i>	<i>sēž²</i>	<i>jūs</i>	<i>sēž²</i>	<i>tu</i>	<i>guļ</i>	<i>jūs</i>	<i>guļ</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>sēž²</i>	<i>viņ</i>	<i>sēž²</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>guļ</i>	<i>viņ</i>	<i>guļ</i>
1.	<i>es</i>	<i>dēžin</i>	<i>mēs</i>	<i>dēžin</i>	<i>es</i>	<i>eīdān²</i>	<i>mēs</i>	<i>eīdān²</i>
2.	<i>tu</i>	<i>dēžin</i>	<i>jūs</i>	<i>dēžin</i>	<i>tu</i>	<i>eīdān²</i>	<i>jūs</i>	<i>eīdān²</i>
3.	<i>viņč</i>	<i>dēžin</i>	<i>viņ</i>	<i>dēžin</i>	<i>viš</i> // <i>viš²</i>	<i>eīdān²</i>	<i>viņ</i>	<i>eīdān²</i>

Nākotne

Vidzemes lībisko izlokšņu lielā daļā nākotnes formās I konjugācijas vārdiem iesprauž *-ī-* > *-i-* starp sakni un nākotnes izskaņu, piem., *lijis* (< *lijīs*) 'līs', *zimis* (< *dzimis*) 'dzims'.

miris (< *mirīs*) 'mirs', *dilis* (< *dilis*) 'dils' Svētciemā, Alojā un citur. Literārās valodas ietekmē blakus nereti dzird arī formas bez *-ī-* iesprauduma, piem., *līs²* // *lijis*, *mīfs* // *miris* Liepupē, Vainižos un citur.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs vērojama gluži pretēja parādība. Daļā izlokšņu *-ī-* iesprauduma trūkst arī tiem I konjugācijas vārdiem, kam sakne beidzas ar *s*, *z*, *t*, *d*. Tā Sarkanmuižā no verba *sist* nākotnes formas ir šādas: *es*, *tu*, *viš*, *mēs*, *jūs*, *viņ siz* 'sitīs'. Forma *siz* cēlusies no *sis*, nebalsīgajam līdzskanīnim vienzilbes vārda beigās kļūstot pusbalsīgam (skat. 195. lpp.). Līdzīgi veidotas šāda tipa verbu formas sastopamas arī citās dziļo tāmnieku izloksnēs.

Nedziļo tāmnieku izloksnēs šiem vārdiem starp sakni un nākotnes izskaņu var iespraust *-ī-* < *-ī-* vai *-e-*, piem., *sitis* 'sitīs' Kandavā, Laidzē, bet *griēzes²* 'griezīs' Stendē (arī *rādes* 'rādīs'). Liekas, ka *e* ņemts no infinitīva formām. (Tāda pati jau īsti ir cilme arī tam *ī*, ko iesprauž nākotnes formās.)

Kā jau iepriekš teikts (skat. 231. lpp.), vienā lībisko izlokšņu daļā nākotnē 3. personas forma nav pilnīgi izskaudusi 1. un 2. personas formas. Tā runā *es ieš* 'iešu', *mīš* (< *mīšu*), retumis arī *mēs iēsīm* // *iēs* Stendē un citur.

Dziļo tāmnieku izloksnēs II konjugācijas verbu nākotnes formās vērojams tas pats patskaņu resp. divskaņu zudums, kas ir infinitīva formās, piem., *duōms* 'domās', *klibš* 'klibos', *sveit-s²* 'svētīs', *slāvs* 'slavēs' Dundagā un citur.

Konjugācijas paraugi.

Vidzemē

Vsk. 1.	<i>es</i>	<i>zimis</i> // <i>zims</i>	Liepupē	<i>duōmas</i>	Svētciemā
	2.	<i>tu</i>	<i>zimis</i> // <i>zims</i>	<i>duōmas</i>	
Vsk. 3.	<i>viņč</i>	} <i>zimis</i> // <i>zims</i>		<i>duōmas</i>	
Dsk. 3.	<i>viņ</i>				
Dsk. 1.	<i>mēs</i>	<i>zimis</i> // <i>zims</i>		<i>duōmas</i>	
	2.	<i>jūs</i>	<i>zimis</i> // <i>zims</i>	<i>duōmas</i>	

Kurzemē

	Ancē		Stendē		
Vsk. 1.	<i>svīs² duōms</i>	<i>skaidras</i>	<i>vāres</i>	<i>griēzes²</i>	<i>nāks</i>
2.	<i>svīs² duōms</i>	<i>skaidras</i>	<i>vāres</i>	<i>griēzes²</i>	<i>nāks</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>svīs² duōms</i>	<i>skaidras</i>	<i>vāres</i>	<i>griēzes²</i>	<i>nāks</i>
Dsk. 1.	<i>svīs² duōms</i>	<i>skaidras</i>	<i>vāres</i>	<i>griēzes²</i>	<i>nāks</i>
2.	<i>svīs² duōms</i>	<i>skaidras</i>	<i>vāres</i>	<i>griēzes²</i>	<i>nāks</i>

Pagātne

Pagātnes formām tāpat ir raksturīga 3. personas formas lie-
tošana arī 1. un 2. personas vietā abos skaitļos; notikuši arī
šīm izlokšnēm raksturīgie fonētiskie pārveidojumi. Piem., *es, tu,*
viņč // viš, mēs // mēs, jūs, viņ siī (< sita), vēd (< veda) u. tml.

Daļā tāmnieku izlokšņu tie I konjugācijas verbi, kam tagad-
nes 3. persona beidzas ar *ž (< zj)*, pagātnē beidzas ar *-d* gai-
dāmā *-z* vietā pēc to verbu parauga, kam *ž* tagadnes 3. personā
ir radies no *dj*, piem., *gā:d² 'gāza', loū:d² 'lauza', griad 'grieza',*
lū:d² 'lūza' u. tml. Dundagā un citur.

Vidzemes lībisko izlokšņu vienā daļā «. . . blakus primāriem
tagadnes celmiem ir sekundāri pagātnes celmi ar *-ējā-* un infi-
nitīvcelmi ar *-ē- . . .*: tag. 3. p. *kouc, krāc, patik, pazist, pūst,*
rūc, salst, sāk, šņāc : pag. 3. p. *koucej (< *kaucēja), krācej,*
paticej, pazinej, puvej, rūcej, salej, sācej, šņācej : inf. *koucet*
(*< *kaucēt*), *krācet, paticet, pazinet, puvet, rūcet, salet, sācet,*
šņācet formu *kāukt, krākt, patikt, pazīt, pūt, rūkt, salt, sākt,*
šņākt vietā. . . Šādiem jauninājumiem par paraugu varēja no-
derēt tādi verbi *kā ticu : ticēju : ticēt, tēku : tecēju : tecēt*
u. c.; un tādi jauninājumi *kā koucej, krācej, rūcej, šņācej,*
sācej izrādījās derīgi, jo tie skaidri atšķīrās no tagadnes
formām. . . »¹⁸⁸

Tāmnieku izlokšnēs II un III konjugācijas verbu pagātnes
formās noticis vai nu pilnīgs, vai daļējs celmu sakritums. Tā
Dundagā un citur pagātnes formas ir *duōmę 'domāja', klibę*

¹⁸⁸ J. Endzelīns, Lgr, 878.—879. lpp.

'kliboja', *svēitē*² 'svētija', *slavē* 'slavēja', *darē* 'darīja', *zine* 'zināja'.

Citur sakritušas pagātnes *ājā-* un *uojā-*celmu formas un savukārt *ējā-* un *ījā-*celmu formas, piem., *mazga* 'mazgāja', *mēla* 'meloja', *kave* 'kavēja', *peste* 'pestīja' Stendē un citur. Raksturīgs tas, ka tāmnieku izloksnēs vienādas formas šiem verbiem izveidojas tagadnē un pagātnē.¹⁸⁹

Konjugācijas paraugs.

Vidzemē

Svētciemā

Vsk. 1.	<i>es</i>	<i>kuôd</i> ² , <i>duômai</i> , <i>zīvoī</i> ² , <i>ņurii</i> , ¹⁹⁰	<i>ķiķei</i>
	2.	<i>tu</i>	<i>kuôd</i> ² , <i>duômai</i> , <i>zīvoī</i> ² , <i>ņurii</i> , <i>ķiķei</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>viņč</i> <i>viņ</i> }	<i>kuôd</i> ² , <i>duômai</i> , <i>zīvoī</i> ² , <i>ņurii</i> ,	<i>ķiķei</i>
Dsk. 1.	<i>mēs</i>	<i>kuôd</i> ² , <i>duômai</i> , <i>zīvoī</i> ² , <i>ņurii</i> ,	<i>ķiķei</i>
	2.	<i>jūs</i>	<i>kuôd</i> ² , <i>duômai</i> , <i>zīvoī</i> ² , <i>ņurii</i> , <i>ķiķei</i>

Kurzemē

Vsk. 1.	<i>es</i>	<i>dare</i> , <i>gule</i> , <i>zine</i> , <i>skale</i>	Ancē
	2.	<i>tu</i>	<i>dare</i> , <i>gule</i> , <i>zine</i> , <i>skale</i>
Vsk. 3.	<i>viš</i>	} <i>dare</i> , <i>gule</i> , <i>zine</i> , <i>skale</i>	
Dsk. 3.	<i>viņ</i>		
Dsk. 1.	<i>mēs</i>	<i>dare</i> , <i>gule</i> , <i>zine</i> , <i>skale</i>	
	2.	<i>jūs</i>	<i>dare</i> , <i>gule</i> , <i>zine</i> , <i>skale</i>
Vsk. 1.	<i>es</i>	<i>smê:l</i> ² , <i>staīga</i> , <i>gudra</i> , <i>vāre</i> , <i>kave</i>	Stendē
	2.	<i>tu</i>	<i>smê:l</i> ² , <i>staīga</i> , <i>gudra</i> , <i>vāre</i> , <i>kave</i>
Vsk. 3.	<i>viš</i>	} <i>smê:l</i> ² , <i>staīga</i> , <i>gudra</i> , <i>vāre</i> , <i>kave</i>	
	// <i>viš</i> ²		
Dsk. 3.	<i>viņ</i>		
Dsk. 1.	<i>mēs</i>	<i>smê:l</i> ² , <i>staīga</i> , <i>gudra</i> , <i>vāre</i> , <i>kave</i>	
	2.	<i>jūs</i>	<i>smê:l</i> ² , <i>staīga</i> , <i>gudra</i> , <i>vāre</i> , <i>kave</i>

¹⁸⁹ Sīkāk par šīm formām skat. J. Endzelīns, Lgr, 879.—883. lpp

¹⁹⁰ *ņurīt* 'griezt ar neasu nazi'.

Imperatīvs

Jau pieminēts, ka lībiskajās izloksnēs nereti īstenības izteiksmes 3. personas forma tiek lietota arī pavēles izteiksmē vsk. un dsk. 2. un dsk. 1. personas vietā (skat. 231. lpp.). Taču personu formu atšķirība šai izteiksmē visumā saglabājusies labāk nekā indikatīvā. Tā Stendē lieto gan *ēid!*² (< *ēd*), gan *ēd²* (t. i., īstenības izt. 3. pers. forma), *âûg²!* // *âûz²!*, *ceļâs!* 'celieties!', *laižâs²!* 'laidieties!' // *'enâkat!* Stendē, *nâkat!*, *laižat²!* u. tml. Alojā un citur, *iēsīm* // *iēsām!* blakus tagadnei *iēs* Svētciemā un citur.

«Popē, skat. FBR XVI 126, kâ imper. daudzsk. 2. personu lieto infinitīvus, kam sakne beidzas ar *k*, *g*, piem., *jûgt!* *broukt!*».¹⁹¹

Debitīvs

Vajadzības izteiksme lībiskajās izloksnēs morfoloģiski atbilst vajadzības izteiksmes formai literārajā valodā. Tāmieku izloksnēs vajadzības izteiksmes veidotājā piedēklī mēdz būt īs *a*, piem., *jaiēt*, *janāk*, *jabût²* u. tml.

«Dial. *ja-* (Popē, Rindā, Sarkanmuižā, Zūrās, Zlēkās, Ugālē, Sabilē, Vērgalos u. c.) ir vai nu proklitisks *jā-* saīsinājums, kad vēl uzsvēra verba sakni, vai senais nek. dz. viensk. ak. un nōm.»¹⁹²

Kondicionālis

Kondicionāļa formās lībiskajās izloksnēs morfoloģisku atšķirību ir maz. Arī te gandrīz viscaur visās personās ir bijušas formas ar *-tu* > *-t*, piem., *es*, *tu*, *viņč*, *mēs*, *jūs runat* Alojā; *gribēt* Stendē u. tml. arī citur. Dažās izloksnēs dsk. 1. personā sastopama forma ar *-tam*, piem., *mēs skriētām²* 'mēs skrietu' Kandavā. Šī kondicionāļa forma darināta pēc indikatīva celmu fleksijas parauga.¹⁹³

¹⁹¹ J. Endzelīns, Lgr, 891. lpp.

¹⁹² Turpat, 886. lpp.

¹⁹³ Turpat, 899.—900. lpp.

Relatīvs

Relatīvā indikatīva vienkāršā tagadnē Vidzemes lībiskajās izloksnēs morfoloģiski saskan ar literārās valodas atbilstošajām formām, bet atšķiras fonētiski, piem., *drīgeni a, ka tuōs mētat pirtī² uz lāu², ta perates* (//*peratas*) *nez cik ilgi* 'drīgenes ar, ja tās metot pirtī uz lāvas, tad peroties nez cik ilgi' Svētcimā; *viņč ęsat slims* 'viņš esot slimš' Nabē; *viņ jōu² nākat* 'viņi jau nākot' Lādē; *mās pat vērpot² un aūžot²* 'māsa pati vērpjot un aužot' Alojā u. tml.

Par dažām izloksnēm ir ziņas, ka atkarīgos teikumos tīkot lietota īstenības izteiksme, piem., *viņč sak, ka Jāns nav mājā* 'viņš saka, ka Jāņa neesot mājās'; *viņč vienādig² saciš, lai² viņam nepateicas, lai² tiēm zirgim² pateicas²* 'viņš vienmēr (esot) sacījis, lai nepateicoties viņam, lai pateicoties zirgiem' Lādē; *vilks² prasiš, lai² viņam duōd² tuōs uōgs², meitenc² teics², ka krustmātei jāņęs²* 'vilks prasījis, lai viņam dodot tās ogas, meitene teikusi, ka esot jānes krustmātei' Nabē; *viņč liēzas² un sak, ka noū* (//*novat*) *biš²* 'viņš liedzas un saka, ka neesot bijis' Vainižos un citur.

Kurzemes lībisko izloksņu vienā daļā atstāstāmās izteiksmes vietā lieto arī īstenības izteiksmes formas. Tā Popē ar vienādu nozīmi *viš ęs:t slims* un *viš i slims*; *viš teic², ka viņam nau laik* Vandzenē.

Ļoti parasta Kurzemes lībiskajās izloksnēs ir atstāstāmās izteiksmes veidošana ar tagadnes pasīvā nelokāmā divdabja ar *-am, -amies* palīdzību, piem., *Jāns teic², ka viņ ęsam sōv siē:n² n^ooplāvš* 'J. teica, ka viņi savu sienu esot nopļāvuši' Ancē; *ta nākam tā:d² gāz ār² n^o t^o Veņt: un ta skrejam pa gāisam²* 'tad nākot tāda gāze ārā no Ventas un tad skrejo pa gaisu' Popē; *viikatęm varam trāpt a sudrab luōd* 'vilkačiem varot trāpīt ar sudraba lodi'; *viš tā² pazūdam² zemę iēkšę²* 'viņš tā pazūdot zemē iekšā' Rojā; *cic (-ts) študeņc (-ts) ęsam sirms* 'cits students esot sirms'; *šiē kã ūjamiē² katr*

diē:n² 'šie kaujoties katru dienu' Stendē u. tml.¹⁹⁴ Jaunās paaudzes pārstāvji literārās valodas ietekmē jau lieto arī formas ar *-uot, -uoties*, piem., *viš ęs^u ot* 'viņš esot' Ancē; *viņam jo nāū:d² n a v u ô t²* 'viņam jau naudas neesot' Stendē.

Vienkāršās *nākotnes* formu *Vidzemes* lībiskajās izloksnēs var darināt tāpat kā literārajā valodā, piem., *bēr² man du ô š o t² maiz²* 'bērni man došot maizi' Alojā. Taču parastāks laikam ir *nākotnes* aktīvā divdabja *būšat // būšot // būsit* savienojums ar attiecīgā verba infinitīvu vai arī *būs* resp. *nebūs* savienojums ar infinitīvu, piem., *būsit² kāzs² būt²* 'būšot kāzas'; *laps laiks vai nebūs² būt²* 'labs laiks vairs nebūšot' Alojā; *kas ta būsit² pakaļa broūkt²?* 'kas tad braukšot pakaļ?' Nabē; *viņč būs² vilk² tuō ęzar ciēt²* 'viņš vilkšot to ezeru ciet' Lādē; *šis būsa t² piēsiē t² viēn² ragan piē² liēp* 'šis piesiešot vienu raganu pie liepas'; *viņč būs² sist viņ* 'viņš sitišot viņu' Vainižos; *juņš tēs būsit² broūkt² uz Rīg* 'jūsu tēvs braukšot uz Rīgu' Svētcimā u. tml.

Nākotnes formās *tāmnieku* izloksnēs tiek lietoti *nākotnes* pasīvie divdabji ar *-sim, -simies*, ko jaunākajā paaudzē sāk aizstāt *nākotnes* aktīvie divdabji ar *-šuo, -šuoities*. Piemēri: *teic², ka viņ dęls² nāk sim mājās²* 'teic, ka viņa dēls nākšot mājās'; *žird², ka šī turesimiē s² pretim* 'dzird, ka šī turēšoties preti'; *p¹e Ličim² būšu ô t² uōtrs šins* 'pie Ličiem būšot otras sliedes' Stendē, *vai nu tuō izdāršu ô t², tas cic (-ts) jāūtajeņš²* 'vai nu to izdarišot, tas cits jautājums' Vandzenē.

Ar atstāstāmās izteiksmes nozīmi palīgteikumos (?) sastop indikatīva formas, piem., *tēs teic², ka brāūks² us pilsēt²* 'tēvs saka, ka braukšot uz pilsētu' Kolkā; *runa, ka viš seižam² ciētuma² un drīz nāks āra²* 'runā, ka viņš sēžot ciētumā un drīz nākšot ārā' Stendē.

Nākotnes formās pasīvo divdabju lietošana laikam radusies tagadnes formu ietekmē.

¹⁹⁴ Tāmnieku formas ar *-am* atstāstāmajā izteiksmē var būt ieviestas sakarā ar to, ka dažās konstrukcijās latviešu valodā ar vienādu nozīmi var lietot tag. aktīvo un pasīvo nelokāmo divdabi, piem., *saka alus neęsam // neęsot*. Formas ar *-mies* ir darinātas pēc formu ar *-uot, -uoties* parauga. Par to plašāk J. Endzelīns, Lgr, 980.—981. un 1001.—1002. lpp.

Saliktās tagadnes forma atstāstāmajā izteiksmē var saskanēt ar atbilstošajām formām literārajā valodā, piem., *tous tēs bišk' iekuô:ds² zēgužliēpa miza, nevarēis² ne pa-iēt vaīs, cig dikt du:l gā:l²* 'tavs tēvs (esot) mazliet iekodis dzegužliepas mizā, neesot varējis ne paiet vaīrs, cik dulna galva (bijusi)'; *viš ęsuô^{t2} tičs dikt sisc (-ts)* 'viņš esot ticis stipri sistis' Stendē; *viš ęsuô^{t2} dareis, kuô² nu zineis* 'viņš esot darījis, ko nu zinājis'; *viš ęsuô^{t2} rezeis, ka ši tur bijus* 'viņš esot redzējis, ka ši tur bijusi' Vandzenē.

Tāmnieku izloksnēs *esot* vietā var lietot arī *ęsam*, piem., *tad ęsam bīs² gan piēns* 'tad esot bijis gan piens' Stendē.

Tagadnes debītv^s atstāstāmajā izteiksmē Vidzemes lībiskajās izloksnēs palaikam tiek darināts, nevis savienojot *esot* ar debitīva formu, bet gan pievienojot *-ot* debitīva formai, piem., *zirņi jāsēja^{t2} loūnag vēja* 'zirņi esot jāsēj launaga vējā' Svētciemā; *skuķim jāsoucot² guōus² māja* 'skuķiem esot jāsauca govīs mājā'; *nuô² bēdam² vai² gals² jādaro^{t2}* 'no bēdam vai gals esot jādara' Alojā u. tml.

Tāmnieku izloksnēs sastopamas gan formas, kas morfoloģiski saskan ar literāro valodu, gan arī tādas formas, kādas ir parastas Vidzemes lībiskajās izloksnēs, piem., *kād² kaln² ta viņam ęsuô^{t2} jagâž²; tas jamazgejuô^{t2} tulit* 'tas esot jāmazgā tūlīt' Vandzenē.

Nākotnes debitīvā Vidzemes izloksnēs parasti *-ot* tiek pievienots arī debitīva formai, piem., *būsit² jāpļoūat² siēn²* 'būšot jāpļauj siens' Vainižos; *būsat² jāsākāt² maksat* 'būšot jāsāk maksāt' Lādē u. tml.

Pagātnes debitīva formas atstāstāmajā izteiksmē līdzšinējos izlokšņu aprakstos nemaz nav minētas, taču jādodomā, ka tās ir lietojamas.

Atstāstot pavēli, vismaz tāmnieku izlokšņu vienā daļā verbs netiek lietots divdabja formā, piem., *māt sāuc² la//laⁱ//lai mēs iēt puzdiēna²* 'māte sauc, lai mēs ejot pusdiēnā' Stendē.

Liekas, ka vismaz daļā izlokšņu kondicionālim netiešajā runā ir tāda pati forma kā tiešajā, piem., *viš teic², ka viš te nezīvot² neviē:n² diē:n², ja viš varēt* Stendē.

Turpmākajos izlokšņu aprakstos atstāstāmās izteiksmes formām pievēršama lielāka uzmanība, lai iegūtu pārskatu par visu paradigmu, ja šī izteiksme izloksnē tiek lietota. Par dažām izloksnēm ir ziņas, ka atstāstāmās izteiksmes tur neesot.

Pasīvs

Pasīva formas lībiskajās izloksnēs darina, savienojot verba *tikt* un *tapt* atbilstošā laika formas ar pagātnes ciešamās kārtas (pasīvo) divdabi, piem., *es tuōp² soūkc² (-ts), mēs tiēk²slāv² 'mēs tiekam slavēti'* Ancē; *viņam iaps duōc² (-ts) uōtreiz; viš ęsuōt² tiēs dikt sisc (-ts); ape:ņ i^r n^uojeņt* Stendē; *tiēk² ęsc² (-ts) un ziēdac² (-ts) kâ² viēnas² kâzas²* Alojā u. tml.

Refleksīvformas

Vidzemes lībiskajās izloksnēs verbu refleksīvformas ir veidotas vienādi tiem vārdiem, kas atvasināti ar priedēkļiem, un tiem vārdiem, kam priedēkļa nav, piem., *ņēmtes² (<ņemties)* un *aizņēmtes² (<aizņemties)* Alojā, *celtes² (<celties)* un *usceltes² (<uzcelties)* Nabē un citur.

Kurzemes lībisko izlokšņu vienā daļā ar priedēkļiem atvasinātu verbu refleksīvformas darinātas, iespraužot refleksīvo elementu *si > s* starp priedēkli un verba sakni un pievienojot to arī verba beigās (kur tas tāpat ir pārveidots par *-s*). Piem., *acmiņētiēs² (<atsminēties), acraștiēs² (<atsrasties)* Stendē, *ap'smuldas* (<*ap'smuldās*) Popē, *sazžērtes² (<sasdzerties), sazrūntes* (<*sasrunāties*) Ancē un citur. Šo reflek-

sīvformu darināšanas veidu aizstāj formas, kas veidotas līdzīgi kā literārajā valodā.

Arī lībiskajās izloksnēs 3. personā tagadnes *o-* un *ā-*celmi nereti ir sakrituši. Biežāk laikam tiek vispārināta *ā-*celmu galotne *-ās* (> *-as*), piem., *ceļās*², *mazgajās*², *baidās*² Stendē, *ņemas* (< *ņemās*), *kaitinas* (< *kaitinās*) Alojā un citur.

Daļā tāmnieku izlokšņu *o-* un *ā-*celmu tag. 3. persona beidzas ar *-ēs* (*// -es*), piem., *kloūšēs* 'klausās', *ceļes* 'ceļas' Kolkā, *spārdeš* 'spārdās', *mazgeš* 'mazgājas' Dundagā u. tml. arī Rojā, Zlēkās un citur.

«Vai šis *-ēs* tīri fōnētiski var būt radies no *-ās(i)*, ir apšaubāms, jo trūkst izšķirīgu piemēru. Drīzāk te *-ēs* varētu būt radies no *-ies*: *tā kā* tais izloksnēs ar imperātīva nozīmi lieto formas ar *-ies* > *-ēs* blakus formām ar *-ās* > *-as* . . . , tad pēc šā parauga varbūt arī indik. tag. 3. personā blakus *-as* varēja rasties arī *-ēs* un beidzot izskaust veco *-as*.»¹⁹⁵

Dažkārt tāmnieku izloksnēs tag. un pag. vsk. 2. personā nelieto 3. personas formu, piem., *es ceļās*², *tu ceļiēs*², *viš ceļās*², *es cēlās*², *tu cēliēs*², *viš cēlās*² Stendē.

Refleksīvo formu pārmaiņas, kur agrāko 3. personas vispārināto formu vietā ieviešas arī citu personu formas, var raksturot ar Vandzenes izloksnes paraugu.

Vsk. 1. <i>es</i>	<i>vēlkas</i> ² <i>// vēlkuōs</i> ²
2. <i>tu</i>	<i>vēlkas</i> ² <i>// vēlkiēs</i> ² <i>// vēlciēs</i> ²
Vsk. 3. <i>viš</i>	} <i>vēlkas</i> ²
Dsk. 3. <i>viņ</i>	
Dsk. 1. <i>mēs</i>	<i>vēlkas</i> ² <i>// vēlk^amiēs</i> ² <i>// vēlkamiēs</i> ²
2. <i>jūs</i>	<i>vēlkas</i> ² <i>// vēlkatiēs</i> ² <i>// vēlkiēs</i> ² <i>// vēlkiētiēs</i> ² <i>// vēlciētiēs</i> ²

Nākotnes 3. personā tāmnieku izloksnēs ir izskaņa *-sēs* resp. *-ses* (< *-sies*), bet Vidzemes izloksnēs gala zilbes *-ie* ir pārvērsts par *e* vai *a*, piem., *celsēs*², *sāksēs*² Dundagā, *celses*² Kolkā, *ņēmses*² Alojā, *celsas*² Limbažos u. tml.

¹⁹⁵ J. Endzelīns, Lgr, 907. lpp.

Refleksīvais kondicionālis tāmnieku izloksnēs var beigties ar *-ties* > *-tēs*, piem., *pa tuō es dikt priēctiēs^{s2}* 'par to es ļoti priecātos'; *a tuō mēs rēķinatiēs^{s2} // rēķintiēs^{s2} // rēķinatuōs^{s2} // rēķintuōs^{s2}* Vandzenē; *lig'tēs* 'ligotos' Zūrās u. tml.

Verbu infinitās formas

Infinitivs

Bez fonētiskajām īpatnībām libiskajās izloksnēs infinitīvos ir sastopamas arī dažas morfoloģiskas īpatnības.

Raksturīga ir infinitīva un supīna sakrišana, piem., saka tiklab *iēs ēst²*, kā arī *es grib ēst²*. Skat. arī 161.—162. lpp.

Tāmnieku izlokšņu vienā daļā ir jauninātas infinitīva formas tiem tag. *sto*-celmiem, kam sakne beidzas ar *t*, *d*, *s* vai *z*. Infinitīva galotnes *-t* priekšā trūkst *-s-* pēc to verbu parauga, kuru sakne beidzas ar patskani un kas tagadnē arī ir *sto*-celmi, piem., *vīt* 'vīst', *kalt²* 'kalst', *klit²* 'klīst', *plit²* 'plīst', *plūt²* 'plūst', *svīt²* 'svīst' u. tml. Šādus infinitīvus lieto Dundagā, Popē, Sabilē, Stendē un citur.¹⁹⁶

Piemēri: *tik kārst² vasar, ka zāl² sāk² kalt² nuōst²; viņ var noklīt² no bār* Vandzenē.

Literārās valodas ietekmē ir radušies arī hipernormalismi. Droši nezinot, kuriem verbiem infinitīvā *-s-* izmests, kuriem ne, dažās izloksnēs *-s-* ieviests tādu tagadnes *sto*-celmu infinitīvos, kur tas nav gaidāms, piem., *īrst²* 'irt' Stendē.

II un III konjugācijas verbu infinitīvu formas tikušas dažādi pārveidotas tāmnieku izloksnēs.

Vienā izlokšņu daļā sakarā ar tagadnes un pagātnes formu sakritumu vienādotas arī infinitīva formas blakus tagadnes *ājo-* un *ōjo-*celmiem, *ējo-* un *ījo-*celmiem, piem., *mazgat* (< *mazgāt*), *mēlat* (< *melāt*), *mekļēt* (< *meklēt*), *kristēt* (< *kristēt*) Stendē, *runēt*, *gulēt* blakus *lasīt* Valgalē, Laucienē un citur. Talsos, Strazdē un citur šais infinitīvos ir vispāri-

¹⁹⁶ J. Endzelīns, Lgr, 920.—921. lpp.

nāta izskaņa *-et*, piem., *lasēt, gulēt, runēt, mēļēt*; Vandzenē, Nogalē un citur izskaņa *-et*, piem., *laset, gulet, runet, mēlet*, bet Ugālē un citur *-it*, piem., *lasit, gulit, runit, mēlit*.

Daļā tāmnieku izlokšņu infinitīvā ir zudis piedēkļa patskanis resp. divskanis, piem., *lašt, gūlt, rūnt, mēlt*.

«Tā kā nu *runāt* laikam gan nebūtu tīri fōnētiski saīsināts par *rūnt* — sal., piem., daudzsk. lokātīvu *malas* (no *malās*) Piltēnē, Zūrās u. c. blakus *rūnt* u. c. —, tad laikam ir jādomā, ka, piem., *rūnt* ir abstrahēts no atbilstošās refleksīvās formas *rūntēs* (Piltēnē u. c.) resp. *rūntes* (Ārlavā u. c.), kas var būt tīri fōnētiski saīsināta no *runāties* . . ; sal., piem., *mācļes* (Dundagā u. c.) no *mācītājs*. Un *rūnt* ir blakus refl. *rūntēs* varbūt pēc *lūgt* parauga blakus refl. *lūgtēs* (no *lūgties*) u. c.»¹⁹⁷

Vienā tāmnieku izlokšņu daļā ar *-ant* resp. *-ānt* beidzas tie verbi, kam literārajā valodā ir izskaņa *-ināt*, piem., *skubant* 'skubināt', *aicant*² 'aicināt' Dundagā, Zlēkās un citur. *-an-* te laikam aizstāj *n*, kas radies, zūdot aiz tā patskanim *-ā*.

Supīns

Libiskajās izloksnēs īpašu no infinitīva atšķirīgu supīna formu nepazīst. Skat. 246. lpp.

Participi

Divdabju formas libiskajās izloksnēs morfoloģiski daļēji atbilst literārajā valodā sastopamajām divdabju formām, bet šais izloksnēs ir arī tādas divdabju formas, kas literārajā valodā ir svešas.

Tagadnes pasīvais divdabīs

Vidzemes libisko izlokšņu vienā daļā (Lādē, Vitrupē un citur) *-ams* vietā radies *-ums*, piem., *glābams*² // *glābums*².

¹⁹⁷ J. Endzelīns, Lgr, 922. lpp.

sakaīms² // sakūms², guļams // guļums, vēdams // vēdums u. tml. Liepupē. «..-ams vietā ir ieradies -ums to verbālnōmenu ietekmē, kas beidzas ar -ums . . .»¹⁹⁸

Dundagā šo divdabju formas no II konjugācijas verbiem sakarā ar tagadnes celma fonētiskiem un morfoloģiskiem pārveidojumiem ir, piem., *mazgams* 'mazgājams' blakus tagadnei *mazgē*, nelok. forma *mazgam* 'mazgājam', refl. forma *mazgmēs* 'mazgājamiēs'; *skalams* 'skalojams', *skalmēs* 'skalojamiēs', *sveītams²* 'svētījams' blakus tagadnei *sveīlē²* u. tml.

Tagadnes aktīvais divdabīs ar *-dams, -dama*

Vidzemes lībisko izlokšņu vienā daļā un arī tāmiskajā Puzē blakus formai ar *-dams* pazīst arī nelokāmu formu ar *-dam*. Piem., *aci, ružs kuļdam s, iēdūras² salms; vēļs pa dūrem āra², bļoūdam² pruōm²* Nabē; *ziēdadams² viēn² viš gāj* (< *dziedādams vien visi gāja*); *dūls paliēk² žīvuōdam²* Lādē; *jasitēs cik spēdam un vārdēm* (ar *-dēm* tiek veidoti divdabji tiem verbiem, kam infinitīva izskaņa bijusi *-ēt* un *-īt*) Puzē. Par dažām izlokšnēm ir ziņas, ka tur divdabi ar *-dams* resp. *-dam* lietojot biežāk nekā literārajā valodā sakarā ar to, ka divdabi ar *-uot* tur nepazīst.

Daļā izlokšņu šo divdabi lieto arī vēl citos locījumos, ne tikai abu skaitļu nominatīvā, piem., *viņim, tā² runēdamim, laiks ātr pagāi; muīms² jaiēt uz dēgun krizdamim; bade mīrdam s²* (= mirdamus) *es jūs paņēm* Vandzenē, *ne gulta gulēdamam neliēk² miē:r²!* *gulta gulēdam* (vsk. ak.) *a'zve:d pruōjam²* u. c. Stendē.

Par tāmnieku izlokšņu formām ar *-tēms* resp. *-tēm* skat. 182.—183. lpp.

Tagadnes aktīvais divdabīs ar *-uošs, -uoša, -uots, -uota*

Blakus formām ar *-uoš* (< *-uošs, -uoša*) lībisko izlokšņu vienā daļā lieto arī formas ar *-uoc* (-ts), *-uot* (< *-uota*), piem., *vāruōc² ūdens², vāruōt² putr* Stendē.

¹⁹⁸ J. Endzelins, Lgr, 925. lpp.

Tagadnes aktīvais divdablis ar *-uot, -uoties*

Divdablis ar *-uot, -uoties* nav lietojams visās lībiskajās izlokšnēs. Tāmnieku izlokšņu vienā daļā šā divdabja vietā tiek lietota nelokāmā tagadnes divdabja forma ar *-am, -amies*, piem., *brāūcs² uz mājam, briēsmigam liētam² līstam²; lūziēs² gār zēm kritām²* Stendē. Jaunās paaudzes runā literārās valodas ietekmē ieviešas divdablis ar *-uot*.

Nākotnes aktīvais divdablis ar *-šuo^t, -suot, -sit*

Blakus formām ar *-šat, -šot* (< *-šuo^t*) lielākajā lībisko izlokšņu daļā, sastop dažās izlokšnēs nākotnes akt. divdabli ar *-sat, -sit*, piem., *būsat²* (< *būsuot*), kā arī *būsit²* (< *būsit*) Svēciemā un citur. Šīs formas lietojamas atstāstāmajā izteiksmē. Īsta divdabja nozīme tām ir zudusi.

Nākotnes pasīvais divdablis ar *-sim, -simies, -sam*

Vienā tāmnieku izlokšņu daļā bez pasīvas nozīmes ir sastopama sena nākotnes pasīvā divdabja nelokāmā forma, ko lieto atstāstāmajā izteiksmē, piem., *nāksim* 'nākšot' Pastendē, *tā² teic², ka viņ dēls² nāksim mājās²; zird², ka šī turesimiēs² pretim* Stendē; *būsam²* 'būšot', *nāksam* 'nākšot' Puzē. Īstas divdabja nozīmes šīm formām nav. Skat. arī 242. lpp.

Pagātnes aktīvais divdablis ar *-is, -usi*

Lībisko izlokšņu lielā daļā palaikam tiek lietota tikai vīriešu dzimtes forma (arī ar siev. dzimtes nozīmi), piem., *saimec² aizbroūcs² us tīrg²* (< *saimniece aizbraucis uz tīrgu*) Vainižos.

Tiklab Vidzemes, kā arī Kurzemes lībiskajās izlokšnēs fonētiski tiek pārveidotas šā divdabja formas sakarā ar patskaņu zudumu aiz *j* un citiem piedēkļu un gala zilbju vokālisma pārveidojumiem. Bez tam te atspoguļojas arī pagātnes celma pār-

veidojumi izloksnēs. Piemēri: *biš* (< *bijis*) Vainižos un citur, *sapuveš* (< *sapuvējis*) 'sapuvis' Alojā un citur, *dēzs* (< *dedzis*), *staigais* (< *staigājis*), *medeis*² 'medījis', *vareis*² (< *varējis*) Stendē, *staigeis* (< *staigājis*), *gudreis* 'gudruojis', *teceis*² u. tml. Pastendē, *mēļes* 'melojis', *darēs* 'darījis' Rindā un citur. Skat. arī piedēkļu un gala zilbju vokālismu 160. skk. Ipp. un asimilāciju 184. lpp.

Refleksīvās formas vīr. dzimtē veidotas kā literārajā valodā: *iēpatices*² (< *iepaticies*) Alojā, *pāreidiēs*² *zīrks*² (-gs) Stendē un citur.

Izloksnēs, kur tiek lietotas siev. dzimtes formas, tās var arī atšķirties no literārās valodas formām. Tā Stendē lietojama forma *pāreidusās*² (*guó:v*²) 'pārēdusies (govs)', kas liek domāt, ka Stendē un citās tāmnieku izloksnēs sastopamā nerefleksīvā forma ar *-us* radusies no *-usa*. Tā laikam ir formu ar *-(u)si* vai *-(u)se* un *-(u)ša* kontaminējums.¹⁹⁹

Noteiktās formas palaikam beidzas ar *-ušais* resp. *-ušāš* (Vidzemē), siev. dzimtē — *-ušā* > *-uša*.

Pagātnes pasīvais divdabis

Pagātnes pasīvā divdabja formas lībiskajās izloksnēs no literārās valodas dažkārt atšķiras fonētiski, piem., vīr. dz. *mekļec* (-ts), siev. dz. *mekļēt* Stendē, *rezec* (-ts) Liepupē u. tml. (Divdabī tiek paturēts tas pats vokālisms, kāds ir nenoteiksmē.)

Nelokāmās vārdšķiras

Prepozīcijas

Lībiskajās izloksnēs īpata ir prepozīciju rekciija. Aiz ģenitīva un datīva prepozīcijām vienskaitlī var tikt lietota akuza-

¹⁹⁹ J. Endzelīns, Lgr, 945. lpp.

tīva forma, piem., *pie māj* (< *pie māju*), *bez māt* (< *bez māti*), *ak jūs nu ō² tuō stūri²!* Bīriņos u. tml.

Bez tam «. . . aiz visām prepozīcijām sastop tur ar akuzatīva nozīmi. . . lietotās ģenitīva formas *viņas, tās, šās, pašas* . . . bieži arī sieviešu kristībvārdu (*Annas* u. c.), dažreiz arī tādu sugas vārdu ģenitīvus, kas apzīmē siev. dzimtes personas (piem., *māte*), un dažkārt pat tādu siev. dz. substantīvu ģenitīvus, ko lieto kā priekšmetu nosaukumus . . .»²⁰⁰

Šī parādība radusies laikam sakarā ar to, ka libiskajās izloksnēs blakus transitīvajam verbam par tiešo objektu ir lietojamas siev. dzimtes vsk. ģenitīva formas no iepriekš norādītajiem vārdiem, piem., *es jau tik viēn's² preīlen's rezej* 'es jau tikai vienu «preīleni» redzēju' Lēdurgā; *es rež viņš* (< *es redz viņas*) Svētciemā u. tml. Tā kā šīm formām bija tā pati nozīme, kas akuzatīvam, un akuzatīvu sakarā ar gala zilbju patskaņu zudumu šeit bija sākuši lietot arī aiz ģenitīva un datīva prepozīcijām, tad arī formas *tās, šās, pašas* utt. kļuva par formām, ko bija iespējams lietot aiz visām prepozīcijām.

Vidzemes libiskajās izloksnēs ir prepozīcija *apar // apart* 'ap', 'apkārt' Vainižos, *apar* Alojā, *apat* (< *apart* (?)) Svētciemā (*apat pilsēt*) un citur.

Prepozīcijas *zem* vietā parasti lieto *apakš // apaž // apuž*. piem., *sunc guļ a pu ž gald^(u)², tik viņam nelaiž² a pu ž gald^(u)² gulēt²* Lēdurgā.

Vienā izlokšņu daļā *bez* vietā lieto *bež*, piem., *be ž maiz²* Liepupē, Alojā un citur.

Daudzskaitlī aiz prepozīcijām nemēdz lietot ģenitīva formu, piem., *aiz² durim, beš šoūbim, nuō² mazim diēnim², peic² Jāņim* Liepupē, *nuō² mazam dienam, priekš svēkim²* Alojā u. tml.

Diezgan bieži Vidzemes libiskajās izloksnēs lieto prepozīciju *priekš* ar nolūka nozīmi, piem., (linus) *tuōs vērp^{a2} priēkš² palagiēm²* Lēdurgā; *priēkš² zirg² piēlikšan² citi nebi, ka tādi² meži, nuōri* Svētciemā un citur.

²⁰⁰ J. Endzelīns, Lgr, 631. lpp.

Taču ar nolūka nozīmi sastop šai izlokšņu grupā arī prepozīciju *pēc² // peic²*, piem., *pēc² darb²* ('darbam') *viņi i stīgraki 'gan ķēu² luopi* Svētcīemā; *... es kaŗpel nedabuj vair pēc² ēš an²* 'ēšanai' Lēdurgā u. tml.

Šāda prepozīcijas *pēc* nozīme radusies lībiešu prepozīcijas resp. postpozīcijas *pierast* 'pēc', 'priekš' nozīmju ietekmē.

Plašāk nekā vidus izloksnēs tiek lietota prepozīcija *iekš*. Tās savienojums ar locījumu aizstāj lokatīvu vai tiek lietots paralēli tam, piem., *viņ tā² meža bij, kur viņ* (t. i., māju) *taisij, un i ēk š² pur vid* Lēdurgā; *citreiz i ēk š² kājim, luōcekļim² arī i kādi² vaini* Svētcīemā; *buŗkanus tuōs sēļ i ēk š² duōbem²; saliek²* (gurķus) *mucas, i ēk š² mucam; iēsīt² tā² stipŗ i ēk š² zēm* Limbažos u. tml.

Prepozīcijas *pēc* vietā bieži dzird locījuma savienojumu ar *pakaļa* (< *pakaļā*), piem., *nāc maizitem² pakaļa* 'nāca pēc maizītes' Lādē; *lai² nebroūc² viņam pakaļa* 'lai nebrauc pēc viņa' Nabē u. tml.

Kurzemes lībiskajās izloksnēs, tāpat kā Dienvidkursas izloksnēs, sastop prepozīciju *az, āz²* (arī priedēkli *az-*, *āz-*²): *az durim* : *a¹z liž² a¹z dūr* Stendē; *āz² tuō mugar* Zlēkās un citur.

Prepozīcijas *zem* vietā arī tāmnieku izloksnēs palaiķam lieto *apakš // apukš // apuš* > *apš*, piem., *apukš mān guō:d²* 'zem mana goda' Stendē; *apš akmen* 'zem akmens' Rojā u. tml.

Bez tam prepozīcijas, būdamas teikumā bez uzsvara (palaiķam proklitikas), lībiskajās izloksnēs, sevišķi Kurzemē, tikušas saisinātas. Tā *lidz* vietā dzird arī *li* (Rojā un citur), *nuo* vietā *nu* (Zūrās un citur), *na* (Zūrās un citur), *no* (Sarkanmuižā), *pie* vietā *pi* (*pi darbēm²* Užavā un citur). Prepozīcijām tāmnieku izloksnēs raksturīgi arī citi fonētiski pārveidojumi, kas sastopami Kurzemes izloksnēs, piem., *vīrs* > *vīrs*, *viērs²; starp* > *stārp²* u. tml.

Prepozīcija *iz* netiek vairs lietota lībiskajās izloksnēs.

A d v e r b i

Adverbu formas lībiskajās izloksnēs tāpat kā literārajā valodā ir ļoti daudzveidīgas. Nereti tās atšķiras no formām,

ko esam paraduši lietot literārajā valodā. Atšķirību cēlonis var būt citas locījuma formas lietošana. Tā parastākā *pulk²* (< *pulka, pulku*) vietā Stendē ir *pulks²* (*bē:rn² pulks² ir 'b. daudz ir'*), *puīkam²* (*tagad puīkam² labāk² ka pa veĉam*).

Atšķirību iemesls var būt arī tas, ka adverbu formas ar laiku mainījušās citu adverbu ietekmē. Tā libiskajās izloksnēs diezgan bieži sastopami adverbī ar *-an* resp. *-en*, piem., *klātan², visuren* Vainižos, *klāten², pruōjēn², nuōstēn* Zlēkās. Šie adverbī savu *-an* vai *-en* laikam dabūjuši blakus senām illatīva formām ar *-an, -en*, piem., *āreņ²* (*āran²* vietā) 'ārā', *viērsēn²* (*virsun* vietā) 'viršū' Zlēkās, *zemen* 'zemē' Zūrās un citur.

Liekas, ka Vidzemes libiskajās izloksnēs maz pazīstami vai nemaz nav pazīstami adverbī ar *-um*, ko lieto Kurzemes izloksnēs īpašības vai krāsu apzīmējumu pastiprināšanai, piem., *sārkanum² sārkans², zaļum zaļš, trakum traks* u. tml. Stendē.

Libiskajās izloksnēs ir sastopami arī adverbī ar *-ās* > *-as*, *nekādīgās², akalās² pīrmitās²* u. c. Stendē, *teitanas² 'šeit', tūlitas, viēnādīgās²* Svētcimā u. tml. Šīs formas darinātas pēc tādu adverbu parauga, kam pamatā ir dsk. lokatīva forma ar *-ās*, piem., *līdzās*.

Adverbos, kas veidoti no adjektīviem ar *-i*, arī libiskajās izloksnēs parasti nav *-i* priekšā līdzskaņu mijas *j* ietekmē, piem., *taisņ², lēt* Liepupē, Vainižos un citur.

Konjunkcijas

Daļā libisko izlokšņu nosacījuma palīgteikumus ievada saiklis *ka*(d), piem., *ka tu viņam (= govij) neduōs² iēkša².. 'ja tu viņai nedosi..' Stendē; ka jau tu bij lāūk brigāde, ta jau tu bij aizlaidiēs² 'ja jau tu būtu lauku brigādē..' Biriņos.*

Kā šķiramo saikli dažās tāmnieku izloksnēs lieto *adar*, piem., *vo tēs adar brā:ls, kas tur nāk?* Stendē.

Kā pretstata saikli parasti izmanto *bet*, piem., *tas gabals jau tāls² nau, bet katr* (māja) *savāpus muiž* Lēdurgā; *es brāūc², bet var iēt kājum* Stendē.

Saikli *kamēr* var aizstāt arī *lidz*, piem., *ka čūsk luōcejās² zibens, li z n^ooskrē:ī² zeme* Stendē.

Vienojamā saikļa *un* vietā Kurzemes izloksnēs šur tur lietojams *in*, kas var būt aizgūts no kāda vācu dialekta vai arī radies, kontaminējot seno saikli *ir* ar aizguvumu *un*.

Partikulas

Partikulu formas līdzšinējos izlokšņu aprakstos tikpat kā nav minētas.

Kā jautājamo partikulu Sarkanmuižā lieto *u*, kas saskan ar attiecīgo partikulu lībiešu valodā, piem., *u tu nāks e?* 'vai tu nāksi arī?'; *u tā² bi?* 'vai tā bija?' u. tml.

Citās tāmnieku izloksnēs jautājamā partikula var būt *vo*, piem., *vo tu zin?* 'vai tu zini?' Stendē. Sastop arī formu *voi*, kas saskan ar atbilstošo partikulu lībiešu valodā, piem., *voi tu bi tirgē²?* 'vai tu biji tirgū?' Vandzenē.

Vandzenē un citur sastopamas partikulas *a* 'arī', *neba* 'ne jau', *jepš* 'lai arī', *la* // *lai*, *nē²* // *ne*, *jāu*, *i* 'arī', *nu*, *it* // *itēn* u. c. Piemēri: *vo viš a būs²? tas a dērēt paķērt² li z* 'to arī derētu paķert. līdz'; *i man nelik: miēre²* 'arī mani nelika mierā'; *atpūšiēs² nu, maīmiņ!* 'atpūties nu, māmiņ!' Vandzenē.

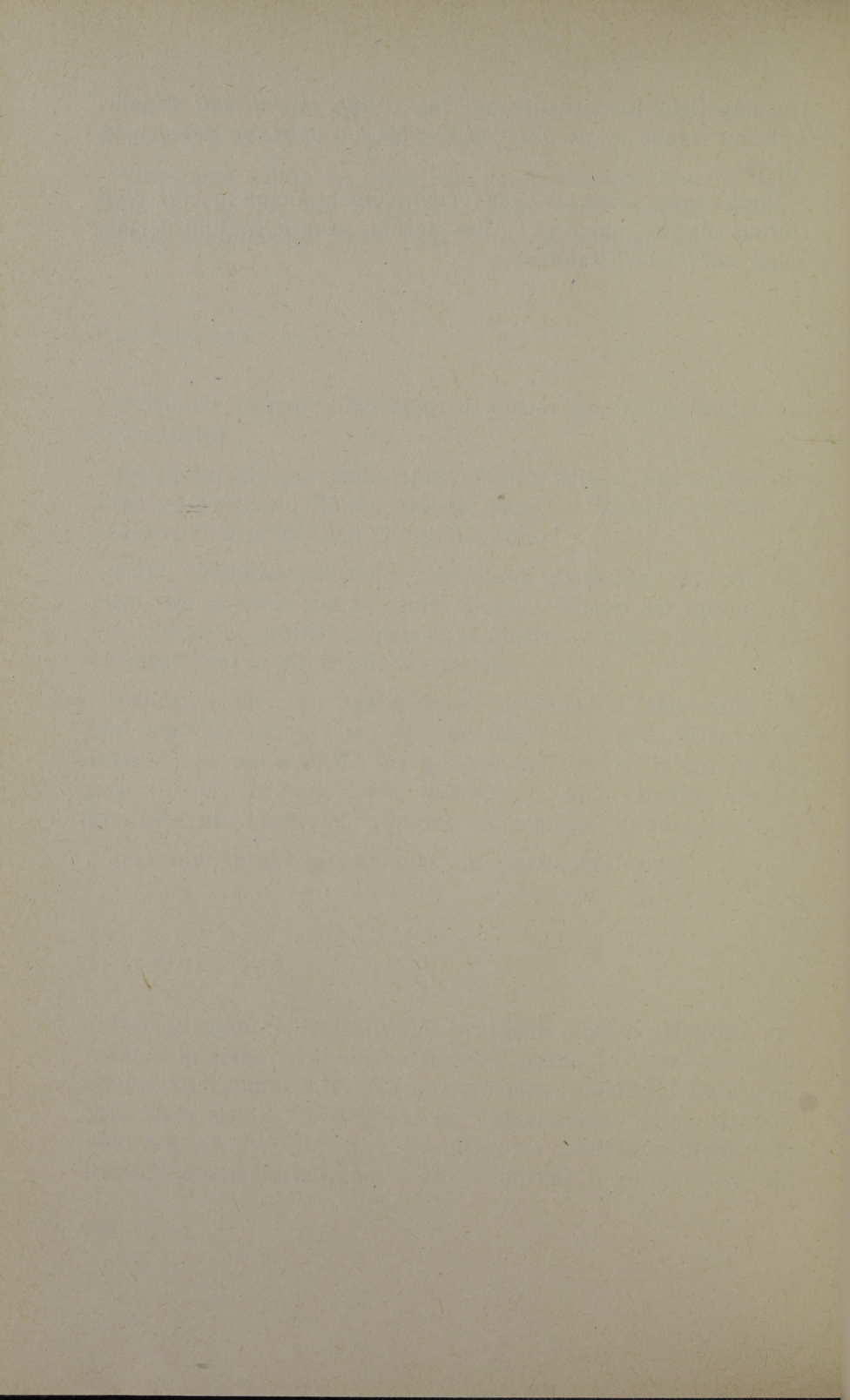
Izlokšņu aprakstos minamas arī partikulu formas.

Interjekcijas

Interjekcijām jeb izsauksmes vārdiem lībisko izlokšņu aprakstos minētas tikai dažas formas, piem., *ro*, *ero*, *vī-vī*, *vo diēniņ²* Sarkanmuižā. Prieka un sajūsmas izteikšanai Vandzenē lieto interjekcijas *ō*, *ai²*, *ak*, *ek*. Nepatīkamas jūtas izsakot, lieto *brr*, *eh*, *vai²*, *fu²* u. c. Pārsteiguma izteikšanai lieto *ā*, *ē*. Pamudinājuma izsauksmes vārdi Vandzenē ir *re*, *veī²*, *e z*, *nu*.

Āusmās lieto interjekcijas *ak tu!, u tu!, ik tu!, nu!* Stendē. Apbrīnu izsaka ar *vo vēš!, vo tu vēš!, vo vētr!, vo vēils!* u. c. Stendē.

Vistas sauc, sākot *cip // cib // cibi!* Kumeļu aicina ar *čigi, čigi!* Putnus aiztriec, sākot *tiš!* Aitas dzenot, saka *buč!* Suni uzrīda, sākot *cui² // pu'ci!* Vandzenē.

AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS

Lode 14. J. J.
Zemē velšdu, ves
šam mīnā pamatos
šēdi pēti tā vidus dialektē

Pie augšzemnieku dialekta pieder izlokšnes, ko runā Latgalē, Vidzemes austrumu daļā un t. s. Augšzemē. (Skat. karti grāmatas beigās!) Ar savu īpato fonētisko sistēmu un dažādāmu atšķirībām gramatikā un leksikā šis dialekts spilgti atšķiras no vidus un lībiskā dialekta. Nereti vidus un lībiskā dialekta izlokšnes sauc par lejzemnieku izlokšnēm iepretim augšzemnieku izlokšnēm.

Augšzemnieku izlokšnēs daudz stiprākā mērā nekā lejzemnieku izlokšnēs vērojama slavu valodu ietekme. No slavu valodām augšzemnieku izlokšnes visvairāk ir ietekmējusi baltkrievu, krievu un poļu valoda. Kā jau ievadā aizrādīts, augšzemnieku dialekta cilme un dažādo parādību vecums vēl pētījami.

Atkarā no dažādām fonētiskām un morfoloģiskām īpatnībām augšzemnieku dialektā izšķir divas galvenās izlokšņu grupas: 1) dziļās jeb austrumu izlokšnes un 2) nedziļās jeb rietumu izlokšnes. Savukārt katrā šai izlokšņu grupā izšķiramas divas apakšgrupas — a) sēliskās un b) nesēliskās izlokšnes. (latgale 3316)

Dziļo jeb austrumu izlokšņu raksturīgākā iezīme ir divskaņa *ie* pārvērtums par *ī* un *uo* pārvērtums par *ū*, piem., *sieva* vietā saka *sīva*, *ruoka* vietā — *rūka* u. tml. Nedziļajās jeb rietumu izlokšnēs divskaņi *ie* un *uo* nav monoftongizēti.

Literārās valodas deminutīvpiedēklim *-iņ-* lielā daļā dziļo augšzemnieku izlokšņu atbilst piedēklis *-eņ-*, piem., *rūcēņa*² (< *ruoceņa*) Izvaltā un citur.

Galotnes *-as* un *-es* vietā dziļajiem augšzemniekiem var būt *-ys* resp. *-is*, piem., *mūsosys*² (< *māsas*), *mūol'is*² (< *mātes*)

Izvaltā, bet nedziļajās *lā:pas* (< *lapas*), *bi:teš* (< *bites*) Gros-tonā un citur.²⁰²

Galvenā atšķirība starp sēliskajām un nesēliskajām izloksnēm ir tā, ka sēliskajās izloksnēs triju intonāciju apgabala lauztajai intonācijai atbilst kāpjošā, bet nesēliskajās izloksnēs lauztā intonācija, piem., *luóks* (-gs), *gołc* (-ds) Lazdonā, *lúks* (-gs), *gołc* (-ds) Pildā.

Visvairāk izplatītās īpatnības, kas atšķir augšzemnieku izloksnes no ležzemnieku izloksnēm, ir šādas.

1. Augšzemnieku izloksnēs zudusi atšķirība starp stiepto un krītošo intonāciju. «. . gandrīz visur tur krītošo intonāciju runā arī stieptās vietā un tikai dažās latgaļu izloksnēs otrādi — stiepto intonāciju arī krītošās vietā».²⁰³ Tā Pildā saka *mùosa*² (< *māsa*), *pìnc*² (< *piens*), Praulienā: *mā^xsa*² (< *māsa*), *piēnc* (< *piens*) u. tml.

2. *ę* augšzemnieku izloksnēs pārvērsts par *a*, bet *ē* par *ā*. piem., *vacs* (< *vęcs*), *dáls* (< *dęls*) Dignājā, *sà^xta*² (< *sęta*) Lazdonā, Praulienā, *vacy tàvy*² (< *vęci tęvi*) Pildā u. tml.

3. *ē* pārveidots par *ē* vai *ie* (noteikumus skat. 273. lpp.), piem., *viejš*² (< *vęjs*) 'vējš' Nirzā, *driebe*² (< *drębe*) Mālpupē, *męł'ę*² (< *męle*) Bērzgalē, Zvirgzdinē un citur, *vęrp* (< *vęrpj*) Pļaviņās.

4. *a* pārveidots par *o* noteiktos gadījumos (noteikumi 267. skk. lpp.), piem., *mola* (< *mala*) Pildā, *golva* (< *galva*) Zvirgzdinē, *moza* (< *maza*) Kalupē, *vosora* (< *vasara*) Dignājā un citur, *gobolus* (< *gabaluos*) Skrīveros, *lokstigolu* (< *lakstigalu*) Koknesē.

5. *ā* pārveidots par *āq*, *ā^o*, *ō*, *ōā*, *oa*, *uo* un citādi (skat. 280. sk. lpp.), piem., *pàarsla*² (< *pārsla*) Lazdonā, *pò^arsla*² Dignājā, *mòja*² (< *māja*) Līvānos, *uòda* (< *āda*) Pildā u. tml. arī citur, *oábùels*² 'ābols' Pļaviņās.

6. *ī* diftongizēts par *īj*, *ei* u. c., piem., *vījrs* (< *vīrs*) Sarkaņos, *vęjrs*² Dignājā, *vējrs*² Pildā un citur. Skat. arī 283. sk. lpp.

²⁰² J. Endzelīns, Lgr, 12.—13. lpp., kur autors norāda vēl citas dziļo augšzemnieku izlokšņu īpatnības.

²⁰³ Turpat, 40. lpp.

7. *ū* diftongizēts par *ūū*, *iu* resp. *yu*, *eu* vai *ou* u. c., piem., *ūūdenc* Praulienā, *jiura*² (< *jūra*) Zvirgzdinē, *cjuka*² (< *cūka*), *jiura*² Bērzgalē, *lōupa*² (< *lūpa*), *dōumi*² (< *dūmi*) Mālpē. Skat. arī 284. lpp.

8. Skaņu kopa *šk* pārveidota par *šk*, bet *žg* par *žg*, piem., *škjunc*² (< *škūnis*), *izmežgejo* 'izmežģīju' Baltinavā u. tml.

9. *i*-celmu vsk. lokatīvā (tikai augšzemnieku izlokšņu vienā daļā) sastop galotni *-ie*, un *u*-celmu vsk. lokatīvā galotni *-uo*, piem., *āusiē*² 'ausī', *maduó* 'medū' Lazdonā un citur.

10. Prepozīcija *iz* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā lietojama arī 'uz' nozīmē, piem., *iz jumta* 'uz jumta' Pildā, Nirzā un citur.²⁰⁴

Bez šīm īpatnībām augšzemnieku dialektā sastopam vēl virkni citu īpatnību, kas tāpat kā iepriekšējās atšķir šā dialekta izlokšnes no vidus un lībiskajām izlokšnēm vai arī no literārās valodas. Daļa šo iezīmju nav raksturīga visām augšzemnieku izlokšnēm.

²⁰⁴ J. Endzelīns, Lgr, 12.—13. lpp.

FONĒTIKA

Zilbe

Augšzemnieku, izloksnēs zilbes centrā var būt tikai patskanis vai divskanis, bet ne plūdenis vai nāsenis kā libiskajās izloksnēs. Zilbes robeža augšzemnieku izloksnēs palaikam beidzas ar patskani vai divskani; sakarā ar to augšzemnieku zilbe krasi atšķiras no lejšemnieku zilbes, kur zilbes robeža var būt arī nebalsīgā līdzskanī, piem., *lap-pa*. «... augšzemnieku izloksnēs (varbūt zem slavu kaimiņu iespaida) ir ieviesies citāds zilbes tips nekā vidus izloksnēs ar stipru ekspiratoriska elementa pārsvaru. Te uzsvērtās zilbes izrunai zilbes sākumā runātājs patērē tik daudz gaisa, un pie tam gaisa spiediens uz zilbes beigām tik lielā mērā atslābst, ka nākošā zilbe, ja viņa pavisam tiek izrunāta, jāizrunā ar jaunu izdvēsumu.»²⁰⁵ Sakarā ar to aiz īsa patskaņa esošais nebalsīgais un balsīgais līdzskanis arvien ir īsi un pieder pie nākošās zilbes, bet patskanis tiek izrunāts garāk nekā vidus izloksnēs, piem., vidus izl. *mut-te, lap-pa, as-sa*, bet augšz. *mu-te, lo-pa, o-sa*.

Arī divskaņos un diftongiskajos savienojumos augšzemnieku izloksnēs pirmais komponents ir drusku pagarināts.²⁰⁶

Uzsvars

1. Vārda uzsvars augšzemnieku izloksnēs parasti ir pirmajā zilbē. Pirmo zilbi neuzsver tais pašos gadījumos, kur latviešu

²⁰⁵ A. A b e l e, Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. — FBR III (1927), 43. lpp.

²⁰⁶ A. A b e l e, Par lejšasciemišu izloksni. — FBR IV (1924), 41.—42. lpp.

literārajā valodā, piem., *vys'loboikiš²* 'vislabākais', *pus'ūtra²* 'pusotra', *ni'kas* 'nekas', *pa'vysām²* 'pavisam' u. tml. Bērzgalē un citur. Tāpat augšzemnieku izlokšņu vairumā sastop uzsvaru kādā citā (ne pirmajā) zilbē afektētas vai emfatiskas runas gadījumos, piem., *šēt'*, *krjūt'eži²* *iz'guoš²* 'sēž, krūtis iz'gāzis' Bērzgalē; *skrin²* *pa'lāgdāms²* 'skrien pa'lekdamiēs'; *skrin²* *nū'sveič²* 'skrien no'svīdis' Aulejā; *sād*, *krū^xc²* *iz'gā^eš²* 'sēd, krūtis iz'gāzis' Praulienā u. tml. Par dažām izlokšnēm ir ziņas, ka emfatiskas runas gadījumos uzsvars it kā tiek sadalīts starp pirmo un kādu no nākamajām zilbēm, piem., *it*, *gotou is'cēls* (< *iet*, *galvu iz'cēlis*) Dignājā, *nā:piē'ādanā^emi²* *lūo^epi²* Lazdonā u. tml.

2. Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā otras zilbes uzsvars atrodams arī tādās formās, kur literārajā valodā tas atrastos pirmajā zilbē. Tā Bērzgalē un citur uzsver otru zilbi saliktajiem skaitleņiem. Bērzgalē tā runā arī tad, ja skaitleņi atrodas aiz apzīmējamā vārda, piem., *godu pič'pačmit'²* 'gadu piecpadsmit', *rubļu d'iv'd'ešmit'* 'rubļu divdesmit' u. tml. Aulejā šāds uzsvars šiem skaitleņiem parasts vecās paaudzes runā: *viņpačmit'* 'vienpadsmit' utt.

Vairākās augšzemnieku izlokšnēs konstatēts saknes zilbes uzsvars noliegtās verbu formās, visbiežāk laikam imperatīvā, piem., *lāi²* *jis naša'cēļ²* *nu luōvys!* 'lai viņš neceļas no gultas!' *čiģi* *poša nadasa'buōzi?* 'vai tad pati nepiebāzies?' Aulejā; *cūku²* *buļvūs na'lait'!* 'cūku kartupeļos nelaid!' Kalupē; *na'svid'* *zemē!* 'nesvied zemē!' Aknistē un citur.

Atsevišķās izlokšnēs kādas citas zilbes (ne pirmās) uzsvars dzirdams vēl citos gadījumos.

Intonācijas

Intonāciju ziņā augšzemnieku izlokšnes dalāmas divos intonāciju apgabalos — sēliskajā un nesēliskajā. Visām augšzemnieku izlokšnēm kopīga parādība ir stieptās un krītošās intonācijas sakritums, pie kam uzvarējusi, ir krītošā intonācija.

Stieptās intonācijas aizstāšanu ar krītošo radījis laikam augšzemniekiem īpatnais zilbes tips. «. . . augšzemnieku izloksnēs, pēc tam, kad vārda akcents jau bija atvilks uz vārda sākumu, zem austrumu (slavu) kaimiņu iespaida varēja attīstīties vārda akcents ar stiprāku izdvēsumu kā vidus izloksnēs, kas savukārt pārvērtā stiepto intonāciju krītošā. Sākumā šāds akcents varēja attīstīties varbūt tikai vairāk uzsvērtos vārdos, kā to tagad redzam minētās pārejas izloksnēs [Suntažu, Lielvārdes, Rembates, Ikšķiles u. c. — M. R.]. Vēlāk šis ekspiratoriskais zilbes tips varēja pāriet arī uz teikumā mazāk uzsvērtiem vārdiem un kļūt par valdošo, kā to tagad atrodam augšzemnieku izloksnēs.»²⁰⁷

Sēliskajās izloksnēs krītošo intonāciju (kas tātad atbilst triju intonāciju apgabala krītošajai un stieptajai intonācijai) uzsvērtās saknes zilbēs modificē balsīgu un nebalsīgu līdzskaņu priekšā. Nebalsīgu līdzskaņu priekšā balss kritums ir ļoti straujš, un šo intonāciju mēdz saukt par grūsto, piem., *sāta*² (< *sēta*), *nākt*² (< *nākt*), *mūsa*² (< *mūsa*) 'muša', *siet*² u. tml. Praulienā, *lūkt*² (< *lūgt*), *māsa*² (< *māsa*) Liezērē u. tml. Balsīgu līdzskaņu priekšā kritums nav tik straujš, tonim ir nedaudz kāpjoši krītošs raksturs, piem., *vāls* (< *vāls*) Grostonā, *kāja* (< *kāja*), *Rīga* (< *Rīga*) Liezērē u. tml.

Vidus dialekta triju intonāciju apgabala un nesēlisko augšzemnieku lauztajai intonācijai sēliskajās izloksnēs atbilst kāpjošā intonācija, piem., *goāš* (< *gāzis*) Aknīstē, *graúduš* Meirānos u. tml. Vismaz vienā izlokšņu daļā kāpjošā intonācija pagarina divskaņus un diftongiskajos savienojumos pirmo komponentu, piem., *mún* 'man' Sēlpilī un citur.

Neuzsvērtajās zilbēs sēliskajās izloksnēs palaikam nav krītošās intonācijas modificējuma, un kāpjošās intonācijas kāpums ir tik niecīgs, ka atgādina vidus izlokšņu stiepto intonāciju.

Ar kāpjošu intonāciju sēliskajās izloksnēs runā arī pusgaros patskaņus uzsvērtās zilbēs (kas parasti te rodas nebalsīgu, retāk — balsīgu līdzskaņu priekšā), piem., *to:pa*, *ko:ķis* Prau-

²⁰⁷ A. Ābele, Par stieptās intonācijas pāreju krītošā, 44. lpp.

lienā, *bri:st*, *pe:tikšana* (< *patikšana*), *na:varu* (< *nevaru*), *so:jauc* (< *sajauc*) u. tml. Liezērē un citur.

Nesēliskajās izloksnēs triju intonāciju apgabala lauztajai intonācijai atbilst lauztā intonācija, piem., *dāls* Aulejā, Pildā, Alūksnē un citur.

Kā rāda pētījumi, lauztās intonācijas izruna augšzemnieku izloksnēs nav vienāda. Vismaz ziemeļaustrumu izloksnēs divskaņos (*ai*, *au*) un diftongiskajos savienojumos (*ar*, *al*) lauzums ir nedaudz pagarinātā pirmā komponenta beigās.²⁰⁸ «Dažās izloksnēs.. tautosillabiskos īsa patskaņa savienojumos ar *r* lauztā intonācija aizstāta ar krītošo.»²⁰⁹

Vismaz daļā nesēlisko izlokšņu ir sastopams krītošās intonācijas modificējums balsīgu un nebalsīgu slēdzeņu priekšā.²¹⁰

Piedēkļu un gala zilbēs runātās intonācijas ne vienmēr saskan pašā augšzemnieku apgabalā un diezgan bieži atšķiras no ležzemnieku intonācijām. Tāpēc izlokšņu aprakstos norādāms, kāda intonācija tiek lietota noteiktos piedēkļos resp. galotnēs.

Kontrahētos garumus augšzemnieku izloksnēs runā palaikam ar krītošu intonāciju, piem., *nātrast*² (< *ne-atrast*) Alūksnē un citur. Apukalna izloksnēs kontrahētos neuzsvērtos garumos vērojama tuvošanās stieptajai intonācijai, bet Pildā, kontrahējot patskaņus, no kuriem viens ir lauzti intonēts, rodas krītoši lauzta intonācija. Aprakstot augšzemnieku izloksnes, jārunā arī par kontrahēto garumu intonācijām.

Metatonija. Augšzemnieku izloksnēs nav iespējami tie intonāciju maiņas gadījumi, kur mainās stieptā intonācija ar krītošo vienas saknes vārdos. Bet augšzemnieku izlokšņu vienā daļā mainās lauztā intonācija ar krītošo. Šāda tipa intonāciju maiņa rodas intonāciju disimilācijas rezultātā. Tā Aulejā, Krāslavā un citur intonāciju maiņa ar disimilāciju regulāri notiek vārdos ar vairākām lauzti intonētām zilbēm. Skaidrs

²⁰⁸ A. Ābele, Par lejsciemiešu izloksni, 42. lpp. A. Ābele un M. Lepika, Par Apukalna izloksnēm. — FBR VIII (1928), 24.—26. lpp. A. Ābele, Alūksnes izloksnes intonācijas. — FBR X (1930), 85.—87. lpp.

²⁰⁹ J. Endzelīns, Lgr, 41. lpp.

²¹⁰ A. Ābele un M. Lepika, Par Apukalna izloksnēm, 24. lpp.

Saknes un piedēkļu zilbju vokālisms

Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskana un epenteze

1. Augšzemnieku izlokšnēs *a* vietā runā skaņu, kuras «. izruna svārstās starp *ā* (dziļu un tumšu *a*) . . . , normālu *o* un ļoti šauru *o*, kas skan gandrīz kā plats *u* (tā, piem., Lubānā un Neretā). Laicēnē . . . tai vietā dzirdama skaņa, kas sākas ar ļoti šauru *o* vai *u* un beidzas ar platāku *o*. Noteikumi, uz kuru pamata šis *o* ieviests *a* vietā, nav visur vienādi.»²¹¹

Vienā izlokšņu daļā *a* vietā runā *o*, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis velārs patskanis, kura priekšā nav bijis mīksto līdzskaņu, kā arī *š, ž, č, ņ*. Izšķiramas pie tam divas izlokšņu grupas. Pirmajā šis likums attiecas tikai uz uzsvērtu *a*, piem., *vosara*, bet otrā arī uz neuzsvērtu resp. ar palīgakcentu runājamu *a*, piem., *vosora*. (Gala zilbes *a* netiek pārveidots.)

a-skaņa palaikam paliek nepārveidota, ja nākamajā zilbē seko vai ir sekojis palatāls patskanis, vai arī aiz *a* seko kāds mīkstais līdzskanis, lūpeņa savienojums ar *j* (kas var būt arī zudis), kā arī *š, ž, č, ņ*, piem., *galvinieks* Palsmanē, *gaļa, gars* (< *garš*) 'garš' Aulejā, *skaņa, dvaša, stāpjys* 'slapjš' Aknīstē un citur.

Parasti *o*- vai *a*-skaņa deklinācijā un konjugācijā ir vispārīgā neatkarīgi no sekojošo vai sekojušo skaņu kvalitātes. Tas rāda, ka *a* mija ar *o* nav vairs dzīva parādība, bet lietojama aiz tradīcijas.

2. Šķietami neregulārs *o* sastopams šādos gadījumos.

a) *o*-celmu saknes zilbēs dsk. nominatīvā, datīvā un instrumentālī pārējo locījumu ietekmē, piem., *rodi*. (< *radi*) *Zasā, obi* (< *abi*) *Kārsavā, moky* (< *maki*), *mokym* (< *makiem*) *Izvaltā* un citur.

b) Pamatvārda ietekmē *o* lietojams adjektīvu deminutīvformās, piem., *možeņa* 'maziņa' *Pildā, lob'ēņč*² 'labiņš' *Izvaltā* u. tml. Tomēr «. substantīvu deminutīvi (jo tie biežāk lieto-

²¹¹ J. Endzelīns, Lgr, 110. lpp.

jami) ir neatkarīgi arī no saviem pamatvārdiem un tos parasti runā ar likumisko *a* . . .»²¹²

c) Neregulāru *o* sastop arī dažos infinitīvos (kur gala zilbē zudis *i*) un nereti visā šo verbu paradigmā, piem., *molt* (< *malt*), *ort* (< *art*), *zokt* (< *zagt*) blakus *kampt*, *smaki* Alūksnē un citur. «. . . te rodams tāda *o* vispārinājums, kas radies fōnētiski (piem., *molt*, nāk. *molšu*, tag. *mošu* ar *o* no *moltu*, *moldams*, *molu*, *moluši* u. c.; . . . kamēr blakus *kampt* arī tag. *kampju* un pag. **kampju* patur likumisko *a* . . .»²¹³

d) Numerāli *ostiņi* 'astoņi', *ostīts* resp. *osteīts* vairākās augšzemnieku izloksnēs runā ar *o* no pirmatnējām formām *astuoņi* resp. *astuots*.

e) Ar *o* daudzās izloksnēs runā arī *poc* (-ts), *poša* 'pati'.

Vēl par citiem *o* lietošanas gadījumiem skat. J. Endzelīna «Latviešu valodas gramatikā» 111.—114. lpp.

3. Ar 1. punktā minēto *o*- resp. *a*-skaņas lietošanas likumu nesaskan arī daži citi gadījumi, kur savukārt sastopams it kā neregulārs *a*.

a) Neregulārs *a* dažās Vidzemes izloksnēs reģistrēts adverbu komparatīva formās, piem., *agruōk* Baltinavā, *agruōki* Laicēnē u. tml. (blakus *ogruōk* Bērzpilī un citur). Arī šeit *a* ticis paturēts laikam pamatvārda *agri* (< *agri*) ietekmē.²¹⁴

b) Neregulāru *a* sastop dažos vārdos *v* priekšā, piem., *tavs*, *savs*, *kļavs*, *pļava* Alsvikī, Lejasciemā, Aknīstē un citur (bet *tovs*, *sovs*, *kļovs*, *pļova* Balvos, Ciblā, Ludzā, Viļakā un citur). «Te minētajās formās -*av*- varētu būt radies no -*qv*-. Ar *tavs*, *savs* sal. *sevieši* „savieši“ Aknīstē . . . *nuo sevīm vęcakim* (te blakus *sovs*) Stendē, . . . tā ka var iedomāties, ka līdzīgi radušies **tęvs*, **sęvs* > austr. *tavs*, *savs*. Ar austr. *kļavs*, *pļava* sal. *kļeva*, *pļeva* Turaidā un deminutīvus *kļeviņč*, *pļeviņa* Aknīstē un Nerētā . . .»²¹⁵

c) Neregulārs *a* ir sastopams arī «. . . 1) verbālo ā-celmu formās, piem., tag. viensk. 1. pers. *lasu*, daudzsk. 1. pers.

²¹² J. Endzelīns, Lgr, 111. lpp.

²¹³ Turpat, 112. lpp.

²¹⁴ Turpat, 115. lpp.

²¹⁵ Turpat, 115.—116. lpp.

lasam Apukalnā un Lejasciemā ar *a* pēc *lasī-* (infinitīva celmā un pagātnē) parauga; 2) *o*-celmu viensk. datīva galotnē *-am*, piem., *rotam* arī tais izloksnēs, kur ir *vokors* un adverbs *oplom*; *rotam* ar *a* runā varbūt pēc *kam*, *tam*, *šam*, *jam* parauga; 3) divdabjos ar *-(d)ams* (piem., *īdams*, *ādams*, *braucams*), kur austrumizloksnēs laikam nekur nav rodams *o* priekš *m*, lai gan *o* priekš *m* citādi ir iespējams (sal. adv. *oplom*) un *a* citādi (austrumizloksnēs ar *vokors*) tādā stāvoklī ir pārvērties par *o*. Pasīvajos divdabjos ar *-ams* to *a*-skaņa laikam ir ieviesta tag. daudzsk. 1. personas ar *-am* ietekmē, kur aiz *-m* ir zudis palātāls patskanis, un pēc tādu divdabju ar *-ams* parauga runā tad arī aktīvajos divdabjos ar *-dams* šo *a*-skaņu, kas tur ir likumiska arī refleksīvajā *-damies* un daudzsk. nōminātīvā (ar *-dami*).»²¹⁶

d) Šķietami nelikumisks *a* vai *o* saknes zilbē izloksnēs ir sastopams formās ar *-inā-* > *-ynā-*, piem., *darynoat* blakus *mozynoat* Biržos, *mozināt* Gulbenē, *labināt* Lejasciemā un citur.²¹⁷

Atsevišķās izloksnēs sastopami vēl citi neregulāri *a*-skaņas lietojuma gadījumi (skat. Lgr., 114.—117. lpp.).

4. «Likumisks paliek *a* tāda *a* vai *ai* priekšā, kam seko vai kādreiz ir sekojis mīkstināts līdzskanis vai palātāls patskanis: tā deminutīvos (piem., *gobals* : *gabaliņš* Alūksnē.. resp. *gabaliņč* Gulbenē u. c. vai *gobots* : *gabal'eņč*, *vosora* : *vasareņa* u. c. Kaldabruņā un Latgalē), vārdos *vakar* (blakus *vokars* vai *vokors*) no viensk. lokātīva **vakari* < **vakarie*, *tagad* no **tagadi*, kā rāda *taged* Lazdonā u. c. .. Becenbergers jau Lett. Di.-St. 86 ir izteicies, ka *a* mīkstinātu līdzskaņu un palātālu patskaņu priekšā kādreiz augšzemnieku dialektā runāts kā *ę*-skaņa; rietumaugšzemnieku izloksnēs šī *ę*-skaņa vēl paglābusies neuzsvērtā zilbē (piem., *vakę* blakus *vokars* vai *lakętiņč* blakus *lokats* Dzelzavā.., *taged* Praulienā..); arī austrumizlokšņu Alūksnē.. tāds *e* no *a* sastopams salikteņos, kamēr deminutīviem tai vietā ir *a* (piem., *kuojgels*).

²¹⁶ J. Endzelīns, Lgr, 114. lpp.

²¹⁷ Par to sīkāk turpat, 116.—117. lpp.

pagele : *galiņš* : *gols* ..), kamēr tālāk uz austrumiem tas pēc tam atkal (vienā laikā ar koplātvisko *ę* ?) pārvērties par *a*.»²¹⁸

5. «Vienzilbes prepozīcijas, partikulas un vietniekvārdi pa laikam patur *a*, pie tam — ne tikai tādas formas, kam laikam zudis kāds *-i*, kā *ap* (sal. lei. *api-*), viensk. dat. *man* Gulbenē, Lubānā u. c. jeb *mañ* Kaunatā u. c. no **mani* un varbūt ar „mit; auch“ (piem., Litenē), bet arī tādas, kam vai nu zudis kāds vēlārs patskanis, kā viensk. dat. *tam, šam, kam*, saiklis *tad, ka(d)*, sal. lei. *tam[ui]* utt. un *tadā, kadā*, vai arī kas vienmēr bijušas vienzilbīgas, kā *kas, ka, ja* (piem., Beļavā), *pa, da, par* (piem., Gulbenē, Kaunatā, Krāslavā, Lubānā), .. Formas kā *labvokar* .. norāda, ka formas kā *kas, ka, tad, pa* u. c. paglābušas savu *a* neuzsvērtā stāvoklī. .. Minētās prepozīcijas ar *a* (un tagad neatdalāmie priedēkļi *at-, sa-*) patur savu *a* arī saliktnos, ne tikai ar verbiem (piem., tag. 3. pers. *paruoda*), bet arī ar nōmeniem (piem., *pamozs*, latg. *pamuotę* u. c.). Tā kā verbi samērā vēlu sakusuši ar priedēkli par vienu vārdu un visu verbālo priedēkļu identitāte ar atbilstošām prepozīcijām vienmēr skaidri izjūtama, tad verbālās formas kā *paruoda* ar savu *-a-* nedužas acīs. Turpretim saliktnos ar nōmeniem priedēkļu *a > o*, ja salikteni kā tādu vairs skaidri neizjūt: *opals* Apukalnā, Baltinavā, Biržos, ..; *opors* „peļķe“ Barkavā un Lubānā; .. *oplūks* Gulbenē, .. *podūms*, .. Atašienē, .. *pogalmš* Lejasciemā, .. *posaula* Neretā ..»²¹⁹

6. Daudzās sēliskajās un tām kaimiņos esošās izloksnēs *a* pārvērsts par *o* «. .. ne tikai priekš nemīkstinātu līdzskaņu savienojumiem ar vēlāriem patskaņiem, bet arī priekš *g, k, ģ, ķ, j, č, dž, š, ž, ļ, ņ* savienojuma ar kuņu katru (tātad arī ar palātālu) patskani, ja tieši šo savienojumu priekšā nav *r, l, s* vai *p*, un priekš jebkuļa līdzskaņa savienojuma ar tādu *i* .., kam citās augšzemnieku izloksnēs atbilst *y*. Šis likums attiecas arī uz visiem priedēkļiem, arī tad, ja pēc priedēkļa *-a* seko verbs, kas sākas ar *i-*, laikam tāpēc, ka *-a* no *i-* stingri nošķir, kamēr Piebalgā .. rakstu val. *pāisināt* ar pārskāņu .. runā

²¹⁸ J. Endzelins, Lgr, 117. lpp.

²¹⁹ Turpat, 117.—119. lpp.

peīsināt.»²²⁰ Piemēri: *goļa, koķis* Tirzā, *kòlt²*, *sojém*t Daudzesē, *dokšas* 'dakšas' Ļaudonā u. tml.

Daļā izlokšņu *a* pārveidošanai par *o* ir vēl citādi noteikumi.²²¹ Un savukārt šiem noteikumiem ir dažādi izņēmumi.²²² Vispār *a* pārveidošana par *o* ir viens no sarežģītākiem jautājumiem augšzemnieku rietumu izlokšņu fonētikā.

7. *ā* augšzemnieku izlokšnēs pārvērsts par *ō* un palaikam diftongizēts. Par to skat. 280. sk. lpp.

8. Daudzās rietumu un laikam visās austrumu izlokšnēs *i* mijas ar *y*. Vienā sēlisko izlokšņu daļā, piem., Lazdonā, *i* vietā runā *y* vai *ý* «. tagadējā vai bijuša vēlāra patskaņa priekšā, ko no iepriekšējā *i* nešķir *ļ, ņ, ķ, ģ, j, ž, š* (un varbūt arī *r < r, č, dž*), tātad tur, kur *o < a* un *ē < ē*, piem., viensk. nōm. *vyļks* (bet: daudzsk. nōm. un pag. viensk. 2. pers. *vyļki*, viensk. nōm. *pirts* = lei. *pirtis*, divd. *sits < sitis*), *myza*, *tykums*,... inf. *cylāt* (bet: *viļāt*), divd. *yztrūdējs*,...; arī infinitīvā, piem., *myrt*..., nāk. 3. personā, piem., *myrs*... Līdzīgos apstākļos arī no *i* vai *ie*... saīsinātais *i* ir pārvērties par *y*. piem., *myksts*, *lyls* un *vyñ < vien.*»²²³

9. «Apmēram tādos pašos apstākļos ir arī Lubānā..., Mētienā, Saikavā, Elkšņos, Biržos... un gandrīz... visās latgaļu izlokšnēs *i* pārvērties par tādu skaņu..., kas izlokšnēs svārstās starp ļoti platu *i* un krievu *bi*-skaņai līdzīgu vai ar to identisku patskani...»²²⁴

Minētajās izlokšnēs šādu *y* runā arī tad, ja nākamajā zilbē seko pēc iepriekš konstatētā likuma radies *y*, piem., *dybynam* Liksnā un citur. Šādu *y* sastop arī *o*-celmu vsk. nominatīvā sena *a* vietā, piem., *koklys* Izvaltā, un to lieto vecos vienzilbes vārdos, piem., *tys* 'tas' Izvaltā, Stirnienē un citur.

y-skaņas lietošana vēl citos gadījumos izlokšnēs ir stipri variēta, piem., *jis* Pildā, *jys* Aulejā, *izmozgova* 'izmazgāja' Kaldabruņā, bet *yzmyra* Lazdonā, *vytki* (blakus *gony*), *lyki*

²²⁰ J. Endzelīns, Lgr, 120. lpp.

²²¹ Turpat, 120.—123. lpp.

²²² Turpat.

²²³ Turpat, 129. lpp.

²²⁴ Turpat, 129.—130. lpp.

blakus *syty* Pildā, bet *vytky* Aulejā, *mežy*, *tuočy* blakus *rot'i* Bērzpili, *pošy* blakus *rod'i* Zvirgzdinē, bet *meži*, *luoči*, *poši* Krāslavā, *rotym* (< *ratiem*) Dagdā, bet *rot'im* Līvānos u. tml. Tādēļ, aprakstot augšzemnieku izlokšnes, jācenšas minēt visi gadījumi, kur lieto *y*, kur *i*.

Bez tam izlokšnēs vērojamas arī atkāpes no normām par *y* lietošanu. Tā vienā izlokšņu daļā dsk. nominatīva forma ir *zyrģi*, kamēr otrā izlokšņu daļā regulārais *žirģi* vai *zirgi*.²²⁵

10. Dažās izlokšnēs *y* vietā runā *u* vārdā *viss*, un no tā darinātajās formās, piem., *vuš* Alūksnē, *vus'lobuôkiš*² 'vislabākais', *vus'sur* 'visur', *vus'vusuođ'i* 'visvisādi' u. tml. Viļakā un citur.

11. Augšzemnieku izlokšnēs, tāpat kā citos latviešu valodas dialektos, notiek *e* mija ar *ę* un *ē* mija ar *ĕ*. Sākotnēji arī šai dialektā bijis spēkā tas pats likums par šaurās un platās skaņas lietošanu, kas pazīstams latviešu literārajā valodā. Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā vēl tagad šis tas saglabājies no vecajām normām *e*-skaņas lietošanā.

a) Daļā rietumu izlokšņu sens šaurs *e* ir saglabāts nominālo *o*-celmu saknē dsk. nominatīvā, datīvā un instrumentālī, piem., *melni krekli* Sarkaņos, *celmi* blakus vsk. nominatīvam *calms* (< *čelms*), *ezeri* blakus *azars* (< *ęzers*) u. tml. Lizumā un citur. (*ē* turpretī ticis pārvērstis par *ĕ*: *dēli* blakus *dāls*, *grēki* blakus *grāks* u. tml. Lizumā, *bērni*² (< *bērni*) arī Sāvienā, Tirzā un citur.)

b) Daļā rietumizlokšņu kādreizējā *e* mija ar *ę* sastopama negācijā: palatālo patskaņu priekšā negācijā šaurs *e*, bet velāru patskaņu priekšā *a* (< *ę*), piem., *nedeve*, *nemin*, *neiet*, bet *namāk*, *najūt*, *nanāk* u. tml. Lizumā un citur.

c) Vienā izlokšņu daļā *e*, kas radies tais pašos noteikumos kā literārajā valodā, palicis nepārveidots arī vienzilbes (bez priedēkļa) infinitīvos, piem., *čept'*, *ņešt'*, *čelt'* u. tml. Dagdā, *vest* Mālpupē un citur.

d) *e* ticis saglabāts saknes zilbē tad, ja nākošajā zilbē sekojis vai seko palatāls patskanis *i* vai mīkstināts līdzskanis (bet

²²⁵ Par visu to sīkāk J. Endzelīns, Lgr, 129.—132. lpp.

ne j), piem., *večš* (< *vecis*), *d'ešmīt'*, *mēš* (< *mežs*), *čelš* Dagdā, *čeļš*, *d'ešmīt'*, *eciēt'* (< *ecēt*) Kalupē (blakus *šeja*, *šmejšūs* (< *smejuos*) Dagdā).

e) *e* palaikam ticis saglabāts vienzilbes vārdos, piem., *b'ez*, *b'et*, *šeņ* Dagdā, *b'et'*, *veļ* u. c. Kalupē un citur.

12. Šaurais *ē* augšzemnieku izloksnēs palaikam ticis pārvērsts par *ē* vai *ie*. «...šaurais *ē* Jaunrozē (te, kā teikts FBR VIII 29, palaikam tikai uzsvērtās zilbēs), Apukalnā, Alūksnē..., Alsviķī, Zeltiņos, Lejasciemā, Vecgulbenē, Balvos, Baltinavā, Viļakā, Kalupē, Liksnā, Lašos u. c. pārvērties par *ie* (sal. žem. *ie* < *ē*); *ie* te ir gan tikai rupjš apzīmējums: izruna svārstās starp *ē*... , *ēā*, *ēā*, *iē*, *iē*...»²²⁶

Piemēri: *žīēřvē*² (< *dzērve*), *b'iēřt'*² (< *bērt*), *miet'ēļš*² (< *mētēlis*), *mēkl'iēt'* (< *mēklēt*) u. tml. Viļakā, *driēb'ē*² (< *drēbe*), *iēšt'* (< *ēst*), *plūōviesš*² // *plūōvīeisš*² (< *plāvējs*) Kalupē u. tml.

Otrā izlokšņu grupā *ē* pārveidots divējādi. Vārda sākumā, aiz *r* un arī sekojoša *ē* ietekmē *ē* var pārvērst par *ē*, kamēr pārējos gadījumos par *ie*. Tā Bērzpilī blakus nominatīvam *žēřvē*², ģen. *žēřvīisš*² utt. ir dsk. ģen. *žīervu*²; Zvirgzdinē blakus *drāb'ē*², *krāpīš*² (< *krēpes*), *mēļ'ē*² ir pag. formas: 1. pers. *as skrieju*², *l'iēju*, 2. pers. *tu skrieji*², *l'iēji*, bet 3. pers. *jis skrā*² (< *skrēja*), *l'ā* (< *lēja*); Pildā *āšt'* (< *ēst*), *mēļ'ē*² blakus *kl'ieč*² (< *klēts*) u. tml.²²⁷

«Atašienē, Dagdā, Livānos, Naujenē (Latgalē) un pārējās augšzemnieku izloksnēs (kur *ē* nepārvēršas par *ie*) ir katrs *ē* pārvērties par *ē*, un proti, no Gaujienas, Palsmanes, Lizuma, Jaunpiebalgas, Liezēres, Ērgļiem, Ogres, Skrīveriem, Birzgales. Valles sākot uz austrumiem.»²²⁸

Piemēri: *dēli* (< *dēli*) blakus ģen. *dālu*, *grēki* blakus ģen. *grāku* Lizumā, *bērni* Tirzā, *dēli* blakus ģen. *dālu* Grostonā un citur.

²²⁶ J. Endzelīns, Lgr, 108. lpp.

²²⁷ Par novadu, kur tā runā, turpat, 108.—109. lpp.

²²⁸ Turpat, 109. lpp.

ē par *ie* resp. *ē* palaikam pārvērsts arī piedēkļu un gala zilbēs, piem., dsk. dat. *mòatē̄m*² (< *mālēm*), lok. *mòatēs*² Aknīstē, lok. *egl'iē* (< *eglē*) Kalupē u. tml.

13. Augšzemnieku izlokšnēs ir arī gadījumi, kur tāpat kā lejzemnieku izlokšnēs ir notikuši kādi jauninājumi *e* resp. *ē* lietošanā. *e* vietā var atrast *ē* vai *a* (< *ē*); gaidāmā *ē* resp. *ē* vai *ie* vietā — *ā* (< *ē*).

a) Tā Pildā un citās izlokšnēs citu dsk. locījumu ietekmē *a* resp. *ā* no *ē* resp. *ē* tiek runāts nominālo *o*-celmu dsk. nominatīvā, datīvā un instrumentālī, piem., *vači tāvī*², *vačim*² *tāvīm*² Stirnieņē, *tāvī*², *dāly*, *tāvīm*², *dālym*² Rēznā, *bārzy*², *bārzym*² Nirzā, *pālhi*², *svātki*² Viļakā u. tml.

b) Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā plats *ē* resp. *ē* bijis nerefleksīvajos infinitīvos, piem., *cātt* (< *cētt*) (ar patskaņa pagarinājumu tautosillabiska plūdeņa priekšā), *ást* (< *ēst*) blakus *cēltiēs*, *ēstiēs*; *sādāt*, *razāt* blakus *rezētiēs*², *vēlētiēs*² Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos un citur. Platā skaņa te bijusi ieviesusies līdzīgi kā vienā lejzemnieku izlokšņu daļā — no infinitīva atvasināto formu ietekmē, kur bija likumiski radies *ē* resp. *ē*.²²⁹

c) Skaņu kopā *-ej-*, kas nav radusies no *-ij-*, *e* palaikam plats: *l'ēju*, *l'ēja* (blakus tomēr *žóējuôt'*) Dagdā, *šmejas* 'smejas', *rej* 'rej' (blakus *beja* < **beija* < **bija* < *bija*) Aknīstē. Daļā izlokšņu *j* priekšā *e* vietā sastop pat *a*, piem., *saja* < *seja*, *laja* < *leja*, *smajam* (< *smejam*) u. tml. Lejasciemā, *smajūs* (< *smejuos*) Jaungulbenē un citur.

«Šo īsā *e* pāreju *a* skaņā *j* priekšā varētu, varbūt, izskaidrot ar divskaņa *ai* < *ei* iespaidu. Tādās formās, kā viensk. 2. un 3. pers. *lej*, *smej*, *rej*, imp. *lej!* *smej!* *rej!* *ej!* šis *ej* skanēja, ja ne gluži vienādi, tad vismaz līdzīgi divskanīm *ei* (tagad lejasciemieši šo savienojumu izrunā ar drusku pagarinātu patskani un drīzāk ar berzeni *j* nekā ar tīru *i* skaņu). Šais formās tad nu no *ej* varēja rasties *aj*, līdzīgi *ai* < *ei* sk. zemāk, bet blakus formām *laj*, *raj*, *smaj* varēja rasties *a* skaņa arī citās šo paradigmu formās: *laju*, *lajam*, *raju*, *rajam* utt. un no šejienes

²²⁹ J. Endzelīns, Lgr, 100. lpp.

pāriet arī uz citiem (samērā nedaudziem) vārdiem ar īsu *e* j priekšā, kā *laja*, *saja*, *zvajut* u. c. Bez tam šo pāreju varēj[a] veicināt, varbūt, arī *ej* ierašanās *ij* vietā (ja šis *ej* < *ij* vecāks kā *aj* < *ej*)[,] jo tad tādas formas kā tag. *leju*, *reju* (no *liēt*, *riēt*) un pag. *leju* < *liju*, *reju* < *riju* (no *lit*, *rīt*) vajadzēja izrunāt vienādi jeb vismaz līdzīgi. .»²³⁰

d) Diezgan daudzās augšzemnieku izloksnēs ar *a* < *ę* tiek runāts 1. personas pronomena nominatīva formā, piem., *as*, *mās* Bērzgalē, *aš*, *māš* Nirzā, *ás* // *as*, *más* // *mas* Lazdonā un citur.

Ar *a* resp. *ā* no *ę* resp. *ę* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tiek runātas arī dažas citas vienzilbes formas, kur literārajā valodā ir šaurs *e* resp. *ē*, piem., *bat* // *bát* // *bęt*, *vát* Praulienā un citur. Tā kā personu pronomeni teikumā palaikam ir proklitikas, tad gaidāms, ka tajos ir notikusi *e*, *ē* pārskaņošana atkarā no sekojošā verba saknes resp. priedēkļa zilbes vokālisma. Ar laiku tikusi vispārināta šaurā vai platā *e* resp. *ē*-skaņas izruna.²³¹

Līdzīgs skaidrojums laikam meklējams arī vienzilbes formu *bet*, *vēl* u. c. šaurajai resp. platajai skaņai. «Varbūt (?) kādreiz *bęt* utt. runāts, ja sekoja formas ar vēlāru saknes patskani, *bet* utt. — ja sekoja formas ar palātālu saknes patskani vai tādu vārdu priekšā, kam mīkstināts sākuma līdzskanis, pēc kam viena kāda forma vispārināta».²³²

e) Daļā izlokšņu ar *a* resp. *ā* no *ę* resp. *ę* runā nākotnes 3. personas formas, piem., *daks* (< *dęgs*) Praulienā, Lazdonā un citur. «Visdrīzāk liekas, ka te pārņemta infinitīva celma platā *ę* resp. *ę* skaņa . . ; citādi varētu vienīgi domāt, ka, piem., formā *dęgs* aiz -s nav zudis neviens patskanis vai arī, ka — kā jauninājums — zudis -a; sal. nāk. 3. pers. refleksīvo formu *calsas* (rakstu valodas *celsies* vietā) un daudzsk. 1. pers. *calsam* (rakstu val. *celsim* vietā) Sausnējā u. c.»²³³

²³⁰ A. Ā b e l e, Par lejasciemiešu izloksni, 47. lpp.

²³¹ J. E n d z e l ī n s, Lgr, 105.—106. lpp.

²³² Turpat, 106. lpp.

²³³ Turpat, 107. lpp.

f) Daļā Vidzemes augšzemnieku izlokšņu *a* resp. *ā* no *ę* resp. *ē* sastop arī īstenības un pavēles izteiksmes viensk. 2. personā, piem., *cal* blakus *celies* Bērzaunē, Grostonā un citur.

g) Ar pamatvārda ietekmē paturētu *ę* resp. *ē* runā vienā izlokšņu daļā dažus salikteņus un atvasinājumus, piem., *sažd'īņę*² (< *seštdiene*), *svād'īņę*² (< *svētdiene*) Zvirgzdinē, *pēl'eit'ę*, *žēmeit'ę* Dagdā un citur.

h) Augšzemnieku izlokšnēs, kur I konjugācijas verbiem pagātnē tiek šķirtas *ā*-celmu formas no *ē*-celmu formām, liekas, ka daļēji *ā*-celmu saknē ticis paturēts gaidāmais *ę* resp. *ē* > *a* resp. *ā*, piem., *daga*, *bāga* Zvirgzdinē, Pildā, *daga*, *bāga* Praulienā un citur. Ir arī izlokšnes, kur te bijis runājams *ē* > *ie* resp. *ē*, piem., *b'iēgu* Viļakā.

i) Bieži ir vērojams, ka saknes zilbes *e* asimilējas neuzsvērtajam *ę* resp. *ē*. «Augšzemnieku dialektā tāda asimilācija sastopama sevišķi substantīvos ar *-e* > *-ę* un pag. *ē*-celmos...»²³⁴ Tā Dagdā un citur runā *pēl'ę* (< *pēl'ę* < *pele*), *žēmeņę* (< *žēmeņę* < *zeme*) u. tml., pag. 3. pers. *ņęšę* (< *ņešę* < *nese*), 1. pers. daudzskaitlī *ņęšęm* (< *ņešęm* < *nesēm*) u. tml. Kārsavā, Skaistā un citur. Ir izlokšnes, kur *e* resp. *ē*-skaņas kvalitāte visā paradigmā izlīdzināta, piem., vsk. ak. *pēli* gaidāmā *pēli* vietā u. tml. Dagdā un citur. Ir arī tādas izlokšnes, kur *ę* resp. *ē* visos locījumos resp. personās nav vispārināts, piem., vsk. 1. pers. forma *ņešu* Skaistā, dsk. ģen. *pēļu* Varakļānos u. tml.

j) Piedēkļu zilbēs *e* vietā palaikam ir *ę* no kā tālāk radies vienā izlokšņu daļā arī *a*, piem., *bezdeleīga* (< *bezdelīga*) Aknīstē, *zemeņęs* Lejasciemā *b'ierņāņę*² 'bērniņš' Aulejā, *groábaklis* (< *grābeklis*), *ęrzals*² (< *ērzelis*) Neretā.

k) Gala zilbēs augšzemnieku izlokšņu vairumā ir *-e* vietā *-ę*, kas var būt runājams tik plati, ka neatšķiras no *a*-skaņas, piem., *zema* (ar *m*?), *mōata*², ģen. *mōatas*² (ar *t*?) Neretā. *mūot'ę*² resp. *mūot'a*² Nirzā un citur. *-a* lieto palaikam aiz *r*, piem., *capura* (< *čepure*) Dagdā un citur.

²³⁴ J. Endzelīns, Lgr, 102.—103. lpp.

Kā redzams, augšzemnieku izloksnēs jautājums par *e*, *ē* resp. *ė* *ē̇* lietošanu ir visai sarežģīts. Tāpēc, aprakstot augšzemnieku izloksnes, jāsniedz pēc iespējas pilnīgākas ziņas, lai varētu noskaidrot augšzemnieku izloksnēs *e* resp. *ē* sekundāros pārskauņojumus.

14. *ė* resp. *ē̇*, kas latviešu valodā ir radies nākamās zilbes velārā patskaņa ietekmē, ja starp skaņām nav bijis mīksto līdzskaņu, lūpeņu savienojuma ar *j* vai arī *š*, *ž*, *č*, *š*, augšzemnieku izloksnēs ir pārvērties par *ā*, *a* resp. *ā̇*, *ā̇*. Šā *a* izruna vismaz daļā augšzemnieku izlokšņu atšķiras no literārās valodas un lejzemnieku *a* ar to, ka nav runājama ar tik zemu mēles pacēlumu resp. nav tik plata.

Sis augšzemnieku dialektam īpatnais pārveidojums liekas būt samērā vecs, kā ļauj domāt daži XIV un XV gadsimta rakstījumi.²³⁵

Piemēri: *vacs* Viļakā, *cylvāks*² Nirzā, *vazūms*² Grostonā, *svāta*² Dagdā u. tml.

15. Augšzemnieku dialekta sēliskajās izloksnēs, it īpaši Vidzemē, sastopama patskaņu *a*, *ā*, *u*, (*ū*), *o* (<*a*), *uo* pārskauņošana palātālu patskaņu priekšā. Pārskauņas noteikumi un rezultāti visās izloksnēs nav vienādi.

Sausnējā un Vietalvā *a* > *ė*, *ā* > *ā̇*, *u* > *uⁱ* un *uo* > *uė* «. . palātālu patskaņu priekšā — atskaitot hiāta gadījumus un to *i*, kam citur augšzemnieku izloksnēs atbilst *y*-skaņa . . , ja starp šiem patskaņiem nav *k*, *g*, *ķ*, *ģ*, *j*, *č*, *dž*, *š*, *ž*, *ļ* vai *ņ*; turpretim šo līdzskaņu savienojumi ar iepriekšēju *r*, *l*, *m*, *s*, *z*, *p*, *b*, *t* pārskauņu netraucē (tātad pārskauņu netraucē lūpeņi un nemīkstinātie zobeņi).»²³⁶

Piemēri: *skāli* (<*skali*) : *skāli*, *skāni* (<*skani*) : *skāni*, *lāsi* (<*lasi*) : *laši*, *nāzi* (<*nazi*) : *naži*, *āci* (<*aci*) : *trači*, *vāzic* (<*vādzītis*) : *likraži*, *rāsiņa* (<*rasiņa*) : *paši*, *lābiba* (<*labiba*), *pālīz* (<*palīdz*), *sāsiti* (<*sasiti*), *mācīt²* (<*mācīt*), *brāli²* (<*brāli*), *klāse* (<*klase*), *sālien* (<*sālien*), *kāpeika* (<*kapeika*), *muⁱciņa* (<*muciņa*), *skuⁱdre*

²³⁵ J. Endzelīns, Lgr, 108. lpp.

²³⁶ Turpat, 133. lpp.

(< *skudre*), *pu^ttens* (< *putenis*), *ruēbi* (< *ruobi*), *spuēle* (< *spuole*), *zuēš* (< *zuoss*) u. tml.

Piedēkļos *a* pārskanējuma rezultātā šais izlokšnēs ir radies *e*, piem., *grāmetiņa²*, *vākeriņas* u. tml.

Līdzīgā pozīcijā pārskana dzirdama arī citās Vidzemes un daļā Augšzemes sēlisko izlokšņu, tikai tur pārskanas rezultāti daļēji ir citi. Tā, pārskanējot *a*, var dzirdēt ne tikai *e*, *ā*, bet arī *a^e*, *ā^e*, piem., *sā^ecit* (< *sacit*), *nāziēdu* (< *nadziedu*) 'nedziedu' Lazdonā, Praulienā, *vēldība²* (< *valdība*), *rēdi* (< *radi*) Liezērē, *a^ecs* (< *acs*), *pa^eleja* (< *paleja*), *ka^epi* (< *kapi*) u. tml. Bērzaunē.

ā vietā sastop *ē*, *ā* vai *ā^e*, *ā^e*, piem., *izastrādā^eties* 'izstrādāties' Bērzaunē, *mā^esiņa* (< *māsiņa*) Praulienā u. tml.

Vienā izlokšņu daļā tiek pārskanots arī *o*, kas stājies *a* vietā, un *ā* < *ā*, piem., *sto^ebi* (< *stabi*) Dzelzavā, *mo^eziņč* (< *maziņš*) Secē, *mō^eziņč* Lazdonā; *ā* > *ā^e* Odzienā, Dzelzavā un citur.

Pārskanējot *u*, var rasties *ū^t*, *u^t*, *u^e*, piem., *mū^tciņa* (< *mu- ciņa*) Lazdonā. *u^e* radies, pārskanējot *u*, Secē.

Liekas, ka pašreiz *ū* vairs netiek pārskanots, bet atsevišķi pārskanas gadījumi tikuši tomēr reģistrēti pagājušā gadsimta pierakstos. Tā A. BILLENSTEINS minējis vsk. nominatīvu *ū^edens* (< *ūdens*); A. BECENBERGERS *kruizite* (< *krūzite*) (no Lazdonas).

Par šās pārskanas rašanos A. ĀBELE raksta: «... mums ir pamats domāt, ka arī mūsu sēliskajās izlokšnēs pārskanas un epentezes cēlonis meklējams ne tieši nākamās zilbes patskanī, bet šī patskana priekšā mikstinātā līdzskanī. Un ka tas tā, to jau rāda epentezes rašanās arī tur, kur nākamā zilbē vēlārs patskanis, ja starp abiem patskaņiem atrodas vecs līdzskaņa savienojums ar jōtu, piem., 1. sg. *ku^rršu*, *kā^rršu*, *kū^lšu* u. c. ... Ja nu tā, tad jādodomā, ka visās tais izlokšnēs, kur tagad atrodam palātālo pārskanu un epentezi, kādreiz līdzskaņi palātālo patskaņu priekšā ir bijuši stiprāk mikstināti nekā tagad. Vēlāk, līdzskaņu mikstinājumam zūdot, patskana palātālizētās beigas kļuvušas dzirdamas.

Ka tas tā, to liecina arī pārskana 1) tos gadījumos, kur vēlāra patskana priekšā agrāk bijuši lūpeņu savienojumi ar *j*,

kas vēlāk zudusi, piem., \bar{a}^e vu, $k\bar{a}^e$ pu, ju^i mu u. c. . . , 2) kur bijusi r-skaņa, piem., g. s. $k\bar{a}ra$, ku^i ra u. c.

Kur patskanis bija īss, un palātālizētā beigu daļa kvālitātē visai stipri neatšķīrās no nepārskaņotās daļas, pārskaņa varēja aptvert arī visu patskani $a^e > \bar{a}$, kā tas noticis arī Sausnējas izlokšnē; kur kvālitātes atšķirība starp skaņas sākumu un beigām bija lielāka, pārskaņotās beigas nesaplūda ar pārējo patskaņu resp. divskaņa daļu, bet palika kā [i]sa i- jeb e- epenteze, piem., u^i , u^e , o^e ; $u\check{e}$ (divskanī liekas pārskaņots viss otrais komponents). Gaŗš patskanis lielākā daļā izlokšņu paturējis i- jeb e- epentezi, piem., \bar{a}^e , \bar{a}^e un dažās izlokšnēs laikam arī \bar{u}^e jeb \bar{u}^i . . , bet ir arī izlokšnes, kur $\bar{a}^e > \bar{a}$, kā piem., Piebalgā, Ogrē u. c. . .

Tā tad, ja epentezes un pārskaņas cēloni meklējam patskanim tieši sekojošajā mīkstinātajā līdzskanī, mums kļūst saprotams, kamdēļ epentezes nav jōtas un mīkstināto līdzskaņu priekšā. Tur, kā jau augstāk aizrādīju, mēs viņas nedzirdam un neizjūtam, jo patskaņa palātālizētās beigas nepārtraukti saplūst ar jōtu jeb mīkstināto līdzskani. Bet ja šā mīkstinātā līdzskaņa priekšā atrodas vēl kāds nemīkstināts, epenteze kļūst dzirdama, piem. $k\bar{a}^e$ pšana, $kl\bar{u}^i$ pšana, $gl\bar{a}^e$ bšana, ju^i mšana, $\bar{a}r$ šana, $k\bar{a}l$ šana u. c. . . To varam saprast tikai tā, ka pirms epentezes rašanās mīkstināti bijuši ne tikai tie līdzskaņi, kam kādreiz sekojusi jōta, bet zināmā mērā arī citi viņu priekšā esošie, citiem vārdiem — ir bijis laikmets, kad runāj[u]ši $k\bar{a}p^i$ šana, $\bar{a}r$ šana u. t. l. Kad vēlāk, šādu, vai tādu iemeslu dēļ, visi palātālizētie līdzskaņi, atskaitot savienojumus ar t, bija mīkstinājumu zaudējuši, radās epenteze arī tikko minēto līdzskaņu grupu priekšā.»²³⁷

16. Neatkarīgi no sekojošo skaņu kvalitātes daļā sēlisko izlokšņu $ai > oi$, piem., $l\bar{o}iks^2$ (< laiks), $otr\bar{o}itne\check{z}^2$ (< atraitne), $t\bar{a}ukoinc^2$ (< taukains), $auz\bar{o}ine\check{z}^2$ (< auzaine), $s\bar{k}oistois$ (< skaistais), $grie\check{z}amois$ (< griežamais), vsk. dat. $k\bar{l}ovoi$ (< kļavai) Liezērē, Mēdzulā un citur. Daļā izlokšņu $ai > oi$ jebkurā stāvoklī, citur tikai uzsvērtās zīlbēs.

²³⁷ A. Ābele, Kā varēja rasties epenteze un palātālā pārskaņa mūsu sēliskajās izlokšnēs. — Ceļi III (1933), 108.—109. lpp.

17. Neatkarīgi no sekojošo skaņu kvalitātes jebkurā stāvoklī vienā izlokšņu daļā $au > ou$, $āu$, piem., *kounc* (< *kauns*) Kupravā, *sāūlīte*, *grāūdi*, *rouks* (-gs), *kāūze*, *nāūda* Vestienā.

Šis pārveidojums radies uz asimilācijas pamata — *a* izruna tikusi tuvināta divskaņa otra komponenta *u* izrunai, rezultātā ir divskaņa pirmajā daļā radies labializēts patskanis *o* vai \bar{a} .

18. Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā $ai > ei$ aiz *k* un *g*, piem., *kēils*², *škeida*, *škei't'iēt'*², *gēils*, *gēi's*² Viļakā un citur. Par šo pārveidojumu J. ENDZELINS devis šādu skaidrojumu:

«Liekas man tagad, ka tai apgabalā reizē ar $a > e$ palātālo skaņu priekšā (sk. Le. Gr. § 45 d) arī divskanis *ai* ir pārvērties par *ei*. Vēlāk, kad augšzemniekos piem. **mēliņa* < *maliņa* pārvērtās par *maliņu*, arī divskanis *ei* < *ai* atkal varēja pārvērsties par *ai*. Bet palika *ei* nepārvērsts par *ai* un vēlāk pārvērtās par *ei* aiz iepriekšēja *k*, *g*, kas *ei* priekšā bija drusku palātālizēti. Šādu manu uzskatu balsta Ģerūļa aizrādījums Lit. Dialektstudien 96, ka leišu valodas Kupišķa izlokšnē, kur citādi *e* vēlāru patskaņu priekšā ir pārvērties par slēgtu *a*, aiz palātāla *k*, *g* *e*-skaņa paliek nepārvērsta par *a*, piem., *keturū* „četrū“.»²³⁸

19. Augšzemnieku izlokšnēs \bar{a} vietā tiek runāta skaņa, kas vairāk vai mazāk ir labializēta, vai pat divskanis: \bar{a} , *oa*, \bar{o}^a , *oa*, $\bar{o}a$, \bar{o}^a , \bar{o} , \bar{o} , *uo*, *ua*

Arī šai pārveidojumā sākumā laikam ir bijusi darīšana ar pārskaņu, kas bijusi atkarīga no sekojošo skaņu kvalitātes. Šai sakarā J. ENDZELINS raksta: «Blakus *a* : e var iedomāties tādu pašu pārskaņu \bar{a} : \bar{a}^e , kas, piem., Sausnējā ir vēl patūrēta; vienā laikā ar $a > \bar{a}$, *o* var būt \bar{a} , \bar{a}^e pārvērtušies par \bar{a} , \bar{a}^e (tā, piem., Dzelzavā) jeb par \bar{o} , \bar{o}^e , pēc kam \bar{a}^e - resp. \bar{o}^e -skaņā var būt zudusi *e*-pieskaņa. Šo hipotezi atbalsta arī tādas K. Mūlenbacha Litenē dzirdētas formas kā tag. 3. pers. *uorda* : inf. *ārdit*; nōm. *vuords*, *kuots*, *kuorklis*, *vuorna*, *uobuls*, *vuorti* (sal. *godī* 45. § b) : *vārđiņš*, *kātiņš*, *kārkliņš*, *vārņiņa*, *ābels* (lei. *obelis*), *vārđiņi*.»²³⁹

²³⁸ J. Endzelīns, Sikumi, LXXV. — FBR XI (1931), 183.—184. lpp.

²³⁹ J. Endzelīns, Lgr, 126. lpp.

Tā radies *ō* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ticis vēlāk diftongizēts.

ā vietā *uo* sastopams arī palaikam piedēkļu zilbēs. Gala zilbēs *ā* liktenis dažādās augšzemnieku izlokšnēs nav vienāds. Palaikam *ā* palicis nepārvērsts vsk. lokatīva galotnē. *ā* ticis pārveidots arī vecās vienzilbes formās.

Par *ā* neuzsvērtajās zilbēs akad. J. ENDZELINS raksta: «Parādītās izlokšņu atšķirības varbūt izskaidrojamas tādējādi, ka senāk neuzsvērtais *ā* (līdzīgi neuzsvērtajam *a*) nav bijis labiālizēts: *o*, *ō* izruna lūpu apaļojuma dēļ prasa vairāk enerģijas nekā *a*, *ā* izruna. Bet varbūt *ā* vispirms ir pārvērties apmēram par *oa*, kas izlokšnēs vēl sastopams, un šis *oa* vēlāk par *ō*, *uo* : tā kā neuzsvērtais *ā* bija varbūt mazliet īsāks nekā uzsvērtais, tad tas varēja nepārvērsties par diftongu; .. Ja ir pareizi, ka neuzsvērtais (bet ne ar palīgakcentu) *ā* ir paglābts, tad formas ar *ō*, *uo* gala zilbē izskaidrojamas vai nu ar palīgakcentu (tā, piem., viensk. nōm. *kaušonus*, tag. 3. pers. *taisuos*), vai ar citu formu ietekmi (piem., viensk. ģen. *vacuo*, *vacuos* ar *uo* pēc *tuo*, *tuos* parauga; ja viensk. lokatīvs palaikam beidzas ar *-ā*, tad ir jāiegaumē, ka viensk. lok. **tuo* no **tā*, cik zināms, nekur nav sastopams; tag. 3. pers. *staiguo* pēc *staiguoju*, *staiguojam* parauga utt.)»²⁴⁰

Monofongi no diftongiem

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā — austrumu jeb dziļajās augšzemnieku izlokšnēs sastop *i*-skaņu divskaņa *ie* vietā un *ū* divskaņa *uo* vietā. *ie* un *uo* monofongizācijā visas austrumu izlokšnes neturas kopā. Vienā daļā šo izlokšņu *ie* un *uo* monofongizācija ir saistīta ar intonāciju. Tā Neretā ir pārveidoti kāpjoši intonētie *ie* un *uo*, kamēr krītoši intonētie divskaņi ir palikuši nepārveidoti, turpretī Mazlaicē monofongizēti tieši krītoši intonētie divskaņi. Trešajā izlokšņu grupā monofongizēts katrs *ie* un *uo*.

²⁴⁰ J. Endzelīns, Lgr, 128. lpp.

«Neretas intonāciju grafiski uzņēmumi . . rāda, ka kāpjoši intonētos gaņumus šē runā ar stipru toņa kāpumu un, vismaz līdz patskaņa vidum, pieaugošu intensitāti. Tāds toņa un intensitātes kāpums parasti savienots ar stipru balss saikļu saspriegumu, kas savukārt veicina skaņas sašaurināšanos. Tādā kārtā divskaņos *ie* un *uo* varēja zināmā mērā tikt aizkavēta šaurākās *i-* jeb *u-*skaņas pāreja platākā komponentā; pēdējais, pamazām sašaurinoties, varēja beidzot kvālitātē saplūst ar pirmo komponentu, tā radot gaņu *ī, ū*.

Krītoši intonētajās zilbēs šīs izloknes kurvēs redzams pret vidu pastiprināts gaisa izplūdums, kas liecina par balss saikļu spēju atslābumu, kamdēļ otrā (platākā) divskaņa komponenta izzušanai šai gadījumā nav iemesla.

Tais izloksnēs, kur katrs *ie, uo* > *ī, ū*, pēc Saukas intonāciju uzņēmuma . . spriežot, krītoši intonētajās zilbēs nav tik stipra izdvēsuma patskaņa beigās kā Neretā. Šē tā tad nav tik krasas starpības muskuļu spraigumā starp abām intonācijām, jo arī kr[i]tošā intonācija nerada visai slīpra muskuļu atslābuma, kamdēļ abos gadījumos radusies vienāda pāreja *i-* un *ū-*skaņā. Turpretī tais izloksnēs, kur kāpjošās intonācijas toņa kāpums mazāks, un muskuļu spraigums ne vienā, ne otrā intonācijā nav liels, kā tas redzams, piem. Praulienas, Sērpils, Ērgļu, Katriņas un Biržu intonāciju uzņēmumos, *ie-* un *uo-*skaņa ir palikusi nemainīta.»²⁴¹

Kas vidējs vērojams Mazlaicēnē, kur *ie* > *ī, ūo* > *ū*, bet *iē* > *ei* un *uô* > *ou*, piem., *sīnu*² 'siēnu', *rūka*² < *rūoka*, bet vsk. ak. *seīnu* 'siēnu', *oūga* < *uôga*. «Nemot vērā intonāciju*, jādōmā, ka šē, tāpat kā citās kaimiņu augšzemnieku izloksnēs, no sākta gala bijis [i], ū, vienalga, vai diftongizācija notikusi priekš vai pēc laužuma rašanās (ja pats laužums vecāks par augšzemnieku *i, ū* < *ie, uo*). . Iespējams, ka Mazlaicēnē min. diftongizācijas norisināšanās laikmetā šādā vai tādā kārtā ir

²⁴¹ A. Ābele, Daži sīkumi izlokšņu vokālismā. — Filoloģijas materiāli, R. 1933, 60. lpp.

* Grūti iedomāties, ka no kāpjoši intonēta *ie, uo*, pirmajam komponentam nezaudējot zilbiskumu, varētu rasties *ē, ō*. (A. Ābeles parinde. — M. R.)

attīstījies šai intonācijā stiprāks toņa kāpums nekā citās kaimiņu izloksnēs. Tādā ceļā varēja rasties zināma kvālitātes atšķirība starp nesaspriegto paplato patskaņa sākumu un saspriegtāko vairāk sašaurināto beigu daļu. Sākumā tā varēja būt pāreja no plata *i* resp. *u* šaurākā, bet abu komponentu kvālitātes starpībai vēl palielinoties, varēja rasties *eī*, *oū*. Krītoši intonētās zilbēs, kur tāds patskaņa beigu sašaurinājums nevarēja rasties, *ī*, *ū* palicis nemainīts.»²⁴²

Diftongi no gariem patskaņiem

Plašāk par monoftongizāciju augšzemnieku izloksnēs ir sastopama diftongizācija. Diftongizē dažus garos patskaņus, kā arī diftongiskos savienojumus *-ir-* un *-ur-*, ja tie ir krītoši intonēti.

1. Gandrīz visās augšzemnieku izloksnēs tikusi pārveidota *ī*-skaņa. *ī* diftongizācija ir viena no tām augšzemnieku dialekta pazīmēm, kas sniedzas vistālāk rietumos. Trapenē, Gaujienā, Palsmanē, Lizumā, Tīrzā un citur, kā arī rietumos no šīm izloksnēm, *ī* ticis paturēts.

Vienā izlokšņu daļā (piem., Sausnējā, Pļaviņās, Saikavā un citur) diftongizēts tikai *i²* par *ij*; bet kāpjoši intonētais *ī* ticis paturēts: *tīt*, *mīkla*, bet *tīirs²*, *pātīik* (< *patik*) u. tml.

Katrs *ī* neatkarīgi no intonācijas ir diftongizēts par *ij*, *īj*, *ij*, *ij*, **i* sēlisko izlokšņu lielā daļā un par *ei* nesēlisko izlokšņu vairumā, piem., *drīži²* 'drīz', *mījlā*, *b^eidelēt*, *z^eivoj* 'dzīvo' Grostonā, *vēirs²*, *šeiks* Zvirgzdinē, Pildā un citur.

Tais izloksnēs, kur *ī* ticis diftongizēts, diftongizācija daļēji vērojama arī piedēkļu zilbēs, bet ir arī izloksnes, kur piedēkļu *ī* ticis paturēts. Piemēri: *mīlestīiba²* Grostonā, *mēil'est'eiba²*, *sāul'eit'e²* // *sāul'iēt'e²* Kalupē, bet *zēilita²* Neretā.

ī diftongizāciju augšzemnieku izloksnēs skaidro ar to, ka šī skaņa tur runājama platāk un savā artikulācijā esot nenoteiktāka un nestabilāka skaņa nekā ležzemnieku *ī*.²⁴³ Tas, ka

²⁴² A. A b e l e, Daži sikumi . . . , 60.—61. lpp.

²⁴³ Turpat, 60. lpp.

piedēkļos *i* ticis arī vietumis paturēts nediftongizēts, «... laikam izskaidrojams ar to, ka piedēkļu *i* — kas ir neuzsvērts vai tikai ar palīgakcentu — ir drusku isāks un tāpēc mazāk tiecas pārvērsties par diftongu, sal. austr. vjensk. lok. *muojā* < *mājā*...»²⁴⁴

2. Tais pašās izloksnēs, kur ticis diftongizēts *i*, diftongizēts arī *ū*. Tā vietā tiek runāts *ūu*, *uu*, ^o*ū*, ^e*ū*, *ou*, *eu*, *yu*, *iu*. Vidzemes sēlisko izlokšņu vairumā dzirdam *ū* vietā *ūu*, *uu*, ^o*u*, ^e*u*, piem., *čūuska*², *kūukc*² (< *kūts*) Meirānos, *pl^oūkt*² (< *plūkt*), *mūurs*² (< *mūris*), *kuūlic*² (< *kūlitis*), *b^uūt* (< *būt*) Vestienā, bet *lloūkstę* (< *llūkste*) Bebrenes Kaldabruņā, *cōuka*² (< *cūka*) Dignājā, *škōunc*² (< *šķūnis*) Sunākstē, *brjunc*² (< *brūns*), *djure*² (< *dūre*) Zasā un citur Augšzemes sēliskajās izloksnēs.

Visbiežāk augšzemnieku izloksnēs, sevišķi Latgalē, *ū* vietā lieto *yu* resp. *iu*. Parasti *iu* sastop *ū* vietā vārda sākumā un aiz mīkstiem vai mīkstinātiem līdzskaņiem, kā arī vienā izlokšņu daļā aiz *k*, *g*, piem., *jūura*² (< *jūra*), *gūt*² (< *gūt*), *byūt'* (< *būt*), *myūšs* (< *mūžs*) Kalupē, *iūd'inc* 'ūdēns', *mjusu*² (< *mūsu*) Krāslavā un citur. Pārskatu par *yu* un *iu* lietojumu sniegs latviešu dialektu atlants.

Visretāk laikam *ū* vietā lietojams *eu*. To sastop *ū* vietā Vārkavā, Lašos, Līvānos un citur, piem., *dēumi*² (< *dūmi*), *lēužu*² (< *lūdzu*) Līvānos.

Arī *ū* diftongizācija tiek skaidrota ar to, ka augšzemnieku izloksnēs šī skaņa runājama plašāk un savā artikulācijā nenoteiktāka un nestabilāka skaņa nekā lejzemnieku *ū*.²⁴⁵

3. *ā* > *uo* skat. 280. sk. lpp.

4. *ē* > *ie* skat. 273. sk. lpp.

5. Diftongiskie savienojumi *-ir*⁻² un *-ūr*⁻² augšzemnieku izlokšņu lielā daļā tikuši pārveidoti: *i* un *u* tikuši pagarināti vai arī patskaņa vietā ieviesies divskanis. Sakarā ar to radušās skaņu kopas *-ir-*, *-ēr-*, *-ier-* un *-ūr-*, *-ūor-*. Ļauzti intonētie savienojumi *-ir-* un *-ur-* palaikam palikuši nepārveidoti. «*ir*², *ūr*² pāreja *ier*², *ūor*² šais izloksnēs, man šķiet, vedama sakarā ar

²⁴⁴ J. Endzelīns, Lgr, 140. lpp.

²⁴⁵ A. Abele, Daži sīkumi..., 60. lpp.

šo izlokšņu zilbju konstrukciju un viņu ekspiratorisko vārda akcentu: krītoši intonēto zilbju sākumā stiprs balss saikļu sapriegums, kam seko, ar pastipru izdvēsumu savienots, pilnīgs atslābums. Pēdējam iestājoties, mēle no augstā *i*- resp. *u*-stāvokļa viegli var noslīdēt neutrālākā, sekojošajai *r*-skaņai tuvākā, *ę* resp. *o* jeb *a* stāvoklī, tā radot divskaņus *ie*, *uo*.

Ja, turpretī, tonim kāpjot jeb vismaz pieturoties zināmā augstumā, muskuļu atslābums aizturēts līdz *r*-skaņas sākumam, diftongizācijas iestāšanās tiek aizkavēta. Kā jau augstāk aizrādīju, lauztās intonācijas izruna šais izloksnēs tieš[ā]m savienota ar lielāku vai mazāku toņa kāpumu līdz lauzuma iestāšanās momentam, pie kam pats lauzums še mēdz būt divskaņa otra komponenta sākumā jeb vidū. Tā tad atslābums rodas tikai *r*-skaņā, bet ne kā pāreja starp *i* resp. *u* un *r*; diftongizācijai še nav iemesla.»²⁴⁶

Piemēri: *mīert'*² : *zyrks* (-gs) Zvirgzdinē, *žīerņi*² : *šīrc* (-ds) Bērzgalē, *kūorpe*² : *puņns* Mālpupē, *dūorī*² : *pūrs*² Kalupē u. tml.

Piedēkļu resp. neuzsvērto zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi

Piedēkļu patskaņu kvalitātes pārveidojumi augšzemnieku izloksnēs vismaz daļēji saskan ar pārveidojumiem saknes zilbēs. Tā vienā izlokšņu daļā arī piedēkļos *a* vietā tiek lietots *o* pēc tiem pašiem noteikumiem kā saknes zilbēs, (skat. 267. lpp.), piem., *vosora* (< *vasara*), *runova* (< *runava*) 'runāja' Pildā un citur, turpretī otrā izlokšņu daļā neuzsvērtais piedēkļa *a* ticis saglabāts.

i vietā sastop *y* arī piedēkļos, piem., *mozynoat'* (< *mazināt*) Aknīstē un citur. Tāpat pārveidotī piedēkļu zilbēs var būt arī citi patskaņi un divskaņi. Bet neuzsvērtajās zilbēs ir novērojama arī tāda patskaņu kvalitātes maiņa, kas nav pazīstama saknes zilbēs.

²⁴⁶ A. Ābele, Daži sikumi..., 61. lpp.

Neuzsvērtā zilbju patskaņu kvalitāte augšzemnieku izloksnēs tāpat kā citās latviešu izloksnēs var būt mainījusies uz progresīvās asimilācijas pamata, piem., *lupata* (< *lupata*) Sēlpilī, *ostoņi* (< *ostuņi*) 'astoņi' Zasā, *mašanasc*//*mašinisc* (-ts) Biržos u. c. Progresīvās asimilācijas gadījumu augšzemnieku izloksnēs ir maz.

Vokālisma kvantitātes maiņas

Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs

1. Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tikuši saīsināti saknes zilbju garie patskaņi un divskaņi *ie*, *uo* (retumis *au*) tautosillabiska *r*, *l*, *n*, *m*, *i* un *u* priekšā, piem., *dašs*, ģen. *dāla* Preiļos, *vin* (< *vien*) Lizumā, *taus* (< *tēvs*), ģen. *tāva*² Naujenē u. tml. Saīsinājums radies, lai novērstu pārgaru zilbi.

2. Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tikuši saīsināti vienzilbes vārdu garie patskaņi un divskaņi proklizē, piem., *pi* (< *pī* < *pie*) Alūksnē un citur, *car* (< *caur*) Sunākstē.

3. Daudzās augšzemnieku izloksnēs *i* priekš *k*, kam seko vēl kāds līdzskanis, ticis saīsināts, piem., *mikla* (< *mikla*), *siksta* (< *siksta*), *viksna* (< *viksna*) Kupravā un citur.

4. Dažās sēliskajās izloksnēs, kur aiz gara krītoši intonēta *ū* ticis iesprausts *k*, šā *k* priekšā esošo *ū* pēc tam saīsina, piem., *juks* (< *jūks*) 'jūs', *suktīt* (< *sūktīt*) 'sūtīt' Cesvainē, Dzelzavā un citur.

Piedēkļu garumu saīsināšana

1. Piedēkļu garumu saīsināšana vērojama *j* priekšā, piem., *mozgaju* (< *mazgāju*), *mozgajam* (< *mazgājam*), *kašēju* (< *karsēju*), *dabuju* (< *dabūju*), *kalejs* (< *kalējs*), *orajs* (< *arājs*) Vecgulbenē, *mekl'ēju* (< *meklēju*), *dūmoju*² (< *dūmuoju* < *duomāju*) Kalupē, *mozgoju* (< *mozgoju* < *mazgāju*), *maloju* (< *maluoju* < *mēlāju*) Aulejā un citur.

2. $\bar{u} < uo$ un $\bar{i} < ie$ ticis saīsināts daudzās augšzemnieku izlokšnēs *l, n* priekšā, piem., *veituls* (< *vītuols*), *miruns* (< *mirūns* < *miruonis*) Alūksnē, *komuļš* (< *komūļš* < *kamuolis*), *uōbuļš* (< *uōbūļš* < *ābuolis*) Kalupē, *ūzuts* (< *ūzūls* < *uozuols*), *kūduts* (< *kūdūts* < *kuoduols*) Aulejā un citur. Īsais patskanis piedēklī sastopams parasti attiecīgā vārda visos locījumos, bet iespējams, ka sākotnēji saīsinājums bijis tikai vsk. nominatīva formā, kur garais patskanis atradies tautosillabiska sonanta priekšā. Vēlāk saīsinājums varētu būt ticis vispārināts.²⁴⁷ Jāpiebilst, ka tais pašās izlokšnēs, kur dažos vārdos garais patskanis piedēklī *-uol-*, *-uon-* saīsināts, blakus ir sastopami arī vārdi ar nesaīsinātu piedēkļa patskani, piem., *veitūts*² (< *vītuols*) Aulejā, *kūdūts*² (< *kuoduols*) Kalupē u. tml.

3. Vairākās sēliskajās izlokšnēs ticis saīsināts piedēkļa *i, ū*, kamēr *ē* un *ā* ticis paturēts, piem., *nūo^opēlnit*² (< *nuopelnit*), *dobut* (< *dabūt*) : *sarunāt* Praulienā, Lazdonā.

Liekas, ka *i, ū* ir saīsināti tādēļ, ka tiek runāti ar augstu mēles pacēlumu un tādēļ grūtāk runājami nekā *ā* vai *ē*.

Tais pašās izlokšnēs vērojams, ka *i* tiek saīsināts tikai nebalsīga līdzskaņa priekšā, bet balsīga priekšā garums ticis paturēts, piem., *pelīta* (< *pelīte*), *vedišu, vedisi, vedis*, bet *lābiba* (< *labība*), *bāriba* (< *barība*) Praulienā, Lazdonā.

Visumā piedēkļu zilbju saīsinājumi augšzemnieku izlokšnēs nav tik konsekventi kā lībiskajās izlokšnēs un sastopami samērā reti.

Īsumu pagarinājumi

Daudzās augšzemnieku izlokšnēs sastop vecu uzsvērtu īsumu spontānu pagarinājumu. «Lielāko tiesu tādejādi pagarinātie īsumi ir tikai pusgaļi (piem., Meņģelē), bet dažās izlokšnēs (piem., Secē) tie ir līdzīgi normāliem gaļumiem; arī vienas un tās pašas personas izrunā kvantitāte var svārstīties.. Tiek

²⁴⁷ J. Endzelīns, Lgr, 70. lpp.

pagarināti — tāpat kā austrumleišiem — ne tikai *a* (> *o*) un *e*, bet arī *i* un *u*. — Šos jaunos gaŗumus lielāko tiesu izrunā stiepti, bet dažkārt arī krītoši.»²⁴⁸

Piemēri: *da:rīt*, *zē:stis* Vallē, *lóp^a* (< *lapa*), *vács* (< *vęcs*), *nést* (< *nest*), *désmit* (< *desmit*), *kôza* (< *kaza*), *bôc* (< *bads*) Daudzesē, *dòc²* (< *dadzis*) Varakļānos u. c.

2. Uzsvērts īss patskanis nebalsīga līdzskaņa priekšā kļūst pusgarš vai garš dažās sēliskajās un tām kaimiņos esošās izloksnēs, pie kam pagarinājums tiek runāts ar kāpjošu intonāciju, piem., *ústaba* 'istaba' Praulienā, *driķi* 'griķi' Lazdonā. Nereti garums skaidrāk dzirdams vaļējās nekā slēgtās zilbēs, piem., poc (-ts) blakus *pōša*, *pōšam* Koknesē. (Ap Lejasciemu šādi pagarinātiem patskaņiem ir krītoša intonācija.)

Šais izloksnēs «. ir attīstījies lielākā mērā, nekā vidus izloksnēs, monoftongisku (atvērtu) zilbju tips, ar ko šīs izloksnes tuvojas ziem.-austrumu izloksnēm, bet no otras puses vārda akcents šais izloksnēs nav savienots ar pastiprinātu izdvēs[u]mu, kamdēļ arī še, atvērtām zilbēm rodoties (uzsvērtās zilbes patskanim pagarinoties), nav attīstījušies krītoši gaŗumi. Vispārējais zilbes tips še tuvāks vidus izlokšņu tipam, jo vārda akcents še tāpat kā vidus un tāmnieku izloksnēs dinamisks (savienots ar muskuļu darbības pastiprinājumu..) ..tais izloksnēs, kur pārsvarā dinamiskais vārda akcents (tāmnieku un vidus), īsu patskani saturoša uzsvērtā zilbe ir atvērta, ja seko balsīgs līdzskanis, piem., *la-ba*, bet slēgta, ja seko nebalsīgs, piem., *lap-pa*.., jeb *laĀpa* (vienzilbīgā izrunā, ar nebalsīgu otro a-skaņu); šādos gadījumos līdzskanis zilbisks.. Tā tas, domājams, bijis pirms minēto pagarinājumu rašanās arī Praulienā, Koknesē, Secē u. c. viņām tuvās izloksnēs. Tā kā nu tāda līdzskaņa zilbiska izruna.. savienota ar pastiprinātu muskuļu darbību, šāda zilbe ir dinamiski kāpjoša. Ja nu šāda dinamiski kāpjoša slēgta zilbe, akcenta tipam nemainoties (šai gadījumā izdvēsumam nepastiprinoties), pārvēršas atvērtā zilbē (zilbes robežai rodoties starp patskani un līdzskani: *lā-pa* < *lap-pa*), tad pastiprinātais

²⁴⁸ J. Endzelīns, Lgr, 145. lpp.

muskuļu saspriegums zilbes beigās, kas radies līdzskani zilbiski izrunājot, neizzūd, no kam šā radusies atverta zilbe ar viņas pagarināto patskani kļūst dinamiski.. karpjoša, kā to rāda augšā minētās izlokšnes.»²⁴⁹

3. Sens patskaņa pagarinājums augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir vērojams arī uzsvērtā skaņu kopā *-ij-* un *-uv-* līdzīgi zemgaliskajām izlokšnēm. Patskaņi *i* un *u* šais skaņu kopās tikuši pagarināti pirms *i* un *ū*-skaņas diftongizācijas, jo diftongizācija skārusi arī šo pagarināto patskani. Tādā kārtā augšzemnieku izlokšnēs vajadzētu rasties skaņu kopām *-eij-* un *-yuw-*, *-euv-*, *-ouv-*. «Augšzemnieku izlokšņu vairumā pēc tam *i*, *u* šais diftongos *j* resp. *v* priekšā ir zuduši, piem., *beji* „biji“ Lubānā b. c., *reju* „riju“ Dignājā u. c., *sovans* „sivēns“ Alsviķī, Lejasciemā u. c. vecāka *suvēns* vietā, pag. 3. pers. *šova* Alūksnē u. c., *ševa* Vārkavā u. c. jeb *šyva* Kaunatā u. c. no **šūva* < *šuva* u. c. — Uzsvara ietekmi rāda, piem., *beji* blakus *saciji* Apukalnā, Vecgulbenē u. c. un *šova* blakus *pašuva* Alūksnē..»²⁵⁰

4. Daļā augšzemnieku izlokšņu *-ir²-* vietā tiek runāts *-ir²-* vai *-ēr²-* un *-ūr²-* vietā *-ūr²-*, piem., *vèrvv²* (< *virve*), *nùmērt²* (< *nuomirt*), *kūrpe²* (< *kurpe*), *dūr²* (< *durt*) Lubānā u. c.

5. Lielākajā daļā sēlisko izlokšņu pagarināti visi patskaņi kāpjoši intonēta tautosillabiska *r* priekšā, piem., *o:rt* // *órt* (< *art*), *zy:rks* // *zýrks* (< *zirgs*) Praulienā, *ko:rsc* // *kórsc* (< *karsts*), *za:rt* // *zárt* (< *dzert*), *zý:rks* // *zýrks* (< *zirgs*), *pu:rnc* // *púrnc* (< *purns*) Lazdonā un citur.

Atsevišķās nesēliskajās izlokšnēs un lielākajā daļā sēlisko izlokšņu pagarinājumi sastopami arī laužti resp. kāpjoši intonēta tautosillabiska *l*, *n* un *m* priekšā, piem., *vár'd'e* (< *varde*), *kêit'* (< *ķert*), *záltonc* (< *dzeltāns* (?)), *kôinc* (< *kalns*) Skaistā, *zi:rks* // *zirks* (-gs), *do:rps* // *dórps* (< *darbs*), *go:lva* // *gólva* (< *galva*), *je:mt* // *jémt* 'ņemt', *mu:n* // *mún* 'man' Sēlpilī.

²⁴⁹ A. Abele, Iso patskaņu pagarinājumi nebalsīgu līdzskaņu priekšā. — FBR VII (1927), 110.—111. lpp.

²⁵⁰ J. Endzelīns, Lgr, 147. lpp.

Patskaņu iespraudumi

Anaptikse

Anaptikse nav raksturīga augšzemnieku izlokšņu parādība. Taču Kalsnavā (un citās tās kaimiņu izlokšnēs?) sastopams patskaņa iespraudums aiz līdzskaņa vārda sākumā, piem., *s^atāps* (< *stabs*), *s^utulps* (< *stulbs*), *t^ricināt* (< *tricināt*), *t^araks* (< *traks*) u. tml.

Laikam «..anaptikse šos apstākļos ir spēcīgas troksneņu izrunas sekas, un viņas uzdevums — mazināt superglotālo gaisa spiedienu un līdz ar to arī paaugstināto muskuļu spraiģumu, jo runas orgāniem uz brīdi ieņemot ļoti īsa, nespriegta patskaņa stāvokli, mutēs telpā saspiestais gaiss šai momentā izplūst brīvi. Anaptikse tā tad izpilda te, varētu teikt, ventiļa uzdevumu, atvieglinot zināmā mērā izrunu.»²⁵¹

Epenteze

Epenteze rodas sēliskajās izlokšnēs sakarā ar velāro patskaņu *a, ā, o, u, ū* un divskaņa *uo* pārskaņu nākamās zilbes palatālā patskaņa ietekmē. Skat. 279. skk. lpp.

Patskaņu zudums

Piedēkļu patskaņu zudums augšzemnieku izlokšnēs sastopamas vēl retāk un nekonsekventāk nekā garumu saīsinājums.

Līdzīgi kā citās latviešu izlokšnēs piedēkļu īsie patskaņi var būt zuduši blakus *j*-skaņai, piem., *sācejšē* (< *sacijuse*) 'sacījusi' Barkavā, *mozgūoišē*² (< *mozguojuse* < *mazgājuse*) 'mazgājusi' Zvirgzdinē.

²⁵¹ A. Ābele, Anaptikse Kalsnavas izlokšnē. — Ceļi VII (1936), 92.—93. lpp.

Zūd dažkārt neuzsvērti saknes patskaņi arī salikteņu otrā daļā, piem., *pašceit'* (< *pasaceit* < *pasacit*), *našceit'* (< *ņšacit*), *šūkor*² (< *šūvokor* < *ššovakar*) Kalupē.

Kontrakcija

Kontrakcija augšzemnieku izloksnēs, šķiet, sastopama biežāk nekā citos latviešu valodas dialektos. Negācijas *na* patskaņa kontrakcija ar nākošās zilbes patskaņi vai divskani tur vērojama tādos gadījumos, kur ležzemnieku izloksnēs kontrakcija nav iespējama, piem., *nàtrast*² (< *naatrast*), *nàizort*² (< *naaizort*) 'neaižart' Alūksnē, *nā^ezmirst* (< *naaizmirsti*) Sausnējā, *nàut* (< *naaut*) 'neaut', *nāšt'* (< *naāst*) 'neest' Pildā un citur.

Kontrahēti augšzemnieku izloksnēs arī citu priedēkļu patskaņi ar sekojošās zilbes patskaņi resp. divskani, piem., *pāšt'* (< *paāst*) 'paēst' Pildā, *pā^eds* (< *paēdis*) Sausnējā, *jād* (< *jāēd*) Tirezā u. tml.

Kontrahējot patskaņus, no kuriem viens ir lauhti intonēts, Pildā rodas krītoši lauhta intonācija, piem., *pāšt* (< *paēst*). Citādi kontrahētie garumi augšzemnieku izloksnēs ir krītoši intonēti.

Gala zilbju vokālisms

Vokāļu kvalitātes pārveidojumi gala zilbēs augšzemnieku izloksnēs sastopami tikai dažos gadījumos.

1. Plaši izplatīta parādība augšzemnieku dialektā ir *-e* pārveidojums par *-e*, kas dažās izloksnēs ticis tālāk pārveidots par *-a*, piem., *mut'e* (< *mute*), *up'e* (< *upe*) : *pīra*² (< *piere*), *capura* (< *čepure*) Zvirgzdinē, Kalupē un citur, *prīd'ā*² (< *priede*) : *pīra*² (< *piere*) Nirzā, *drēbe*² (< *drēbe*), Dignājā, *žērvē* (< *dzērvē*) Lazdonā, Praulienā un citur.

-e gala zilbē vietumis tik plats, ka faktiski skan kā *a* arī aiz citiem līdzskaņiem, ne tikai aiz *r*.

2. Galotne *-es* izlokšņu lielā daļā pārvērtusies par *-is*, bet *-as* par *-ys*, izņemot gadījumus, kur *-as* atrodas aiz *j*, mīkstiem vai mīkstinātiem līdzskaņiem un dažkārt aiz *k*, *g*, kur tad radies *-is*, piem., vsk. ģen. *mul'is* (< *mutes*), *agl'is* (< *egles*), *motys* (< *malas*) Zvirgzdinē, *mūol'is*² (< *mātes*), *solys* (< *salas*), *rūkis*² (< *ruokas*) Nirzā u. tml.

Šo parādību uzskata par fonētiski radušos. Šai sakarā A. ĀBELE raksta: «Vidus izloksnēs mēs *s*-skaņu runājam ar samērā zemu, *a*-skaņai tuvu mēles vidus stāvokli, kas, kā palātālo, tā arī labiālizēto patskaņu priekšā, tikai nedaudz pielāgojas pēdējiem. Turpretim tais izloksnēs, kur atšķir divus *s*-skaņas variantus — nemīkstinātu un mīkstinātu, viņu artikulācija ir attālinājusies no minētā neutrālā stāvokļa: pirmais (*s*) skan dobāk nekā vidus dialektā, tā tad mēle te, acīm redzot, pret vidu tiek pacelta augstāk un, varbūt, atvilktā arī vairāk atpakaļ, t. i., tuvāk *u*-skaņas stāvoklim; otrā gadījumā (pie *ś*) mēles priekšējā daļa tuvojas *i* stāvoklim. Jāņem vērā, ka šais izloksnēs tautosillabiskus līdzskaņus mīkstina, kā zināms, arī aiz palātāliem patskaņiem. Šādos apstākļos kļūst saprotama arī minētā patskaņu maiņa. Neuzsvērtajās gala zilbēs, kur patskaņu artikulācija jau pati par sevi nenoteiktāka, patskanis viegli var pielāgoties sekojošās tautosillabiskās *s*-skaņas izrunai: no vienas puses, nemīkstinātā *s* priekšā mēle jau patskani runājot paceļas augstāk, no kam *-as* vietā rodas *-ys*, no otras puses, pielāgojoties palātālizētajam *ś*, *-eś* vietā rodas *-iś*.»²⁵²

3. Atvērtās gala zilbēs vienā Latgales izlokšņu daļā *-i* > *-e*, *-u* > *-o*, piem., *lobe* (< *labi*), *sylo* (< *silu*) Baltinavā un citur.

Liekas, ka šī parādība ir radusies sakarā ar to, ka augšzemnieku izloksnēs gala zilbju īsos patskaņus tiecas izrunāt ar zemāku mēles pacēlumu nekā vidus dialektā. Tā rezultātā *-e* > *-ę* resp. *-a*, *-i* > *-e*, bet *-u* > *-o*.

4. Dažās augšzemnieku izloksnēs *ai* gala zilbēs pārvērties par *-ei*, piem., *ā-celmu* vsk. dat. formā. Tā Ciblā runā *šivei*²

²⁵² A. Ābele, Augšzemnieku *-ys*, *-is* < *-as*, *-es*. — Ceļi V (1935), 56.—57. lpp.

(< *sievai*), vietn. vārda *kura* vsk. dat. forma *kurei* u. tml. Arī šai gadījumā laikam jādomā par abu skaņu — *a* un *i* artikulācijas tuvinājumu neuzsvērtā pozīcijā.

Garu patskaņu un divskaņu saīsinājumi gala zilbēs nav sevišķi raksturīgi augšzemnieku izloksnēm. Diezgan parasts augšzemnieku izloksnēs ir garā patskaņa resp. divskaņa saīsinājums dsk. dat. un instrumentāļa formā tautosillabiskā *m* priekšā, piem., *kùkìm²* (< *kuokiem*), *vèļjìm²* (< *vējiem*), *gaiļim²* (< *gaiļiem*), *rùkom²* (< *ruokām*) Nirzā, *dùoržim²* (< *dārziem*), *brùoļim²* (< *brāļiem*), *solòm²* (< *salām*), *sàirhēm²* (< *saimēm*) Sakstagalā, *koñnim²* // *koñnim*, *čèļim²* // *čèļim*, *meitòm²* // *meituòm* Baltinavā un citur.

Gala zilbes garā patskaņa saīsinājums sastopams palaikam arī pagātnes dsk. 1. personas galotnē, kas tur varētu būt radies tautosillabiskā *m* ietekmē. Bet ar īsu patskani tiek runāts arī 2. personas galotnes patskanis, tādēļ liekas, ka sākotnējo fonētisko saīsinājumu ir aizstājis morfoloģisks jauninājums. Piemēri: *b'èjàm²* 'bijām', *b'èjat* 'bijāt', *gùojàm²* 'gājām', *guòjat²* 'gājāt' Baltinavā.

Gala zilbju garo patskaņu un divskaņu saīsinājums Skrīveros līdzīgs lībiskajām izloksnēm, piem., vsk. lok. *upite* (< *upitē*), dsk. lok. *gonus* (< *ganuos*), inf. *ispūltis* (< *izpūlēties*) u. tml.²⁵³

Gala zilbju patskaņu *z u d u m s* vērojams šādos gadījumos.

1. Augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir zudis gala zilbē *i* sekojoša *s* priekšā, ja nerodas neērtas līdzskaņu kopas, piem., *brùoļš²* (< *brālis*), *kùrmuļš²* (< *kurmulis*) 'kurmis', *začš* (< *zaķis*), *brùol'èič²* (< *brālitis*), *latvūč²* (< *latvietis*), *pavasars* (< *pavasaris*), *kl'ieč²* (< *klētis*), *šitč* (< *sirdis*) Pildā, *bròls²* (< *brālis*), *gùs²* (< *guovis*) Zasā, *brà^els²* (< *brālis*), *vèļsc²* (< *valstis*), *mēnc²* (< *manis*) Liezērē, *brùol'š²* (< *brālis*), bet *b'iègl'is* (< *bēglis*) Zvirgzdinē, *žèimuļš²* (< *zimulis*), *čirš²* (< *cirvis*), *sitč* (< *sirdis*), *bràučš²* (< *braucis*), *dūmauļš²* (< *dūmavis*) 'domājis': *aūgl'is*, *čepļis*, *eļkšņiš²* 'alksnis', *kakiš* (< *kaķis*), *zùoģiš²* (< *zāģis*), *zagļis* Kalupē un citur.

²⁵³ J. Endzelīns, Lgr, 70. lpp.

Kā no piemēriem redzams, patskaņa *i* zudums nav saistīts ar kādu noteiktu morfoloģisku formu, bet pozīciju *-s* priekšā.

2. Palaikam *-s* priekšā augšzemnieku izlokšnēs zudis arī *u*. Taču *u* zudums nav vairs tik konsekvents kā *i* zudums. Visos gadījumos *s* priekšā *u* zudis tikai dažās dziļo augšzemnieku izlokšnēs: Barkavā, Viļānos un citur, piem., dsk. ak. *zyřks* (< *zirus*), *čēļš²* (< *celus*), *cūoļš²* (< *cāļus*), tag. akt. divd. vīr. dzimtes vsk. nom. *aš* (< **asus* < **ęsus*) 'esot', *dūc* (< **duodus*) 'dodot', *ēims²* (< **eimus*) 'ejot' Varakļānos.

«Ja *u*-skaņai zūdot rodas neērta līdzskaņu kopa, tad Barkavā tādu *u* aizstāj ar *y*, piem., daudzsk. ak. *medņys* u. c. blakus *apeiņč* < *apiņus*, *kūks* < *kuokus* u. c.»²⁵⁴ Līdzīga parādība sastopama vēl citās augšzemnieku izlokšnēs. Tā Varakļānos ir nākotnes akt. divdabja vīr. dzimtes vsk. nominatīva forma *dūškys* (< **duošus*) 'došot', *iškys* (< **iešus*) 'iešot'. Skat. arī 336. sk. un 374. skk. lpp.

3. Atsevišķās augšzemnieku izlokšnēs gala zilbēs ir zuduši ne tikai minētie patskaņi — *i*, *u* sekojoša *-s* priekšā, bet arī citās pozīcijās. Bez tam var būt zuduši arī vēl citi īsie patskaņi. Tā Preiļos sastopamas formas *rūk²* (< *rūku* < *ruoku*), *vesš* (< *vesšu*) 'vedišu', *bāk* (< *bāgu* < *bēgu*) (pag.), *mōt²* (< *mōti* < *māti*), Skrīveros *plot* (< *plata*), *rūn²* (< *runa*), *pēl²* (< *pele*) u. tml.

Konsonantisms

Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju

Lielākā daļa augšzemnieku dialekta līdzskaņu atbilst latviešu literārajā valodā un citos latviešu dialektos sastopamajām skaņām. Tie ir līdzskaņi *b*, *c*, *č*, *z*, *ž*, *d*, *f*, *g*, *ģ*, *x*, *j*, *k*, *ķ*, *l*, *ļ*.

²⁵⁴ J. Endzelīns, Lgr, 88. lpp.

m, n, ņ, ņ, p, r, s, š, t, v, z, ž. Bez šīm skaņām augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopami arī līdzskaņi *b', ć, ģ, ž, ģ, d', g, k, l', m, n, p, r, s, š, t', v, z, ž, ž* un citi.

f- un x-skaņas vietā arī augšzemnieku izlokšnēs palaikam lieto *p* resp. *k*, piem., *përma*² 'ferma', *pabryka* 'fabrika', *kopeja* 'kafija', *soukoš* 'sovhozs', *tékñika* 'tehnika' Dagdā un citur.

Diezgan daudzās augšzemnieku izlokšnēs nav viegli nošķirt mikstinātos līdzskaņus *l', n* no mikstajiem — *l, n*. Sakarā ar to ne visos izlokšņu aprakstos šīs skaņas apzīmētas pareizi, t. i., ne visur pareizi norādīta to lietošana. Šo līdzskaņu artikulāciju izpētīt eksperimentāli ir ļoti nepieciešams. Tāpat eksperimentāli pētīt vajadzētu Vidzemes sēlisko izlokšņu *l*, kādu runā, piem., vārdos *lūo^opi²*, *vilciēnu²* Praulienā un citur. Dažās izlokšnēs sastopami vēl citi artikulācijas ziņā īpati līdzskaņi. Līdzskaņu artikulācijas eksperimentāla pētīšana augšzemnieku izlokšnēs ir ļoti vajadzīga.

Līdzskaņu kvantitāte augšzemnieku izlokšnēs pa daļai saskan ar līdzskaņu kvantitāti ležzemnieku izlokšnēs un literārajā valodā, pa daļai atšķiras no tās.

1. Augšzemnieku izlokšņu vienai daļai vismaz senāk bijuši sveši gari resp. dubultoti plūdeņi un nāseņi. Ležzemnieku izlokšnēs gari sonanti ir sastopami uz asimilācijas pamata vai aizgūtos vārdos, piem., *mēlla* (< *mēlna*), *pañna* (vlv. *panne*) u. tml. Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā asimilācijas skaņu kopā *ln* nav, piem., *vųtnāiņe²* literārā forma — *villaine*, *mél'nèica²* 'mellene' Dagdā un citur. Skat. arī 300. lpp.

Aizguvumos garu sonantu vietā runā vai nu vienu resp. īsu sonantu, piem., vsk. lok. *stal't* 'stalli' Dagdā, *kona* 'kanna', *tona* 'tonna', *stašs* 'stallis', *bušs* 'bullis' Ķalupē, *staļeic* 'stallītis', *kona* 'kanna' Aulejā, *stāls* 'stallis', *kona* Praulienā, *čemis* 'ķemmes' Dignājā, gan arī otru sonantu aizstāj ar citu skaņu, piem., *ēļņe²* 'elle', *bāļva²* 'baļļa', *narvōt* 'nerrot' Lubānā, *nārvs²* 'nerrs', *iznārōt²* 'iznerrot' Dignājā, *āl'ņe²* 'elle' Zvirgzdinē, Dagdā, *ēļņe²* 'elle' Ķalupē u. tml. Tikai literārās valodas ietekmē arī šais izlokšnēs vienā otrā vārdā, iespējams kopā ar pašu vārdu,

ir ienācis garš resp. dubultots sonants, piem., *ķēmmē*² (laikam vecāka *sū:sēklis* vietā), *ķārra*² (laikam *to:čka* vietā) Lazdonā, Praulienā, *pōnna*² 'panna' (*skovūorda*² vietā), *ķēhmīš*² 'ķemme' (*greb'īnīš* vietā) Kalupē un citur.

2. Gari svelpeņi un šņāceņi augšzemnieku izloksnēs ir sastopami.

a) Verbālsubstantīvos ar *-šana* resp. augšzemnieku *-šona*, ja vārda darinātājcelms beidzas ar *s, z, t, d*, piem., *vēššona* 'vešana', *ņeššona* 'nešana' Aulejā, *snāuššona*² 'snaušana' Kalupē un citur.

b) Gari šņāceņi un svelpeņi sastopami arī to I konjugācijas verbu nākotnes formās, kam sakne beidzas ar *s, z, t, d*, piem., 1. pers. *ņeššu*, 2. pers. *ņešsi*, 3. pers. *ņeš*, dsk. 1 pers. *ņeššim*², 2. pers. *ņešsit'* (no *ņešt' < nest*); *vēššu*, *vēšsi*, *vēš*, *vēššim*², *vēššit'* (no *vēšt' < vest*) u. tml. Dagdā un citur.

c) Gari svelpeņi sastopami tagadnes divdabjos ar *-us > -s* no iepriekš raksturotajiem vārdiem, piem., *naš* (< **ņesus*) 'nesot' Kalupē un citur.

d) Gari svelpeņi sastopami vārda beigās, zūdot *i*-skaņai aiz *c, (z), z, s*, piem., *naš* (< *nazis*), *kvīš*² (< *kviesis*) Kalupē, *vēčš* (< *vecis*), *acš* (< *acis*), *māučš*² (< *maucis*) Dagdā un citur.

e) Gari svelpeņi un šņāceņi augšzemnieku izloksnēs rodas arī no skaņu kopām *-žs, -šs, -ss* vārdu beigās, piem., *meš* (< *mežs*), *vyš* (< *viss*) Dagdā, *moš* (< *mazs*) Kalupē un citur.

f) Gari šņāceņi sastopami verbāladverbos ar *-šus*, piem., *vēššus* Gulbenē un citur.

3. Citu līdzskaņu dubultojuumi augšzemnieku izloksnēs var rasties morfoloģiskās sadurās, piem., *abbrēinuôt*² 'apbrīnuot', *isšpišt'* (< *izspiest*), *addūt'* (< *atduot*) Kalupē, *izžīšt'* (< *uzziest*) 'uzziedēt', *appēit'* (< *appīt*) Dagdā, *pliggatvs* (< *plikgalvis*), *abbēršt* (< *apberzt*) Jaungulbenē un citur.

Pārmaiņas konsonantismā

Asimilācija

Regresīva daļēja asimilācija kontaktā

1. Asimilācija balsīguma ziņā augšzemnieku izloksnēs ir tāda pati kā citur latviešu valodā, proti, balsīgs troksnenis nebalsīga priekšā zaudē balsīgumu un nebalsīgs troksnenis kļūst balsīgs balsīga priekšā, piem., *iscapt* (< *izcept*), *varks* (< *vērģs*), *nazdams* (< *ņēsdams*) Lazdonā u. tml. arī citur.

Regresīvā asimilācija augšzemnieku izloksnēs vērojama arī tais gadījumos, kur balsīgs troksnenis nokļuvis nebalsīga priekšā, zūdot kādam patskanim, piem., dsk. ak. *zyfks* (< *zirus*) Varakļānos, *véš* (< *vēzis*), *bolûc* (< *baluodis*), *šitc* (< *sirdis*) Dagdā un citur.

2. Asimilācija, kas saistīta ar *t*, *d* saliedējumu ar sekojošu *s*, *š*, *t*. i., pozicionāla afrikātas rašanās augšzemnieku izloksnēs ir diezgan bieži novērojama parādība. Pozicionāla afrikāta te rodas ne tikai tādos gadījumos, kur literārajā valodā, piem., *skāisc²* (< *skaists*) Dagdā un citur, bet arī tos gadījumos, kur starp skaņām *t*, *d* un *s* ir neapzināta morfoloģiska robeža, piem., *acadûl'* (< *at-sa-dûl'*) 'paļauties', *aca-it'* (< *at-sa-it'*) 'izvesēloties', *galckal's* (< *galdsgalis* ?) 'dēļa gals, atgriezums' Dagdā, *acaràita²* (< *at-sa-raita*) 'atrotās, uzlokās', *acameļ* (< *at-sa-mij*) 'atmijas, mainās', *acačeļ* (< *at-sa-ceļ*) 'atceļas' blakus *atsýlda²* (< *atsilda*) Aulejā u. tml.

Pozicionāla afrikāta augšzemnieku izloksnēs rodas arī tais gadījumos, kad *t* resp. *d* nokļūst *s* priekšā, zūdot starp tiem patskanim, piem., *najiēc* (< *najieds* < *ņēdis*), *pajiēc* (< *paēdis*) Aulejā, *krýc* (< *kritis*) Dagdā, *lā:toiec²* (< *latvietis*) Praulienā u. tml.

Pozicionāla afrikāta augšzemnieku izloksnēs ir radusies arī skaņu kopā *-ns-*, *-ņš*, iespraužot *t* starp *n* resp. *ņ* un *-s* resp. *-š*, piem., *mūnc²* (< *munš*) 'mans', *lūncāklys²* (< *linsēklas*), *rat'ēñc²* (< *ratenš*) 'ratiņš' Dagdā un citur.

3. Līdzskaņi *s, z, l, n* sekojošu mīkstu, mīkstinātu (vai kādreiz mīkstinātu) līdzskaņu, kā arī *š, ž, č, ģ* priekšā ir pārvērtušies par *š* vai *ś*, *ž* vai *ź*, *ļ* vai *ł*, *ņ* vai *ń*, piem., *pal't'ē* 'pelķe', *pal'su*, *žel'žy* Dagdā, *kal't'ēt'*, *pel'nē²* 'pelnīja', *vil'kl'²* Pildā, *tūl'pē²*, *kāl'su²* Zvirgzdinē, *gul'ba* (< *gul'bjā*) Līvānos, *škel'ma* (< *škel'mja*) Lizumā, *maļ'sona* (< *maļ'sana*) Preiļos, *mēļ'nīc* (< *melnis*) Viļakā u. tml.; *žīš'mu* // *žīš'mu* (< *dziesmju*), *duš'mu* // *duš'mu* (< *dusmju*), *pūuš'l'is²*, ģen. *pūuš'l'a²*, *šl'ikš'nīs²*, *zvaigž'nē* Dagdā, *Aņžš* (< *Andžs*) Ērgļos u. tml.

4. Palatalizētu līdzskaņu priekšā augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tiek palatalizēti arī citi līdzskaņi, ne tikai *s, z, l, n*, piem., *d'v'ēš'el'ē²*, *pu'okš* (< *pāksts*) Pildā, *b'ēft'²* Zvirgzdinē u. tml. Šai ziņā augšzemnieku izlokšnes būtu eksperimentāli pētījamas, jo aprakstos daudz nekonsekvenču.

5. Atsevišķos vārdos augšzemnieku izlokšnēs sastopama asimilācija skaņu kopā *-md-, -mt-*, piem., *rīndanc²* (< *rimdāns*) 'remdens', *dīndēt'²* (< *dimdēt*), *sōnc²* (< *samts*) Gulbenē, *rōndōnc²* (< *ramdāns*) 'remdens' Dagdā, *junc* (< *jumts*) Vestienā u. tml.

6. Reti vērojama asimilācija skaņu kopā *-np-* resp. *-nb-*, piem., *vīmpac'mīl'²* (< *vienpadsmit*) Dagdā, *vypacmit* (< *vienpadsmit*) Biržos un citur.

7. Augšzemnieku rietumu izlokšnēs sastop arī *n* pārveidojumu par *ŋ* sekojošā *k, g* priekšā, piem., *skōŋgals²* (< *skangals*) Jaungulbenē. Praulienā, Lazdonā runā *brāŋks²* (-gs), *stōŋgas²* (< *stangas*), bet Kupravā un citur *krūnka²*, *dūnka²* u. tml. Augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā *k, g* priekšā tiek runāts dentālais *n*. Iespējams, ka *n* dentālā izruna šai pozīcijā ir radusies slavu valodu ietekmē.

Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā

Šāda asimilācija augšzemnieku izlokšnēs rodas sakarā ar asimilāciju balsīguma ziņā, piem., *addu'ot* (< *atduot*) Lazdonā un citur, *išš'is't'* (< *izsist*) Viļakā un citur. Arī svelpeņi var asimilēties sekojošam šņācenim, piem., *išš'aul²* (< *izšaut*) Lazdonā u. tml.

1. Aiz *j, r, l, ņ, ģ, ķ* svelpenis *s* augšzemnieku izloksnēs mazākā mērā ir pārvērties par *š* nekā leļzemnieku izloksnēs.

a) Savienojumi *-ķs, -ģs* augšzemnieku izloksnēs gandrīz nav sastopami, piem., *zakš* (< *zaķis*) Krāslavā, *z°àģš²* (< *zāģis*) Lejasciemā. Parasti *-ķis, -ģis* ir pārvērti par *-ķis, -ģis* vai *-čš, -ģš* resp. *-čš, -ģš*, ja *i* starp *ķ, ģ* un *s* ir zudis, piem., *kačš, zuoģš*.

b) Aiz *ņ* resp. *ń* < *nj* visās izloksnēs *s* ir pārvērties par *š*, kas sakarā ar *t* iespraudumu šādā skaņu kopā tālāk pārvērts par *č*, piem., *akmiš'ēnč* 'akmentiņš' Dagdā un citur, *d'iel'ēnč²* 'dēliņš' Rēznā, *zāriņč* (< *zariņš*), *gāliņč* (< *galiņš*) Lazdonā, Praulienā un citur.

Dažās izloksnēs šāda asimilācija sastopama arī gadījumos, kad *ņ* un *s* ir nokļuvuši blakus, zūdot svelpēja priekšā *u*-skaņai, piem., *žeņč* (< *žeņš* < *zeņš* < *zeņus*) Kalupē, *akmiņč²* (< *akmiņus*), *apēiņč²* (< *apiņus*) Stirnienē un citur.

c) Aiz *ļ* resp. *l'* < *lj* augšzemnieku izloksnēs *s* var būt pārvērts par *š*, piem., *zaļš, čelš* Zvirgzdinē, *zalš, čelš* Dagdā un citur. Bet *s* šai pozīcijā var būt arī paturēts, piem., *ceļs, teļs* Lazdonā, Praulienā un citur.

Dažās izloksnēs šāda asimilācija sastopama arī tad, ja *-s* priekšā zudis *u*, piem., *bruoļš²* (< *bruoļs* < *brāļus*) Kalupē, *zaļš* (< *zaļus*), *čelš* (< *ceļus*) Stirnienē un citur.

d) Aiz *r* < *rj* augšzemnieku izloksnēs palaikam sastop *s* un nevis *š* kā leļzemnieku izlokšņu vairumā, piem., *kars* 'karš', *vars* 'varš', *gars* 'garš' Zvirgzdinē, Dagdā un citur, *ģers* (< *gars*) 'garš' Lazdonā un citur.

e) Aiz *ń* un *l'*, kas radušies palatālo patskaņu ietekmē, augšzemnieku izloksnēs nav *s* pārveidojuma par *š*; palaikam *s* (> *c*) tad palatalizēts, piem., *akmiņč* (< *akmins*) 'akmens' Dagdā, *šālš²* 'šalle' Zvirgzdinē.

f) No *-js* aiz lūpeņiem augšzemnieku izlokšņu vairumā nav radies, piem., *ūģiš²* Stirnienē, *ūieiš²* Rēznā u. tml. arī citur. Alūksnē, Lejasciemā un citur, *slapņiš* Stirnienē un citur. *š* sastopams šādā pozīcijā dažās rietumu izloksnēs, piem., Trapenē.

Primāros nomenos ar *-js* tikai nelielā izlokšņu daļā ir sastopams *š*, piem., *vēš* Palsmanē, Kaldabruņā, *vējš* Ilūkstē, *viesš*² Līksnā. Augšzemnieku izlokšņu vairumā tādā pozīcijā *š* nav radies, piem., *vējš*² Stirnienē, *vīeiš*² Rēznā u. tml. arī citur.

Atvasinājumos ar *-tājs*, *-ājs* un *-ējs* vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir sastopams *š*, piem., *orāš* (< *arājs*) Palsmanē, *oroš* Lašos, *kal'ies* Lašos un citur. Taču augšzemnieku izlokšņu vairumā *s* nav pārvērties par *š* šādos atvasinājumos, piem., *runuōtuoiš*² (< *runātājs*), *kal'ēiš*² (< *kalējs*), *orūoiš*² (< *arājs*), *vosorūoiš*² (< *vasarājs*) Stirnienē, *šiejieiš*² (< *sējējs*), *ādūoiš*² (< *ēdājs*), *lašeituoiš* (< *lasītājs*) Rēznā, *orōiš*² (< *arājs*), *sējējš*² (< *sējējs*) Dignājā, *orāis*, *sējējis* Lazdonā u. tml.

Arī pag. aktīvā divdabja vīr. dzimtes vsk. nominatīva formā augšzemnieku izlokšnēs nav sastopams *-š* < *-s*, bet *-s* vai *-s*, piem., *skrējš*, *gāis*, *dārūiš*² (< *darijis*) Lazdonā, *darieiš* (< *darijis*), *žīduoiš* (< *dziedājis*) Nirzā u. tml.

Progresīva pilnīga asimilācija kontaktā

1. Arī daļā augšzemnieku izlokšņu ir sastopama asimilācija skaņu kopā *-ln-* > *-ll-*, piem., *villa*² (< *vilna*), *dālla*² (< *dēlna*), *pālli*² (< *pēlni*), *pīlligi*² (< *pīlnīgi*), *pīls*² (< *pīlns*), *māls*² (< *mēlns*), *mīls*² (< *milns*) 'milna', bet *koīnc* (< *kalns*), *soīna* (< *salna*), *vilnē* (< *vilnis*) Gulbenē. Augšzemnieku izlokšņu lielā daļā *-ln-* nav pārveidots, piem., *māīnc*², *vūtīna*², *pūtīnc*² Stirnienē un citur, skat. arī 295. lpp.

Gulbenē asimilācija notikusi arī skaņu kopā *-lŋ-* > *-ll-*, piem., *pēlla*² (< *peļna*).²⁵⁵

2. Daļā augšzemnieku izlokšņu tiek asimilēts vārda beigās *s* iepriekšējam *c*, *č*, *š* (kas var būt radušies arī no *з*, *ж*, *ж*); piem., *gaiš* (< *gaišs*) Gulbenē, *gāiš*² (< *gaišs*), *šveš* (< *svešs*), *myūš* (< *mūšs*), *spūš* (< *spuožs*) Dagdā, *skruč* (< *skručs* < *skru-*

²⁵⁵ J. Endzelīns, Lgr, 207.—208. lpp.

ķis), *kač* (< *kaķis*), *zūoč²* (< *zāģis*), *meš* (< *mežs*), *gàiš²* (< *gaišs*) Stirnienē un citur.

Ir arī tādas izloksnes, kur progresīvas asimilācijas šai pozīcijā nav, piem., *svešs*, *mešs* (< *mežs*), *vacs* (< *vęcs*) Sausnējā, Dzelzavā, Viļānos un citur.

Regresīva asimilācija atstatumā

izloksnēs sastopama retāk, piem., *šeše* (< *seše* < *seši*) Baltīnavā, *ģiģēls²* 'ķieģelis' Alūksnē u. c. Izlokšņu aprakstos šie asimilācijas gadījumi minami.

Progresīva asimilācija atstatumā

izlokšņu aprakstos tikpat kā nav minēta. Visplašāk šāda asimilācija sastopama laikam *čūskas* vārdā: *čouška* Neretā. *čeuška* Lašos un citur.

Vokalizācija

v vokalizēšanās vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir pazīstama, bet atšķiras no šās pašas parādības lejzemnieku izloksnēs. Aiz īsa patskaņa tautosillabisks *v* te nezaudē pilnīgi savu līdzskaņa raksturu, nekļūst par tīru *u*. Sakarā ar to fakultatīvais divskanis, kas veidojas šai gadījumā, atšķiras no īstā divskaņa, piem., *sāuš²* (< *sauss*), bet *saus* (< *savs*), *taus* (< *tavs*), *teu* (< *tev*) Alūksnē. *v* te kļuvis par nezilbisku *u*, bet ne par zilbisku divskaņa otru komponentu.²⁵⁶ Dažās izloksnēs tautosillabisks *v* pat nevokalizējas aiz īsa patskaņa.

Aiz gariem patskaņiem vai divskaņiem *v* vai nu kļuvis par *u*, vai arī dažās izloksnēs pārvērties par *f*, piem., *krijus²* (< *krievs*), *tāus²* (< *tēvs*) Dagdā, bet *tāfs²* (< *tēvs*) Pļaviņās.

j vokalizēšanās augšzemnieku izloksnēs ir sastopama. Arī šai gadījumā aiz īsa patskaņa *j* palaikam nav zaudējis pilnīgi

²⁵⁶ A. Ābele, Fōnētikas sikumi, I, — FBR XIII (1933), 159. lpp.

līdzskaņa raksturu — nav kļuvis par divskaņa otru zilbisku sastāvdaļu, piem., *ai* (< *ej*), *l'ēis* (< *lējis*) Dagdā.

Palatalizācija

Visi līdzskaņi, izņemot palaikam *r*, *š*, *ž*, *č*, *š*, augšzemnieku izlokšņu lielā daļā tiek palatalizēti *i*, *ī*, *ie*, *iu*, *e*, *ē*, *ē*, *ē*, *ei*, *ēi* priekšā, kā arī mikstinātu līdzskaņu priekšā (par to skat. 298. lpp.). Līdzskaņi palaikam tiek palatalizēti ne tikai celma beigās kā lībiskajās izloksnēs un arī daļā sēlisko izlokšņu, bet katrā pozīcijā palatāla patskaņa priekšā. Palatalizācija sastopama arī tad, ja jau aizvēstures posmā ir noticis palatāla patskaņa zudums gala zilbē. Vienā izlokšņu daļā tiek palatalizēts arī tautosillabisks *s*, *t* aiz palatāla patskaņa.

Piemēri: *mùot'ē²* (< *māte*), *véšl'* (< *vest(i)*), *čèirul's²* (< *cīrulis*), *mēš 'mēs'*, *kl'ēc²* (< *klēt(i)s*), vsk. ģen. *mùot'is²* (< *mātes*), *tu čel'is* 'tu celies' Dagdā, *véđ'it!* 'vediet' // *vađat* 'vedat' Andrupinē un citur.

Palatalizācijas stiprums visās augšzemnieku izloksnēs nav vienāds. Tāpat ne visi līdzskaņi tikuši vienlīdz stipri pakļauti palatalizācijai. Sēliskajās izloksnēs Vidzemē palatalizācija ir ļoti vāja un gandrīz nav uztverama. Visstiprāk palatalizē *l*, *n*, *s*, *z*, arī *t*, *d*, *c*, *z*, tātad priekšējos mēleņus. Dažās izloksnēs *l'* un *n'* tiek palatalizēti tik spēcīgi, ka tiek runāti jau kā *l*, *n*.

l, *n* gaidāmā *l'*, *n'* vietā vienā izlokšņu daļā tiek runāti palatalizētu līdzskaņu priekšā un gadījumos, kur aiz *l*, *n* ir zudis *i*, piem., *il'gi²*, *pil's²* (< *pilis*), *šun'c²* (< *sunis*), *škiun'c²* (< *škūnis*), *čuoļ's²* (< *cālis*) u. tml. Kalupē.

Lūpeņi un aukslējeņi vismaz vienā augšzemnieku izlokšņu daļā mazākā mērā ir pakļauti palatalizācijai nekā zobeņi. Tā Dagdā netiek palatalizēti *p*, *b*, *v*, *m*, *k*, *g* tais gadījumos, ja palatālais patskanis aiz tiem zudis vai arī šie līdzskaņi atrodas vienā zilbē ar iepriekšēju palatālu patskāni, piem., *kūrmš²* (< *kurmis*), bet *žemņ;* *kl'ēps²* (< *klēpis*), bet *kl'ēpi²* u. tml.

Reti ir palatalizēts č, ž, piem., *tuóči* (< *lāči*) Pildas Bradaižos. Tāpat reti tiek palatalizēts *r*, piem., *kfiśt'* Skaistā, *d'fēikšt'ēt'*² (< *drikstēt*) Aknīstē un citur.

Tikai dažās izloksnēs ir reģistrēta arī š, ž palatalizācija, piem., *čeļš*, *sakšeņa* Varaklānos.²⁵⁷

Velarizācija

Augšzemnieku izloksnēs mēdz velarizēt *l* tautosillabiskā pozīcijā nemikstinātu līdzskaņu priekšā. Vienā izlokšņu daļā *l* tiek velarizēts arī *y*, *o*, *u*, *ū*, *uo* priekšā. Piemēri: *mòtkā*² (< *malka*), *sotdonc* (< *saldans*) 'salds', *òts*² (< *als*) 'alus', *tjupa*² (< *lūpa*), *tyny* (< *lini*), bet *lab'i*, *lūks*² (< *luoks*), *maluôt'* (< *mēluot*) Dagdā, *tokoc* (< *lakats*), *cjtvāks*² (< *cilvēks*), *tykums* (< *likums*), *tyugums* (< *lūgums*), bet *lāiks*², *lāuks*² Kalupē, *tópa* (< *lapa*), *gótva* (< *galva*) Lazdonā, *topa*, *gotva* Dignājā u. tml.

l-skaņas velarizācijas noteikumi un velarizācijas pakāpe visās augšzemnieku izloksnēs nav vienādi. Ir izloksnes, kur *t*-skaņa izrunā tuvojas *u*-skaņai, piem., *àukiúņē*² (< *ēlkūne*) 'elkonis', *caúms* (< *ceļms*), *pogoúms* (< *pagalms*) Dagdā, *kaukaš* // *kaukoš* (< *kolhozs*), *voukuôt'* (< *valkāt*) Kalupē un citur. Tā rezultātā runātāji sākuši jaukt dažos vārdos *u*, *v* un *l*-skaņas lietošanu. Cenzdamies izvairīties no sava *l* aizstājuma ar *u*, viņi dažos vārdos ar senu *v* ir ieviesuši *l*, piem., *olùc*² (< *aluots*) 'avots', *atlašē* 'atvase' Dagdā un citur. Šādi hiper-normālisma gadījumi sastopami ne tikai sugas vārdos, bet arī īpašvārdos, piem., *Dàlgava*² (< *Daugava*) Kalupē, Dignājā u. c.

Par *n* velarizāciju skat. 298. lpp.

Līdzskaņu pārmaiņas j ietekmē

1. Savienojumu *pj*, *bj*, *vj*, *mj* vietā augšzemnieku izloksnēs arī celma beigās kādreiz laikam bijuši visnotaļ *pļ*, *bļ*, *vļ*, *mļ* gluži kā saknes sākumā (piem., *pļaut*, *bļaut*). Atsevišķos gadījumos *ļ* aiz lūpeņiem celma beigās vēl sastopams, citreiz tā

²⁵⁷ Par palatalizāciju skat. arī J. Endzelīns, Lgr, 189.—190. lpp.

vietā sastop *ŋ*, piem., *kuōpu* // *kuōbļu* 'kāpju', *gluōbu* // *gluōbļu* 'glābju' : *stumu* (< *stumju*), dsk. ģen. *drābu*² (< *drēbju*), *žīpu*² (< *ziepju*), *zyvu* (< *ziōju*) Zvirgzdinē, *guļba* (< *gulbja*), *skapa* (< *skapja*) blakus *gluōbļu* // *gluōbņu* 'glābju', *slapņis* 'slapjš' Kalupē un citur.

Taču arī augšzemnieku izlokšnēs celma beigās *ļ* vietā ticis no jauna ieviests *j*. Šis sekundārais *j* saglabāts vienā augšzemnieku izlokšņu daļā, piem., *stīpju*² (< *stiepju*), *kuōpju* (< *kāpju*) Mārupē un citur. Ir arī tādas izlokšnes, kur *j* aiz lūpeņiem paglābts tikai adjektīvos un no tiem atvasinātās formās, kamēr substantīvu un verbu *io*-celmu formās *j* zudis, piem., *slapjums* blakus vsk. ģenitīvam *skapa*, tag. vsk. 1. pers. *stiepu* resp. *stīpu* (< *stiepju*) u. tml.

Daļā augšzemnieku izlokšņu *j* aiz lūpeņiem ir zudis visos gadījumos. Par to skat. šā darba 309. lpp.²⁵⁸

Dažādie refleksi, ko sastop augšzemnieku izlokšnēs *pj*, *bj*, *mj*, *oj* vietā, palīdz noskaidrot šo savienojumu vēsturisko attīstību latviešu valodā. Tāpēc izlokšņu aprakstos tiem jāvelti uzmanība.

2. *t*, *d*, *s*, *z*, *l*, *n*, *r*, *c*, *z* savienojums ar *j*

a) Sens līdzskaņa *t* un *d* savienojums ar *j* augšzemnieku izlokšnēs sākotnēji ir devis to pašu refleksu, ko citur latviešu valodā, proti, *š* un *ž*, piem., ģen. *bārveža*², *kačeiša* (< *kaķiša*) Dagdā un citur, tag. *čišu* (< *ciešu*) Pildā un citur.

i-celmu un *ē*-celmu substantīvu formās, kā arī pagātnes *ē*-celmu formās dziļo augšzemnieku izlokšņu vienā daļā *š*, *ž* vietā tiek lietots arī *t'*, *d'*, piem., blakus nominatīvam *piert*² // *piert'ē*² ir dsk. ģen. *piersu*² // *piert'u*², *širc* // *šird'ē*, dsk. ģen. *širžu* // *šird'u* u. tml. Dagdā, *mūot'ē*², dsk. ģen. *mūot'u*² // *mūošu*² (retāk), *nakc*, dsk. ģen. *nakt'u* // *nakšu*, *prid'ē*², dsk. ģen. *prid'u*² // *prižu*², *pjūt'u*² // *pjušu*² 'pūtu', *aūd'u* // *aūžu* 'audu' Kalupē un citur.

t', *d'* vienā dziļo augšzemnieku izlokšņu daļā sastop arī aiz iepriekšēja *s* *i*-celmu un *ē*-celmu dsk. ģenitīvā, piem.,

²⁵⁸ Plašāk par to un arī attiecīgo parādību skaidrojumu skat. J. E n d z e l i n s, Lgr, 173.—177. lpp.

puôkšć // *puôkšt'ę* blakus ir dsk. ģen. *puôkšu* // *puôkšt'u*.
rāikšć // *rāikšt'ę* blakus ir dsk. ģen. *rāikšu* // *rāikšt'u*.
plakć // *plakt'ę* blakus ir dsk. ģen. *plakšu* // *plakt'u* 'blakšu'
u. tml. Dagdā, *puôkšt'u* (retumis *puôkšu*), *kašt'u*, *rēikšt'u*²
(retumis *reikšu*) Kalupē un citur.

Ja teikumā vārdu saskarē vai atvasinājumos *t* nokļuvis *j* priekšā, tad augšzemnieku izlokšnēs palaikam notiek tikai *t* palatalizācija, piem., *at'juôt'* (< *atjât*), *it' jòu* (< *iet jau*) Dagdā. Bet, ja aiz *j* seko palatāls patskanis, tad atvasinājumos *j* Dagdā un citur mēdz zust, piem., *at'imt'* (< *atijimt*) 'atņemt', *at'ęrhę*² (< *atjēme*) 'atņēma' u. tml.

b) No savienojuma *sj*, *zj* augšzemnieku izlokšnēs gluži kā visnotaļ latviešu valodā ir radies *š*, *ž*, piem., *žiešu*² (< *dzēšu*), *grāūžu* Nirzā, Pildā un citur.

Daļā dziļo augšzemnieku izlokšņu gaidāmā *š*, *ž* vietā vai blakus tam sastop *ś* resp. *ž*, piem., ģen. *atlašu* // *atlašu* 'atvašu', *zagūžu* // *zagūžu* 'dzegužu', pag. *ē*-celmu vsk. 1. pers. forma *žiešu*² // *žiešu*² 'dzēsu', *b'eržu* // *b'eržu* 'berzu' Kalupē; Dagdā blakus nominatīvam *veizę* ir dsk. ģen. *veizu* // *veizu*, blakus nominatīvam *b'izu* ir dsk. ģen. *b'izu* // *b'izu* u. tml.

ś resp. *ž* tomēr šais izlokšnēs nekad netiek lietoti (*i*)*jo*-celmu vsk. ģenitīvā, piem., *vęś* (< *vēzis*), ģen. *vęža*, *naś* (< *nazis*), ģen. *naža* Dagdā.

c) *lj* un *nj* vietā augšzemnieku izlokšnēs runā *ļ* vai *l'* resp. *ņ* vai *n'*. Šāds *l'* resp. *n'* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā *ļ*, *ņ* vietā varbūt ir ieviesies slavu vai lietuviešu valodas ietekmē.²⁵⁹ Piemēri: ģen. *žierna*² 'zirņa', *brùol'a*² 'brāļa' Dagdā un citur, *čuoļa*² (< *cāļa*), *šuņa* Kalupē un citur.

Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā *ņ* un *ļ* sekojoša *š* priekšā ir pārvērtušies par *n* resp. *l*, piem., *celinš*, ģen. *celiņa* Galgauskā, Beļavā un citur, *telš*, ģen. *teļa* Druvienā, Tirzā un citur.

d) Augšzemnieku izlokšnēs *rj* > *r* > *r*. Par *r* bijumu liecina *a* tāda *r* priekšā, kas cēlies no *rj*, piem., *kars* 'karš', *gars* 'garš', *aś* *aru* u. tml. Dagdā un citur.

²⁵⁹ A. Ābele, Slavismi (?) . . ., 214. lpp.

e) No *cj*, *zj* augšzemnieku izloksnēs ir radies *č*, *ž* gluži kā visnotaļ latviešu valodā. Vienā izlokšņu daļā arī te blakus ir sastopams *č*, *ž*, piem., *pjuču²* // *pjuču²* (<*pūču*), *skaužu* // *skaužu* 'kaudžu' Kalupē un citur.

Sekundārā *cj* > *č* tomēr nav dažu (*i*)*jo*-celmu locījumos, piem., blakus nominatīvam *luôčš* (<*lācis*) ir ģen. *luôca*, dat. *luôcām²*, dsk. nom. *luôcy*, ģen. *luôcu* utt., bet blakus nominatīvam *večš* (<*vecis*) ir ģen. *veča*, dat. *večam*, dsk. nom. *večy*, ģen. *veču* utt. Dagdā; blakus vsk. ģenitīvam *lāča*, dsk. nominatīvam *lāči*, ģen. *lāču* utt. ir vietvārds *Lāca pūros²* Lazdonā u. tml.

3. No *kj*, *gj* arī augšzemnieku izloksnēs ir radies *c*, *z*, piem., dsk. ģen. *ocu* (= lei. *akiū*), *ruzi* resp. *ruži* (= lei. *rugiaī*) u. tml.

Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē

1. Augšzemnieku izloksnēs baltu *k*, *g*, ja tie nav atradušies aiz iepriekšēja *s* vai *z*, palatālu patskaņu priekšā ir pārvērtušies par *c*, *z*, piem., *cīta* (= lei. *kieta*), *zeīus* (= lei. *gyvas*) u. tml.

Daļā augšzemnieku izlokšņu palatālo patskaņu priekšā adjektīvu dsk. nominatīvā, datīvā un instrumentālī, kā arī komparatīvos tais pašos locījumos sastopams vēl gaidāmais *c*, *z* vai *č*, *ž*, kamēr latviešu izlokšņu vairumā (tai skaitā arī augšzemnieku izloksnēs) ir sistēmas dēļ no jauna ieviests *k* vai *k*, *g* vai *g*, piem., *pl'ici* 'pliki', *pl'icim²* 'plikiem', *dūorži²* 'dārgi', *dūoržim²* 'dārgiem', *gudruôci* 'gudrāki', *gudruôcim²* 'gudrākiem', *skuņeiži* 'skumīgi', *skuņeižim²* 'skumīgiem' u. tml. : *vūtki²* 'vilki', *vūtķim²* 'vilkiem', *soģi* 'sargi', *soģim²* 'sargiem' u. tml. Dagdā; *pel'iēci* 'pelēki', *pel'iēcim²* 'pelēkiem', *gudruôci* 'gudrāki', (ģen. *gudruôku*), *gudruôcim²* 'gudrākiem', (ak. *gudruôkus*, lok. *gudruôkūs*) : *vūtki²*, *vūtķim²* Skaistā.

Ka tieši adjektīvu formās vēl sastopam līdzskaņu *k* — *c* un *g* — *z* seno miju, skaidrojams laikam ar to, ka adjektīvu formas ir samērā retāk lietojamas nekā substantīvu formas, kas drīzāk tika pakļautas sistēmas spaidam. (Sal-

arī pamatvārda *o*-skaņas lietošanu adjektīvu pamazināmās formās, piem., *moženč* blakus *lapeņa*, kas arī liecina, ka substantīvu formas ir vairāk respektētas par adjektīvu formām.)²⁶⁰

2. *sk* resp. *zg* vietā palatālu patskaņu priekšā ležemnieku izlokšnēs ir *šķ* resp. *žģ*, piem., *saišķis*, *režģis*. «Tikai atvasinājumos no saknēm ar *-sk*, *-zg* atrod arī analogiski radušos *sc*, *zdz* no *sk*, *zģ*, piem., *sescene* ME „seskādas cepure“, *samazdzinas* .. pēc tādu formu parauga 'kā *ruoka* : *ruociņa*, *spruoga* : *spruodziņa* u. c.»²⁶¹

Augšzemnieku izlokšnēs ležemnieku *šķ*, *žģ* atbilst *šk* vai *šk* resp. *žg* vai *žg*, piem., *režģis* Lizumā, *škila* Lazdonā, *režģine* Dignājā, *škel't*, *šķiunč*² (< *šķūnis*), *škāuduot'*², *režģis* Kalupē, *škatt* (< *šķelt*) Praulienā u. tml.

Par *šk* resp. *žg* augšzemnieku izlokšnēs ir pārveidots arī tas *šķ* resp. *žģ*, kas bija radies no savienojumiem *-stj*, *-zdj*, piem., dsk. ģen. *veršku* (< *veršķu*) blakus vsk. nominatīvam *versts* Alūksnē.²⁶²

3. Vārdos, kur *k*, *g* ir nonācis palatālu patskaņu priekšā pēc tam, kad latviešu valodā vairs nebija spēkā likums par *k* vai *ķ*, *g* vai *ģ* pārveidošanos par *c* resp. *z*, skaņu *k*, *g* vietā ir radušies *ķ* resp. *ģ*, piem., *ķeiris*, — kas radies ar disimilatorisku *r* zudumu no *kreiris* (sal. *kreillis*, kur otrs *r* aizstāts ar *l*); ļoti parasts tāds *ķ*, *ģ* ir aizguvumos, piem., *zeķe*, *zāģis* u. c.

«Austrumizlokšņu lielākajā daļā, proti, Biržos, Zasā, Ābeļos, Dignājā, Slatē (Sēlijā), Lubānā, Vecgulbenē, Jaunlaicēnē (Austrumvidzemē), Vārkavā, Varakļānos, Viļānos, Preiļos, Barkavā, Kaunatā, Bukmuižā, Ludzā, Nirzā, Atašienē, Rugājos, Aizkalnē, Rēzeknē, Kārsavā, Baltinavā, Balvos, Viļakā, Ciblā, Zvirgzdinē, Pildā u. c. (Latgalē..) tagad ir sastopami *ķ*, *ģ* vietā *č*, *dž* (arī aizguvumos), ja tie neseko tieši aiz *š*, *ž*; piem.,

²⁶⁰ J. Endzelīns, Lgr, 184.—185. lpp.

²⁶¹ Turpat, 186. lpp.

²⁶² Par *šk*, *žg* ležemnieku *šķ*, *žģ* vietā A. Ābele, Slavismi (?)..., 214.—217. lpp.

čēvę² „ķēve“ Barkavā u. c., džēims (< ģimis) Lubānā u. c., viensk. ģen. kača „kača“, zùodža² „zāģa“ Bērzpilī u. c. . .»²⁶³

Nelielā izlokšņu daļā — Jaunrozē, Bejā, Apē, Alsvikī un citur — ir sastopami *ķ, ģ*, piem., *zaķis, zùogis* Bejā.

Trešo grupu veido izloksnes, kur *ķ, ģ* vietā runā *ķ, ģ*, piem., Lašos, Liksnā, Krāslavā, Dagdā, Kalupē un citur runā *kakis* vai *kakiš, zùogis²* vai *zùogiš²* u. tml.

Apgabals, kur *ķ, ģ* pārvērsti par *č, ž*, samazinās. Ka kādreiz tas bijis plašāks, var domāt pēc tā, ka daļā izlokšņu kā hiper-normālisms ir sastopams *ķ, ģ* tādos vārdos, kur ir bijis lietojams *č, ž*, piem., *ķigāni* 'čigāni' Krustpilī, *ķūska²* 'čūska' Mētrienā, *ķaumala* 'čaumala' Elkšņos u. tml.

Par šo augšzemniecisko īpatnību A. ĀBELE raksta: «. . . augšzemniekiem, atskaitot varbūt dažas izloksnes vidus apgabala pierobežā, nav tipisku palātālu (mediodorsālu) *ķ, ģ*. Novērojot arī savu klausītāju un semināru dalībnieku — augšzemnieku izrunu, esmu nākusi pie atziņas, ka arī viņ[i] *ķ, ģ* vietā parasti liek *t', d'* tipa skaņas. Nav augšzemniekiem arī palātālo *ņ* un *ļ*; to vietā ir ieviesušies palātālīzēti *ń, l'*, līdzīgi attiecīgām krievu un poļu skaņām . . .

Tik daudz liekas skaidrs, ka mūsu augšzemnieki tuvā satiksmē ar saviem austrumu un dienvidus kaimiņiem krieviem (Latgalē arī ar poļiem) un leišiem, . . . ir zināmā mērā pieskaņojušies to izrunas veidam, tā stipri pārveidodami savu agrāko artikulācijas bazi.»²⁶⁴

Disimilācija

Augšzemnieku izloksnēs visbiežāk vienā vārdā netiek ciestas divas *r-skaņas*. Disimilējot *r*, var to aizstāt ar citu skaņu, parasti ar *l-skaņu*, vai arī pavisam izmest. Tā Jaungulbenē *rakaris* > *rakals*, *skruoderis* > *skrùodels²*, *birģeris* > *birģels*, *februāris* > *pēbrāls²*, Dagdā *koridors* > *kal'idorš*, Aulejā *sekretārs* > *šekļetars*, Lazdonā *pārkalas²* (< *pārkaras*) u. tml.

²⁶³ J. Endzelīns, Lgr, 187. lpp.

²⁶⁴ A. Ābele, Slavismi (?) . . ., 214. lpp.

Otra skaņa, ko augšzemnieki mēdz disimilēt, ir *l*, piem., *skòngols*² (< *skalgals*) Aulejā, *àl'ńę*² (< *elle*), *l'èńd'ńę*² (< *liel-diene*) Dagdā, *linceļš*² (< *lielceļš*) Jaungulbenē un citur, *liēsaiški*² (< *lielsaiški*) Lazdonā u. tml.

Retāk tikušas disimilētas divas citas vienādas skaņas, piem., *kumpēt* // *pumpēt*, *makšere* (< *makšķere*) Jaungulbenē, *apakl'ę* (< *apakle*) Dagdā un citur.²⁶⁵

Par līdzskaņu zudumu disimilējoties skat. arī šā darba 310. lpp.

Līdzskaņu zudums

Vārda vidū zūd *j*, *v*, *n*, *m*, *r*, *l*, *t* un citi līdzskaņi.

1. Visai izplatīts ir *j*-skaņas zudums.

a) *j* zudums ir novērojams aiz lūpeņiem. Šai ziņā var sa-skatīt dažādas izlokšņu grupas. Ir izloksnes, kur *j* ir zudis šādā pozīcijā tikai noteiktu vārdšķiru formās pie kam arī dažā-dos nosacījumos, un ir tādas izloksnes, kur *j* zudis aiz lūpe-ņiem visnotaļ. Pilnīgu *j* zudumu aiz lūpeņiem sastop Prau-lienā, Pļaviņās, Barkavā, Mēdzulā, Sunākstē, Kalupē, Lubānā un citur, piem., *ru'pa* (< *rupja*), *duma* (< *dumja*), *kūrvuos*² (< *kurovuos*), *gūlbuos*² (< *gulbjuos*) Praulienā, *drīebu*² (< *drēbju*), *skapa* (< *skapja*), *eš kuōpu* (< *kāpju*), *meš gruōbām*² Kalupē u. tml.

b) *j* zudis arī starp patskaņiem, piem., *b'ia* (< *bija*), *gūo-ušę*² (< *gājuse*), *naskrīę-a*² (< *ņęskrēja*) u. tml. Viļakā, *dūmā*² (< *dūma-a* < *duomāja* < *duomāja*) Jaunrozē, *vāk*² (< *vaak* < *vajag*) Dagdā.

c) Arī augšzemnieku izlokšņu vienā daļā zudis tautosil-labisks *j* aiz divskaņiem un gariem patskaņiem, piem., *vīeš*² (< *vējš*), *kūogaļš*² (< *kājgalis*), *dareitūoš*² (< *daritājs*) Kal-upē, *orūoš*² (< *arājs*), *plūovēš*² (< *plāvējs*), *gūoš*² (< *gājis*), *grib'ieš* (< *gribējis*), *zinoitūoš*² 'zinātājs' Bērzglalē.

²⁶⁵ Plašāk par to J. Endzelīns, Lgr, 228.—233. lpp.

2. Daļā augšzemnieku izlokšņu zudis arī *v*.

a) Arī augšzemnieku izlokšnēs sastopams *v* zudums tautosillabiskā pozīcijā aiz divskaņa un gara patskaņa biežāk lietojamos vārdos, piem., *gūš* (< *guovs*) Bērzgalē, Rēznā un citur, *klās*² (< *klāvs*) 'kūts' Rēznā, *zeis* (< *dzivs*), *tīgal's* (< *tievgalis*) Kaldabruņā u. tml.

b) Augšzemnieku izlokšnēs ir sastopams *v* zudums starp līdzskaņiem. Visvairāk tas redzams vārdos ar *-rvis* resp. *-rvs*, piem., *pūrs*² (< *purvs*), *būrs*² (< *burvis*), *čirs*² (< *civis*) Bērzgalē, Kalupē un citur. *v* zudumu sastop dažās izlokšnēs arī vārdā *buļš* (< *buļvs* < *bulvis*) 'kartupelis', piem., Kalupē.

Tā kā izlokšnēs *v* nav zudis visur vienos un tais pašos vārdos, tad izlokšņu aprakstos jārunā par visiem tiem gadījumiem, kur *v* var būt zudis.²⁶⁶

3. Atsevišķos vārdos ir sastopams arī *n*-skaņas zudums. Visbiežāk tas vērojams tad, ja *n* atrodas starp līdzskaņiem, piem., *bārc*² (< *bērn*s) Bērzgalē, Kārsavā un citur, *spuorc* (< *spuorc*n < *spārn*s) Zvirgzdinē, *gurc* (< *gurnc* < *gurn*s) Kārsavā u. tml.

4. Līdzskaņu *m*, *r*, *l* zudumam augšzemnieku izlokšnēs nav sistēmas rakstura. Šo skaņu zudums radies uz disimilācijas pamata, piem., *ķairš* (< *kreiris*) 'kreilis', *kabrys* (no kr. *храбрь*) Kalupē, *liēsaiški*² (< *lielsaišči*) Lazdonā u. tml.

5. Austrumizlokšnēs zūd *t*-skaņukopā *-sts*, piem., *piers*² (< *piers*t < *pirst*s) 'pirksts', ģen. *piers*t² Dagdā, Liksnā, Zvirgzdinē un citur, *syš* (< *sists*), ģen. *systa* Nirzā, Mērdzenē un citur, *šeikš* (< *siksts*), *meikš* (< *miksts*), *valš* (< *valsts*), *košš* (< *karsts*) Zvirgzdinē, *svikš* (< *svieksts* < *sviests*), *svuorpš* (< *svārpsts*) Bērzgalē.

Otrā izlokšņu daļā *t* šai pozīcijā saglabāts, piem., *piersc*² Mārupē, *košc* (< *karsts*) Bejā un citur.

t var zust arī *t*, *d*, *k*, *g* priekšā, piem., *krystās*² (< *kristtēvs*), *krysdjuriņč*² (< *kristdūriens*), *pašeska* (no kr. *новеска*)

²⁶⁶ Par *v* zudumu dažādās izlokšnēs un šās parādības skaidrojumu skat. J. Endzelīns, Lgr, 212.—220. lpp.

Kalupē, *okal* (< *atkal*) Gulbērē, *brūgānc*² (< *brūtīgāns*) Viļakā u. tml.

6. Atsevišķos vārdos šur tur izlokšnēs ir zuduši vēl citi līdzskaņi, piem., *palaine* (< *palaidne*) Lazdonā, *strānieks* (< *strādnieks*) Lizumā.

Vārda sākumā vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir zudis *j* sekojoša *i*, *ie*, *iu* priekšā, piem., *is* (< *jis*) 'viņš' Zvirgzdinē, *iereņč*² (< *jēreņš*) 'jēriņš', *is* (< *jis*), vsk. lok. *imā* (< *jimā*) 'viņā', dsk. lok. *imūs* (< *jimūs*) Nirzā, *iura*² (< *jiura* < *jūra*) Pildā u. tml. *j* zudums šai pozīcijā raksturīgs Latgales dienvidaustrumu daļas izlokšnēm.

Latgales dienvidaustrumu izlokšņu vienā daļā ir zudis *v* sekojoša *u*, *uo* un *o* < *a* priekšā, piem., *ūorc*² (< *vārds*) Pildā, *okors* (< *vakars*) *uōks* (< *vāks*), *ucync* (< *vucins*) 'auns' Nirzā un citur, bet *volūda* (< *valuoda*), *vūorna*² (< *vārna*) Zvirgzdinē, *vūorīt*² (< *vārīt*) Mālpupē un citur.

j- un *v*-skaņas zudums vārda sākumā laikam gan ir saistāms ar *j* resp. *v* piespraudumu šādā pozīcijā.²⁶⁷

Vārda beigās arī augšzemnieku izlokšnēs ir sastopams beigu līdzskaņa zudums, piem., *a* (< *ar*), *ku* (< *kur*), *šur* (< *šurp*) Kalupē un citur.

Līdzskaņu pielikums un iespraudums

1. Augšzemnieku izlokšņu lielā daļā *j* mēdz piespraust *i* un *e* priekšā gan vārda, gan zilbes sākumā (starp patskaņiem). Vismaz daļā izlokšņu šāds *j* novērojams tikai gadījumos, kad ir nepieciešams novērst hiātu, piem., *pajīt* // *pa-īt* 'paiet', *jer* 'ir' Nirzā, *pajiežu* 'paēdu', *jēr*² 'ir' Mērdzinē, *jiēd'el'eiks* (-gs) 'ēdelīgs', *najai!* (< *ņeėj!*), *jūojīt*² (< *jāiet*) Bērzgalē, Zvirgzdinē.

2. *v* piesprauž *u*, *uo* un *o* priekšā vārda sākumā un arī vārda vidū hiāta novēršanai, piem., *vūorā*² (< *ārā*) Krāslavā, Nirzā, *vūrpt*² (< *urpt*) Atašienē, *vūord'ēt*² (< *ārdit*), *vūrpt*²

²⁶⁷ Par *j* protezi skat. A. Ābele, Slavismi (?), 205.—213. lpp.

(< *urbt*), *vuc* (< *uts*) Bērzgalē, Mērdzinē, *vuc* (< *uts*) Mālpē, *nevoš* (< *neass*) Stāmerienā u. tml.

Šādu *j* un *v* piespraudumu un iespraudumu augšzemnieku izloksnēs fonētiķi skaidro ar *j* un *v* artikulācijas īpatnībām un īpatu zilbes konstrukciju. «Ka mūsu vidus izloksnēm *j* iespraudums hiāta novēršanai vispār nav parasta lieta . . . , tas atkarājas ne tikai no *j* artikulācijas vietas, bet arī no starpības vārda un zilbes akcenta dabā un vispārējā zilbju konstrukcijā. Proti, augšzemnieku izloksnēs, kur ekspirātoriskais akcents stiprāks nekā ležzemnieku izloksnēs (sal. arī FBR III, 43 sk. u[n] IV, 41 sk. un Ceļi VII 92 sk.), spēka koncentrācija, kas te izpaužas pastiprinātā izdvēsumā, atrodas zilbes sākumā. Ja zilbe sākas ar patskani, spēcīgais izdvēsums rada zilbes sākumā stiprāku muskuļu spriegumu, pie kam sprauga starp attiecīgo mēles un aukslēju daļu sašaurinās. Šis sašaurinājums var novest līdz berzeņa stāvoklim, tā attīstot palātālo patskaņu priekšā *j*. Ar to pašu zilbes sākuma pastiprinājumu varam izskaidrot arī augšzemnieku izloksnēs bieži sastopamo *v* protezi . . . labializēto patskaņu priekšā.»²⁶⁸

Tādā kārtā augšzemnieku izloksnēs vārda sākumā bija radusies svārstišanās dažu vārdu izrunā starp *ji-*, *je-* resp. *jie-* un *i-*, *e-*, *ie-*, kā arī starp *vu-*, *vuo-*, *vo-* un *u-*, *uo-*, *o-*. Sakarā ar to dažos gadījumos šai pozīcijā sastopamies ar *j* resp. *v* zudumu attiecīgajā pozīcijā (skat. 311. lpp.).

3. Plašāk nekā ležzemnieku izloksnēs augšzemnieku izloksnēs sastopams *k* (*g*) iespraudums.

a) *k* (resp. *g*) mēdz iespraust blakus *s*, *š* (resp. *z*, *ž*), piem., *raksnys* (< *rešns*), *eikš* (< *iss*), *švīkš* (< *sviests*) Zvirgzdinē, Mērdzinē un citur, *veškūt'* (< *vešuot'*) 'vedišot', *braukškūt'* 'braukšot' u. tml. Bērzgalē un citur.

b) Vidzemes austrumu sēliskajās izloksnēs tiek iesprausts *k* vai *x* aiz krītoši intonēta garuma, piem., *sūktiit*² (< *sūtīt*) Dzelzavā, *mūksa*² (< *mūsa*) 'muša', *òukš*² (< *auss*), *braukču*

²⁶⁸ A. Ābele, Slavismi (?) . . . , 212. lpp. Sal. A. Ābele, Fōnētikas sīkumi, XI. — FBR XVI (1936), 129. lpp.

(< *brauču*) 'braucu' Lubānā, *mā^xsa²* (< *māsa*), *ābdē^xstija²* (< *apdēstija*), *tāi^xsit²* (< *taisīt*), *nē^xšu²* (< *neešu*) 'neesmu', *sāu^xkta²* (< *saukta*), *nā^xk²* (< *nāk*) u. tml. Praulienā un citur. Dažās izloksnēs sakarā ar to laikam radies sena *k* resp. *g* zudums kā hipernormālisms, piem., *ousts* (< *augsts*), *brautuve* (< *brauktuve*) u. c. Dzelzavā. *k* resp. *x* iespraudums aprakstītajā pozīcijā radies laikam sēlisko izlokšņu grūstās intonācijas ietekmē.

4. Augšzemnieku izlokšņu vairumā sastopams *t* iespraudums skaņu kopās *-ns* un *-ņš*, piem., *gonc* (< **gants* < *gans*), *munc* (< **munts* < *muns*) 'mans', *možeņč* (< **možeņš* < *mazeņš*) 'maziņš' u. tml. Parasti *t* šādā pozīcijā ierodas vārda beigās, bet retumis arī vārda vidū, piem., *iŃncàktys²* (< **lynt-sàklys* < *linsēklas*) Kalupē. (Par *t*-skaņas ierašanās cēloņiem skat. 100. lpp.)

Skaņu kopās *-ls* un *-ļš* augšzemnieku izloksnēs *t* iespraudums nav raksturīgs.

5. Vārda sākumā nebalsīgu troksneņu priekšā arī augšzemnieku izloksnēs ir sastopams *s* resp. *š* piespraudums, piem., *skàužē²* (< *kaudze*), *skruķis* (< *kruķis*), *skròagis²* (< *krāģis*), *skròuze²* (< *krūze*), *skroms* (< *krams*), *sprosc* (< *prasts*), *skùsa²* (< *kuosa*), *stupēle* (< *tupele*) Aknīstē, *špul'kis* (< *pulkas*) Krāslavā, *skàužē²* (< *kaudze*), *skručs* (< *kruķis*) Bērzgalē, *skruķis* (< *kruķis*) Mālpē, *skrùosa²* (< *krāsa*) Nirzā, *skùsvòorņč²* (< *skuosvārnis*) 'kovārnis', *skaužē* (< *kaudze*) u. c. Kalupē, *skēste* (< *kaste*) Vestienā, *skrùze²* (< *krūze*), *skroms* (< *krams*) Zasā un citur.

Iespējams, ka arī augšzemnieku izloksnēs lieks *s* resp. *š* nebalsīga troksneņa priekšā ir radies somugru valodu ietekmē. Nav šaubu, ka arī šā latviešu valodas dialekta runātāji ir uzsūkuši sevī lielu daļu dienvidigauņu cilšu piederīgo. (Skat. par šo jautājumu 21. skk. lpp. teikto.)

6. Augšzemnieku izlokšņu nelielā daļā pazīstams arī *r* iespraudums tautosillabiskā pozīcijā aiz gara paitskaņa vai divskaņa, piem., *skūrsta²* (< *skuosta*) 'kosa', *zòldòorc²* (< *zaldāts*) 'kareivis' Varakļānos, *zòldòrc²* (< *zaldāts*) Sunākstē.

r iespraudums šai pozīcijā visumā augšzemnieku izloksnēm nav raksturīgs.

Atsevišķos vārdos ir sastopams līdzskaņu iespraudums arī citās pozīcijās nekā iepriekš minētajās. Dažkārt ir grūti noteikt, vai kādā vārdā ir darīšana ar fonētisku līdzskaņa iespraudumu, vai morfoloģiski citādi veidotu formu, piem., *žul'ké* 'žults' Dagdā.

Līdzskaņu balsīgums vārda beigās

Vārda beigās augšzemnieku izloksnēs balsīgi troksneņi zaudē savu balsīgumu, piem., *drap* (< *drēb*), *auk* (< *aug*), *lait* (< *laid*) u. tml. Šāda runas paraža augšzemnieku izloksnēs ir ieviesusies laikam slavu valodu ietekmē.

Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultoņums

Skat. 295.—296. lpp.

Metateze

Atsevišķās augšzemnieku izloksnēs ir sastopama metateze skaņu kopā -žģ-, piem., *izmegžīt* 'izmežģīt' Dagdā, *izmigžēit* Krāslavā, *regžiet* 'režģīt', *megžiet* 'mežģīt' Kalupē un citur.

Retāk ir sastopama divu citu blakus esošu vai šķirtu skaņu metateze, piem., *primš* 'pirms' Biržos, *pierdukņē* Baltinavā, *gruobl'ekiš* 'grābeklis' Dagdā u. c.

Bez metatezes augšzemnieku izloksnēs tiek runāts *sudobrs* (= lei. *sudabras*). Tāpat laikam tieši ležzemnieku izloksnēs metateze ir formās *iekša*, *priekša* u. c., kamēr augšzemnieku izloksnēs skaņu kopa -šk- saglabāta bez metatezes, piem., *auškā* 'augšā' Dzelzavā, Gulbenē un citur, *apuškā* 'apakšā' Palsmanē, Kalsnavā un citur, *opuškā* Bērzaunē, Cesvainē un citur, *prieškā* 'priekšā', *ieškā* 'iekšā' Tīrzā, Sāvienā un citur.

Šai sakarā J. Endzelīns raksta: «Grūti ir izskaidrojams tāds augšz. -šk-, kas atbilst lejz. -kš-: tāds -šk- var būt cēlies vai nu no -kšk- < -kšķ- (no -kstj-), vai no -šķ- < -stj- resp. -skj- (kamēr tam atbilstošais lejz. -kš- var būt cēlies no -ks[t]j-), vai arī .. ar metatezi no vecāka -kš-.»²⁶⁹

Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija

Balsīgo un nebalsīgo troksneņu lietojums vienā vai otrā vārdā dažkārt atšķiras gan pašās augšzemnieku izloksnēs, gan arī salīdzinājumā ar literāro valodu un ležzemnieku izloksnēm. Tā parastā čubināt vietā Dagdā saka čupiņēt', gabana vietā kopona (< kapana), blakts vietā plakc (-ts), slazds vietā slosc (-ts), drupināt vietā trupynuôt'; Aulejā un Krāslavā arī slazda vietā ir slosc (-ts), baku vietā pokys (< pakas), blakts vietā placc (-ts), drupeņa vietā truponc (< trupans) u. c.

Arī vārda vidū var sastapt šo parādību, piem., eciēža, 'ecēša', atņāsā // at'ņāžā, pusūtra² // puzūtra², kņūopuôt'² // kņūobuôt'² u. c. Aulejā un citur.

²⁶⁹ J. Endzelīns, Lgr, 231. lpp.

MORFOLOĢIJA

Vārdu darināšana

Jaunos vārdus augšzemnieku izloksnēs tāpat kā latviešu literārajā valodā un lejzemnieku izloksnēs darina ar piedēkļiem, piedēkļiem un puspriedēkļiem, veidojot salikteņus. Materiālu trūkuma dēļ, kā arī ievērojot mācību grāmatas apjomu, nav iespējams sniegt sīku un pilnīgu pārskatu par vārdu darināšanu šai dialektā, bet aplūkoti īpatnējāki gadījumi.

Piedēkļi substantīvu darināšanai

-in-

Augšzemnieku izlokšņu lielā daļā ir sastopami substantīvi, kas atvasināti ar piedēkli *-in-*. Vīriešu dzimtes izskaņa palaikam ir *-inč* resp. *-inč* (< *-inis*), siev. dzimtes izskaņa ir *-inē* (< *ine*).

1. Ar šīm izskaņām tiek veidoti dažādu augu un dārzeņu nosaukumi, kam lejzemnieku izloksnēs parasti atbilst izskaņas *-enis*, *-ene*, piem., *skūob'inē²* 'skābene', *pīn'inē²* 'piene', *rūociņč²* (< *rācinis*) 'rācenis' Kalupē, *sūruinē²* 'sūrene', *grīžinč²* (< *griezinis*) 'kālis' Stirnienē.

2. Ar šo pašu izskaņu *-ine* ir veidoti arī ogu un sēņu nosaukumi, piem., *gail'inē* 'gailene', *brūukl'inē²* 'brūklene', *žemiinē* // *žemneica* 'zemene' Kalupē, *luociinē* 'lācene' Stirnienē un citur.

3. Ar izskaņu *-ine* un *-inis* te veidoti arī kukaiņu nosaukumi, piem., *lapsiņē* 'lapsene' *l'ipiņč* (< *lipinis*) 'tauriņš' Kalupē.

4. Ar *-ine*, *-inis* atvasināti arī dažādu priekšmetu, apģērba gabalu, ēdienu nosaukumi, kas ležzemnieku izloksnēs veidoti ar *-ene*, *-enis*, piem., *greb'iņiis* (< *grebines*) 'matu suka', *ri'l'iņč* (< *ritinis*) 'ritenis', *plūociņč²* (< *plācinis*) 'plācenis', *āušiņē²* 'ausene' u. tml. Kalupē, *fi'l'inc²*, *pei'l'iņē* 'no klūdziņām pīts grozs', *skal'iņē* 'skalu grozs', *piers'i'iniis²* (< *pirstines*) 'pirkstaiņi' Stirnienē un citur.

5. Ar *-ine* darināti vietu nosaukumi, piem., *smiļ'l'iņē* Kalupē (sal. *Smiltene*), *Zvirgzdine*, *Mērdzine* u. c.

6. Ar *-ine* veidoti arī personu nosaukumi, piem., *draužiņē* 'draudzene', *vēciņē* 'vecene'; un ar *-inis* beidzas augšzemnieku izlokšņu vienā daļā vārdi, kas ležzemniekiem beidzas ar *-iņš*, piem., *kāim'iņč²* (< *kaiminis*) 'kaimiņš' Kalupē un citur.

Ar *-ine*, *-inis* sastopami vēl arī citu nozīmju substantīvi augšzemnieku izloksnēs.

Daudzie atvasinājumi un to saskaņa ar lietuviešu valodas attiecīgajiem atvasinājumiem liecina, ka ležzemnieku izloksnēs izskaņa *-ene* un *-enis* daudzos gadījumos izplatījusies vecāka *-ine*, *-inis* vietā, kas saglabāts augšzemnieku izloksnēs.

Ar izskaņu *-ync* (< *-ins*) augšzemnieku izloksnēs sastopami dažādas nozīmes substantīvi. Ležzemnieku izloksnēs tiem parasti atbilst atvasinājumi ar *-ęns*, piem., *graz'ync²* 'gredzens', *sp'ytv'ync²* 'spilvens', *ēit'ync²* 'ilens' Kalupē un citur.

Līdzīgi kā leišu valodā augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir saglabājušies dzīvnieku tēviņu nosaukumi, kas darināti ar *-ins*, piem., *p'ēit'ync²* (< *p'ilins*) 'pīltēviņš', *zūs'ync²* (< *zuosins*) 'zostēviņš', *rūnc'ync²* (< *runcins*) 'runcis' Kalupē, *vuc'ync* 'auns' Aulejā un citur.

-eņ-

Pamazināmās formas augšzemnieku izlokšņu vairumā tiek darinātas ar *-eņ-*. Piedēkli *-iņ-* sastop gan vienā sēlisko, gan arī nesēlisko izlokšņu daļā, piem., *kā't'inič* (< *kalniņš*),

ziutiņa² Praulienā, međiņč 'medutiņš' Dignājā, bet austrumu izloksnēs lieto ar to pašu nozīmi *-eņ-*, piem., *kaļņāņč* (< *kal-neņš*) 'kalniņš', *rūcāņa²* 'ruociņa' Aulejā, *kāul'eņč²* 'kauliņš' Zvirgzdinē un citur.

-ēn-

Ar izskaņu *-ānc* < *-ēns* augšzemnieku izloksnēs ir atvasināti jaunu dzīvnieku nosaukumi, kam piemīt nevērības vai pat nīcīguma nozīme, piem., *sunānc²* // *sunalānc²* blakus *suns*, *zūsalānc²* 'zuosulēns' Aulejā, *kaķalānc²* 'kaķēns', *vālnalānc²* 'velnēns', *krysalānc²* 'žurkulēns' Kalupē un citur.

Plaši pazīstami ir augšzemnieku izloksnēs bērnu nosaukumi ar šo izskaņu pēc viņu vecāku vārda, tautības, piem., *Stonānc²* 'Stoņa dēls', *Petrovičānc²* 'Petroviča dēls' Aulejā, *krīvalānc²* 'krieva dēls' Kalupē un citur.

No šejienes nāk arī daudzie augšzemnieku uzvārdi ar *-āns* un dažādie vietvārdi ar *-āni*, piem., *Pjntāñi²*, c, *T'ēilāñi²*, c Stirnienē u. tml.

-ān-

Ar izskaņu *-āns* > *-uonc* augšzemnieku izloksnēs ir atvasināti personu nosaukumi, piem., *tòlcūonc²* (< *talcāns*) 'talcinieks' Kalupē, *akneišōaņč²* (< *aknišāns*) 'aknīstietis' Aknīstē un citur. Šai nozīmē tiek lietota arī izskaņa *-ānis* > *-uoņč*, piem., *dagdūoņč²* (< *dagdānis*) 'Dagdas iedzīvotājs', *tòlkūoņč²* (< *talkānis*) 'talcinieks', *vēižūoņč²* (< *vižānis*) 'cilvēks, kas staigā vīzēs' Aulejā, *tīerzūoņč²* (< *tirdzānis*) 'tirdzinieks' Kalupē, *tīerzōaņč²* (< *tirdzānis*) 'tirdzinieks' Aknīstē.

-ūn-

Liekas, ka plašāk nekā ležzemnieku izloksnēs augšzemniekiem ir pazīstami atvasinājumi ar *-ūn-*.

Ar izskaņu *-ūnis* daudzās vietās veidots *pērkoņa* nosaukums, piem., *pārkiūņc²* (< *pērķūnis*) Aulejā.

Lejzemnieku parastā *-uone* vietā Aulejā lieto *-ūne* vārdos *kōtpyūņā²* (< *kalpūne*), *ūiersyūņā²* (< *virsūne*) u. c.

Vārdu, kuros sastopams šis piedēklis, nav daudz arī augšzemnieku izloksnēs.

Ar šo piedēkli ir veidoti arī vietu nosaukumi, piem., *Aglyūna* (< *Eglūna*, kā pareizi vajadzētu saukt Latgales vietu *Aglonu*).

-ain-

Daļā augšzemnieku izlokšņu ir sastopami ar piedēkli *-ain-* darināti atvasinājumi vietas apzīmēšanai, kur ir augusi kāda labība, piem., *miezaine* 'miezājs' Sausnējā.

Tāpat darināti arī atvasinājumi, kas apzīmē vietu, kur vairumā atrodas tas, ko apzīmē vārda sakne, piem., *skaidainā* 'skaidiena' Sēlpilī un citur.

-ien-

Neparasti ir dažās augšzemnieku izloksnēs reģistrētie personu nosaukumi ar *-ienis*, piem., *ciūoļiņc²* (< *cālienis*) 'cāļu uzpircējs', *mēļšiņc²* (< *melsienis*) 'melsējs' u. tml. Aulejā.

Sievu nosaukumi pēc vīru uzvārda, vārda, amata vai arī saimnieču nosaukumi pēc māju vārdiem augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tiek veidoti ar *-iene*, piem., *skrāučiņā²* 'drēbnieka sieva', *Ontoņiņā²* 'Antona sieva', *Pūdņeičiņā²* 'Podnieka sieva' Aulejā, *kāļviņē²* 'kalēja sieva', *Jūoņiņē²* 'Jāņa sieva' Kalupē un citur.

Ar *-iene* tiek darināti arī dzīvnieku mātīšu nosaukumi, piem., *zakiņē²* (< *zaķiene*), *kakiņē²* (< *kaķiene*) u. tml. Kalupē, *kaķine²* Aknīstē un citur. Lejzemnieku izloksnēs šai nozīmē parasti lieto atvasinājumus ar *-ene*.

-um-

Vidzemes dienvidaustrumu izloksnēs verbālnomenu ar -um-
vienskaitļa instrumentāļa formu lieto pagātnes aktīvā divdabja
nominatīva vietā, piem., *viņam iedevumu simtu rubļu naudas*
'viņam iedevuši simtu rubļu naudas'; *viņam esuot teikumu*
'viņam esot teikuši' Ļaudonā, *asuot bijumu* 'esot bijis' Pļavi-
ņās u. c.²⁷⁰

-ēk-

Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir sastopami pamazināmie
vārdi bez mīļuma nokrāsas, kas darināti ar piedēkli -ēk- > -āk-.
piem., *t'eļāks²*, *syvānāks²*, *suņāks²*, *zyrgāks²*, *Jūonānāks²* u. tml.
Kalupē, *sunāks* Zvirgzdinē, *bārņāks²* Kārsavā un citur.

-āk-

Daugavas kreisā krasta sēliskajās izloksnēs ir sastopami
deminutīvi ar mazliet nievīgu nokrāsu, kas darināti ar piedēkli
-āk-, piem., *teļōaks²* Aknīstē, *bārņōks²* Sunākstē, *Pēteroāks²*
Biržos u. tml. arī citur.

-nīc-

Blakus vīriešu nosaukumiem ar -(i)nīeks augšzemnieku iz-
lokšņu vienā daļā ir sastopami sieviešu nosaukumi ar -(i)nīca,
piem., *sāimiņīks²*, *sāimiņēica²* Višķos, *kāukožnīks²*, *kāukožēica²*
Kalupē un citur.

Dažās izloksnēs atvasinājumiem ar -nīek-, -nīc- sastopama
pamazinājuma nozīme, piem., *Jānenīeks²*, *Mildenīca²* Ērgļos.

Neparasti ležzemnieku izloksnēm ir šādi atvasinājumi ar
šiem piedēkļiem: *ūžiņīks²*, *ūžiņēica* 'ogotājs, -tāja', *šieņiņīks²*,
-ņēica 'sēņotājs, -tāja' u. c. Kalupē.

²⁷⁰ Par to sīkāk J. Endzelīns, Lgr, 335. lpp.

Ar izskaņu *-nīca*, *-nīce* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā atvasināti arī augļu koku un ogu nosaukumi, piem., *uōbuļņēica* 'ābele', *žemņēica* 'zemene', *mēļņēica* // *mēļņēiza* 'mellene' Kalupē, *zemņēice*² 'zemene', *melnēice*² 'mellene', *óbelņēice*² 'ābele', *būmbērnēice*² 'bumbiere' Sunākstē.

-išķ-

Daļā augšzemnieku izlokšņu tiek darināti iedzīvotāju nosaukumi ar *-išķ-*, piem., *zasiški* 'Zasas iedzīvotāji', *slatiški* 'Slates iedzīvotāji', *susējiški* 'Susējas iedzīvotāji' Zasā.

-īt-

Ar piedēkli *-īt-* augšzemnieku izlokšnēs ir sastopami atvasinājumi cilmes apzīmēšanai, piem., *tau'eić* (< *tautītis*) Dagdā un citur.

Dažās izlokšnēs ar piedēkli *-īt-* atvasināti ogu nosaukumi, piem., *melneitęs* 'mellenes' Dignājā.

-ait-

Ar piedēkli *-ait-* augšzemnieku izlokšnēs mēdz darināt nosaukumus, apzīmējot vietu, kur augusi kāda kultūra, piem., *ruzàite*², *auzàite*², *miezàite*², *kviesàite*², *linàite*², *ziernàite*² Sunākstē, *būvài'ę*² 'vieta, kur auguši kartupeļi', *kvisait'ę*² u. c. Kalupē un citur.

-tuv-

Augšzemnieku izlokšnēs atvasinājumi ar *-tuv-* palaikam ir veidoti ar *-tiv-*, piem., *vārštius*² (< *vęrstuvis*) // *vārštivę*² Aknīstē, *màļ'ivę*² (< *maltuve*) Kalupē un citur.

-iš-

«Ar *-iša* darina Vidzemes augšz. novadā un dažās vidus izlokšnēs Vidzemes vidienē sieviešu vārdus: ..*vęveriša*

Cesveinē, Ērgļos u. c. *Rubenīša* „Rubeņa sieva“ u. c. Lizumā. „»²⁷¹

Piedēkļi adjektīvu darināšanai

-ij-

Augšzemnieku izloksnēs sastopami ar piedēkli *-ij-* veidoti adjektīvi, kas nozīmes ziņā atbilst literārās valodas un citu latviešu dialektu formām ar *-ain-* resp. *-aiņ-*, piem., *smiltijs* 'smilšains' Praulienā, *smilktijs* Sausnējā, *mòdalejs*² (< *mālijs*) Biržos, *sòdalejs*² (< *sālijs*) 'sāļš' Aknīstē, *tauknejs* (< *tauknijs*) Barkavā u. tml. (Par *-ej-* izcelšanos skat. 289. lpp.)

Daļā izlokšņu sastopamas formas ar *-ijs, -ija*, kam nozīmes ziņā literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar *-ējs, -ēja*, piem., *vokērijs* 'vakarējs', *virsiņāis* 'virsējais', *āpušķijāis* 'apakšējais', *vidijāis* 'vidējais' Vestienā, *mūsijāis* 'mūsējais' Sausnējā, *munis*² (< *munijs*) 'manējais' Alūksnē un citur.

-uoj-

Adjektīvu darināšanai tiek arī izmantots piedēklis *-uoj-*, kas nozīmes ziņā atbilst atvasinājumiem ar *-ain-, -aiņ-*, piem., *pēluoja māize* 'pelavaina maize', *lapuoja puķe* 'lapaina puķe', *miltuoji*² *tu'peņi* 'miltaini kartupeļi', *kalnuojs ceļš* 'kalnains ceļš', *m^oāluoja² zeme* 'mālaina zeme' Vestienā, *mýttuoji*² *tū'penc* 'miltaini kartupeļi' Praulienā, *miltuoji*² *tū'penc* Lazdonā un citur.

Taču izloksnēm ar piedēkļiem *-ij-* un *-uoj-* nav svešs arī adjektīvu piedēklis *-ain-*, piem., *žļāgāini tu'peņi* 'kartupeļi, kas nav miltaini', *pāguorāinc kolnc* 'nelīdzens kalns' Vestienā, *dublāinc pogotms* 'dubļains pagalms' Lazdonā, *mālainc pogātms* Praulienā u. tml.

²⁷¹ J. Endzelīns, Lgr, 377. lpp.

-uot-

Adjektīvi ar *-uot-* sastopami arī literārajā valodā, bet augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ar *-uot-* veidotas arī tādas formas, kas literārajā valodā nav parastas, piem., *mòlúc²* (< *māluots*), *smilkšúc* (< *smilkšuots*), *dubļúc* (< *dubļuots*), *myltúti* (kartupeļi) (< *miltuoti*) u. tml. Dignājā un citur. Turpat blakus šīm formām ar to pašu nozīmi lieto arī formas ar *-ain-*, piem., *mòlainc²* u. c.

-aid-

Dziļo augšzemnieku izloksnēs piedēkļa *-ād-* vietā ir lietojams piedēklis *-aid-*, piem., *vysaíc* (-ds) 'visāds', *dažaíc* (-ds) 'dažāds' Krāslavā un citur.

-an-, -tan-

Ar to pašu nozīmi, kas literārajā valodā ir piedēklim *-en-*, augšzemnieku izlokšņu vienā daļā tiek lietots *-an-*, kas palaikam pārvērties par *-on-*, piem., *soldonc* (< *saldans*) 'salds', *varonc* (< *varans*) 'varens' Krāslavā, *lunkonc* Kalupē. Daļa atvasinājumu ar šo piedēkli ir arī leļzemnieku izloksnēs, piem., *luḡkanc* Braslavā u. c.

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopami no vārdiem darināti adjektīvi, piem., *piecìestanc²* 'tāds, kas jāpiecieš', *striḡàtanc²* 'tāds, kas jāstriķē, t. i., jāasina' u. tml. Lazdonā un citur.

-in-

Daļā augšzemnieku izlokšņu vēl ir sastopami no substantīviem veidoti adjektīvi ar piedēkli *-in-*, piem., *mùol'īnc²* *púc* (< *mālinis puods*), *ūzul'īnc²* *skapš* (< *uožuolinis skapis*), *žīriņē²* *capura* (< *ziemine cepure*), *gūvīņē²* *gaļa* (< *guovine gaļa*) u. tml. Kalupē, *kūcīnc²* *spanc* (< *kuocinis spanis*),

kùciņā² ližeika (< *kuocine ližeika*) 'koka karote', *rùošiņā² snuot'iņā²* (< *rāvine snātine*) 'rāvā krāsots nātns audums' u. tml. Aulejā un citur. Aulejā šiem adjektīviem sastopama arī noteiktā galotne, piem., *viāciņūo² vuška apktyba* 'večā aita sāka klibot'. Šī izskaņa saskan ar lei. *-inis*.

Sādi adjektīvi kādreiz bijuši daudz plašāk lietojami, bet pašreiz patvērušies tikai nedaudzās izlokšnēs, un arī tur tie jau substantivējas.

Dažiem augšzemnieku adjektīviem ar *-in-* atbilst lejzemnieku *-en-* vai *-an-*, piem., *ēistync²* 'īstens', *slapync²* 'slepens' u. tml. Kalupē, *zilgins* 'zilgans', *sorkins* 'sarkans', *plokins* 'plakans', *bolgins* 'bālgans' : *zilgons*, *sorkons* Bērzaunē.

Sēlisko izlokšņu vienā daļā aiz verba *sākt* infinitīva vietā tiek lietotas formas ar *-in* vai *-an*, piem., *zirdām²*, *ka šis sāk kliežān²* 'dzirdam, ka šis sāk kliegt'; *iesākuši² sāucin²* 'iesākuši saukt' Lazdonā; *sākuši bāžān²* 'sākuši bēgt' Praulienā u. tml.

Šās ir vecas verbāladjektīvu ar *-ins*, *-ina* apokopētas siev. dzimtes vsk. nominatīva resp. vīr. dzimtes dsk. nominatīva formas. «Šo apokopēto formu vēlāk, kad verbāladjektīvus ar *-in(a)s* vairs nelietoja lokāmā veidā, vispārināja, un tā tagad saka arī, piem., *sniegs sāk kusin* (**kusins* vietā). Tā kā tādos savienojumos kā *pircin pīrku* saka *pircin* vietā arī *pirciņ*, *pircēn* jeb *pircan*, tad (ja Bilensteina ziņas ir pareizas) aiz *sākt* lieto arī formas ar *-iņ* un *-an*.»²⁷²

-in-

Daļā augšzemnieku izlokšņu ir sastopami no substantīviem ar piedēkli *-in-* > *-ein-* atvasināti adjektīvi, piem., *sòaleinc²* 'sālš', *svareinc* 'svarīgs' Biržos, *dūšinc²* 'dūšīgs' Ērgļos, *zālinc* 'zālains' Lazdonā u. c.

Adjektīvi ar *-in-* var būt atvasināti arī no vārdiem, piem., *gulina labība* Mēdzulā, *tūriinc cylvāks²* 'turīgs cilvēks' Lazdonā, *tāliinc roc* 'tāls rads' Praulienā.

²⁷² J. Endzelīns, Lgr, 308. lpp.

-im-

Daži adjektīvi veidoti ar reti sastopamu piedēkli -im-, piem., *agreīmi mīžy²* (< *agrīmi mieži*) 'mieži, kas agri nosēti', *vāl'eima² vosora* (< *vēlima vasara*) 'vasara, kas vēlu sākusies', *t'ivēims cytvāks²* (< *tuivims cilvēks*) 'cilvēks, kas dzīvo tuvu', *tūoļeīmi² vīsy* (< *tālimi viesi*) 'viesi no tālienes' Aulejā un citur, *stūovēīmi² l'īni* Kalupē.

-āt-

Samērā reti sastopami adjektīvi ar piedēkli -āt-, kas augšzemnieku izloksnēs palaikam pārveidots par -uot-, piem., *mýltuōta² putra* 'putra, kurā samanāma vai nu miltu garša, vai saredzami milti' Aulejā, *spōlvuōc²* (< *spalvāts*), *mūoluōta² žerņę* (< *mālāta zeme*) u. tml. Kalupē.

-īc-, -īž-

Dažās izloksnēs reģistrēti arī adjektīvi ar piedēkli -īc- vai -īž-, piem., *kumelņeica kāvīā* (< *kumelņica ķēve*) 'grūsna ķēve', *šivīāņeica² cūka²* 'grūsna cūka' Krāslavā, *šivīāņeiza cūka²*, *t'īāļeīza gūš²* 'grūsna govš' Aulejā.

-usk-

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopami adjektīvi ar piedēkli -usk-, piem., *āruska* 'āriska' Lazdonā, *mēituskis* (*dorbs*) Pildā un citur.²⁷³

Priedēkli nomeni darināšanai

Augšzemnieku izloksnēs tiek lietoti tie paši priedēkli un pus-priedēkli, ar kuru palīdzību tiek atvasināti jauni nomeni arī literārajā valodā un ležemnieku izloksnēs. Dažu priedēkļu forma ir mainījusies pēc izlokšņu fonētikas likumiem. Tā ap-

²⁷³ J. Endzelīns, Lgr, 336. lpp.

pa- vietā daļā izlokšņu tiek runāts *op-*, *po-* vārdos, kas vairs netiek izjusti par atvasinājumiem, t. i., kur it kā pazudis sakars starp priedēkli un prievārdu, piem., *oplūks* (< *apluoks*), *podūms* (< *paduoms*) u. tml. Vienā formā augšzemnieku izloksnēs var sakrist arī *iz-* un *uz-*, piem., *izvūorc*² (< *uzvārds*) Pildā, Kalupē un citur.

Rets ir senais priedēklis *az-* > *oz-*, piem., *ozbors* (< *azburs*) 'putraimi'. Ir sastopami arī priedēkļi *suo-* un *da-*, piem., *sūmozgys* 'samazgas' Nirzā un citur. Priedēklis *da-* sastopams tikai verbālnomenos, piem., *dabraukšona* Kalupē un citur.

Adjektīvu darināšanai specifisku priedēkļu augšzemnieku izloksnēs nav, bet lieto tos pašus, kas ir arī literārajā valodā.

Priedēkļi verbu darināšanai

Verbu darināšanai tiek izmantoti tie paši priedēkļi, kas lietojami arī literārajā valodā. Īpats ir priedēklis *da-*. Austrumu izloksnēs ir arī citi priedēkļi, kas nav pazīstami pat visās augšzemnieku izloksnēs un varbūt ir radušies (vai saglabājušies?) slavu un leišu valodas ietekmē, piem., *pri-*, *pra-*; par slavisku laikam droši ir uzskatāms priedēklis *roz-*, *pod-*.

Priedēkļu nozīme turpretī augšzemnieku izloksnēs diezgan stipri atšķiras no ležzemnieku izloksnēs sastopamajām to pašu priedēkļu nozīmēm. Bez tam kādas nozīmes izteikšanai var tikt izmantots cits priedēklis nekā ležzemnieku izloksnēs un literārajā valodā. Arī par prievārdu nozīmi un lietošanu sakāms tas pats. Aplūkojot verbus ar priedēkļiem, būs runāts tikai par tiem gadījumiem, kas atšķir augšzemniekus no ležzemniekiem vai ir mazāk parasti latviešu literārajā valodā.

aiz-

Diezgan parasta augšzemnieku izloksnēs šim priedēklim ir darbības pēkšņuma nozīme, kas parasti saistīta ar īslaicīgumu, piem., *aizakaukt'* 'iekaukties': *suņc aizakaučē² i laiduōs prājom* 'suns iekaucās un laidās projām'; *aizasuōpiēt'* 'iesāpēties' u. tml.

Dažreiz priedēklim *aiz-* ir tā pati nozīme, kas priedēklim *pa-* piem., *àisturleju² d'ivì vuškeñis iz žimys²* 'paturēju divas aitiņas pa ziemu' Kalupē.

da-

Ar priedēkli *da-* atvasinātie verbi augšzemnieku izloksnēs izsaka to pašu nozīmi, ko lejšemnieku *pie-*, piem., *daskriet* resp. *daskrīt²* 'pieskriet', *dazeivuot* 'piedzīvot', *dalikt* 'pielikt', *damest* 'piemest'. Dažkārt ar šo priedēkli atvasinātajiem vārdiem ir arī darbības nepabeigtuma nozīme, piem., *māizei² veļ jūodacap²* 'maizei vēl jāpacep' Kalupē. To pašu priedēkļa *pa-* nozīmi rāda arī citi atvasinājumi, piem., *bušš (< bušovs) jau dabaižom² kašt'* 'kartupeļus jau pabeidzām rakt' Kalupē.

iz-

Priedēkli *iz-* augšzemnieku izloksnēs lieto kā sinonīmu priedēklim *nuo-*, piem., *izmozgavu bārc²* 'nomazgāju bērnus' Kalupē.

Kā jau teikts, šim priedēklim vienā izlokšņu daļā ir arī tās nozīmes, kas priedēklim *uz-*, piem., *drēb'is² izñešu iz ustubys* 'drēbes uznesu uz bēniņiem' Kalupē.

pra-

Austrumu izloksnēs sastopams priedēklis *pra-* (> *pro-*), piem., *probrāukt²* 'pabraukt garām' Bērzgalē, *prapuļt'* 'pazust' Kalupē, *proskrēje²* 'paskrēja garām' Silajānos, *proskrē²* Nautrēnos, *prožiēru, proiēžu* Zvirgzdinē.

pod-

Austrumu izlokšņu vienā daļā no slavu valodām pārņemts verbālais priedēklis *pod-*, piem., *podlikt* 'palikt zem kā', *pod'it'* 'pieiet' Bērzgalē, *podbraukt'* 'piebraukt' Silajānos.

roz-

Tāpat no slavu valodām austrumu izlokšņu vienā daļā ir ieviesies priedēklis *roz-*, piem., *roššist'* 'sasist', *rožit'* 'izklist' Bērzgalē, Silajāņos un citur.

zem-

Augšzemnieku izloksnēs retumis sastop kā verbālo priedēkli arī *zem-* resp. *zēm-*, *zam-*, piem., *zamlikt'* 'palikt zem kā', *zambâst'* 'pabâzt', *zamlîst'* 'palîst', *zamgrûst'* 'pagrûst' u. tml. Lizumā.

Salikteņi

Viens no ļoti produktīviem jaunu vārdu, it sevišķi substantīvu veidošanas paņēmieniem ir salikteņu darināšana. Augšzemnieku izloksnēs salikteņu formu ir tomēr mazāk nekā literārajā valodā, un te nereti eksistē vēl vārdkopas, uz kuru pamata lejšzemnieku izloksnēs jau ir izveidojušies salikteņi. Diemžēl materiāla par salikteņu formām augšzemnieku izloksnēs līdz šim savākts ļoti maz, un plašus secinājumus pagaidām dot nevar.

Salikteņu sastāvdaļas ir tās pašas, kas lietojamas literārās valodas un lejzemnieku izlokšņu salikteņu formās. Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā nelieto salikteņus, kam pirmajā daļā ir divdabis, otrā substantīvs, piem., lit. valodā *kuļmašina* vai *kuļammašina*, bet Aulejā *kuļamū^o mašyna*; lit. val. *Ēdamgalds*, *rakstāmgalds* — Aulejā *ādamāis² golc*; lit. valodā *rūgušpiens*, Aulejā — *ryūguš pīnc²*, *šīd'ēic pīnc²* 'biezpiens' u. tml. Līdzīgi piemēri zināmi arī no citām augšzemnieku izloksnēm, piem., *plāunamū^o mašyna* 'plaujmašina' Kalupē, bet *šiumašīņē²* 'šujmašina', *rokstamgolc* 'rakstāmgalds' Stirnienē un citur.

2) Daļā izlokšņu nav pazīstami arī salikteņi ar verbu pirmajā

un substantīvu otrā daļā, piem., literārās valodas formas *ēstgriba*, *gruozgalvis* u. tml.

3) Par daļu izlokšņu ir ziņas, ka tur trūkst tādu salikteņu, kam pirmajā daļā ir adverbs, otrā adjektīvs, piem., *gāišzils*² u. tml. Tai vietā vēl pastāv vārdkopa *gāišy² zyts* u. tml. Kalupē. Trūkst vai samērā maz vēl ir pazīstami tādi salikteņi kā *gaišmatains*, *cietsirdīgs* u. tml. Tai vietā, piem., Kalupē, palaikam lieto vārdkopas *čītu šird'i*, *gāišym² mo'im²* u. tml. Nav palaikam lietojamas arī salikteņu formas ar substantīvu pirmajā, bet adjektīvu otrā daļā, piem., *sniegbalts*. Tai vietā Kalupē saka *bòtc² kuó šníks²* (-gs).

Substantīvu salikteņiem visbiežāk pirmajā daļā sastop substantīva, adjektīva, retāk numerāļa un verba formas.

Ja salikteņa pirmajā daļā ir substantīvs, tad augšzemnieku izlokšnēs tas palaikam tiek lietots locījumā. Visbiežāk tiek lietots ģenitīvs, pie kam sastop arī nesaīsinātu formu, piem., *dorbad'ina² // dorbud'ina²* 'darbdiena', *ašņazyrys* (kāds augs) Aulejā, *čelamola* 'celmala', *žeļžačelš* 'dzelzceļš', *nakt'ismūojiš²* 'naktsmājas' u. tml. Kalupē. Ar saīsinātu pirmās daļas formu minami tādi salikteņi, kā *sātmalš²* (< *sētmalis*) Aknīstē, *mežmal'e*, *lackolnc* 'leduskalns', *vycpušę* 'iekšpuse' Kalupē.

Vecā tipa celma salikteņu atlieku maz, piem., *d'īnavydy²* 'dienvidi' Aulejā, *d'īnavyc²* 'dienvidus' Kalupē.

Ja salikteņa pirmajā daļā ir adjektīvs, tad tas var būt gan senākā, gan mūsdienu celma formā vai locījumā, piem., *Jaūnagoc* 'Jaungads' (iz *Jaūnagoc* ?) // *jaūncgoc*, *vacūomūo'e²*, *bòltamāizę²*, *l'elčelš* 'lielceļš' Kalupē, *t'ivgaļš* 'tievgalis' Aulejā, *bizaputra²*, *razgalš* 'rezgalis' Aknīstē un citur.

Sastopami ir arī salikteņi ar numerāli pirmajā daļā, piem., *viņšata²* 'viensēta', *catūrdaļa²* 'ceturtdaļa', *pūrmud'īņę²*, *ūtard'īņę²*, *trežd'īņę*, *catūrd'īņę²*, *pīgd'īņę²*, *sazd'īņę* Stirnienē, *pī:rmuōdiēna*, *ūotārdiēna²*, *treždiēna* u. c. Grostonā, *ostoīņņēič²* 'astuoņnītis', *treždaļa // trešā daļa // trešūo² daļa* un tikai *catūrtūo² // catūrta² daļa*, *pīktūo² // pīkta² daļa* u. tml. Kalupē, *pūrmud'ina²* 'pirmdiēna' u. c. Aulejā.

Salikteņi ar verba formām pirmajā daļā augšzemnieku

izloksnēs arī ir sastopami, piem., *arāmzeme*², *gānampūlks*², *ēdāmkaruo^ete*² u. c. Grostonā, *arāmžēņe*², *kūlmašīņe*² u. c. Stirnienē, *rokstōmgolc*² 'rakstāmgalds' blakus *odamūo*² *odota*, *aramūo*² *ail'ē*² 'aramkārta' Kalupē.

Salikteņi ar *puš-* resp. *puš-* pirmajā daļā augšzemnieku izloksnēs ir sastopami tikpat plaši kā literārajā valodā un lejzemnieku izloksnēs, piem., *pušbrūoļš*² 'pusbrālis', *pušnaks* 'pusnakts' Kalupē un citur.

Salikto substantīvu otras daļas forma augšzemnieku izloksnēs diezgan bieži atšķiras no vārda formas ārpus salikteņa celma ziņā, piem., *gots*, bet *t'ivgaļš* (< *tievgalis*), *skots*, bet *gotcskaļš* (< *galdskalis*) (nozīme?), *poloks* (-gs), bet *pušpalažā* 'puspaladziņš resp. īpašs sagšas veids', *kāuls*², bet *mugurkāuļš*² (< *mugurkaulis*), *sūonkāuļš*² (< *sānkaulis*), *d'ina*², bet *pužd'īņis*² (< *pušdienes*), *svād'inā*² (< *svētdiene*), *myga*, bet *cjukfīcīš*² (< *cūkmidzis*), *dūors*², bet *dūndūors*² (< *diendārzis*) 'aploks, laidars' Aulejā, *mola*, bet *azarmal'ē*, *sātmaļš*² (< *sētmalis*) Kalupē. Diemžēl šai ziņā trūkst pietiekama izlokšņu materiāla.

Salikto pronomenu formās vismaz dažās izloksnēs ir savas īpatnības. Ja salikteņa pirmajā daļā arī ir pronomens, tad to sastop celma formā arī tādos salikteņos, kas literārajai valodai ir sveši, piem., *cytakas* 'cits', *vysakas* 'viss' blakus *šytys* (sal. lejzemnieku *šitas*) Aulejā.

Deklinācija

Substantīvi

Substantīviem augšzemnieku izloksnēs ir tās pašas gramatiskās kategorijas, kas literārajā valodā.

Dzimtes ziņā ne visi vārdi visās augšzemnieku izloksnēs saskan savā starpā un ar literāro valodu, piem., *cyļps* (< *cilps*) Kalupē.

Austrumu izloksnēs daži aizguvumi ir tai pašā dzimtē, kādā tie ir oriģinālvalodā, piem., *rūb'ešš*², ģen. *rūb'eža*² Kalupē, bet *ruobeža* literārajā valodā.

Nelokāmie substantīvi ar *-o* vienā augšzemnieku izlokšņu daļā pārveidoti par lokāmiem un var būt gan vīriešu, gan sieviešu dzimtes atkarā no celma, piem., *kakava* 'kakao', *d'eps* 'depo' u. tml. Kalupē. Ir arī kopdzimtes vārdi, piem., *pļūopa*² (< *pļāpa*) u. c.

Divskaitļa atliekas sastopamas arī augšzemnieku izlokšnēs un tais pašos gadījumos, kur vidus izlokšnēs (skat. 110. lpp.). Daļa substantīvu tāpat ir vienskaitlinieki un daļa — daudzskaitlinieki.

Locījumu galotnes dažiem substantīvu celmiem augšzemnieku izlokšnēs nav vienādas. Izlokšnēs ir vērojams substantīvu celmu sakritums uz fonētisko pārmaiņu pamata. Sakarā ar to mainījušās dažos locījumos arī galotnes. Tā *īo*-celmiem vienā izlokšņu daļā vsk. akuzatīvā un instrumentālī ir galotne *-i*, vsk. lokatīvā — galotne *-i* kā (*i*)*īo*-celmiem. *īā*-celmu vsk. akuzatīva, instrumentāļa, lokatīva un dsk. datīva un instrumentāļa galotne jaucas ar *ē*- un *i*-celmu atbilstošo locījumu galotnēm.

Dažās sēliskajās izlokšnēs *ē*-celmus loka pilnīgi kā *ā*-celmus sakarā ar *-e* pārveidojumu par *-ę* resp. *-a*.

(*i*)*o*-celmi

Substantīvu *o*-celmu deklinācijā augšzemnieku izlokšnēs morfoloģisku īpatnību nav. Dažādie *o*-celmu substantīvi ir gan dažādi pārveidoti pēc katras izlokšnes skaņu likumiem.

Vienskaitlis

Praulienā	Baltinavā	Pildā
n. <i>kùoks</i> ²	<i>koīnc</i> (< <i>kalns</i>)	<i>kùks</i> ² (< <i>kuoks</i>)
ģ. <i>kùoka</i> ²	<i>koīna</i>	<i>kùka</i> ²
d. <i>kùokām</i> ²	<i>koīnām</i> ²	<i>kùkām</i> ²
a. <i>kùoku</i> ²	<i>koīnu</i> // <i>koīno</i>	<i>kùku</i> ²
i. <i>kùoku</i> ²	<i>koīnu</i> // <i>koīno</i>	<i>kùku</i> ²
l. <i>kùokā</i> ² // <i>-ā</i>	<i>koīnā</i>	<i>kùkā</i> ²
v. <i>kùok</i> ² !	<i>koīn!</i>	<i>kùk!</i> ²

Daudzskaitlis

n. <i>kùoki</i> ²	<i>koīny // koīni // koīne</i>	<i>kùki</i> ²
ģ. <i>kùoku</i> ²	<i>koīnu // koīno</i>	<i>kùku</i> ²
d. <i>kùokiém</i> ²	<i>koīnīm // koīnīm</i> ²	<i>kùkim</i> ²
	(< kalniem)	(< kuokiem)
a. <i>kùokus</i> ²	<i>koīnus</i>	<i>kùkus</i> ²
i. <i>kùokiém</i> ²	<i>koīnīm // -īm</i> ²	<i>kùkim</i> ²
l. <i>kùokūs</i> ² // -uós	<i>koīnūs</i>	<i>kùkūs</i> ²

o-celmi augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir šādi substantīvi: *botš* (< *balss*), ģen. *botsa*, dat. *bolsam* utt., *pác* (< *pēds*) 'pēda', *tejs* 'tēja', *cytps* 'cilpa' un citi.

īo-celmu deklinācija visās augšzemnieku izlokšnēs nav vienāda. Rietumu izlokšnēs *īo*-celmi deklinācijas ziņā neatšķiras no *o*-celmiem. Bet austrumu izlokšņu vienā daļā dažos locījumos *īo*-celmi saskan ar (*i*)*īo*-celmiem. Pārskatu par viena vai otra deklinācijas tipa izplatību sniegs latviešu dialektu atlants.

<i>nedēļa sēvma</i>	Vienskaitlis	<i>auļa nesēvma</i>	<i>auļa nesēv</i>
Praulienā	Baltinavā	Pildā	
n. <i>ceļš</i>	<i>čēļš</i> ²	<i>šēļš</i> ²	
ģ. <i>ceļa</i>	<i>čēļa</i>	<i>šēļa</i> ²	
d. <i>ceļām</i> ²	<i>čēļām</i> ²	<i>šēļām</i> ²	
a. <i>ceļu</i>	<i>čēļi</i>	<i>šēļi</i> ²	
i. <i>ceļu</i>	<i>čēļi</i>	<i>šēļi</i> ²	
l. <i>ceļā</i> ² // -ā	<i>čēļiē</i>	<i>šēļi</i> ²	
v. <i>ceļ!</i>	<i>čēļ!</i>	<i>šēļ!</i>	

Daudzskaitlis

n. <i>ceļi</i>	<i>čēļi</i>	<i>šēļi</i> ²
ģ. <i>ceļu</i>	<i>čēļu</i>	<i>šēļu</i> ²
d. <i>ceļiém</i>	<i>čēļim // čēļim</i> ²	<i>šēļim</i> ²
a. <i>ceļus</i>	<i>čēļus</i>	<i>šēļus</i> ²
i. <i>ceļiém</i>	<i>čēļim // čēļim</i> ²	<i>šēļim</i> ²
l. <i>ceļūs</i> ² // -uós	<i>čēļūs</i>	<i>šēļūs</i> ²

(i)io-celmu galotne io-celmu formās augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir ieviesusies laikam tādēļ, ka, vsk. nominatīvā zūdot i-skaņai -s priekšā, daļai io- un (i)io-celmu radās fonētiski ļoti tuvas formas, piem., *brūoļš²* (< *brālis*) un *čēļš²* 'ceļš' Baltinavā. (Aiz *l, r < rj* un citos gadījumos augšzemnieku izlokšņu vienā daļā io-celmu vsk. nominatīvā trūkst progresīvās asimilācijas resp. -s pārveidojuma par -š.) (i)io-celmu vsk. datīvā augšzemnieku izlokšnēs arī parasta ir galotne -am. Tādēļ arī izlokšnēs sakrita io-celmi un (i)io-celmi, pie kam vienā daļā uzvarējusi io-celmu, otrā daļā (i)io-celmu deklinācija.

Vienskaitļa vokatīvā dažās izlokšnēs tiek lietota forma, kas radusies, vokatīvam pievienojot kādu lieku skaņu vai zilbi, piem., *tēvā²! dēlā!* u. tml. Ērgļos un citur. Ērgļos vokatīvam pievienotā partikula sastopama arī atsevišķi, piem., *Pēter² ōu! // Pēterā²! // ōu Pēter²!* Tas rāda, ka šādas formas radušās, saaugot vienā vārdā vokatīvam ar partikulu.²⁷⁴

(i)io-celmi

(i)io-celmu deklinācija vienā augšzemnieku izlokšņu daļā morfoloģiski saskan ar šo celmu deklināciju literārajā valodā. Bet ir arī daļa izlokšņu, kur (i)io-celmu deklinācijā ir dažas morfoloģiskas īpatnības.

	Vienskaitlis				
	Aknīstē	Ērgļos	Krāslavā	Nirzā	Kalupē
n. <i>gròavš²</i> (< <i>grāvis</i>)	<i>Jà^enc²</i> (< <i>Jānis</i>)	<i>brūoļš²</i>	<i>gaiļš</i>	<i>čūolš²</i>	
ģ. <i>gròava²</i>	<i>Jà^ηna²</i>	<i>brūoļa²</i>	<i>gaiļa</i>	<i>čūoļa²</i>	
d. <i>gròavam²</i>	<i>Jà^ηnam²</i>	<i>brūoļam²</i>	<i>gaiļam</i>	<i>čūoļam²</i>	
a. <i>gròavi²</i>	<i>Jà^eni²</i>	<i>brūoļi²</i>	<i>gaiļi</i>	<i>čūol'i²</i>	
i. <i>gròavi²</i>	<i>Jà^eni²</i>	<i>brūoļi²</i>	<i>gaiļi</i>	<i>čūol'i²</i>	
l. <i>gròavi²</i>	<i>Jà^ené²</i>	<i>brūoļā²</i>	<i>gaiļi²</i>	<i>čūol'ie²</i>	
v. —	<i>Jà^en² // Jānā!</i>	<i>brūoļ²!</i>		<i>čūoļ²!</i>	

²⁷⁴ Plašāk par šo celmu deklināciju J. Endzelīns, Lgr, 396.—409. lpp.

Daudzskaitlis

n. gròavi ²	Jàņi ²	brùoļi ²	gaiļi	čùol'i ²
ģ. gròavu ²	Jàņu ²	brùoļu ²	gaiļu	čùoļu ²
d. gròavim ²	Jàņiem ²	brùoļim ²	gaiļim ²	čùol'im ²
(< grāvjiem)				
a. gròavus ²	Jàņus ²	brùoļus ²	gaiļus	čùoļš ²
i. gròavim ²	Jàņiem ²	brùoļim ²	gaiļim ²	čùol'im ²
l. gròavús ²	Jàņuos ²	brùoļús ²	gaiļús ²	čùoļús ²

Ipatnējas formas sastopamas vsk. lokatīvā. Daļā izlokšņu (*i*)*io*-celmu vsk. lokatīva galotne saskan ar *i*-celmu vsk. lokatīva galotni (līdzīgi kā literārajā valodā), piem., *skā^epiē²* blakus *kū^xtīe²* 'kūti' Praulienā un citur. (Par galotni *-ie* skat. 340. lpp.) Arī galotne *-ē* laikam ir *i*-celmu galotne. (Skat. par to 340. lpp.) Par galotni *-ā*, ko sastop dažās austrumu izlokšnēs, nav droši nosakāms, vai tā radusies blakus *io*-celmu vsk. lokatīva formai vai blakus *i*-celmu vsk. lokatīva formai, kur savukārt šāda galotne ieviesusies *iā*-celmu ietekmē. (Sal. lok. *čēļā*, *brùoļā²*, *acā* 'aci', *āušē²* 'ausī' Krāslavā.)

Vsk. vokatīvā arī (*i*)*io*-celmiem sastopamas paplašinātas formas, piem., *Pēterei²* *Biržos*, *Pieterēj²* || *Pieterou²* || *Pieterō²* Lazdonā un citur.²⁷⁵

Līdzskaņu celmi

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā līdzskaņu celmiem daļēji paglābusies agrākā deklinācija, bet daudzās, sevišķi dziļo augšzemnieku izlokšnēs, līdzskaņu celmi pilnīgi deklinācijā pielīdzināti (*i*)*io*-celmiem.

²⁷⁵ Plašāk par šā celma deklināciju J. Endzelīns, Lgr, 409.—412. lpp.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
Lazdonā	Kalupē	Lazdonā	Kalupē
n. <i>a:kmęnc</i>	<i>akmīņč²</i>	<i>a:kmęņi // a:kmęnc</i>	<i>akmīņi</i>
ģ. <i>a:kmęņa</i>	<i>akmīņa</i>	<i>a:kmęņu</i>	<i>akmīņu</i>
	<i>// a:kmęnc</i>		
d. <i>a:kmęņām²</i>	<i>akmīņam</i>	<i>a:kmęņiém</i>	<i>akmīņim²</i>
a. <i>a:kmęņi</i>	<i>akmīņi</i>	<i>a:kmęņus // a:kmęnc</i>	<i>akmīņč</i>
i. <i>a:kmęņi</i>	<i>akmīņi</i>	<i>a:kmęņiém</i>	<i>akmīņim²</i>
l. <i>a:kmęņié</i>	<i>akmīņié</i>	<i>a:kmęņuós</i>	<i>akmīņūs</i>

Visilgāk vecā forma saglabājusies vsk. ģenitīvā. Vsk. lokatīvā līdzskaņu celmiem sastopama tā pati galotņu daudzveidība, kas (*i*)*io*-celmu vsk. lokatīva formā.

Dsk. nominatīvā un akuzatīvā vienā izlokšņu daļā šiem celmiem tiek lietotas arī *i*-celmu galotnes, piem., *a:kmęnc* (< *akmens* < *akmenis*) Lazdonā un citur.²⁷⁶ Kādreiz pēc *i*-celmu parauga bijušas darinātas vēl citas formas, piem., dsk. lokatīvs *ru^tdenies // ausies* Lazdonā.²⁷⁷

u-celmi

u-celmu deklinācijā augšzemnieku izlokšnēs arī ir vērojama tā pati parādība, kas lejšemnieku izlokšņu vienā daļā — *u*-celmu pilnīga vai daļēja pāriešana citos celmos. Vislabāk *u*-celmu formas vēl paglābtas vienā sēlisko izlokšņu daļā, bet arī tur sieviešu dzimtes *u*-celmi palaikam aizstāti ar *ā*-celmiem. Latgales izlokšnēs arī vīriešu dzimtes *u*-celmu vietā tiek lietotas *o*-celmu formas.

²⁷⁶ Daudzskaitļa akuzatīvu *akmenc* < *akmenis* var uzskatīt arī par senu līdzskaņu celma akuzatīva formu.

²⁷⁷ Par šā celma deklināciju skat. arī J. E n d z e l ī n s, Lgr, 437.—441. lpp.

Deklinācijas paraugs.

	Vienskaitlis	
	Nirzā	Krāslavā
n. <i>mac</i> (< <i>mads</i> < <i>mēdus</i>)	òls ²	<i>mac</i> (< <i>mads</i>)
ģ. <i>mada</i>	<i>ola</i> // <i>ols</i>	<i>mada</i>
d. <i>madam</i>	<i>olam</i>	<i>madam</i>
a. <i>madu</i>	<i>olu</i>	<i>madu</i>
i. <i>madu</i>	<i>olu</i>	* <i>madu</i>
l. <i>maduó</i> // <i>madá</i>	<i>olá</i>	<i>madâ</i>

Daudzskaitlī tos loka kā *o*-celmus.

u-celmu vsk. ģen. formu sastop vēl salikteņu pirmajā daļā arī tais izlokšnēs, kur *u*-celmu jau aizstājis *o*-celms. Arī aizprepozīcijām nereti tiek lietota vecā ģenitīva forma, piem., *tacpagrops* (< *lēduspagrabs*), *macpūc* (< *mēduspuods*), *nu mac var natabi palikt'* Aknīstē; *pakryta iz lac* // *iz lada* Kalpē u. tml.

Vsk. lokatīvā augšzemnieku izlokšņu vienā daļā sastop galotni *-uo*, ne *-ū*. Galotni *-uo* uzskata par senāku *u*-celma vsk. lokatīva galotni nekā *-ū*.²⁷⁸

Dažās izlokšnēs atsevišķi *u*-celma substantīvi, piem., *ols* 'alus' ir lokāmi kā *i*-celma substantīvi. Tā Litenē blakus *o*-celma formām *lac* (-ds) 'ledus', *lic* (-ts) 'lietus', *mac* (-ds) 'medus' un citiem vārds *ols* 'alus' ir lokāms šādi: nom. *ols*, ģen. *ols*, dat. *olij* // *oļam*, ak. *oli*, lok. *olī*.

u-celmu pāreja *i*-celmos laikiem ir skaidrojama ar to, ka, zūdot *u*-skaņai *s* priekšā, *u*- un *i*-celma vsk. nominatīva un ģenitīva formas sakrita un «...*u*-celmi arī pārējos locījumos pieslējās *i*-celmiem, kas skaita ziņā bija pārsvarā...»²⁷⁹

²⁷⁸ J. Endzelīns, Lgr, 444. lpp.

²⁷⁹ Turpat, 446. lpp.

(l) *ā*-celmi

ā-celmos augšzemnieku izlokšnēs ir sastopamas fonētiskas īpatnības, bet *īā*-celmos novērojamas arī dažas morfoloģiskas īpatnības. Fonētisko pārveidojumu rezultātā vienā dziļo augšzemnieku izlokšņu daļā vienskaitļa nominatīvā, ģenitīvā un daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā *īā*-celmiem radās fonētiski tuvas vai pat vienādas formas ar *ē*-celmiem. Tā Aulejā *īā*-celmam *pēļņa* ir blakus tāds *ē*-celms kā *sakņā*, kur *ā* tiek izrunāts ļoti līdzīgi *a*-skaņai aiz mīksta līdzskaņa. Līdzīgi arī citās izlokšnēs. Sakarā ar to dziļo augšzemnieku izlokšnēs *īā*-celmos ir ieviesušās dažos locījumos *ē*-celmu galotnes. Bet *ē*-celmi savukārt ir jaukušies ar *i*-celmiem. Tādā kārtā *īā*-celmos var būt arī pārņemtas pat *i*-celmu galotnes. Savukārt *īā*-celmu galotnes dažos locījumos ir ieviesušās *ē*- un *i*-celmos.

	Vienskaitlis						
	<i>neel. sol.</i> Lazdonā	<i>De. sol.</i> Kālpē	<i>Dr. u. ?</i> Bērzgalē	<i>druķe nesol.</i> Pildā			
n.	<i>rùoka</i> ²	<i>rùo°ciņa</i> ²	<i>lìpa</i> ²	<i>rùceņa</i> ²	<i>lopa</i>	<i>gaļa</i>	<i>maļeņa</i>
ģ.	<i>rùokas</i> ²	<i>rùo°ciņas</i> ²	<i>lìpys</i> ²	<i>rùceņis</i> ²	<i>lopys</i>	<i>gaļis</i>	<i>maļēnis</i>
d.	<i>rùokài</i> ²	<i>rùo°ciņai</i> ²	<i>lìpài</i> ²	<i>rùceņai</i> ²	<i>lopai</i>	<i>gaļai</i>	<i>maļeņai</i>
a.	<i>rùoku</i> ²	<i>rùo°ciņu</i> ²	<i>lìpu</i> ²	<i>rùceņu</i> ²	<i>lopu</i>	<i>gaļi</i>	<i>maļēni</i>
ī.	<i>rùoku</i> ²	<i>rùo°ciņu</i> ²	<i>lìpu</i> ²	<i>rùceņu</i> ²	<i>lopu</i>	<i>gaļi</i>	<i>maļēni</i>
l.	<i>rùoká</i> ²	<i>rùo°ciņá</i> ²	<i>lìpá</i> ²	<i>rùceņá</i> ²	<i>lopá</i>	<i>gaļi</i>	<i>maļēni</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>rùokas</i> ²	<i>rùo°ciņas</i> ²	<i>lìpys</i> ²	<i>rùceņis</i> ²	<i>lopys</i>	<i>maļēnis</i>
ģ.	<i>rùoku</i> ²	<i>rùo°ciņu</i> ²	<i>lìpu</i> ²	<i>rùceņu</i> ²	<i>lopu</i>	<i>maļeņu</i>
d.	<i>rùokám</i> ²	<i>rùo°ciņám</i> ²	<i>lìpòm</i> ²	<i>rùceņòm</i> ²	<i>lopòm</i> ²	<i>maļeņòm</i> ²
a.	<i>rùokas</i> ²	<i>rùo°ciņas</i> ²	<i>lìpys</i> ²	<i>rùceņis</i> ²	<i>lopys</i>	<i>maļēnis</i>
ī.	<i>rùokám</i> ²	<i>rùo°ciņám</i> ²	<i>lìpòm</i> ²	<i>rùceņòm</i> ²	<i>lopòm</i> ²	<i>maļeņòm</i> ²
l.	<i>rùokás</i> ²	<i>rùo°ciņás</i> ²	<i>lìpuòs</i> ²	<i>rùceņuòs</i> ²	<i>lopuòis</i>	<i>maļeņuòs</i>

Ne *ā*-, ne *īā*-celmu deklinācijā no literārās valodas nav morfoloģisku atšķirību augšzemnieku izlokšņu rietumu apgabalā.

Par galotnes *-as* pārveidojumiem skat. 292. lpp.

No *ē*-celmiem resp. *i*-celmiem galotne *-i* ieviesta palaikam vsk. akuzatīvā un instrumentālī, bet dažās izloksnēs *i*-celmu galotne sastopama arī vsk. lokatīvā.

Vsk. vokatīvā blakus vokatīva formai arī augšzemnieku izloksnēs lieto nominatīvu. Un dažās izloksnēs vokatīvā sastop paplašinātas formas, piem., *Minnō!* Biržos, *Onnēj!* Praulienā.

Dažās Latgales izloksnēs dsk. lokatīvā sastopama galotne *-ūs*, kas laikam ir pārņemta no *o*-celmu lokatīva, ievērojot to, ka vsk. lokatīvā *o*- un *ā*-celmiem ir vienāda galotne (visā latviešu valodā).

Par dsk. datīva un instrumentāļa galotni skat. 293. lpp.

Vīr. dzimtes *ā*-celmiem vsk. datīvā daļā izlokšņu sastop galotni *-ai*, piem., *pūikāi*². Arī uzvārdos ar *-a* vsk. datīvā nešķir vīr. un siev. dzimtes formas: *Liepāi*² Sunākstē un citur.²⁸⁰

ē-celmi

Bez fonētiskajām īpatnībām augšzemnieku izlokšņu vienā daļā šo celmu deklinācijā ir vērojamas arī morfoloģiskas īpatnības. Kā minēts 337. lpp., šais celmos notikusi seno formu jaukšanās ar *i*- un *īā*-celmu formām. Lejzemnieku izloksnēs *ē*-celmu formas gan ieviešas *i*-celma formu vietā, bet augšzemnieku izloksnēs *i*-celmu formas var arī stāties *ē*-celmu formu vietā.

	<i>Merņi vol.</i>	<i>N. n.</i>	Vienskaitlis <i>de s.</i>	<i>Dzīve vsk.</i>
	Grostonā	Karvā	Kalupē	Nirzā
n.	<i>bi:tē</i>	<i>zēila</i> ²	<i>prīdē</i> ²	<i>žeiōē</i>
ģ.	<i>bi:tēs</i>	<i>zēilas</i> ²	<i>prīdiš</i> ²	<i>žeiōiš</i>
d.	<i>bi:tei</i>	<i>zēilai</i> ²	<i>prīdei</i> ²	<i>žeiōēi</i>
a.	<i>bi:ti</i>	<i>zēili</i> ²	<i>prīdi</i> ²	<i>žeiōi</i>
i.	<i>bi:ti</i>	<i>zēili</i> ²	<i>prīdi</i> ²	<i>žeiōi</i>
l.	<i>bi:tē</i>	<i>zēiliē</i> ²	<i>prīdiē</i> ²	<i>žeiōi</i> ²
v.	<i>bi:tē!</i>	<i>zēile</i> ^{2!}		

²⁸⁰ Par šo celmu deklināciju skat. arī J. Endzeliņš, Lgr, 412.—420. lpp.

Daudzskaitlis

	Grostonā	Karvā	Kalupē	Nirzā
n.	<i>bi:tēs</i>	<i>zēilas²</i>	<i>prīdīs²</i>	<i>žēivīs</i>
ģ.	<i>bi:šu</i>	<i>zēiļu²</i>	<i>prīđu² // prižu²</i>	<i>žēivu</i>
d.	<i>bi:tēm</i>	<i>zēiliem²</i>	<i>prīdom² // prižom²</i>	<i>žēivom²</i>
a.	<i>bi:tēs</i>	<i>zēilas²</i>	<i>prīdīs²</i>	<i>žēivīs</i>
i.	<i>bi:tēm</i>	<i>zēiliēm²</i>	<i>prīdom²</i>	<i>žēivom²</i>
l.	<i>bi:tēs</i>	<i>zēiliēs²</i>	<i>prīđuōs²</i>	<i>žēivūs²</i>
v.	<i>bi:tēs!</i>	<i>zēilas²!</i>		

Kā redzams no deklinācijas paraugiem vien, *ē*-celmu deklinācija augšzemnieku izloksnēs ir diezgan dažāda. Vistuvāk literārajai valodai *ē*-celmu deklinācija ir vienā sēlisko izloksņu daļā, kur sastopamas tikai izloksnēm tipiskās fonētiskās īpatnības.

Dziļo augšzemnieku izloksnēs Latgalē turpreti dažos locījumos tiek lietotas vecās *ē*-celmu formas, citos *i*-celmu (vsk. lok. *žēivī²* Nirzā), bet vēl daļā tiek lietotas *iā*-celmu formas: *prīdom²*, *žēivom* (kur *-om* < *-uom* < *-ām*). Nirzas dsk. lokatīvā pat ieviesusies (*i*)*o*-celmu galotne *-ūs* gaidāmā *-uos* vietā gluži kā (*i*)*ā*-celmos. Par atkāpēm no gaidāmās vēsturiskās līdzskaņu mijas *j* ietekmē skat. 304.—305. lpp.²⁸¹

i-celmi

Augšzemnieku izloksņu vienā daļā kā *i*-celmi tiek locīti dažkārt arī tādi vārdi, kas citās latviešu valodas izloksnēs nav *i*-, bet *ē*-celmi, piem., *b'ic* (-ts) 'bite', *šērč²* (-ds) 'serde', *upš* 'upe', *šieņč²* (-ns) 'sēne' Nirzā, *apš* 'apse', *dūpš²* 'duobe', *žēmš²* 'zeme' Kalupē, *rēiksc²* 'rikste', *zapc* (-ts) 'ievāriņums' u. c. Baltinavā un citur.

i-celmu deklinācijā augšzemnieku izloksņu vienā daļā arī sastopamas dažādu celmu formas: senās *i*-celmu, *ē*-celmu un *iā*-celmu formas. Izšķirt, vai ir darīšana ar viena vai otra

²⁸¹ Par šo celmu deklināciju skat. arī J. Endzelīns, Lgr, 420.—424. lpp.

celma galotni, palīdz attiecīgās izlokšnes skaņu likumi. Tā, piem., nevar identificēt *-ie* vsk. lokatīva galotnē tais izlokšnēs, kur saglabāts vecs *ie* bez pārveidojumiem, un *-ie*, kas cēlies sena *ē* vietā daudzās augšzemnieku izlokšnēs.

Vienskaitlis

Grostonā	Karvā	Kalupē	Nirzā
n. <i>si:rc</i> (-ds)	<i>pierc</i> ² (-ts)	<i>acś</i>	<i>gùś²</i>
ģ. <i>si:rc</i>	<i>pierc</i> ²	<i>acśś // acś</i>	<i>gùś² // gùviś²</i>
d. <i>si:rdei</i>	<i>piertī²</i>	<i>acei</i>	<i>gùvėi²</i>
a. <i>si:rdi</i>	<i>pierti²</i>	<i>aci</i>	<i>gùvi²</i>
i. <i>si:rdi</i>	<i>pierti²</i>	<i>aci</i>	<i>gùvi²</i>
l. <i>si:rdiē</i>	<i>piertiē²</i>	<i>aciē</i>	<i>gùvi²</i>

Daudzskaitlis

n. <i>si:rc</i> (-ds < -dis)	<i>pierc</i> ² (-tis)	<i>acś</i> (-cis)	<i>gùś²</i> (-vis)
ģ. <i>si:ržu</i>	<i>piersu²</i>	<i>ocu</i>	<i>gùvu²</i>
d. <i>si:rdiēm</i>	<i>piertiem²</i>	<i>acòm²</i>	<i>gùvòm²</i>
a. <i>si:rc</i> (-ds < -dis)	<i>pierc</i> ²	<i>acś</i>	<i>gùś²</i>
i. <i>si:rdiēm</i>	<i>piertiēm²</i>	<i>acòm²</i>	<i>gùvòm²</i>
l. <i>si:rdiēs</i>	<i>piertīs²</i>	<i>acúôs // acśś</i>	<i>gùvúś²</i>

Visvecāko *i*-celmu deklinācijas paradigmu sastop vienā sēlisko izlokšņu daļā, kur vsk. lokatīvā ir saglabājusies vecākā *i*-celmu vsk. lokatīva galotne *-ie*, aiz kā zudis *j* un vēl kāds patskanis.²⁸²

Daļā izlokšņu vsk. lokatīvā bijusi galotne *-ē*, kas pārvērsusies arī par *-ie* daudzās dziļajās izlokšnēs. Par šo galotni *-ē* nevar droši zināt, vai tā ir tikpat veca *i*-celmu galotne kā *-ie*, vai arī ir ieviesusies *i*-celmos no *ē*-celmiem.

Vecas *i*-celma formas reģistrētas kādreiz arī vsk. ģenitīvā,

²⁸² J. Endzelīns, Lgr, 412.—432. lpp.

piem., *uoglis* 'ogles' Liezērē. (Ar šo ģenitīvu sal. lei. *akies*.) Galotni *-is* sastop pašreiz vēl ļoti daudzās dziļo augšzemnieku izloksnēs, bet tur tā ir jau *ē*-celmu vsk. ģenitīva galotne *-es* > *-is*. Ka te nav darīšana ar senu *-is*, to rāda šo izlokšņu dsk. nominatīva un akuzatīva formas, kurās *i* ir zudis *-s* priekšā.

Daudzskaitļa locījumos sastopami dažādi jauninājumi. Tā dsk. datīva formā *-im* vietā vienā izlokšņu daļā ieviesies *-iem* pēc dsk. lokatīva *-ies* parauga. Daļā izlokšņu ieviesusies arī *ē*-celmu galotne *-ēm* > *-iem* vai *-iā*-celmu galotne *-ām* > *-om*. Dažkārt sastop arī paralēlas formas šai locījumā, piem., Baltinavā: *acīm² // aciēm : ļaudīm²*. Te pārstāvētas triju celmu galotnes — 1) vecā *i*-celmu galotne *-im*, 2) *ē*-celmu galotne *-ēm* > *-iem* un 3) *o*-celmu galotne *-iem* > *im*.

Līdzīgas formas sastopamas arī dsk. instrumentālī.

Dsk. lokatīvā arī ir sastopama liela formu daudzveidība. Daļā izlokšņu vsk. lokatīva *-ie* ietekmē lietojama galotne *-ies*, piem., Grostonā, Lazdonā un citur. Citur šāda galotne var būt radusies arī no vecāka *-ēs*. Sastop arī literārajā valodā pazīstamo galotni *-is*, *iā*-celmu galotni *-uōs* < *-ās* vai *o*-celmu galotni *-ūs* < *-uos*.

Pārskatu par *i*-celmu deklināciju varēs sniegt tikai latviešu dialektu atlants.

Par līdzskaņu miju dsk. ģenitīva formās skat. 304.—305. lpp.²⁸³

Adjektīvi

Adjektīvi ar nenoteiktajām galotnēm augšzemnieku izloksnēs ir lokāmi kā attiecīgo celmu substantīvi. Celmu skaita ziņā dažas augšzemnieku izloksnes ir bagātākas, jo tur sastopami arī adjektīvu *ē*-celmi, piem., *žēid'īņe² kl'eita* Kalupē un citur.

²⁸³ Par šo celmu deklināciju skat. arī J. Endzelīns, Lgr, 424.—436. lpp.

Adjektīvi ar noteiktajām galotnēm vismaz vienā augšzemnieku izlokšņu daļā tiek locīti īpati.

Vīriešu dzimte

	Vienskaitlis					
	Grostonā	Aknīstē	Karvā	Kalupē	Bērzgalē	Baltinavā
n.	gērāis ² (< garāis)	mozāis ²	lobis ² 'labais'	mozāis ²	sýltýs ²	jaúkis ²
ģ.	gērā ²	mozāa ²	lobūo ²	mozūo ²	sýltūo ²	jaúkūo ²
d.	gēram	mozujam	lobijam	mozajam	sýltyjam ²	jaúkejam
a.	gērūo ²	mozū ²	lobū ²	mozū ²	sýltū ²	jaúkū ²
i.	gērūó	mozū ²	lobū	mozū ²	sýltū ²	jaúkū
l.	gērā	mozujā	lobijā	mozajā	sýltyjā ²	jaúkejā
v.	gērāis ² // -rūo ²		lobis ² !	mozāis ² !		

Daudzskaitlis

n.	gērie ²	mozi ²	moži ²	sýltý ²	jaúki ²
ģ.	gērūo ²	mozū ²	mozūs ²	sýltū ²	jaúkūs ²
d.	gēriém	mozujím	mozajím ²	sýltyjím ² // sýltým ²	jaúkejím
a.	gērūos ²	mozūs ²	mozūs ²	sýltūs ²	jaúkūs ²
i.	gēriém	mozujím	mozajím ²	sýltyjím ² // sýltým ²	jaúkejím
l.	gērūós	mozujús	mozajús	sýltyjús ²	jaúkejús

Sieviešu dzimte

	Vienskaitlis				
	Grostonā	Aknīstē	Kalupē	Krāslavā	Baltinavā
n.	lābā ²	mozāa ²	zaļūo ²	lobūo ²	jaúkūo ²
ģ.	lābās ²	mozāas ²	zaļūs ²	lobūs ²	jaúkūos ²
d.	lābāi ²	mozujāi ²	zaļajāi ²	lobyjāi ²	jaúkejāi ²
a.	lābūo ²	mozū ²	zaļū ²	lobū ²	jaúkū ²
i.	lābuó	mozū ²	zaļū ²	lobū ²	jaúkū
l.	lābā	mozujā	zaļajā	lobyjā	jaukejā

Daudzskaitlis

Grostonā	Aknīstē	Kalupē	Krāslavā	Baltinavā
n. <i>lābās²</i>	<i>mozòas²</i>	<i>zaļuos²</i>	<i>lobùos²</i>	<i>jaukùos²</i>
ġ. <i>lābùo²</i>	<i>mozù²</i>	<i>zaļūs²</i>	<i>lobùs²</i>	<i>jaukùs²</i>
d. <i>lābám</i>	<i>mozujoám</i>	<i>zaļajòm²</i>	<i>lobyjòm²</i>	<i>jaûkejuôm</i>
a. <i>lābàs²</i>	<i>mozòas²</i>	<i>zaļuos²</i>	<i>lobùos²</i>	<i>jaûkùos²</i>
i. <i>lābám</i>	<i>mozujoám</i>	<i>zaļajòm²</i>	<i>lobyjom</i>	<i>jaûkejuôm</i>
l. <i>lābás</i>	<i>mozujoás</i>	<i>zaļajuôs</i>	<i>lobyjuôs</i>	<i>jaûkejuôs</i>

Kā no paraugiem redzams, arī augšzemnieku izlokšņu vienā daļā trūkst paplašināto galotņu vsk. datīvā, lokatīvā un dsk. datīvā, instrumentālī, lokatīvā. Dažās izloksnēs šai ziņā vērojama svārstišanās starp formām ar paplašināto galotni un formām ar nepaplašināto galotni.

Galotnes paplašinājums vienā izlokšņu daļā saskan ar literāro valodu, bet ir izloksnes, kur paplašināšanai izmanto skaņu kopu *-ij-, -ej-, -ēj- > -iej- un -uj-*. Visvairāk izplatītas formas ar *-ij-*, kam blakus vsk. nominatīvs var būt ne tikai ar *-is*, bet arī ar *-ais*, kā, piemēram, Dagdā un citur.

Šo augšzemniekiem īpato paplašināto galotņu izveidošanās nav īsti skaidra. «..varbūt varētu domāt, ka svārstišanās dēļ starp *-ejs* (no *-ējs*) un *-ijs* viensk. nōminātīvā vai *-ejam* (no *-ējam*) un *-ijam* viensk. datīvā tādos adjektīvos kā *vidējs* resp. *vidijs* .. arī noteiktos adjektīvos blakus izskaņām *-eis* (no *-ais*), *-ejam* radās izskaņas *-ijs, -ijam*;.. Tomēr nav skaidri zināms, vai visur, kur ir noteiktie adjektīvi ar *-ijs*, lieto arī tādas formas kā *vidijs*; būtu tad arī jādomā (bet tas nav drošs), ka tur vispār kādu laiku bijušas tādas formas kā *vidijs* blakus formām kā *videjs* un adjektīviem kā *gudreis, gudrejam*.»²⁸⁴

Formas ar *-ij-* var būt arī izveidojušās tai laikā, kad latviešu valodā adjektīvos ar noteiktajām galotnēm nōtika dažas pārmaiņas, lai atvieglinātu izrunu. Tā vsk. datīva pašreizējā forma *mazajai* ir cēlusies no formas *mazaijai*, bet forma *mazajam* —

²⁸⁴ J. Endzelīns, Lgr, 475. lpp.

no *mazamjam*, kas ir sava skaņu sastāva ziņā neērti runājami. Šai laikā augšzemnieku izloksnēs varēja notikt no lejzemniekiem atšķirīgi pārveidojumi. Par to J. ENDZELINS raksta: «. . . tai laikā, kad siev. dzimtes viensk. dat. **mazajai* bija jau pārvērties par *mazajai*, vecais vīr. dzimtes viensk. dat. **mazamjam* (sal. lei. *mažāmiām*) vēl bija paglābies un *ā*-celmu viensk. dat. vēl beidzās ar *-i* . . . tad blakus vīr. dzimtes **mazamjam* viegli (jo blakus nenoteiktam adjektīvam *mazam* bija siev. dzimtes forma **mazi*) varēja rasties siev. dzimtes forma **mazi-jai* (*mazajai* vietā), pēc kam varēja blakus atvasināt arī vīr. dzimtes formu *mazijam* utt. Ja Viļānos blakus viensk. nōminātīvam ar *-ijs* sastopamas viensk. datīva formas ar *-ajam*, tad šo *-ajam* var izskaidrot vai nu ar kaimiņu izlokšņu ietekmi (jo datīvi ar *-ajam* blakus nōminatīviem ar *-ais* sastopami arī Krāsļavas, Līksnas u. c. latgaliešu izloksnēs), vai arī ar to, ka blakus jauninājumam *mazijai* vēl kādu laiku eksistēja vecākā forma *mazajai*, tā ka varēja rasties paralēlformas.»²⁸⁵

Augšzemnieku izloksnēs sastopamo *-yj-* J. ENDZELINS uzskata par citu locījumu ietekmē izveidojušos jauninājumu. «Tā kā locījumu vairumā līdzskanis saknes izskaņā ir vēlāra patskaņa priekšā un tāpēc paliek nemīkstīnāts, tad nemīkstīnāto līdzskani varēja ievest arī *-ij-* priekšā; bet pēc nemīkstīnātiem līdzskaņiem tur vairs nevar izrunāt *i*, bet gan *y* . . .»²⁸⁶

Dažās izloksnēs sastop *j* priekšā *ie* < *ē*, piem., *lobiejam*² Bērzpilī. *ē* te varbūt radies pēc formas *vidējam* parauga.²⁸⁷

Arī formas ar *-uj-* laikam ir radušās līdzīgi formām ar *-ij-* resp. *-yj-*. «Varbūt senāk blakus tādiem *o*-celmu datīviem kā **mazamjam* bija tādas *u*-celmu formas (sal. viensk. datīvu *alum* . . .) kā **tālumjam* (sal. veclei. *brangujam* . . .); kad nu **mazamjam* bija aizstāts ar *mazajam*, tad pēc šā parauga **tālumjam* vietā arī varēja darināt formu *tālujam*. Kad *u*-celmi

²⁸⁵ J. Endzelins, Lgr, 475. lpp.

²⁸⁶ Turpat, 475.—476. lpp.

²⁸⁷ Turpat, 476. lpp.

bija pārvērsti par (i)o-celmiem, tad -uj- viegli varēja pāriet arī uz vecajiem o-celmiem.»²⁸⁸

Daļā augšzemnieku izlokšņu dsk. ģenitīva galotne ir -ūs. Tā aizstāj vecāku -uos. Šāda dsk. ģenitīva galotne radusies norādāmo pronomenu dsk. ģenitīva formas ietekmē. (Skat. par to 353. lpp.)

Adjektīvu gradācija augšzemnieku izloksnēs morfoloģiski nav īpata, bet saskan ar gradāciju ležzemnieku izloksnēs. Trūkst te tikai komparatīva formu ar *juo*, kādas sastopamas Kursas izloksnēs. Piemēri: *lops* (-bs), *lobuōks*, *pać lobàis² // pać lobuōkàis² // vysu lobuōkàis² // vys'lobuōkàis²* Kalupē; *lāps* (-bs), *lābāks*, *vis lābàis² // po:c* (-ts) *lābākàis² // po:c lābàis²* Grostonā; *bòlc²* (-ts), *bòltuōks²*, *vusu'boltuōkìs² // pac boltuōkìs² // par vusu bòltuōks² // nu vusu bòltuōks²* Baltinavā; *lops* (-bs), *lobuōks*, *vus'lobuōkìs² // poc lobuōkìs² // poc lobis²* Karvā un citur.

Kā redzams no piemēriem, blakus *v* dažās izloksnēs *y* ir ticis pārvērsti par *u* formā *vis-* resp. *visu*.

Atšķirīga forma komparatīvam reģistrēta Nirzas izloksnē. Blakus jaunās paaudzes lietotām komparatīva formām, kas darinātas ar *-uok-* < *-āk*, tur parastākas ir komparatīva formas, kas veidotas ar *-ūk-*, piem., *mozūks*, *lobūka*, *mozūkìs²*, *lobūkùo²* u. tml. Tā kā Nirzā arī piedēkļos nav saglabāts sens *ū*, tad jādomā, ka *-ūk-* te aizstāj *-uok-*. Kā radies šāds komparatīva piedēklis, no vienas izloksnes materiāla vien nav nosakāms.

Numerāļi

Pamata numerāļi augšzemnieku izloksnēs palaikam raksturīgi ar fonētiskajām iezīmēm. Taču atsevišķu numerāļu formas, sevišķi dziļo augšzemnieku izloksnēs, mēdz būt arī morfoloģiski īpatas. Piem., Grostonā pamata numerāļu formas ir šādas: *viēnc*, *divi*, *triš*, *če:tri*, *piecì²*, *se:ši*, *se:ptiņi*, *o:stuņi*, *de:viņi*, *de:smit*, *viēmpacmit* utt., *di:uđesmit*, *de:viņdešmit*, *simc* (-ts), *tūkstuo^eć²* (-uotis).

²⁸⁸ J. Endzelīns, Lgr, 476.—477. lpp.

Karvā ir sastopamas šādas pamatskaitleņu formas: *vīnc*, *divi*, *treis* // *treisi*², *četri*, *piči*², *seši*, *septiņi*, *ostiņi*, *deviņi*, *desmit*, *simc* (-ts), *tūkstuš*², ģen. *tūkstuža*².

Nirzā pamatskaitleņiem ir šādas formas: *vīnc*, *diu* // *divēji*, *treiš*, *četry*, *piči*², *sešy*, *sept'eīņi*, *ostoiņi*, *d'eveīņi*, *d'ešmiť*, *treiš-dešmiť*, *četrudešmiť*, *pikdešmiť*², *šeždešmiť* // *šeždešmiť*, *sept'eīņdešmiť*, *ostoiņdešmiť*, *deveīņdešmiť*, *sīmc*² (-ts), *tjukstūša*², ģen. *tjukstūšys*² utt.

tris arī augšzemnieku izloksnēs tiek īpati deklinēts, piem., nom. *treiš*, ģen. *treju*, dat. *trejīm*² (vīr. dz.), *trejòm*² (siev. dz.), ak. *treiš*, instr. *ai trejīm*², *trejòm*², lok. *trejūs* (abām dzimtēm) Nirzā.

Daļā augšzemnieku izlokšņu *divi* vietā lieto formu *divēji*, kam ne vienmēr raksturīga kolektīvnozīme, piem., *divēji brūoļi*², *divējiš mūsosys*² Nirzā. Arī *abi* vietā sastop formu *ob'eji*, siev. dzimtē *ob'ejiš*. Arī to var lietot citu vārdu, ne tikai daudzskaitlinieku priekšā.

Numerāļi *septiņi*, *astuoņi*, *deviņi* palaikam tikuši saskaņoti savā formā. Tā ir izloksnes, kur *saka septiņi*, *ostiņi*, *deviņi*. Ir arī izloksnes, kur pēc *septeiņi* (<*septiņi*) un *deveiņi* (<*deviņi*) parauga veidots arī *ostoiņi*.

Daļā izlokšņu formas *septiņi* un *deviņi* beidzas arī ar *-eņi*, piem., Zvirgzdinē un citur. Tāds *-eņi* gaidāmā *-iņi* vietā var būt ieviests uz asimilācijas pamata, pielīdzinot *i* iepriekšējās zilbes *e*-skaņai, vai arī te meklējama deminutīvu piedēkļu *-iņ-* un *-eņ-* ietekme.²⁸⁹ Sastopamas arī vēl citādas šo numerāļu formas.

Padsmitnieku formās dažkārt sastopams kāds patskanis, kas nav lietojams palaikam ležzemnieku izloksnēs, piem., *vīnapacmiť*, *četrupacmiť*, *picapacmiť*² Baltinavā un citur. Tādu patskani sastop arī dažās desmitnieku formās, piem., *dividešmiť*, *četradešmiť* Baltinavā, *četrupačmiť*, *četrudešmiť* Nirzā un citur.

Numerāļa *tūkstotis* vietā austrumu izloksnēs sastopama sieviešu dzimtes *iā*-celma forma *tjukstuža*² (Baltinavā), *tjukstūša*² (Pildā un citur).

²⁸⁹ J. Endzelins, Lgr, 490. lpp.

Kārtas numerāļi augšzemnieku izloksnēs palaikam veidoti kā ležzemnieku izloksnēs un literārajā valodā, bet atšķiras gan ar fonētiskajām īpatnībām. Kā raksturīga īpatnība augšzemnieku izloksnēs minama nenoteiktās galotnes lietošana kārtas numerāļu formās. Izņēmums parasti ir kārtas numerālis *pirmais*, ko tomēr lieto ar noteikto galotni laikam tāpēc, ka citādi veidojas neērti runājama līdzskaņu grupa. Tā Grostonā ir šādas kārtas numerāļu formas: *pirmàis²*, *pirmà²*, *ùotris²*, *ùotra²*, *tre:š*, *tre:ša* utt.; Kalupē: *pÿrmàis²*, *pÿrmùo²*, *ùtrys²*, *ùtra²*, *trešs*, *treša*, *catûrc²*, *catûrta²*, *pÿkc²*, *pÿkta²* utt. Dažkārt tomēr lietojamas arī paralēlformas ar noteikto galotni, piem., *catûrtàis²*, *pÿktais²* utt. Kalupē. Dažās izloksnēs īpata forma sastopama numerālim *uotra* (siev. dzimtē) — *ùtrèi²* Nirzā, Kalupē un citur. Pārējos locījumos šo numerāli loka kā formu *uotra*: *ùtrùos²*, *ùtrài²*, *ùtru²* utt. Nirzā.

Pronomeni

Personu pronomeni

Pirmās un otras personas pronomeniem augšzemnieku izloksnēs ir sastopamas dažas seniskākas formas nekā ležzemnieku izloksnēs un literārajā valodā. Trešās personas pronomeniem izlokšņu vairumā ir pavisam atšķirīgas formas: *jis* 'viņš', *jèi²* 'viņa', *jì²* 'viņi', *jùos²* 'viņas'.

Vienskaitlis

Grostonā	Litenē	Kalupē	Pildā	Baltinavā
n. a:s // ģ:s	es // ęs	eš	aš	es
ģ. mà ^e ñc ² (< manis)	mañc // mans	mañi	mañi	maņc // mana
d. mu:n // mâ:n	màn ²	mañ // mâ	mañ	màn ²
a. ma ^e ni	mani	mañi	mañi	mani
i. ma ^e ni // -iém	manim	mañi	mañi	mani
l. ma ^e nié	maní	mañiê	mañí	maniê

Daudzskaitlis

	Grostonā	Litenē	Kalupē	Pildā	Baltinavā
n.	<i>mas</i> // <i>mēs</i> ²	<i>mes</i> // <i>mēs</i>	<i>rheš</i>	<i>rheš</i>	<i>mes</i>
ģ.	<i>mūs</i> ² // <i>mūsusu</i> ²	<i>moūsu</i>	<i>mjūsu</i> ²	<i>mjusu</i>	<i>myūsu</i> // <i>myūso</i>
d.	<i>mu'rhš</i>	<i>moūsīm</i>	<i>myūs</i>	<i>mjūsīm</i> ²	<i>myūsīm</i> // <i>myūsīm</i> ²
a.	<i>mūs</i> ²	<i>moūsus</i>	<i>myūs</i>	<i>mjūsus</i>	<i>myūsus</i>
i.	<i>mu'rhš</i>	<i>moūsīm</i>	<i>myūs</i>	<i>mjūsīm</i>	<i>myūsīm</i> // <i>myūsīm</i> ²
l.	<i>mūsusuóš</i> ²	<i>moūsūs</i>	<i>myūs</i> // <i>mjūsūs</i> ²	<i>mjūsūs</i>	<i>myūsūs</i>

Vienskaitlis

	Grostonā	Pildā	Baltinavā
n.	<i>tu</i>	<i>tu</i>	<i>tu</i>
ģ.	<i>teus</i>	<i>t'eoi</i>	<i>t'eūs</i> // <i>t'eoa</i>
d.	<i>teú</i>	<i>t'eu</i>	<i>teu</i>
a.	<i>tevi</i>	<i>t'eoi</i>	<i>t'evi</i>
i.	<i>tevi</i>	<i>t'eoi</i>	<i>t'evi</i>
l.	<i>tevié</i>	<i>t'eoi</i>	<i>t'evie</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>jūs</i> ²	<i>jiūs</i>	<i>jyūs</i>
ģ.	<i>jūs</i> ² // <i>jūsusu</i> ²	<i>jiūsu</i>	<i>jyūsu</i> // <i>jyūso</i>
d.	<i>ju'rhš</i>	<i>jiūsīm</i>	<i>jyūsīm</i> // <i>jyūsīm</i> ²
a.	<i>jūs</i> ²	<i>jiūsus</i>	<i>jyūsus</i>
i.	<i>ju'rhš</i>	<i>jiūsīm</i> ²	<i>jyūsīm</i> // <i>jyūsīm</i> ²
l.	<i>jūsusuóš</i> ²	<i>jiūsūs</i>	<i>jyūsūs</i>

Vienskaitlis

	Grostonā	Kalupē	Baltinavā
n.	<i>viņč</i> ² , <i>viņa</i>	<i>jis</i> , <i>jēi</i> ²	<i>jis</i> , <i>jēi</i> ²
ģ.	<i>viņa</i> , <i>viņas</i>	<i>jūo</i> ² , <i>jūos</i> ²	<i>jūo</i> ² , <i>jūos</i> ²
d.	<i>viņām</i> ² , <i>viņai</i> ²	<i>jām</i> ² , <i>jai</i> ²	<i>jām</i> ² , <i>jai</i> ²
a.	<i>viņu</i>	<i>jū</i> ²	<i>jū</i> ²
i.	<i>viņu</i>	<i>jū</i> ²	<i>jū</i>
l.	<i>viņá</i>	<i>jamá</i> // <i>jiná</i>	<i>jimá</i> // <i>jumá</i>

Daudzskaitlis

Grostonā	Kalupē	Baltinavā
n. <i>viņi, viņas</i>	<i>jī², jūos²</i>	<i>jī², jūos²</i>
ģ. <i>viņu, viņu</i>	<i>jūs², jūs²</i>	<i>jūs², jūs²</i>
d. <i>viņiem, viņām</i>	<i>jīm², jòm²</i>	<i>jīm, juòm</i>
a. <i>viņus, viņas</i>	<i>jūs², jūos²</i>	<i>jūs², jūos²</i>
i. <i>viņiem, viņām</i>	<i>jīm², jòm²</i>	<i>jīm, juòm</i>
l. <i>viņuos, viņās</i>	<i>jimūs, jimuōs</i> <i>// jamūs, // jamuōs</i>	<i>jimūs, jimuōs</i> <i>// jumūs, // jumuōs</i>

a-skaņa augšzemnieku izlokšnēs pirmās personas pronomena vsk. nominatīva formā liecina, ka augšzemnieku izlokšnēs te tikusi runāta platā skaņa, nevis šaurā kā latviešu literārajā valodā.

Vsk. ģenitīvā sastopamas formas, kas liecina par latviešu izlokšnēs un literārajā valodā sastopamās formas *manis, tevis* izveidi. Tā Lielvārdē, Jumpravā un citās pārejas izlokšnēs ir sastopama forma *man, tev, sev*, ko lieto gan aiz ģenitīva, gan akuzatīva prepozīcijām, piem., *nuo man*. Tā var būt ļoti seniska vsk. ģenitīva un akuzatīva forma (< **mane, *teve, *seve*).

Šās formas tālāko attīstību rāda citas augšzemnieku izlokšnes, kur sastopama vsk. ģenitīva un akuzatīva forma *mani* resp. *maņi, t'evi*. Šīs formas veidotas jau nominālās deklinācijas ietekmē. Arhaisks ir tas, ka ģenitīva un akuzatīva forma vēl ir vienāda. Tālākā attīstības pakāpē ģenitīva forma tikusi nošķirta no akuzatīva formas ar īpašu galotni. Arī šīs formas sastopamas augšzemnieku izlokšnēs: *manc* (< *manis*), bet akuzatīvs *mani* Litenē un citur.

Bez tam augšzemnieku izlokšnēs šai locījumā sastopami arī jauninājumi, kas radušies vai nu citu pronomena locījumu, vai nominālās deklinācijas ietekmē, piem., *mu'ni* Pļaviņās, *mu'nc* Ergļos. u-skaņa vsk. ģenitīvā ienākusi no vsk. datīva formas.

Formas ar *-a*, kā, piem., Baltinavā, radušās laikam nominālo (*i*)*jo*-celmu ietekmē.

Bez tam augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopamas vsk. ģenitīva formas ar *-e*, piem., *ma'ne* Šķilbēnos un citur.

Šādas formas cēlušās no vecākām formām ar *-ē*, piem., *manē*, un to cilme ir problemātiska.²⁹⁰

Vsk. datīvā augšzemnieku izlokšnēs vietumis ir sastopamas formas, kas rāda datīva vēsturi. Daudzās izlokšnēs sastop beigu līdzskaņa palatalizāciju, kas rāda, ka mūsdienu formas radušās, zūdot aiz beigu līdzskaņa palatālam patskanim (tas bijis *i*). Datīvi ar *u*, piem., *mu:n* Grostonā un citur arī ir senas formas, kam radniecīgas sastopamas slavu valodās.²⁹¹

Instrumentālī augšzemnieku izlokšņu vienā daļā sastopami jauninājumi nominālo *i*-celmu ietekmē, piem., *mu'niem* Pļaviņās un citur.

Vsk. lokatīva forma beidzas palaikam tā kā *i*-celmu vsk. lokatīva forma.

1. personas pronomena dsk. nominatīva formā augšzemnieku izlokšnēs ir sastopams vēl senākais īsais patskanis: *meš* Kalupē un citur, kas var būt bijis runājams arī plati un sakarā ar to pārvērties par *a*: *mas*.

Problemātiska ir augšzemnieku izlokšņu vienā daļā sastopamā ģenitīva forma *jūs*, piem., *jūs*² Grostonā. No vienas puses to var uztvert par ļoti vecu dsk. ģenitīva formu, kas būtu saglabājusies gandrīz bez pārmaiņām. Bet no otras puses tā varētu būt uztverama arī par akuzatīva formu, kas lietota arī ar ģenitīva nozīmi.

Dsk. datīvā sastopamas dažādas formas. Dažās izlokšnēs ir ieviesusies vecā instrumentāļa forma: *mu'mš* (< *mumis*) Grostonā un citur. Daļā izlokšņu datīva resp. instrumentāļa formas dabūjušas savu formu nominālo formu ietekmē, piem., *mu'msiem* Pļaviņās. Ir arī fonētiski pārveidotas formas, piem., *muīs* (*muīms* ?) Ērgļos. Nav īsti skaidra datīva resp. instr. forma, ko lieto vienā augšzemnieku izlokšņu daļā — *myūs*, *jiūs* (< *mūs*, *jūs*).²⁹²

²⁹⁰ Par to J. Endzelīns, Lgr, 505.—507. lpp.

²⁹¹ J. Endzelīns, Lgr, 508.—509. lpp.

²⁹² Turpat, 515. lpp.

Blakus formām *mūs, jūs* resp. to fonētiskajiem pārveidojumiem dsk. akuzatīvā nominālo formu ietekmē šur tur lieto arī formas ar *-us*: piem., *mūsus, jūsus* Karvā un citur.

Bez tam ar akuzatīva nozīmi vietumis sastopamas arī formas, kas saskan ar ģenitīvu *mūsu, jūsu* resp. to fonētiskajiem pārveidojumiem. Te varbūt meklējama slavu valodu ietekme.²⁹³

Trešās personas pronomenam augšzemnieku izlokšņu vairumā lietojamā forma *jis, jei* (< *ji*) ir sena norādāmā pronomena forma. Deklinēti šie pronomeni tiek kā norādāmie pronomeni *šis, šī*. Dažādas formas mēdz būt vsk. un dsk. lokatīvā un dsk. ģenitīvā.

Refleksīvais pronomens

Refleksīvais pronomens tiek locīts līdzīgi personu pronomeniem. Deklinācijas paraugs.

n. —	—	—
ģ. <i>sēus</i> ² Grostonā	<i>šēus</i> Baltinavā	<i>šēu</i> Stirnienē
d. <i>seú</i>	<i>šēu</i> ²	<i>šeū</i>
a. <i>sevi</i>	<i>ševi</i>	<i>šēvi</i>
i. <i>sevi</i>	<i>ševi</i>	<i>šēvi</i>
l. <i>sevié</i>	<i>ševie</i>	<i>šēvi</i>

Piederības pronomeni

Piederības pronomenu formās augšzemnieku izlokšnēs īpata ir forma *muns, muna*, kam ležemnieku izlokšnēs atbilst *mans, mana*. *-u-* šais formās radies laikam personu pronomena vsk. datīva un citu formu ietekmē.²⁹⁴ Iespējams, ka augšzemnieku izlokšnēs kādreiz arī citos piederības pronomenos bijusi sasto-

²⁹³ J. Endzelīns, Lgr, 516. lpp.

²⁹⁴ Turpat, 508.—509. lpp.

pama *u*-skaņa, kā reģistrēts atsevišķos gadījumos, piem., *tuvs* 'tavs' no Dvietes un *suvs* 'savs' no Viesītes.²⁹⁵

Pašreiz atšķirīgi no ležzemnieku formām ir arī pronomeni, kas norāda uz piederību trešajai personai, piem., *jūo*², *jūos*²; *jū*² // *jūs*² 'viņu'. Citas piederības pronomenu formas atšķiras tikai fonētiski, piem., *mousu*, *myusu*, *jousu*, *jiusu* u. tml.

Dažās augšzemnieku izloksnēs ir reģistrētas piederības pronomeni arī noteiktās galotnes, piem., vsk. datīvs *savajai*, dsk. dat. *munajim*² Kalupē.

Sastop arī atvasinātas piederības pronomenu formas, piem., *muņejis*² 'manējais', *muņejūo*² 'manējā', *toņejis*², *toņejūo*², *soņejis*, *soņejūo*², (*j*)*iūšejis*² utt. Nirzā un citur.

Norādāmie pronomeni

Augšzemnieku izloksnēs tiek lietoti gan tie paši norādāmie pronomeni, kas sastopami ležzemnieku izloksnēs, gan arī dažas īpatas formas. Sastop šādus norādāmos pronomenus: *šis* resp. *šys*, *ši* resp. *šei*, *tas* resp. *tās*, *tā*², *tis* resp. *tys*, *li* resp. *li* resp. *ti* resp. *tēi*², *šitis* resp. *šytys*, *šiti* resp. *šy'tei*, *itys*, *i'tei*, *viņč*, *viņa*, *tuōc* (-ds), *tuōda*, *taic* (-ds), *taida*, *šitāc* (-ds), *šitāda*, *šytuōc* (-ds), *šytuōda*, *ituōc* (-ds), *ituōda*, *itaic* (-ds), *itaida*.

Pronomenus *šis*, *šys*, *ši*, *šei*, *tis*, *tys*, *li*, *li*, *tei*, *šitis*, *šytys*, *itys*, *šiti*, *šytei*, *itei* loka līdzīgi ležzemnieku *šis*, *ši*. Atsevišķos locījumos izloksnēs ir lietojamas arī atšķirīgas formas.

Vienskaitlis

Grostonā	Baltinavā	Kalupē
n. <i>ti:s</i> , <i>ti</i>	<i>itys</i> , <i>itēi</i> ²	<i>šys</i> , <i>šēi</i> ²
ģ. <i>tā</i> ² , <i>tās</i> ²	<i>itūo</i> ² , <i>itūos</i> ²	<i>šūo</i> ² , <i>šūos</i> ²
d. <i>tām</i> ² , <i>tāi</i> ²	<i>itām</i> ² , <i>itāi</i> ²	<i>šām</i> ² , <i>šāi</i> ²
a. <i>tūo</i> ²	<i>itū</i> ²	<i>šū</i> ²
i. <i>tuó</i>	<i>itū</i>	<i>šū</i> ²
l. <i>taí</i> // <i>tamá</i>	<i>itumá</i> // <i>itymá</i>	<i>šamá</i> // <i>šajá</i>

²⁹⁵ J. Endzelins, Lgr, 509. lpp.

Daudzskaitlis

Grostonā	Baltinavā	Kalupē			
n. <i>tīe²</i> , <i>tās²</i>	<i>itī²</i> , <i>itūs²</i>	<i>šj²</i> , <i>šūs²</i>			
ģ. <i>tūo²</i> , <i>tūo²</i>	<i>itūs²</i> , <i>itūs²</i>	<i>šūs²</i> , <i>šūs²</i>			
d. <i>tiém</i> , <i>tám</i>	<i>itīm</i> , <i>ituôm</i>	<i>šj²m²</i> , <i>šôm²</i>			
a. <i>tūs²</i> , <i>tās²</i>	<i>itūs²</i> , <i>itūs²</i>	<i>šūs²</i> , <i>šūs²</i>			
i. <i>tiém</i> , <i>tám</i>	<i>itīm</i> , <i>ituôm</i>	<i>šj²m²</i> , <i>šôm²</i>			
l. <i>tuós</i> <i>tais</i>	<i>itymūs</i> <i>itymuôs</i>	<i>šamūs</i> <i>šamuôs</i>			
// <i>tamuôs</i> , // <i>tamás</i> // <i>itumūs</i> , // <i>itumuôs</i> // <i>šajūs</i> , // <i>šajuôs</i>					

Pronomena forma *tas* resp. *tās* augšzemnieku izloksnēs ir retāk sastopama. Tai vietā pēc *šis*, *ši* parauga ir izveidojušās formas *tis* resp. *tys* un *tī* resp. *tēi²*. Šādam jauninājumam par pamatu bija saskaņa atkarīgajos locījumos.

Šā tipa pronomenam *šis* resp. *tas* un *ši* resp. *tā* dziļo augšzemnieku izloksnēs dsk. ģenitīvā ir sastopama no ležzemniekiem atšķirīga forma: *tūs²*, *itūs²*, *šūs²*.²⁹⁶

Īpatas augšzemnieku formas ir *itas* resp. *itis*, *itī* resp. *itei*. Šās formas laikam ir radušās, apvienojot veco pronomenu *is* (pašreiz *jis*) un *tas* resp. *tis*, līdzīgi kā no *šis* un *tas* apvienojuma ir radies *šitas*.

Vsk. lokatīvā palaikam netiek šķirtas dažādu dzimšu formas, bet vienai formai ir abu dzimšu nozīme.

Pilnīgi svešs augšzemnieku izloksnēm nav arī norādāmais pronomens *viņš*, *viņa*, ko lieto līdzīgi ležzemnieku izloksnēm, piem., *viņā golā mūojài²* Karvā; *viņč lāiks² cīšy suôpie mugura* (< *viņus laikus cieši sāpēja mugura*) Kalupē u. tml.

Pronomenus, kas norāda uz kvalitāti, loka kā atbilstošos adjektīvu cēlmus.

Jautājamie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni

Šo grupu pronomenu formas palaikam augšzemnieku izloksnēs ir šādas: *kas*, *ku'rs*, *kurjys*, *kura*, *kurei*, *kāc* (-ds), *kāda*, *kaic* (-ds), *kaida*, *kuôc* (-ds), *kuôda*, *kurāis²*, *kurūo²*.

²⁹⁶ Par šādu formu cilmi skat. J. Endzelīns, Lgr, 455.—456. lpp.

Pronomenu *kas* augšzemnieku izlokšnēs loka kā pronomenu *tas* resp. *tys*. Sakarā ar to jāiegaumē, ka vsk. lokatīvā te netiek lietota adverba forma *kur*, bet gan pronomena forma — *kimā* (Nirzā), *kamā* (Kalupē un citur), *kumā* (Baltinavā).

Baltinavā šo pronomenu loka šādi:

n. <i>kas</i>	a. <i>kū²</i>
ģ. <i>kūo²</i>	i. <i>kū</i>
d. <i>kām²</i>	l. <i>kimā // kumā</i>

Pronomenus *kāds*, *kāda*, *kaids*, *kaida*, *kuōds*, *kuōda* loka kā attiecīgo celmu adjektīvus.

Pronomena *kurs* resp. *kurys*, *kurāis²* un atbilstošajās sieviešu dzimtes formās augšzemnieku izlokšņu vienā daļā sastopamas dažas īpatnības.

Vienskaitlis

	Grostonā	Baltinavā	Nirzā
n.	<i>ku^rs, kura</i>	<i>kuris², kurūo²</i> <i>// kurēi²</i>	<i>kurys², kurēi²</i>
ģ.	<i>ku^ra, kuras</i>	<i>kurūo², kurūos²</i>	<i>kurūo², kurūos²</i>
d.	<i>kurām², kurāi²</i>	<i>kurejām², kurejāi²</i>	<i>kurām², kurāi²</i>
a.	<i>kuru</i>	<i>kurū²</i>	<i>kurū²</i>
i.	<i>kuru</i>	<i>kurū</i>	<i>kurū²</i>
l.	<i>kurá // kuramá</i>	<i>kurumā</i>	<i>kurymá</i>

Daudzskaitlis

n.	<i>ku^ri, kuras</i>	<i>kuri², kurūos²</i>	<i>kurỳ², kurūos²</i>
ģ.	<i>kuru</i>	<i>kurūs²</i>	<i>kurūs²</i>
d.	<i>ku^rriēm, kurám</i>	<i>kurejīm, kurejuôm</i>	<i>kurỳm², kuròm²</i>
a.	<i>kurus, kuras</i>	<i>kurūs², kurūos²</i>	<i>kurūs², kurūos²</i>
i.	<i>ku^rriēm, kurám</i>	<i>kurejīm, kurejuôm</i>	<i>kurỳm², kuròm²</i>
l.	<i>kuruós, kurás</i> <i>// kura- // kura-</i> <i>muós, más</i>	<i>kurumūs, kurumuôs</i>	<i>kurymūs, kurymūs</i>

Kā no paraugiem redzams, vienā izlokšņu daļā šis pronomens tiek lietots arī ar noteikto galotni. Sakarā ar to sastopamas paplašinātās galotnes.

Šā pronomena pamatā ir adverbs *kur* visā latviešu valodā. «Austrumizloksnēs šim *kur* dažkārt locījumu nozīmes skaidruma labad pievieno vēl vajadzīgo locījumu no *jis* „viņš“, piem., *laud's, kur jū* „laudis, kuŗu“.. Šis *jis* vēlāk sakūst ar *kur* vienā vārdā: vīr. dz. viensk. nōm. *kuris*.. (tai vietā vēlāk *kuŗis*² Zvirgzdinē.. *kā gudŗis*².. vai *kurys*² Pildā.. *kā gudrys*²..), siev. dz. *kuŗei*² < *kur(j)i*.., vīr. dz. viensk. ģen. *kuruo* < **kuŗā* < **kur-jā*.., viensk. ak. *kurū* < **kuŗuo* < **kur-juo* Lubānā.., viensk. lok. *kuramā* < **kuŗamā*.. vai *kurimā*.. > *kurymā*..»²⁹⁷

Vairāk nekā lejzemnieku izloksnēs ir nenoteikto pronomenu. Augšzemnieku izloksnēs lieto *cits, cita, dažs, dažā*, kā arī pronomenu *kas, kurš, kura, kāds, kāda* savienojumu ar partikulām, pronomenu *katrs* un divdabi *nebijis*, tā iegūstot dažādas nenoteikto pronomenu formas. Biežāk lietotās partikulas ir *da, koč, kazy, kazyn, kana, nas, nazyn, kot*, piem., *naskaic* (-ds), *naskaida* 'kaut kāds', *kazyn'kas*², *kazyn'kaic*², *kazyn'kurys*² Nirzā, *kasna'beis* // *kasni'beis* 'kaut kas', *kazyn'kurs, kot'kas, kot'kurs* Baltinavā, *da kurs, koč kurs, kana kurs, kurs kotrys, koč kas, kas na'beiš, kazy kas, da kas, kana kas, da kuōc, kana kuōc* u. tml. Kalupē un citur.

Formā *kasna'beis* // *kasni'beis* // *kas na'beiš* loka tikai *kas*, piem., ģen. *kūona'beis*², dat. *kāmna'beis*² utt. Baltinavā.

Piemēri: *kumāna'beis jūosaber*² *uōbuly* 'kautkur jāsaber āboli'; *byātu jūopanām*² *teiza kotkuō'diņa tārbiņe*² 'būtu jāpaņem līdzī kāda kulīte' Baltinavā; *naskaic* (-ds) *čužis cylvāks adgūo*² *da myūsu* 'kāds svešs cilvēks atnāca pie mums'; *kazyn'kas t'i kū*² *runoi* 'kāds tur ko runā' Nirzā; *da kurs bie*² *āizgūoš*² *da šinām*² *vai niē?* 'vai kāds bija aizgājis līdz sienam (pie siena) vai ne?' Kalupē.

²⁹⁷ J. Endzelīns, Lgr, 545. lpp.

Vispārināmie pronomeni

Augšzemnieku izloksnēs sastop vispārināmos pronomenus *viss, visa, katrs, katra* resp. to fonētiskos pārveidojumus. Daļā augšzemnieku izlokšņu nav lietojami pronomeni *ikkatrs, ikkatra, ikviens, ikviena, ikkurš, ikkura* resp. tiem atbilstošās formas.

Atsevišķās izloksnēs kā vispārināmos pronomenus lieto *kāžns, kāžna, saukurš, saukura* resp. to atbilstošās formas.

Piemēri: *kāžnu² dīnu² suōp i suōp goļva* 'katru dienu sāp un sāp galva'; *kotru dīnu² teic teļ i teļ* 'katru dienu lietus list un list' Kalupē; *vi:š pāzuda, ār sainīti² piē² rùokas² ā:tnācēm²* 'viss pazuda, ar sainīti pie rokas atnācām' Grostonā; *šàukurs² // šàukurys² sovū doŗbu dora lobūk kā cyta* 'ikviens savu darbu dara labāk nekā cita' Nirzā.

Formu *kāžnys², kāžna²* loka kā *o-* un *ā-*celma adjektīvus. Formā *šaukurs, saukura* resp. *šaukurys², šaukurei²* tiek locīta tikai otra daļa (skat. pronomena *kurs, kura* locīšanas paraugu 354. lpp.!).

Noteiktais pronomens

Augšzemnieku izloksnēs noteiktais pronomens atsevišķās izloksnēs ir ar atšķirīgām formām. Daļā izlokšņu lieto formas *po:c* (-ts), *pa:te*, piem., Grostonā, citur *poč, poša*, piem., Pildā, *poc, pata* Karvā u. tml.

Vienskaitlis

	Grostonā	Kalupē	Sakstagalā
n.	<i>po:c, pa:te</i>	<i>pač, poša</i>	<i>pač</i>
ģ.	<i>po:ša, po:šas</i>	<i>poša // pa'is, pošys</i>	<i>pa'ę (// poša)</i>
d.	<i>po:šam, po:šai</i>	<i>pošam pošai² // pa'im²,</i>	<i>pa'im (// pošam)</i>
a.	<i>po:šu</i>	<i>pošu // pa'i, pošu</i>	<i>pa'i (// pošu)</i>
i.	<i>po:šu</i>	<i>pošu // pa'i, pošu</i>	<i>pa'i (// pošu)</i>
l.	<i>po:šā</i>	<i>pošā // pa'iē, pošā</i>	<i>pa'i (// pošā)</i>

Daudzskaitlis

Grostonā	Kalupē	
n. <i>po:ši, po:šas</i>	<i>pošy,</i>	<i>pošys</i>
ģ. <i>po:šu</i>		<i>pošu</i>
d. <i>po:šiém, po:šám</i>	<i>pošym,</i>	<i>pošòm²</i>
a. <i>po:šus, po:šas</i>	<i>pošs // pošus,</i>	<i>pošys</i>
i. <i>po:šiém, po:šám</i>	<i>pošym²,</i>	<i>pošòm²</i>
l. <i>po:šuós, po:šás</i>	<i>pošús,</i>	<i>pošuós</i>

Vsk. nominatīvā lietotā forma *pać* liecina, ka vīr. dzimtes formā bijis gala zilbē palatāls patskanis. *pać* cēlies no **patis*. Sieviešu dzimtes vsk. nominatīva formā ieviesusies vai nu *ē*-celmu galotne *-e* resp. *-e*, resp. *-a*, vai arī pašreizējā *iā*-celmu galotne. Forma *pa'i* nav plaši izplatīta šai dialektā.

Daļā izlokšņu tālāko locījumu formas morfoloģiski saskan ar literāro valodu, bet vienā izlokšņu daļā ir sastopami veidojumi pēc citu celmu parauga. Tā Kalupē ir vīr. dz. vsk. ģen. *pa'iš*, kur galotne *-is* ienākusi laikam no *i-* resp. *ē*-celmiem. Dažās izloksnēs, kā Lazdonā, vsk. ģenitīvā lietojama veca *i*-celma forma, piem., *pa:ʹt's* (< **patis*). Izloksnēs, kur personu pronomenu vsk. ģenitīvi beidzas ar *-e* resp. *-e*, arī šā pronomena vīr. dzimtes vsk. ģenitīvā sastopama forma *patē*, piem., Kaldabruņā un citur. Un tur, kur personu pronomenu vsk. ģenitīvs beidzas ar *-a*, arī šā pronomena forma var būt *pa'a*.

Vsk. datīvā sastop formu *pa'im*, piem., Kalupē, *pa:ʹtiém* Lazdonā, *patim* (< **patiem*) Susējā un citur. Šī galotne te ieviesusies no substantīvu *i*-celmu dsk. datīva.²⁹⁸

Siev. dzimtes vsk. datīvā var sastapt arī *ē*-celmu galotni, piem., *pa:ʹei* Lazdonā.

Vsk. akuzatīvā un instrumentālī arī sastopamas pēc *i*-celmu parauga veidotas formas, piem., *pa'i* Kalupē un citur.

Pēc *i*-celmu parauga veidota vsk. lokatīva forma ir sastopama, piem., Lazdonā: *pa:ʹtié*. Izloksnēs, kur *i*-celmi pārņēmuši *ē*-celma formu, sastop šo *ē*-celma galotni arī noteiktā pronomena vsk. lokatīvā, piem., *pa'ié* (< *paté*) Kalupē un citur.

²⁹⁸ J. Endzelīns, Lgr, 429.—430. lpp.

Arī dsk. nominatīvā un lokatīvā augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir pēc *i*-celmu parauga veidotas šā pronomena formas, piem., *pa:ˈtʰs* 'paši', *pa:ˈtʰiəs* 'pašos' Lazdonā.²⁹⁹

Noliedzamie pronomeni

Noliedzamo pronomenu formas augšzemnieku izloksnēs pa laikam veido ar *ni-*, izņemot vienu rietumu izlokšņu daļu, piem., *neʒkas* // *niʒkas*, *neʒkác* // *niʒkác* (-ds), *neʒviénc* // *niʒviénc* Gros-tonā, bet *niʒkas*, *niʒkuóc*, *niʒóinc* Kalupē, *niʒkas*, *niʒvinc*, *niʒkuóc* Baltinavā un citur.

Konjugācija

Verba formu sastāvs augšzemnieku izloksnēs pamatos ir tāds pats kā ležzemnieku izloksnēs un literārajā valodā. Bagātāks ir infinīto formu sastāvs — augšzemnieku izloksnēs ir sastopamas tādas divdabju formas, kas latviešu literārajā valodā nav pazīstamas, dzīvs augšzemnieku izloksnēs ir arī supīns.

Verbu finītās formas

Aklīvs

Indikatīvs

Tagadnē

Atematisko verbu tagadnes formas

Atematiskie verbi arī augšzemnieku izloksnēs maz ko saglabājuši no vecās konjugācijas. Atematiski veidotas ir tikai dažu personu formas verbiem *būt*, *iet*, *dot*, (*ēst*). Bet arī šais verbos

²⁹⁹ Par šā pronomena formām un to cilmi plašāk J. Endzelīns, Lgr, 538.—541. lpp.

jau ir ieviesti tematiski formu veidojumi un vispār dažādi jauninājumi.

	Grostonā	Nirzā	Baltinavā
Vsk. 1.	<i>e:šu</i>	<i>asu // asmu</i>	<i>ešu</i>
	2. <i>e:si</i>	<i>asy // asmy</i>	<i>eši</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>i:r</i>	<i>jèr²</i>	<i>irâ // iraidan</i>
Dsk. 1.	<i>e:səm // a:sam</i>	<i>asòm² // asmom</i>	<i>ešàm²</i>
	2. <i>e:siet² // e:sèt²</i>	<i>asot // asmot</i>	<i>ešat</i>
	Zasā	Karvā	Kalupē
Vsk. 1.	<i>ëïmu² // ïmu</i>	<i>ïtu</i>	<i>aju // ïmu</i>
	2. <i>ej</i>	<i>ài²</i>	<i>ai</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>ît</i>	<i>ît</i>	<i>ît</i>
Dsk. 1.	<i>ejàm² // ejòm²</i>	<i>îtàm²</i>	<i>ajàm² // ïmàm² // àima²</i>
	2. <i>ejit</i>	<i>ajat</i>	<i>ajit' // àit'è²</i>
	Kalupē		Karvā
Vsk. 1.	<i>dûdu // dûmu</i>		<i>dûdu</i>
	2. <i>dût'</i>		<i>dûd</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>dût</i>		<i>dûd</i>
Dsk. 1.	<i>dûdàm² // dûmàm²</i>		<i>dûdàm²</i>
	2. <i>dûdît'</i>		<i>dûdat</i>

Augšzemnieku dialektā atematisko verbu konjugācija dažādās izloksnēs ir dažāda. Vsk. 1. personas atematiskā galotne *-mu* šur tur ir saglabāta (piem., *asmu* Kaunatā, Krāslavā un citur, *àïmu²* 'ēju' Lejasciemā, Neretā un citur, *ïmu* Augulienā, Baltinavā un citur, *dûmu* Baltinavā un citur, sal. arī *ïm/ï* Raipolē un citur, *ido // ïmu* Baltinavā), bet veselā virknē izlokšņu arī šai personā tiek lietotas formas, kas veidotas pēc tematisko verbu parauga (piem., *asu* Dignājā, Varakļānos un citur, *ešu* Alūksnē un citur, *ïtu* Karvā un citur, *ïdu // ïdo* Baltinavā, *dûdu* Pildā un citur).

Arī pārējo personu formas izloksnēs nav vienādi veidotas. Tā dsk. 1. personā sastopam gan atematiski veidotas formas

(piem., *eime* 'ejam' Aknīstē, *eime* Biržos un citur), gan arī tematiskas formas (piem., *asom* Aulejā, Skaistā un citur, *dūdam* Karvā un citur, *a:sām*² Grostonā un citur), gan arī formas, kas veidotas citu personu formu ietekmē (piem., *asmom*, *asnot* blakus *asmu* Raipolē un citur, *aimam* Piksterē un citur, *īmam* Zvirgzdinē un citur, *ītam* blakus *ītu* Bejā un citur).

Visumā arī augšzemnieku izloksnēs ir vērojams, ka tematiskā konjugācija izspiež atematisko. Par dažām izloksnēm ir ziņas, ka verbi *dot* un *ēst* tiek jau locīti viscaur kā *o*-celmi. Aprakstot izloksnes, tāpēc jānoskaidro katra šā verba konjugācija.

Tematisko verbu tagadnes formas

Tematiskajā konjugācijā vērā liekams ir tas, ka ne visi verbi celmu ziņā pilnīgi saskan ar literāro valodu.

1. Augšzemnieku izlokšņu lielā daļā tagadnes *io*-celmu vietā ir *no*-celmi tiem verbiem, kam saknē ir divskanis *-au-*, piem., *kaūt* — *kaūnu*, *graūt* — *graūnu*, *plāut*² — *plāunu*², *blāut* — *blāūnu*, *spļaut*² — *spļāunu*² u. tml. Litenē un citur. *no*-celmi augšzemnieku izloksnēs var būt arī daži verbi, kas literārajā valodā ir *o*-celmi, piem., *rēit*² — *rēinu*² Litenē, Kalupē un citur.

Verbu *gūt*, ko literārajā valodā lieto kā *sto*-celmu, augšzemnieku izloksnēs var lietot kā *no*-celmu, piem., *giūt*² — *giunu*² Kalupē.

2. Dažās augšzemnieku izloksnēs blakus *o*-celmiem ar *n* infiksu mēdz lietot tagadnes *sto*-celmu formas, piem., *l'ipt'* — *l'ēipu*² // *lēipstu*², *mukt* — *mūjuku*² // *mūjukstu*², *klupt'* — *ktūjupu*² // *ktūjupstu*², *šļukt'* — *šl'ūku*² // *šl'ūkstu*² u. c.

sto-celmi daļā izlokšņu ir arī vēl citi verbi, kam literārajā valodā ir cits celms, piem., *izmuôkl'* 'izmācīties' — *izmuôkstu*, *smakt'* — *smokstu*, *apsuôpt'* — *apsuôpst* 'apsāp' u. c. Kalupē.

3. Vsk. 2. personā galotne *-i* augšzemnieku izloksnēs pašlaikam ir paglābta tais pašos celmos, kur literārajā valodā un atsevišķos gadījumos pat tur, kur literārajā valodā *-i* ir zudis, piem., *tu cārti*² // *cārte*² 'tu cērt' Baltinavā. Atsevišķās augšzemnieku izloksnēs tomēr *-i* zudums ir sastopams tagad-

nes *i-*, *sto-* un *ā-*celmu vsk. 2. personā, piem., *tu tur* 'tu turi', *tu rāipst²* 'tu reibsti', *tu los* 'tu lasi' Kalupē, *tu t'ic* 'tu tici', *tu dōr²* 'tu dari', bet *tu grīmsty²* 'tu grimsti' Nirzā.

Kalupē *-i* zudums vsk. 2. personā ir sastopams arī tiem *o-*celmiem ar iespraustu nāseni, kam sakne beidzas ar *t*, *d*, *p*, piem., *tu jiu²* 'tu jūti', *zūd²* 'tu zūdi', *l'ēip²* 'tu līpi' u. tml.

4. II konjugācijas vārdiem augšzemnieku izlokšņu vienā daļā raksturīga ir celmu sakrišana. Palaikam sakrīt tagadnes *āiō-*celmi ar *ōiō-*celmiem un *ēiō-*celmi ar *iō-*celmiem, pie kam lietota tiek viena vai otra celma forma, piem., *malaju* 'meloju', *zvājaju* 'zvejoju', *gudraju* 'gudroju', *runaju* Litenē, *dūmoju²* 'domāju', *gudroju*, *skoloju* 'skaloju' *mēkleju* 'meklēju', *t'ēireju²* 'tīru' Kalupē, *runoju* // *runojo*, *žēivoju* // *žēivojo*, *slaveju* // *slavejo*, *zeļteju* // *zeļtejo* Baltinavā u. tml.

*āiō-*celmu sakritums ar *ōiō-*celmiem ir vairāk izplatīts nekā *ēiō-*celmu sakritums ar *iō-*celmiem. Tā Karvā un citur gan ir sakrituši *āiō-*celmi ar *ōiō-*celmiem, piem., *runaju* : *malaju*, bet *ēiō-*celmi nav sakrituši ar *iō-*celmiem, piem., *mēklaju* : *galviju*, arī Litenē *veselejūs* 'veseļojos' : *rūomiju²*, *galviju*. Augšzemnieku izlokšņu rietumu apgabalā celmu sakrituma nav, piem., *brāukāju²*, *maluōju*, *āuklēju²*, *sā^eliju* Grostonā un citur.

5. Daļā augšzemnieku izlokšņu ir saglabājušies senie tagadnes *i-*celmi, piem., Krāslavā, Dagdā, Preiļos, Viļānos, Ludzā, Skaistā un citur. Daļā izlokšņu blakus *i-*celmu formām tiek lietotas jau arī *o-* vai *iō-*celmu formas, piem., *žierdīm²* // *žieržņdīm²* Nirzā, *žieržām²* // *žierdīm²*, *žieržat²* // *žierdit²* Kārsavā un citur.

Ir arī tādas izlokšnes, kur *i-*celmi tagadnē jau pilnīgi aizstāti ar citu celmu formām, bet saglabāti divdabjos, piem., Lazdonā, Praulienā un citur.

6. Daudzskaitļa 1. (un 2.) personā vienā augšzemnieku izlokšņu daļā šķir *o-*celmus no *ā-*celmiem, piem., *čēļām²*, bet *skāitōm²* (< *skāitām*) Kalupē, *moākām²* (< *mākam*), bet *dorōam²* (< *darām*) Neretā u. tml. arī citur. Daļā izlokšņu dsk. 1. personā galotnes ziņā nešķir *o-*celmus no *ā-*celmiem, piem., *matam* (< *mētam*), *gūldām²* 'guldām' Galgauskā, *nasōm²* 'nesam', *klāusōm²* 'klausām' Nirzā.

7. Dsk. otrā personā augšzemnieku izlokšnēs sastop arī vēl citas galotnes *o*-celmiem resp. *ā*-celmiem. Vienā izlokšņu daļā te ieviesusies galotne *-iet*, piem., *lā:sām²*, bet *la:^esiet²*, *na:sām²*, bet *ne:siet²* Grostonā, *matām²*, bet *meġiet²*, *gūldām²*, bet *gūldiet²* Galgauskā un citur. Šī sākotnējā pavēles izteiksmes dsk. 2. personas galotne ir sastopama Vidzemes austrumu un Daugavas kreisā krasta sēlisko izlokšņu vienā daļā.

Daļā austrumizlokšņu īstenības izteiksmes dsk. 2. personas galotne ir *-it*, piem., *vedit* vai *vedit̄*, *sokit* vai *sokit̄*. «Tīri fōnētisks *-it* (no *-iet*) saīsinājums par *-it*, šķiet, te ir neiespējams: Neretā, piem., blakus *vedit* u. c. sastop *ā*-celmu tag. daudzsk. 2. personas formas ar paturētu gaŗumu *-t* priekšā. Varētu domāt, ka te *-it̄* (no *-iet*) ir aizstāts ar *-it* *i*-celmu ietekmē; Dignājā un Biržos ir vēl svārstīšanās starp *-it̄* un *-it*. Bet, tā kā citās izlokšnēs.. šo *-it* lieto tikai imperātīva nozīmē, tad varbūt drīzāk ir jādoma, ka šis *-it*, izejot no imperātīva viensk. 2. personas, ir jauninājums un vēlāk izlokšnēs ieguvis arī indikātīva nozīmi..»³⁰⁰

Ir arī izlokšnes, kur dsk. 2. personas galotne īstenības un pavēles izteiksmē ir *-et*, piem., *vedet*. Galotnes *-e* varbūt ir vecs mantojums, bet var arī būt, ka tas ir ienācis no pagātnes.³⁰¹

8. Tagadnes *āio-* resp. *ōio-* un *ēio-* resp. *īio-*celmu vsk. 2. un abu skaitļu 3. personas forma augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir īpata ar to, ka pēc *-i* zuduma vsk. 2. personā un *-a* zuduma 3. personā *-j* nav zudis, bet saglabājies. Tā runā *meklēj* Sēlpilī un citur. Izlokšņu vairumā *-j* priekšā garums ir saīsināts, piem., *tu mozgai, meklej, galvij, jis mozgai, meklej, galvij* Litenē, *tu mēklei, jis mēklei, tu dūmoj², jis dūmoj²* Kalupē un citur. Nirzā vsk. 2. personā nav zudis gala zilbes īsais *-i*. Sakarā ar to tur atšķiras vsk. 2. persona no 3. personas formas, piem., *tu kūošeji², jis kūošeji², tu runoji, jis runoji* u. tml.

³⁰⁰ J. Endzelīns, Lgr, 846. lpp.

³⁰¹ Turpat, 847. lpp.

9. Daļā austrumizlokšņu ir sastopamas tādas tematiskas tagadnes formas, kam galotnes priekšā ir *ļ* vai *ņ*, piem., *byûļu* 'esmu' Raipolē, *ņežņu* 'nesu' Nirzā u. tml. Daļa formu ir veidota no tagadnes, daļa it kā no nenoteiksmes celma. Celma beigu līdzskanis, kam vajadzētu būt nebalsīgam, var būt balsīgs vai nebalsīgs, piem., *pierkļu*² 'pērku' Mārkalnē, *piergļu*² 'pērku', *vytgļu* 'velku', *sižļu* 'situ' Kaunatā u. tml. Atematisko verbu forma, piem., Raipolē ir *imļu* 'eju'.

Blakus formām ar *ļ* resp. *ņ* lieto arī citām latviešu valodas izloksnēm atbilstošas formas.

Formas ar *ļ* resp. *ņ* tiek darinātas no dažādu tagadnes celmu vārdiem. Zvirgzdinē tās nedarina vienīgi blakus tagadnes *sto*-celmiem, *ā*-celmiem un daļai *i*-celmu, piem., *aūgļam*, *āunļam*², *stūmļam*², *moksoiļam*², *kāl't'eiļam*², *žāloļam*², *piet'eiļam*² 'pētījam', *šīēžļam*² 'sēžam', *āicynoļam*² 'aicinām', bet *dūtstām*², *odām*², 'adām', *razām*², *varām*² u. c.

	Nirzā	Pildā
Vsk. 1.	<i>nasu</i> // <i>ņežņu</i>	<i>sytu</i> // <i>sydļu</i>
2.	<i>nasy</i> // <i>ņežņi</i>	<i>sit'</i> // <i>sydļi</i>
Vsk., dsk. 3.	<i>nas</i> // <i>ņežņa</i>	<i>syt</i> // <i>sydļa</i>
Dsk. 1.	<i>nasom</i> // <i>ņežņom</i>	<i>sytom</i> // <i>sydļom</i>
2.	<i>nasot</i> // <i>ņežņot</i>	<i>sytot</i> // <i>sydļot</i>

Tā kā augšzemnieku izloksnēs gan *ļ*, gan *ņ* ir sastopams *j* vietā, tad liekas, ka arī šais tagadnes formās *ļ* resp. *ņ* skaņas pamatā varētu būt *j*. (Sal. *slapņums* 'slapjums' Jaungulbenē, *sāuļa*² 'sauja', *kiuļa*² 'kūja', *zemļi* (< *zemji*) 'zemu', *tiuļi*² (< *tuvi* ?) 'tuvu' Lubānā un citur.) Šādas tagadnes formas laikam vispirms bija radušās div- un vairākzilbju *io*-celmiem, bet pēc tam radušies jauninājumi arī citu tagadnes celmu formās (sal. *pierkju*² 'pērku' Alūksnē).³⁰²

Šām augšzemnieku tagadnes formām ar *ļ* resp. *ņ* var būt arī morfoloģisks skaidrojums.³⁰³

³⁰² J. Endzelīns, Lgr, 787.—789. lpp.

³⁰³ Turpat, 789.—790. lpp.

I konjgācija

Vienskaitlis

	Galgauskā	Litenē	Karvā	Kalupē
1.	<i>rùoku²</i>	<i>nasu</i>	<i>mìerkstu²</i>	<i>aūgu</i>
2.	<i>rùoc²</i>	<i>nes</i>	<i>mìerksti²</i>	<i>aūž</i>
3.	<i>rùok²</i>	<i>nas</i>	<i>mìerkst²</i>	<i>aūk</i>

Daudzskaitlis

1.	<i>rùokām²</i>	<i>nasām²</i>	<i>mìerkstām²</i>	<i>aūgām²</i>
2.	<i>rùociet²</i>	<i>neset</i>	<i>mìerkstat²</i>	<i>aūžit'</i>
3.	<i>rùok²</i>	<i>nas</i>	<i>mìerkst²</i>	<i>aūk</i>

Vienskaitlis

	Dignājā	Nirzā	Pildā
1.	<i>kaūnu</i>	<i>prùtu² // pražņu</i>	<i>guôžļu</i>
2.	<i>kaún</i>	<i>prùty² // pražņi</i>	<i>guôžļi</i>
3.	<i>kaún</i>	<i>prùt² // pražņa</i>	<i>guôžļa // guôš</i>

Daudzskaitlis

1.	<i>kaúnām²</i>	<i>prùtòm² // pražņòm²</i>	<i>guôžļom</i>
2.	<i>kaúnit'</i>	<i>prùtot² // pražņot</i>	<i>guôžļot</i>
3.	<i>kaún</i>	<i>prùt² // pražņa</i>	<i>guôžļa // guôš</i>

II konjugācija

Galgauskā

Vienskaitlis

1.	<i>biêdēju²</i>	<i>klibùuju²</i>	<i>mēdu 'mediju'</i>	<i>runāju²</i>
2.	<i>biêdē²</i>	<i>klibùo²</i>	<i>mēdi</i>	<i>runā²</i>
3.	<i>biêdē²</i>	<i>klibùo²</i>	<i>mēda</i>	<i>runā²</i>

Daudzskaitlis

1.	<i>biêdējām²</i>	<i>klibùojām²</i>	<i>mēdām²</i>	<i>runājām²</i>
2.	<i>biêdējiet²</i>	<i>klibùojiet²</i>	<i>mēdiet²</i>	<i>runājiet²</i>
3.	<i>biêdē²</i>	<i>klibùo²</i>	<i>mēda</i>	<i>runā²</i>

Vienskaitlis

	Viļakā	Viļakā	Stirniēnē	Stirniēnē
1.	<i>juņēju</i> 'jumju'	<i>bōlsoju</i> ²	<i>jaūceju</i> 'pieradinu'	<i>maloju</i>
2.	<i>juņēji</i>	<i>bōlsoji</i> ²	<i>jaūcēji</i> ²	<i>malōi</i> ²
3.	<i>juņēi</i>	<i>bōlsoi</i> ²	<i>jaūcēi</i> ²	<i>malōi</i> ²

Daudzskaitlis

1.	<i>juņējām</i> ²	<i>bōlsojām</i> ²	<i>jaūcejām</i> ²	<i>malojām</i> ²
2.	<i>juņējat</i>	<i>bōlsojat</i> ²	<i>jaūcējit'</i>	<i>malojit'</i>
3.	<i>juņēi</i>	<i>bōlsoi</i> ²	<i>jaūcēi</i> ²	<i>malōi</i> ²

Pildā

Vienskaitlis

1.	<i>švīet'eīlu</i> ² // <i>švīet'eju</i> ² 'svētīju'	<i>stāigoīlu</i> ² 'staigāju'
2.	<i>švīet'eīli</i> ²	<i>stāigoīli</i> ²
3.	<i>švīet'eīla</i> ² // <i>švīet'ej</i> ²	<i>stāigoīla</i> ² // <i>stāigoj</i> ²

Daudzskaitlis

1.	<i>švīet'eīlom</i> ² // <i>švīet'ejom</i> ²	<i>stāigoīlom</i> ² // <i>stāigojom</i> ²
2.	<i>švīet'eīlot</i> ² // <i>švīet'ejot</i> ²	<i>stāigoīlot</i> ² // <i>stāigojot</i> ²
3.	<i>švīet'eīla</i> ² // <i>švīet'ej</i> ²	<i>stāigoīla</i> ² // <i>stāigoj</i> ²

III konjugācija

Vienskaitlis

	Lazdonā	Viļakā	Stirniēnē	
1.	<i>dolu</i>	<i>odu</i>	<i>losu</i>	<i>razu</i>
2.	<i>dāli</i>	<i>ođi</i>	<i>loš</i>	<i>reč</i>
3.	<i>dola</i>	<i>oda</i>	<i>losa</i>	<i>reč</i>

Daudzskaitlis

1.	<i>dolām</i>	<i>odām</i> ²	<i>losām</i> ²	<i>režiņ</i> ² // <i>razām</i> ²
2.	<i>dāliet</i> ²	<i>odat</i>	<i>lošit'</i>	<i>režit'</i>
3.	<i>dola</i>	<i>oda</i>	<i>losa</i>	<i>reč</i>

Nākotne

Augšzemnieku izlokšņu lielākajā daļā ir paglābušās seniskākas nākotnes formas tiem I konjugācijas vārdiem, kam sakne beidzas ar *s, z, t, d*, proti, tur netiek iesprausts *-i-* starp sakni un nākotnes izskaņu. Šādās nākotnes formās šņācenis resp. svelpenis ir garš, piem., *neššu* 'nesīšu', *nessi* 'nesīsi', *neš* 'nesīs' utt.

Dsk. 1. un 2. personas izskaņas vienā augšzemnieku izlokšņu daļā atšķiras no izskaņām šais personās latviešu literārajā valodā. 1. personas izskaņas *-sim* vietā sastop arī *-sam* un 2. personas izskaņas *-sit* resp. *-siet* vietā *-sat* tagadnes formu ietekmē. *-sim* vietā var būt arī *-šēm*, un *-sit* vietā *-sēt* laikam pagātnes un tagadnes formu ietekmē.

Dažās izlokšnēs nav vienāds vokālisms 1. un 2. personas izskaņā, piem., dsk. 1. personas izskaņa *-sam*, bet 2. personas izskaņa *-set*.³⁰⁴

Vienskaitlis

Grostonā	Litenē	Baltinavā	Nirzā
1. <i>ne:sīšu</i> // <i>ne:sīšū</i>	<i>neššu</i>	<i>iēššu</i>	<i>iēššu</i>
2. <i>ne:sisi</i> // <i>ne:sīsi</i>	<i>nessi</i>	<i>iēšši</i>	<i>iēšši</i>
3. <i>ne:sis</i> // <i>ne:sīs</i>	<i>neš</i>	<i>iēš</i>	<i>āš</i>

Daudzskaitlis

1. <i>ne:sisām</i> ² // <i>ne:sīsām</i>	<i>nessām</i> ²	<i>iēššēm</i> ²	<i>iēššim</i> ²
2. <i>ne:sisiet</i> ² // <i>ne:sīsiēt</i> ²	<i>nessēt</i>	<i>iēššēt</i>	<i>iēššiēt</i>
3. <i>ne:sis</i> // <i>ne:sīs</i>	<i>neš</i>	<i>iēš</i>	<i>āš</i>

Pagātne

Atematisko verbu pagātnes formās sastopami gan fonētiski tādu formu pārveidojumi, kas lietojamas arī literārajā valodā, gan arī morfoloģiski citādi veidotas formas.

³⁰⁴ Par nākotnes formām skat. arī J. Endzelīns, Lgr, 849.—853. lpp.

Grostonā

Vsk.	1.	<i>biju</i>	<i>gāju</i>	<i>devu</i>	<i>ēdu</i>
	2.	<i>biji</i>	<i>gāji</i>	<i>devi</i>	<i>ēdi</i>
Vsk., dsk.	3.	<i>bija // biī</i>	<i>gāja</i>	<i>devę</i>	<i>ēdę</i>
Dsk.	1.	<i>bijám</i>	<i>gājám</i>	<i>devēm</i>	<i>ēdēm</i>
	2.	<i>bijàt²</i>	<i>gājàt²</i>	<i>devēt²</i>	<i>ēdēt²</i>

Dignājā

Vsk.	1.	<i>beju</i>	<i>gò^aju²</i>	<i>đevu</i>	<i>ēdu</i>
	2.	<i>beji</i>	<i>gò^aji²</i>	<i>đevi</i>	<i>ēdi</i>
Vsk., dsk.	3.	<i>beja</i>	<i>gò^aja²</i>	<i>đevę</i>	<i>ēdę</i>
Dsk.	1.	<i>bejòm²</i>	<i>gò^ajòm²</i>	<i>đevēm²</i>	<i>ēdēm²</i>
	2.	<i>bejòt²</i>	<i>gò^ajòt²</i>	<i>đevēt²</i>	<i>ēdēt²</i>

Baltinavā

Vsk.	1.	<i>b'ēju</i>	<i>gùoju²</i>	<i>đevu</i>	<i>iēdu</i>
	2.	<i>b'ěji</i>	<i>gùoji²</i>	<i>đevi</i>	<i>iēdi</i>
Vsk., dsk.	3.	<i>b'ēja</i>	<i>gùoja²</i>	<i>đevę</i>	<i>iēdę</i>
Dsk.	1.	<i>b'ejàm²</i>	<i>gùojàm²</i>	<i>đevēm²</i>	<i>iēdēm²</i>
	2.	<i>b'ejat</i>	<i>gùojat²</i>	<i>đevet</i>	<i>iēdet</i>

Nirzā

Vsk.	1.	<i>b'ieju²</i>	<i>gùoju²</i>	<i>đevu</i>	<i>iēžu</i>
	2.	<i>b'ieji²</i>	<i>gùoji²</i>	<i>đevi</i>	<i>iēdi</i>
Vsk., dsk.	3.	<i>b'ieja² // b'ie²</i>	<i>gùoja²</i>	<i>đava</i>	<i>âda</i>
Dsk.	1.	<i>b'iem²</i>	<i>gùojàm²</i>	<i>đavàm²</i>	<i>âdàm²</i>
	2.	<i>b'iet'²</i>	<i>gùojat²</i>	<i>đavat'</i>	<i>âdat'</i>

Kā redzams no paraugiem, izlokšnēs, kur pagātnē ir arī ē-celmi, verbi *dot* un *ēst* ir lokāmi kā ē-celmi.

Īpatas formas ir sastopamas vārdam *būt* Nirzas un dažās citās Latgales austrumu izlokšnēs. Forma *bieju* u. c. var būt radušās no vecākas formas *bēju* utt., kas ir pilnīgi atšķirīga no citām latviešu valodā sastopamajām formām.³⁰⁵

Pārējās formas ir fonētiski pārveidotas atbilstoši katras izlokšnes skaņu likumiem.

³⁰⁵ J. Endzelīns, Lgr, 876. lpp.

I konjugācijas verbi celmu skaita ziņā vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir bagātāki par literāro valodu un zemgaliskajām, kā arī Vidzemes vidus dialekta izloksnēm. Augšzemnieku izlokšņu lielā daļā šiem vārdiem pagātnē ir gan *ā*-celmu, gan *ē*-celmu formas. Pagātnes *ē*-celmi ir saglabājušies Sēlpilī, Secē, Aknīstē, Neretā, Viesītē, Dzelzavā, Barkavā, Preiļos un citur.

Izloksnēs, kur tiek šķirtas pagātnē *ā*- un *ē*-celmu formas, ir stingra likumība viena vai otra celma lietošanā.

Kā *ā*-celmi pagātnē ir lokāmi tagadnes *sto*-celmi (piem., *āust*² — *āusa*²), *o*-celmi ar *n* infiksu (piem., *krēit*² — *kryta*), tie *io*-celmi, kam sakne beidzas ar garu pātskani vai divskani (izņemot *au*), kā arī vārdi *art*, *kalt*, *malt* (piem., *juōj* — *juōja*, *kaļ* — *kola*) un daļa *o*-celmu (piem., *aūk* — *aūga*).

Kā *ē*-celmi pagātnē ir lokāmi *io*-celmi (izņemot iepriekš minētos izņēmumus), *no*-celmi un daļa *o*-celmu (piem., *brāuc*² — *brāucē*², *āun*² — *ūovē*², *mat* — *mētē*).

Ir arī tādas augšzemnieku izloksnes, kur *ē*-celmi ir sakrituši ar *ā*-celmiem vai arī pagaidām ir jaukta konjugācija — blakus daļēji saglabātām *ē*-celmu formām jau ir arī *ā*-celmu formas.

I konjugācija

		Galgauskā	Grostonā	Kalupē	
Vsk.	1.	<i>mīrku</i> ²	<i>bāgu</i>	<i>krytu</i>	
	2.	<i>mīrki</i> ²	<i>bēgi</i>	<i>kri'i</i>	
Vsk., dsk.	3.	<i>mīrka</i> ²	<i>bāga</i>	<i>kryta</i>	
Dsk.	1.	<i>mīrkām</i> ²	<i>bāgām</i>	<i>krytòm</i> ²	
	2.	<i>mīrkiet</i> ²	<i>bāgāt</i> ²	<i>krytot</i>	
		Dignājā	Lazdonā	Pildā	Kalupē
Vsk.	1.	<i>nešu</i>	<i>vežu</i>	<i>ūovu</i> ²	<i>pjūt'u</i> ² // <i>pjušu</i> ²
	2.	<i>neši</i>	<i>vedi</i>	<i>ūoši</i> ²	<i>pjūt'i</i> ²
Vsk., dsk.	3.	<i>nešē</i>	<i>vedē</i>	<i>ūovē</i> ²	<i>pjūt'ē</i> ²
Dsk.	1.	<i>nešēm</i> ²	<i>vedēm</i>	<i>ūovēm</i> ²	<i>pjūt'òm</i> ²
	2.	<i>nešēt</i> ²	<i>vedēt</i> ²	<i>ūovēt</i> ²	<i>pjūt'ot</i> ²

	Litenē	Baltinavā
Vsk.	1. <i>nesu</i>	<i>aūdu</i>
	2. <i>nesi</i>	<i>aūdi</i>
Vsk., dsk.	3. <i>nesa</i>	<i>aūdē</i>
Dsk.	1. <i>nesàm²</i>	<i>aūdēm²</i>
	2. <i>nesēt</i>	<i>aūdēt</i>

II un III konjugācijas verbiem vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir no literārās valodas atšķirīgas formas. Ir izloksnes, kur vienādas pagātnes formas ir tagadnes *āio-* un *ōio-*celmiem (kas tur ir sakrituši) un savukārt *ēio-* un *īio-*celmiem (kas arī ir sakrituši).

Daļā izlokšņu ir sastopami pagātnes *avā-*celmi blakus tagadnes *ōio-* resp. *āio-*celmiem, kā arī *ā-* un *i-*celmiem ar infinitīva izskaņu *-āt* (resp. tās fonētiskiem pārveidojumiem).³⁰⁶

	Karvā	Litenē
Vsk.	1. <i>runaju malaju</i>	<i>mekleju galviju</i>
	2. <i>runaji malaji</i>	<i>mekleji galviji</i>
Vsk., dsk.	3. <i>runaja malaja</i>	<i>mekleja galvijs</i>
Dsk.	1. <i>runajàm² malajàm²</i>	<i>meklejàm² galvijàm²</i>
	2. <i>runajat malajat</i>	<i>meklejēt galvijēt</i>

	Baltinavā	
Vsk.	1. <i>malovu zynovu</i>	<i>mekleju mīereju²</i>
	2. <i>malovi zynovi</i>	<i>mekleji mīereji²</i>
Vsk., dsk.	3. <i>malova zynova</i>	<i>mekleja mīereja²</i>
Dsk.	1. <i>malovàm² zynovàm²</i>	<i>meklejàm² mīerejàm²</i>
	2. <i>malovat zynovat</i>	<i>meklejat mīerejat²</i>

	Kalupē	
Vsk.	1. <i>mēkļieju² datļieju²</i>	<i>raūdavu</i>
	2. <i>mēkļieji² datļieji²</i>	<i>raūdavi</i>
Vsk., dsk.	3. <i>mēkļie(ja)² datļie(ja)²</i>	<i>raūdava</i>
Dsk.	1. <i>mēkļiejòm² datļiejòm²</i>	<i>raūdavòm²</i>
	2. <i>mēkļiejot² datļiejot²</i>	<i>raūdavot</i>

³⁰⁶ Par pagātnes formām plašāk J. Endzelīns, Lgr, 860.—885. lpp.

Stirnienē

	Vsk.	1.	prašeju	mektēju ²
		2.	prašēji	mektēji ²
	Vsk., dsk.	3.	prašēja // prašie ²	mektēja ² // mēktē ²
	Dsk.	1.	prašējōm ²	mektējōm ²
		2.	prašējot	mektējot ²

Jaunās paaudzes runātāji no pagātnes avā-celmiem sāk vairīties.

Visbiežāk 3. personā, retāk arī citās personās pagātnē ir sastopamas no literārās valodas atšķirīgas formas atematiskajiem vārdiem *būt*, *iet*, tagadnes *āiō-*, *ōiō-*, *ēiō-*, *iō-* celmiem, *ā-* celmiem un *i-* celmiem, piem., *mektie²* 'meklēja', *gutie²* 'gulēja', *sadāužie²* 'sadauzīja', *b'ie²* 'bija', *gūo²* 'gāja' Kalupē, *mēktē²* 'meklēja', *prašie²* 'prasīja', *b'ie²* 'bija', *gūo²* 'gāja' Stirnienē u. tml. arī citur.

Pildā un citur šāda tipa formas ir arī citās personās, piem.,

	vsk.	1.	adieju ² 'adīju'		dsk.	1.	adēm ²
		2.	adieji ²			2.	adēt ²
	vsk., dsk.	3.	adē ²				

«Uļjanova uzskats... ka te ir darīšana ar veciem atematiskiem aoristiem, varētu būt pareizs tikai par tādām vienzilbes formām kā lei. *dē'* u. c. (un la. *gā* un *bī*...) .. Becenbergers turpretim.. saskata lei. formā *narei* u. c. vecas imperfekta formas (kas pats par sevi varētu būt sakāms arī par la. *tecē²*, *gribē* u. c.), ko viņš salīdzina ar pr. signai „svētīja“, postāi „kļuva“ .. Bet blakus tagadnes *i-* celmam **nāri-* > *nori-* nevar *narei* būt imperfekts...»³⁰⁷

³⁰⁷ J. Endzelīns, Lgr, 882. lpp. Par to arī И. Казлаускас, Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. — ВЯ 1962, Nr. 6, 92.—98. lpp.

Imperatīvs

V sk. 2. personas forma imperatīvā arī augšzemnieku izloksnēs sakrīt ar indikatīva vsk. 2. personu, piem., *āuklĕ^e!*, *duód!* Grostonā, *nes!*, *lòuka²!* 'lūko' Litenē u. tml.

3. personas formu arī morfoloģiski veido gluži tāpat kā literārajā valodā, piem., *lai nas!* Litenē, *lài² nakaš!* 'lai nerok!' Baltinavā u. tml.

Dsk. 1. personā augšzemnieku izloksnēs palaikam tiek lietota indikatīva nākotnes dsk. 1. personas vai arī indikatīva tagadnes dsk. 1. personas forma, piem., *íšim²!*, *prašìē-šim² // prašìšim²!*, *čèlņòm²!*, *sažìžņòm²!* Nirzā, *íšim²!*, *àima²!* Kalupē un citur.

Dsk. 2. personas forma vienā augšzemnieku izlokšņu daļā imperatīvā atšķiras no indikatīva galotnes ziņā, piem., indikatīvs *skrinot² // skrỳņņot²*, bet imperatīvs *skriņit!* ind. — *losot*, bet imp. — *losyt!* u. tml. Nirzā un citur.

Ir arī tādas augšzemnieku izloksnes, kur imperatīva un indikatīva dsk. 2. personas formas neatšķiras, piem., *neset* — *neset!* Litenē, *nà^eciet²* — *nà^eciet²!* Grostonā un citur.

Bez tam ir izloksnes, kur sastopamas dažādas imperatīva dsk. 2. personas formas. Tā Baltinavā tiek lietotas formas, kas saskan ar indikatīva dsk. 2. personu, piem., *gèidet² // gèidat² — gèidet²! // gèidat²!* Taču sastop arī imperatīva formas ar *-it*, ko indikatīvā nelieto atbilstošā celma formā, piem., *gèidit²!*, *dorit!*, *skriņit²!* u. tml. Arī Kalupē, kur indikatīvā *ā*-celmiem šai personā ir galotne *-ot*, imperatīvā blakus galotnei *-ot* lieto arī *-it*, piem., *sokot* — *sokot!* // *sokit²!* *losot* — *losot!* // *lošit²!* u. tml.; *o*-celmiem un *i*-celmiem Kalupē ir vienāda forma indikatīva un imperatīva dsk. 2. personai: *ñešit²* — *ñešit²!* *gutit²* — *gutit²!*³⁰⁸

Debitīvs

Debitīva formas vienā augšzemnieku izlokšņu daļā ir gluži tādas pat kā literārajā valodā, tikai tanīs ir notikuši katrai

³⁰⁸ Par to arī J. Endzelīns, Lgr, 887.—893. lpp.

izloksnei tipiskie fonētiskie pārveidojumi, piem., *jāliēn* // *jāliēd*, *jābut* Grostonā, *jūsoka*² (< *jāsaka*), bet *jūobyūn*² // *jūobŷn*² 'jābūt' Nirzā, *jūobrāuc*², *jūorunai*², *jūobyūt*² Baltinavā un citur.

Formas *jābūt* vietā, ko lieto latviešu izlokšņu lielākajā daļā, ir *jūojir*² Skaistā un citur. Daļā izlokšņu lieto arī *jā-* savienojumu ar *būn*, piem., *jūobyūn*² // *jūobŷn*² Nirzā un citur.

No literārās valodas neatšķiras arī pārējo laiku formas, piem., *līni b'ēja jūoptēš*² *ār*² *rūkys*² 'lini bija jāplēš ar rokām'; *byūs jūobuôš*² *šinc*² *šķiuŷi*² 'būs jābāž siens šķūnī' Stirnienē; *beja jūošiēt*² 'bija jāsēd', *byūs jūopļau*² 'būs jāplauj' Baltinavā u. tml.

Vajadzības izteiksmes vēlējuma paveids augšzemnieku izloksnēs ir darināts tāpat kā literārajā valodā, piem., *bŷtu jūopagū*² 'būtu jāpaguļ' Nirzā u. tml.

Personu pronomens resp. citas vārdšķiras vārds, kas norāda uz personu, nesēliskajās augšzemnieku izloksnēs ir lietojams datīvā, bet objekts — parasti akuzatīvā, piem., *maŷ jūopļau*² *šinu*², *jūoāt*² *màiži*² u. tml. Kalupē un citur.

Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā debitīva formām ir arī iespējas nozīme, piem., *dūd mān*² *jūožer*² 'dod man ko dzert' Krāslavā. Dažās izloksnēs šādā nozīmē ir arī lietojamas formas ar *ju-*, piem., *viŷam nav juēd* 'viŷam nav ko ēst'.

jā- resp. *juo-* un *ju-* ir vecas attieksmes pronomena formas, kas te vēl saglabājušas sākotnējo nozīmi.

Kondicionālis

Kondicionāļa formas augšzemnieku izlokšņu vienā daļā morfoloģiski saskan ar literārajā valodā un ležzemnieku izloksnēs lietotajām formām, piem., *kristu*, *runuôtu*, *dauzīnuôtu*² u. tml. visām personām Karvā un citur.

Taču augšzemnieku izloksnēs vēl ir saglabājušās kondicionāļa formas, kas atšķiras no literārās valodas ar to, ka katrai personai ir sava īpaša forma. Pie tam kondicionāļa

veidojumi augšzemnieku izloksnēs ir atšķirīgi arī savā starpā. Vismaz daļēji tur laikam ir sastopamas seniskākās kondicionāļa formas nekā lejšemnieku izloksnēs.

Tā Kalupē un Stirnienē ir sastopamas šādas kondicionāļa formas.

Vsk.	Dsk.
1. <i>byûtùm²</i>	<i>byûtumēm²</i> Kalupē
2. <i>byût'im² // byût'</i>	<i>byûtumēt'</i>
3. <i>byûtu // byût'</i>	<i>byûtu // byût'</i>
1. <i>runuôtùm²</i>	<i>runuôtumēm²</i> Stirnienē
2. <i>runuôt'im²</i>	<i>runuôtumēt'</i>
3. <i>runuôtu</i>	<i>runuôtu</i>

Nirzā vecās kondicionāļa formas ir šādas.

Vsk.	Dsk.
1. <i>kòlpâtub²</i>	<i>atsacítub</i> <i>žèivûtùm²</i>
2. <i>lomût'ib</i>	<i>atsacít'ib</i> <i>žèivûtumēt'²</i>
1. <i>byûtuļu</i>	<i>byûtuļòm²</i>
2. <i>byûtuļi</i>	<i>byûtuļoi'</i>
3. <i>byûtu</i>	<i>byûtu</i>

Šīs augšzemniekiem īpatās formas ir salīdzināmas ar vecām kondicionāļa formām leišu un prūšu valodā.³⁰⁹

Daļā izlokšņu 3. personā *-tu* vietā lietojams *-t* vai *-t'*, piem., *ka ài sspàlât²*, *moš kazàku² izdòncuôtùm²* 'ja sāktu spēlēt, varbūt kazaku uzdejotu' Stirnienē; *byût' jâmuš*, *ka byût' zynavuš* 'būtu ņemusi, ja būtu zinājusi' Kalupē.

Aprakstot kondicionāli augšzemnieku izloksnēs, ir jāmin arī darāmās un ciešamās kārtas saliktās formas, kā arī ciešamās

³⁰⁹ Iespējamais šo formu skaidrojums dod J. Endzelīns, Lgr, 893.—901. lpp.

kārtas vienkāršās formas visās personās. Piemēri: *vīna jēi² nabyût nīkūo² padařejušē* 'viena viņa nebūtu nekā padarījusi'; *byût klausejusuôs maņē, ituô naižītu* 'būtu klausījušās mani, (tad) tā neiznāktu'; *nabyût pyrms² lāika² isstuôst'eic, byût cyta līta²* 'nebūtu pirms laika izstāstīts, būtu cita lieta' Stirnienē; *tagat' tik byûtumēm² adgūojuš² nu autobuza²* 'tagad tikai būtu(m) atnākuši no autobusa'; *byût' agruôk tei'ēņč² teiš, byût' šihēņč daaûcš* 'būtu lietutiņš agrāk lijis, būtu sieniņš paaudzis' Kalupē u. tml.

Relatīvs

Atstāstāmās izteiksmes formas augšzemnieku izloksnēs pa daļai saskan ar literāro valodu, pa daļai atšķiras no tās.

Relatīvā indikatīva vienkāršo tagadni vienā izlokšņu daļā veido kā literārajā valodā ar tagadnes aktīvo nelokāmo divdabi ar *-uot, -uoties*, nešķirojot, vai teikuma priekšmets ir vīriešu vai sieviešu dzimtes, piem., *viņām² : viņai² tas patīkūot²* Galgauskā un citur.

Taču daudzās augšzemnieku izloksnēs ir iespējams divdabi saskaņot dzimtē, skaitlī un locījumā ar teikuma priekšmetu. Tādā gadījumā tiek lietotas tagadnes aktīvā divdabja formas, kas vīr. dzimtē beidzas ar *-us > -s*, bet sieviešu dzimtē ar *-uoti* resp. *-uote, -ūtē*. Piemēri: *liēlajiem viņč nēduódus rūokas²* 'lielajiem viņš nedodot roku'; *šie tīrijūot² nuóst, kad viņi uskrītūošī²* 'šie tīrot nost, kad viņi uzkrītot'; bet *viņa navarūēte² oizmigt* 'viņa nevarot aizmigt'; *viņas cūku² turūošas²* 'viņas turot cūku' Vestienā; *bārni² rokstūš²* 'bērni rakstot'; *jēi² sokūt² // sokūt'ē²* 'viņa sakot' u. tml. Kalupē un citur.

šis gūoiš² pa ceļu, a zyřks (-gs) stūovs². cār² golvu èims² — kúš, cār² pakati èims² — spērs². 'šis gājis pa ceļu, bet zirgs stāvot. gar galvu ejot — kožot, gar pakaļu ejot — sperot'; *mēita sukojūt'ē² golvu* 'meita sukājot galvu'; *gūš² spořdūt'ēš* 'govs spārdoties' Stirnienē.

Dažās augšzemnieku izloksnēs atstāstāmās izteiksmes vienkāršo tagadni darina ar tagadnes pasīvā divdabja nelokāmo formu, piem., *sacīe², ka n à a s à m² jūos² sātā²* 'saciņa, ka viņas neesot mājā' Kalupē; *tagat vyš asama* 'tagad viss esot' Viļānos un citur.

Sastop arī formas ar *-mu*, piem., *jām² ešamu lyla saimnīcība²*; 'viņam esot liela saimniecība'; *mūotēi² ešamu jūomeica² māizē²* 'mātei esot jāmica maize' Baltinavā un citur.

«Šās formas ar *-ma* ir varbūt veci nek. dz. daudzsk. nōminātīvi .. jeb lituānismi? .. Un latviešu formas ar *-m* varētu būt zaudējušas *-a* un tādā gadījumā būt seni nek. dz. viensk. nōminātīvi .. Tā kā nu zināmos gadījumos formas ar *-t* un *-m* lietoja promiscue, tad arī netiešajā runā varēja ierasties formas ar *-m* un aizstāt vecākas formas ar *-t*. Bet leišu formas ar *-ma* rāda, ka la. *-m* te — vismaz pa daļai — ir *-ma* saīsinājums un tādā gadījumā var būt pareizs arī netiešajā runā.»³¹⁰

Atstāstāmās izteiksmes vienkāršo nākotni augšzemnieku izlokšņu lielā daļā veido ar nākotnes aktīvā divdabja palīdzību. Šis divdabis vienskaitlī vīr. dzimtē beidzas ar *-š(k)is* resp. *-š(k)ys* (< *šus*), bet sieviešu dzimtē ar *-š(k)uoti* resp. *-š(k)uote*, *-š(k)ūl'(e)* (< *šuoti*), piem., *svainc drēži² bràukškis² iz pakai* 'svainis drīz braukšot atpakal'; *jēi² otkàn² stròoduôškùl'ē² par slàučeju²* 'viņa atkal strādāšot par slaucēju' Baltinavā; *šis iéškis uz māju, bat ceļa navārs a:trast* 'šis iešot uz māju, bet ceļa nevarot atrast'; *mūusejie² bràukškùoš² uz Moduônu Grostonā*; *teicēs, šis bràukšus²* 'teicās, šis braukšot' Viesienā; *pūišy² soka, ka jī² bràukškùš(y)² da pīlsātāi²*; *maītys soka, ka jūos² bràukškùš(y)s² da pīlsātāi²* Kalupē; *pūiši² sl'èikškùt'îš² is l'īni, kap nanūkašēt²* 'pūiši steigšoties uz turieni, lai nenokavētu'; *šis ōiļkškys²* 'šis vilkšot' Stirnienē. Vietumis lieto arī pasīvo nelokāmo nākotnes divdabi ar *-škam*, piem., *reit dabūškām² dīvi vazūhi molkys* 'rit dabūšot 2 vezumus malkas' Kalupē un citur.

³¹⁰ J. Endzelīns, Lgr, 980.—981. lpp.

Atstāstāmajā izteiksmē augšzemnieku izloksnēs ir lietojama arī literārajai valodai atbilstoša forma, piem., *visi braukšūot*² Galgauskā; *viņč braukšut, viņa braukšut, viņi braukšut, viņas braukšut* Bejā un citur.

Atstāstāmās izteiksmes salikto tagadni augšzemnieku izloksnēs darina vai nu tāpat kā literārajā valodā, vai arī pieliekot *ęsus, ęsuoli* resp. to fonētiskos pārveidojumus pagātnes divdabju priekšā tais izloksnēs, kur tos lieto *esuot* vietā vai blakus tam, piem., *tās² nūpētņeiš² sept'ēņdešmit² rubļu* 'tēvs nopelnījis 70 rubļu'; *jis aš dabūoiš²* 'viņš esot dabūjis', *jēi² asūt'ę² b'ējušę* 'viņa esot bijusi' Stirnienē; *jēi² asūt² atraūdavuš vasalu nakli* 'viņa esot noraudājusi veselu nakti'; *zyrks* (-gs) *aš pabaruōc* (-ts) 'zirgs esot pabarots'; *asūs² vysys drieb'iš² izzoktys* 'esot visas drēbes izzagtas' Kalupē u. tml.

Vidzemes dienvidaustrumu izloksnēs tādā pat nozīmē tiek lietotas verbālnomenu ar *-um-* vienskaitļa instrumentāla formas, piem., *asuot bijumu* 'esot bijis'; *viņi pra^esijumu* 'viņi prasījuši' u. tml. Pļaviņās; *m^oājas² zirnāv^oās ar rūokām² molum* 'mājas dzirnavās ar rokām maluši' Vestienā u. tml.

Blakus formai ar *-umu* tiek lietota arī forma ar *-um*.

«Šāds *-um(u)* lietošanas veids balstās laikam uz tādiem izteicieniem kā *man bāliņi jūriņā vakarēju gājumiņu* .; ka forma ar *-u* te tiešām ir instrumentālis, rāda dažkārt priekšā nostatītā prepozīcija *ar*, piem., *kruogā dzied bāleliņš ar vakara gājumiņu* . Iepriekšējais teikums *bāliņi* . . . *vakarēju gājumiņu* jāpapildina ar kopulu *ir*, kamēr netiešā runā *ir* būtu jāaizstāj ar *ęsuot*; tā kā netiešā runā pag. akt. divdabja nōminātīva formas priekšā *ęsuot* parasti nelieto (*bāliņi vakar gājuši*) un tā kā *gājumu* nozīmes ziņā bija kļuvis līdzīgs ar *gājuši*, tad varēja arī formas *gājumu* priekšā šis *ęsuot* atkrist: *bāliņi vakar gājumu*; tā kā *gājumu* te figūrē jau kā verbum finitum, tad to vairs nenosaka adjektīvs, bet gan adverbs.»³¹¹

Atstāstāmās izteiksmes salikto nākotni augšzemnieku izloksnēs darina kā literārajā valodā, pie kam *būšuot* vietā var

³¹¹ J. Endzelīns, Lgr, 335.—336. lpp.

būt *būšus*, *būšuote* resp. to fonētiskie pārveidojumi, kas tiek saskaņoti ar teikuma priekšmetu, piem., *lāikām² jis by ū š k y s g ū o š²* 'laikam viņš būšot gājis'; *naskū² nalobu lāikām² by ū š k ū t' (e)² žāruš* 'kaut ko nelabu laikam būšot iedzērusi' Kalupē; *jēi² by ū š k ū t' e² sastuōš t' e ju š e²* 'viņa būšot sastāstījusi'; *būri² by ū š k ū c² apskait' e ju š i²* 'burvji būšot apskaitījuši' Stirnienē.

Atstāstāmās izteiksmes salikto pagātni veido ar divdabi *ēsuot* resp. *ēsus*, *ēsuoti*, palīgverba *būt* pagātnes aktīvo divdabi un attiecīgā verba pagātnes divdabi, piem., *jēi² as ū t' e² b' e ju š e* *ig ū o ju š e² pi m ū s² cīmā²* 'viņa esot bijusi ienākusi pie mums ciemā'; *veceit'i a s b' ei š à iz ū e c² uz mežu* 'veciti esot bijis aizvedis uz mežu'; *jēi² nās ū t' e² b' e ju š e pa sa m ū d u š e* 'viņa neesot bijusi pamodusies' Stirnienē.

Debitīva atstāstījuma paveidam augšzemnieku izlokšnēs palaikam ir literārajai valodai atbilstoši darinājumi. *esuot* un *būšuot* vietā var tikt lietoti augšzemniekiem raksturīgie tagadnes un nākotnes aktīvie divdabji *ēsus*, *ēsuoti*, *būšus*, *būšuoti* resp. to fonētiskie pārveidojumi, piem., *a s j ū o b r ā u c² // as ū t' e² j ū o b r ā u c²*; *by ū š k y s j ū o b r ā u c² // by ū š k ā m² j ū o b r ā u c² // by ū š k ū t' e² j ū o b r ā u c²*; *a s b' ei š j ū o b r ā u c² // as ū t' e² b' ei š j ū o b r ā u c²* u. tml. Kalupē; *ēšut j ū o b r ā u c², bo ū šut j ū o b r ā u c², bejs j ū o b r ā u c²* Bejā.

Dažkārt *jā-* tiek pievienots arī formai ar *-uot*, piem., *jāņimuot* 'esot jāiet' Pļaviņās, *jōazynūt²* 'esot jāzina' Aknīstē.

Kondicionālim augšzemnieku izlokšņu daļā ir īpaša atstāstāmās izteiksmes forma. Parastākajām formām ar *-tuot* resp. to fonētiskajiem pārveidojumiem blakus sastop dažās izlokšnēs arī *bij > bej* savienojumu ar tagadnes divdabi, piem., *būt ū o t' // but ū o t² : bij liek ū o t' // lieks²* (< *liekus*) 'būtu licis', *bij liek ū e t' e²* 'būtu likusi' Lazdonā; *eš bej ģim s²* 'es būtu gājis', *eš bej ģim ū t' e²* 'es būtu gājusi' Aknīstē u. tml. arī citur.³¹²

Izlokšņu aprakstos jācenšas sniegt pilnīgākas ziņas par atstāstāmās izteiksmes formām augšzemnieku izlokšnēs.

³¹² J. Endzelīns, Lgr, 976.—983. lpp.

Pasīvs

Pasīva formas augšzemnieku izloksnēs darina tāpat kā literārajā valodā un ležzemnieku izloksnēs, piem., *šeņ jau tyku ly ū kc* (-gts) *òls²//ola zartu* Nirzā; *topsi tàsc²* 'tapsi tēsts'; *b'ie² saciēc* 'bija sacīts'; *tyka razác* 'tika redzēts' un tamlīdzīgi Kalupē un citur.

Refleksīvformas

Verbiem ar priedēkli augšzemnieku izlokšņu lielā daļā refleksīvais elements vēl aizvien pēc vecās latviešu valodā eksistējušās normas atrodas starp priedēkli un verba sakni. Kā jauninājums vērtējams tas, ka lielākajā izlokšņu daļā refleksīvais elements ticis pievienots vēl otrreiz — aiz verba. Tādā kārtā augšzemnieku izloksnēs šādiem verbiem ir trīs grupas:

1. refleksīvais elements atrodas starp priedēkli un verba sakni, piem., *abzarauđuòt'* 'apraudāties' Zvirgzdinē un citur;

2. refleksīvais elements atrodas ne tikai starp verba sakni un priedēkli, bet arī aiz verba, piem., *pazašmīt'ís²* 'pasmieties' Zvirgzdinē un citur;

3. refleksīvais elements atrodas tikai aiz verba, piem., *nùopirktiēs²* Galgauskā.

Refleksīvā elementa vecā forma bijusi *si*, ko augšzemnieku izloksnēs reģistrējis A. BECENBERGERS, piem., *nūšib'eida* 'nobijās'. Tā vietā mūsdienu augšzemnieku izloksnēs refleksīvajam elementam starp priedēkli un verba sakni ir forma *-sa-* vai *-za-*, *-z-* resp. *-s-*. *-za-* palaikam lietojams aiz priedēkļiem, kas beidzas ar *-z-* vai patskani, *-sa-* aiz priedēkļiem, kas beidzas ar nebalsīgu slēdzeni, taču izloksnēs šai ziņā vienveidības nav.³¹³ *-sa-* resp. *-za-* vecāka *-si-* vietā laikam ir radies asimilācijas ceļā aiz priedēkļiem ar *-a-*, piem., *ap-*, *at-*, *pa-* u. c.³¹⁴

³¹³ J. Endzelīns, Lgr, 912.—913. lpp.

³¹⁴ Turpat, 915. lpp.

Dažādu laiku, celmu un personu refleksīvās formas, tāpat arī dažādu izteiksmju un infinitās refleksīvās formas visā dialektā nav vienādas.

Visu celmu vārdiem indikatīva visos laikos vienskaitļa pirmajā personā augšzemnieku izlokšnēs ir galotne *-uos* resp. *-ūs*, piem., *ceļuós*, *pa:klàusuós²*, *cēļuós* 'cēlos', *celšuós* Grostonā; *nasūs* (< *nēsuos*), *ņēšūs* (< *nešuos*) 'nesos', *ņēššūs* (< *neššuos*) 'nesīšos', *dorūs* (< *daruos*), *dariejūs²* 'darījuos', *dariēšūs* 'darišos' Kalupē u. tml. (Ja refleksīvais elements vārdiem ar priedekli ir tikai starp priedekli un sakni, refleksīvajām formām ir nerefleksīvo formu galotne.)

Tagadnes vsk. 2. personas galotne indikatīvā un imperatīvā ir *-ies* resp. *-is*, piem., *tu celiēs*, *celiēs!* Grostonā, *tu celiš*, *celiš!* Stirnienē u. tml.

Tāda pati galotne ir arī pagātnes un nākotnes indikatīvā, piem., *cēliēs* 'tu cēlies', *ce:lsiēs* 'tu celsies' Grostonā, *ņēšis* 'nesies', *ņēššis* 'nesīsies', *dariejis²* 'darījies' *dariēšis* 'darīsies' Kalupē u. tml.

Indikatīva tagadnes 3. personā ir liels formu raibums. Pēc normas tagadnes *o*-celmiem šai personā jābeidzas ar *-as*, *ā*-celmiem ar *-ās* resp. tā fonētiskajiem pārveidojumiem, *i*-celmiem ar *-is*. Taču pat tais augšzemnieku izlokšnēs, kur 3. personā atšķiras visu šo celmu formas, pašreiz vairs nav sastopamas gaidāmās formas. Tā Kalupē *o*-celmi beidzas ar *-ās*, piem., *nasās* (< *nēsās*) gaidāmā *nasas* vietā, *ā*-celmi beidzas ar *-uós* (< *-ās*), piem., *klàusuós²* (< *klausās*), *i*-celmi beidzas ar *-is* (< *-ies*), piem., *grib'is* (< *gribies*) gaidāmā *gribis* vietā.

«Svārstoties izskaņām *-is* un *-ies* nākotnes 3. personā.. daudzās austrumizlokšnēs arī tagadnes *i*-celmu 3. personā vecā *-is* vietā stāties *-ies* > austr. *-is*, un šis *-ies* > *-is* sastopams vēl arī dažiem vārdiem tais izlokšnēs, kur citādi senie *i*-celmi pilnīgi zuduši. Piemēri: *gribiēs* (: *gribēt*) .. Viesītē u. c. resp. austr. *gribis* Apukalnā ..»³¹⁵

³¹⁵ J. Endzelīns, Lgr, 904. lpp.

Izlokšnēs, kur *i*-celmi zuduši, palaikam sastop to vietā *o*- resp. *ā*-celmu formu, piem., *gribās* Ķarvā, *gribas* Grostonā u. tml.

Vienā augšzemnieku izlokšņu daļā 3. personā šķir konsekventi *o*-celmu un *ā*-celmu formas, piem., *matās* 'metas', bet *kosois* 'kasās', *bodois* 'badās' u. tml. Nautrēnos, *ma:tas* 'metas', *sko:tās* 'skatās' Lazdonā un citur.

Otrā augšzemnieku izlokšņu daļā *o*-celmu un *ā*-celmu 3. personā refleksīvās formas beidzas vienādi, piem., *ceļās*, *losās* Litenē, *kosās*, *b'ēizās*² Zvirgzdinē un citur. Lgr. 906. lpp. minētas arī dažas izlokšnes, kur *o*- un *ā*-celmu formas svārstās.

Pagātnes 3. personā *ā*-celmi beidzas ar *-ās* resp. tā fonētiskajiem pārveidojumiem, piem., *molās* 'malās', *skā:tijās* 'skatijās' Lazdonā, *smējās* 'smējās' Stirnienē, *sytuōs* 'sitās', *mozgavuōs* 'mzgājās', *kāuniejuōs*² 'kaunējās' Ķalupē u. tml.

ē-celmu refleksīvā forma beidzas ar *-ēs* resp. tā fonētiskajiem pārveidojumiem, piem., *me:tēs* 'metās' Lazdonā, *čēļēs* 'cēlās' Stirnienē, *čiētiēs* 'cēlās' Ķalupē u. tml.

Dažkārt *ē*-celmu 3. personā ir ieviesusies *ā*-celmu galotne, piem., *čiēļuōs* 'cēlās', *veduōs* 'vedās' Ķalupē un citur.

Nākotnes 3. personā gaidāma izskaņa *-sis*, taču arī augšzemnieku izlokšnēs tās vietā visbiežāk ir *-sies* > *-sīs*, piem., *nešīs* 'nesīsies', *tāišiēšīs*² 'taisīsies' Ķalupē un citur.

Vidzemes austrumu izlokšnēs tagadnes *o*-celmu ietekmē refleksīvā forma 3. personā beidzas *-sas*, piem., *calsas* 'celsies' Druvienā, *sāksas* 'sāksies' Praulienā, Lazdonā un citur.³¹⁶

Dsk. 1. un 2. personā augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir novērojama reti sastopama parādība, proti, tur verbu refleksīvajās formās šķir personu galotnes pēc dzimtēm. Vīriešu dzimtes dsk. 1. personas galotne tur ir *-mies*, siev. dzimtes *-mēs*, dsk. 2. personas galotne ir vīr. dzimtē *-ties*, sievietes dzimtē *-tēs*. Tādu personu galotņu atšķirību pēc dzimtēm sastop Sausnējā, Saikavā, Sarkaņos un citur Vidzemes austrumu

³¹⁶ J. Endzelīns, Lgr, 907.—908. lpp.

izloksnēs. Tā Sausnējā sastopamas šādas indikatīva dsk. 1. un 2. personas formas:

	vīr. dz.	siev. dz.
tagadnē	<i>mas ceļemies</i> <i>jūs celieties</i>	<i>mas ceļēmēs</i> <i>jūs celietēs</i>
pagātnē	<i>mas cēlēmies</i> <i>jūs cēlēties</i>	<i>mas cēlēmēs</i> <i>jūs cēlētēs</i>
nākotnē	<i>mas calsemies</i> <i>jūs celsieties</i>	<i>mas calsemēs</i> <i>jūs celsietēs</i>

Pavēles izteiksmes dsk. 2. personas formas ir *celieties!* (vīr. dz.), *celietēs!* (siev. dz.).

Šāds dzimšu diferencējums radies laikam sakarā ar to, ka blakus vecajai dsk. 1. personas galotnei *-mēs* un 2. personas galotnei *-tēs* citu izlokšņu ietekmē bija radušās galotnes *-mies* un *-ties*, tā radot paralēlformas. Šāds formu paralēlisms bijis par pamatu satura dažādojumam — galotni *-mies*, *-ties* sāka lietot ar vīriešu dzimtes nozīmi, bet *-mēs*, *-tēs* ar sieviešu dzimtes nozīmi.³¹⁷ (Līdzīgi piemēri ir zināmi leksikā, piem., *kuņna* 'pelēkā varde', bet *varde*² 'zaļā varde' Braslavā, Mazsalacā un citur, kur vienlaikus sastopami divi nosaukumi vienai parādībai.)

Lubānā siev. dzimtes formām ir sastopamas divējādas galotnes daudzskaitļa 1. personā: *-mās* un *mēs*, turpretī dsk. 2. personā ir tikai galotne *-tēs*, piem.,

	vīr. dz.	siev. dz.
tagadnē	1. <i>àunamís²</i> 2. <i>àunitís²</i>	<i>àunamás² // àunamēs²,</i> <i>àunitēs²,</i>
pagātnē	1. <i>ovamís</i> 2. <i>ovalís</i>	<i>ovamás // ovamēs</i> <i>ovatēs</i>
nākotnē	1. <i>àusemís²</i> 2. <i>àuseťís²</i>	<i>àusemēs²</i> <i>àuseťēs²</i>

³¹⁷ J. K a u l i ņ š, Vīriešu un sieviešu kārtas dažādojums atgriezīniskos darbības vārdos. — FBR XII (1932), 8.—9. lpp.

Daļā augšzemnieku izlokšņu visu celmu verbiem īstenības izteiksmes visos laikos un pavēles izteiksmes dsk. 1. personas refleksīvā galotne beidzas ar *-mies*, dsk. 2. persona ar *-ties* resp. to fonētiskajiem pārveidojumiem, nešķirojot nekādas dzimtes, piem., *nasa^mīš* 'nesamies', *nešīl'īs* 'nesaties'; *doro^mīš* 'darāmies', *doro^tīš* 'darāties'; *nešo^mīš* 'nesāmies', *nešo^tīš* 'nesāties'; *dariejo^mīš²* 'darījāmies', *dariejo^tīš²* 'darījāties'; *neššī^mīš²* 'nesīsimies', *neššī^tīš* 'nesīsities' Kalupē u. tml.

Ir arī tādas izlokšnes, kur refleksīvo formu dsk. 1. persona beidzas ar *-mēs* vai *-mās*, 2. persona ar *-tēs* vai *-tās* resp. to fonētiskajiem pārveidojumiem abās dzimtēs īstenības izteiksmes visos laikos vai arī tagadnē un nākotnē un pavēles izteiksmes dsk. 2. personā, piem., *ceļam^{ēš}* 'ceļamies', *ceļī^tēš* 'ceļaties'; *ceļ^ēēm^{ēš}* 'cēlāmies', *ceļ^ēēt^{ēš}* 'cēlāties'; *ceļ^šīm^{ēš}* 'celsimies', *ceļ^šīt^{ēš}* 'celsities'; *ceļī^tēš!* 'celieties!' Stirnienē, *ma:ta^mās* 'metamies', *me:ti^tētās²* 'metaties'; *me:ti^samās* 'metīsimies', *me:ti^siētās²* 'metīsities', bet *me:te^mēs* 'metāmies', *me:te^tēs²* 'metāties' Lazdonā u. tml.

Bez tam ir daļa tādu izlokšņu, kur dsk. 1. un 2. personas galotnēs atšķiras vokālisms. Ir izlokšnes, kur dsk. 1. persona beidzas ar *-mās*, bet dsk. 2. persona ar *-tēs* (abām dzimtēm); ir arī izlokšnes, kur blakus dsk. 1. personas formai ar *-mies* resp. *-mīs* ir 2. persona ar *-tēs* resp. *-ties* vai blakus 1. personai ar *-mēs* resp. *-mies* ir 2. persona ar *-ties* resp. *-tīs*.

Tāpēc, aprakstot augšzemnieku izlokšnes, šim jautājumam ir jāvēlī sevišķa uzmanība.

Kondicionāla refleksīvās formas beidzas vai nu ar *-tuos* resp. *-tūs* visām personām, vai arī kondicionāla galotne beidzas tāpat kā indikatīva galotnes, izņemot 3. personu, piem., *ma:stu^os* (visām personām) 'mestos' Lazdonā, vsk. 1. *dareitumās* '(es) darītos', 2. *dareit'irhīs* '(tu) darītos', 3. *dareitūs* '(viņš, viņa, viņi, viņas) darītos'; dsk. 1. *dareitumehīs* '(mēs) darītos', 2. *dareitumeh'īs* '(jūs) darītos' Kalupē; vsk. 1. *šhītumūs* '(es) smietos', 2. *šhīt'irhīs* '(tu) smietos', 3. *šhītūs* '(viņš, viņa, viņi, viņas) smietos'; dsk. 1. *šhītumehēs* '(mēs) smietos', 2. *šhī-*

turhēt'ēš '(jūs) smietos' // *šmītūs* (visām personām) Stirnienē u. tml.

Refleksīvās infinitās formas aplūkotas pie nerefleksīvajām.³¹⁸

Verba infinitās formas

Infinitīvs

Augšzemnieku izloksnēs infinitīvs beidzas ar *-t* resp. *-t'*, piem., *dobīt* 'dabūt' Grostonā, *boūt* (< *būt*) Karvā, *vērt'*² Naurēnos, *čēlt'* Kalupē u. tml. Palatalizācija, kas sastopama daļā izlokšņu, rāda, ka infinitīvam latviešu valodā kādreiz bijusi tāda pat forma kā lietuviešu valodā, proti, aiz *-t* sekojis vēl *-i*, kas galazilbē jau aizvēstures laikos zudis.

Mūsu infinitīva formu vēsturi rāda arī formas ar *-ti*, ko vietumis sastop augšzemnieku apgabalā. Daudzos izlokšņu aprakstos ir minēts, ka infinitīvs ar *-ti* ir sastopams blakus verba *gribēt* formām. Litenē formu *ēsti* lieto gadījumos, kad infinitīva vietā varētu būt verbāls substantīva forma, piem., *jūolōukaī² kot kas iēsti; tik vīn² ir lāika² kuō iēsti patāisīl², bet es nevaru iēst; jūolōukaī² iēst* 'jāmēģina ēst'.

Refleksīvie infinitīvi verbiem bez priedēkļiem augšzemnieku izloksnēs ir ar galotni *-ties* > *-tīs*, piem., *pal'duōtiēs²* 'peldēties' Lazdonā, *čēlt'īs* 'cēlties' Kalupē u. tml. Verbiem ar priedēkļiem augšzemnieku izloksnēs ir trejādas infinitīva formas.

Daļā izlokšņu refleksīvais elements ir pievienots aiz verba formas. Tādā gadījumā galotne ir tāda pati kā verbiem bez priedēkļa: *-ties*, piem., *nuogulties* Lizumā. Refleksīvajos infinitīvos refleksīvais elements var arī atrasties starp priedēkli un verba sakni. Tādos gadījumos verbam ir nerefleksīvo infinitīvu galotne, piem., *satikt* 'satīkties' Dignājā un citur.

Bet refleksīvajos infinitīvos refleksīvais elements var būt pievienots divas reizes — starp priedēkli un sakni un aiz galotnes, piem., *apsavūktīs²* 'apvilkties' *satiktīs²* 'satīkties'

³¹⁸ Par refleksīvajām formām skat. arī J. E n d z e l ī n s, Lgr, 903.—916. lpp.

Dignājā un citur. Tādos gadījumos infinitīvam ir tā pati galotne, kas parasti refleksīvajiem infinitīviem.

Bez tam augšzemnieku izlokšņu infinitīvu formās ir sastopamas dažas īpatnības.

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ar vienādām izskaņām beidzas tie II un III konjugācijas verbu infinitīvi, kam literārajā valodā ir izskaņas *-āt, -āties, -uot, -uoties*, piem., *maluôt' 'melot', zvajuôt' 'zvejot', vòlkuôt'² 'valkāt', raūduôt' 'raudāt', lèiguôt'ís² 'līgoties', mozguôt'ís 'mazgāties' u. tml. Kalupē, *maluôit' 'melot', runuôit' 'runāt'* Bērzgalē, *židūt'², malūt'* Nirzā u. tml.*

Izskaņu ziņā neatšķiras arī tie II un III konjugācijas verbu infinitīvi, kam literārajā valodā ir izskaņas *-ēt, -ēties, -īt, -īties*, piem., *kaļ'ēt' 'kaltēt', peļņēt' 'pelnīt'* Bērzgalē, *lasât' 'lasīt', guļât', 'gulēt'* Nirzā, *gutiēt, lašiēt, àuktiēt² 'auklēt', mieriēt² 'mērit'* u. tml. Baltinavā, *gulit, tasit* Balvos.

Otrā izlokšņu daļā šāda infinitīva izskaņu vienādojuma nav.

Supīns

Augšzemnieku izlokšņu vairumā vēl ir sastopama veca verba infinīta forma — supīns, kas beidzas ar *-tu*, refl. formā ar *-tuos* resp. *-tūs*. Arī augšzemnieku izloksnēs to lieto blakus vārdiem, kas izsaka kustību, piem., *à i² āstu! bràukšim² mežā molkiš člerstu²!* Nirzā; *jūoskrin² lokstu kopuôtu* Kalupē un citur.

Daļā izlokšņu supīna formu vairs nelieto, piem., *as iēšu gutât* Lazdonā; *iēsâm² gutât!* Praulienā un citur. Supīna ar *-tu* vietā tur stāties infinitīvs.

Participi

Augšzemnieku izloksnes divdabju formu ziņā ir bagātākas par latviešu literāro valodu, jo te ir daļa arī tādu divdabju,

kas literārajā valodā (un leļzemnieku izlokšņu vairumā) nav sastopami.

Tagadnes pasīvais divdabis

Tagadnes pasīvais lokāmais divdabis augšzemnieku izloksnēs atvasināšanas ziņā neatšķiras no citu latviešu izlokšņu un literārās valodas formām, piem., Vestienā tam sastopamas šādas formas: *rokstāms*, *kurināms*, *brāucāms*, *brāucāma* u. tml.; Kalupē: *zanams*, *turāms*², *žieržāms*², *doròms*² // *dorāms*², *imāms*²; Nirzā: *razòms*² // *razāms*², *sàucòms*² // *sàucāms*².

Formas ar noteiktajām galotnēm atbilst katras izloksnes adjektīvu formām ar noteiktajām galotnēm, piem., *razomýs*² // *razamýs*² Nirzā, *zanamais*, *zanamùo*², *doromais*, *doromùo*² u. tml. Kalupē utt.

Kā redzams, divdabji palaikam atspoguļo izloksnes tagadnes celmus: *o-* un *ā-*celmu šķirumu vai nešķirumu, *i-*celmu aizstājumu ar *o-* resp. *io-*celmu formām utt.

Daļā izlokšņu šim divdabim reģistrēta arī refleksīvā forma, piem., *izarunoājams*, *isalaižams* Biržos.

Vienā Vidzemes izlokšņu daļā *-am-* vietā sastopams *-um-* «...to verbālnomenu ietekmē, kas beidzas ar *-ums-*...»³¹⁹ Tā Bērzaunē reģistrēta forma *nasumois*, Lazdonā — siev. dz. dsk. akuzatīvs *vadumas* u. tml. Liekas, ka šīs jauninātās divdabju formas zūd vai pat ir jau izzudušas, jo pašreiz Lazdonā reģistrētas tikai formas ar parastajām izskaņām: *so:kámāis*², *lo:sámá*, *nùošàunàms*², *laižāms*².

Tagadnes pasīvais nelokāmais divdabis šur tur izloksnēs vēl ir saglabājis vecāko, nesaīsināto izskaņu, kas parāda šā mūsu divdabja izveidi, piem., *rezēju gānam : iērāuga ēzeli ēdāmu* Vestienā. Izlokšņu aprakstos dažkārt norādīts, ka šo divdabi lieto reti. Aprakstos minamas arī šā divdabja refleksīvās formas.

³¹⁹ J. Endzelīns, Lgr, 925. lpp.

Tagadnes aktīvais divdabis ar *-dams, -dama*

Šā divdabja formas augšzemnieku izloksnēs morfoloģiski neatšķiras no literārās valodas formām, izņemot dažus atsevišķus gadījumus vienā vai otrā izloksnē. Piemēri: *o:rdams, ce:ldāms, gulédāma*, refl. *gūldamiés², gūldāmús²* Vestienā, *āzdòms² // āzdāms², āzdoma // āzdama*, refl. *kàudomís² // kàudamiés²* (vīr. dzimtē), *kàudomús² // kàudamús²* (siev. dzimtē) Nirzā, *žīduòdāms², žīduòdama, šmīdamís* (vīr. dzimtē), *šmīdamuòs // šmīdamís* (siev. dzimtē) Kalupē, *runuòdams, runuòdamā, runuòdamis, runuòdamuòs* Baltinavā un citur.

Blakus abu skaitļu nominatīva formām atsevišķos gadījumos ir lietojamas arī dažu citu locījumu formas, piem., vsk. datīvs *braukdamai, idamam*, dsk. datīvs *runuòdamim²* Kalupē.

Tagadnes aktīvais divdabis ar *-uošs, -uoša*

Augšzemnieku izloksnēs blakus formām ar *-uošs, -uoša* resp. to atbilstošajiem fonētiskajiem pārveidojumiem ir sastopamas arī šā divdabja formas ar *-išs, iša* no vecajiem *i*-celmiem, piem., *gu'liiš², stāvīiš²* Lazdonā un citur. Te paglābusies veca, gaidāma šā divdabja forma.

Dziļajās augšzemnieku izloksnēs Latgalē šim divdabim nereti ir izskaņa *-ušs, -uša* gaidāmā *-ūšs, -ūša* vietā, piem., *varduš 'verdošs', daguša 'degoša', vardušys² 'verdošais', dagušuo² 'degošā'* Nirzā, *vardušs² : suòpušs* Kalupē un citur.

Par daudzām izloksnēm ir ziņas, ka šo divdabi lieto reti.

Tagadnes aktīvais divdabis ar *-is, -us, -uoti*

Augšzemnieku izloksnēs plaši lietojams ir tagadnes aktīvais divdabis ar *-is, -us > -s*, refl. *-ies > austr. -is* resp. *-ījs*, piem., *duòdus, ži:rdus, pro:sus : dòrs², žirds, zīnc²* Vestienā, *dors, soks, stuòsc (-ts), zync, grips (-bs), raúc (-ds), guļs* u. tml. Baltinavā, *naš, vātks²*, refl. *nasýs, vātķýs², veltís* Skaistā un citur.

Atbilstošās sieviešu dzimtes formas beidzas ar *-uoti* resp. *-uote* vai to fonētiskajiem pārveidojumiem, piem., *ešūt'ē²*,

gribùt'ē² Baltinavā, *nasùt'ē²*, refl. *nasùt'ēš²*, *vàtkùt'ēš²* Skaistā, *sokùt'²//sokùt'ē²*, refl. *sokùt'is²* Kalupē.

Izlokšņu formām ar *-s* < *-us* vai *-is* ir sastopamas arī dsk. nominatīva formas ar *-uoš-* vai *-uot-*, piem., *nasùši²* (vīr. dz.), *nasùš²* (siev. dz.); refl. formas *nasùšis²* (vīr. dz.), *nasùšuôs²* (siev. dz.) Skaistā un citur; *strùodojùc²* (-ts), *ešùc²* (-ts), *zynùc²* (-ts) abām dzimtēm Baltinavā, *tàisùc²* (-ts), refl. *nebistùeṭiēs²* Vestienā, *sporðùt'ēš²* Stirnienē u. tml.

Formas ar *-ts* laikam radušās no formām ar *-tis*.³²⁰

Šos divdabjus augšzemnieku izloksnēs lieto atstāstāmās izteiksmes vienkāršajā tagadnē. Skat. šā darba 374. lpp.

Izlokšņu aprakstos par šiem divdabjiem sniedzamas sīkas ziņas.

Tagadnes aktīvais divdabīs ar *-uots*, *-uota*, *-its*, *-īta*

Augšzemnieku izlokšņu vienā daļā ir sastopami tagadnes aktīvie divdabji ar *-uot-* un ar *-it-* (no *i*-celmiem), piem., *palīzuoc* (-ts), dsk. nom. *palīzuoši*, *gulic* (-ts), ģen. *guliša*, dat. *gulišam*, ak. *gulišu*, dsk. nom. *guliši*, *gulišas* (siev. dz.), ģen. *gulišu*, dat. *gulišiem*, *gulišām* (siev. dz.), ak. *gulišus*, *gulišas* (siev. dz.), *stāvīc* (-ts), dat. *stāvīšam*, *rezič* (-ts) Lizumā; piemēri teikumā: *gulišam tev neviens maizes klāt nenesis; ap bruokaška laiku atrodu visus vēl gulišus; sokas mākuoc* (-ts), *mākuoši*, *bet nakā namāk; tāvs palika tīrumā oruoc* (-ts) Lizumā.

Tagadnes aktīvais divdabīs ar *-uot*, *-it*

Nelokāmais tagadnes aktīvais divdabīs vienā augšzemnieku izlokšņu daļā beidzas ne tikai ar *-uot* resp. tā fonētiskajiem pārveidojumiem, bet arī ar *-it*, ja tas darināts no *i*-celma, piem., *gulit*, *rezič* (*palika gulit; aciem rezič* u. tml.) Lizumā, *gu'liit²* Lazdonā un citur.

³²⁰ J. Endzelīns, Lgr, 931. lpp.

Daļā izlokšņu formas ar *-it* nav sastopamas, piem., *šitū² žīeržūt², jēi² naistufēja²* šo dzirdot, viņa neizturēja' Stirnienē.

Arī atstāstāmajā izteiksmē lietojamās formas ar *-uot* resp. *-ūt* ir tagadnes aktīvie divdabji. Šīs formas augšzemnieku izloksnēs izplatās literārās valodas ietekmē, izskaužot vecās formas ar *-us*, *-is*, *-uoti*. Par to skat. 374. sk. un 386. sk. lpp.

Nākotnes aktīvie divdabji ar *-šus*, (*-šis*), *-šuo^{ts}*, *-šuo^t*

Augšzemnieku izloksnēs ir sastopami nākotnes aktīvie divdabji ar *-šus* vīr. dzimtes vsk. nominatīvā, piem., *būšus* Ērgļos, Lizumā un citur. Blakus šī izloksnēs palaikam iesprausts *k*. Tā kā *-s* priekšā augšzemnieku izloksnēs *u* mēdz zust, tad radās grūti runājama skaņu kopa *-šks*. Lai atvieglinātu izrunu, ticis iesprausts *i* resp. *y*. Tā radušās formas *byūškys* (no *būt*), *iškys* (no *iet*) u. tml. Kalupē, *iēš(k)is*, *brāukš(k)is²* (no *braukt*) Lazdonā u. tml.

Refleksīvās formas beidzas ar *-uos* vai *-ies* > *-is*, piem., *li:kškuos* Praulienā, *siškis* Preiļos u. tml.

Šis divdabis tiek lietots atstāstāmajā izteiksmē, ja teikuma priekšmets ir vīr. dzimtē.

Blakus šai formai augšzemnieku izloksnēs sastop arī nākotnes aktīvo divdabi ar *-šuo^{ts}*, *-šuo^{ti}*, piem., *ši:s iēškuo^ēc*, *brāukš(k)uēč²* (-t's) Lazdonā.

Sieviešu dzimtē tiek lietota forma ar *-šuo^{ti}* resp. *-š(k)uo^{tē}*, piem., *brāukšuo^ētē²* Lazdonā, *zynuōškūt^ē* Stirnienē u. tml. Sastopama arī refleksīvā forma, piem., *kauškūtē^s* Vārkavā.

Arī šīs formas tiek lietotas atstāstāmajā izteiksmē, pie tam tad, kad teikuma priekšmets ir sieviešu dzimtē.

Dsk. nominatīva forma palaikam ir veidota ar *-uoš-*, piem., *iškūši* (vīr. dz.), *iškūšys* (siev. dz.), refl. *kauškūšuos* Vārkavā un citur.

Austrumu izloksnēs vīr. dzimtes dsk. nominatīva formā var būt arī garš *š*, piem., *jī² braukškūš²* Kalupē. «Šis gaņais *-š* laikam ir radies no *-šis* (> *-šš*), un tas varbūt — kontāminējot

-tis un -ši; sal. austrumnieku pag. akt. divdabja vīr. dzimtes daudzsk. nōminātīva formas ar -uš (ar gaŗu -š) . . .»³²¹

Pilnīgi sveŗas augŗzemnieku izlokŗnēm nav arī literārajā valodā lietojamās nākotnes aktīvā divdabja nelokāmās formas ar -ŗuot, -ŗuoties, piem., *brāukŗŗuot*² Galgauskā, *brāukŗŗu*² Litenē, Bejā un citur.

Nākotnes pasīvais divdabis ar -ŗam resp. *ŗkam*

Augŗzemnieku izlokŗnēs ir sastopams nelokāmāis nākotnes divdabis ar -ŗam resp. -ŗkam, ko lieto atstāstāmajā izteiksmē bez pasīvas nozīmes, piem., *ŗis atŗeŗkām*² *buŗŗ* 'viņŗ atvedīŗot kartupeŗus'; *ŗeit dabŗŗkam* 'ŗit dabŗŗot' Kalupē un citur.

Daŗās izlokŗnēs ŗim divdabim sastopama siev. dzimtes vsk. nominātīva forma, piem., *ŗuŗŗkamŗŗ*²; vīr. dzimtes dsk. nominātīvs *ŗuŗŗkārŗi* Pildā; tāpat tikusi reŗistrēta nelokāma refl. forma *matŗeŗŗkamŗis* Līvānos.

Arī ŗi divdabja formas, kas sastopamas augŗzemnieku izlokŗnēs, norāda uz kādreizējām nākotnes divdabju formām.

Pagātnes aktīvais divdabis ar -ŗis, -ŗusi

Pagātnes aktīvais divdabis arī augŗzemnieku izlokŗnēs tiek darināts no verbu pagātnes celma. Tā blakus pagātnes *avā*-celmiem augŗzemnieku izlokŗnēs ir darināti divdabji ar -ŗavis, -ŗavuse, piem., *runovŗ* 'runāŗis', *runovŗuŗŗ* 'runāŗusi' Baltinavā un citur.

ŗais divdabjos augŗzemnieku izlokŗnēs ir daŗas fonētiskas un morfoloŗiskas īpatnības atseviŗķos locījumos.

Tā vsk. nominātīvā vīr. dzimtes formās palaikam -ŗ priekŗā ir zudis -ŗi, piem., *ŗiŗŗ* (< *ŗicis*) Kalupē un citur. Sievieŗu dzimtes vsk. nominātīvā turpretī ir izdarīts morfoloŗģisks jauninājumŗ — ieviesta palaikam izskaŗa -ŗuŗŗ, piem., *nasuŗŗ* Skaistā un citur. Citu locījumu ietekmē sastop arī izskaŗu -ŗuŗ, piem., *ŗaŗŗuŗ*.

³²¹ J. Endzelīns, Lgr, 937. lpp.

Daļā izlokšņu šā divdabja formās var būt radusies līdzskaņu mija vīr. dzimtes vsk. nominatīva formā, piem., *b'eiš* (< *bijis*) Kalupē.

Piedēkļa *-u-* zudums blakus *j* pazīstams arī augšzemnieku izlokšnēs, piem., *stāigūoiša*² 'staigājusi' Pildā, *mā'cēise* (< *mācējuse*) 'mācējusi' Lazdonā.

Daudzskaitļa nominatīvā abās dzimtēs šie divdabji vienā izlokšņu daļā beidzas ar *-uš*, piem., *strūodovuš*² 'strādājuši, strādājušas' Baltinavā, *režiejuš*² // *režiejušy*², *režiejuš*² // *režiejušys*² Kalupē un citur.

Šādas formas radušās laikam no *-ušis* > *-ušs*. Te, jādoma, kontaminētas divējādas dsk. nominatīva formas: *-uši* un *-usis*, kas bija darināta pēc *i*-celmu parauga. Daļā izlokšņu forma ar *-uš* sastopama tikai siev. dzimtē.³²²

Noteiktās formas augšzemnieku izlokšnēs lietojamas. Dažās izlokšnēs siev. dzimtes vsk. nominatīva forma beidzas ar *-usē* vai *-ušā*, piem., *āizaūgušā*² 'aizaugusi' Lazdonā, *bijusē*² 'bijusi' Praulienā u. tml.

Refleksīvās formas beidzas ar *-ies* > *-is*, *-usēs* > *usēs*, *-ušās* > *-ušuos* vai arī kā nerefleksīvās formas, ja divdabis veidots no verba ar priedekli, piem., *nūsakāunējis*² 'nokaunējies', *nūsakāunējušē*² 'nokaunējusies', *nūsakāunējuši*² 'nokaunējušies', *nūsakāunējuš*² 'nokaunējušās', *režējušis*² 'redzējušies', *režējušuôs*² 'redzējušās' Stirnienē u. tml.

Deklinācijas paraugi Stirnienē.

	Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte		
	Vienskaitlis			
n.	<i>režējis</i> ²	<i>režējušais</i> ²	<i>režējušē</i>	<i>režējušuō</i> ²
g.	<i>režējuša</i> ²	<i>režējušuō</i> ²	<i>režējušis</i> ²	<i>režējušuōs</i> ²
d.	<i>režējušām</i> ²	<i>režējušajām</i> ²	<i>režējušai</i> ²	<i>režējušajai</i> ²
a.	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²
i.	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²	<i>režējušu</i> ²
l.	<i>režējušā</i> ²	<i>režējušajā</i> ²	<i>režējušā</i> ²	<i>režējušajā</i> ²

³²² J. Endzelīns, Lgr, 944. lpp.

Daudzskaitlis

n.	<i>režējuši²</i>	<i>režējuši²</i>	<i>režējuš²</i>	<i>režējušuos²</i>
ģ.	<i>režējušu²</i>	<i>režējušus²</i>	<i>režējušu²</i>	<i>režējušus²</i>
d.	<i>režējušim²</i>	<i>režējušajim²</i>	<i>režējušòm²</i>	<i>režējušajòm²</i>
a.	<i>režējuš²</i>	<i>režējušus²</i>	<i>režējuš²</i>	<i>režējušuos²</i>
i.	<i>režējušim²</i>	<i>režējušajim²</i>	<i>režējušòm²</i>	<i>režējušajòm²</i>
l.	<i>režējušus²</i>	<i>režējušajus²</i>	<i>režējušuos²</i>	<i>režējušajuos²</i>

Pagātnes pasīvais divdabīs

Pagātnes pasīvais divdabīs augšzemnieku izlokšnēs darinājuma ziņā saskan ar citu latviešu izlokšņu un literārās valodas formām, piem., *calc* (-ts), *calta*, *caltais*, *caltuo* Kalupē un citur.

Augšzemnieku izlokšnēs šim divdabim vietumis sastopama arī refleksīvā forma, piem., *izasmic* (-ts), *caltis* u. tml. Biržos un citur. Literārajā valodā atbilstošu formu trūkst.

Nelokāmās vārdšķiras

Prepozīcijas

Daļā augšzemnieku izlokšņu prepozīciju forma, nozīme un pārvaldījums maz atšķiras no literārās valodas, piem., *gā:tāus cāur² siēnu isskriet²* 'gatavs caur sienu izskriet'; *aizbrāuce² uz Māduōnu*; *mas ār² Skrābu Edvārtu²*; *gār² zemi gān²* Grostonā. Taču augšzemnieku izlokšnēs sastopamies arī ar īpatām prepozīciju formām un neparastu izlietojumu resp. nozīmi dažām prepozīcijām.

Tā lielā augšzemnieku izlokšņu daļā *caur* vietā lieto *car*, (arī *ceṛ*), *gar* vietā *zar* (*zeṛ*), *ar* vietā *ai*, *uz* vietā *iz*, *yz*; *līdz* resp. *pie* vietā *da*, piem., *cār² tòm² pļavòm² tak upeič* Kalupē; *zār² apakšu viēna kōrc²* (-ts), *zār² aūkšu* (-g-) *ūotra²* Sunākstē; *kuōmat da Skrāba mājai*, *lūz ādai sla:ēpi* Grostonā; *jīs nūmyra² āi² viēzi* Baltinavā; *šied'eiši² is čepļa*, *tyk ni:kūo² nu žeiūiš naražeiši* Nirzā u. tml.

Sakarā ar fonētiskajiem pārveidojumiem atšķiras arī citu prepozīciju formas dziļajās augšzemnieku izloksnēs, piem., *dēļ* // *dīēļ* 'dēļ', *nu* 'no', *pi* 'pie', *zām*² 'zem', *piēc* 'pēc'.

Prepozīcijas *pirms* vietā daļā izlokšņu lieto *pūrma*² resp. *pīrm*, *prīms*, piem., *pūrma*² *lāika*² *ni* *kūo*² *navār*² *saciēt*¹ 'pirms laika neko nevar sacīt' Kalupē; *prīms* *lāulēibām*² 'pirms laulībām' Sunākstē.

Dažas literārajā valodā lietojamas prepozīcijas vienā augšzemnieku izlokšņu daļā vai nu nemaz nelieto, vai atsevišķos gadījumos tās sāk ieviesties literārās valodas ietekmē. Tā daļā Latgales izlokšņu nav pazīstamas prepozīcijas *apakš*, *apakšpus*, *augšpus*, *iekš*, *iekšpus*, *kuopš*, *leļpus*, *priekš*, *viņpus*, *virš*, *virspus*.

Prepozīciju *pārvaldījums* augšzemnieku izloksnēs no literārās valodas atšķiras maz. Īpatnējs ir tas, ka lielā izlokšņu daļā tās prepozīcijas, kas vienskaitlī prasa ģenitīvu, arī daudzskaitlī biedrojas ar ģenitīvu, piem., *āiz*² *dušmu* 'aiz dūsmām', *pi* *dūorzu*² 'pie dārziem', *b'ez* *goļvu* 'bez galvām', *zām*² *lopu* 'zem lapām' Varakļānos un citur.

Nekatras dzimtes nozīmē aiz prepozīcijām netiek lietota vispronomena *kas*, *tas* datīva, bet ģenitīva forma, piem., *pie tā* 'pie tam' Sausnējā, *pi tūo*² 'pie tam', *pi kūo*² 'pie kam', *piēc tūo*² 'pēc tam' *piēc kūo*² 'pēc kam' u. tml. Kalupē un citur.

Daļā izlokšņu, sevišķi Latgalē, aiz prepozīcijām daudzskaitlī tiek lietota sieviešu dzimtes substantīvu (un adjektīvu) akuzatīva forma, piem., *ai*, *Lāimeņa*², *pār*² *laipehīs*, *na-īkrēt*² *upeit*¹ 'ej, Laimiņa, pār laipiņām, neiekrīti upītē!' Pildā; *pār*² *treis stūndas*² 'pa trim stundām' Neretā u. tml.

Iespējams, ka šāds pārvaldījums ieviesies vispirms tur, kur substantīva priekšā bijis kāds numerālis. Aiz numerāļiem no *divi* līdz *deviņi* latviešu valodā pa vecam lietots divskaitļa akuzatīvs ar *-i*, piem., *pa trīs stundi* 'pa trim stundām'. Tā kā *-i* tagad ir vīr. dzimtes daudzskaitļa nominatīva galotne, tad formas *stundi* vietā ieviesta pašreizējā sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva resp. akuzatīva forma ar galotni *-as*: *par trīs stundas*. No šādiem savienojumiem dsk. akuzatīva formas

sieviešu dzimtes vārdiem varēja pāriet arī uz tiem savienojumiem, kur nav numerāļa substantīva priekšā.³²³

Prepozīciju nozīme atklājas vārdkopās. Vārdkopas augšzemnieku izloksnēs nereti atšķiras no literārās valodas tieši ar to, ka atkarīgais vārdkopas komponents tiek pievienots ar citu prepozīciju nekā literārajā valodā.

aiz

Augšzemnieku izloksņu vienā daļā prepozīciju *aiz* lieto gadījumos, kas literārajā valodā nav parasti, piem., *izej aiz² mañc paganiēt* 'izej paganīt manā vietā' Baltinavā; *či iši aiz² mañi?* 'vai nāksi pie manis (par sievu resp. vīru)?' Nirzā; *aiz² tonāi² būļvu² sapyva* 'apmēram tonna kartupeļu sapuva' Kalupē.

ap

Prepozīciju *ap* daļā izloksņu lieto aiz *verba dicendi*, piem., *kuō suōcu ap jū² runuōt', tuō navār² nusatureit' naraūdaus* 'kā sāku par viņu runāt, tā nevaru noturēties neraudājis'; *tu stuōšt' ap ševī!* 'tu stāsti par sevi!'; *R. adgūo² runuōt' ap brāukšonu²* 'R. atnāca runāt par braukšanu' Kalupē.

aplik resp. *aptēik²*

Daļā izloksņu prepozīciju *ap* vietas nozīmē aizstāj *apl'ēik²* 'apkārt', piem., *apl'eik² koñnu gūoju²* 'apkārt ap kalnu gāju'; *apl'ēik² ljužuōm² lāipovu²* 'laipoju apkārt peļķēm' Baltinavā; *apļeik koinjūm² sàuļa² tak* 'apkārt kalniem saule tek' Nirzā.

ar resp. *ai*

Dažās Latgales izloksnēs prepozīcijas *ar* vietā lieto *ai*. Iespējams, ka *ai* radies no *ar* tīri fonētiski.³²⁴ Lietojuma ziņā

³²³ J. Endzelīns, Lgr, 633.—634. lpp.

³²⁴ A. Ābele, Prēpozīcija *ai*<*ar* Latgalē? — FBR XVI (1936), 166.—167. lpp.

aī pilnīgi saskan ar *ar*, piem., *žeji pa vokorīm² aī ra'eņi sprādām²* 'dziju pa vakariem ar ratiņu vērpām'; *palāka vuška aī ūīnu aci apāt vysu vosorys gūojumu²* 'pelēka aita ar vienu aci apēd visu vasaras gājumu' Nirzā; *gōn² zynovu, kuō žēīvouôt aī gudrū² orūojiņi²* 'gan zināju, kā dzīvot ar gudro arājiņu' Baltinavā u. tml.

bez resp. *b'eš*, *b'es*

Dažās izloksnēs prepozīciju *bez* lieto ar to nozīmi, kas ir prepozīcijai *pēc*, piem., *tāus² nūbrāuca² iz mežu b'ez moukis // moīkis* 'tēvs aizbrauca uz mežu pēc malkas'; *mūot'ē² sačā²*: «*ai² b'ez gūvu², jau vokōrs²!*» 'māte sacīja: «ej pēc govīm, jau vakars!»' Nirzā.

Daudzskaitlī aiz šās prepozīcijas izlokšņu lielā daļā lieto ģenitīvu.

caur resp. *caur*

Izlietojuma ziņā šī prepozīcija saskan ar literāro valodu, piem., *cār² ūēiru² mār² dagūo² ēiški² kàunu² čīst²* 'vīra dēļ man bieži vajadzēja ciest kaunu' Nirzā.

da

Prepozīcija *da* prasa vai nu ģenitīvu, vai datīvu. To lieto tais gadījumos, kur leļzemnieku izloksnēs lieto prepozīciju *līdz, pie, uz*, piem., *dabrāuču² da meža, ūerūs — zām² agliš naskas šīēš* 'aizbraucu līdz mežam, skatos — zem egles kaut kas sēž' Nirzā; *izmīerku² cāuri² da uōdāi²* 'izmirku cauri līdz ādai'; *āizbrāučē² da Rēigāi² da ūorstām²* 'aizbrauca uz Rīgu pie ārsta' Kalupē; *aš āizišu² drusku da Jūoņa²* 'es aiziešu mazliet pie Jāņa' Pildā.

dēļ resp. *dēļ², diēļ*

Daļā augšzemnieku izlokšņu prepozīciju *dēļ* lieto arī ar to nozīmi, kas ir krievu valodā prepozīcijai *для*, un nereti tā

nostājas locījuma priekšā, piem., *dēļ² maņi šoļēiza²* 'man vien-
alga'; *nūkrūsòuju² žeji dēļ² skusta* 'nokrāsoju dziju lakatam'
Nirzā; *olu padarie² dēļ² kūozu²* 'alu iztaisīja kāzām' Kalupē;
diēļ mūt'ēs² nūpīerku² lokatu 'mātei nopirku lakatu' Balti-
navā u. tml.

iz

Augšzemnieku izloksnēs *iz* lieto arī ar to nozīmi, kas ir pre-
pozīcijai *uz*. Tādā kārtā *iz* augšzemnieku izloksnēs tiek lietots
daudz biežāk nekā ležzemnieku izloksnēs. Piemēri: *iz upi^s*
izlēida² vātnc² 'no upes izlīda velns'; *krēit'il², munas asareņi^s,*
is tūo² rūku², is tūo² kūuju².. 'krītiēt, manas asariņas, uz tā
rokām, uz tā kājām' Nirzā; *soka is šivys²* 'saka uz sievas'
Kalupē u. tml.

līz resp. *l'ēic²*

Prepozīciju *līz* daudzās augšzemnieku izloksnēs lieto literā-
rās valodas ietekmē tikai runātāju jaunākā paaudze, piem.,
čik kilamētru lēiž² Luzà²? Nirzā.

nuo resp. *nu*

Šī prepozīcija augšzemnieku izloksnēs tiek lietota tais pašos
gadījumos, kur latviešu literārajā valodā. Atsevišķās izloksnēs
sastopams arī īpats šās prepozīcijas izlietojums, piem., *pajām²*
zvòņčiku² nu ļeita 'paņem lietussargu pret lietu' Nirzā.

pa

Bez parastajiem izlietošanas gadījumiem vietumis šo prepo-
zīciju lieto arī tur, kur literārajā valodā prepozīciju *pēc*, piem.,
pa skuš'teņām² t'ēvi nu tuól'iniš² pazynu 'pēc lakatiņa tevi
pazinu no tālienes' Nirzā.

pad

Dažās augšzemnieku izloksnēs ieviesusies no krievu valodas aizgūta prepozīcija *pad*. Aiz tās lieto akuzatīvu, piem., *pēl'ē nūzasl'iepē² pad škapi* 'pele noslēpās zem skapja'; *kač padl'èida² pad goīdu* 'kaķis palīda zem galda'; *saskriejām² pad rejas jūmtu²* 'saskrējām zem rijas jumta' u. tml. Baltinavā.

pakal'iē

Baltinavā (un laikam arī citās kaimiņu izloksnēs) ar prepozīcijas *pēc* nozīmi tiek lietots adverbs *pakal'iē*, kas nostājas pēc locījuma formas, piem., *ej gūvu² pakal'iē!* 'ej pēc govīm!'; *išu pi sàbru² mýltu² pakal'iē* 'iešu pie kaimiņiem pēc miltiem'.

par

Bez parastajiem lietošanas gadījumiem prepozīcija *par* vienā augšzemnieku izlokšņu daļā tiek lietota arī tais gadījumos, kur literārajā valodā lieto prepozīciju *pa* un *pār*, piem., *ļāc², mūošēn², pār² upēit'i!* 'lēc, māsiņ, pār upīti!' Nirzā; *školās strōiku² pār² gođi dabēiks²* (-gs) 'skolas celšanu pa gadu pabeigs' Baltinavā; *t'iku² pār² duravys izgūo²* 'tikko izgāja pa durvīm' Kalupē u. tml.

pēc resp. *pēc, piéc, pie* resp. *pi, pirms* resp. *pýrms² pýrma², pret* resp. *pret', starp* resp. *stōrp²* palaikam lieto kā literārajā valodā. Taču atsevišķās izloksnēs vienā vai otrā gadījumā var būt arī savas īpatnības.

zem resp. *zām²*

Bez parastā izlietojuma šī prepozīcija augšzemnieku izloksnēs tiek lietota arī ar laika nozīmi, piem., *zām² vokora suōka l'eit'* 'pret vakaru sāka līt' Kalupē; *zām² kūozōm² b'ie² dorba da kokla* 'pirms kāzām bija darba līdz kaklam' Nirzā; *zām² vacumu vēirs² palyka skūps²* 'uz vecumu vīrs kļuva skops' Baltinavā u. tml.

Adverbi

Adverbu rašanās avoti augšzemnieku izloksnēs ir tie paši, kas literārajā valodā un ležzemnieku izloksnēs. Taču atsevišķos gadījumos adverbu formas augšzemnieku izloksnēs nesaskan ar ležzemnieku izloksņņu un literārās valodas formām.

1. Daudz adverbu ir radušies no substantīvu locījumu formām. Dažreiz literārajā valodā viena vai otra šāda forma netiek lietota, piem., vsk. nominatīvs *namārs*² (< *ņemērs*) 'ļoti daudz' (*namārs*² *cilvāku*² *bei* Litenē), dsk. instrumentālis *lāikim*² 'brīžiem' (*lāikim*² *l'ēja l'ic* 'brīžiem lija lietus' Baltinavā), vsk. lokatīvs *vydā* 'iekšā' (*išēm*² *vydā*, *pal'ik*² *jou*² *vās*² 'iesim iekšā, kļūst jau vēss' Baltinavā) u. c.

2. No adjektīviem darinātie adverbi ar *-i* augšzemnieku izloksņņu lielā daļā raksturīgi ar to, ka *-i* priekšā atrodas līdzskanis, kas radies *j* ietekmē, piem., *drēižy*² // *drēiš*² 'driz' Kalupē, *tāišņi*² 'taisni', *čiši* 'ļoti', *viēļi* 'vēlu' *grūšiši*² 'grūti', *l'iešiši*² 'lēti', *tūļuš*² 'tuvu', *ūtruōžiši*² 'otrādi' Baltinavā, *sovaiži* 'savādi', *kluši* 'klusi', *gluži* 'gludi' (piem., *gluži nūpļūošē*² 'gludi, līdzieni nopļāva') Varakļānos u. tml.

Daļa šādu adverbu ir radusies no *io*-celmu adjektīviem (kas nereti aizstāj vecos *u*-celmus), bet daļai pamatā arī *o*-celmu adjektīvi.³²⁵

Augšzemnieku izloksnēs sastopami arī adverbi ar *-ai*, kas dažkārt lietojami blakus formām ar *-i*, piem., *drūsai*² // *drūšy*² 'droši', *gāūsai*² // *gāušy*² 'gausi', *grāizai*² // *grāižy*² 'greizi', *grūjutai*² // *grūušy*² 'grūti', *mīreigai*² // *mīreigi*² 'mierīgi', *skāisai*² // *skāiški*² 'skaisti', *smolkai*² // *smalķi* u. tml. Kalupē, *trukai*² 'traki', *rupai*² 'rupji', *bōttai*² 'balti' u. tml. Aknīstē, *rētai* Sērenē un citur.

Adverbi ar *-ai* varbūt radušies leišu valodas ietekmē.³²⁶

Bez tam augšzemnieku izloksnēs paralēli formām ar *-i*, *-ai* ir sastopami adverbi, kuros *-i* ir zudis, piem., *čiš* // *čišy* 'ļoti',

³²⁵ Par to sīkāk J. Endzelīns, Lgr, 605.—607. lpp.

³²⁶ Turpat, 611. lpp.

drèiš² // drèižy², lap // lab'i Kalupē, tēn² // lānāi² 'lēni', lap // lab'i, tuôļ 'tālu', cāur² 'cauri' u. tml. Stirnienē un citur.

Lejzemnieku izloksnēs adverbu, kur zudis *-i* pamatpakāpes formā, ir mazāk, piem., *drīz, pērn* u. c.

Augšzemnieku izloksnēs par adverbiem tiek lietotas arī adjektīvu vsk. nominatīva formas, piem., *soļc* (< *salts*) 'auksti', *koļsc* (< *karsts*) 'karsti' u. tml. Kalupē un citur (piem., *maņ patyka soļc* 'man kļuva auksti').

Dažās augšzemnieku izloksnēs sastopamas arī adverbu formas, kas atvasinātas ar piedēkli *-eņ-* no komparatīva, piem., *lobuôk // lobuôkēņ², čišuôk // čišuôkeņ,* *l'iešuôk² // l'iešuôkeņ²* u. tml. Kalupē.

Komparatīvā augšzemnieku izloksnēs tāpat kā lejzemnieku izloksnēs *-i* palaikam zudis.

3. Lejzemnieku izloksnēm ir sveši daži adverbi, piem., *cytot* (< *citad*) 'citreiz' Kalupē, *vysot* (< *visad*) 'vienmēr' (sal. lei. *visadà, kitadà*) Pildā, Kalupē un citur (piem., *vysot jau nabyûs t'ik sl'ikt'i* Kalupē).

4. No numerāļiem radušies tādi lejzemniekiem sveši adverbi kā *pỳrma²* 'agrāk, vispirms' (sal. lei. *pirma*), *trejûs // trejuôs* 'trijātā' u. tml. Kalupē un citur (piem., *kab aš pỳrma² zynavušę* 'kaut es agrāk būtu zinājusi').

5. No lejzemnieku izloksnēm atšķiras arī adverbi, kam nav locījumu galotņu. Tie ir vai nu paplašināti ar kādu partikulu, vai arī ar kādu citu vārdu, piem., *kotna* 'kaut kad', *kuôna* 'kā', *nakûn²* 'gandrīz' (sal. lei. *kuonē*) Kalupē, *kazỳn·kaī²* 'diez kā', *kazỳn·kûr²* 'diezin kur', *kazỳn·čik²* 'diez cik', *kazỳn·pār·kû²* 'diez kāpēc' (ko lieto jautājuma teikumos), *kaina·vîņ²* 'kaut kad', *kûrna·vîņ²* 'kaut kur', *čikna·vîņ²* 'kaut cik' (ko lieto apgalvojuma teikumos) Pildā un citur, piem., *kazỳn·čik² jûs² bỳs² kûrna·vîņ² išim²* 'kaut kur iesim' Pildā, *na·kûn² // kûna² ibraučę² grûovîē²* 'gandrīz iebrauca grāvī' Kalupē.

6. Augšzemnieku izloksnēs sastopami arī verbālie adverbi. Pazīstami ir adverbi ar *-u* un *-us* resp. *-šus*, piem.,

*ràitu*² 'jāšus', *rùopu*² 'rāpu' Pildā un citur, *sādu* 'sēdu', *gulu* Sakstagalā, *stùovu*² 'stāvu' Kalupē, *neššus*, *veššus* u. tml. Litenē, *sādus*, *guļus* Nirzā, *ràišus*² 'jāšus', *stùovus*² Baltinavā un citur.

Retumis adverbu formās parastā -šus vietā ir -šys, piem., *veļšys* 'velšus' Kalupē.

Vismaz daļā izlokšņu ir reģistrētas arī formas ar -iņ, -tiņ, resp. -in, -tin, piem., *it'iņ*² 'ietin' Sakstagalā, *neš'iņ*² 'nesin' Kalupē, *skrit'iņ*² 'skriešus' (*vjłks*² *laid'ās*² *skrit'i*² *iz rēžu*) Nirzā, *iēt'in*² (*iēt'in*² *jau*² *iēšu*) Grostonā.

No divdabjiem adverbī darināti ar -i, piem., *lūz'uoši*², *na:sapr'otami*², *nagaidiiti* Grostonā, *pavēl'uoši*², *pateikami*, *nūtēikti*² Sunākstē un citur.

7. Adverbī radušies arī no prepozīcijas savienojuma ar locījuma formu, piem., *pamazām*², *aižviēnāms*² Sunākstē, *aižvakār* Grostonā, *pa čēli* 'projām' *iz pakal'i* 'atpakaļ' (piem., *brāuc*² *drēižuōk*² *iz pakal'i* 'brauc drīzāk atpakaļ') Baltinavā, *pa pūlnām*² Nirzā, *nu ràižiš*² 'sākumā' (*nu ràižiš*² *pagrūc*² (-ts) *b'ie*² *školā* 'sākumā skolā bija pagrūti'), *iz rata* 'retumis' (*iz rata t'ik aižajām*² *da zyvōm*² 'retumis tik aizejam pēc zivīm') Kalupē. Kā redzams, ne vienmēr prepozīcija ar locījumu saaugusi vienā vārdā.

8. Sastopami arī salikti adverbī, piem., *viēndiēn*, *izgāšgāt*² Grostonā, *primšlāik*², *k'ádrēis*² Sunākstē un citur.

9. Tāpat sastopami arī adverbu savienojumi, piem., *kot nakot* 'šad tad', *kur nakur* Pildā, *cik nacik* Sunākstē un citur.

Konjunkcijas

Konjunkciju jeb saikļu formas augšzemnieku izloksnēs pētītas maz. Taču arī pēc pašreizējām ziņām redzams, ka Latgales izloksnēs saikļi ir diezgan atšķirīgi no literārās valodas. Mazāk īpatu saikļu ir sēliskajās izloksnēs.

Sēliskajās izloksnēs ir reģistrēti vienojamie saikļi *ùn²*, *i 'un'*, *gân — gân* resp. *gon — gon*, *ij, ij — ij*, *nij — nij* (Grostonā), *te — te*, *ari 'arī'*, *na tikai — bet ari*, *k^oá — t^oá* (Sunākstē), *i — i*, *ni — ni*, piem., *salikām² vazumuós drēbes ùn² ruzus* 'salikām vezumos drēbes un rudzus' Sunākstē; *vīs bij sa^edečs, ij manta², ij drēbes* 'viss bija sadedzis, gan manta, gan drēbes' Grostonā; *isstrēidas² i ru:na ótkan* 'izstrīdas un runā atkal' Daudzesē; *nēbij nij suvāna, nij vi:stiņu* 'nebija ne sivēna, ne vistiņu' Grostonā; *ni tūr² smukuma, ni mōntas²* 'ne tur skaistuma, ne mantas' Sunākstē; *tik pliks atn^oaca², tik aizg^oāja²* Sunākstē.

Arī dažās sēliskajās izloksnēs pazīstams vienojamais saiklis *da*, piem., *zeivoju da zeivoju, navaru numēri² viñ* 'dzīvoju un dzīvoju, nevaru nomirt vien' Lubānā.

Latgales dziļo augšzemnieku izloksnēs sastopami vienojamie saikļi *i 'un'*, *da 'un'*, *a*, *na t'ik — a i // na tòlkin² — a i* 'ne tikai — bet arī', *i — i*, *ni — ni*, *na viņ — a i*, piem., *lāiks² sēt² mīžus² i āuzas²* 'laiks sēt miežus un auzas' Baltinavā; *na tòlkin² mūt^oē², a i tās² bārñim² dūorks²* 'ne tikai māte, bet arī tēvs bērniem ir dārgs' Nirzā; *blūova da runava i pār² vèl'ti²* 'blāva un runāja un par velti' Kalupē; *Zālta² kalñēñč², a t'i naskot atroduš zāltu²* 'Zelta kalniņš, un tur kādreiz atraduši zeltu' Kalupē; *ni tu mañi gēidi², ni es išu* 'ne tu mani gaidi, ne es iešu' Baltinavā u. tml.

Pretstata saikļi sēliskajās izloksnēs ir *bēt // bat // abat // abar* (Grostonā), *bet // a* Sunākstē, *tuōmēr, ni vis — bet* resp. *nēvis — bat*, piem., *vòlk^oāšanai² iššova puskazuóku bez drēbes, nūo² ádām² vién, a tiēm guóda kažuókiém lika drēbi viērsá* Sunākstē.

Dziļajās nesēliskajās izloksnēs lietojami pretstata saikļi *a, al'i, da, na — a, tūmār², no, vys'l'ēiži²*, piem., *cytys pļavys plotys, a šyt'ēi² šaura²* 'citas pļavas platas, bet šī ir šaura' Kalupē; *laistūm² jū² tuól'uók školá, al'i jis, poguonc², nasavūi-cuós²* 'laistu viņu tālāk skolā, bet viņš, pagāns, nemācās' Dagdā; *jēi² adbrāucē² gōn², da nagrib'eja² pal'ikt* 'viņa atbrauca gan, bet negribēja palikt' Baltinavā; *na tu, a es šūrāis²*

bràukšu² da mēžām² 'nevis tu, bet es šoreiz braukšu uz mežu' Kalupē.

Šķiramie saikļi sēliskajās izloksnēs palaikam neatšķiras no literārās valodas formām, bet Latgales izloksnēs sastop īpatu saikli *či — či* 'vai — vai', piem., *či klāus² tāva² ār² mūt'ī², či aī nu sātys² pa čel'i* 'vai nu klausī tēvu un māti, vai arī ej no mājas projām' Dagdā.

Paskaidrojuma saiklis *jeb* laikam augšzemnieku izloksnēs vismaz daļēji nav pazīstams. Tai vietā lieto *aba, či*, piem., *iz žiervavòm² či patmal'òm², kaī tagat juōs saucām²*.. 'uz dzirnavām jeb patmalām, kā tagad tās saucam..'; *tagat sprāš² ār² rat'eñi a b a kalavrotu* 'tagad vērpj ar ratiņu jeb kalavratu' Dagdā.

Laika saikļi augšzemnieku izloksnēs daļēji saskan ar literāro valodu, daļēji atšķiras. Sēliskajās izloksnēs tiek lietoti saikļi *kuōmat, kuōlīz*, 'kamēr', piem., *nuu jāu² trijzdesmit četri gadi, kuōmat te ziīvuōjām²* 'nu jau trīsdesmit četri gadi, kamēr te dzīvojam'; *kuōlīz ādbrauks², as skriešu² šūr²* 'tiklīdz kā..' Grostonā.

Nesēliskajās dziļo augšzemnieku izloksnēs īpatnēji laika saikļi ir *kōļš²* 'kamēr', *kol'c* 'kamēr', *kuōl'āic²* 'kamēr', *pūrma²* 'iekams, pirms', piem., *cylvākām², kol'c jaūnc, vajak žīduōt' i prūcuōl'īs* 'cilvēkam, kamēr jauns, vajag dziedāt un priecāties' Dagdā; *pūrma² // pūrms² tu ijaī² ustubā, vajak nūjemt² capuri* 'iekams, pirms tu ieej istabā,..' Kalupē; *kāl² žēl'zi², kuōl'āic² košc* 'kal dzelzi, kamēr karsta' Dagdā.

Pieļāvuma saikļi palaikam ir tie paši, kas literārajā valodā. Taču kaut vietā lieto *koč, koč, kot*, piem., *vajak žert' zuōl'īs, koč i nasagryp* 'vajag dzert zāles, kaut arī negribas' Dagdā; *kot sauleš² i navā, jūoi² šina² kostu* 'kaut arī saules nav, jāiet grābt sienu' Baltinavā.

Nolūka saiklim *lai* blakus pazīst arī *ka* resp. *kap*, piem., *rosadus apšeksēm² ai² styklīm, kap morūs² nāpāstu²* 'dēstus apšegsim ar stikliem, lai salna nenokostu' Baltinavā.

Kā nosacījuma saikļi augšzemnieku izloksnēs parasti lieto *ka, kap*, arī *ješļi*, piem., *vosōr² moš adbrauksīt², ka*

vasal'i 'vasaru varbūt atbrauksit, ja (būsit) veseli' Kalupē; *ka p reitu lops laīks² bejs, brāuktu² is tuōl'ējuōm pļovuōm* 'ja rīt būtu bijis labs laiks, brauktu uz tālajām pļavām' Baltinavā; *je šļi buļby ilģi² nūskabļeity² b'ez iūd'īņa stūou², jī² sažileļi* 'ja kartupeļi nokasīti ilgi bez ūdens stāv, tie sazilē' Nirzā.

Cēloņa saikļi augšzemnieku izloksnēs ir *par tuō ka* resp. *par tū ka* 'tāpēc ka, tādēļ ka', *tuō ka, diēļ tūo² kām²*, piem., *ij ka^eniņu bij sa:siē, pār² tuō ka vīņč² mūys² naiēreč* 'pat kanniņu bij sasitis, tādēļ ka viņš mūs neieredz' Grostonā; *l'elajā purā² vītōm² grjmsi², pār² tū ka tī b'ejš azārs²* 'lielajā purvā vietumis grimst, tāpēc ka tur bijis ezers' Kalupē; *taī kai mēš jōu² b'ejōm² nūrunovušy², nīkūo² vāirs² navarā² grūzeit²* 'tā kā mēs jau bijām norunājuši, neko vairs nevarēja grozīt' Dagdā; *is t'iergu² brāuksēm² nu paša reita, dīēļ tūo² kām² piēčuōk byūs mos cūtōaku²* 'uz tirgu brauksim no paša rīta, tāpēc ka vēlāk būs maz cilvēku' Baltinavā.

Seku saikļi ir *ka, tai ka* resp. *tuō ka, lai*. Salīdzinājuma saikļi ir *kuō* resp. *kai, kā, nakuō* resp. *nakai, it kai* resp. *to kuō, kū* — *tū* 'jo — jo', piem., *maīta žēivoi i dora tuō, kuō žēivava i darie² jūos² mūot'ē²* 'meita dzīvo un dara tā, kā dzīvoja un darīja viņas māte' Kalupē; *kū² vāiruōk² dūt', tū² vāiruōk² prosa* 'jo vairāk dod, jo vairāk prasa' Dagdā.

Nenoteiktie saikļi augšzemnieku izloksnēs ir tie paši, kas literārajā valodā, izņemot izloksnes, kur *vai* vietā lieto *či*, piem., *sēdēju² i dūmovu², či tu šudīņ² da maņi at'īsi, či nā* 'sēdēju un domāju, vai tu šodien atnāksi pie manis vai ne' Dagdā.

Ipatnējs augšzemnieku izloksnēs ir pamatojuma saikļis *ba. apšīņ² skoru ap galvu, ba l'ēls² vīeš² čiēļuōs* 'apsien lakatu ap galvu, jo cēlās liels vējš' Kalupē; *vysōm² mējtōm² b'ie² dāuc² meikstu padušku, bo mūot'ē² tūrāis² zūs² aūžē²* 'visām meitām bija daudz mīkstu spilvenu, jo māte tolaik audzēja zosis' Dagdā.

Pakārtotā jvārdi augšzemnieku izloksnēs ir tie paši, kas literārajā valodā: vietniekvārdu *kas, kurš* resp. *kurs, kāds* resp. *kāids, kuōds* formas un adverbji *kur, kad* resp. *kot*.

Kā redzams, daļa īpato saikļu augšzemnieku izlokšnēs ir aizguvumi no slavu valodām resp. to izlokšnēm. Tādi aizguvumi ir *da, a, no, al'i, aba, koļš, jesļi* un citi.

Partikulas

Daļa partikulu formas un nozīmes ziņā, sevišķi sēliskajās izlokšnēs, saskan ar literāro valodu, piem., *tikài², vién, lài², vēļ, vis, tik, vāi, gan* resp. *gon, nu, jau* resp. *jou, jà²* resp. *j^oà²* un citas. Taču augšzemnieku izlokšnēs ir sastopamas arī tādas partikulas, kas literārajā valodā (un nereti arī lejzemnieku izlokšnēs) nav lietojamas. Tanīs sastopami vai nu augšzemniekiem īpati fonētiski pārgrozījumi, vai arī tās ir ar pavisam citu formu. Diezgan daudz ir aizguvumu no slavu valodām.

No īpatām ierobežojuma partikulām jāmin austrumu izlokšņu *tòl'ka²* resp. *tòļka², tòļkin²* 'tikai, vienīgi', kas aizgūta no slavu valodām, piem., *pùišy² pi mýusu² naauš, tòl'ka² búbobs²* 'puiši pie mums neauž, tikai sievietes' Dagdā.

Pastiprinājuma un pavājinājuma partikulas ir dažādas. Dažkārt vienā teikumā tiek lietotas pat vairākas partikulas, piem., *nu jàu² nâ, itaïdu doŗbu aš navaru isturâ^l* 'nu nē, šādu darbu es nevaru izturēt'; *vot to jàu² da, pùors² iz gùda²* 'jā, pāris uz goda' Nirzā.

Kā pastiprinājuma partikulas austrumu izlokšnēs lieto arī *i 'pat', da 'nu', da tûo² 'tik', ñiu² 'nu', to 'gan', ta 'tad', tòļkin² 'tikai', toža 'arī', vys // vus 'vis', že 'taču' un citas, piem., *da tûo² čiši goŗva suôp, ka nâtpl'iest² ocu* 'tik stipri sāp galva, ka nevar acis attaisīt'; *nes ñiu² ši tû² jaûnû² driebi²!* 'nes nu šurp to jauno drānu!'; *tu že nagribèji² pal'ikt?* 'tu taču negribēji palikt?' Baltinavā; *ñet pakryta nu prïcys* 'pat pakrita no priekiem'; *da ža nâtgûo² i mùo'is² pasavârtús²* 'pat neatnāca mātes apraudzīt' Kalupē.*

Blakus parastajai apgalvojuma partikulai *jà²* resp. *j^oà²* augšzemnieku izlokšņu vienā daļā lieto arī *nûi², da*, piem., *nûi², meit, prâudu² tu pascieji²* 'jā, meit, tu pasacīji taisnību'

Baltinavā; *da, tuóc* (-ds) *jàu² jis jir² 'jā*, tāds jau viņš ir' Kalupē.

Nolieguma partikulas augšzemnieku izloksnēs ir *na, nī, nē* resp. *nē, nā*, piem., *nē, viņč² nāsuót² rezējis* 'nē, viņš neesot redzējis', *munuós làikuós² jòu² ar vērpa² ùn² aúda*, bet ni tik *dāuc² k'á sen'ák* 'manos laikos jau arī vērpa un auda, bet ne tik daudz kā senāk' Sunākstē; *nī vùorda² jām² prāt'im² nasok!* 'ne vārda viņam pretī nesaki!' Dagdā; *nā, šudin² vīeļ našiešm²* 'nē, šodien vēl nesēsīm'; *mān² jēi² na pyrmuò², i na pādejuò²* 'man viņa ne pirmā, ne ar pēdējā' Baltinavā.

Jautājuma partikula lielā izloksņū daļā ir *vai*, bet ir arī izloksnes, kur par jautājamo partikulu lieto aizgūto *či*, piem., *vàir² ta b'ie² da vīnc sātā²?* 'vai tad bija kaut viens mājās?' Kalupē, *či pi bùoteņa² māņ² šāst'is, či pi skāistuo² tautu² dāla?* 'vai pie bāliņa man sēsties, vai pie skaistā tautu dēla' Nirzā.

Vēlējuma partikula augšzemnieku izloksnēs ir *kač* resp. *koč, kap* (< *kab*), piem., *sok kač viēnu v'ārđiņu²!* 'saki kaut vienu vārđiņu!' Sunākstē, *koč dių dīnehiš² šāļ pabūt' sātā²* 'kaut divas dieniņas vēl pabūt mājās' Nirzā; *kap byūt'im² làikā² sātā²* 'kaut mēs būtu laikā mājās' Kalupē.

Salīdzinājuma partikulas augšzemnieku izloksnēs no literārās valodas atšķiras tikai fonētiski, piem., *da reita mān² itūs² lemagu vāk² ku ô iēšt'* 'līdz rītam man šo ratu vajag kā ēst'; *vāira² nakuô pīcapachit² b'ierkovu²* 'vairāk nekā piecpadsmīt birkavu' Baltinavā; *kap myūžām² taídys tautys² ka i pyrmā vokorā* 'kaut mūžam tādas tautas kā pirmajā vakarā' Pildā.

Interjekcijas

Daļa interjekciju jeb izsauksmes vārdu augšzemnieku izloksnēs saskan ar literāro valodu, piem., *ak, ai, ui, pa, ā, e, ek, aha* un citas. Taču Latgales izloksnēs ir arī tādi izsauksmes vārdi, ko literārajā valodā nelieto. Daļa no tiem atkal ir aizgūumi no slavu valodām resp. to izloksnēm.

Izbrīnu, pārsteigumu izsaka ar izsaukmes vārdiem *nū², ņe^u, tēc-tēc, e^u-e^u, eⁱ-eⁱ* Nirzā, kaut kam uzmanību pievērš, sakot *da brat, noi, pas, vo, a vot, ša* u. c. Kalupē, *vèi², pài², pazer (pazaver?)* Baltinavā.

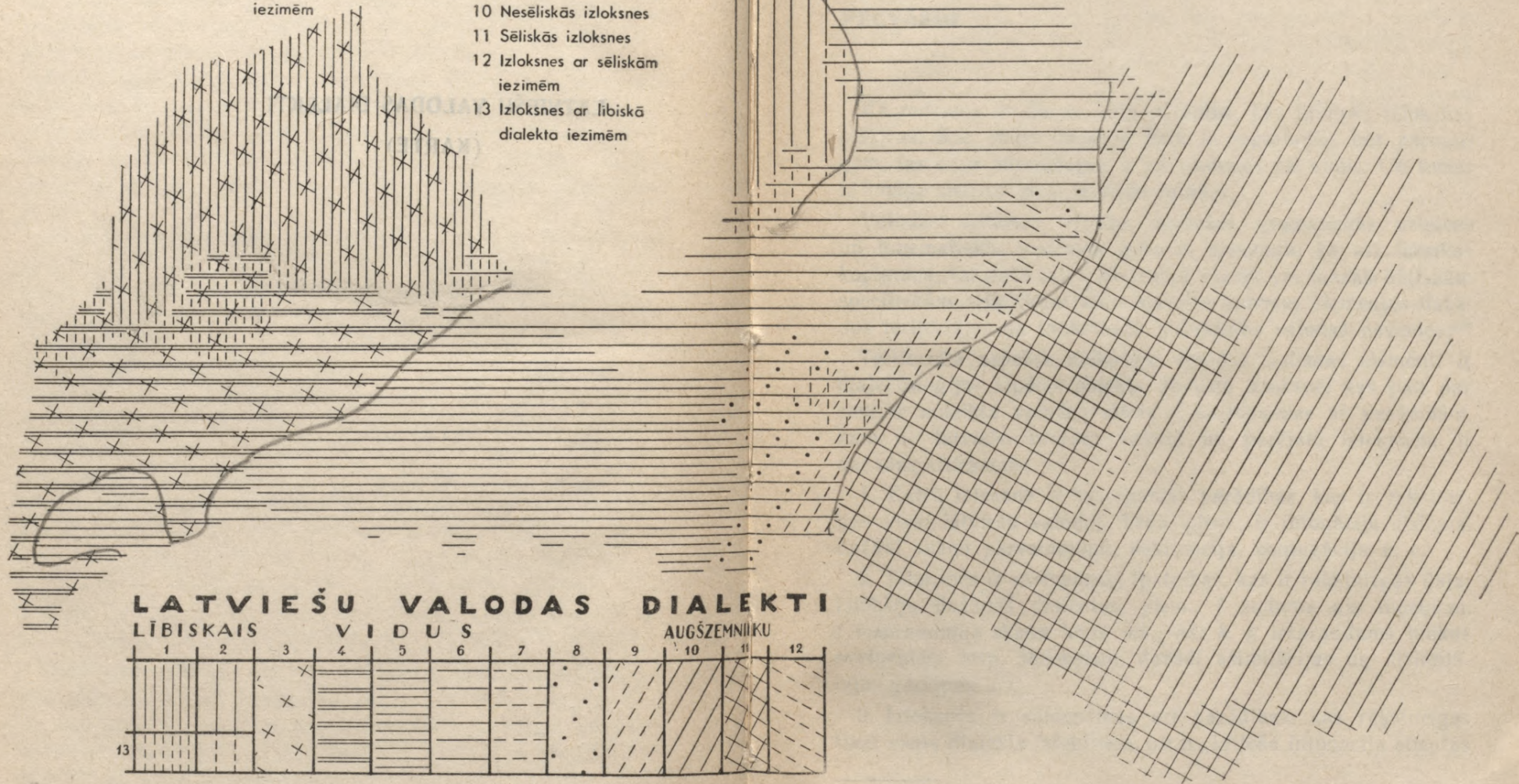
Izsaukmes vārdu formas augšzemnieku izloksnēs pētītas pagaidām ļoti maz, tāpēc izlokšņu aprakstos tām veltījama lielāka uzmanība.

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTI
(KARTE)

- 1 Kurzemes izloksnes
- 2 Vidzemes izloksnes

- 3 Kursiskais substrāts
- 4 Kurzemes izloksnes
- 5 Zemgaliskās izloksnes
- 6 Vidzemes izloksnes
- 7 Izloksnes ar vidus dialekta iezīmēm

- 8 Izloksnes ar augšzemnieku intonācijām
- 9 Izloksnes ar vairākām augšzemnieku iezīmēm (ne tikai intonācijās!)
- 10 Nesēliskās izloksnes
- 11 Sēliskās izloksnes
- 12 Izloksnes ar sēliskām iezīmēm
- 13 Izloksnes ar lībiskā dialekta iezīmēm

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTI

LĪBISKAIS V I D U S A U Ģ Z E M N I E K U

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
13	Vertical lines	Vertical lines	Crosses	Horizontal lines	Horizontal lines	Horizontal lines	Horizontal lines	Horizontal lines	Horizontal lines	Diagonal lines	Diagonal lines	Diagonal lines

PĒCVĀRDI

Kā redzams, ir daudz tādu parādību, kas latviešu izloksnēs atšķiras. Kas vienā izlokšņu daļā ir saglabājies bez pārmaiņām, tas citur pārveidojas, ir pārveidojies vai zudis. Un tomēr ir kopīga sistēma visai latviešu valodai.

Valodas sistēmas vienība izpaužas gramatiskās uzbūves un fonematiskās sistēmas galveno elementu, kā arī leksikas kopīgumā, tai pašā laikā eksistējot vairāk vai mazāk būtiskām specifiskām atšķirībām visos valodas uzbūves elementos dažādos teritoriālos un funkcionāli stilistiskos valodas paveidos.³²⁷

Teritoriālā aspektā atšķirīgie valodas sistēmas elementi ir dialektoloģijas izpētes objekts. Ikvienā izloksnē, kas pati par sevi ir noteikta valodas sistēma, sastopamies ar parādībām, kam ar latviešu literāro valodu un pārējām izloksnēm ir dažādas attiecības.

1. Katrā izloksnē ir sastopamas parādības, kas ir raksturīgas visai latviešu valodai. Tāda, piem., ir intonāciju sistēma, dažādi skaņu pārveidojumi, deklinācija, konjugācija u. c.

2. Izloksnēs ir sastopamas īpatnības, kas ir raksturīgas daļai izlokšņu dažādos dialektos, piem., *j* zudums aiz lūpeņiem, *t* iespraudums skaņu kopā *-ns*, *-ņš*; *k*, *g* iespraudums blakus svelpēņiem resp. šņaceņiem, dažādi asimilācijas un disimilācijas gadījumi u. c.

3. Izloksnēs ir sastopamas arī parādības, kas raksturīgas tikai viena dialekta izloksnēm, piem., krītošā intonācija stieptās

³²⁷ Вопросы теории лингвистической географии, М., 1962, 7. lpp.

un krītošās vietā augšzemnieku izloksnēs, sieviešu dzimtes sarukums lībiskajās izloksnēs u. c.

4. Izloksnēs ir sastopamas arī parādības, kas ir raksturīgas viena dialekta vienai izlokšņu daļai, piem., kāpjošā intonācija sēliskajās izloksnēs, bez palīgakcenta runātu garo patskaņu un divskaņu zudums tāmnieku izloksnēs, sieviešu un vīriešu dzimtes diferencējums personu galotnēs dažās Vidzemes austrumu izloksnēs u. c.

Tādā kārtā latviešu valodas izloksnes daļā elementu ir vienādas, daļā atšķirīgas. Pārskatu par kopīgo un atšķirīgo elementu daudzumu un attieksmēm var sniegt dialektu atlants. Šinī darbā nav bijis iespējams aplūkot daudzas latviešu valodas izlokšņu parādības ziņu trūkuma dēļ. Katra izloksne ir pētījama kā atsevišķā valodas sistēma, t. i., tanī ir jāaplūko visi valodas sistēmas elementi — ne tikai dialektiem resp. izloksnēm raksturīgie, bet arī tie, kas kopīgi visai latviešu valodai. Šai ziņā latviešu izlokšņu pētīšanā vēl daudz darāma.

AVOTI UN IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Iespieddarbi

- Ābele, A. *ā//uo* ziemeļu-austrumu izloksnēs. — FBR XIV (1934), 166—171.
- Alūksnes draudzē uzrakstīti teksti. — Ceļi VI (1935), 83—89.
- Alūksnes izloksnes intonācijas. — FBR X (1930), 80—91.
- Anaptikse Ķalsnavas izloksnē. — Ceļi VII (1936), 89—96.
- Augšzemnieku *-ys, -is < -as, -es*. — Ceļi V (1935), 56—57.
- Dažas piezīmes par mūsu dialektoloģiskajos rakstos lietājamo fōnētisko transkripciju. — FBR XV (1935), 80—85.
- Daži sikumi izlokšņu vōkālismā. — Filoloģijas materiāli. R. 1933, 58—62.
- Dundagas izloksnes intonācijas. — FBR IX (1929), 168—198.
- Fōnētikas sikumi, I, II, III. — FBR XIII (1933), 159—160; IV. — FBR XIV (1934), 165; V. — FBR XIV (1934), 198; VI. — FBR XV (1935), 85; VII. — FBR XV (1935), 199 — 200; XI. — FBR XVI (1936), 129; XII. — FBR XVI (1936), 159.
- Gramzda draudzes izloksnēs. — FBR IX (1929), 89—113.
- Kā varēja rasties epenteze un palātālā pārskana mūsu sēliskajās izloksnēs. — Ceļi III (1933), 106—110.
- Iso patskaņu pagarinājumi nebalsīgu līdzskaņu priekšā. — FBR VII (1927), 110—111.
- „O“ skaņa palsmaniešu izloksnē. — FBR II (1928), 53—55.
- Par lejasciemiešu izloksni. — FBR IV (1924), 40—51.
- Par neuzsvērtu zilbju intonācijām. — FBR XII (1932), 149—163.
- Par Rucavas izloksni. — FBR VII (1927), 112—128.
- Par stieptās intonācijas pāreju krītošā. — FBR III (1927), 41—44.
- Par zilbiskām skaņām latviešu divskaņos. — FBR I (1927), 41—46.
- Piezīmes par Dundagas izloksnes fonetiku. — FBR VI (1926), 22—30.
- Piezīmes par Vidzemes lībisko izlokšņu intonācijām. — FBR XII (1932), 94—99.

- Prēpozīcija *ai < ar* Latgalē? — FBR XVI (1936), 166—167.
- Rucavas izloksne. — FBR VIII (1928), 135—144.
- Rūjienas izloksnes sekundārās intonācijas. — FBR XI (1931), 84—99.
- Slavismi (?) mūsu augšzemnieku konsonantismā. — FBR XX (1940), 205—219.
- Vēl par epentezi un palātālo pārskaņu. — Ceļi V (1935), 27—31.
- Vēl par tāmnieku sekundārajiem gaļumiem. — FBR XIV (1934), 114—115.
- Ābele, A. un Lepika, M. Par Apukalna izloksnēm. — FBR VIII (1928), 19—49.
- Aberberģe, M. Rojas izloksne. — FBR XIII (1933), 63—80.
- Āboliņa, O. Par Ciblas pagasta Eversmuižas nuovada izloksni. — FBR VI (1926), 31—47.
- Skrīveņu pagasta izloksne. — FBR VIII (1928), 98—107.
- Susējas pagasta izloksne. — FBR VII (1927), 129—153.
- Adamovičs, F. Dundagas izloksne. — FBR III (1927), 97—109; V (1925), 125—142; VI (1926), 63—69.
- Adamsons, E. Vainižu izloksne. — FBR XIV (1934), 76—98.
- Vārdu sarukšana Vidzemes lībiskajās izloksnēs. — RKRĒ, R. 1959, 267—268.
- Alksnis, M. A. Krāslavas izloksne. — FBR XII (1932), 26—48.
- Ancītis, K. Daži sīkumi par Aknīstes izloksni. — Ceļi VI (1935), 89—90.
- Izloksņu studijas. — ZAV 1962, 10. nr., 65—73.
- Par Aknīstes izloksni. — FBR XV (1935), 161—196.
- Apsītis, J. Par Iizumniešu izloksni. — RKR XVII (1914), 88—102; FBR I (1927), 3—40.
- Ariste, P. Eesti keele foneetika. Tallinn 1953.
- К вопросу о развитии ливского языка. — Труды института языкознания, IV, М. 1954, 254—307.
- Liivi keele palatalisatsioonid olemusest. — Emakeele Seltsi Aastaraamat IV, Tallinn 1959, 256—262.
- Augstkalns, A. Etimoloģijas un sīkumi, 2, 3. — FBR X (1930), 113—114.
- Personu maiņas savādība Latgales izloksnēs. — FBR XIV (1934), 53—55.
- Аванесов, Р. И. Очерки русской диалектологии, I, М. 1949.
- Balodis, F. 9.—12. gadsimteņu Latvija. — «Senatne un Māksla» 1936, II, 5—15.
- Baumane, M. Lādes un Nabes pagasta izloksne. — FBR XI (1931), 64—83.
- Pāles, Ķirbižu un Viļķenes pagasta izloksne. — FBR XIV (1934), 56—69.

- Bergmane, A. Skrundas pagasta izloksne. — FBR XIII (1933), 99—107.
- Bērzaunietis. Bērzaunes izloksne. — FBR III (1927), 35—41.
- Bezenberger, A. Lettische Dialekt-Studien. Göttingen 1885.
- Bičole, L. Mežamuižas izloksne. — FBR XII (1932), 11—25.
— Pūres izloksne. — FBR XIV (1934), 44—52.
- Bičolis, J. Birziešu izloksne. — FBR XII (1932), 59—93.
- Bielenstein, A. Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und des praehistorischen Lettenlandes. Beilage zu den Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg 1892.
- Birzniece, Z. Džūkstes, Šķibes un Seseves pagasta intonācijas. — FBR XI (1931), 141—180.
— Džūkstes un dažu apkārtnju izloksņu fonētika. — RKrE, R. 1959, 305—330.
- Blese, E. Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volksstämme. — Congressus secundus archaeologorum balticorum... R. 1931, 293—312.
— Seno kuršu etniskā piederība. — «Senatne un Māksla» 1936, II, 65—78.
- Brandis, M. Chronik, oder älteste Livländische Geschichte.. — Monumenta Livoniae antiquae, III, Riga und Leipzig 1842.
- Brence, M. Piedēkļu un gala zilbju vokālisms Augstrozes izloksnē. — RKrE, R. 1959, 377—390.
- Brencis, E. Nuovērojumi nuo alūksniešu izloksnes. — RKr XVII (1914), 103—147.
- Būce, A. Smiltenes izloksne un tās atspoguļojums Zeiboltu Jēkaba darbos. — FBR XVI (1936), 160—166.
- Būga, K. Rinkiniai raštai, I—III. Vilnius 1958—1962.
- Ceriks, J. Barkavas pagasta izloksne. — FBR XIII (1933), 20—36.
- Cīrulis, I. Papildinājumi pie raksta «Par drustēnīšu izloksni». — RKr XVI (1912), 270 un 272.
— Par drustēnīšu izloksni. — RKr XV (1911), 51—103.
- Dambe, V. Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. — RKrE, R. 1959, 391—452.
— Zemgalisko izloksņu intonācijas. — ZAV 1960, 12. nr., 29—38.
- Danēvičs, M. Blīdienes pagasta izloksnes apraksts. — FBR XVI (1936), 95—107.
- Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Toimetanud H. Moora. Tallinn 1956.

- Einhorn, P. *Historia Lettica*. — *Scriptores rerum Livonicarum*, II/2, Rīga und Leipzig 1848, 569—656.
- Elksnītis, A. Lazdonas, Praulienas, Sarkaņa, Patkules, Cesvaines un Dzelzavas izloksne. — FBR IX (1929), 117—160.
- Endzelīns, J. Baltu valodu skaņas un formas. R. 1948.
- Baltu valodu teksti. R. 1936.
 - Древнейшие славяно-балтийские языковые связи. — VLIR II (1953), 67—82.
 - Ievads baltu filoloģijā. R. 1945.
 - Ko mums māca Latvijas vietu vārdi par v izrunu? — FBR II (1928), 7—8.
 - Kuršu pēdas rietumu Vidzemē. — FBR III (1927), 5—7.
 - La. *č*, *dž* < *tj*, *dj*? — FBR XII (1932), 170—171.
 - Latvieši un latgalieši. — «Dzimtenes Vēstnesis» 1913, 21. dec., 295. nr.
 - Latviešu valoda Vidzemē. — VLIR III (1954), 125—136.
 - Latviešu valodas gramatika. R. 1951.
 - Latviešu valodas skaņas un formas. R. 1938.
 - Latviešu vārdi ar īsu patskani *o* no *u*. — FBR IV (1924), 5—6.
 - Lettisches Lesebuch. Heidelberg 1922.
 - Par la. *ln* > *ll*. — FBR XI (1931), 196—198.
 - Par plato *ē*-skaņu *j* priekšā dažās vidus izloksnēs. — FBR VI (1926), 10.
 - Par prūšu valodas radniecības sakariem. — FBR XI (1931), 189—193.
 - Par prūšu verbu formām ar *-lai*. — FBR XI (1931), 187—189.
 - Par Rietumkurzemes izloksnēm. — FBR V (1925), 5—7.
 - Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu. — «Druva» 1912, 5. nr., 623—633.
 - Piezīmes par «Latvijas vietu vārdiem». — FBR VI (1926), 7—10.
 - Piezīmes par otras zilbes uzsvāru. — FBR XI (1931), 35.
 - Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. — FBR V (1925), 8—9.
 - Sikumi, I. — FBR VII (1927), 5; X. — FBR VII (1927), 153; XXVIII. — FBR IX (1929), 7; XXXVI. — FBR IX (1929), 118; XXXVIII. — FBR IX (1929), 118; XLIX. — FBR X (1930), 65; LXXV. — FBR XI (1931), 183—184; LXXVII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIII. — FBR XI (1931), 184—186; CXIII, CXVI. — FBR XII (1932), 176—177; CXVIII. — FBR XIII (1933), 7; CXXI. — FBR XIII (1933), 62; CXXIV. — FBR XIII (1933), 107; CXXV. — FBR XIII (1933), 113; CXXVIII. — FBR XIII (1933), 156; CXXXI. — FBR XIII (1933), 158; CXXXVII, CXXXVIII. — FBR XIV (1934), 8; CXLVII. — FBR XIV (1934), 69; CLXV. — FBR XV (1935), 11; CLXVI. — FBR XVI (1936), 7; CLXIX. — FBR XVI (1936), 24; CLXXXIII. — FBR XVII (1937), 163—164; CXC VII. —

- FBR XVIII (1938), 31; CC. — FBR XVIII (1938), 135; CCIV. — FBR XVIII (1938), 197; CCXVI. — FBR XIX (1939), 95; CCXXXV. — FBR XX (1940), 58.
- Endzelīns, J. un Mīlenbahs, K. Latviešu valodas izloksnes, teksti un apraksti. — RKr XIII (1901), 63—98.
- Evalde, L. Piltenes un Ziru pagasta izloksne. — FBR XX (1940), 36—58.
- Freimane, L. Par Saldus pagasta izloksnes fonētiku. — Filoloģijas materiāli, R. 1933, 77—79.
- Saldenieku dziesmas. — Ceļi VIII (1937), 303—304.
- Grabis, R. Kūduma pagasta izloksnes apraksts. — FBR XI (1931), 36—46.
- Piezīmes par Straupes draudzes izloksnēm. — FBR XV (1935), 142—160.
- Graudiņa, M. Dažas raksturīgākās iezīmes Kandavas un Laidzes izloksnes leksikā. — ZAV 1958, 11. nr., 71—78.
- Dažas seklo tāmnieku izlokšņu īpatnības. — ZAV 1958, 10. nr., 57—66.
- Laidzes un Kandavas izloksne. — VLIR VI (1958), 257—296.
- Лайдзенский и кандавский говоры. Автореферат, Р. 1958.
- Latvijas PSR dialektologu ekspedīcijas 1960. gadā. — Lietuvių kalbotyros klausimai, IV, Vilnius 1961, 185—193.
- Grauds-Graudevics, Z. Sabiles izloksne. — FBR IV (1924), 63—67; V (1925), 102—105.
- Ugāles izloksne. — FBR VII (1927), 12—30.
- Gulbe, A. Limbažu izloksnes apraksts. — FBR IV (1924), 86—97.
- Hauzenberga, Ē. Ko vietu vārdi dod latviešu valodas fonētikai. — FBR XII (1932), 115—148.
- Liepupes draudzes izloksnes. — FBR VIII (1928), 54—77.
- Liezēriešu izloksne. — FBR XIV (1934), 172—197.
- Par Vecgulbenes izloksni. — FBR V, (1925), 142—158.
- Ivena, A. Pļaviņu (stukmaniešu) izloksnes apraksts. — FBR VIII (1928), 78—97.
- Jankevics, A. Aizupes izloksne. — VLIR VI (1958), 297—317.
- Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas Rakstu krajums, II. Jelgavā 1893.
- Kancāns, V. Kaldabruniešu izloksne. — FBR XVII (1937), 43—75.
- Kārklīņš, K. Praulēniešu izloksne. — FBR VI (1926), 70—122.
- Kauliņš, J. Divejāds uzsvars latv. divdabjos. — FBR XI (1931), 27—35.
- Gaŗumu intonācijas sausnējiešu izloksnē. — FBR III (1927), 51—69.
- Sistēmatisks pārskats par sausnējiešu izloksnes pārskajām. — FBR XIII (1933), 11—19.
- Vīriešu un sievietu kārtas dažādojums atgriezīnīskos darbības vārdos. — FBR XII (1932), 8—10.
- Казлаускас, И. К развитию общебалтийской системы гласных. — ВЯ 1962, № 4, 20—24.

- Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках. — ВЯ 1962, № 6, 92—98.
- Kettunen, L. Hauptzüge der livischen laut- und formengeschichte. Helsinki 1947.
- Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung. Helsinki 1938.
- Kivrāne, A. Zvirgzdines pagasta izloksne. — FBR X (1930), 23—37.
- Krautmane, L. Popes pagasta izloksne. — FBR XVI (1936), 108—129.
- Puzes pagasta izloksne. — FBR XX (1940), 6—30.
- Kriģere, V. Lestenes izloksnes apraksts. — FBR XV (1935), 19—32.
- Kurcalte, E. Par Vec-Ates pagasta izloksni — FBR XVI (1936), 82—94.
- Kurcalts, K. Par Ērgļu izloksni. — Filoloģijas materiāli. R. 1933, 100—101.
- Kušķis, J. Diftongizācija un monoftongizācija Grostonas un Meirānu izloksnē. — ZR XXV/III A (1958), 135—157.
- Intonācijas Grostonas un Meirānu izloksnē. — ZR XXX/IV A (1959), 69—82.
- Monoftongi Grostonas un Meirānu izloksnē. — ZR XXXV/V A (1963), 29—41.
- Кузнецов, П. С. Русская диалектология. М. 1960³.
- Ķiķauka, P. Mežamuižas pag. izloksne. — FBR IV (1924), 75—77.
- Latvijas PSR vēsture. I. R. 1953.
- Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma. R. 1954.
- Latkovskis, L. Livānu izloksne. — FBR XX (1940), 134—158.
- Par Atašienes un Varakļānu izloksni. — Filoloģijas materiāli. R. 1933, 101—104.
- Skaistas izloksne. — FBR XV (1935), 33—54.
- Varakļānu izloksne. — FBR XI (1931), 100—123.
- Lauca, A. Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi. R. 1961.
- Lepika, M. Skat. Ābele, A. un Lepika, M.
- Martinsons, I. Vārkavas, Pildas un Zvirgzdines pagasta intonācijas. — FBR XIV (1934), 143—165.
- Matthews, W. The phonematic system of literary Latvian. — RKrE, R. 1959, 181—200.
- Maurīte, V. Alojiešu izloksne. — FBR XIX (1939), 75—95.
- Meņģele, V. Neretiešu izloksne. — FBR XIX (1939), 96—116.
- Mīlenbahs, K. Kurzemes vidējā izloksne. No Vībiņiem līdz Krūtei. — «Baltijas Vēstnesis» 1902, 184. un 188. nr.
- Latviešu valodas vārdnīca. Redīgējis, papildinājis, turpinājis. J. Endzelins. I—IV. R. 1923—1932.
- No Jelgavas līdz Džūkstei. — «Baltijas Vēstnesis» 1901, 234. nr.
- Мора, Х. А. О древней территории расселения балтийских племен. — «Советская археология» 1958, № 2, 9—33.

- Moora, H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā ieodalā šabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R. 1952.
- Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. R. 1959.
- Navenickis, M. Zasa pagasta izloksne. — FBR XIII (1933), 81—98.
- Nieminen, E. Beiträge zu den Baltisch-Ostseefinnischen Berührungen. — RKRĒ, R. 1959, 201—210.
- Ozoliņa, M. Piezīmes par ērglēniešu, ogrēniešu un katrēniešu izloksni. — FBR XIV (1934), 120—129.
— Vesteniešu izloksne. — FBR XVII (1937), 76—97.
- Ozoliņš, E. Kā labina, aicina vai padzen mājas dzīvniekus. — Ceļi VIII (1936), 108—115.
- Paula, L. Ivandes izluksne. — FBR VI (1926), 48—62.
— Zlēku izloksne. — FBR VII (1927), 31—55.
- Pētersons, E. Aumesteriešu izloksnes apraksts. — FBR IV (1924), 52—62.
- Pisani, V. Zu einer baltisch-estfinnischen Partizipalkonstruktion. — RKRĒ, R. 1959, 215—217.
- Plāķis, J. Anaptikse Lejaszemgales izloksnēs. — RKR XXIII A (1940), 68—71.
— Intonāciju maiņa leišu un latviešu tautosillabiskos voc. + l, r, m, n (arī v, j) savienojumos, kas cēlušies aiz nākošās zilbes patskaņa zuduma. — FBR X (1930), 63—65.
— Ko liecina voc. + r + cons. savienojums par akcenta kustību augszemnieku izloksnēs? RKR XXIII A (1940), 76—81.
— Par zobeņu un aukstlējeņu jūtējumiem un mikstinājumiem, sevišķi Kurzemes un Lejaszemgales izloksnēs. — RKR XXIII A (1940), 72—75.
— Varbūtējā zemgaļu un sēļu senču robeža. — RKR XXIII A (1940), 82—86.
- Plūme, M. Raunas izloksne. — VLIR III (1954), 137—174.
- Posti, L. Grundzüge der livischen Lautgeschichte. Helsinki 1942.
- Putniņš, E. Svētcīema izloksne. — FBR XV (1935), 55—79.
- Раге, С. Описание трех пограничных говоров северной Видземе (Эргеме, Лугажь, Валка). Автореферат. Р. 1955.
- Рекена, А. Говор Калупе. (Фонетика, морфология, лексика). Автореферат. Р. 1962.
- Рудзит, М. Говоры северной части Видземе (Браславский, Вецатский, Бауньский, Вилзенский). Автореферат. Р. 1954.
- Rudzīte, M. Ziemeļvidzemes izloksnes Braslavā, Vecatē, Bauņos un Vilzēnos. — VLIR VI (1958), 101—256.
- Rūķe, V. Kurzemes un Vidzemes libiskais apgabals. — FBR XX (1940), 75—128.
— Latgales izlokšņu grupējums. — FBR XIX (1939), 133—188.
— Latviešu izlokšņu pētīšanas darbs. 1918.—1938. — Ceļi IX (1939), 20—42.

- Višķu izloksnes apraksts. — Ceļi IX (1939), 369—407.
- Russow, B. Chronica der Provintz Lyfflandt, in erneuetem Wiederabdrucke.. Riga 1857.
- Samuše, A. Kalupes pagasta izloksnes apraksts. — FBR XVIII (1938), 32—51.
- Strazdiņš, J. Latviešu socialistiskā nācija. R. 1961.
- Стубавс, А. Я. Раскопки городища Кентескалнс в 1954—1956 гг. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М. 1959, 209—213.
- Senkevičs, E. Snēpeles pagasta izloksne. — FBR XVIII (1938), 19—31.
— Turlavas tautas dziesmas. — Ceļi III (1933), 122—127.
- Smite, E. Kudumā uzrakstītas tautas dziesmas. — Ceļi VIII (1937), 297—302.
— Ķieģeļu un Kūduma izloksnes intonācijas. — FBR XVIII (1938), 178—184.
— Latviešu dialektoloģija un tās turpmākie uzdevumi. — VLIR III (1954), 113—123.
— Vidus un lībisko izlokšņu saskare Daugulos. — VLIR VI (1958), 5—99.
— Взаимодействие средних и ливонских говоров в Даугули. Автореферат. Р. 1954.
- Smite, T. Kārsavas pagasta izloksne. — FBR XII (1932), 49—58.
— Sarkanmuižas pagasta izloksne. — FBR VIII (1928), 108—134.
- Smits, P. Par zemgāliešu un sēļu tautību. — FBR I (1927), 47—51.
— Raunas izloksnē uzrakstītas tautas dziesmas. — FBR IX (1929), 114—118.
- Tambergs, J. Bēnes izloksne. — FBR XVI (1936), 139—159.
- Tihovskis, H. Pildas pagasta izloksne. — FBR XIII (1933), 37—62.
- Turkupulis, J. Latv. val. Preiļu pagasta izloksnes apraksta turpinājums. — FBR VIII (1928), 10—18.
— Preiļu pagasta izloksne. — FBR IV (1924), 97—100.
- Valtere, E. Pērkones izloksne. — FBR XVIII (1938), 123—135.
- Velme, J. Rūjenes izloksne. — FBR III (1927), 49—51.
- Vīksne, I. Daudzesiešu izloksne. — FBR XVII (1937), 143—161.
— Sēlpiliešu izloksne. — FBR XX (1940), 59—74.
— Sunākstiešu izloksne. — FBR XVI (1936), 40—62.
- Vītola, M. Baltinavas izloksne. — FBR XI (1931), 124—140.
Вопросы теории лингвистической географии. Под ред. Р. И. Аванегова. М. 1962.
- Zariņš, J. Ērgļu un Ogres pagasta izloksne. — FBR XI (1931), 8—21.
- Zaube, J. Alsviķa, Beļavas, Litenes un Stāmerienes izloksnes. — FBR XIX (1939), 117—132.
- Zemzare, D. Valodas liecības par Lejasciema novadu. R. 1940.
- Zirnītis, E. Dažas lubāniešu tautas dziesmas izloksnē. — Ceļi VIII (1937), 286.

— Lubāniešu izloksne. — FBR XVII (1937), 114—142.

Zubkāne-Krīgere, V. Skaistkalnes, Bārbeles, Valles un Stelpes izloksņu apraksts. — FBR XVIII (1938), 8—18.

Neiespiestie

Disertācijas

Raģe, S. Par trim Ziemeļvidzemes robežizloksnēm (Lugaži, Ērgeme, Valka). Kandidāta disertācija. R. 1955.

Reķēna, A. Kalupes izloksne. (Fonētika. Morfoloģija. Leksika.) Kandidāta disertācija. Liepājā 1962.

Rudzīte, M. Ziemeļvidzemes izloksnes (Braslavas, Vecates, Bauņu un Vilzēnu). Kandidāta disertācija. R. 1954.

Smite, E. Vidus un lībiskā dialekta saskare Dauguļos. Kandidāta disertācija. R. 1954.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Dialektoloģijas sektora materiāli

Lielās un mazās leksikas aptaujas, ko ir vākuši skolotāji, studenti, interesenti un ekspedīciju dalībnieki līdz 1952. gadam.

Atbildes uz latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas 670 jautājumiem par fonētiku, morfoloģiju, sintaksi un leksiku, kas ir vāktas galvenokārt institūta ekspedīcijās, sākot ar 1953. gadu.

Gertnere, I. Kārļu vietu vārdi un dažas ziņas par Kārļu izloksni.

Rūķe, V. Par kauguriešu izloksni. 1939.

Diplomdarbi un kursadarbi

Arbidāns, J. Bērzgales izloksnes leksika. Diplomdarbs. R. 1959.

Beķeris, P. Zvirgzdines izloksnes apraksts. Kursadarbs. R. 1953.

Breidaks, A. Pildas izloksnes leksika. Diplomdarbs. R. 1956.

Broka, R. Mārkalnes vietvārdi. Diplomdarbs. R. 1962.

Ermanbriks, A. Lībiskā dialekta Dundagas izloksnes zvejniecības leksika. Kursadarbs. R. 1960.

Geka, S. Dagdas izloksnes fonētika. Diplomdarbs. R. 1960.

— Saikļi un partikulas Dagdas izloksnē. Kursadarbs. R. 1959.

- Grīna, B. Smiltenes izloksnes leksika. Diplomdarbs. R. 1957.
- Grīnberga, M. Galgauskas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Hramova, M. Baltinavas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1959.
- Igovena, R. Nirzas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1959.
- Irša, R. Jaunpiebalgas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Jonina, M. Liksnas izloksnes leksika. Diplomdarbs. R. 1963.
- Kairiša, V. Ludzas rajona Cirmas ciema izloksnes apraksts. Diplomdarbs. R. 1956.
- Kalva, B. Viesītes izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1962.
- Kārklīņa, D. Jaungulbenes izloksnes fonētika. Diplomdarbs. R. 1960.
- Knikste, E. Rēznas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Kravale, A. Līdzšinējie pētījumi par latviešu dialektoloģijas jautājumiem. Diplomdarbs. R. 1959.
- Kubuliņa, Z. Litenes izloksnes leksika un frazeoloģija. Diplomdarbs. R. 1954.
- Kušķis, J. Lazdonas izloksnes fonētika. Diplomdarbs. R. 1955.
- Ķemere, I. Gaujienas un Trapenes apdzīvoto vietu nosaukumi. Diplomdarbs. R. 1962.
- Lāce, E. Locījumu sintaktiskais izlietojums Alūksnes izloksnē. Diplomdarbs. R. 1955.
- Lasmane, R. Fonēmas *e*, *ē* un *ę*, *ē* lietošana Kurzemes libiskajās izloksnēs. Diplomdarbs. R. 1963.
- Lapsa, R. Zvārtavas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Medene, M. Lazdonas un Praulienas izloksnes sintakse. (Verbālais un nominālais pārvaldījums Lazdonas un Praulienas izloksnē.) Diplomdarbs. R. 1962.
- Megne, V. Kuldīgas izloksnes leksika. Diplomdarbs. R. 1957.
- Murāne, M. Aglonas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Oto, V. Vandzenes izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Ozoliņa, A. Izvaltas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Panteļejeva, L. Kraukļu izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Piņķe, L. Apdzīvoto un neapdzīvoto vietu nosaukumi Sarkanos. Diplomdarbs. R. 1962.
- Prancāne, Z. Viļakas izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.
- Priede, M. Sunākstes izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1962.
- Puncule, S. Dagdas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1960.

- Darbības vārdu konjugācija dziļo augšzemnieku izloksnēs. Kursdarbs. R. 1959.
- Substantīvu deklinācija dziļo augšzemnieku izloksnēs. Kursdarbs. R. 1958.
- Reidzāne, B. Šķilbēnu izloksnes fonētika. Kursdarbs. R. 1963.
- Runģe, L. Stāmerienas vietvārdi. Diplomdarbs. R. 1963.
- Siekstiņa, A. Sātiņu vietvārdi. Diplomdarbs. R. 1963.
- Soida, E. Izloksnē uzrakstīto Viļānu pasaku valoda. Diplomdarbs. R. 1950.
- Stučka, B. Grostonas izloksnes morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1962.
- Švānenbergs, E. Ance pagasta Jūrmalas izloksnes apraksts. Kursdarbs. R. 1953.
- Upeniece, M. Skrundas izloksnes apraksts. Diplomdarbs. R. 1957.
- Vagale, A. Aulejas izloksnes fonētika un vārdu atvasināšana. Diplomdarbs. R. 1957.
- Visocka, A. Pārvaldījums Sakstagala izloksnē. Diplomdarbs. R. 1954.
- Vutnāne, E. Stirnienes izloksnes fonētika un morfoloģija. Diplomdarbs. R. 1963.

Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedras kursdarbos apstrādātie tālāk minēto izloksņu materiāli

1. Fonētika. Baltinava, Bērzgale, Bīriņi, Braslava, Galgauska, Izvalta, Jaunpiebalga, Karva, Kraukļi, Lēdurga, Litene, Ļaudona, Mērdzine, Nirza, Skrunda, Stirniene, Vecate.
2. Morfoloģija. Aknīste, Babīte, Bērzgale, Dricēni, Grostona, Jaungulbene, Jaunpils, Karva, Lazdona, Litene, Meirāni, Prauliena, Sakstagals, Stirniene, Vandzene, Vidsmuiža.
3. Sintakse. Alūksne, Karva, Pilda.
4. Leksika. Aglona, Aknīste, Auleja, Baltinava, Cibla, Dagda, Jaungulbene, Kabile, Karva, Kārsava, Meirāni, Nirza, Rēzna, Rucava, Skrunda, Vandzene, Viļāni, Viļaka, Višķi, Viesīte, Zvārtava.
5. Dažādas ziņas par izloksnēm. Aduliena, Ance, Andrupiēne, Ārlava, Bilka, Kārsava, Lauciena, Lejasciems, Liksna, Liepna, Mālupe, Nirza, Pilda, Priekuļi, Sakstagals, Saliēna, Silajāņi, Sinole, Vārkava, Vecpiebalga, Zasa, Zvirgzdīne u. c.

SATURS

Priekšvārdi	7
Saisinājumi	9

IEVADS 11

Dialektoloģijas priekšmets, pamatjēdzieni un nozīme	13
Latviešu valodas dialektu cilme un attīstība	20
Dažas ziņas par latviešu valodas attīstību no aizvēstures līdz feodālisma laikmetam	20
Latvijas teritorijā sastopamās izlokšņu grupas un to izveidošanās problēmas	28
Dialektu liktenis nacionālās valodas attīstības apstākļos	35
Izlokšņu materiālu vākšanas un pētīšanas metodes	38
Latviešu izlokšņu pētīšanas vēstures īss apskats	44
Fonētiskā transkripcija	47
Uzsvara apzīmējumi	48
Intonāciju apzīmējumi	49
Kvantitātes apzīmējumi	52
Vokālisma apzīmējumi	53
Patskaņu apzīmējumi	54
Divskaņu apzīmējumi	56
Konsonantisma apzīmējumi	57

VIDUS DIALEKTS 59

Fonētika	66
Zilbe	66
Uzsvars	66
Intonācijas	67

Vokālisms	70
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	70
Saknes un piedēkļu zilbju vokālisms	72
Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskana un epenteze	72
Piedēkļu resp. neuzsvērtu zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi	73
Vokālisma kvantitātes maiņas	78
Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs	78
Piedēkļu garumu saīsināšana	79
Īsumu pagarinājumi	79
Patskaņu iespraudumi	80
Anaptikse	80
Epenteze	81
Patskaņu zudums	81
Kontrācija	82
Gala zilbju vokālisms	82
Konsonantisms	84
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	84
Pārmaiņas konsonantismā	85
Asimilācija	85
Regresīva daļēja asimilācija kontaktā	85
Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā	86
Progresīva daļēja asimilācija kontaktā	87
Progresīva pilnīga asimilācija kontaktā	89
Regresīva asimilācija atstatumā	89
Progresīva asimilācija atstatumā	89
Vokalizācija	90
Palatalizācija un velarizācija	90
Līdzskaņu pārmaiņas <i>j</i> ietekmē	90
Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē	92
Disimilācija	93
Līdzskaņu zudums	93
Līdzskaņu pielikums un iespraudums	99
Līdzskaņu balsīgums vārda beigās	101
Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultojums	101
Metateze	101
Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija	102
Fonētiski nemotivēti miksti līdzskaņi	102
Morfoloģija	103
Vārdu darināšana	103
Piedēkļi substantīvu darināšanai	103
<i>-en-</i> 103, <i>-ēn-</i> 104, <i>-in-</i> 105, <i>-in-</i> 105, <i>-it-</i> 105, <i>-ien-</i> 106, <i>-ig-</i> 106,	
<i>-nic-</i> 106, <i>-āj-</i> 106.	
Piedēkļi adjektīvu darināšanai	107
<i>-aiņ-</i> 107, <i>-in-</i> 107, <i>-uoj-</i> 107, <i>-uot-</i> 107.	

Priedēkļi nomenu darināšanai	107
Salikteni	108
Deklinācija	109
Substantīvi	109
<i>(i) o</i> -celmi 110, <i>(i) io</i> -celmi 112, līdzskaņu celmi 113, <i>u</i> -celmi 115, <i>(i) ā</i> -celmi 116, <i>ē</i> -celmi 117, <i>i</i> -celmi 118.	
Adjektīvi	120
Numerāļi	121
Pronomeni	123
Personu pronomeni un refleksīvais pronomens	123
Piederības pronomeni	125
Norādāmie pronomeni	125
Jautājamie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni	127
Vispārīnāmie pronomeni	128
Noteiktais pronomens	128
Konjugācija	129
Verbu finītās formas	129
Aktīvs	129
Indikatīvs	129
Tagadne	129
Atematisko verbu tagadnes formas	129
Tematisko verbu tagadnes formas	131
Nākotne	135
Pagātne	136
Imperatīvs	137
Debitīvs	138
Kondicionālis	138
Relatīvs	139
Pasīvs	141
Refleksīvformas	141
Verbu infinitās formas	141
Infinitīvs	141
Supīns	142
Participi	142
Nelokāmās vārdšķiras	144
Prepozīcijas	144
Adverbi	145
Konjunkcijas, partikulas, interjekcijas	145

LIBISKAIS DIALEKTS 147

Fonētika	155
Zilbe	155
Uzsvars	155

Intonācijas	156
Vokālisms	160
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	160
Saknes un piedēkļu zilbju vokālisms	160
Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskana un epenteze	160
Monofongi no diftongiem	166
Diftongi no gariem patskaņiem	166
Piedēkļu resp. neuzsvērto zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi	166
Vokālisma kvantitātes maiņas	168
Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs	168
Piedēkļu garumu saīsināšana	169
Isumu pagarinājumi	173
Patskaņu iespraudumi	174
Anaptikse	174
Epenteze	174
Patskaņu iespraudumi zilbisku plūdeņu un nāseņu novēršanai	174
Patskaņu zudums	175
Kontrakcija	175
Gala zilbju vokālisms	176
Konsonantisms	178
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	178
Pārmaiņas konsonantismā	180
Asimilācija	180
Regresīva daļēja asimilācija kontaktā	180
Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā	181
Progresīva daļēja asimilācija kontaktā	182
Progresīva pilnīga asimilācija kontaktā	185
Regresīva asimilācija atstatumā	185
Progresīva asimilācija atstatumā	186
Vokalizācija	186
Palatalizācija	186
Velarizācija	187
Līdzskaņu pārmaiņas <i>j</i> ietekmē	187
Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē	188
Disimilācija	189
Līdzskaņu zudums	189
Līdzskaņu pielikums un iespraudums	193
Līdzskaņu balsīgums vārda beigās	194
Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultoјums	196
Metateze	196
Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija	196
Fonētiski nemotivēti miksti līdzskaņi	196
Morfoloģija	197
Vārdu darināšana	197

Piedēkļi substantīvu darināšanai	197
-en- 197, -ēn- 198, -ain- 198, -iņ- 198, -um- 198, -iķ- 199, -nik- 199.	
Piedēkļi adjektīvu darināšanai	200
-ēn- 200, -ain- 200.	
Priedēkļi nomenu darināšanai	201
Salikteņi	201
Deklinācija	204
Substantīvi	204
(i)o-celmi 207, (i)io-celmi 210, līdzskaņu celmi 212, u-celmi 214, (i)ā-celmi 214, ē-celmi 217, i-celmi 219.	
Adjektīvi	219
Numerāļi	222
Pronomeni	223
Personu pronomeni	223
Refleksīvais pronomens	226
Piederības pronomeni	226
Norādāmie pronomeni	227
Jautājāmie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni	230
Vispārīnāmie pronomeni	230
Noteiktais pronomens	230
Konjugācija	231
Verbu finitās formas	232
Aktīvs	232
Indikatīvs	232
Tagadne	232
Atematisko verbu tagadnes formas	232
Tematisko verbu tagadnes formas	233
Nākotne	236
Pagātne	238
Imperatīvs	240
Debitīvs	240
Kondicionālis	240
Relatīvs	241
Pasīvs	244
Refleksīvformas	244
Verbu infinitās formas	246
Infinitīvs	246
Supīns	247
Participi	247
Tagadnes pasīvais divdabis	247
Tagadnes aktīvais divdabis ar -dams, -dama	248
Tagadnes aktīvais divdabis ar -uošs, -uoša, -uots, -uota	248
Tagadnes aktīvais divdabis ar -uot, -uoties	249
Nākotnes aktīvais divdabis ar -šuot, -suot, -sit	249

Nākotnes pasīvais divdabis ar <i>-sim, -simies, -sam</i>	249
Pagātnes aktīvais divdabis ar <i>-is, -ust</i>	249
Pagātnes pasīvais divdabis	250
Nelokāmās vārdšķiras	250
Prepozīcijas	250
Adverbi	252
Konjunkcijas	253
Partikulas	254
Interjekcijas	254

AUGSZEMNIEKU DIALEKTS 257

Fonētika	262
Zilbe	262
Uzsvars	262
Intonācijas	263
Vokālisms	266
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	266
Saknes un piedēkļu zilbju vokālisms	267
Vokālisma kvalitātes maiņas resp. pārskana un epenteze	267
Monoftongi no diftongiem	281
Diftongi no gariem patskaņiem	283
Piedēkļu resp. neuzsvērtu zilbju patskaņu kvalitātes pārveidojumi	285
Vokālisma kvantitātes maiņas	286
Garumu saīsinājumi saknes resp. uzsvērtās zilbēs	286
Piedēkļu garumu saīsināšana	286
Īsumu pagarinājumi	287
Patskaņu iespraudumi	290
Anaptikse	290
Epenteze	290
Patskaņu zudums	290
Kontrakcija	291
Gala zilbju vokālisms	291
Konsonantisms	294
Skaņu sastāvs un piezīmes par artikulāciju	294
Pārmaiņas konsonantismā	297
Asimilācija	297
Regresīva daļēja asimilācija kontaktā	297
Regresīva pilnīga asimilācija kontaktā	298
Progresīva daļēja asimilācija kontaktā	299
Progresīva pilnīga asimilācija kontaktā	300
Regresīva asimilācija atstatumā	301
Progresīva asimilācija atstatumā	301
Vokalizācija	301

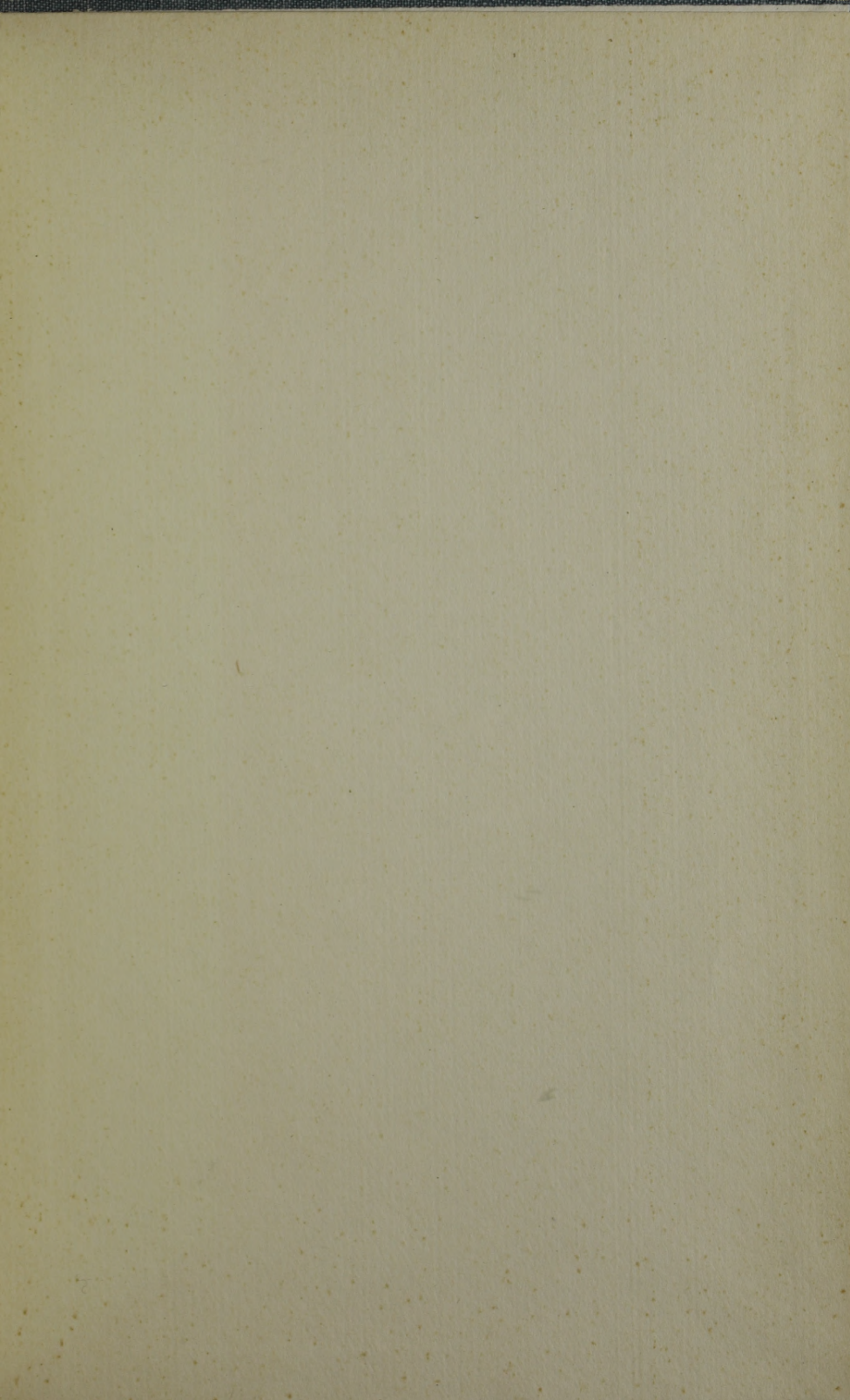
Palatalizācija	302
Velarizācija	303
Līdzskaņu pārmaiņas <i>j</i> ietekmē	303
Līdzskaņu pārmaiņas palatālo patskaņu ietekmē	306
Disimilācija	308
Līdzskaņu zudums	309
Līdzskaņu pielikums un iespraudums	311
Līdzskaņu balsīgums vārda beigās	314
Līdzskaņu pagarinājums resp. dubultojuums	314
Metateze	314
Balsīgu un nebalsīgu troksneņu mija	315
Morfoloģija	316
Vārdu darināšana	316
Piedēkļi substantīvu darināšanai	316
-in- 316, -eņ- 317, -ēn- 318, -ān- 318, -ūn- 318, -ain- 319, -ien- 319, -um- 320, -ēk- 320, -āk- 320, -nic- 320, -išķ- 321, -it- 321, -ait- 321, -tuv- 321, -iš- 321.	
Piedēkļi adjektīvu darināšanai	322
-ij- 322, -uoj- 322, -uot- 323, -aid- 323, -an-, -tan- 323, -in- 323, -in- 324, -im- 325, -āt- 325, -ic-, -iz- 325, -usk- 325.	
Priedēkļi nomenu darināšanai	325
Priedēkļi verbu darināšanai	326
aiz- 326, da- 327, 'iz- 327, pra- 327, pod- 327, roz- 328, zem- 328.	
Salikteņi	328
Deklinācija	330
Substantīvi	330
(i)o-celmi 331, (i)io-celmi 333, līdzskaņu celmi 334, u-celmi 335, (i)ā-celmi 337, ē-celmi 338, i-celmi 339.	
Adjektīvi	341
Numerāļi	345
Pronomeni	347
Personu pronomeni	347
Refleksīvais pronomens	351
Piederības pronomeni	351
Norādāmie pronomeni	352
Jautājāmie, attieksmes un nenoteiktie pronomeni	353
Vispārināmie pronomeni	355
Noteiktais pronomens	356
Noliedzāmie pronomeni	358
Konjugācija	358
Verbu finitās formas	358
Aktīvs	358
Indikatīvs	358
Tagadne	358

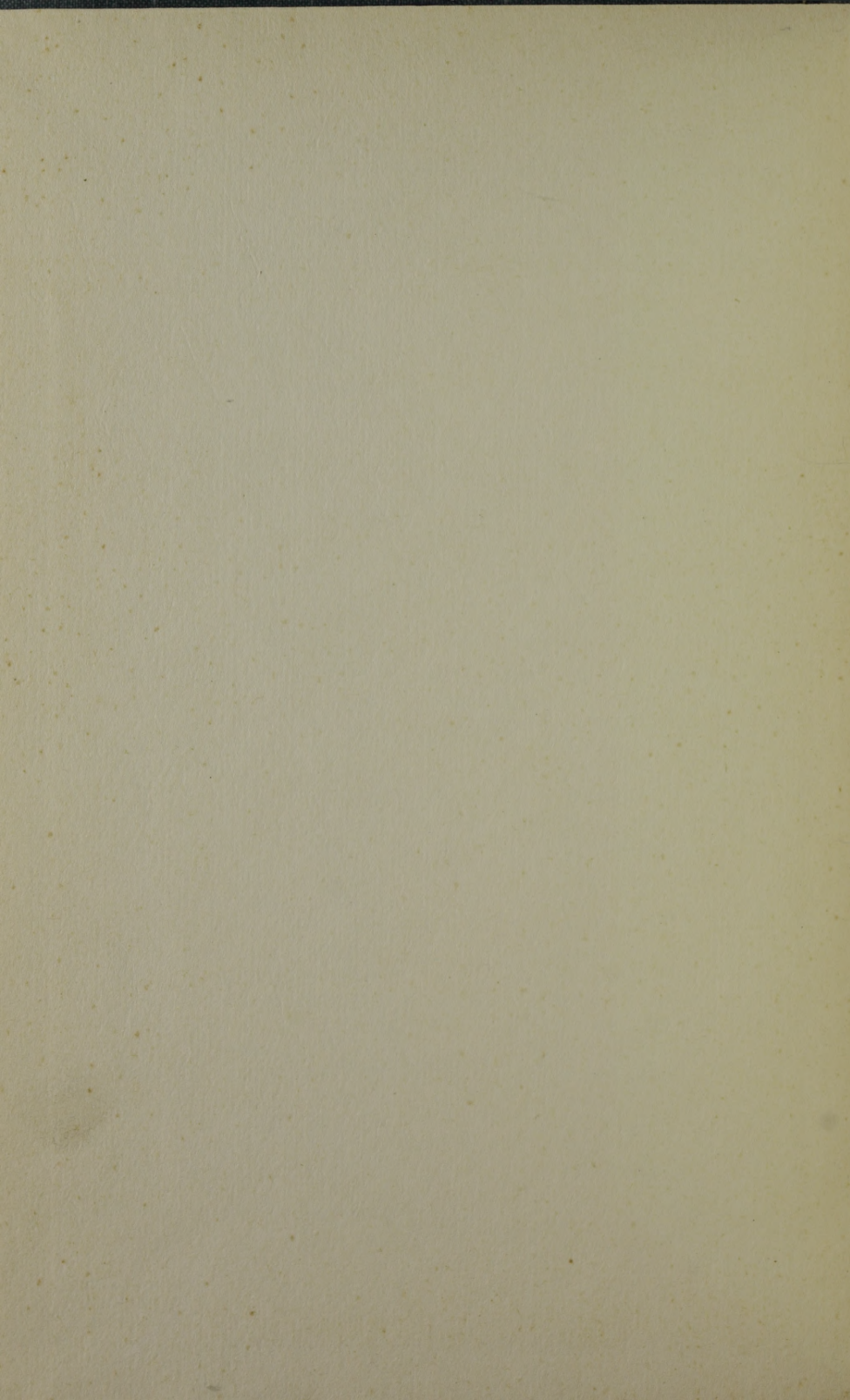
Atematisko verbu tagadnes formas	358
Tematisko verbu tagadnes formas	360
Nākotne	366
Pagātne	366
Imperatīvs	371
Debitīvs	371
Kondicionālis	372
Relatīvs	374
Pasīvs	378
Refleksīvformas	378
Verba infinītas formas	383
Infinitīvs	383
Supīns	384
Participi	384
Tagadnes pasīvais divdabīš	385
Tagadnes aktīvais divdabīš ar <i>-dams, -dama</i>	386
Tagadnes aktīvais divdabīš ar <i>-uošs, -uoša</i>	386
Tagadnes aktīvais divdabīš ar <i>-is, -us, -uoti</i>	386
Tagadnes aktīvais divdabīš ar <i>-uots, -uota, -its, -ita</i>	387
Tagadnes aktīvais divdabīš ar <i>-uot, -it</i>	387
Nākotnes aktīvie divdabīši ar <i>-šus, (-šis), -šuots, -šuot</i>	388
Nākotnes pasīvais divdabīš ar <i>-šam</i> resp. <i>-škam</i>	389
Pagātnes aktīvais divdabīš ar <i>-is, -usi</i>	389
Pagātnes pasīvais divdabīš	391
Nelokāmās vārdšķiras	391
Prepozīcijas	391
<i>aiz</i> 393, <i>ap</i> 393, <i>ar</i> resp. <i>aī</i> 393, <i>aplik</i> resp. <i>apl'èik</i> ² 393, <i>bez</i> resp. <i>b'ēs, b'es</i> 394, <i>caur</i> resp. <i>caur</i> 394, <i>da</i> 394, <i>dēļ</i> resp. <i>d'ēļ</i> ² , <i>d'iēļ</i> 394, <i>iz</i> 395, <i>līz</i> resp. <i>l'èic</i> ² 395, <i>nuo</i> resp. <i>nu</i> 395, <i>pa</i> 395, <i>pad</i> 396, <i>pakal'ié</i> 396, <i>par</i> 396, <i>pēc</i> resp. <i>pēc, piēc, pie</i> resp. <i>pi, pirms</i> resp. <i>pūrms</i> ² , <i>pūrma</i> ² , <i>pret</i> resp. <i>pret', starp</i> resp. <i>stōrp</i> ² 396, <i>zem</i> resp. <i>zām</i> ² 396.	
Adverbi	397
Konjunkcijas	399
Partikulas	403
Interjekcijas	404
Latviešu valodas dialekti (karte)	407
Pēcvārdi	411
Avoti un literatūra	413
Iespieddarbi	413
Neiespiestie	421

Pamanītās kļūdas

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
18.	6. no aug.	BAUMAŅA	BLAUMAŅA
19.	5. no aug.	piedekļu	piedekļu
19.	6. no aug.	saīsinājums	saīsinājums:
21.	2. no ap.	Latvieši un latgalieši	„Latvieši un latga-
416.	14. no aug.		lieši“
29.	1. no aug.	vērojamā	vērojama
30.	6. no aug.	bēg ²	bēg ²
33.	16. no aug.	Lanuā	Lanua
43.	2. no aug.	materiala	materiāla
47.	2. no ap.	materiālu	materialu
49.	16. no ap.	rakstams	rakstāms
57.	5. no ap.	ž, ž	ž, ž
63.	4. no aug.	utt., Pildā	utt. Pildā
71.	10. no aug.	ļāūt	ļāūt
72.	7. no aug.	brēķs	brēķs
97. 72.	12. no aug.	steūgas	steūgas
104.	2. no ap.	kalējēne	kalējēnc
121.	2. no ap.	j:	j:
129.	8. no ap.	-a:	-a:
133.	4. no ap.	-it:	-it:
140.	7. no aug.	pilsētu	pilsētu ²
146.	6. no ap.	kaķim kič	kaķim kič
150.	12. no aug.	par ēi ²	par ei ²
156.	11. no aug.	ma'si:n	ma'si:n ²
156.	16. no aug.	ķimēn:sā:ls	ķimēn:sā:ls ²
157.	1. no ap.	(1929)	(1931)
169.	2. no aug.	'siena	'sienu
180.	5. un 6. no ap.	č, ž	č, ž
202.	10. no aug.	kaklapuž	kaklapuž
203.	12. no aug.	a-celmu	ā-celmu
217.	6., 9., 11., 12. un 15. no ap.	puķ	puķ
217.	1., 4., 7. un 14. no ap.	puķs	puķs
223.	12. no aug.	sep'tēs	septēs
243.	12. no aug.	debitvs	debitīvs
263.	7. no aug.	iz'gā ^e š'sēd	iz'gā ^e š'sēd
271.	12. no aug.	nešķir	nešķir

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
273.	13. no aug.	<i>mīet'ēļš²</i>	<i>mīet'ēļš²</i>
274.	16. no aug.	<i>režētiēs²</i>	<i>režētiēs²</i>
280.	8. no aug.	<i>gēiš²</i>	<i>gēiš²</i>
280.	14. no ap.	<i>̄</i>	<i>̄</i>
280.	14. no ap.	<i>ua</i>	<i>ua.</i>
284.	9. no aug.	<i>kuulic²</i>	<i>kuulic²</i>
284.	17. no aug.	<i>giūt²</i>	<i>giūt²</i>
289.	2. no aug.	<i>atverta</i>	<i>atvērta</i>
289.	3. no aug.	<i>kapjoša</i>	<i>kāpjoša</i>
289.	13. no aug.	b. c.	u. c.
291.	11. no aug.	<i>nāut</i>	<i>nāut²</i>
291.	15. no aug.	<i>jād</i>	<i>jād²</i>
291.	4. no ap.	, Dignājā	Dignājā
294.	2. no ap.	<i>š. š</i>	<i>š. š</i>
295.	2. no aug.	<i>š. š</i>	<i>š. š</i>
296.	13. no aug.	<i>ņes</i>	<i>ņes</i>
298.	3. no aug.	<i>pal't'e</i>	<i>pal't'e</i>
298.	6. no aug.	<i>mēļņc</i>	<i>mēļņc²</i>
299.	3. no ap.	radies, piem., <i>vēiš²</i> Stirnienē, <i>viēiš²</i> Rēz- nā u. tml. arī citur.	radies š, piem., <i>slāps</i> (<i>< slapjš</i>) Vestienā, Grostonā, <i>slapjis</i>
306.	8. no aug.	<i>vēcš</i>	<i>vēcš</i>
312.	7. no ap.	<i>vēškūt'</i>	<i>vēškūt'²</i>
312.	7. no ap.	<i>braukškūt'</i>	<i>braukškūt'²</i>
313.	17. no ap.	<i>skrōāģiš²</i>	<i>skrōāģiš²</i>
322.	1. no aug.	Ērgļos u. c.	Ērgļos u. c.,
322.	3. no ap.	<i>mālainc</i>	<i>mālainc</i>
361.	18. no aug.	<i>meklaju</i>	<i>mekleju</i>
366.	8. no ap.	<i>ne:siisām</i>	<i>ne:siisām²</i>
371.	3. no aug.	<i>āuklē^e</i>	<i>āuklē²</i>
372.	6. no aug.	<i>jūobŷn²</i>	<i>jūobŷn²</i>
374.	3. no aug.	<i>klaūšejusuōs</i>	<i>klaūšejusuōs</i>
374.	1. no ap.	<i>spoŋdūt'ēš</i>	<i>spoŋdūt'ēš²</i>
375.	8. no ap.	<i>pīļsātāi²</i>	<i>pīļsātāi²</i>
383.	14. no ap.	<i>pal'duotiēs²</i>	<i>paldūetiēs²</i>
399.	16. no aug.	'projām'	'projām',
428.	22. no aug.	180	179
428.	19. no ap.	182	181
432.	3. no ap.	un	un izmantotā

[4,-]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302008151

